Рік VIII. Р. 1899 кн. I. Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, I B. B. XXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

ГАЛИЦЬКИЙ „МОСКАЛЬ ЧАРІВНИК.“

ПОДАВ

Др. Іван Франко.

В грудневій книжці „Кіевскої Старини“ з 1893 р. подана була дуже інтересна праця пр. Дашкевича „Вопросъ о литературномъ источникѣ украинской оперы И. П. Котляревскаго „Москаль Чарівныкъ“ (ст. 451—482), де вказано далеку мандрівку і широке розповсюднене сюжета, яким покористував ся Котляревський для свойого твору. Шан. професор схиляєть ся до думки, що Котляревський пишучи „Москаля Чарівника“ користував ся готовою вже драматичною пєсою на сю тему, а власне французькою комічною оперою „Le soldat magicien“, граною у-перве в Парижі 1760 р. і виданою також в тім самім році. Ся опера була дуже популярна в XVIII віці, її два рази перекладено на німецьку мову, надто Вайдман переробив її на комедию, а з комедиї її знов перероблено на Singspiel, на мельодраму і т. д. В 1785 р. вона була виставлена також по чеськи. Дуже можливо — додам від себе, — що вона була переведена також на польську мову, хоча менї поки що не повело віднайти її слідів у польській літературі. В такім разї чи не ...тїйше було-б думати, що Котляревський бачив десь польську ... російську виставу сеї пєси, ніж те, що він користував ся ...нцузьким текстом, котрий проф. Дашкевич мусїв відшукувати у British Museum? До історії розгалуженя і мандрівки сюжету ...скаля Чарівника“ я бажав би додати кілька деталїв із на-

шої галицької ниви. Попереду зупиню ся на народнїх оповіданях.

Проф. Дашкевич подав у своїй працї богато вказівок на устні людові оповіданя, що доторкають ся сеї теми і сам у додатку до своєї працї наводить оповіданє, записане ним у селї Слїпчичах Житомірського пов. На жаль, анї се оповіданє, анї иньші, зведені до купи проф. Сумцовим у його працї „Пѣсня о гостѣ Терентіи“ (Этногр. обозр. т. XII) не дуже близько підходять під ту версию, яку бачимо в пєсї Котляревського, і проф. Дашкевич не зважуєть ся в жадній із них бачити безпосереднє жерело його „Москаля Чарівника“.

У нас у Галичинї живе в устах народа кілька типів оповідань, де жінка зраджує свойого чоловіка, а третя особа чинить її любасови всякі пакости. В однім типі любасом є піп, третьою особою наймит-„віщун“, що раз у раз прибігає до хати в ту пору, коли любас є коло ґосподинї; сей мусить ховати ся, але наймит усюди знаходить його: з під печи випарює його окропом, з горища скидає його разом з боднею, в котру він заховав ся; вкінцї-ж, коли сей надів на себе шкуру сьвіжо зарізаного бичка і сховав ся до телятника, наймит гонить його до води разом з телятами і т. д. В иньшій казцї сего типу любас ховаєть ся (голий) до дїжки з саджею, наймит забиває дїжку дном і везе його на ярмарок та продає як чорта. (Обі казки я чув колись у Ясеницї сільній, дрогобицького пов., першу маю записану, другої не встиг записати). В обох сих казках ґосподар не довідує ся про жінчиного любаса, не бачить його і загалом лишає ся зовсїм на боцї. Від канви твору Котляревського сей тип досить далекий.

Близший до неї другий тип, де чужосільний чоловік приходить до хати, застає саму господиню, просить ся на ніч, але відправлений нею ховаєть ся десь у сїнях або вилазить на горище, бачить її гостину з любасом, а потім, коли несподївано приходить господар і коли господиня, заким відчинити йому двері, поховала все те, чим гостила ся з любасом, і самого любаса, сей чужий чоловік входить, вдає з себе зворожбита, віднаходить горілку, варене й печене, вечеряє разом з господарем, а в додатку віднаходить також любаса, котрого виганяє як чорта та вздоровлює тим робом нїби то хору господиню. Оповіданє сего типу, вставлене як епізод до довшої казки, записав я 1870 р. від одного парубка зі Ступницї, дрогобицького пов. Другий варіант записав 1894 р. в Клекотові брідського пов. д. О. Роз-

довьський. Третій варіант записав недавно о. М. Зубрицький у Мшанци, Староміського пов. Друкуємо всї оті оповіданя в додатку до сеї замітки. Їх близькість до основи комедіо-опери Котляревського ясна сама собою, хоча цікаво, що прихожий ніде не є вояком.

Тим цікавійшою являєть ся песа о. Степана Петрушевича, котру тут видаю у-перве з рукопису, удїленого менї ласкаво внуком автора, о. Петрушевичем парохом з Буська. Ся песа, написана (так голосить устна родинна традиция) ще в 30-их роках сего віку, в усякім разї перед опублїкованем „Москаля Чарівника“ Котляревського, що був виданий аж 1842 р., і незалежно від него, про що легко переконати ся порівнюючи обі ті песи. Та про те з другого боку, читаючи отсю „Первописну оперу“, в першій хвилї можна подумати, що се перерібка „Москаля Чарівника“, так близько схожа її сценїчна будова з будовою песи Котляревского. Тут і там чотири дієві особи, одна дія і 11 сцен, тут і там подія ведеть ся в хатї селянина хоч і простого, але досить заможного і свобідного — тут шляхтича (розуміють ся, тзв. ходачкового), а там козака-чумака; тут і там в сїмю вплутуєть ся дрібний урядник (тут двірський економ, а там писар з ґубернії). Правда, є значні відміни в будові штуки і в рисованю дієвих осіб. Коли в творі Котляревського з кождої реплїки так і дише на нас талановитий поет, бистрий обсерватор житя і горячий прихильник простого люду, то в творі о. Петрушевича виднїєть ся талант дуже малесенький і більше шабльонове трактоване дієвих осіб. Його Аннуся ласа на любощі, ненавидить свойого чоловіка, а сцена, як вона зустрічає змоклого і змерзлого Рогача, дає дуже лихе сьвідоцтво про її характер. Економ ледво начеркнений, а Рогач збуджує хиба жаль, але нїяк не симпатию. Одним словом, при всїй близькости сюжету і оброблення твір Котляревського стоїть без порівнаня висше від твору о. Петрушевича.

З якого жерела взяв о. Петрушевич основу свойого твору? Він сам заявляє в титулї, що „з громадських повісток“. З иньших творів сего автора, котрі ми надїємо ся опублїкувати незабаром, ми бачимо, що о. Петрушевич справдї черпав дещо з устних народнїх оповідань, але черпав дуже мало; далеко більше його польських і руських писань черпано з чужих лїтературних жерел, нїмецьких і польських. Що він цікавив ся польськими театральними песами, маємо доказ в цїлій купі таких пес, переписаних його рукою і ласкаво удїлених нам д. І. Петру-

шевичем[1]). Дуже може бути, що в числї тих польських пєс була також польська одноактова комедия про жовніра-чарівника, перероблена з німецького і що о. Ст. Петрушевич переробив її на руську мову, покористувавши ся де в чому й руським народнім юмором (нпр. сцена, як Аннуся при помочи клоча виводить вояка за двері з хати). З уваги на те, що в руських народнїх оповіданях той ніби ворожбит ніде не є вояком, а противно, вояк-ворожбит являєть ся постійно в театральних пєсах, що були переробками француського „Soldat-magicien", а також з уваги на дуже подібну будову пєси Котляревського ми зважуємо ся висловити ось які погляди:

1) Так само пєса Петрушевича як і Котляревського і близька до них пєса Гоголя батька мали собі жерелом не устні, народнї оповіданя, а лїтературні взірцї, вже оброблені в драматичну форму;

2) Анї для пєси Петрушевича, анї для пєси Котляревського ми не могли би приняти безпосереднїм жерелом француської триактової комедиї „Le soldat-magicien", а мусимо приняти якусь близшу, може на німецькім ґрунтї доконану одноактову переробку, котра з Німеччини могла прийти до Польщі і до Росиї і дістати ся до рук Петрушевича і Котляревського зовсїм незалежно один від одного, а може навіть і в не зовсїм однакових, свобідних переробках. (Схема сцен у Котляревського: Тетяна і Финтик частують ся; їх застає обоє разом Москаль; Тетяна відправляє його спати без вечері; її з Финтиком застає Чупрун; Финтик ховає ся, Москаль виходить і виявлює по троха Тетянині секрети — Тетяна вкінцї признаєть ся до всего і всї мирять ся, — схема у Петрушевича: Аннуся жде економа; жовнїр входить, вона штукою випроваджує його з хати; економ входить, але не встиг він передягти ся, коли надходить Рогач; на його сварку з жінкою приходить жовняр; його чари; він проганює економа і відходить сам; Рогач так і лишаєть ся одурений, а жовняр порозуміваєть ся з Аннусею, і можна думати, що з часом сам він охоче займе місце про-

[1]) Ось титули сих пєс: „Intermezzo albo parafianin pierwszy raz w Berlinie, komedya w pięciu aktach"; „Czterdziestoletni kawaler komedya w jednym akcie", „Dwoch rywalów albo iaki oyciec, taki syn, komedya w czterech aktach"; „Dziedzictwo, komedya w jednym akcie"; „Niemy, komedya w jednym akcie"; „Umarł i ożenił się, komedya w jednym akcie"; „Powrót z Indyi albo rozumna kobieta, komedya w trzech aktach". Д. І. Петрушевич запевняє, що таких рукописних зшитків лишило ся по о. Ст. Петрушевичу далеко більше.

гнаного економа). В усякім разї пєса о. Петрушевича дає нам доказ, що взірець пєси Котляревського був на словянськім ґрунтї в формі далеко близшій до „Москаля Чарівника“, ніж має французька комедия „Le soldat magicien“.

Про житє автора галицько-руської пєси скажемо на разї лиш тілько, що він родив ся ще в 70-тих роках XVIII в., отже був більше меньше ровесником Котляревського, був від початку сего віку парохом в Добрянах стрийського пов. і вмер майже 90-лїтнїм старцем 1860 р. в Бережницї коло Жидачова. Перші його писемні проби, які дійшли до нас (на польській мові) походять ще з 1796 р. В Добрянах, де він був парохом 54 роки, він писав масу всякої всячини, але не друкував нїчого. Зладжена ним гарна збірочка народнїх приповідок заховала ся в численних копіях зладжених його рукою і була надрукована аж в 1854 р. в „Przyjacielu domowym“ у Львові з деякими пропусками, пороблеными цензурою. Деякі вірші його пера друкувала „Зоря Галицка“ 1848 р. Докладнїйше про його житє і иньші писаня надїємо ся поговорити при нагодї публїкациї збірки його руських доси не друкованих творів.

Народні оповіданя на тему „Москаля Чарівника“.

А. Віщун. Був собі єден бідний чоловік і мав семеро дітий. Так йому сї якось не вело, так сходив на біду, що далї не лишило му сї нїчого, лиш єдна корова. Що робити, взьив він, тоту корову зарівав, зньив скиру, а мньисо зварив. Не минуло кілька днїв, дїти мньисо поїли — вже му сї нїчого не лишило. А скира тимчьисом висїла на плотї, а на неї налипло богато мух. Увьив він, згорнув тоту скиру разом з мухами, а як скира висхла і мухи висхли, то як було порушати той звиток, то в серединї в нїм шелестїло — знаєте, мухи, а їх там було богато. Що той чоловік робит? Каже до дїтий: „Сїдїт і дома, ще тут щось маєте троха, то їджте, а я піду, може ꙗо розкручу для вас, або може хоць тоту скиру продам.“ ꙗе він скиру тай іде. Ішов, ішов, уже го й ніч захопила ꙗит він — сьвітит сї. Приходит, а то хата край села. Вхо- він до хати, а в хатї сама єдна жінка, на столї сьвічка ꙗит, стіл застелений обрусом, а вна розкладає на столї печену ꙗку, пироги, сметану, горівку в фльишцї.

— Слава Ісусу, — каже той чоловік.

— Слава на віки.

— Ци не приймили би-сте мене, ґосподинько, на ніч? Я бідний подорожний.

— Ой не можу, — каже тота жінка, а сама так сї запудила чогось. — Видите, чоловіка нема дома, я сама. Ідїт осьтут до сусїди, він вас прийме.

— Га, що маю робити, — каже чоловік, — піду.

Вийшов до сїний, рипнув дверми, а сам собі міркує: „Щось то тут буде, коли ти сама дома, а таку вечерю ладиш! Цікавий я подивити сї". Тай тихонько вилїз на під, намацьив тото віконце в повалї, що ним дим із хати виходит; троха го підхилив, льиг собі на подї тай сазирає до хати. А ґосподинї по його виходї троха прийшла до себе, потім вибігла, засунула двері тай далї собі порає сї. Аж тут по якімсь чьисї калат, калат до дверий.

— Хто там? — питає ґосподинї.

— Я, ґосподиньцю, я!

Побігла вона, отворила двері, входит двірський окомон. Зараз до неї, зачьили сї витати, цюлювати, потім посїдали коло стола, пют, їдьит, честуют сї. Далї каже окомон:

— Ну, тепер можемо бавити сї цїлу ніч, бо я твого чоловіка вислав до млина, а мельникови наказав, щоби го допустив до млива аж на самім остатку. Перед ранїшним обідом певно не верне.

Розібрав сї він, кладе сї до постелї, аж тут чути: Гей, соб! Тпрру! Ой Господи, а то що? Жінка визирнула в вікно. „Ой нещістьи, та то мій чоловік приїхав!"

— Щож мінї тепер робити? — питає окомон.

— Сховай сї під піч! — каже жінка, а сама живенько всьо тото зі стола завила в обрус тай під подушку, сьвічку здмухнула, тай льигла. Нема, нема, аж тут: калат, калат до дверий.

— Жінко! Жінко! Отвори!

А жінка на постели так стогне, так йойкає!

— Ой не можу! Ой Господи! Ой кольки!

Ледво не ледво зволікла сї з постелї, отворила йому, а сама чим борше знов на постїль, та так йойкає, що не суди Боже! Війшов чоловік.

— А тобі що такого?

— Ой, слаба-м! Ой, не можу! Десь ци-м сї здвигала, ци мі підвіяло, сама не знаю, що ми сї стало.

— Та засьвіти!

— Ой, та не можу! Десь тут був каганець, але огню нема.

Викресав чоловік огню, засьвітив каганець, сів коло стола.

— Ну, жінко, я голоден. Ци не маєш що перекусити?

— Ой, та де я тобі возьму? Таже лежу весь день хора, сама-м голодна.

А той на подї всьо тото видит. Гадає собі: „Чекай, тут сї моя паска всьвйитит“. Злїзає він, скрипнув сіньишними двермин, ніби з двору входит, далї війшов до хати.

— Слава Йсусу!

— Слава на віки.

— Ци не прийняли би ви мене, ґосподару, на ніч? Я бідний подорожний.

— Та прошу, сїдайте! От у мене щось жінка не здорова, та аж сумно самому. Сїдайте, погуторимо, то веселїйше буде.

Сїв той, свою скиру положив на лавици, обзирає сї по хатї.

— Щож, гостив бим вас чим, — каже ґосподар, — але видите, жінка ми хора. Я сам ось тепер зо млина приїхав, їв бим терне, а тут нема що раз у рот вложити.

— Ов, то не добре, — каже той подорожний. — Але чекайте, у мене тут є такий віщун, запитаю я його, може він мінї повість, де би ми тут повечеріли.

Тай узьив свою скиру, потелепав нев, а потім притулив до вуха, ніби надслухує.

— Є, ґосподару! Є горівка в фльишцї, є курка печена, є пироги!

— Є, я й сам знаю, що десь є, але де?

— Не далеко! Ось підїт лишень, подивіт сї під тоту подушку, що на нї ґосподинї лежит.

А ґосподинї стогне, аж кричит.

— Та що ти чоловіче слухаєш якогось тумана! Та де тут що може бути! Ой, болит! Ой умираю!

Але ґосподар легонько коло неї, мац, мац, намацав фльишку ґорівков, тьигне.

— Правда ваша, чоловіче! Фльишка є! — каже він.

— Мацайте ліпше. Там і решта мусит бути. Мій віщун бреше.

— Та йдїт до дїдька з вашим віщуном! — кричит ґосподинї! — де тут що може бути! Ой, болит! Ой коле! Головонько моя!

Але чоловік уже тепер не дуже дбав на її крик. Ану, жінку на бік, тьигне тото всьо з обрусом. Витьигнув, розложив на столї, посїдали оба, їдьит, пют, бесїдуют.

— А часто так, пане ґосподару, ваша жінка хорує? — питає подорожний.

— Ой, часто. Коли лише поїду на панщину, все її без мене щось підвіє.

— І не радили-сте сї у яких ворожок, від чого їй тото?

— Та де-м сї не радив? Та що, нїщо не помагає.

— Чекайте, може би мій віщун дещо порадив.

А жінка лежит на постели, видит, уни їдьит та пют, аж у штуки сї рече зо злости, а сама так йойкає, так стогне, аж сум бере. А як почула за віщуна, що ще гірше. А подорожний потелепав скиров, послухав тай каже:

— Знаєте, ґосподару, в ваші хатї є саси[1]).

— Саси? Ну, певно, що є. Але щож з того?

— Що з того? Та то від них усе лихо. Ваші жінцї від них гостець сї спротивив.

— Не може бути!

— Слово вам даю. Вже мій віщун як що каже, то певно не бреше.

— Га, може бути. Але щож би на то радити?

— Я вам пораджу. Давайте топити в печи і гріти окріп.

Затопили в печи, загріли окріп, а подорожний набрав у варишку окропу, бризнув за мисник — тихо; набрав другу варишку, бризнув під припічок — тихо. Набрав трету, як бризнув під піч, як капнуло окомонови на руку, а той: с-с-с-с! з болю.

— О, чуєте, ґосподару, як саси сичьит! — каже подорожний.

— Додавай їм іще!

Набрав той ще раз окропу в варишку, хлюпнув під піч, а окомона знов спекло, і знов він: с-с-с-с!

— Сичьит дїдьчі сини! — каже чоловік. — Чекайте, я вам покажу!

Тай за тим словом як хопит весь баньик з окропом тай жбух під піч. Ой, уже тепер окомон не сичьив, але рикнув з болю так як медвідь, та з під печи, перевернув того ґосподарьи, та

---

[1]) Швабы, таргани, тараканы.

в двері, та до сіний, та на двір — дмухнув так, що лиш сї закурило.

— А, такі то саси у мене під пецом були! Від того то сї тобі, жінко гостець спротивив! — каже чоловік, тй до жінки. Як не зачне парити! Ледво той подорожний відборонив.

(Записано від Стефана Яворського у Ступницї дрогобицького пов. в 1870 р. Дальшу часть сего оповіданя, де говорить ся про иньші пригоди подорожного, пропускаю).

Б. Правдачі. Був їден такий собі бідний чоловік, називав сї Іван. Мав він їдну корову, бере тай ріже і робит поминки. Взяв те мнясо, людий запросив, наварив і з'їли. А шкіру ростелив і мух насїдало вам може два цетнарі на ті шкірі. Він шкіру завязав і на плечі, бере собі сьвідерок, сокирчину за пояс і йде в сьвіт. Прийшов так мб до третього села тай просить ся у хлопа на ніч. Хлопа нима дома, поїхав дї Львова с пашнею, а жінка каже: „Ни можна ночувати, бо чоловіка нима в дома, ни маю де положити вас спати". І він пішов от так як би у мени на стрих спати, на хатню гору. Топіро надійшов до неї там її коханий, вони сибі там стали їсти й пити, забавляти ся і веселити ся, а той слухає на горі, шо то робить ся. І став вертїти дзюри без стїль і дивити ся, шо то робить ся. Так він дивить ся, а вони собі гостять ся і веселять ся, а він то всьо бачи. І над'їжджає чоловік з дороги, каже на дворі: „Птру!" і приходит до хати. А жінка хутко до ліжка — слаба! А він каже до жінки: „Давай вечерати!" А вона стала дуже стогнати, жи вона барзо хора. Він до пеца — нима ніц, тілько якась вода кіпіла. Каже до неї: „Давай шо їсти!" А вона стогни і кажи, жи вона бардзо слаба, жи ніц ни варила. А Іван, той, жи на горі, тойи побачив і закашляв. А він, той хлоп, каже: „Зьлїзай, хто там такий?" А вона кажи: „То прийшов подорознїй, жиб йиго переночувати, і я казала, жиб він пішов на гору спати". А він кажи до неї: „То ти не мала де їго положити в хатї? Зьлїзай сюди, подорозьнїй, шо ти за їден?" А він зьлїзаї і тягне за собою свою шкіру і прийшов до хати і каже: „Слава Боу!" чи „Добрий вечур!" — „Сїдайти!" — так той хлоп до того Івана кажи: „Гостї до нас!" Привитав їго у хатї і кажи: „Дав бим вам ось такого підвечіркувати, та нима шо". І питаї їго, що він маї в ті шкірі?

— Правдачі.

— Заворожіт мині що! — каже. — Якась біда в хатї, жінка слаба. То я вам дам, що ви хочите, лиш порадьте що на то.

А Їван штурхнув рукою до того пудла, мухи загули... Кажи до него: — Дивіть ся у пйиц, там біда сидит за дровами далеко.

Хлоп до пйица, витягає макітраку, а там гусак, такий крепкий, но ноги задер. Ще раз штурхнув Їван у свої правдачі і каже:

— Дивіть ся у кóбицю (поконець лави), там ще більша біда йи.

А там стояла фляшка горілки нагрітої з медом солодким. Витягнув на стіл і стали собі напивати ся. Ак собі пітпили́ і добре закусили — Но, — каже, — куме, ще що загадай! Що ти хочеш, то я тибі дам. Дам тобі сто риньских і що ти будеш жадати, іно скажи мині, що у мене за біда у хаті?

Кажи Їван: — Ще їдну біду маєш, під подушками сидит.

Він до подушок, витягає дві паляниці оґромних таких, жи на самих яйцях і маслї печені. А вона стала дуже стогнати і плакати і не хоче дати, каже: „Там нема нїчого!“ А він не слухав, її пхнув і забрав то с під подушок І стали ся дужи сьміяти, жи мают чим закусувати і що пити.

А той коханець, то сховала йиго в шафу і він був розібрав ся, а як той затпрукав, і вона сховала їго в шафу.

І каже той хлоп го Ївана: „Шо ви за то хочете?“ Дайи їму сто риньских і фіру пашнї, з десїть корців, пару конї, а він нїц не хоче, но ще хочэ ту шафу. А вона не хоче дати, но плаче, бо там уже той сидит у шафі. Вона ни хоче дати їму ключа до шафи, а вони до неї, ключ видерли і берут на фіру, виносять ту шафу, на те збіже кладут, і Їван бере батіг і їде до свого дому.

Прнїжджайи до дому і бере, виймає того пана ш шафи і обмастив йиго саджою — нїби голого, сорочку зняв з него й споднї, зробив з него дїдька. І везе йиго на ярмарок. Привіз йиго, а Жиди кажут:

— Що ти везеш, Їване?

А він каже: — Везу сьвятого Йоба. Що дасте, то я вам покажу́.

— Що ти хочеш, Ївани?

Кажи: — Сто риньских.

Жиди скинули ся і зложили сто риньских і дали Їванови. Їван каже.

— Обступіть таке велике коло, бо я йиго вам випущу, жиби-сьте подивили ся, бо він втїче.

Жиди обступили велике коло, а він каже:

— Тримайте, бо я йиго випущу, зара буде втїкав, дивіт ся добре!

Відчиняє шафу і виходит той сьвятий Йоб, такий великій як має бути. Як Їван їму дасть щось два батоги по голім тїлї як він шурне поможе Жиди, як Жиди скричать: „Ґвалт! сьвя, тий Йоб утїкайи! тримай!" А він як шурне по камінї, аж вод-пішла. Жиди закричали, шо мало шо видїли, а він кричит, „Диви ся добре! тримай!" Но, і він утїк. Іван кажи:

— А я вам казав! Було тримати.

Іван бере гроші до кишенї і завертайи конї і їде до дому: уторгував сто риньских за сьвятого Йоба.

(Конець сего оповіданя, див. Етноґраф. Збірник, т. VII).

В Клекотові брідського пов. від ґосподаря Денка Рицара в серпнї 1894 р. записав О. Роздольський.

В. Жіноча правда і жіночий суд. Раз якось — пише о. М. Зубрицький — читав я в читальнї книжочку про Івана Котляревського, зладжену д-ром Пачовським. Коли я прочитав про „Москаля Чарівника", завважив на се Луць Сивак (його зовуть у селї Савишиним), що то таке саме було, як з тим ґаздою, що його жона післала до млина молоти. За другим разом він оповів сю приказку в читальнї і я записав її Коли прийшов на те місце, де жона судила любаса, почали люди сьміяти ся і він мняв, аж другий поміг йому оповісти так, як записано далї. Оповідач мняв і не міг знайти вислову; з сего міркую, що люди оповідають собі про сей суд трохи инакше, маснїйше, а тілько менї, як духовному, не хотїли оповісти цїлком докладно.

Єднóго ґáзду слáла жонá до млинá, а вна мáла любасá і мо-вúла: „Ідéш ти до млинá, то мелú за видоку́, бис в ночú не мо-лóв, бо як будéш в ночú молóти, то будé чóрна мукá". Але він прийшóв до млинá, а там бив дру́гий кум з дру́гого кінця́ з пó-іж ньóго і тот молóв на тот час. Колú кум вúмолов і мóвит: „Ку́ме, йди сип, вам сипка припаду́є". — „Я не буду́ молóти, бо мнї жонá не велїла молóти, бо би чóрна мукá бúла". Але кум відат: „Якúм чúном може бити чорна мукá, колú зéрно біле?" тим часóм, кум усипав його зéрно, на зупір за свóйім. Линó чалó ся молóти, клúче ку́ма: „Ходú подивúти ся, чи біла

мука́?“ Прийшли́, подиви́ли ся, мука́ біла. Повідат ґа́зда: „Непра́вду мені́ жона́ повіда́ла, мука́ є біла“. Але кум побаг[1]), що то таке́ з ним ро́бит ся, а ку́мови не повіда́в нич на тото́, та́кой в свойім се́рци ми́слив. Ви́мололи і повідат: „Ходи, ку́ме, я піду́ до те́бе на́-ніч, бо мені́ задале́ко“. Прихо́дят, хи́жа за́мкнена і зача́в тріскати до две́рий, а кум пішо́в під вікно́ — в хи́жи ся сьвіти́ло і тим часо́м жона́ не ішла́ розмика́ти, а хова́ла сво́йі річи. Як похова́ла, тогди́ ви́йшла і розімкла́. Ввійшо́в кум з ку́мом до хиж, відзи́ват ся жона́ до чоловіка: „Билисьмо ку́ма погостили, та нема́ чим!“ Але кум відзи́ват ся до кума: „Ци памяташ ти, коли́ ми ра́вом сви́ні па́сли?“ — „Ніт“ — „Е-во, та чому́ не тями́ш, я́к-исмо ся там на то́лоці омирькли, а місяць таки́й зійшо́в, як тот буля́ник під заголо́вком. А вовк прийшо́в і брав паця́ таке́, як тото́ на за́ді в печи́. А я я́к-им хо́пив таки́й ка́мінь, як та фля́шка на стіні́ під решето́м з горівков, пусти́в до во́вка, а він ся зігну́в, як тот за столо́м під кори́тятьом“. В тот час, як кум то всьо ви́повів, а ґазда пішо́в, найшо́в і покла́в на стів. Ви́пустили то́го з під кори́та і засіли собі ко́ло стола́ всіх четве́ро і ста́ли вече́ряти. Як повече́ряли, ви́пили горівку і тогди́ веліла жона́ ґазді судити. Але ї ґазда здав на ку́ма, а кум зно́вели здав на його́ жону́ і так пішло́ три ра́зи і знов на кінци́ на ні спе́рло ся. „Но“ — повідат — „ти ку́ме, ко́й-ис змоло́в, било́ та́мой ночова́ти, або домів іти́, чужі жони́ не перезира́ти, ай сво́йі па́нтровати. За тото да́йте му пятпа́йціть буків. А ти лю́басе, ко́й-ис прийшо́в, било́ собі ви́пити, попойісти, не лежа́ти ко́ло не́йі як пес, а́ле своє́ зроби́ти, тай домів іти́. Да́йте му де́сять бу́ків. А коли́ ти ґаздо таки́й глу́пий, коли́ ти ся лади́ло молоти, то било́ моло́ти; ти знав, що коли́ зе́рно біле, то мука́ чо́рна іти́ не буде́. Тобі ґаздо пять буків. А мині́ нич, бо я суди́ла“.

Записав 8 січня 1899 в Мшанци староміського повіта від молодого ґазди, Луця Сивака Савишиного, Михайло Зубрицький.

Варто завважити, що з поданих тут вариянтів два перші — близші до основи „Москаля Чарівника“ і до „Первописної Опери“ о. Ст. Петрушевича — близші також до польських вариянтів сего оповіданя, котрих кілька записано в остатніх роках. І так два вариянти знаходимо в виданій 1894 р. збірці Ст.

[1]) Здогадав ся.

Цїшевского „Krakowiacy“ (т. I, 232—236), а один у збірцї Хелховского „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza“, (т. I, 88—94). Особливо вариянт д. Роздольського подекуди робить ся в повнї зрозумілим тілько по порівнаню з тими польськими вариянтами. І так у всїх трьох польських вариянтах, так само як у наших А і Б, ворожбит, се бідний чоловік, що несе на продаж висушену шкуру (вояк не являєть ся нїде!). В вар. А. Цїшевского він називає себе ворожбитом (wróz), а далї називає ворожбитом свою шкуру, так як у нашім вар. А. Чоловік, у котрого дім попадає сей захожий, в вар. А. Цїшевского є коршмар, в вар. Б. мельник, у Хелховского коршмар; любас у вар. А. Цїш. — орґанїст, у вар. Б. ксьондз. В обох вариянтах прохожий бере його з собою так, як вар. д. Роздольского, але потім випускає його за добрий окуп. В вар. Б. Цїш. — шкура називає ся дуже зближено до вар. д. Розд. „gadaie“; прохожий за свою ворожбу не хоче нїчого, тілько скриню, в котру жінка заховала ксьондза. У Хелховского захожий чоловік — дурень перебраний за старця, невірна жінка — коршмарка, її любас — також ксьондз, що ховаючи ся в коморі влазить з разу в бочку зі смолою, а потім в бочку з пірем. Інтересно, що й тут старець, ночуючи на горищі, вертить дїру в стелї і так підглядає, що дїєть ся в хатї; очевидно, традиция курних хат, що мали в стелї віконце (як у нашім вар. А), тут уже затемнила ся так, що прийшло ся оповідачам видумувати сверлик і верченє дїри в стелї. В оповіданю Хелховского коршмар виполошує ксьондза з бочки вистрілом, в чім знов сей варіант близше сходить ся з нашим вар. А, де також муж виполошує любаса з криївки і сей утїкає.

Варто зазначити, що те саме оповіданє є також досить розширене у Чехів, див. Listy filologickie, 1889, ст. 380 (вказівка дра Полївки в Archiv für slavische Philologie, 1895, стор. 580).

ПЕРВОПИСНА ОПЕРА.

Мужъ старій, жôнка молода.

Домовая забавка въ єдномъ дѣйствіи въ громадскихъ повѣстокъ уложена.

Особы:

Рогачъ, старій шляхтичъ.
Аннуся, єго жôнка молода.
Економъ, єй любовникъ.
Жовняръ вислуженій.

Дѣє ся въ дому шляхтича мешкаючаго на кôньци села при дорозѣ. Хата проста сельская, в котрѣ стоитъ пѣчъ з комином на штандарахъ, двѣ ôкна на полудне, а трете маленьке на вхôдъ, виходит на пôддаше. Зачинае ся смеркати и надъходитъ хмара громовая.

Виступъ 1.

Аннуся (сама прятає в хатѣ и спѣває):

Старѣ люде суть заздросні,
Завше мручатъ и незносні;
Вже сами ся не кохають,
И молодымъ збороняють.

Ахъ, що то за святіи слова! Той, хто тую пѣсеньку складавъ, мусѣвъ бути такъ нещасній, якъ я теперъ зостаю. Моєй мамѣ захотѣло ся конечне, жебымъ була шляхцянкою, а то тôлько для того, же колись-колись тамъ в єй родѣ бувъ шляхтичъ, котрій бувъ дуже маєтній и волній. И для того мене конечне примусила, абымъ за шляхтича пôшла. Єще жебы за молодого! Але бо то старій, дихавичній, заздросній, з котримъ тепер мушу мучити ся. (Спѣває):

Мама мене полаяла,
Абымъ хлопцѣвъ не кохала;
Бодай мама зѣла лихо,
Не сидѣла бъ собѣ тихо.

Боже вѣдпусти менѣ грѣха, же такъ мамѣ спѣваю, — бо жаль уваги не мае. Якъ то бувало весело, коли хлопцѣ якъ ляльки вечеромъ поприбѣгають! Синъ небожчика економа, и семѣнариста з сосѣдного села, що то за хлопцѣ звиннѣ, гожи, не

такіи, якъ теперѣшній мбй мужъ. Семѣнариста хотѣв ся зо мною конечне женити. Не жаль було заспѣвати:

Ходѣтъ хлопцѣ гожѣ, милѣ,
Заживаймо любой хвилѣ!
В день робити, в ночи спати,
Вечеромъ ся покохати.

Ой такъ то бувало, такъ!... А теперъ анѣ в день, анѣ в ночи нема з кимъ ся побавити. (Заглядає в вѣкно). Вже ся смеркає, а єго ще не видати. Я мого старого умысне виправила на нѣчъ далеко до млина, жебым ся могла хоть єдну нѣчъ з молодимъ забавити. Вже меду, булокъ и печеного гусака приславъ. Повинен би и самъ прійти. (Знову заглядає в вѣкно). Хтось ту иде!

Виступъ 2.

Жовнярь. Добрій вечеръ!

Аннуся. Добре здоровіе.

Жовн. Прошу мене переночувати (и кладе свбй тлумачокъ на лавѣ пбдъ вбкномъ). Я вислуженій жовнярь, вѣрне служивемъ отчизнѣ, бувавемъ в рбжнихъ краяхъ, а теперъ дали ми ласкавій хлѣбъ, иду до своихъ, але же ся вже смеркає, а до того дощева хмара наступає, мене ноги зболѣли, далѣй не могу ити... (сѣдае на лавѣ).

Анну. Ей, що менѣ тамъ до того! Я не знаю, вѣтки вы єстесте. Ночувати васъ не могу, мужа в дома нема, челядь ся посходитъ, не буде ся куди подѣти, а [до] того маємо острій наказъ, абы безъ вѣдомо[с]ти вѣта нѣкого не ночувати. А вы до того ще жовнярь... Идѣтъ собѣ з Богомъ!

Жов. А хоть бисте ми, люба госпосю, анѣ ѣсти анѣ пити не дали, то я положу ся на голѣ земли, бо то земля цѣсарска, а далѣй не пѣду. Але сподѣваю ся, же того не учините, абым голоднїй пѣшовъ спати. Перейшовем цѣлій свѣтъ, а всюди гречнѣ господинѣ були. (Спѣвае):

И в Парыжю и в Лондинѣ
Всюди гречнѣ господинѣ;
Руски также гречнѣ, гожи,
Дадутъ ѣсти, мягкѣ ложи.

Анн. А власне без того може ся зайти. Де бы то того стало! (То вымовивши отворила дверѣ и побѣгла до сѣній, по ...му до коморы).

Виступъ 3.

Жовн. (Самъ, перейшов ся по хатѣ и спостерѣгъ на столѣ фляшку меду, булки и печеного гусака). Но, ту когось лѣпшого сподѣваютъ ся, для того мене не хоче приняти. Ого! потреба ту зважати, щось ту буде! Молода, ладна... (Почувъ, же вертає, сѣдає знову на лавѣ).

Виступъ 4.

Анну. (повертає з клаками пôдъ пахою). Коли вже конечне хочете ночувати, впередъ потреба на тое заробити. Зервало ми ся телятко в сѣняхъ. Якъ челядь зачне ся волочити, то випуститъ на двѣръ. Поможѣт ми укрутити мотузокъ, абы го добре припяти! (То вireклъши бере клаки пôдъ паху, стає коло припѣчка, отворивши дверѣ до сѣній, дає му крутити). Но, зачинайте! Туда, туда, до сѣній, жеби бувъ довгій! Потôмъ скрутимо го в четверо... (Далій мовитъ до жовняра). Пôдхѣлѣтъ троха дверѣ на двѣръ, але не богато! Далѣй, далѣй! Єще крутѣтъ!

Жовня. (переступає порѣгъ на двѣръ и мовитъ) Може вже буде, бо дощъ на мене падає.

Аннуся. Нѣчо то, ни розплящитъ васъ! (Пускає раптовне конецъ шнурка, вибѣгає з хати и замикає дверѣ в сѣніохъ). Отамъ до сто кадукѣвъ, гостю непрошеній! (Вертає до хати, бере тлумачокъ и викѣдає чрезъ вѣкно на двѣръ).

Жовняръ (на дворѣ). Ага! Такъ то госпося непотрѣбного гостя збуває! (Бере свôй тлумачокъ и мовитъ) Будьте здорови! Обачемо ся пѣзнійше!

Виступъ 5.

Аннуся (сама) Иди, иди, з Паномъ Богомъ! (Же дождь зачавъ рѣсно падати, жовняръ скрив ся пôд дашокъ ôдъ взходу, де було оконьце, всіо видѣвъ и чувъ, що ся в хатѣ дѣяло, а же оконьце було в тѣни, нѣхто го не спостерѣгъ). Дивѣт ся на ніого! Влѣзъ до хати якись волоцюга, не знати вѣдки, и буде ми правити Андрони!... Бѣдній мôй економчикъ! Єсли го теперъ дощъ на дорозѣ напавъ, змокне неборачокъ до ниткѣ. Запевне мусит бѣчи, бо казавъ: якъ тôлько снопи поносятъ, просто ту прійде, для того напередъ приславъ вечеру. (Постерѣгає, же то на столѣ стоить). Отъ наветъ забуламъ спрятати, запевне мусѣвъ той драганиско видѣти, якємъ побѣгла по клаки до ко-

мори, и для того упирав ся конечне ночувати. Ого, паничу! Не для пса ковбаса! Поликай, небоже, слинку! (Бере то всіо и ховае в шафу. Чути пуканіе).

Анн. Хто тамъ?

Екон. Я, Аннусю, я.

Анн. Ахъ, то мôй любій! (Отворяе).

Виступъ 6.

Еконо. Якъ ся маешъ, Аннуньцю?

Анн. Добре, колись прійшовъ. (Цюлуе). Ахъ, Господи Боже! Якъ жесь ты змокъ! Ажъ тече з тебе! Скѣдай з себе чимъ борше тѣ фляки, я тобѣ дамъ бѣлу и суху сорочку мого дѣдика, не будешъ при мнѣ сидѣти як потопельникъ.

Екон. (розбирае ся). Кобысь була видѣла, мо[я] люба, якъ я нынѣ звывав ся, то бись ся була до роспуку смѣяла. Раптовне з за лѣса выходитъ хмара, чути, же гримитъ. — „Нуже! — крикнувъ емъ — берѣт ся снопи носити!“ Носимо, кладемо, я также ношу, кладу, тôлько що-сьме мали кôнчити, затмило ся — якъ стоявъ емъ тôлько в шпенцерѣ, такъ просто черезъ ланъ до тебе. Може був ем в пôвъ лану, якъ люне дощъ раптовне! И мочив мя ажъ до твого порога.

Анн. Оже за тое ще тя разъ поцюлую! (цюлуе и дае бѣлу сорочку). Не питай, же довга на тебе, але суха.

Еконо. То нѣчо не значитъ. (Тôлько що зачав ся убирати, чути пуканіе в дверѣ).

Виступъ 7.

Аннуся. Хто тамъ?

Рогачъ (на дворѣ). Не питай, толко хутонько отворий!

Анн. Ахъ! Нещастя! То мôй мужъ. — Заразъ, заразъ...

Екон. Дежъ я ся теперъ подѣю?

Анн. Лѣзь тымчасомъ пôдъ пѣчъ, я потôмъ тебе випущу. (Кедае му мокре шматя пôдъ пѣчъ, а сама бѣжитъ отворяти).

Виступъ 8.

Рогачъ (входитъ до хаты). Ты еще не спишъ? И свѣишъ на коминку? Запевне чекаешъ на якогось хабаля? Менесь правила якъ дурня до млина о двѣ милѣ, а то для того, жеісь собѣ сама погуляла!... Дай ми ся в що перебрати, бомъ окъ, ажъ тече з мене, и зимно ми теперъ.

Анн. Мовчи, старій ґадуло, єсли хочеш, жебым ти до решти чуприни не обдерла! А дивѣт ся на старцуна! Ôнъ менѣ буде хабалѣвъ вымовляти! Богатось мя видѣвъ з хабалями?... Ты заздроснику проклятій!

Рогачъ Ахъ ты негôдници якась! Чи ты може не видишъ, як eмъ промокъ? Дай ми суху сорочку, чи чуєшъ?

Анну. Иди собѣ до лиха! Не приводи мене до злости!

Рог. Рушишъ ся нынѣ, чи нѣ? Видишъ, якъ ся трясу з зымна?...

Анну. Почкай, почкай! Я ту тебе заразъ загрѣю. (Лапає го за чуприну, пригѣнає го до землѣ, біє кулаками).

Рогачъ. Ой! Ой! Хто в Бога вѣритъ, най мене ратує!

Виступъ 9.

Жовняръ (котрій видѣвъ черезъ оконьце що ся дѣє в хатѣ, хутонько перебрав ся в мундуръ, вбѣгає до хати). Що ту за галасъ? Идучи по за плѣтъ чую крыкъ... Я мовивъ[1]), же якіи розбôйники впали до села. Що вы робите, молодице? На що вы старого тата біете?

Аннуся. Вѣлно мы біти, вѣлно, бо то мôй мужъ! (вѣдскакуе и стає на боку).

Жов. Ага, мужъ! Ой бѣда тобѣ воле, коли тебе корова коле! То для того бити, що мужъ? Мужа потреба якъ свого ôтця шанувати, бо мужъ жѣнцѣ голова. Але бачу правду люде спѣваютъ:

Де мужъ старій, жѣнка молода,
Тамъ в малженствѣ рѣдко згода,
Тамъ ся третій чортъ мѣститъ,
Що з молодовъ попеститъ.

Чомужъ ôнъ такій мокрій?

Рогачъ (стогне) Ой! Ой! Ото мене вислала до млина о двѣ милѣ вѣдси, а мене в дорозѣ дощъ напавъ, змочивъ мя до ниткѣ. Я єи прошу, жеби ми дала суху сорочку перебрати ся, а она мене за то біе.

Аннуся. Неправда, не за тое, але же менѣ все вимовляе якихѣсь хабалѣв. А я присягаю Богу, щомъ цѣвкомъ невина. Я нѣкого в свѣтѣ не люблю опрочъ моего мужа! Але ôнъ великій заздроснык, хоще, жебимъ нѣгде не ходила анѣ з нѣкимъ слова не говорила.

[1]) В підгірськім диялєкті дрогобицького і стрийського пов. значить: думав.

Жовн. Но, но, дайте си покôй! Найлудше покажете свою невиннѣсть, єсли єму будете повѣлни.

Анну. (ôдмикає скриню и дає му бѣлу сорочку). На, иди до сѣній та перебери ся.

Жовн. Голя! Я на тое не позволю! (До господаря) Господару, то ваша хата, ту ся переберайте! Повѣжте ми, якъ васъ маю звати?

Рогачъ (бере суху сорочку). Я називаю ся Іванъ Рогачъ.

Жовн. Рогачъ!... Власне припоминаю собѣ давну пѣсеньку (спѣває):

> Хто жѣнчиной пильнує дороги
> И за нею вазирає,
> Она за то припне роги,
> Якъ кохала, такъ кохає.

Сѣдайте но господару на своимъ лѣжку и огрѣйте ся. Перемоклисте, теперъ вам зимно. Я тому всіому умѣю порадити. Найперше мушу всѣ кути обнюхати, може де занюхаю того третого чорта, що то меже вами броитъ бѣду. О, бо то [я] бувавъ в рôжныхъ краяхъ на свѣтѣ, богато и видавъ и чувавъ, а до того ще научив ся заклинати. (Ходит и нюхає по всѣхъ кутахъ). Вы госпосю сѣдайте коло свого мужа, окрійте го чимъ, най ся огрѣє... Сидѣтъ же собѣ обое спокôйне, а єсли що обачите, не лякайте ся нѣчого, якъ буде выходити з вашои хати, бо я то роблю для вашого спокою. Но, теперъ буду зачинати мою роботу. (Ходитъ по хатѣ, постерѣгає роженъ, що виситъ при поровѣ и бере в руки). Але, але, возму той роженъ для припадку, бо єсли би той чортъ не схотѣвъ мене послухати, то буду примушеній трохи подзюравити му єго скѣру. (Иде, отворає обоє дверѣ до виходу и зачинає заклинати):

> Заклинаю, чорте сроги,
> Вийди з дзюри за пороги!
> Слухай моєй доброй ради,
> Я не хочу з тобовъ звади.
> Війди, війди безъ опору,
> Иди просто к своему двору.
> Не побуджай во мнѣ злости,
> Сли шануєш свои кости.

(Стає з рожномъ при столѣ). Теперъ буду кричати три рази, якъ не послухає мене до третого разу, то му буду скѣру дзю-,авити тимъ рôжномъ. (Кричитъ голосно). Геравсъ! — разъ. 'еравсъ! — два... (Економъ неборакъ вилазить в довгѣ сорочцѣ › своими манатками за оба пороги).

Рогачъ (обачивши то кричитъ). Ой! ой! Боже святій, я умираю! Ахъ! ахъ! щожъ то я видѣвъ!

Жовн. Духъ святый при васъ! господару! Не лякайте ся нѣчого, вже по всѣмъ страху. (Иде, замикае обое дверѣ). Теперъ будьте спокôйни, чорта смо непотрѣбного вигнали, а теперъ бы смо ся чого напили и наѣли.

Рогачъ. Ой, що то, то правда! Я з того великого страху и забувъ, же мы ся дуже ѣсти хоче.

Жовнаръ. Почекайте но, не клопочѣт ся! Якъ знаєте, же я маю дуже добрій нюх, бомъ наветъ в вашѣ хатѣ чорта занюхавъ, — може дещо занюхаю напити ся и попоѣсти. (Ходитъ по хатѣ и нюхає). Ого! єсть надѣя! Щось я ту в шафѣ занюхавъ. (Отворяє). Єсть, хвала Богу, не тôлько пити, але и ѣсти.

Аннуся. Може вамъ чортъ прислав вечеру за тое, жесьте з нимъ лагодне поступили и скѣри не дзюравили?

Жовн. Що то, що правда, жемъ собѣ з нимъ дуже лагодне поступивъ. Ба, я иначе й не мѣгъ, я робивъ такъ, жебы и вовкъ бувъ ситій и коза цѣла. А до того маю то завше на памяти: Бога не гнѣви, а чорта не дражни. А вôнъ за тое о мнѣ памятає. Руште но ся, господю, та накрійте стѣвъ, бо то, що є, то є, то все божій даръ.

Анн. (осмѣлена тою мовою жовняра накриває стôвъ и ставляє всіо на столѣ).

Жовнаръ (спѣває):

> Хтобъ ся того сподѣвавъ,
> Жебимъ медокъ попивавъ?
> Коли доля вже така,
> Ще попоѣмъ гусака;
> Що на рôжнѣ єго пѣкъ,
> Має щастя, же утѣкъ!
> Жебы ся бувъ операвъ,
> То бы рôжномъ бувъ дôставъ.
> А такъ цѣлій и мы сити,
> Будемо ся всѣ тѣшити.

Теперъ, пане господару, прошу, сѣдайте до стола!

Рогачъ. Ахъ, я ся бою, чи нема ту якои здрады. Уже близко шестьдесятъ лѣтъ маю, а щемъ нѣгди чортовои вечери не ѣдавъ. И тепер бымъ єи не рушивъ, жебимъ не бувъ голоденъ и самъ єдинъ бувъ.

Жовн. Я васъ упевняю, господару, же ся не маєте чого бояти. Сѣдайте и ѣжте безпечне! Волимо ми голодни попоѣсти,

якъ бы мавъ иншій хто ѣсти. Я вамъ добре зробивъ, бо вигнав-ѣмъ з хати чорта. Послухайте мене, я вамъ добре жичу. (Бере господара, садитъ за столомъ). И вы, госпосю, сѣдайте при насъ! А передъ ѣдломъ випіемо си по кіелѣшку меду! (Наливає и мовить) Доброго здоровя жичу, пане господару!

Рог. Пійте здоровы! Але я ся лякаю.

Жовн. Мема ся чого лякати, мѣдъ досконалій. Видите, жемъ цѣвкомъ випивъ. (Наливає и отдає).

Рог. Щожъ я теперъ маю робити?

Жов. Отъ, якій ми молодецъ! Ще го потреба учити! До жѣнки випити и поцюлувати ю, якъ свого приятеля. Чорта-смо выгнали, теперъ знову жійте в згодѣ и милости.

Рог. (випивъ, обѣймає жѣнку и цюлує) На, люба Аннусю.

Ан. (ѻдберає) Дякую тобѣ, мѻй Ясеньку! А я до кого?

Жовн. Ото рѣчъ цѣкава! Назадъ до мужа, абисте жили в покою. (Зачинают всѣ ѣсти).

Рогачъ. Той гусакъ хоть вѻд чорта печеній, але досить крухій на мои зубы.

Жовн. Мусѣвъ го при пекельномъ огни на рожнѣ обертати. Пѻдѣвши добре и напивши ся меду можна заспѣвати.

Хто ся женитъ з молодою,
А до того єстъ завдросній,
Доведено єстъ правдою,
Же ся стане єй незносній.

Покень завдрость, будь терпливій,
Могу тобѣ заручити:
Будешъ жити вѣкъ щасливій
И добре ся поводити.

Молодицѣ любѣ, гожи,
Пѻддайте ся божой волѣ:
Якъ пѣдете в старѣ ложи,
Буде добра для васъ долѣ.

Рогачъ. Жебы бувъ такъ менѣ хто передомъ заспѣвавъ, нѣмъ я оженив ся, був бимъ знавъ що дѣяти... (То повѣвши вийшовъ з хати).

Виступъ 10.

Аннуся. Прошу васъ, пане воякъ, повѣджте менѣ, вѣдки и то всіо знаєте, що ся ту в хатѣ дѣяло?

Жов. А видите вы онъ оконце? Оно менѣ всіо повѣло. ...тъ вы мене высукали з хати, дощъ раптовне люнувъ. Дивлю

ся — пôддаше. Тамъ скривши ся спостерѣгъ ємъ оконце, а такъ всіо видѣвемъ, що ся в хатѣ дѣяло.

Анну. Самамъ ся зрадила! Дайте поки[1]), мовчѣте, не будете того жаловати.

Бо мовчанка не пушитъ,
Головоньки не сушитъ.

Виступъ 11.

Рогачъ (входитъ з двора). Якъ з вечера дощъ раптомъ бувъ пôлєвъ, такъ теперъ ладно на дворѣ.

Жов. Кому в дорогу, тому часъ. Привернув-емъ вамъ згоду, третого чорта з хати вигнавъ, котрій певне до васъ не загляне... Кôлко разъ буду ити по мою плату до Львова, завше вступлю до васъ. Сподѣваю ся, же мене пріймете. (Бере тлумачокъ). А теперъ иду до тутейшого вѣта замельдувати ся. Зоставайте здорови, пане господару, и вы, панѣ господинѣ!

Рогачъ и Аннуся (обоє разомъ) Просимо за каждимъ разомъ насъ вѣдвѣдати! Щасливои дороги!

Жовнярь (виходит и спѣває):

Чи на селѣ чи то в мѣстѣ
Не вѣръ нѣгди ты невѣстѣ,
Бо та хитрій розумъ має,
Сто разъ на день ошукає.

---

[1]) В підгірськім диялєкті так вимовлять ся „покій“.

Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів.

Подав Іван Верхратский.

Невеликий обшар північно-східної Угорщини заселений Русинами в числї до пів мілїона представляе з язикового погляду богато подробиць гідних уваги. Що до одмін говорів есть на Руси угорскій така ріжнородність, як в жадній другій части країни заселеної україньско-руским народом. В сфері звучнї находимо тут явище, яке в подібній мірі стрічае ся ще на Полїсю і в Радомисчинї, в ґубернії Київскій: есть се іменно стїснене первістного о на у, ӧ (мов би уі або нїмецке ü) а подекуди як і загально в укр.-руск. на і, первістне вол звучить як до околицї вул, вӧл (вуіл), віл — первістне е стїсняе ся знов як до околиць на ю, ӱ (майже як юі) і на і на пр. старосл. тєтъка звучить в ріжних околицях: тютка, тӱтка, тьітка, старосл. вєлъ звучить: вюў, вӱў, віў. Місцеві говори околиць, де стрічае ся у, ӧ, ю, ӱ в згаданих случаях, представляють нам давні фази, які колись відбували ся при перезвукованю голосівок о і е в і скрізь в україньско-рускім язицї.

В многих случаях виступае нераз місто е звук посередний
и и и и и и и
межи е і и (е) пр. хлопець, отець, майе, звідуйе, йедéн, тепéрь. — Грубе ы стрічае ся у переважної части говорів угорско-руских понайбільше там, де оно е у старословенщинї пр. мы, бых, бы́стрый, соки́ра, хы́жа, загы́біль; — середне и одвічае понайбільше старословеньскому и пр. бы́ти esse, бывáти habitare, и́ти percutere; подекуди (іменно в назвуці) виступае і побіч и). і побіч и = et, іншакый побіч и́ншакый etc. Тоті ріжницї ука и не виступають всюди рівно різко, а у гірняків на пограчю Гуцульщини ы уступае середному и, або навіть, як і в наю гуцульскім, в частицї вы звукови і: вітегнути, вібрати.

Подекуди находимо шт (виговор стародавний, мов у старословенщинї) місто теперішного щ н. пр.: блоштúця місто блощиця,

або місто теперішного ч, староруского щ пр. бішти м. бічи старорускі. біщи, старосл. було би *вѣштн. Часто бачимо мягкі накінчики глаголів в 3 лиці поодинокого і многого числа тепе́рішного часу пр. іграть, іграуть, держить, держать. Мягке р дуже розповсюднене (тепе́рь, вôрь, це́рьков, коса́рь) і нераз випрає тверде пр. ряхова́ти м. раховати, шпаціровати м. спацировати, тря́пом м. трапом. Шиплячі в дуже многих околицях в виговорі мягчать ся пр. хо́чю, сока́чька, плека́чька, щю́ка, щю́чька, пущя́ти, ви́жю побіч ви́жу. Середне л уживає ся понайбільше місто твердого л; дж виступає місцево замість звичайно уживаного ж н. пр. чюджы́й м. чужи́й старосл. чоужды.

Приіменник „від" = старосл. отъ уживає ся лише у верховинців. Звичайна форма угроруска єсть од, уд, рідше вуд, выд.

Старосл. чьто понайбільше звучить што.

Наголос оказує також деякі примітні ріжниці так приміром nom. plur. сущників: зьвізды́, блохы́; волокна́, колеса́; — числівники: пяте́ро, двадцяте́ро. — 3. лице ед. і мн. числа глаголів IV. кл. говори́ть, говоря́ть, буди́ть, будя́ть і пр. Незвичайний в декотрих сторонах акцент в приложнику: великы́й, велика́, велико́е, рівнож і в причасниках; надтяты́й, -а́, -о́е, умерлы́й, -а́, -о́е.

Що до флексиї говори угорско-рускі оказують декотрі дуже примітні форми, приміром: воўци; робу́тникум, робöтникôм, робітникім, во́лум, во́лüм, во́лім; се́лыіх, кату́ныіх; гро́шох, кра́йох, лы́сох; вôлми, курьми́; з го́ршкы, пуд воро́ты, с пе́рсты; зимі́, лыі́тыі (loc. sing.); — двае́, трие́, обае́; двôми, трьо́ми, обы́двоми, чоты́рьми (шты́рмі).

Слїди давного аориста бачимо в формі бых, котра в сполуці з II причасником минувшого часу дїйного стану виражає спосіб условний або желайний пр.: я́кбих видыіў, то́бых озми́ў; ко́бых встаў; любиў бых тя; ще бых єм повіў; йі́ла бых; о́бых зна́ли; то́бых не мали. — Аористом мов скостенїлим єсть і льокальна форма повüх (повіх від повести), котра уживає ся не лише в першім лицї, але також в другім і третім лиці мужеского рода єдиничного числа 1. я повüх, 2. ти повüх 3. вôн повüх місто минувшика: я, ти, він повів; форми же для женьского і середнього рода суть вже загально теперь уживані: я, ты, она́ повела́, я, ты, оно́ повело́.

Прислівники добрі́, злыі, чу́дныі (в старосл. добрѣ, злѣ, чоудесьнѣ) уживають ся в многих околицях.

Примітно, що в 1. л. єдиничного і в 3. лиці многого числа глаголів I. 7, V. 1, V. 4 і VI. кл. дуже часто терпить ся роззів пр. зна́у, зна́уть. глада́у, глада́уть, быва́у, быва́уть,

імáу, імáуть, спознавáу, спознавáуть, збáу, збáуть, даў, даўть; одвітўу, одвітўуть, чюдўу ся, чюдўуть ся, ґаздўу, ґаздўуть, бесьідўу, бесьідўуть. В 3. лиці ч. ед. часу теперішного глаголів V. 1 кл. випадуе часто голосівка теперішникова: звідать, пóрскать, бывать, повідать, гóйкать. (У говорах угорско-руских з акцентом движимим рідко се буває також в 1. і 2. лиці ед. і мног. числа: співам, співаш, співáме, співáте).

Що до пнетвору згадати тут належить про наростки аш, ош, уш, пр. косáш мад. kaszás (= косар), вартáш (= вартівник) мясярош мад. mészáros*) (= мясар, різник), вербўнкош (що вербує) Werber, лахмáнюш lumpiger Kerl; про сущники на ів як беріp, бірів (biró) гордíв (hordó), на ук пр. ястрябўк, на ик пр. вітрик на ава пр. прóщава, глаголи на оніти пр. лопоньіти, деренконьіти, рапоньіти і пр.

Степеноване виражає ся часто через приставлене частиці май пр. май лютый = лютїйший; май лютїйший = найлютїйший. До степенованя служить також присловник твéрдо пр. твéрдо худóбный = дуже бідний.

Що до глаголів зложених з приіменником дуже примітне у, що заступає ви пр. ўметати = виметати; ўладити = виладити; ўшукати = вишукати, як се по части буває і в говорі бойківскім.

Словолад угорско-руских говорів укáзує декотрі особливі приміти, з'котрих лише тут декотрі наведемо важнїйші. І так уживає ся dat. ми, ти, собі, му, при сущниках для означеня приналежности пр. говорúть жонá ми = каже моя жена; я і сын ми = я і син мій; ци дóма ти ґаздá? = чи дома твій господар? — пушóў з вітцьóм собі = пішов з своїм отцем; кáжестрый му = каже стрий его; вúдьів му жонў = видїв его жону. — При глаголах середних кладе ся заіменник ся пр. в таких случаях: скы́сне ся молокó = скисне молоко, похворíли ся = похворіли. — Заіменник котры́й (qui, welcher) уживає ся в угорско-рускім частїйше, як в иньших україньско-руских говорах пр. чьоловíк, котрúй частúть до цéрькви, Бóгу приéмний; сеґíнь, котрóму не далú хльíба, пушóў дáле. — Так зване praesens historicum (тепéрішник повіствуючий) уживає ся в розказах дуже часто, через що стиль набирає незвичайної жи-

---

*) Гідне уваги, що я слово „мясарушка" (= різничка, Fleischerin) чув межи людом в околиці Сокаля.

вости в оповіданю: прӣйде ід ньóму; вõзьме єднóго конѧ́; одповість йї́м; ведé царь мнóго вóйска; ізві́дать отӣць; позбӣрать двана́дцять кадӣ зла́та і пр. Місто нема́ говорять: не є або ньі́т пр. не є́ куратóра дóма? місто нема́ куратóра etc. — ньі́т у нас вже льісõв такы́х, як былӣ = нема у нас etc. Вираженя „есть“ або „е у мене, тебе, него, нас, вас, них“ на угорскій Руси рідше уживають ся, частї́йше кажуть: ма́у, (маю) ма́єш, ма́є (майи), ма́єме, ма́єте, ма́уть. То само пр. місто: „у конѧ́ шерсть біла“ говорять звичайно: кінь ма́є шерсть білу. — Примітні суть також прислівники: дóкус, дóраз, дома́к — або сполучники: пóкля, дóкля, дóтля, пóкаль, дóталь, кой, кедь, ож, обы́ і др.

Много слів щирорускиx затрачених вже в иньших областях нашої отчини уцї́лило на Руси угорскій, тож словня́ угорско-руска не в однім зглядї́ повинна обогатити словню лїтературного україньско-руского язика. З другої знов сторони годї заперечити і посторонних впливів на говори угорско-рускі. Впливи нї́меччини слї́дні в угорско-рускім не лише в декотрих виразах перенятих, але також подекуди і в словоладї́ як пр.: с косṍу косӣти, із ножóм кра́яти, прийшṍу ід єднõй воды́, указа́у єдну́ капу́сту, зõста́у лежа́ти, вӣдыі́у итӣ єднóго шу́стра і пр. Найсильнїйше однакож відбиває ся вплив мадярщини на словню угорско-руского язика. Коли Мадяри богато слів безпосередно або посередно переняли від Славян (пр. galamb = голуб, старосл. голѫбь; haraszt = хворост; korcsma = корчма; sapka, sipka = шапка; mocsar = мочар; pecsenye = печеня; kasza = коса; szita = сито; potroh = потрух, патроха; haluska = галушка cf. галка; dajka ≐ дойка (т. є. мамка нї́м. Amme); asztal = стіл; zálog = залог (фант); deszka = дошка; kása = каша; vidro = видра; varazs = ворож, заворожене; szalma = солома; kalács = колач; moly = міль; ganaj = гній; kulimáz = коломасть, коломазь; patkóvas = підкова; kovács = ковач, коваль; strázsa = сторожа, страж; puska = пушка; bolha = блоха; závár = завора; zatony = затонь (звичайно plur. затони = лавицї́ піскові, загрузна відміль; paplan = староруск. паполома; iga = старосл. иго; járom = ярéм, ярмó; kalász = колос; repa = ріпа; pisztráng = пструг польск. pstrąg; kondor = кудрий, кудрявий, кудерявий зр. старосл. кѫдрывъ; korja = копе, копя; kopács = копач; szerda = середа; lapu = лопух; szomszéd = сусї́д старосл. сѫсѣдъ; csudar = чудар; penz = пінязи (гроши); ablak = облак, оболок (т. є. вікно); báj = бай (річ наворожена, поворожене, ворожене); burján = буран; kolbász = ковбаса; káposzta = капуста; kánya = каня; kard = корд;

koma = кум; medve = мéдвідь; borozda, barázda = борозда; beszéd = бесїда; rak = рал; szilva = слива; gomba = ґуба, гриб. старосл. гѫба; bab = біб; bába = баба (що відбирає дитину; verb. бáбити = за бабу бути); babona = бобона, забобон; palinka = паленка; parna = перина; pásztor = пастир; patak = потік; pesztonka = пестунка; naszád = старосл. носадъ et насадъ також староруск. cf. Слово о плъку Игоревѣ. Тю лелѣялъ еси на себѣ Святославли носады до плъку Кобякова; pázsit пажить і др.), то також і Славяни не одно слово взяли з мадярского. У Русинів угорских находимо досить споре число слів захоплених з мадярщини.

Що більше, декотрі мадярскі слова уживають ся навіть в многих околицях Галичини, іменно межи людом гірским, яко сумежним з Угорщиною, і то як руским так і польским. Приміром слово ґазда мадярске gazda, ґаздíвство мад. gazdaság, ґаздувáти gazdalkodik, наґаздувáти = з ґаздівства приобрíти, придбати; — хосéн мад. haszon, хісновáти мад. használ уживають ся в многих околицях Галичини, а і надто подекуди війшли ті вирази навіть в язик лїтературний галицких Русинів. Між татрівскими „ґуралями" також почути не одно слово походженя мадярского пр. juhas = мад. juhasz, bogar = мад bogár і др.

Слова мадярскі, що ввійшли в словню угорско-руского люда, або впрост взяті з мадярского, при чім імена прибирають рускі форми склоненя а глаголи спрягання пр. фéйса = мад. fejsze, — се слово витїсняє що раз більше властивий руский вираз сокира; вáрош = мад. varos (місто, гóрод); варошанúн = мад. városi (міщанин, горожанин); дáраб, дарáбчик = мад. darab (кусник); вадáска = мад. vadászat (польованє); боўт = мад. bolt (склеп); гойтувáти, гайтувáти = мад. hajt (гонити); ендиґовáти мад. enged (попустити; пільжити; поблажати; призволити; ментовáти = мад. megment (слобонити); фарадловати = мад. fárad (утомити; старати ся; трудити ся); фойтувáти = мад. fojt (дусити); розканчáти = розпяти cf. magy. kapcsol (звязати, спяти, зіпяти, замкнути) — або змадярщені вирази словяньскі знов переймають ся Русинами в новій, змадярщеній вже формі, так на пр. [м]істо перина говорять часто пáрна після мад. párna deminut. пáр[ч]очка; місто юноша (старосл. юноша) інош magy. inas; різник [м]ясар) зове ся мясáрош мад. mészáros: столяр — остóлош [м]ад. asztalos; пструг — пíстранґ мад. pisztráng (в старосл. було [...] *пьстрѫгъ); счастє — серéньча мад. szerencse (старосл. [с]рѫшта).

Цїкава річ, як угорско-руский люд змінює мадярскі вирази на свій лад. Розповсюднені сущники на ів (ōв, ув), котрі відодвічають сущникам мадярским на ó пр. гордōв genit. гордóва = мад. hordó (бочка); берōв (бирýв, бирōв, бірōв) genit. берóва = мад. biró (судья, війт); чікōв genit. чікóва = мад. csikó (лоша, лошук); чіковик = лошучок: сабōв genit. сабóва = мад. szabó (кравець); керекяртōв genit. керекяртова = мад. kerékgyárto (колесар, колар, колодїй); капōв genit. капóва = мад. kopó (пес гончий, гончук, гончак); чумōв genit. чумóва = мад. csomó (пакет, узлик); гінтōв genit.гінтóва = мад. hintó (повозка). Подібно змінюють ся також вирази мадярскі закінчені на ő пр. ешерnőвка, ешерnőўка = мад. esernyő (віддожджник): напернőвка = мад. napernyő (відсонїчник). Однакож мад. bendő = жолудок, потрух) перетворюють в рускім на бендю́г.

Українско-руский нарід взагалї позбавлений тепер трохи не зовсїм висших верств; на Угорщинї тепер по руски говорить лише сама прóщава. Коли нарід наш втеряв самостійність і наслїдком сумних подїй історичних і суспільних що раз більше тратив висші верстви, котрі винародовлялись і покидали язик рідний, коли що раз більше підтинало ся житє народне в ширшім змислї того слова, то ті смутні відносини мусїли відбити ся також і в українско-рускім язицї: для вираженя понятій і відносин житя публичного і державного що раз більше позичано у сусїдів. А також чужеземні назви на ріжні здобутки і устровня культури українско-руский нарід посередно переймав з язиків тих народів, з котрими его спрягла доля і які успіли жити ширшим житєм народним та розвинути ширше і многостороннїйше питоменну суспільність. Подібне бачимо і на Угорщинї. Тож зве ся пр. аптика (польск. apteka по українско-руски властиво: лїковня) в угорско-рускім патика мад. patika; каварня (польск. kawiarnia) в угорско-рускім кавейгáз мад. kávéház; барбíр (бритвар, голяр польск. golarz, balwierz) в угорско-рускім барбіль мад. borbély; квартира в угорско-рускім квартыіль мад. kvártely; бесїда в угорско-рускім касинōв genit. касинóва мад. kaszinó. лазарет, лїчня в угорско-руск. курга́з мад. kórház і пр. Тож названя ремісників і орудій ремісничих в самій більшій части мадярскі або нїмецкі.

В місцевостях, де Руснаки живуть спорадично межи Мадярами, язик перших, иноді переповнений мадярскими виразами, представляє невідрадну сумішку язикову, в котрій нераз лише накінчики в склоненях і спряганях рускі, самі же слова мадярскі. В тих то околицях „ізслизáуть Руснáкы мéжи Мадя́рами“, як замічає сам люд

угорско-руский. Руснаки, що живуть межи Словаками, богато слів а иноді і форм переняли з словацкого. На послідку словня угорско-руского люду містить в собі також вирази взяті з румунского, посередно також з латинского, француского і других язиків. Все-ж таки язик ядра руского населеня в Угорщині в основі украінско-руский, а хоть тут і там оказує примішки посторонних впливів — передовсім мадярского і словацкого — предсі має в своїх говорах богато цїнного материялу як для дослідника руского язика, так і загалом для фільольоґа.

Угорско-руский писатель Евмен Сабів (гл. Христоматія церковно-славяньскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Составилъ Евменій Сабовъ. Въ Унгварѣ, 1893.) дїлить угорско-рускі говори головно на: 1) нарѣчіе Лишаковъ 2) нарѣчіе Лемаковъ 3) нарѣчіе Верховинцевъ 4) нарѣчіе Земплинскихъ и Шаришскихъ русскихъ 5) нарѣчіе Бачванскихъ русскихъ і 6) нарѣчіе Земплинскихъ словяковъ.

Я основуючись на зібраних мною знадобах угорско-руских говорів (збирав я лише в декотрих околицях, де по Е. Сабову говорять нарічами 1. 2. 3. 4. – нарічя бачваньских Руснаків і „земплиньских Словяків“, котрих радше випадає назвати Руснаками з язиком сильно зміненим впливом словаччини, я не мав нагоди слїдити на місцї) дїлю взагалї угорско-рускі говори, яко приналежні до червоно-руского нарічя украінско-руского язика на говори 1) билаків і говори 2) булаків. Говори билаків сусїдних галицко-руским Лемкам визначають ся тим, що у них, так як у галицких Лемків, нема движимого наголосу: акцент паде подібно, як у польскім, все на передпослїдний склад в виразах дву- або більше складних пр. гóра, молóко, óрел лéтіт. Бесїда тих угорских Русинів єсть властиво лише одміною говора лемківского (як се доказують знадоби зібрані мною в Шаришскій столиці). То властиві Лемакы. Однакож руский люд на Угорщинї в околицях, де уживають лише, лиш, прозиває „Лемаками“ і других, Руснаків, що дальше на схід висунені, безпосередно з Лишаками сусїдують і уживають в своїй бесїдї частицї лем. Бесїда тих то „Лемаків“, котрі і від Лемаків властивих, сусїдних галицким Лемкам, відріжняють ся, окрім иньших приміт, движимим акцентом, стоїть подальше від говора властивих Лемаків а далеко більше близить ся до говора Лишаків, від котрого єї годі відділити лише на підставі уживаного слївця лем. Приклад оповідань „Лемаків“ з Страбичева, Малого Лугу, Ґоронди́, Зарічя, Греблї, Нового Давидкова, Дунковицї і оповідань „Лишаків“ н. пр. з Ільницї, Вла́гова,

Вишного Шарду показують, що різкої границї межи тими говорами нема. Не можна при тім заперечити, що угорско-руский люд взагалї тілько ріжнить: „Лишаки“ і „Лемаки“. Та до „Лишаків“ зачислити-б і Верховинцїв, котрі уживають слова „лиш“, „лише“, про тото і тих угорских Русняків, що граничать з Бойками і Гуцулами. Оттак бачимо, що людова термінольоґія тут досить хитка і недокладна (те, правда, можна би також сказати, що до поіменованя людового „билаки“ „булаки“). Та таки задержуємо ті назви, бо вони уживані в устах люду а по части ввійшли вже і у книжки. Що до говора „Верховинцїв“ треба тут буде по моїй думцї розріжнити дві одміни: одну, котра становить перехід до говора бойківского і взагалї єсть лишень місцевою одміною говора Бойків — і другу на пограничю угорских Русинів з Гуцулами, котра становить одміну говора гуцульского; звідти пр. форми: челедѝнский, па̀нский, дес-колѝс, сес, сеса̀, суда̀, хо̀де, но̀се, вѝбрати і пр. розуміє ся, се лише кажу що до язика, бо на Угорщинї назви „Бойки“ і „Гуцули“ зовсїм не уживають ся для поіменованя тамошних Русняків.

Що до перезвуку первістного **о** в **у**, **ô**, **і** а первістного **е** в **ю**, **ӱ**, **і** — то, по моїй думцї, не випадає брати тих прояв яко головних признак для відріжнюваня говорів тому, що иноді в тім самім селї стрічають ся форми з **у** і **ô** або **і** пр. пу̀длый або пôдлый чи підлый; розбу̀йник побіч розбôйник або розбійник, а навіть пудкôвка, Пузняковцы місто сподїваних форм: пудку̀вка, Пузняку̀вцы; то само форми з **ю**, **ӱ** або **і**: тю̀тка побіч тӱтка або тытка; пішôу з у̀дси або з ву̀дси, вôдси і пр. Однакож мимо такої міни в перезвукованю згаданих голосівок таки певні роди (стадії) перезвуку виступають в певних околицях частїйше і загальнїйше. І так пр. в Ясеню, Окнї, Рагові, Квасах, Розсішках (по части) і, як мене запевнювано, також в Трибушанах, Кобилецкій Полянї, Косівскій Полянї й ин. говорять: віл, піп, стіл, кіл, тытка, принькс. — Кôнь, пôп, стôл, мôст, Бôг, тӱтка, принӱс говорять на захід від Густа дальше на Угочску столицю, в части Марамарощини в напрямі до Білки на Боршові, в полудневій части Бережскої столицї до Мукачева [В самім Густї я чув: кунь, стул, пуд; в Розсішках по части і (від, під) по части у (гуд)]. В иньших частинах Марамарощини, Бережскої і Унгварскої (Ужгородскої) столицї говорять: кунь, пуп, тютка, принюс. Точнїйше означенє — о скілько се можливе — областних границь певних родів (стадій) перезвученя голосівок **о** і **е** требує ще докладнїйшого наміченя.

Прояв перезвукованя первістного **о** і **е** в **і** відбував ся поволї у голосівки **о** через **у**, **уі** в **і**, у голосівки **е** через **ю**, **юі**, в **і** у всїх нарічях україньско-руского язика. Анальоґію бачимо в перезвукованю голосівки **о** в **ů** в ческім язицї. По спостереженям Др-а І. Gebauer-а в староческих памятниках до ½ столїтя XIV. виключно подибують ся форми з **довгим о** пр. boh, dol; пізнїйше виступають форми з **uo** як buoh, duol а на їх місце на останку що раз частїйше проявляють ся форми в новочещинї тепер уживані: bůh, důl. Отож з bōh, booh повстали по черзї buoh, bůh. Подібно мала ся річ з перезвуком **о** в **і** в язицї українско-рускім. В старорускихъ памятниках вже від XIV. столїтя стрічають ся форми як: ρ8къ, к8спа, гρ8мъ, к8нь, пок8ль, божьюмь, нюмь, юй, сюй і пр. Отож з форми стōл = стоол повстали стуол (стуел, стуіл) стул, стōл, стіл; з форми лед (льод), люод, люд, люід (лӥд), льід. Оттак форми в котрих первістне **о** стїсняє ся в **у**, **уі**, а **е** в **ю**, **ӥ** стрічані в говорах угорско-руских являють ся слїдами перетворби голосівок **о** та **е** на **і**, яка в минувших періодах розвитку нашого язика загально відбувала ся, а в декотрих місцевостях нашої отчини не дійшла до **і**, тілько спинила ся у голосівки **о** на **у**, **ō**, у голосівки **е** на **ю**, **ӥ**. Як згадано, не лишень в Угорщинї, але також в Полїсю і Радомисчинї стрічав я подібні прояви переходів перезвукових первістного **о** і **е**. Примітимо ще до того, що декотрі форми стїсненя з ґолосівкою **у** або **ю** подибують ся тут і там поодиноко і в східній Галичинї пр. з б у й, п ю р ц е — трохи численнїйше межи Лемками пр. в у в ц я, к у н а т а, (кумната), п у ў т о р а, т ю т к а, м ю д, л ю д, г р ю б, п ю к, л ю г, т ю к, м ю ў а навіть (льокально) з м ю р з місто змерз і пр.

Що до форм б ы́ т и, я б ы ў, б ы л а́, б ы л ó запримічу, що по крайній мірі ті селяни, з котрими я стикав ся, понайбільше говорили **ы**. По переважній части угорскі Русини належать до билаків. Верховинцї — то переважно булаки. Иногдї оповідач міняв форми быў і буў, бōў, що я і одмітив кладучи одну із тих форм в скобках побіч другої. Також і вираз **што** навіть у того самого селянина звучав иноді також **що** або навіть **шо**.

Понеже місцева ріжнородність руских говорів на Угорщинї превелика, а все-ж таки ще нема материялів язикових з ріжних околиць в достаточній скількости, на разу б л и з ш е не роздїляєм говорів. На тепер обмежаємо ся лише на поданю декотрих важнїйших язикових приміт угорских Руснаків і приведеню прикладів бесїди угорско-руского люду з ріжних околиць.

Подані тут мною знадоби обнимають записки, які починив я при кінці липня і в серпнї 1897. р. досліджуючи по части говори Верховинцїв, Лемаків східних і декотрих Лишаків, про тото **говори з наголосом движимим**. Понайбільше подорожував я пішки від села до села, по части також до місцевостій віддаленїйших відбував путь желїзницею або возом. Я навістив слїдуючі місцевости в такім порядку, як ту прописано: 1. Ясене вижне 2. Ясене нижне 3. Кваси 4. Окно-Рагів 5. Бочко-Рагів 6. Малий Луг 7. Бичків 8. Росушки 9. Густ 10. Великий Сивлюш 11. Луково 12. Ґорондá 13. Клачаново 14. Страбичів 15. Лучки великі 16. Новое Давидково 17. Пузняківцї 18. Дункóвиця 19. Кивяждь 20. Заріча 21. Лагово 22. Великий Раковець 23. Імстичево 24. Білка 25. Ільниця 26. Иршава 27. Дубрōвка 28. Гребля 29. Вишний Шард 30. Копаня велика. Окрім того записав я також принагідно декотрі прояви язикові з иньших околиць.

Досліди язикові роблені мною р. 1897. в Шаришскій столицї себ то в країнї властивих Лемаків, у котрих бесїда немае движимого акценту, так як у наших Лемків, і есть лише одміною говора лемківского, подам пізнїйше.

Ві Львові 10. вересня 1898.

Обяснене скороченій: Бі. = Білка (Bilke). — Бч. = Бичків (Nagy-Bocskó). — Вл. або Лаг. = Влагово або Лагово (Ölyvös). — ВР. = Великий Раковець (Nagy-Rákócz). — ВС. = Великий Сивлюш (Nagy-Szőllős). — ВШ. = Вишний Шард (Felső-Sárad). — Г. = Густ (Huszt). — Гр. = Гребля (Felső-Karaszló). — Ґ. = Ґорондá (Gorond). — Ду. = Дубрōвка (Cserhalom). — Д. = Дункóвиця (Nyires falva). — З. = Заріча (Alsó Karaszló). — І. = Ільниця (Iloncza). — Ім. = Імстичево (Misticze). — Ир. = Иршава (Ilosva), — К. = Кивяждь (Кивяжда, Kövesd) — Кв. = Квасй (Borkut). — Кл. = Клачаново (Klacsanó). — Коп. Копаня велика (Veresmart). — Л. = Луково (Lukova). — Лаг. або Вл. = Лагово або Влагово. — Лв. = Лучки великі (Nagy-Lucska). — МЛ. = Малий Луг (Kis Lonka). — НД. = Новое Давидково (Uj-Davidháza). — О. = Окно-Рагів (Akna-Rahó). — Пу. = Пузнякувцы (Puznyakfalva). — Р. = Бочко-Рагів (Bocskó-Rahó). — Рос. = Росушки (Розсішки, Roszuska). — Стр. = Страбичів (Страбичево, (Sztrabicsó). — Я. = Ясене вижне (Felső-Kőrösmező). — Ян. = Ясене нижне (Alsó-Kőrösmező).

Бер. = Бережска столиця — Земп. = Земплиньска стол. — Мар. = Марамарошска столиця. — к. Сиг. = коло Сигота.

По рішеню фільольоґічної секциї в тій працї задержано **ґраматичну термінольоґію автора**. *Пр. ред.*

Говори з наголосом движимим.

А. ГРАМАТИКА.

I. До звучнї (Lautlehre).

Голосівочня (Vocalismus).

I.

і (з о, е або ѣ).

Місто загально у нас в русчинї уживаного і, що повстало з первістного о або е, чути понайбільше на Угорщинї давнїйші форми, в котрих о стїсняе ся на у або (в порівняню новійші вже) форми, в яких у переходить на ӧ (звучить майже як уі або нїмецке ü); первістне е переходить в декотрих околицях на ю, в других на голосівку до ӧ зближену, котру тут хочем означити через ӱ. В місцевостях, що граничать з Бойками і Гуцулами, чути і пр.: гід, вівця́ і віця́, кінь, дізріти, приньіс, привіт, при ньій. Спорадично проявляе ся иноді ы місто первістного о пр. вы́дти = відти. (Стїснене о в ы буває в декотрих місцевостях західних Лемаків). — Староcловеньскому ѣ одвічае понайбільше і так як і у відповідих говорах україньско-руского язика: дьіло, тьісны́й, льіто, міра, віра, співа́ти.

α) **Сигу́т** МЛ. genit. Сиго́та, Sziget. — **ґазду́вство** МЛ. ґаздівство, господарство. — **буб** МЛ. біб, faba. — **ла́ступка** Schwalbe, hirundo. — **сук** genit. соку, Saft, гал. сік et сок. — **бу́ждерево** НД. = біждерево, Artemisia campestris. — **поку́рный** (коло Густа) покірний. — **пу́длый** Г. підлий. — **хвуст** МЛ. хвіст. — **вурь** genit. воря́ МЛ. Hengst psl. орь, čech. oř*). — **збу́же** МЛ. збіже. — Угрув genit. plur. der Ungarn.

β) **Бӧг** ВС. genit. Бога. — **вӧл** ВС. — **ластӧлка** і **ла́тӧвка** ВС. — **гӧд** ВС. genit. года Jahr. — **хвӧст** Лв. — **пӧд-**

---

*) По Мікльошичу слова вурь, вӧрь, евір, о́гир, во́гир польск. ogier, старск. ајгър, сербск. ајгир належить віднести до турецкого ajgir.

скочить ВС. = підскочить. — глӧг genit. глóга і глóгу Weissdorn, crataegus. — вӧвця́ Л. ВР. Ґ. — тхӧрь Л. genit. тхоря́. — дрӧзд Ґ. genit. дрозда. — кӧнь Ґ. ВР. НД. — рыболӧв Лв. Д. Seeschwalbe, Sterna. — домӧв Лв. nach Hause. — кӧстка Лв. кістка. — мышолӧв З. Buteo, Mäusebussard. — вӧрь genit. воря́ ВР. Ир. Hengst. — бӧлший.

γ) сіль Я. дійниця Я. дрівó Я. ніч Я. надібний Я. вірь genit. воря́ О. поліжкúне О. вікнó О. Я. плотівни́к Я. кінь Я. бíлший Я. гід Р. мій (мӧй) Стр. кінь (кӧнь) Стр.

α) люд, мюд місто льід, мід однакож в Стр. Ґ. мед, лед. печунка Ґ. Leber (часто в plur печункú). пєчєнь hepar. — тютка (Велика Руна) = тета, тітка psl. тєта, тєтъка amita. — при нюй; кáже юй; в нюм.

В причасниках минувшого часу дїйного стану II, для мужеского рода I кл. глаголів (безнаросткові пнї) як: вюў, мюў, плюў; нюс, вюз, грюб; рюк, тюк, влюк, пюк; люг, бюг.

β) веретӥлниця Ґ. Blindschleiche, Anguis fragilis. — чӥлка Бі. Schopf psl. чєлъка. — кӥтка Ґ. Лв. м. тїтка amita. — допӥк Лв. = допік. — ўплӥў собі кӧш Д. = виплїв собі кіш. — у нӥм Лв. = у нїм. — синӥй Лв. = синїй.

γ) я́стріб Я. льід Я. мід Я. óжельід Я. тьíтка ВР. у ньім Л. йій О. приньіс Я. привіз О. завіў (завӥў Стр.) поньíс (понӥс) Стр.

Стїснене голосівки е в складї ере з рѣ.

бéрӥг (беріг) НД. genit. берега psl. брѣгъ ripa. — на пéрід psl. на прѣдъ.

о стїсняе ся в у або ӧ.

бруст Г. genit. бросту = гал. брость, genit. брости і брост, genit. бросту junger Ausschlag der Bäume. — пӧсхнути Лв. посохнути; дéрева пӧсхли́ = посóхли (коло Львова однакож: усхли́, пісхли́). — прӧстре Д. м. простре́. — бӧжий К. = божий; бӧжа олéнка Sonnenkäfer, Coccinella septempunctata. — свӧйськый ВР. свойский. свӧйськы вадь хыжны́ зáяцы = Kaninchen. зáяць свӧйський Бі. Lepus cuniculus. — пӧзріти Д. позріти psl. позрѣти spectare. — дӧзріти (дíзріти) Бі. дозріти, psl. дозрѣти observare, contemplari. „кáжеме: хоть дӧзріти, хоть досмóтрити". — вӧблый Ир. облий. вӧбле дерево ukr. виблий, walzenförmig. psl. обль rotundus. прӧзвище Ир. прозвище. — подорӧжни́к Я. Wegerich, Plantago. — крӧткый ВШ. кроткий, ruhig, sanft, mild, bescheiden. psl. кротъкъ mansuetus, lenis, modestus.

о не стїсняе ся.

смýтость Пу. Trauer. — **неýкость** Лв. в значіню Unwissenheit. — **мáлость** О. eigtl. Kleinheit. з **мáлости** = seit Kindesjahren.

е не стїсняе ся в ю (ü, і)

пáленка НД. Б. = горівка, Branntwein, у Лемк. галицк. палюнка; в Лв. говорено менї: „дáґде кáжуть: пальóнка“, **пáленочька** З. deminut. — **понéбля** ВШ. Gaumen у Лемків: поньíбя = понїбе, піднїбе, піднебене.

Вторична творба (secundäre Bildung) голосівки **у**, причім в заникае, а у остае в назвуцї: **уш** ВС. psl. **ѹшь** — або в назвучне не відпадуе: **вуш** plur. **вуші** Ґ. Лв., в Д. nom. sing. **вош**, nom. plur. **вуші**.

Вторична творба ŏ при чім л (= ў або в) заникае в середозвуцї. пŏняк ВР. м. **повняк**, поўняк Krug cf. huzul. пóвниця Becher, Trinkgeschirr — cf. psl. **плънъ** πλήρης, plenus, повний.

а або у місто і (= ѣ).

олáй Ґ. Кл. genit. олáю; **олýй** genit. олóю (коло Сиготa) м. гал. олый, укр. олыя, gr. ἔλαιον psl. **ѥлєй, ѥлѣй, олѣй.**

а місто гал. і.

щать Лв. м. гал. щіть coll. Borsten.

е місто і (= ѣ).

нет Л. м. ныт, nein.

і в назвуцї удержуе ся (дуже рідка приміта в южно-руских говорах і загалом в славянских бесїдах).

іж Ґ. м. йіж, psl. **ѥжь**, Igel Erinaceus europaeus. „іж колячий е“. — **іжýн** Лв. Männchen des Igels. — і по при йі в формах від глагола йісти. йім, **іш**, овŏн йість, онá **ість**, мы **імé**, вы **істé**, оний йідять Ґ. дай вŏлŏм **істи** (або йісти) НД.

ы, и, і.

Грубе **ы** в переважній части угорско-руских говорів можна відріжнити виразно від середного **и** пр. **быти** (ВС. Л. Стр. і пр.) esse psl. **быти**, а **бити** percutere, psl. **бити**; забыў піпу в хыжи = забув люльку в хатьі. — **дыня** psl. **дыни** pepo. — **мы** nos etc. По гортанних стоїть **ы**, так як в старословеньскім: **сокыра**,

тяжкы́й, погы́нути, хы́жа, psl. сѣкыра, тажькый (зложена форма) погыбнѫти, хыжа. В місцевостях пограничних з Гуцулами приміненик вы звучить як в Гуцульскім ві пр. віші́те Я. Ян. = вишите, вишивка. — віростут Ян. віскочут Ян. = ви́ростуть, выскочать. — віторобити Ян. = вытеребити. — вірахувати Кв. вінника́е з вікна О. = виглядае. — вітегнути О. вігнити О. Голосівку ы в других сполученях в тих місцевостях заступае середне и пр. бик, диня, ви́яві. — Взагалї угорско-руске ы у переважної части говорів, хоть тверде, грубе і представляе иньший звук, нїж и — таки понайбільше не звучить так грімко і низко гортанно, як у Лемків галицких. Грубе, гортанне ъы (таке як у галицких Лемків) стрічае ся лише місцево в Марамароші (Рус Поляна, Рус Кирва, Русково, Велика Руна), де ы витискае понайбільше и пр. Господы помылуй, косы́ты, мы́слыты, бы́ты, мета́ты, насты́гнути, коло́дыця, кустьмы́, пі́снычка, пры́ймыч і пр.*). Подекуди зближае ся ы в виговорі до протяжного ō. пр. мы́ло Стр. майже як мōло Seife; быў Д. майже як бōў. Мабуть відбувае ся у тих околицях на Угорщинї повільна переміна ы в формах глагола быти на у через ō, а то нераз виговор бōў, я забōў майже звучить, як галицке був, я забув або по крайнїй мірі дуже до него близить ся. Сполучник и = et, то само назвучне и в виразах найчастїйше звучить як і, подекуди також як середне и.

и в назвуцї удержуе ся:

и́ней Я. Ян. К. genit. и́нею Reif. — и́кра ВС. Euter, gr. οὖθαρ; — і́нщакый НД. psl. инъ, инакъ alius.

и в назвуцї одержуе придих г.

гы́кавий Бі. der stottert, stotternd; гы́кавец Stotterer, Stammler.

о місто старословенского ъы.

во́йну І. psl. кынѫ διηνεκές, continuo; в ев. остромир. кынинѫ (властиво повстало з въ инѫ = воину, войну = ведно semper, continuo); в пісни: Хлопцы во́йну машерю́ють, Машерю́ють в день і в ночи.

*) Порівнай: Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen. Ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie. Von I. Werchratskij. Stanislau. 1883. (Поданий там матеріял зібраний в однїй лише місцевости).

и ослабляе ся на ь.

пóлеть Ґ. НД. imperativus (приказник, повельник) місто полетú; подь Стр. (з по-иди); пóдьме позирáти Стр. gehen wir, um zu schauen. — помóль ся = помоли ся. — моўч (моўчь) = мовчи.

є місто и.

вовкé О. місто вовкú nom. plur. (місцево і рідко; вплив гуцульского говора) звичайно вóвцы (psl. влъци).

е місто и (і).

фамéлия Пу. м. фамилия, familia.

е.

Старославянскому ю одвічае е.

едéн, еднá, еднó Ґ. ВС. Лв. psl. юдинъ. однакож в МЛ. Кв. один.

Мягке е місто звичайно в письмі уживаного е.

треба Кв. м. треба, потреба es ist nöthig, psl. трѣба юсть.

е (з ь) в genitiv-і удержуе ся.

лéну Ґ. м. льну psl. льнъ, много лену viel Lein. — лева Лв. м. льва psl. львъ (тому також лéвиця ВШ. psl. львица; лéвля ВШ. psl. льва).

а місто у нас уживаного е або и.

лéдва Пу. м. лéдве, ледвú kaum psl. юдва староруск. одва.

а місто и.

звýдта, звýтта (Урмезьово Urmezö в Мар.) м. звідти.

и місто е (звук посередний межи е а и: ӗ).

гусúй, людúй МЛ. м. укр. гусей, людей. — пинь м. пень, psl. пьнъ. — мúтер МЛ. Meter. — косúць м. косéць Mäher, Weberknecht, Phalangium parietinum. — ярúць Лв. Gerste. хлóпиць. — отúць. — лúнча м. ленча lens, Linse.

о місто е.

тутóшній Лаг. і тýтошньій в гал. тутешный. — жобрáк Чу. місто і побіч жебрáк.

а місто е.

відчапи́ти Я. = відчепити. відчапіт клюку. — часнóк МЛ. м. чеснóк; часни́к ВС. але чеснóк Ґ. Д. Кв. — кочáрьга НД. = кочерга, Feuerkrücke. — ластúти ся Г. м. лестúти ся, пес лáщить ся. — дá-што Г. Ґ. = дещо. — ныı́гда (ни́ґда) niemals, nie; ныı́ґдá (ныı́ґда) не вúдыў ем такóйі птúцы З. — дáколи Ґ. Стр. а в Бі. дакóли = гал. деколи, zuweilen, mitunter; однак в І. ВС; дéколи. — дáяк Ґ.auf irgend eine Weise. — трáба Земпл. м. треба psl. трѣба, треба.

я місто е (наросток -ние).

лúстя м. листе psl. листвие folia. — колóся psl. класие. — пíря Gefieder. — волóся. — камíня Лв. — крумпленúня Лв. = натина бараболь або крумплыв, Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze. — звíданя Лв. Frage, Nachfrage. — рôзджя НД. psl. рождие в К. ріща. — кôстя́ Вл. Knochen. — одыня́ ВЩ. Kleidung, psl. одѣние vestimentum. — паздыíря ВШ. Acheln, Abfälle des Hanfes oder Flachses psl. поздерие.

е (ослабляе ся на ь) і відпадуе.

булш Г. м. булше = більше, більш. — пóвиж Ян. м. повыже. — пóниж м. пониже psl. пониже κατωτέρω, inferius. пóниж Ви́шови. — уж (ужь) Пу. м. уже, psl. оуже.

о.

о удержуе ся в назвуці.

од МЛ. = від psl. отъ. — одрубати, одоймити (одняти), оддати = відрубати, відоймити (відняти), віддати. — овéс genit. вувсá, вôвсá, вівсá. — орéл genit. вурлá, вôрлá, вірлá, орéла. — одломúв ся руг волóви Г. — онá іде Вс. онú говорять ВС. — огéнь Ґ. Feuer.

назвучне о одержуе придих в.

воряк Ґ. genit. воряка́, = Hengst, вôрь, genit. воря́. — вóсьмый ВР. psl. осмъıй octavus.

назвучне о одержуе придих г.

горíх О. = оріх, Nuss, psl. орахъ, орѣхъ.

о не стісняе ся.

спознáти Г. = гал. спізнати: не спознаемé Лв. wir erkennen nicht. — потóм Г. гал. потíм або пóтім (в Ніжбірку на Поділю

галицкім однакож: потôм). — подôбний Стр. м. подібний, „подôбний до яструба" в Лв. подôбний similis; але подőбный formosus, pulcher. подőбна челядина = красна жінка. — пôдошва З. = підôшва, Sohle psl. подъшьва. — вôйна Ду.... гал. війна.

е місто загально-руского о.

червéный Кв. Стр. м. червоний, psl. чрънънъ et чрълънъ. — дрőбéнькый Ґ. м. галицко-руского дрібôнький і дрібненький. — дуплé Лв. м. дупло́, Baumhöhle psl. доупльнѥ caverna, foramen in arbore. (форма „дупле" мабуть повстала з „дуплé", що по тутешньому теперішному говору звучало-б „дупля́"; — дуплé форма стариння в „доупльнѥ" наросток нѥ) — грéзен З. gen. masc. м. грозно psl. грознъ βοϑρύς, uva.

е місто загально-руского о, старословеньского ъ.

плетéме, крикнеме, хôчеме, вôзиме, клепáеме, кáжеме, берéме, купу́еме, хосну́еме, дамé ческе і словацк. pleteme etc. старослов. плетемъ etc. ческ. dáme старослов. дамъ в загально-руск. плетéмо і плетемó побіч плетéм... дамó.

а місто о.

лапу́х Кл. м. лопух, Klette, Lappa. — жáлудь Стр. м. жôлудь або жолу́дь čech. žalud Eichel. — кáждый Д. Ду. м. кождий psl. къждо декуда в Гал. і на Укр. кожній lit. kožnas. „у кáждő закутйны, по еднő дытйны". — нагавйцьі Стр. м. і побіч ногавицьі, Hosen. — рыбалőв К. З. м. риболів, Sterna, Seeschwalbe. — манастырь Пу. м. монастир, psl. монастырь μοναστήριον.

ы місто о.

хы́тарь genit. хытаря Гр. границя, Gebiet, Grenze у Лемків хотар psl. хотарь cf. ukr. хутор. — вкытйти Стр. укотйти (в значеню: „убйти").

у місто о.

флу́ера Я. м. флояра, Hirtenflöte. — куля́стра МЛ. кулáстра ВС. м. коластра, colostrum. — журвá МЛ. м. жорвá Grünspecht. — урíх ВС. м. орíх. — пасу́ля Ґ. м. фасоля, Phaseolus. — ґалу́пом НД. im Galopp. — фу́рма Д. форма. — пу́скать батугôм З. = лоскае батогом, er knallt mit der Peitsche в З. nom. sing. батőг). — ру́жа Д. м. рожа, Rose psl. рожа. — женйти Пу. м. оженити — уд ВШ. м. од. — упя́т ВР. ВШ. . опять.

в місто о.

втелйти ся НД. м. отелити ся. колй ся втéлить корóва. — вженйти ся НД. м. оженити ся. — впят Д. Стр. = опять; знов. — малéнька впят рыба — то ґóвбник Д. psl. опать retro. — впалйти І. м. опалйти (о в виговорі переходить часто на у, а потім у на в) — вболотйти ся Пу. м. оболотити ся, уболотити ся. — вблечéний Гр. м. облечений. — в пісни: мене дóма хлопцы вбсыли ВШ. = обсыли. — вдыня ВШ. м. одыня. ож сесé і вдыня твóе ВШ.

о після шиплячих і піднебенного й удержує ся, себто уподобнене занедбує ся а мягка суголоска не переходить на тверду — або рідше уподобнене доконує ся себто о переходить на е, а суголоска мягка замінює ся на тверду.

гайóви, гайóм Вл. ковачьóви, ковачьóм Вл. по дождж ьóви ВР. — У ВР. форми одні і другі побіч: коньóви і конéви ВР. ковачьóви і ковачéви ВР.

о счезає.

лускоріх Я. м. лускооріх, Nussknacker, Nucifraga caryocatactes. — лускогріх Ир. Myoxus glis, Siebenschläfer; лускогрішок Ир. Haselmaus, Muscardinus avellanarius (повстало = з лускогоріх, лускогорішок).

о в визвуці удержує ся:

яко Лв. Стр. як, psl. ıако. лыта мóйі молодéньки, штóсьте пóшли по марнéнькы, пóшли, пóшли яко водá etc. — Такйй міх грóший му обіцяли, яко вóн сам. Стр. — чьóрный яко кáвка Ир.

В співанках о визвучне часом відпадає, коли того требує склад вірша: Білий град, Білий град, вóйна на нім стóйіть,

То не в єдног хлóпа голóвка заббóлить Лв.

а.

навзучне а одержує придих й.

ястряб ВШ. Ир... у Лемків галицк. часто астряб, psl. ıастрѧбь. — яфины Бі. Heidelbeeren, в Гал. найчастійше: áфины.

я місто а.

шкатýля ВС. gen. fem. м. шкатýла, Schatulle (що иньшого шкатуля gen. neutr. або шкатулятко demin. подібно як пр. збаня, збанятко). — Михáйля м. Михáйла. спéред Михáйля vor. St.

Michael ВС. — ивóвля м. ивова Pirol, Pyrolus galbula. — поряхувáти rechnen (в Малім Давидкові: поряхýйме, а в Великім Давидкові: порахýйме!) — дупля́ НД. genitiv. від nom. sing. дуплé = в гал. дупла́, genit. від дупло. — алмýжня НД. алмужна. Almosen. ная Бôг прийме вашу алмýжню! (вадь мылостыню!) — няй НД. МЛ. най, нехай. — тря́пом НД. м. трапом im Trab. — шкýря Г. м. шкура, скіра (льокальне; звичайно кажуть: кóжа).

е місто а.

здéлеку Я. м. здалéка. — келюх побіч калюх Magen; Darm namentl. Mastdarm. — черíльниця Лв. Betrügerin, Hexe cf. чалувати magy. csal. cf. чарувати.

о місто а.

лóтатень Ян. місто ла́татень, латач, Caltha palustris, Sumpfdotterblume. — торга́н Ян. м. тарган, Periplaneta orientalis. — колоба́ня Лв. м. гал. калабаня, Lache, Tümpel. — зозýля НД. м. частїйше в Гал. уживаного зазýля, Kuckuck. — гóлузь, голýзка Стр. в Гал. часто галузь, галуза, галузка в О. також галýза. — гора́зд ВШ. м. гал. гара́зд psl. горАздо.

у місто а.

дрýґар Я. місто траґар, Tragbalken.

а місто укр. я.

раст ВС. м. ряст die ersten Frühlingsblumen, womit die Natur Wald und Flur schmücket. (а правильнїйше!).

я місто звичайно в Гал. уживаного а.

отвиряти Пу. Лв. м. отвирати, psl. отвАрыти et отвАрАти.

прейотоване а і також а перед змягченими суголосками перезвучає на е (в місцевостях пограничних Гуцулам).

пшени́це Я. — табли́це О. — сиротéтко Я. — небожéтко Я. — селéнский Я. — на конé Я. — мнеки́й Я. — чресáне Я. — свинé Ян. — медвéдице Ян. — лóше Ян. — жéба Я. — полишéе се Я. — дек Кв. — шéпка Кв. — блеíице О. — счерувáти О. — челеди́нский О. — сьвéто). — заклести́ Р. — трести́ Р. — їіжéк Р. — пóтечий ос. — дéветь МЛ. — слобожéний МЛ.

У иньших місцевостях, що не граничать з Гуцульщиною, а в згаіних сполученях удержує ся:

пшени́ця, кори́тята, хотя́ть, мя́со (мнясо), пахня́чый, водяни́й і пр.

а місто старосл. ы або ѧ.

дьíла Ґ. м. дьíля, для psl. дѣлы διά, propter (форма „дьíла" есть genitiv. від „дьíло" і правильнїйша від „дьíля"). — мо́а, тво́а, сво́а Земпл. = psl. моы, твоы, своы. — са м. ся psl. сѧ.

а відповідає старословенскому ж.

нара́квицьі Я. (nom. sing. нара́квиця) Pulswärmer psl. нарѫквица.

а відповідає загально-руск. і або я, польскому ę.

страпа́тый Г. gefranst; zerzaust. = гал. стріпатий, стряпатий, лемк. стрямбатый польск. strzępiasty.

е відповідає старословенскому ѧ.

вите́зь Пу. psl. витѧзь heros magy. vitéz. — клеги́ня Рос. кегиня ВІІІ. = psl. кнѧгыни.

ом відповідає загально-руск. о, старосл. о.

сомпе́ль Я. genit. сомпля́ м. сопель, psl. сопль. сомпе́ль леду Eiszapfen.

ан відповідає старосл. ж.

пантлик О. Band, magy. pantlika cf. psl. пѫто compes et петлы ansula.

ун відповідає старосл. ж.

кундеря́вый Лв. = гал. кудрявий psl. кѫдравъ cf. magy. kondor.

ня, що повстало з старословенск. ѧ.

мнякки́й Лв. psl. мѧкъкый (= менккый, мйанккый, мнйакккый). — запняти́ ся НД. запняли́ ся ко́ньі = затяли́ ся так, що не хочуть рушити дальше, psl. запѧти. — розпняти Ир. psl. распѧти σταυροῦν, crucifigere; розпнятя́ Гр. в значеню: Христос на хрестї. psl. распѧтие crucifixio. купи́у розпнятя́.

і місто загально-руск. я старословенск. ѧ.

тьíгати ся НД. м. тягати ся psl. тѧгати сѧ.

у.

у починове удержує ся.

ус, усатый Я. — уж Г. Бі. в гал. звичайно вуж Ringelnatter. — усéлниця Л. Raupe. — ўдти по при вудти, вутти Г. = відти, одти. — ўхо Ґ. Ohr, dem. ушко. — уд Лв. по-при од psl. отъ. — уддáти Д. = оддати, гал. віддати psl. отъдати. — ўдзимок З. „што епéред ńри" Nachwinter в гал. plurale tantum відзимки. — ўдмяк Ім. = одмяк Thauwetter. — ўдкы Бі. = відки ўдкы пришли́? woher sind Sie gekommen?

назвучне у дістає придихове б.

будúти Стр. удити, räuchern. вöн будúт свúннов мясо.

у в назвуцї одержує придих в (= ў).

вўста Ґ. м. уса, уси Schnurrbart, однакож ўста Лв. НД. psl. ѫсা dual. від ѫсъ.

у в назвуцї одержує придих г.

гусьілниця О. Raupe гусéлниця Ґ. psl. ѫсѣница et гѫсѣница польск. gąsienica. — гужóвка Стр. „снур плетéный з дубóвого фя́тлика" psl. ѫже funiculus, σχοινίον. — гузкы́й ВР. Пу. укр. узкúй, гал. вузкий psl. ѫзъкъ (декуда в гал. з неправильно мягчить ся: вузький; подібно неправильно: низький м. низкий psl. низъкъ; близький м. близкий psl. близъкъ).

і (ŏ) місто у.

шріба Д. м. шруба, Schraube. — тріська Стр. м. труська, Kaninchen plur. тріськы́ (майже як трŏськы́), — кŏкöль Ґ. = кукіль, Kornraden, Agrostemma githago. мнóго кокóлю. — кŏхня ВР. Ду. гал. кухня, Küche. — кŏзня ВР. м. кузня, Schmiede. іс ковачьóм пŏшóў у кöзню.

я місто загально-руского у.

я́стряб НД. Ир. genit. я́стряба astur, Habicht. я́стряб бы́вать у нас як у зімí, так у льíті. psl. ıастрѧбь, genit. ıастрѧби. в Гал. звичайно яструб, рідко і місцево ястреб, ястріб, у Лемків: астряб.

о місто у.

пáзорі МЛ. м. пазурі, Krallen, nom. sing. пáзор.

у місто ю.

суда́ Я. сюди, сюда. — калу́же Я. в укр. калюжа. — медведу́х Ґ. м. медведю́х, Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris. — зна́у ВС. Л. Ґ. = знаю. — ма́у Лв. ВС. Л. Ґ. = маю. — вандру́у Ду. = вандру́ю. — не довиджа́у НД = не довиджаю. — забавля́ут Г. — называ́ут Г. ВС. — одтина́ут Л. — лыіта́ут Ґ. — іма́ут Ґ. — што дау́ть Ґ. — комарі́ куса́уть Стр. Лв. — узира́уть Лв. = визирають. — блыхы́ куса́уть Лв. НД.

ю місто у.

жовтогрю́дка Лв. = жовто́грудка, Goldammer, Emberiza citrinella. — марю́нка НД. = марунка, Mutterkraut, Pyrethrum parthenium. — машерюва́ти І. машерувати, marschieren. — покы́ню ВШ. м. покину (в пісни: Ой вӧвча́рю, синета́рю, покы́нь вӧвцьі пасти! Хоть покы́ню, не покы́ню: навчиу́ ем ся кра́сти!).

в місто у.

вже по при ужé Я. psl. оужє.

ъ.

старословенскому ъ відповідае о.

зовé Г. = съвиеть. зовé ся яри́ч Г. der Igel rollt sich zusammen. — розокла́сти Ир. (повстало із разъ + класти = *расклас-ти). — надо мноу́ Ир. psl. = надъ мъноѭ. — підо́шва Я. Sohle psl. подъшьва. — совоку́пно О. zusammen cf. psl. съвъкоупъ ἕνωσις unio; συναίρεσις coniunctio; ὁμόνοια concordia. *съвъкоупьно.

старословенскому ъ відповідае ы.

ізыйти́ І. psl съити sive сънити descendere.

наконечному старословенскому ъ відповідае о.

дьі́до Г. Ві. psl. дѣдъ πάππος, avus; θεῖος, senex.

ь місто ъ.

тогі́дь Я. місто торік (в старосл. було би *тъгодъ) praeterito anno. — линь Ґ. м. лин Schleihe, Tinca chrysitis. я іміу́ ли́ня, ich habe eine Schleihe gefangen. — хрінь НД. Пу. genit. хри́ню, хрéню м. згр. хрін, genit. хрі́ну (декуда в Гал. також хрінь genit. хрéню або хрін genit. хрону). што про́сиш за тот хрінь? Г. Пу. was

verlangst du für diesen Meerrettig? psl. **хрѣнъ**. — **білóклень** НД. Acer campestre, Weissebern. — **чорнóклень** НД. Acer tataricum, herzblätteriger Ahorn. — **кмінь** genit. **кмéню** Я. Kümmel, **кмин.**

ъ в середозвуцї випадае.

схнути psl. **съхнѫти**. **дéрева пóсхлй** Лв.

ь.

ї місто звичайно у нас уживаного ь.

крýзьі Л. **побіч крузь = кріз** psl. **сквозѣ, скрозѣ, скрозь.**

старосл. ь відповідае е.

червéный Кв. Стр... psl. **чрьвьнъ** в Гал. звичайно червоний, (гляди: голосівка о).

місто старословенского ь стрічаем о (задля иньшого наростка місто: йез-йъ — йез-йо).

йіжó Д. К. З. psl. **ѥжь**, Igel, erinaceus (прояв зовсім льокальний; наголос падé на о, а рід середнїй: еднó йіжó, енно йіжó; в К. однакож: маржный йіжó, пéсьий йіжó gen. masc.).

старословенске ь випадае (не переходить на е).

песик Ім. в Гал. **пéсик** psl. **пьсьць**, kleiner Hund.

ь відпадае в визвуцї.

опя́т МЛ. м. опять psl. **опѧть**.

старословенскому ръ відповідае ер, ор або ыр.

гéрлиця Г. Лв. НД. З. Вл. **гéрличька мáе сйню масть** die Turteltaube hat eine blaugraue Färbung. Turtur auritus, **гы́рлиця** І. psl. **гръличa** τρυγίον, čech. hrdlička. — **корчáга** Г. psl. **кръчага** κεράμιον. — **гыртáнка** Ґ. Gurgel, Kehle, psl. **гртань, кртань.** — **окы́ршити** Ґ. zerbröckeln; zerbrechen; **накы́ршити** = **накришити** cf. psl. **кръшити**, frangere.

старословенскому ръ відповідае ры або рӧ.

брывá nom. sing. **еднó брывó** Лв. psl. **бръви**. — **дрӧвó** Бі. Holzscheit cf. psl. **дръва** plur. ligna.

старословенскому ръ відповідає ре.

скренáтка МЛ. стренадка, стернадка, Goldammer cf. psl. стрънь, stipula, Stoppelfeld. — греміти Лв. psl. грьмѣти. гремúть, tonat.

ере місто загальноруск. ер = старосл. ръ (вторичне повноголосє).

черéпати Бч. черпати. черéпати вóду psl. чрьпати, haurire. — мереконьіти I. schwach leuchten, aufglimmen (von glühenden Gegenständen cf. у Маркіяна Шашкевича: грянь меркотїла, cf. psl. мрькати. мрьцати obscurari.

старословенскому лъ відповідає: лы.

блыхá Я. Лв. plur. блыхы́ psl. блъха. — я́блыко plur. я́блыка Г. psl. аблъко, ıаблъко.

старословенскому лъ відповідає ло як в україньскім і в Брідщинї, або ле як в загальнорускім.

лóжка Л. З. I. Lőffel psl. лъжька, лъжица. (однакож в Я. лижка) — блохá Ґ. — слезá Лв. слезá течé з вóка psl. слъза.

повноголосність (Volllaut).

Повноголосні форми стрічають ся скрізь в говорах угорско-руских з акцентом движимим, а лишень виїмково, як у піснях, чути побіч також форми схожі з старословеньскими або з словацкими і мабуть суть слідами впливу церковщини а именно словаччини пр. глас, гласъ, hlas. — влас, власъ, vlas, — власочькы́ = гал. волосочки, волосєчко. — стрáна, страна, strana. — злáто, злато, zlato. — златúти, златити = inaurare. — млáдый, младъıй (злож. форма) mladý. — здрáвый, съдравъıй (зложена форма), zdravý. — глáсный, гласьный (зл. ф.), hlasný. — піщалóчька глáсна, klangvolle Pfeife.

приставка і всув голосівок.

(приставне и, і) нрстúти Р. psl. крьстити. pruth. крьстити. з крьстити повстало: крстити, рстити відтак для усторонення невигодної вимови ирстити). — иржáвіти Лв. rosten. заиржáвіў ключ. — иржáти Ир. Лв. кôнь иржúть; кôнь заиржáў Лв. кôнь úрже вадь квилúть. — ирвáти НД. зьіля, што ирвýть бáбы. — ирзоньіти Д. кôнь ирзонúть das Pferd wiehert. — Ильвôв ВР. = Львів, Lemberg. де живýть? кóло Ильвóва? — úмста Д. мста, месть psl. мьсть, čech. msta. з úмсты aus Rache. — Имстичево = назва села. — иржá Ду. Rost. — иржáвый Ду. rostig, rost-

farben. — ильну́ ВШ. (nominat. льон) = genit. льну. — і́вова ВШ. івóвля, ивóвля Ґ. psl. влъга, Oriolus, Pirol. — ізвати Д. psl. зъвати, звати, „чапля ізвé ся" Д. — ся приставка мабуть повстала по фальшивій анальоґії з огляду на форми: ізбудити, іздурити, ізольляти.

приіменник с, з = старосл. съ звучить майже завсі́гди іс, із. іс теля́тьом, із бýком; також в зложбі (композициї) з глаголами або іменами пр. іссы́пати, іспра́вный; ізроби́ти, ізру́чный.

(приставне о). окрõп genit. окропу Ґ. м. кріп, Anethum graveolens, Dill, Gurkenkraut. окрóпу даю́ть до óгõркõв. — ошкóла, schola. — ошколяни́к = школяр, Schüler. — овõн З. = він, овõн продáў девятéро пороси́ць. овõн ви́дыіў ня. — остáвчикы у пéрстõв Ир. ставчики пальцї́в, Fingerglieder. — ожелéдь Вл. psl. жлѣдица Glatteis; Regen mit Schnee. — окрайі́на к. Сиг. крайі́на. по вшы́ткых окрайі́нах чіса́рьства.

(вставне е). огéнь Лв. ВР. psl. огнь (в многих околицях Галичини: огóнь, вогóнь). мы́шачий огéнь І. Leuchtkäfer, Lampyris noctiluca. — сомпéль Я. psl. сопль. — вепéрь Я. psl, вепрь. — мысель Ґ. psl. мъісль. не при́йде му на мы́сель.

(вставне о) genit. plur. вікóн Я. — вітор Земпл. psl. вѣтръ словацк. vĕtor. — ві́хор НД. = ἄνεμος, ventus; psl. вихръ, turbo, čech vichr.

і в назвуцї заникає.

Сус побіч Ісус Пу. Jesus. — гýмен Пу. місто ігумен psl. игоумєнъ ἡγούμενος. — зраельськый Марамар. м. ізраельский. — мéно Пу. м. імено. — мня м. імня psl. имѧ. — но Ир. м. інó, nur. ни́тко нé знаў, но ты та я Ир. — шторія м. історія ital. storia; і (и) заникає також в формах пõду, пõдеш, пõде і пр. Пу. з по-иду = пойду, пõйду, пõду.

і не приставляє ся.

шоў. пошóў. пушóў Лв. psl. пошьлъ ѥсть (часто однакож і приставляє ся, подібно як в Галичинї: ішóў. пуйшоў. — Тоє приставлюванє голосівки і неправильне а стало ся, з огляду на форми іду, іти по фальшивій анальоґії, бо до шьлъ, шоў корінь шьд а не ид).

ы випадує в середозвуцы.

дóста О. ВШ. Коп. Стр. м. досы́та, genug, psl. досыти et досыть satis.

и назвучне відпадае.

дóхыж Пу. м. до хыжи.

ы відпадае в назвуцї (лишень в пісни).

об м. обы́. Вару́й ся Яньічку, об тя не забúли Лв. — б м. бы. як собáку-б вбúли НД. = як собаку бы вбúли.

відпад визвучного е.

зелéной лúстя Земпл. м. зеленое листя. — чу́до небéсной — чу́до небесное. — у́шúткой поле = вшиткое поле. — двой дьітúй = двое дїтей psl. двоѥ дѣтнй. (порів. стсл. двой, двоѩ, двоѥ, скл. як мой).

відпад назвучного о коли попереджае вираз закінчений голосівкою.

докола 'бгородили Земпл. — они 'бсудили мия. — всьі са 'брáдують тому. — на гни = на огни.

відпад голосівки а в назвуцї.

марикáнка м. американка eine Kartoffelabart. — патúка ВШ. Коп. magy. patika Apotheke. патикáрь Apotheker. — лармувáти Пу. alarmieren. magy. lárma Alarm.

відпад голосівки а в визвуцї.

дóкус Лв. ganz und gar м. до куса.

відпад накопечного у.

дóраз Лв. Стр. Пу. м. дó разу, augenblicklich, gleich; — дóдом Стр. м. дó дому = домів: — домáк Ир. Ду. м. до мáку або до мáка ganz und gar, до крихти. — ще домáк не пристúгли дичкы́ die Waldäpfel sind noch nich ganz reif. ку́рица домáк бíла ganz weisse Henne.

стягане складів.

адú! Я. = а диви. — най ВС. няй Лв. = нехай укр. хай, гал. най, лемк. няй. — мож Л. МЛ. Лв. = можна. — сла-боу = сла-бу Лаг. = слава Богу. — бра Я. м. брате. гей бра! ходú-ко судá! порівн. П. Гулака Артемовского: „Ти винен, бра Рябко, що в ніч так розбрехав ся“. — подь МЛ. = пійди (psl. поиди); подь-ко сюдá бráте! МЛ. = пійди но сюди брате! — подь ід мúньі! МЛ. komm zu mir! = пой. пойте Лв. = psl. поиди. поидѣте. — зáганка Г. м. загаданка, Räthsel. — кстúти ся Им. м. крестити

ся; декуды стити, перестити ся. — са́лька ВШ. м. усалька Granne, arista cf. psl. жсъ barba cf. magy. szálka.

уподобнене голосівок.

префе́сор м. профеcор.

Наголос.

Наголос в угорско-руских говорах акцентованих себто у Лишаків і східних, з Лишаками суміжних Лемаків оказує свої приміти. В словах зложених з приіменниками наголос паде понайбільше на приіменник пр. за́перти. за́перли Ду. по́дати ВШ. але подало́ Лв. поне́су Лв.; зу́вяло ли́стя Лв. = зівяло листе. — за́тети. за́тели ся конї О. — по́ходиў ВР. — пре́добрый. пре́добра. пре́добре Лв. sehr gut. до́стойний Ґ. — Те саме буває в зложених виразах присловникових пр. до́чиста Стр. ВР. ganz und gar. — на́курто Ир. = на коротко. — зо̂споду (зі́споду) МЛ. von unten. — на́солодко Лв. — на́-трояко Лв. auf dreifache Weise. — на́коротко НД. — Наголос паде часто також на приіменник при 7 пад. пр. по́ полю Р. ВС. auf dem Felde. — на́ світьі auf der Welt. — на́рід (на + родъ) genit. на́роду Стр. abl. на́родом. nom. plur. на́роды. — о́бід Стр. = в гал. обі́д (з объ + ѣдъ). — однакож розу́м Ґ. ВС. Вл. (разъ + оумъ = разоумъ) genit. розу́ма et розума́. овӧн ма́є до́брый розу́м; не ма́є розу́ма; не чини́ (чіни́) без розума́. — в НД. говорять: ро́зум genit. ро́зуму. — nom. plur. коза́ки genit. коза́кӧв в Гал. козаки́, козакі́в. — nom. plur. дзоны́ ВШ. = гал. дзво́ни. — царь genit. ца́ря ВШ. м. царя́.

Nom. plur. зьвізды́ ВС. блыхы́ Г. ВС. Лв. Д. блохы́ Ґ. верьбы́ ВС. від nom. sing. зьвізда́, блыха́, блоха́, верьба́. — жебы́ Я. nom. plur. = жаби.

Nom. sing. ло́ше. я́гне Яд. те́ле О. те́летко. ко́тя МЛ. nom. plur. ло́шета. я́гнета. теле́та. теле́тка. котя́та МЛ. — Nom. plur. во́лы Лв. — на́роды. бога́ті на́роди Я.

ко́марь plur. ко́марі О. кома́р plur. комары́ Стр. psl. комаръ et комарь. — пасты́рь Лв. НД. genit. пастыря́. — сами́ць Ґ. іми́ў єдно́го самця́. — птахы́ Ґ. nom. plur. — качу́р Лаг. Бі. genit. качура́ в Гал. найчастїйше ка́чур. — чове́н Лв. човна́, на човны́ ukr. чо́вен в Гал. чове́н. — ло́тач НД. в гал. декуди лата́ч Sumpfdotterblume. — мужчи́на Р. = мужчина́.

ласи́ця Лв. НД. звичайно в угорско-руск. як і в Гал. в акцентованих говорах ла́сиця. — ве́рба Я. Ґ. Ир... але верба́ Г.

верьбá ВС. psl. **врьба** пол. wierzba. — **лускá** Лв. = в Гал. **лускá** тут і там **лýска**. — **родинá** Лв. = гал. **родúна**. — **дичúна** МЛ. = в гал. **дичинá**, Wild. — **чéреда** МЛ. гал. **чередá** (подібно в гал. в Дрогобиччинї: **сéреда** побіч **середá**). — **лóза** НД. І. в гал. **лозá**. — **пúщалка** НД. в галицкім: **пищáвка, пищáлка, пищéвка**. — **печерá** З. гал. і укр. **печéра**. — **коропáвка** К. декуда в Галичинї: **корóпавка** Bufo, Kröte. — **ожелéдь** Вл. в галицкім і в многих околицях угорско-руск. **óжеледь**. — **жолýдь** Лаг. Ду. genit. **жолýди** в Галичинї найчастїйше **жóлудь** genit. **жóлуди** рідше **жолýдь**.

Deminutiva (Вменшительні) на **ка** часто наголос мають на послїднім складї: **травкá, сьіденкá, лозинкá, першинкá.**

копитó Бч. = **копúто**. — **ґолесá** в гал. **колéса** nom. plur. die Räder.

великы́й дім Лв. grosses Haus. **великы́й** чоловік gross gewachsener Mensch. **великá** вадь грýба водá wörtl. grosses Wasser z. B. beim Anschwellen des Flusses, bei Überschwemmungen. — **кôнь великы́й** НД. але в З. **велúкый** (в Галичинї: **велúкий**, однакож в декотрых гірских околицях також **вéликий**, именно в значеню: дуже великий). — **кýртый** Ир. = **куртúй** (коло Дрогобича в Гал.) kurz. — **сáмый** Лв. так як і в укр.; в гал. найчастїйше **самúй**: до **сáмого** вечера Лв. **пятéро** Стр. **девятéро** Стр. **десятéро** Стр. так як в говорі бойківскім; в загально-руск. = **пя́теро, девя́теро, деся́теро** etc.

говóрю, говорúш, говорúть (**говорúт**); **говоря́ть** Ґ. З. **чинúть** (**чинúт**) **будúт. будя́т**. — **стóю, стóіш, стóіть**, мы **стóіме**, вы **стóіте**, онú **стóять** Лв. Стр. він **ловúть**, они **ловля́ть** в загально-руск. **лóвить, лóвлять, говóрить, говóрять** **докúдали** Я. в Гал. звичайно **докидáли** і пр.

Суголосочня (Consonantismus).

Плавні л, р.

В угорско-руских говорах есть мягке ($л_1$ = ль) і середне л ($л_2$) розпросторонене, грубе л ($л_3$) лише рідко і місцево. Послїдне переходить в причасннку минувшого врем. стану дій. II. в переливний звук ў або в. імúў, (імúв), говорúў, писáў. В женьскім і середнім родї л втискає ся часто середне місто твердого т. е. $л_2$ місто $л_3$: імила, говорила, писала, імило, говорило, писало. Взагалї середне л перемагає тут, так як грубе л переважно в Галичинї, де говорять звичайно ми говорил$_3$и, ходил$_3$и місто говорил$_2$и, ходил$_2$и — на Угорщинї: говорил$_2$и, ходил$_2$и.

Старосл. лъ, коли після него слідує суголоска, переходить на оу (ов) або рідше на лы, (ло), ле.

воук psl. влъкъ. — жо́утый psl. жлътъ. — блыха́ psl. блъха. блоха́. — слеза́ psl. слъза. гл. Голосівочня sub ъ (лъ).

$л_2$ а не $л_1$.

свідьітелство Земпл. psl. съвѣдѣтельство. — булше МЛ. = більше. — усе́лниця Л. = в многих околицях Галичини усьільниця. — майбілший Л. — ремесе́лник МЛ. ВШ. ремісник, ремесельник, čech. řemeslník. pol. rzemieślnik.

ль місто л.

шкатулька Ґ. Стр. м. шкатулка, Schachtel, Schatulle. — більбо́к Ґ. genit. більку́ Eiweiss місто біло́к genit. білка́. — понедьільок м. понедьілок psl. понедѣльникъ. — вільми місцево місто вілми abl. plur. psl. волъми.

р місто л.

по̄дпо̄рітка Лв. м. гал. підпілїтка Wachtel, Coturnix communis (назва „підпілїтка“ повстала з наслїдованя клички самчика перепелиції словом: „підполїть!“ imper. від підполоти = jäten, ausjäten); — шересна́тый Пу. місто і побіч шелесна́тый eigtl. rauschend, stark rauschend; üppig. шересна́тое або шелесна́тое лістя = што шерестить, шелестить dichtes Laub, welches, vom Winde bewegt, stark rauscht. — фія́рка НД. м. фіялка, Veilchen, Viola. — кура́стра ВС. Ир. м. коластра, colostrum. — кро́хмарь Лв. крохма́ль, Kraftmehl, Stärke, в декотр. окол. Галичини: скріб. кро́хмарю дай Лв. — крохма́рити пла́тя Лв. die Wäsche stärken, скро́бити або крохма́лити біле. — роскота́ти НД. лоскотати, kitzeln. во̄н роско́че.

р місто л (з н).

рапори́ця Д. місто рапониця cf. рапоньіти. З „рапониця“ пов[с]тало перше: „раполиця“ а відтак через уподобнене „рапориця“. [та]ч ка-рапори́ця.

н місто загально-руск. л.

дрімню́х Г. але в Л. дрімлю́х, Ziegenmelker, Caprimulgus eur[o]paeus. — земня́ Я. земля. — коно́пньі (коло Унгвару — зві[ч]айно plur. рідко sing. коно́пня) м. коно́плы. — — — те́рниця

Ґ. м. гал. терлиця „што ла́мле конóплы" Hanfbreche. — скавуньíти Ґ. м. скавульíти winseln.

н місто ль.

кóвбен (коўбен) побіч ґовбен НД. м. ковбéль genit. ковбля́ = рыба мала́, што ся спóдом тыґать. едéн кóвбен, два кóвбени. Gründling, Gobio fluviatilis. — таньíр Стр. м. тальíр, Teller. — кестемéн Лв. Tüchel м. тестемéль турецк. téstimél.

й місто ль.

пра́йник Стр. м. пральник, psl. пральникъ fullo.

змягчене р.

цéрьков Я. psl. цръкы. црькы. — четвéрь Я. МЛ. Лв. ВР. genit. четверьга́. тóго четверьга́ vorigen Donnnrstag. — psl. четврътъкъ в остром. ев. четврьтъкъ. — вепéрь МЛ. genit. вепря́ psl. вепрь aper; пол. wieprz. — верьба́ ВС. вéрьба НД. = верба́ psl. врьба пол. wierzba. — верьх psl. връхъ. врьхъ. пол. wierzch. — на верьхóвиньі Ґ. у верьхóвиньі О. im Hochgebirge. верьхóм З. верхи, верхом zu Pferde. — тепéрь Кв. тепéрька Лв. Гр. — мéрьва Стр. мéрьвиця Стр. О. psl. мръвица ψιχίον, mica; пол. mierzwa. — пéрьвый ВС. psl. пръвъ; в Євангелию остромировім: прьвъ. — ярьмó Кв. psl. ярьмъ ζυγόν, iugum, гуцульск. ерéм. пол. jarzmo. — бíрька НД. junges Schaf. — лави́рька ВШ. Eichhorn, Sciurus vulgaris. — серьця ВШ. в ев. остромировім срьдце. — зрю І. psl. зрьл βλέπω, ὁράω, specto. — столя́рь Бі. пол. stolarz, čech stolař. — коса́рь О. вŏвчя́рь Ґ. покли́ч миньí тóго вŏвчяря́ Ґ. — склепа́рь Г. Ladenverkäufer; Kaufmann, der im Gewölbe verkauft.

р тверде як і в других говорах україньско-руского язика:

ра́но, рева́ти, роби́ти, романи́ця, руг (pŏr, pir), рубати, руськый, рыба, рысь, рапори́ця, рŏзджа, рŏк etc.

знеподобнене р—р в л—р або р—л.

ґлана́рия Стр. granarium, Speicher, Kornboden. „де ссипа́уть зéрно". — прóлуб Бі. м. проруб, Eiswuhne. — ква́ртыіль О. Ду... квартира, magy. kvártely, Quartier. — барбíль Бер. м. барбíр, magy. borbély, Barbier. пŏшóў барбíль бри́твати.

другe **р** в **р—р** не знеподобняє ся.

перепери́ця Г. Бі. НД. **перепе́риця** ВС. і **перепе́рниця** ВС. **перепе́риця** Ґ. Ду. К. ВШ. = гал. перепели́ця psl. **прѣпелъ** декуда на Укр. перепел, перепілка пол. przepiórka Wachtel, Coturnix communis. Корінь **пр** = volare psl. **прати. перж, перши, перетъ.** оттак перепериця ein oft aufflatternder, oft auffliegender, hinüberfliegender Vogel).

місто **р—р** виїмково і місцево **л—л**.

пелепели́ця Бі. місто і побіч перепериця гал. перепелиця порів. словеньск. prepelica, plepelica і старосл. **плѣпелица**.

Сичні с, з, ц.

с удержує ся (не переходить в виговорі на **з**).

сважати ся (с ким) Л. zanken. psl. **съваждати** calumniari. — **сва́да** Л. Zank, Streit, Wortstreit, rixa psl. **свада** contentio, calumnia.

с не мягчить ся перед суголоскою попереджаючою **і = ѣ**, або також безпосередно перед **і = ѣ**.

співати Я. в многих околицях Галичини: сьпівати. солові́й красно́ спі́вать Ґ. — **сьліпи́й**. — **сьліпа́к** Я. д. Blindschleiche, Anguis fragilis. — **сусіда** Д. psl. **сѫсѣдъ** et **сѫсѣдъ**. — **сіяти** Я. НД. м. сьі́яти. сі́ють лук-чеснок Ч psl. **сѣяти**.

с не мягчить ся рівно як в старословенск. (правильно).

письо́ ВР. psl. **писмо** пол. pismo. В гал. укр. і в многих ок. угорско-руск. уживає ся неправильно „письмо́".

с неправильно мягчить ся.

стиськати МЛ. м. стискати. у́стиськає (устиськат) або у́жмакає ря́нте МЛ. — **пі́цькавка** Вл. в піськавка м. піскавка, Spitzmaus, Sorex cf. hal. піску́чка et lemk. пи́скір Sorex; lemk, пискати в иньших окол. Гал. пищя́ти, пищя́ти, пискотьіти, писконьі́ти). — **ку́ська** Г. м. кустка Knochen; Knöchel; Stein im Obst в Гал. кістка. — **воу́чи́сько. хлопчи́сько** Г. місто вовчиско, хлопчиско. — **во́сько** Пу. **ву́сько** Марам. м. ві́йско psl. **войско**. — **чесьный** Бер. м. чесний psl. **чьстьнъ**. — **місьто** Мар. зам. місто в значеню такім як старосл. **мѣсто** = locus, місце, Ort.

наростком ьскъ утворені приложники і заіменники вимітують ъ а мягчать с.

р у́ с ь к ы й м. руский. у г о р с ь к ы й м. угорский.

В словах, де ъ пня перед наростком переходить в ов, скупня звукова о в с ь стягае ся в у с ь (а то: о стїсняе ся в у, а в видрулюе ся).

д ы і д у́ с ь к ы й (в многих околицях Мараморошских) dem Greise, dem Bettler gehörig. дѣдъ + ьскъ = дѣдовьскъ = дѣдовськъ = дѣдувськъ = дѣдуськъ). — п о п у́ с ь к ы й = попівский. — д я к у́ с ь к ы й = дяківский.

Сплив скупні звуків сьс, жьс, шьс в с (сь) — чьс, тьс і дьс в ц (ць).

р у́ с ь к ы й (з роусьскъ + и = роусьскый). — б о́ с ь к ы й з божьскый. — д о́ у́ с т в о Мар. Schulden. шйтко дóу́ство sämmtliche Schulden (з доу́жьство cf. доу́г psl. длъгъ debitum). — н а́ с ь к ы й з нашьскый. — б о г а́ ц ь к ы й з богачськый. — ж о б р а́ ц ь к ы й з жобрачьскый. — с и р у́ ц ь к ы й. с и р і ц ь к и й з сиротьскый. — двацять, з двадьсять — psl. два десяти. декуда двадцять і двацять. трицять і пр.

ц місто с.

к у́ ц ы й Ян. м. кусий. — к у ц у́ л я Ян. корова кусохвоста. — с ц е Ян. місто ссе. уж сце корову die Natter saugt an den Zitzen der Kuh (nach dem Aberglauben des Volkes). — у́ с ц а у́ Бч. м. уссав = виссав. — ц е с ь МЛ. сесь. — в у д ц і МЛ. побіч вудсі, вудси = відси. — у́ м н я ц к а т и Г. вймяскати herausdrücken. — п р о ц о́ н ц в і т Ґ. Кл. НВ. Helianthus, Sonnenblume м. просóнцьвіт. — ц в и́ д а Лв. м. свид, Cornus sanguinea, rother Hartriegel. — к о ц м а л ь к и́ НД. м. космальки nom. sing. космáлька Beeren von Ribes grossularia, Stachelbeeren (die Früchte oft zottig (космáті, коцмáті var. pubescens), daher der Name). — к о ц м и́ н Ім. м. космин, Stachelbeere). — ц в и́ н ы і побіч свйны К. — цвинáрь побіч свинáрь К. — п і́ ц к а в к а Ир. І. Вл. Д. і п і́ ц ь к а в к а (ц змягчене неправильно) м. п і́ с к а в к а Бі. ВШ. Spitzmaus, Sorex. — х л я́ ц н у т и Лв. м. хля́снути а то з хлястнути. cf. хлястáти, хлостáти. — ф р а́ ц к а т и ВР. м. праскати. фрáцкать кôнь das Pferd schlägt aus.

з місто с.

п е́ н з и я Г. пенсия, Pension.

ш місто с.

шкіра Я. **шку́ра** МЛ. м. скіра psl. скора. — **шерсть** Я. Кв. м. серсть psl. сръсть. — **шала́та** Ян. м. салата. — **шкре́бати** м. скребати. шкре́бле кро́мплы Лв. = скоблить бараболї. — **кошту́р** З. м. костур „што по́дпирать ся хро́мый". — **зашпінкати** ВШ. м. заспинкати, на спинку зачепнути, häfteln.

з здвоює ся.

іззыісти НД. (ззыісти, ізьзыісти) psl. съысти et сънѣсти = з'їсти. тхо́рь у сусыіды пять іззыі́у ку́рят.

дз місто з.

дзвеньіти м. звеньіти. дзвени́т стру́на О. — **дзе́рькало** Я. м. зеркало Spiegel. — **дзьвірь** Лв. ВР. м. зьвір. **дзьвірьова́тий** чоловік Лв. = чоловік дикий і лютий мов зьвір. — **дзьвізда́** Лв. ВР. ВШ. м. зьвізда. — **дзя́бка** Ир. Buchfink, Fringilla coelebs м. зябка cf. psl. zięba, галицкоруск. зяблик, зяблиця.

ицъ (ец) місто ець.

крави́ц м. кравець. **хло́пиц** м. хлопець (Я. місцево; звичайно иць пр. хло́пиць).

ч місто ц.

чыісарь Ду. м. цїсарь. — **чіса́рськый** (чыісарськый) м. цїсарский. — **чыіна́** Ду. м. цїна pretium.

Піднебенні (понебні) й, ж, ч, ш.

ч, (ш) щ рідше ж вимавляють ся мягко н. пр.

чюти Я. Лв. — **ка́чька** ВС. **кво́чька** ВС. Лв. — **соро́чька** ВС. — **ночюва́ти** Стр. — **но́жичькы** НД. — **боля́чька** НД. — **квочька кво́че** НД. — **піспичька** НД. Liedchen. — **рога́чь** Д. Lucanus cervus, Hirschkäfer. — **ничь** З. побіч **нич**. — **хо́чю** З. = хочу. — **та́чька** Бі. Schiebkarren. — **чьо́рный**, **чьо́рная**, **чьо́рное** НД. К. — **я́щюрка** ВС. — **щю́ка** ВС. Ґ. Стр. Hecht, Esox lucius. — **щі́пау́ка** Д. — **пу́щять**. **пущя́уть** Ґ. — **ви́жю** побіч **ви́жу** Гр. = виджу. — **ла́жю** побіч **ла́жу** Вл. = ла́джу і пр.

з місто ж.

по́вороз Р. м. поворож, Marienkäfer, Coccinella septempunctata. — **зя́бра** Г. Kiemen. **зябра́** ВС. (nom. sing. зябро́); однакож в ВШ. жабрі. іми́у ры́бу за єдну́ жабрю.

дз місто ж.

дзе́бра Я. **дзя́бра** Лв. Kiemen, branchiae гал. **зяви, зеви, зьіви** і **дзьо́бра**. — **дзябрі́** Бі. (nom. sing. **дзября́. е́дна дзября́**). **ры́ба ды́хать дзября́ми** Ду.

дж місто ж.

джа́воронка Ґ. (**джя́воронка**) м. **жаворонок** psl. **скоꙗраньць** κορυβαλός, alauda; **джа́воронка ховпа́та** Ґ. Haubenlerche, Galerita cristata. — **баледжяни́к** Д. м. **балежани́к** Mistkäfer, (**бале́ґа** = Mist, Dreck).

ж місто дж.

ви́жю Гр. м. **виджу** psl. **вижд҄ѫ**. — **ме́жу** Гр. м. **ме́джу** (praes. від **меди́ти** = **сыти́ти** горівку); **меже́ный** м. **медженвй** = медом підправлюваний. — **ла́жю, ла́жу** Вл. м. **ладжу**. — **саже́ный** ВШ. = **са́дженвй**.

р місто ж.

небо́ре Ян. Лв. м. **небоже**. — **небора́к** Я. З. čech. ubožak.

ц місто ч.

ци Я. м. **чи**. — **ско́цень** Я. м. **ско́чень**, Springlein, Linum usitatissimum var. crepitans. — **пец** НД. м. **печ, піч**. **тота́ пец вели́ка́** dieser Ofen ist gross. psl. **пешть**. pruth. **пецы**. — **бы́цкы́** Бер. м. **бички**.

ш місто ч.

рушни́к Я. м. **ручник**, Handtuch, Wischtuch. — **тушны́й** м. **тучний**. **тушно́е мясо** ВС. fettes Fleisch. psl. **тоучьнъ**, πίων, pinguis. — **посо́яшник** Лаг. м. **посонячник**, Sonnenblume, Helianthus cf. psl. **слъньчьникъ** locus apricus, ἡλιακόν.

щ місто ч.

щи́рка В. м. **чирка** Anas querquedula, Knäckente. — **горщя́рь** Бер. м. **горча́р, гонча́рь** psl. **гръньчарь**. — **худо́бщина** Пу. в значеню **майно**; **мале майно**, Vermögen, Habe; geringes Vermögen. місто: **худібчина** (**худоба, худі́бка** + **ина**). [**худы́й** значить mager; **худо́бный** arm; **худо́ба** Vieh — а що худоба становить головне богацтво селянина, розвинуло ся в дальшім наслїдї поняте худоби в значеню: майно].

с місто загально у нас уживаного ш.

се́ршун ВС. м. **ширшу́н** Hornisse. **се́ршуны вели́кы** psl. **сръшень** et **шръшень**. — **сну́рок** НД. ВР. м. **шнурок**, Schnur. —

сановáти Лв. м. шановати cf. psl. **санъ** dignitas. — **спарá** I. м. гал. шпáра Spalte, Ritz. -- **сáбля** Лв. м. гал. шабля psl. **саблѧ**, magy. szablya = Säbel.

ч місто ш.

блúще Я. (блиэкче, близче) = близше. — **мéнчий** Я. менший. за половúнку мéнчий um die Hälfte kleiner. — **рáнче** Я. м. ранше. — чкóда Земпл. м. шкода, Schaden. -- **Чмульó. Чмільó** Мар. (мено жидýське) Шмуль.

щ місто ш.

пыщковáти Гр. м. пишковати. вже потю́к пыщкýе der junge Vogel bekommt schon Blutfedern (колú обрáстать). вжесьме пыщкóвані ýбрали воробкы́ wir haben schon mit Blutfedern bewachsene Sperlinge aus dem Neste gehoben.

ц місто щ.

вец Земпл. м. вещ psl. **вєшть** πρᾶγμα, res. čech, věc. словацк. vec.

щ місто ст.

хвóщик ВР. I. м. хвостик. хвóщик у вôвцы́. хвóщик тонéнький у мы́ші.

шт місто щ.

блоштúце О. Ян. м. блощиця. Wanze, Acanthia lectularia (форма старинна; в старослов. булоби **плоштица* з плоскъ + ица; pol. płoszczyca, pluskwa, čech. ploštice, але ср. лотишске blakts). — **што** Л... м. що psl. **чьто** (однакож в Бі. і декуда инде також: що, шо).

Зубні т, д, н.

д місто т.

друґáр Я. plur. друґарí Tragbalken. — **надь** К. Ир. Вл. м. нать, натина. „надь на крýмплях, а бомболюшкы́ (Kartoffelbeeren) на нади". — фéрдел (в Марамарошчинї, в Крячунові) = віко cf. Viertel. — **труд** Ир. м. трут Drohne.

к місто т.

кӱтка Ґ. Лв. (в Унгварі: тю́тка) = мáмина сестра Ґ. Tante. — **кы́ло** Лв. = тыло. — **скúрта** сы́на Стр. = подільск. стирта, укр. скúрда Heuschober, Feim. — **кíмя, кíмня** НД. м. тїмя. на тôм кíмню. — **сьї́кник** Лаг. сытник. — **кíсто** Лв. ВШ. м. тісто. — **кíшити ся** Лв. = тїшити ся. — **киндирúця, кен-**

дириця Лв. тенґериця ВР. Mais, magy. tengeri. — крутизна ВШ. м. трутизна, отруя, отроя, утроя, отрова, Gift, venenum. — скренатка МЛ. м. стренадка, стернадка, стерник, стернюк Goldammer, Emberiza citrinella pol. trznadel м. strznadel, čech. strnad cf. psl. стрънь stipula, Stoppelfeld. — кестемен Лв. Tüchel, Schnupftüchel м. тестемель cf. turc. téstimél.

д легко мягчить ся.

д'ерево Лв. psl. дрѣво pol. drzewo, čech. dřevo. — д'верь. д'вері. Лв. у д'вéрьох in den Thüren. psl. двьрь. двьри. двьрьхъ. pol. drzwi, čech. dvéře. — д'несь Лв. psl. дьньсь. кобы лем д'несь, а заўтра як Бôг дасть (vom leichtsinnig und verschwenderisch Lebenden).

ґ місто д.

тенґериця ВР. тендериця, Mais. — сéреґ ВШ. м. серед. сéреґ села mitten im Dorfe. — ваньґрувати Д. м. вандрувати. — шінґел Я. genit. шінґля в других околицях: шинґла genit. шинґлы. Schindel magy. zsindely. у Чехів: šindel.

т місто д.

тугá Ґ. НД. Им. Бі. = дуга, Regenbogen psl. дѫга τόξος, arcus; iris. „тугá вôду пє" НД.

л місто н.

ґаґолиця Д. м. ґаґониця cf. ґаґоньіти. — клегиня Рос. м. княгиня psl. кънѧгыни v. кнѧгыни nsl. kneginja.

м місто н.

пáсемок (пасимок) Г. м. пасинок, Nachtrieb. зелó пущать пáсемки з кôріня. — óленя рóгы с пáсимками Ім. І. м. з пасинками; не похóдить від „пасмо", як се иноді виводить людова етимольоґія; корінь той самый, що у сынъ scr. su parere. оттáк: пáсинок das Nachgeborene, das Nachwachsende, der Nachtrieb cf. ukr. пасиння collect. Nachtriebe. відтак перенесено се слово також на розсохи рогів оленїх. — малисник НД. м. налисник, налистник. малисникы печуть на Пéтра з киндирицы, з крумплыів і з мукы). — воїмськый Мар. м. воїнський psl. воиньскъ militaris.

нь місто н.

муряньκы Д. Ameisen м. мурянкы. муряньóк К. nom. sing. м. мурянóк gen. masc. у гал. Лемків мурянка gen. fem.

й місто змягченого н перед я.

посо́яшник Лаг. м. посонячник, Sonnenblume (посойашник з посоньашник).

знеподобнене нн у лн.

мізи́лник Я. малий палець, digitus minimus psl. мѣзинъ = minor. — з мѣзинъ + икъ повстае мізиник; здвоене суголоски и неправильне: мізинник, з котрої форми через знеподобнене першого н повстає: мізилник). — гусе́лниця ВС. Raupe з усе́нниця, усїнниця psl. жсѣница. гжсѣница. (декуда в Гал. також гу́сениця, усїльниця, усїль, усїлка, гу́сень, ву́сень, вусе́льник).

знеподобнене нн у вн.

черевні́ зу́бы Г. черівні зуби ВР. м. черенні зуби dentes molares, Backenzähne (тое знеподобнене відбуло ся мабуть під впливом старинної форми: чреновный, череновный psl. чрѣновьнъ).

Гортанні к, г, ґ, х.

По гортанних стоїть — з виємом не многих околиць, іменно сумежних Гуцулам — ы. кы́пень. кышкы́. но́гы. погыбнути. хыжа. хылити ся.

ґ місто к (глухе к стає звучним ґ).

канюґа Я. м. канюка, Milan, Milvus. — ґрайцар І. по при ґра́йцарь, ґрейцарь м. крайцар, Kreuzer. — шлеґ, шлиґ Я. м. шлик eine Art spitzer Fellmütze cf. шолом, psl. шлѣмъ et шлємъ.— стариґа́н Яд. м. старикан, alter Kerl. — кукурі́ґати О. м. кукурікати. — ґо́вбень О. З. ВР. plur. ґо́вбны (ґоўбны) м. ковбень, ковбель Gründling, Gobio fluviatilis; в НД.: ґо́вбен, plur. ґо́вбени. — муряґы́ НД. plur. — nom. sing. муряно́к Ameise, formica. муряґо́вы мішкы́ НД. Ameisenpuppen, sogenannte Ameiseneier. — ґо́лесо Д. Ир. м. ко́лесо. — дюґ побіч дюк ВР. дюк бы тя взяў! = чорт бы тя вхопив! — іди́ собі до дю́ґа = іди́ до чо́рта. — паприґа ВІІ. Paprika, паприка, Capsicum annuum буковинск. перчи́ця, галицк. перцюга. — пістриґова́тый Бі. ВР. м. пістрякуватий mit Sommersprossen (cf. ukr. пістряк, hal. пістрик, пастрак psl. пьстрь varius, ποικίλος. — ґороли́ця Ир. м. короли́ця Amanita caesarea, Kaiserling, Kaiserschwamm (Опонник яєчник); ґороли́ця дурна́ Ир. Amanita muscaria (опонник маримух). — да́ґде Гр. = де-не́де, декуди cf. psl. къдє. — масла́ґ ВІІІ. м. масла́к, Samen von Cocculus suberosus, Fischkörner, Kokkelskörner. —

велйґдень Ир. м. великдень. — **тáґже** ВШ. побіч также. — пащéґа Г. м. пащека.

г не переходить в ж.

логйна НД. гал. гложйна Weissdorn, Crataegus cf. psl. гложиѥ.

з місто г.

звізд Я. м. гвізд, гвіздь psl. гвоздь. — **звоздйк** Я. Dianthus caryophyllus, Gartennelke plur. звоздйки м. гвоздик (в Тернопільщинї: звбздик).

к місто загально в Галичинї уживаного г або х, через що повстає двойне к.

мнякќый Лв. Бі. мягкий. **мнякко** Лв. = мягко, мяхко; грýшка мнякка́ weiche Birne psl. мѧкъкъ μαλακός, mollis, ukr. мякйй, коло Дрогобича в Гал. меткйй, мяткйй.

х місто г в nominat. sing.

Бох Г. м. Бог genit. Бога. — **корйбух** Г. м. корибуг genit. корйбога et корибóга, κορυβαλός, alauda, Lerche. — **плух** м. плуг також в формах глаголів: **я мух** = я муг psl. моглъ ѥсмь. ты **мух** psl. моглъ ѥси. вун мух = моглъ ѥсть. але: она могла, онй моглй.

к місто звичайно уживаного х.

кохлáтый Ґ. haarig, buschig м. хохлатый, хихлáтый. кохлáтий хвбст у лйшкы buschiger Schwanz beim Fuchse. cf. ukr. кошлáтий haarig, russ. хохлатый čech. chocholatý schopfig. cf. psl. къкъ κόμη. — **квóрый** побіч хворый psl. хворъ. — **корогóв** (корогóў) Лв. м. хоругов. хоругва psl. хоржгы, хоржгва.

Губні п, б, в, м.

Межи губною суголоскою і прейотованою голосівкою стрічає ся л, котре повстало через переміну суголоски й на ль.

сы́плю. гре́блю. плáвлю. дрімлю. сы́плять. гре́блять. плáвлять. дрімлять. сы́пле. кáпле. кле́пле. гре́бле. плáвле. дрімле. лáмле. лю́блю. прáвлю. лю́бленый. прáвленый і пр. З сыпи-о-м повстало сыпйом, сыпльом, старосл. сыплѭ, руск. сиплю; — в польск. з сыпйом повст. (sypję) sypię. — подібно з люби-о-м повстало льобйом, любльом, старосл. люблѭ руск. люблю; в польск. з любйом повстало (lubję) lubię. В декотрих говорах галицкоруских й не перешло на ль, тому го-

ворять: сúпю, лю́бю. Перехід суголоски й на ль лучае ся в наших галицких говорах і в иньших случаях. І так пр. м. мийниця — мильниця Waschbecken, місто йінь Reif an Bäumen говорять льінь, місто Юлька (у Лемків: Улька) Julia говорять декуди Лю́лька і пр.

здорóвля Лв. psl. съдравию et здравию. (З „здоровийе“ повстало: здоровьйе, здоровйе, здоровлье = здоровле, льокальна форма здорóвля (здороўля). — вéрбля Ду. вербе, collect: Weiden psl. връвию salices. на вéрблю, an Weiden. — стоўпля́ З. collect. стоўпы́ (конáры) з лúстьом. дéрево мáе густé стоўпля́. — коструб́ля К. collect. Zotten, дóўге коструб́ля. — — івóвля Ґ. з івовя = івова, Pirol, Oriolus galbula. — — Словля́к plur. Словлякы́ НД. Вл. м. Словяк, Словак. — ступля́й або крок, крочай НД. Tritt, Schritt. — — понéбля ВІІІ. Gaumen, palatum. — — жеребля́ Ґ. жеребя, psl. жрѣбѧ Fohlen. дай вóвсá дыíла тóго жеребля́ти (жеребля́те); заяў кля́чу з жеребля́тьом у пóли = заняв (займив) кобилу з лошатем в поли. ўгнаў жеребля́ с пóля = вигнав лоша etc. — лéвля ВІІІ. plur. лéвлята ВІІІ. junge Löwen. — жáбля-чий Ґ. Стр. жабячий, dem Erosche gehörig, Frosch-. — жабля́чька Стр. Froschlöffel, Alisma plantago. — дымляны́й Лв. Rauch-. дымлянá лáстôвка Rauchschwalbe, — оловля́ный Стр. = оловяный.

кров genit. крóвли Ґ. З. abl. крóвльоў. помастúти крóвльоў Ґ. mit Blut bestreichen psl. кръвь genit. кръви; форма кровли есть неорґанїчна: abl. кръвиѭ — кровійом (у Лемків галицких: кырвійом), кров'йом, кровльом, кровльов (кровльоў). — цéрьковльоў Лв. старосл. цръкъвиѭ. — любóвльоў ВР. старосл. любъвиѭ (любъвьѭ). — редькóвльоў Лв. nom. sing. редьков. старосл. рѣдъкы і рьдькы genit. рѣдъкъве і рьдькъве (в Гал. звичайно редьква, редька, рідше редьков). — корогóвльоў Лв. (корогóвльов) nom. sing. корогóв psl. хорѫгы genit. хорѫгъве vexillum et хорѫгва genit. хорѫгвы. — а також бритóвльоў ВР. (брытóвльов) nom. sing. бритов (в Гал. звичайно бритва рідше бритов abl. завсігди бритвою, бритвоў (рідко і місцево: бритвом, після III. 1. старосл. бритва). — і конóвльов = коновію, кінвою.

перед я (= старослов. ы або ѧ) й замінюе ся на нь.

земня́ Г. psl. земля. загальноруск. земля. земйа = земнья, земльа. — імня. мнясо. мнякки́й = старосл. имѧ. мѧсо. мѧккъкъ. — — також соло́мняный Д. гал. соломяний psl. сламьнъ. солóмнянка Д. м. соломянка Strohblume, Immortelle, Helichrysum. — камняни́й Д. psl. камѣнъ λίθινος, lapideus. зложена форма: камѣныи.

б місто п.

бої́ачь Стр. (**боі́ач**) м. **погач** dem. **боі́ачик** = **паланиця, колач** psl. **погача** panis genus, magy. pogacsa russ. **погачъ**.

ф місто п.

чафу́рка ВР. м. **чапу́рка** die weichstachelige, vierklappige Hülle der Buchnüssė; **в угорско-руск. часто чапка місто шапкаcf.** hal. **шапурка** = Hut (bei Pilzen) pileus. — **фо́рскати** Ир. м. **по́рскати**, fauchen, schnauben. — **фра́скати** Мар. м. **праскати** klopfen, schlagen; krachen. **вы́фраскат го добрі** = **витріпае** cf. čech. praskati, krachen.

п місто ф.

пасу́ля Ґ. Phaseolus **фасоля. варена пасо́ля на дзьобачкы́** НД. — **по́і́аш** Я. magy. fogas = **лижник**.

Знеподобнене **п—п на п— т.**

потыргач Лв. м. **попыргач** Fledermaus, vespertilio rad. **пръх** **по́рхати, пе́рхати, пу́рхнути** volare; nsl. prhati salire. sprhnuti evolare; oserb. pjerchać flattern. **оттак потыргач** = **лемк. пыргач** = Flatterthier, animal volans, chiropteron.

м місто б.

потрімний Бер. **місто потрібний. не потрі́мно** = **не потрібно (есть то рід недовершенного уподобнения).** — **хамни́к** Г. м. **хабни́к**. Gesträuch, Gestrüpp.

л місто в.

сло́біднo. сло́будно. сло́бо̆дно Я. Ґ. Стр. і ин. м. **свобідно. не сло́бо̆дно** es ist nicht erlaubt.

м місто в.

го̆мно́ Мар. м. **гівно** psl. **говьно** stercus, κόπρος.

у місто в.

усіл-ький Ян. м. **всіляккий**. - - **у** м. **в** psl. **въ**. **у водьі** im Wasser. — **усе́** НД. = **все** immer. — **ушы́ткый** Д. **побіч вшы́ткый**.

ф місто хв.

фіст Ян. **фуст** МЛ. = **хвіст** (genit. **фоста́**).

в місто м.

по́ловінь Пу. gen. fem. Flamme psl. **пламы** genit. **пламене** et **пламень** gen. masc. **галицк. поломінь** gen. masc. genit. **по́ломіня** et **по́ломінь** gen. fem., genit. **поломени** (dialect. **половінь**) ukr. **по́лумя**

gen. neutr., genit. пóлумя — et плáмень (в письмі; у Шевченка: А слóво плáменем взялóсь).

н місто ж.

нЫрськый Ґ. м. морский. **нЫрська ворóна** Ґ. **нЫрська кáвка** НД. Mandelkrähe, Coracias garrula. — **жня́кати** Б. м. **жмякати** zusammendrücken, zusammenpressen; zwischen den Händen reiben. **жня́кать плáтя** cf. psl. **жѧти, жьмѫ, жьмеши, жьметь** comprimere.

Уподобнене суголосок.

місто льн—нн.

прáнник м. пральник, пралник psl. **пральникъ** γναφεύς, fullo.

місто р—л буває л—л.

калалу́ща МЛ. м. каралу́ща, скаралуща Eischale. — **теллйця** ВШ. м. тéрлиця, Hanfbreche.

місто дн—нн.

челя́нник ВШ. челядник. — **полу́нне** (полу^и^дне) Лв. = полудне. — **голоннйцьі** НД. м. голоднйцьі, місце запале межи клубами у корови, у вола. — **голóнный** НД. голодний. **зголонньіти** зголодніти. — **лáнный** НД. м. ладний. все му не лáнно = все му не в лад, все му недогода. — **чю́нный** Д. = чудний. **чю́нно** wunderlich. — **паску́нный** К. паскудний. — **бінный** К. побіч бідный. — **жáнный** побіч жадный. — лем **еннó** поросá К. nur ein Ferkel. лем еннó йіжó Д. — **молоннйк** Ир. молоді гони; молоді дерева; молоднйк junge Triebe; junger Wuchs, junger Wald, junge Bäume; junge Thiere. — **зáнні** ґолесá Вл. = задні колеса. — **ря́нный** Стр. радний ordentlich, solid. — **холóнный** Лв. м. холодний. — **парáнный** Лв. м. парадний. — **парáнник** м. парадник festlich gekleideter Mann, Stutzer. — **гóнный** Лв. місто і побіч гóдный — **перéнный** м. і поб. передный. — **уéнно** побіч уéдно Лв. = разом, zusammen. — **еннáковый, еннáкый** м. еднаковий, еднакий. — **унну́** МЛ. НД. побіч удну́ im Inneren psl. **дъно** pruth. **дьно** πυθμήν, fundus. із **въ дъноу** повстало в дну, удну, унну́. — **дóнне** = до дне, до дня. — **пунняти** = пуднятн, підняти psl. **подъѧти**. — **унняти** = удняти, відняти. — **піннести** = піднести — **ун него** = уд него, од него і пр.

в—г на в—в.

івова Ім. ВС. ВШ. м. івога з івоуга, іволга psl. **влъга** χλωρίς, Oriolus galbula, Pirol.

Сюди належить також прояв уподобнюваня невластивого, совершенного або і несовершенного в таких сполученях як:

ж жонбу = з женою. — ш шустром = з шустром = з шевцем. — ш чоловіка = з чоловіка. — вышше = висше. — нат стоупом = над стовпом. — опстати = обстати. — оптях = обтяг (обтягнути). — зарόпку = заробку і пр.

Здвоєне суголосок.

льляти psl. **лиıти** χεῖν, fundere. — **ізольляти** psl. **съліıти** confundere. **ізольляу воды** ВР. [Се лише здає ся здвоєнем а повстал воно так: з лияти утворило ся льйати, льльати т. є. и ослабило ся на ь а й замінило ся (через уподобнене) на ль. Оттак форма льляти єсть зовсїм правильна так як лити psl. **лити**. Місцева гал. форма ляти, повстала через занин голосівки и ослабленої на ь: лияти, льяти, ляти]. — **збттяти** (Мараморошчина) psl. **сътѧти** abhauen; enthaupten. — **ізьзьісти. зьзьісти. ззьісти** psl. **съıсти** comedere, συνεσθίειν, ἐσθίειν et **сънѣсти**. — [В однїй мараморошскій співанцї: Минуло ня цюлюваня тай обойманньічко, Та лиш мене не минуло тяжке здыханньічко (тая пісня, здає ся перенята, від Бойків; замітно тут признаку наддністряньского говора: заміну е на і, обіймане̇чко на обоймання̇чко — в угорско-руск. було би: обыйманячько або обыйманячко)]. — **ученник** Мар. in der Bedeutung: Gelehrter, vir doctus м. загально-руск. ученик = discipulus, Schüler. psl. **ѹченикъ** (ученъ + икъ). — **сященник** psl. **свѧщеникъ** (священъ + икъ). — **смиренный** ВШ. psl. **съмѣренъ** humilis.

Прибавка суголосок.

приставка з або с при назвуцї суголосковім.

звышки ВР. вишки, Boden. — **змерзкий** Вл. **змерзлый** Р. мерзкий Widerwillen erregend, ekelhaft; schändlich psl. **мрьзъкъ** αἰσχρός, turpis. — — **спроклятый** Мар. м. проклятий.

всунене д.

з-д-рячка О. Л. НД. Бі. ВШ. Pupille, Sehloch. — **дбздріти** ВШ. дозріти psl. **дозрѣти**. — **зав-д-росливый** Лв. invidus, завистний, завидливий. — **із-д-няти** Ир. = ізняти, зняти. — **ідоймати** Ир. cf. psl. **изъıмати** et **изимати**..

втручене т.

стрібро Пу. psl. **сребро** čech. stříbro. — **стрібе́рный** побіч частїйшого **срібе́рный** Пу. psl. **сребрьнъ. сребрѣнъ** et **сребрѧнъ**. —

стрéдок Пу. м. средок. на стрéдку in der Mitte cf. čech. střed, prostředek. — стредúна З. м. середина, средина. чюти гóлос в гáю по стредúны З. psl. срѣда et срѣдина.

всунене н.

лéнґарь Пу. м. лéґарь, Faulenzer кор. лег. — мильньíйший місто і побіч мильїйший. — познаéмный Мар. м. познаемий. — задавнúстый Ім. м. задавистий. — джанґлúвый Пу. м. жагливый. — проклятник Мар. verfluchter Mensch, Bösewicht [проклятъ(н)+никъ]. = окрíмный Вл. окремий.

всунене й.

колáйчик Лв. м. колачик, малий колач psl. колачь (круглий мов коло). — тутéйский Ян. в гуцульск. тутеский; тутешній. — гейлята м. гелята, гельлята = молоді гéльі. — кавейгáз Мар. magy. kávéház, Kaffeehaus. — кавейгáзник Kaffeehausbesitzer.

ль місто всуненого й.

кавельгáз побіч кавейгаз Kaffehaus.

почіплене й.

туй ВС. Р. ВШ. тýйка ВС. — ту, тут. де ты? wo bist du? я туй! ich bin da. — тáмой. тáмкай Марамор. psl. тамо illic. — вы́дтий Гр. = відти. — сейнóчьное м. всеночне. — нúґдай Лв. psl. никъда nunquam.

нь місто почіпленого й.

хотянь Земпл. м. хотяй.

Заник суголосок.

д назвучне заникає.

Мúтер ВШ. psl. Дмитръ et Димитрий Demetrius, гал. Дмитро.

в в назвуці губить ся.

озмити м. возмити. тóбых озмúў Кв. = взяв cf. psl. въз**ѧ**ти. взяти. озьме Лв. м. возьме, возме psl. възъиметь. възьметь. възметь. — лады́ка Ду. місто і побіч владика Bischof, епископ. — язати ВШ. місто вязати. приязáти корову ід яслӧм = привяáти корову до ясел psl. вѧзати ligare cf. ѫзѧ vinculum. — сейнóчьное Мар. psl. вьсенощьно стоꙗние. — шы́ткый Мар. побіч шиткый. шитко доўство alle Schulden. — шельіякый ВШ. čech. šelijaký, всїлякий.

п назвучне заникае.

струг Кв. місто і побіч пструг Forelle, Salmo fario. cf. psl. **пьстрѣ** ποικίλος, varius. — **саўтыря** Мар. psl. **псалътырь** psalterium, псалтир.

г назвучне заникае.

логина́ НД. = гал. гложина, Weissdorn, Crataegus oxyacantha psl. **глогъ**. — **де** м. где psl. **къде**.

к назвучне губить ся.

стити ся Бер. м. кстити ся (крьстити ся), крестити ся. перестити ся.

р випадуе.

кстити Ім. psl. **крьстити** pruth. **крьстити** з чого повстало крстити, а далї через випад р: кстити. пойме кстити дьтину = пійдїм крестити дитину. — **кочьмарь. качьмарь** Бер. м. корчмарь. — **кочьмарька** psl. **кръчмарица** сора. — **фештер, фесьтер** Förster. — — **гоньцьі** nom. plur. від горнець genit. гоньця.

л (= ў, в) заникае в середозвуцї.

поняк ВР. м. поўняк, повняк Krug, збанок, λήκυθος, lecythus cf. huzul. повниця dem. повничька Becher, Trinkglas, Trinkgefäss. — **ивога** et **ивга** МЛ. з. ивоўга psl. **влъга** Goldamsel, Pirol.

т випадае.

гўснути Я. із густнути. гўсленка із густленка варене молоко квасне. — **сласный** ВС. м. сластний, schmackhaft; lecker. — **кўська** Г. м. кустка Knochen; Knöchel; Stein im Obst. — **бовнути** З. м. бовтнути. бовне жаба у воду. — **пропасник** Пу. м. пропастник, Teufel.

д випадае.

вну Л. im Inneren місто вдну, **къ дъноу**. — **безно** Мар. м. бездно, бездна psl. **бездъна**. — **фельвер** Пу. Feldgewehr. — **рōство** м. рōдство пр. рōство Ісусово = рождество І.

г випадае.

простыло О. з. простыгло. простынути побіч простыгнути. cf. pol. stygnąć. — **жалива** НД. з жаглива rad. **жьг** psl. **жешти** urere. оттак жалива = planta urens, urtica, Brennnessel. Hieher wäre vielleicht auch жало psl. **жало** pol. żądło zu ziehen (aus жагло) pol. d statt g (żągło). джиґати, уджиґнути = уколоти, упечи. джиґаў ножем = cultro pungebat. — уджиґнуў або упік буком = ударив сильно палицею.

к випадує.

пунт Пу. ВШ. м. пункт, punctum. — контрат ВШ. м. контракт, contractum. — фоснути Ир. фоскнути freq. фóскати fauchen.

в в середозвуці заникає.

вуця МЛ. м. вувця, гал. вівця psl. овьца. — жидуський Г. м. жидувський, жидівский. — дьідуський Г. м. дьідувський, дідівский. — сятый Стр. Б. Гр... м. святый. сятый вéчур, сятый вéчір heiliger Abend. — сщéнник Geistlicher. — облáки і óблаки НД. О. Wolken; Himmelfirmament cf. psl. овлѣшти induere, обволочи, umhüllen.

(в зложених глаголах від яти нема суголоски н перед я.

приятн Лв. правильно місто приняти, що повстало з привати, прийенти, прийанти, приняти. — зайти Лв. заятй = заняти.)

випад суголоски й.

бувол І. м. буйвол, буйвіл, bubalus, Büffel ps. воувиолъ et въіволъ гал. байвіл psl. bawół. lit. bavolus, magy. bival. — свôський ВС. свойский, свійский. — свôськы гóлубы cf. pruth. свойскъ в значеню: proprius.

відпад суголоски р в визвуці.

сéквест Лв. м. секвестр fr. séquestre. (засеквестовати Ґ. засеквестровати).

відпад суголоски т в визвуці.

конóдрыс Ґ. м. конодрыст Schneeglöcklein, Galanthus nivalis (в Гал. козодрист, козьодрист від коза і дристати cacare, scheissen — кози і коны йідять того зіле та дістають від него гриззь). — нóсе, хóде, хотé Я. місто носят (носять), ходят (ходять), хотят (хотять) — приміта взята з сусідного говора гуцульского.

відпад суголоски г в визвуці.

молибó МЛ. м. молибог Feldlerche, Alauda arvensis.

відпад суголоски в у визвуці.

домô Ду. дому (к. Сигота) м. домів psl. домовь οἴκαδε, domum.

звучні суголоски стають глухими.

Бух м. = Буг, genit. Бога. — я мух = муг. — плух = плуг. — опстати ся м. обстати ся. — бриткый = бридкий. — буть = будь. — одьішчина = одьіжчина. — мош = мож і т. п.

глухі суголоски заміняють ся звучними.

зі́ло м. скло psl. стькло. зі́ляный м. скляный psl. стькл̂нъ. — і́óлесо м. колесо. — ньі́іда, ні́да = psl. никъда nunquam. — і́ляі́ м. кляі́, кляк = Lab, rum. kiag, coagulum. — дербкый м. терпкий. — драбáчька ВШ. м. драпáчка, тéрня, Dornstrauch. — дýбнути Лв. тупнути. — дýбкати Лв. тýпкати, тупати. дýбкауть ногáми.

Переставка.

місто н—л кладе ся л—н.

колóпня Л. Д. З. Бі. м. конóпля Hanf. — колопéнник Я. м. конопелиик, конопельник Hänfling, Fringilla cannabina; однакож в Ґ. НД. конопля. конóплы білі і зелéні Лв. psl. коноплы cannabis (звичайно уживає ся число многе на Угорщині рівно як і в Галичині — але єсть також і число поодиноке, як се доказує пісенька співана в Більчі золотім коло Заліщик: Ой стала ся новиноньна в Зеленім повіті: Чом конопля зеленая як в зимі, так в літі? Ой конопля зеленая: вода примулйла, Ой дьівчина румяная, бо ся намастила etc. — Anemone nemorosa, Busch-Windröschen зове ся в Гал. „конопéлька, колопéнька“ задля подоби листків, пригадуючої листе коноплі.

місто л—р кладуть р—л.

крéлик Мар. м. клерик psl. клирикъ κληρικός. — черíльниця Лв. Betrügerin, Hexe cf. psl. čaler Betrüger. — тáрель З. м. талйр, Thaler. Не біл быўем, почьорныўем по гóрах тай хóдячи, Ой за тобóў біла дьівко тáрелникы тай нóсячи З. (пісць).

місто р—л перемітують л—р.

лыскáрь Мар. місто рискаль. — лаворвйр Ду. м. револьвер.

місто гн буває нг.

я́гнел м. ангел psl. анъгелъ ἄγγελος. едéн я́гнел Лв. сьпівáуть я́гнелы. — евагнéлие Лв. psl. евангелие εὐαγγέλιον.

місто в—г кладуть г—в.

і́гова НД. м. івога, івоўга, іволга psl. влъга Pyrolus galbula, Pirol, Goldamsel.

місто м—г кладуть г—м.

гомы́ла Г. Klumpen м. могила cf. psl. могыла tumulus, nsl. gomila.

місто кт, хт уживають тк.

тко Стр. Ґ. Д. м. (кто) хто psl. къто = місто къ + то — тъ + къ = тъ + ко. — детко Стр. НД. = дехто. — питкó І. нїхто. — ткось З. = хтось.

2. До пнетвору (Stammbildungslehre).

Декотрі замітнїйші наростки.

Сущники (Substantiva). а) мужеского рода.

-ъ. бай Пу. genit. бáю Zauberding; Zauberei; Zauberworte cf. magy. báj.

-йъ. іж Ґ. Jgel, erinaceus.

-ѣйъ. стýпляй НД. крóчай НД. Schritt. хожáй ВР. Gehweg.

-ейъ. білéй МЛ. білий пес genit. білей.

(-унъ + да + ей) скакундéй Д. (скакундий) genit. скакундей Hase, Lepus timidus eigtl. der Springer.

-аръ. мухáр Ґ. комáр Ґ. Gelse.

-арйъ. пчолáрь Imker, Bienenzüchter, пчоляр. — гýсарь З. пастырь, што сокóтить гýси. Gänsehirt — лóтарь Ґ. Sumpfdotterblume. — биндзáрь Р. Viehbreme.

-уръ. мацýр Ґ. Kater. — дыдýр. дыдýра Стр. (дѣдъ+уръ). — бугýр Р. гугýр О. Uhu. — цапýр. цапýра ВШ. Bock.

-ырйъ. міхырь О. genit. міхыря.

-елъ. кóпел. копил ВШ. Bastard.

-улъ. сернýл Л. Rehbock.

-ѣлйъ. крутыіля НД. gen. masc. великый крутыіля.

-асъ. бáняс Бі. Bergmann, Hüttenarbeiter. — джýґас Я. Keilhaue mit zwei Hörnern (Spitzen).

-ашйъ. косáш. — вартáш. — кондáш. — дудáш ВШ.

-чйъ. клепáч Г. Hammer.

-ичйъ. прийминчь НД. — ярич Л. Г. Igel, erinaceus. — рóдич (рóдичь) З. Verwandter.

-ошйъ. мясáрош Пу. — вербýнкош Пу.

-ушйъ. лахмáнюш Стр. lumpiger Kerl.

-телйъ. губитель. загубитель Д. Vernichter. губитель Бі. що гýбить грóши Verschwender, Vergeuder.

-тухъ. (духъ) лыіндýх Бі. рак, што злыінйў ся, Butterkrebs.

-тырйъ. пастырь З. Д. Hirt, pastor.

-**анъ**. **ґелевáн** Пу. Dickwanst (cf. ґéлево Bauch. vielleicht mit ялито pol. jelito zusammen zu stellen).

-**анйъ**. **псóвань** Лв. чоловік, що кричить, що безчестить (псовати in der Bedeutung: schelten, лаяти).'

-**инъ**. **циганйн**, Пу. ВШ. ВР. **варошанйн** Пу.

-**унъ**. **іжýн** Лв. Männchen des Igels.

-**ина**. **Руснаачйна** Ир. Ruthene (armer Ruthene). **Словлячйна** Ир. armer Slovake. — **Мадярйна** armer Magyare. — **жидовйна** Ир. Jud (verächtlich).

-**акъ** (якъ). **йіжéк** Р. Igel. **бомбáк** Ґ. Лв. Käfer. — **пуля́к** Ґ. Truthahn.

-**ъкъ**. **воробóк** ВШ. Sperling. — **гóлубок** Ґ. Tauber. — **барáнок** ВШ. plur. барáнкы.

-**ъко**. **Андрійко** Кв. — **солóвко** З. (в піснях) соловейко Nachtigall.

-**ъка**. **дьідýрка** Стр. „старый дьід, кедь мáе сьімдéсять гóдőв". (дѣдъ + уръ + ъка).

-**икъ**. **дéчик** Кв. = гал. дячóк. voc. дéчику! „за тогідне дам вам дéчику!" Кв. — **óбразик** ВС. plur. óбразикы = гал. образóк plur. образкú. — **чйненик** З. (чиненъ+икъ) Landstrasse, чинений путь. — **огня́ник** МЛ. Eisenbahn (eigtl. Dampfmaschine, „Feuerross"). — **псик** Ім. (пьсъ + икъ). — **вóзик** Бі. plur. возики = гал. візóк plur. візкú Wagen. — **мотыльчик** ВШ. (мотыль + ьць + икъ) = мотилик. — **вітрик** І. в гал. вітрéць, вітерéць, Lüftchen, Windhauch. — **боднáрик** Г. боднар, Fassbinder. — **васйлик** І. = гал. василько, васильок, васильчик Ocymum basilicum, Basilienkraut. — **кőзлик** Вл. Ranunculus, Hahnenfuss. — **берéжчик** Д. Hüter (cf. беречú psl. брѣшти; бережець Hüter; поберéжник Heger). — **кýщік** (коло Унґвару) Bischen; etwas. (кусъ+ьць+икъ).

-**укъ** (юкъ). Тим наростком, на угорскій Руси частійше стрічаним, виражае ся понайбільше применшене понятя. **сльіпýк** МЛ. Blindschleiche, Anguis fragilis (слѣпъ + укъ). — **мішчýк** Г. Д. kleines Säckchen (мѣхъ+ькъ+юкъ). — **лошýк** ВС. ВР. Бі. Ир. einjähriges Fohlen. (лоша+укъ). — **вепрю́к** З. малый вепéрь З. — **медведю́к** І. 1) kleiner, junger Bär 2) Werre, Maulwurfsgrylle, Gryllotalpa vulgaris. — **ястрябýк** Л. ВШ. Finkenhabicht, Sperber, Nisus communis, яструб малий. овőн імыў еднóго ястрябýка er fieng einen Sperber. — **цаплю́к** Л. малий цап kleiner Bock. — **поросю́к** К. Ferkel. — **леґінчýк** Ир. (леґінь + ьць + юкъ) молодий парібчак. — **панчýк** ВШ. малий пан (панъ + ъкъ + юкъ або

панъ+ьць+юкъ). — **потю́к** Гр. kleiner, junger Vogel. порівнай гал. **хлопчу́к** kleiner Bursche; **шевчу́к** Schustergeselle; armseliger Schuster; **кравчу́к** Schneidergeselle; armseliger Schneider; **дьівчу́к** gener. mascul. heranwachsendes Mädchen, „Backfisch"; **ковальчу́к** Schmiedegeselle; **поетчу́к** (вираз книжний) Poëtast; **писарчу́к** Skribler.; **псюк** kleiner Hund etc.

-**югъ**. — **юга. лопотю́г.** **лопотю́га** Стр. Plauderer.

-**ахъ**. **дьітвах** МЛ. grösseres Kind, дїтвак. дьітваха́ плека́ти. — **ку́рах** І. Huhnzwitter.

-**ухъ**. **канюх** Лв. plur. канюхи́ Milvus, Gabelweihe в Гал. звичайно каню́к gen. masc. або каню́ка gen. fem.

-**еба**. **шанталє́ба** ВШ. lumpiger Kerl; lumpige Person gen. masc. et fem. Ей хоть якйй шанталє́ба та все за дьівка́ми (в пісни). змє́рзла шанталє́ба = мерзка́ шматла́вка (cf. hal. шанталавий = шматлавий zerlumpt, lumpig).

б) женьского рода.

-**ера**. **сиве́ра** Бі. сива вівця, Namen eines grauen Schafes.

-**ура**. **бабу́ра** Стр. altes Weib (verächtlich).

-**ль**. **рыль** НД. Spaten. із ры́льоў ры́ти зе́млю mit dem Spaten in der Erde graben, den Boden aufwühlen.

-**а́ля**. **чмовха́ля** Ґ. (чмоўхаля) eine Vorrichtung zum Kämmen des Strähnes. — **тка́ля** ВР. Spinnerin, Weberin, „што тче".

-**у́ля**. **повітру́ля** Бч. Г. Sturmwind. — **куцу́ля** Г. vacca cauda truncata cf. кусий. — **шуту́ля** Пу. корова шута.

-**еза**. **бугуре́за** МЛ. **пугуре́за** Ян. Ohreule, Uhu.

-**уза**. **папару́за** Бч. Marienkäfer, Coccinella (septempunctata).

-**ица**. **ку́риця** НД. Henne (куръ+иця або кура+иця). — **ла́виця** В. лавка, лавчина Bank. (лава+ица). — **кошу́лиця** Гр. Hemd (кошуля+ица). — **віси́льниця** Ду. Galgen (тут наростків більше: -ло-ьнъ-ица, cf. висити, завісити; вісило; вѣсильнъ+ица) — **роди́ниця** ВШ. Familie. — **ста́йниця** Лв. Stall. — **дьівчини́ця** Ир. Mädchen. — **зазу́лиця** З. Kuckuck.

-**еша**, **голубе́ша** Бі. голу́ба вôвця́ Namen eines blaugrauen Schafes. — **синьо́ша** З. коро́ва си́ня, сьіра Namen einer blaugrauen Kuh.

-**ша**. **ме́рша** Г. Aas.

-**та**. **моцота́** Вл. Stärke (міць, pol. moc). — **хворо́та** Г. НД. Krankheit. — **сухота́** Лв. Dürre.

-**сть**. **сму́тость** Пу. Trauer cf. psl. съмѫтъ turbatio. — **еу́кость** Лв. Unwissenheit.

-ання. (-анйа). голубкáня Ґ. самиця гóлубка в Гал. голубка, голубиця. — ключкáня НД. корова з короткими, до середини закрученими рогами. — йіжáня Лв. langborstiges Schwein, polnische Rase. „пóльска свиня́ мáе щать велику; за тотó кли́чеме: йіжáня". — бурáня Лв. plur. бурáньі „сливкы середу́щі, черлéні, мáленько подовгáсті, што з них у́скочить кóстка". — буровáня НД. одміна сливки. — білáня Лв. біла сливка. — хрустáня НД. Fragaria collina, Hügelerdbeere. — глухáня НД. Typhus. — дякáня Лаг. жена дяка, Frau des Kirchensängers. — вербовáня Д. вадь вербівка Balsamina hortensis. — лопуховáня Д. Althaea rosea. Pappelrose, Stockrose. — босоркáня Г. Ґ. Hexe; Nachtfalter cf. magy. boszorkány.

-ина. розколóтина Ґ. розколина, щелина, Spalte (розколотъ+ина). — печени́на МЛ. I Braten (печенъ+ина). — потóчина НД. kleiner Bach. — церьквинá I. Kirchgut. — квасинá К. квасна жентиця (квасьнъ+ина). — гу́сятина НД. Gänsefleisch (гѫсь+ѧт+ина). — кáчатина Гр. НД. Entenfleisch. — пáцятина НД. Ferkelfleisch (паця = Ferkel). — хыжчи́на Лв. (хыжа+ька+ина) kleine Hütte. — повали́на Лв. Zimmerdecke, Soffite. — дни́на Ду. Tag. в бі́лу дни́ну am hellen Tage. — одьіжчи́на НД. (о-дѣ-жь+ька+ина).

-ыня. теплиня́ Вл. Wärme. великá теплыня́ Hitze. — бездьіткы́ня Мар. бездітниця, kinderlose Frau. — рабкы́ня Мар. Dienerin, Sklavin. цы я рабкы́ня му? bin ich seine Sklavin? — поліжки́не О. Wöchnerin. — ньімкы́ня Пу. Deutsche.

-ъка. -ька. жи́дка ВР. Jüdin. — кóрка Ир. deminut v. кора Rinde. я́щюр пóд кóркоў бы́вать der Feuersalamander kommt unter der Baumrinde vor. — дзвірька ВР. малы́й дзьвірь, animalculum. — пáленка Branntwein (паленъ+ъка). — мáмка Ім. Mütterchen (а дóйка = Amme). — недьі́лька Пу. = неділя, Sonntag. — ды́нька I. kleiner Kürbis. — дóлька К. Schicksal, доленька. — тéрнушка Л. Schlehenfrucht, Steinfrucht von Prunus spinosa (тернъ + уша + ька). — папару́шка МЛ. Marienkäfer. — дьі́вочька Ир. (дѣва, дѣвъка+ька). — дьівчини́чька Ир. (дьіва, дьівка, дьівчина, дьівчиниця, дьівчиничка) — зазу́личька Лв. Kuckuck.

-юга. лопотю́га Стр. Plauderin. — плянтю́га Стр. meretrix cf. psl. блѧдь. — калю́га Стр. Koth; Lache.

-аха. -яха. плáха Ім. Block. — пля́ха ВС. Fleck в галицк. пля́ма.

-ава (-ява) **про́щава** МЛ. Pöbel (простъ-ява). — **пе́чава** НД. Стр. ко̊лько нара́з у́пече хлы́ба в печи́. една пе́чава хлы́ба.

-тва (тьва). **сели́тва** I. укр. сели́тьба Ansiedelung, menschliche Wohnungen. ла́сиця лю́бить бы́ти пуд сели́твоу̂, де худо́ба I. das Wiesel kommt gerne in der Nähe menschlicher Wohnungen in Stallungen vor. psl. селитва habitatio. — жени́тва Пу. Heirat psl. женитва γάμος, nuntiae čech. ženitba.

в) середного рода.

-я. (= старосл. ие). **буря́ня** collect. = буряны́. мно́го на по́ли буря́ня auf dem Felde giebt es viele Unkräuter. — **ша́тя** Ґ. Kleider. дорого́й ша́тя theuere Kleider. — **стру́чя** мела́ю ВР. = Maiskolben (струк in der Bedeutung Kolben, spadix; струкъ+вие; dagegen: лопа́тка горо́ху Erbsenhülse, legumen pisi). — **здоро́вля** ВР. psl. съдравие ὑγίεια. дай Бо́же здоро́вля! — **ска́ля** ВР. Felsstücke; Felsen collect. — **обли́ча** ВШ. Aussehen; Gesicht psl. обличие. — **помі́тиня** ВШ. Kehricht (по-мет-е-нъ + ие). — **голу́зя** ВШ. = голузи, галузи ukr. гілля, голляки́; hal. гиле psl. голь. — **копачі́вля** Ир. Pflöcke; Reisig.

-йо. **йіжо́** Д. К. З. Igel. едно́ йіжо́ Д. gen. neutr. так як **ло́же**. в К. однакож gen. mascul. пе́сый йіжо́. — в старослов. було би *єже.

-ло. **гляди́ло** (коло Унґвару) Spiegel. — **до̊йло** Ґ. Gemelke. — **пухло́** Л. Magen, Gedärme.

-улъ+ие (уля). **ломуля́** Л. gen. neutr. abgebrochene Zweige, Reisig.

-ьство. **худо́бство** ВС. Armut. — **до́у̂ство** Мар. collect. Schulden; Schuldigkeit (длъгъ+ьство). — **ґаздо̊вство** ВШ. Wirtschaft.

-ят (ѧт). **обруся́** Л. kleines Tischtuch. — **вöвча́** Ґ. junges Schaf; Schäflein. вöвча́та = ukr. овеча́та. — **хлывча́** НД. kleiner Schweinestall (хлѣвъ+ьць+ѧт). — **хлопча́** Д. plur. хлопча́та. — **оленя́** О. plur. оленя́та junger Hirsch. — **золотя́** ВШ. три **золотя́та** drei Gulden. — **чоботя́** ВШ. Stiefel. plur чоботята. — **паньча́** ВШ. junger Herr; Herrchen; Herrnkind. — (ен -ят) **рученя́** Лв. plur. рученята. — **муденя́** Лв. plur. муденята = Hoden, testiculi. — **медвежене́** Я. plur. медвеженéта. (-ина -ят). **пульчине́**. О. junges Truthuhn (пулька + ина + ят) (-ина -ъка -ят). **дити́ньча** Стр. (дитина, дитинка+ят).

-но. **пу́жано** ВШ. Peitschenstiel. — **де́ржано** ВШ. Peitschenstiel; Handgriff (імовірно тут -но замісто -ло; оттак властиво: пужало, держало).

-ъко. сиротéтко Я. (сирота+ят+ъко). — небожéтко Я. (не-богъ+ят+ъко). — товкани́тко Л. kleiner Topf, Töpfchen. — ры́бятко Л. Fischchen. plur. ры́бятка (рыба+ят+ъко). — коры́тятко жáбляче Л. Ир. Anodonta; Teichmuschel; Unio, Flussmuschel. óленятко З. junger Hirsch. — мішчáтко З. Säcklein, Säckchen. (мѣхъ+ькъ+ят+ъко). — шугайчáтко Лв. — плáтьічко Пу. Kleidung.

-иво. лáзиво НД. Leiter.

Иньший рід декотрих слів ніж в загально-рускім.

женьского рода:

паль Я. gen. fem. Pfahl. тотá паль. учíнимо дві пáльі (два стóўпи); deminut. пáлька =/ в Гал. паль gen. masc. deminut. пáлик. — звірь genit. звíри МЛ. пéрша звірь deminut. звíрька. — ти́рня Бч. = терн, Schlehdorn. (в иньших околицях однакож: тое ти́рня). — мотýзка І. = гал. мотузóк. — сльідá Стр. слїд. ви́дко єднý сльідý. — моты́лькá НД. Schmetterling в Гал. моти́лик, мотильок. біла моти́лька. — кóрма ВШ. = корм. даé кóрму корóві. — сорокопýда К. Lanius, Würger в Гал. сорокопуд. — титýла ВС. = титул, titulus, Titel. — кáзань З. казáнь Лв. gen. fem. Predigt = гал. кáзане gen. neutr.

мужеского рода:

стóколос Ґ. Bromus secalinus, Roggentrespe в загально-рус. стóколоса gen. fem. дáколи дуже мнóго стóколосу = часом дуже богато стоколоси. — кульбáбок Я. = в Гал. кульбаба, кульбабка gen. fem. Kuhblume, Taraxacum officinale. — брост НД. gen. masc. дéрево пýщать крáсний брост, в Гал. найчастїйше: брость gen. fem.; також декуди і на Угорщинї пр. в І. брость вели́ка на дéреві. молодá брость Вл. — червотóк З. ВР. gen. masc. в Гал. червотока gen. fem. Anobium, Klopfkäfer. — кашéлко. кашéўко Ян. кашелькó Р. Siebenschläfer в Гал. = кашавка, рідше: кашавéц. — —

путь Стр. gen. mascul. так як в укр. і в старослов. пѫть пр. симь пѫтьмь. куды́ сесь (сись) путь ідé? Стр. (в східній Галичинї в гірских околицях путь женьского рода пр. в божу путь!). — печáть genit. печáти женьского рода як в загально-руск. — в старослов. же пєчать genit. пєчати мужеского рода: угорско-руск. печáтьоў = старосл. пєчатьмь.

грéзен НД. psl. гроздъ. гроздь. грознъ et грознь gen. masc. βότρυς, uva. в Гал. грóзно gen. neutr. однакож в ВР. грéзен

gen. masc. і грéзно gen. neutr. — кол Ду. gen. masc. genit. кла nom. plur. клы = гал. кло genit. кла nom. plur. кла Eckzahn.

мōль Motte, tinea може мати, як в галицко-рускім, рід женьский або мужеский: мōль пойíла кожухы́ Гр. мōль пойíў Лв.

середнего рода:

óмело Ґ. ВС. Лв. gen. neutr. омелó Бі. Mistel = в Гал. омелá gen. fem. — бры́во Г. брывó Лв. plur. брывá. еднó брывó = гал. однá бров. — — –

ви́ла Я. gen. fem. тотá ви́ла. де дыіў ви́лу? Я. тим часом в Гал. ви́ла plur. tant. gen. neutr. або рідше вили plur. tant.

Зложені слова.

Зсувка (Zusammenrückung).

пуў-друўга Мар. пōў друўга Ґ. anderthalb. — чар-зыíля. царь-зыíля Ім. — бáбин-пес genit. бáбин-пса ВШ. Bärenraupe. — неўкий. неўкость Лв. — недóлуг Вл. — нетрібня́к Вл. Taugenichts. — нéжить Ир. Katarrh. — несерéньча Мар. Unglück. — нéлюб І. хотыíла мня мáти за нéлюба дáти. — недорóслий Ґ. — бéзпуть. безпу́тя К. Unweg. — безхлыíбе Я. eigtl. Brotlosigkeit; Hungersnoth. — прéдобрый Лв. sehr gut. — май слабíй Я. май дáлший. май мóцний Я.

Приіменники по (па), при, про виражають в зсувції уменшене, убавлене в значеню другого члена. — пóкороткий Я. ziemlich kurz; zu kurz. – пóширокый Г. ziemlich breit; verbreitert. — пóгнилый Г. etwas faul. дéрево погнилóе Стр. — пóтоўстый Лв. etwas dick, dicklich. — пóдовгый Мв. gestreckt, länglich. — пóтеплый НД. etwas warm, lau. водá пóтепла. — посéстра Пу. Hausfreundin; Liebchen. — пáвечерок Стр. Jausen, Vesperbrod.

при́жоўтый Ґ. gelblich, flavescens. при́жоўтое піря. — при́сивый НД. „лем мáло сивый“ graulich, canescens. — при́черлений Кл. Стр. rubescens, röthlich, etwas roth, röthlich gemischt.

прóчорный МЛ. „барни́стий“ не дуже чорний, nigricans. — прóбілый МЛ. не дуже білий, albescens. — прóсивый Бі. „мало сивий“ canescens. — прóжоўтый МЛ. трохи жовтий. — прóголубый МЛ. мало голубий coerulescens. -- прóзеленый МЛ. virescens, трохи зелений. — прóчерлений МЛ. трохи червоний rubescens. прóчерлений цьвіт. — прóрябый Л. ein wenig gescheckt, mit einigen Tüpfeln. — прóсьідый З. мало сьіды́й. ко-рóпавка ги прóсьіда die Kröte (Bufo cinereus) ist graulich.

В зсувках, в котрих першим членом есть повельник (imperativus), може и заступати ся голосівкою о пр. крутйголовок Д. крутйголовка Г. і крутоголóвок. крутоголóвка Ду. Wendehals рівно як і в галицкім: свербйгуз і свербогýз Hagebutte, падйлист і падолйст November, косйногá і косонóга Weberknecht, Afterspinne.

тогóд. позатогóд. Я. Кв. рік-тепéрь Лв. — вóнка Я. hinaus; nach Aussen. — внýка im Inneren. — есé ВШ. psl. юсе.

Зложеня (Composition).

Із так званих співрядових зложень (beiordnende Composition) згадати тут випадае вираз: пітокýрник НД. Ду. Huhnzwitter (Pseudohermaphrodit), курій. cf. пітя = Küchlein; psl. пѣтлъ et пѣтель = пітель, півень Hahn. — пі-тъ+кура; пітокурник = мовби: когут і кура разом. — — — стародáвный І. старйй і дáвний alt herkömmlich.

Зложня опредільна (determinative Composition): пр. лýк-чеснóк О. зр. старосл. чесьнолоукъ нім. Knoblauch. — водомы́я Коп. — білóклень НД. Acer campestre. — чорнóклень НД. Acer tataricum. — самóкрывка Стр. дївчина, що скопилила ся, покритка. — простовóля пр. на простовóли Ім. = на слóбоды im Freien. — білóслива Я. — чорнокнйжник Р. Schwarzkünstler.

Зложня зависимостна (Abhängikeitscomposition). колóмасть Ир. Wagenschmiere. — полýбіч Я. — полýвяз НД.

Зложня привластна (possessive Composition). черленоóчиця ВС. К. Ду. Rothauge. — черленогрýд ВС. Rothkehlchen. — тоўстóпысок НД. Kernbeisser. — тоўстóнôс, тóўстонôс, тоўстонôс et тóўстонôс ВШ. Kernbeisser. — кривовя́з МЛ. Wendehals. — жóўтохвóстый Д. mit gelbem Schwanze. — чорнóокый ВШ. nigros oculos habens. — чорногрйвый Гр. mit schwarzer Mähne. — білобóкый ВШ. an den Seiten weiss.

Приложники (Adjectiva).

-ий. бôжий К. рысьій МЛ. вôвчий О. кáчий Ґ. пéсьій Ґ. пéсцьій І. caninus. жéбій Я. корóвій Я. корóвя бáлеґа Kuhmist.

-йъ. маржéчий Ян. Vieh-. — мурáнчячий Г. Ameisen-.

-атъ. волосáтый Ґ. гал. волохатий haarig. волосáта гусéлниця Ґ.

-астъ (-ястъ). дряпкáстый Бі. stark und fein verästelt. — розсыпчáстый Бі. item. корінь дряпкáстый або розсыпчáстый eine fein verästelte Wurzel.

-**истъ**. **доўговистый** Л. oblongus, länglich. – **цятканистый** Л. gescheckt, getüpfelt. — **капканистий** Р. item. — **бочайістый** О. mit anders gefärbten Seiten. — **жаристый** Бч. giftig.

-**инъ**. (до утвореня приложників привластних, adjectiva possessiva). **прóщавиный** МЛ. dem Pōbel gehōrig; Pōbel- — **прóщавині дьіти** Pōbelkinder, Kinder aus dem Pōbel. — **мáмин** Ґ. **мáмин брат, мáмина сестрá**. – **тютчин** (Унгвар) der Tante gehōrig. — **бáбин** Ґ. пр. **бáбин-пес** Bärenraupe. **бáбино льíто**. — **дьідин** ВС. **дьідино льíто**. = Weibersommer. -- **цáриный** Лв. **цáриный сын** Kōnigssohn.

-**ьнъ**. **хыжный** ВШ. Haus-. — **хыжні двéрі** Hausthür. — **маржный** К. Vieh-, dem Vieh gehōrig (від **мáрга** = Vieh). **маржный йіжó** К.

-**шьнь**. **рáньішньій** ВС. Morgen-. — **вечéрішньій** ВС. Abend-. — **рáньішня зôрнúця** Morgenrōthe. **вечéрішня зôрнúця**.

-**ъкъ**. **валкый** пр. **валкый сньіг** Бі. grosser Schneefall. — **щипкый** І. prickelnd. **щипкый сыр** ein Käse vom prickelnden Geschmack. — **éмкый** ВШ. gewandt; schnell, hurtig. **дыня éмко ростé** der Kürbis wächst schnell.

-**ьскъ**. **дьітúнськиий** Р. **дьітúнськиий пáлец**. — **рýськый**. **язик рýський** (**рýськый**) Я. О. МЛ. Г. ВС. Ґ. Лв. Вл. НД... ruthenische Sprache; ruthenische Nationalität. **мы рýського языка люди**. — **нáськый** Ґ. **брáтськый** Ду. brüderlich; Bruder-. — **сынськый** Ду. dem Sohne gehōrig. **брáтську жонý кличеме „невістка“, такóж жонý сынськý**. Ду. — **мурнúцькый** Лв. dem Maurer gehōrig. (**мурникъ+ьскъ**). **мурнúцькый клепáч** Mauerkelle, Mauerhammer.

-**авъ**. **лúпавый** ВС. klebrig, schmutzig. — **смóлавий** Лв. item.

-**овъ**. **мурнúкôв** або **мурнúцькый клепáч** (**клепачь**) Mauerkelle. — **пáнôв керт** Лв. — **дякôв** Лв. **дякова хыжа** die Hütte des Kirchensängers. — **церкôвникôв сын** Лв. — **óленьів** Д. dem Hirsch gehōrig, Hirsch-. — **óленьів ріг**. **óленьови роги** Hirschgeweih. **пáсемки у рóга óленьового** Verästelungen am Hirschgeweih.

-**ливъ**. **пахлúвый** Г. Ір. wohlriechend, „**дóброго зáпаху**“. -- **ушлúвый** ВС. mit Läusen behaftet, lausig, **вошавий**, **вшавий** ческ. všivý, všivácký. — **серенчлúвый** Л. glücklich. — **нажаґлúвый** Лв. auffahrend, jähzornig, aufbrausend. — **бесьідлúвый** Лв. redselig. — **заздрослúвый** Лв. **заздрісний**, neidisch. — **уродлúвый** Ду. ergiebig. **пóле уродлúвое** = **што на нíм дóбрый уроджáй**. — **сором лúжливый** Пу. = укр. **соромляжий** schamhaft. — **смішлúвый** ВШ. zum Lachen bewegend, lächerlich; lustig. **смішлúва кáзка**. **смішлúвый хлóпець**. — **одвітлúвый** МЛ. verantwortlich.

Степенованє (Gradation).

Обі форми твореня comparativ-а бачимо в уживаню: mascul. -ш и й, fem. -ь ш и, neutr. -ьє і mascul. -ѣ и, fem. -ѣ ш и, neutr. -ѣ ьє. — Перший спосіб твореня на Угорщині стрічає ся частїйше, ніж у Галичині.

Замітимо тут форми comparativi: д ŏ ў ж и й Д. ВШ. = в Гал. довший, länger. дŏўжий хвŏст längerer Schwanz. дŏўжа (sic!) сорŏчька ВШ. längeres Hemd. дŏўжеє дрŏвŏ längeres Holzscheit. — м о л ŏ д ж ы й Лв. = молодший. — г л а́ д ж и й НД. = гладший. бе́рест ма́є лист гла́джый, як полŏвяз. — в ы́ ж и й, в ы́ ж а, в ы ж е е Им. höher. — н и́ ж и й. н и́ ж а. н и́ ж е е Им. niedriger. — д о р ŏ ж и й, д о р ŏ ж а, д о р ŏ ж е е. — т ŏ ў щ и й НД. Ир. dicker. тŏўщий конúць dickeres Ende. —

Форми comparativi присловників: д ŏ ў ж е Стр. ма́ленько дŏўже etwas länger.— г л а́ д ж е Вл. glätter. д а́ л е І. weiter. ш и́ р е І. в ы́ ж е. н и́ ж е НД. — п ŏ з ж е ВС. = пізнїйше, später. — б о р ж і́ Бер. schneller. — ш в и́ ж е НД. schneller, в гал. швидше. — б л и́ ж е НД. näher.

Замітне степенованє в угорско-руских говорах за помочию частицї м а й. Степень другий (comparativus) в многих околицях творить ся також кладенєм слівця м а й перед першим степенем: слабы́й schwach, м а й с л а б ы́ й Я. schwächer. — мŏцный stark, м а й м ŏ ц н ы й Я. stärker. — лю́тый grimmig, м а й л ю́ т ы й О. grimmiger або л ю т ь і́ с ш и й О. — — Кŏбым ма́ло м а й в е л и́ к ы й, женúти ся бу́ду Ду. = кобим трохи (став) більший, женити ся буду (співанка). — м а й в ы с ŏ к ы й Г. = висший. — м а й н и́ з ь к ы й Г. = низший. — м а й д у р н ы́ й Д. = дурнїйший. — м а й д о р о г и́ й або д о р ŏ ж и й О.

У нас в другім степені ужнваному накінчикови і й ш и й одвічає часто в угорско-руских говорах і с ш и й: ч е р в о н ь і́ с ш и й. л ю т ь і́ с ш и й. б і л ь і́ с ш и й = гал. білїйший. — — с о л о д ь і́ с ш и й Ир. = в Гал. солодший. м о л о д ь і́ с ш и й Ир. = в Гал. молодший.

Comparat. від з л ы й єсть з л ь і́ с ш и й Ґ. пр. зльі́сша га́дина. На Українї уживають подекуда: „злїйший" пр. гл. Писаня І. П. Котляревского. Санктпетербург. 1862 р. ст. 177. „Скажú і ру́ку на́ в завда́ток, Котŏра, бач, не тру́сить схва́ток І са́мих з л ї й ш и х нам врагів". Форму сю стрічати також у О с н о в я н е н к а, М е т л и н ь с к о г о й иньших українських писателїв.

В многих околицях однакож уживають яко другого степеня до злый подібно як в Галичинї і на Українї (гірший) переважно: гу́рший (гŏрший). —

Степень третїй (superlativus) складує ся з другого степеня і предложеної перед ним частицї м а й пр. м а й л ь і́ п ш и й Я.

optimus. — **май ме́нчий** (май ме́нший) Я. minimus. у нас май ме́нша ры́ба — то сливани́ і ґо́убны = unsere kleinsten Fische sind Schmerlen und Gründlinge. **май лютьі́сший** О. — **май доро́жый** Р. = найдорожший.

Подібно творять ся superlativ-и прислівників пр. **май льі́пше** Я. = найльі́пше. — **май да́ле** (коло Сигота) = найдальше. — **май ра́нше** (май ра́нче) О. = найранше. майра́нше співа́е. — **май тя́же** Лв. = найтяжше. — **май ши́ре** Лв. = найширше.

Примітне для угорско-руских говорів описане третёго (дуже високого) степеня також прислівником **тве́рдо** кладеним пе́ред відповідним приложником: **тве́рдо худо́бный** sehr arm; **тве́рдо дале́кый** sehr weit; **тве́рдо до́брый** sehr gut. **тве́рдо побӧ́жный** sehr fromm; декуди також **ду́же побо́жный** etc.

Рідко виражае ся superl. предростком (praefix) **пре-** або **пре-у-** доставленим до positiv-а: **пре́добрый** Лв. — **премно́го** О. — **преуслабы́й** Рос.

З форми comp. **і́нший** утворюе ся наростком **-акъ**: угорско-руск. **і́ншакый, і́ншака, і́ншакое** Лв. Ґ. Стр. Ир. I. VIII... і́ншакы лю́де. — і́ншакый світ. — і́ншака земля́. — і́ншакое по́тя.

Глаголи (Verba).

Причасник тепе́рішника дї́йного стану склоняемий (так званий дї́еприложник) іноді принимае зовсїм значене приложника пр. **пахня́чое** зьі́ля aromatisches Kraut, **росту́чое** де́рево frischer Baum, **кричя́чий** хло́пець = Schreihals, weinerlicher Knabe. а то кричя́чий хло́пець: все реве́ ВР. — **Йіду́чий** Я. мае значене страдне = їдомий, esculentus, edulis, essbar.

Причасник тепе́рішника дї́йного стану несклонний (так званий дї́еприслівник) в угорско-рускім частї́йше вживае ся: **гада́учи, пудска́куучи, співа́учи, сповіда́учи, несучи́** і пр.

Причасник минувшика страдного стану на **-тъ**. **ізо́льлята** вода́ ВР. zusamengegossenes Wasser. — **за́гната** коро́ва ВР. — **за́брата** вшы́тка тенґери́ця ВР.

Причасник минувшика страдного стану на **-нъ** від непереxідного глагола: пыщкова́ти Гр. Blutfedern bekommen (von Nestlingen). **пыщко́ваный** воробо́к Гр. ein mit Blutfedern bewachsener Sperling; — від заіменникового глагола: **збіси́ти ся** Г. wüthend werden: **збі́шленый пес** ein wasserscheuer Hund (м. збі́шений).

Декотрі примітнї́йші пнї глагольні.

II. (**я́ну-ти**). **я́нут кля́сти** = почнуть кля́ти, возьмуть кляти. — **бі́гну-ти** I. laufen. іми́у ем бі́гнути ich fieng an zu laufen.

III a. веселы́-ти Лв. fröhlich werden. вôн веселыіє. — поро́сяньі-ти ся Ґ. schwitzen, ins Schwitzen kommen. поро́сяныў ся кôнь Ґ. = спотив ся кінь; кôнь поро́сяныіє ся.

III b. цорконьі-ти Г. klirren. — булькоиьі-ти Г. plumpsen. вода булькони́ть. — лопоньі-ти Стр. eigtl. poltern; plaudern; mit den Flügeln rauschen. вôн лопони́ть = пусто́є говори́ть; лопаньі-ти Стр. ко́ньі лопа́нять = ло́пкауть копи́тами. — пысконьі-ти Стр. grob reden. чоловік пыска́нить = одказує, пыскує. — ирзоньі-ти НД. wiehern, кôнь ирзони́ть. — рапоньі-ти Д. ка́чька рапони́ть die Ente quackt. — ґаґоньі-ти Д. schnattern. гуска ґаґони́ть. гу́си ґаґоня́ть ВШ. — дзеленконьі-ти Мар. klingeln. — деренконьі-ти I. гы́рлиця деренкони́ть або деренкоче die Turteltaube girrt. — мерековьі-ти I. schwach leuchten (beim Glimmen). онь мерекони́ть dort in der Ferne glimmt es. — чыринконьі-ти ВШ. zwitschern. воробкы́ чыринконя́ть die Sperlinge zwitschern. — скавуньі-ти Ґ. пес скавуни́ть der Hund winselt. — корконьі-ти Ду. heiser krähen. пітоку́рник коркони́ть. — ізсербеньі-ти Лв. aussickern, tropfenweise ausfliessen. кров ізсербени́ть. — дубоньі-ти Лв. З. poltern, stampfen, trampeln. — — — кымсьі-ти Вл. wimmeln, kriechen.

IV. гомзи́-ти Ду. kriechen. — ісчари́-ти Мар. bezaubern, счаровати. ча́рами счари́ти.

V. деренкота́-ти I. гы́рлиця деренко́че. — пукота́-ти Гр. па́личька пуко́че. Наростком -ка утворені пнї глагольні в угорско-рускім, як і загалом в украïньско-рускім, дуже часті і знаменають найчастїйше проголошене звуків: га́вка-ти МЛ. bellen. — ня́вка-ти або ва́вка-ти МЛ. miauen. — рьо́хка-ти МЛ. grunzen.— ре́вка-ти ВС. brüllen. ре́вкать медві́дь. — ло́пка-ти Стр. poltern; ein Getöse verursachen. ло́пкауть ко́ньі копи́тами. — ра́пкати Лв. (von der Stimme der Frösche oder der Enten) жа́бы ра́пкауть, ку́кауть пак крача́ть — — або выражають дїйство повтарюване: ха́пка-ти ВР. ха́пкали ру́кы. — замо́ўчка-ти Лв. zum Schweigen bringen (adv. мо́вчкы schweigend). — ды́мка-ти ВШ. Rauch blasen. ды́мкать іс пі́пы er bläst den Rauch aus der Pfeife, er raucht. — обрі́зка-ти НД. ein Wenig abschneiden. — нале́пка-ти ВШ. in kleinen Partieen ankleben (пр. глину). — одьі́я-ти Ду. одьі́яти ся = одьі́ти ся. (psl. одѣти et одѣвати; одьі́яло psl. одѣяло).

VI. одвітува-ти Лв. antworten. — пообрі́зкува-ти НД. mehrere Male ein Wenig abschneiden. — тємува́-ти Я. (кємува́ти) памятати. не тєму́ю = не памятаю. — хоснува́-ти I. benützen мы тото́ зьі́лья не хоснує́ме wir benützen diese Pflanze nicht, wir

ziehen von der Pflanze keinen Nutzen. — умствова́-ти ВШ. philosophari. — хо́жува-ти З. öfters gehen, spazieren. — ро́жува-ти З. Früchte tragen.

Декотрі глаголи з иньшим значенєм, як в загально-рускім.

іти́ Лв. Пу. Ґ. К... reisen. вун іде́ коне́м oder на кони́ er reist zu Pferde. — іду́ во́зом або на во́зьі іду ich fahre mit dem Wagen. — іду́ огня́ником oder желыізником ich fahre auf der Eisenbahn.

[Іщи дале́ко? — Не онь дале́ко! за́раз дыйдеш Г. (коло Сигота: за́раз дойіхаш) = Не дуже далеко, зараз доїдеш].

ду́ркнути НД. erdröhnen. ду́ркнуў мо́ст.

ни́кнути І. schauen, blicken. ни́кнуў на со́нце er blickte zur Sonne hinauf.

прицяпнути ВШ. причикнути, прикучнути, припасти до землї, sich niederducken. прицяп er duckte sich nieder.

са́пнути Д. schnauben, aufbrausen, aufflackern. грань са́пнула поломенну́ die glühenden Kohlen flackerten mit einer Flamme auf.

до́зріти Лв. до̂здріти, до̂зріти ВШ. доглянути, добачити, помітити, дослїдити. bemerken, beobachten; erforschen.

она́дьіти Стр. (et она́дити) in sehr verschiedener Bedeutung gebraucht (so wie im Lemkischen) überhaupt: etwas verrichten.

по́зріти Д. поглянути, подивити ся.

спобоя́ти ся Пу. fürchten, befürchten.

худобньіти Ґ. arm werden.

божи́ти ВС. божя́ти РС. заприсягати. я божя́ю. — не были́ боже́ны = не були заприсяжені. — с ким побожи́ти ся Пу. = з ким вінчати ся, шлюб брати mit Jmd getraut werden.

ганьби́ти ся Пу. ВС. sich schämen, стидати ся (га́ньба = стид, Scham, Schande); ганьби́ў ся = стидав ся.

догости́ти ся Лв. гостину (угощене), як слїд, до кінця довести; гістьбу докінчити.

загуби́ти Стр. погубити, verrichten.

заста́вити ся Пу. заложити ся, wettem. заста́вме ся = заложі́м ся.

зба́чити Вл. erblicken, побачити.

клочи́ти І. ausbrüten, aushecken. уклочи́ти ся І. sich einnisten; ausgebrütet werden; sich vermehren (cf. клочка Gluckhenne).

ломи́ти ВР. in der Bedeutung: fluchen, schelten.

облапи́ти Лв. обняти, umarmen. обла́пиў ня́ня er umarmte den Vater. – обла́пиў жону́ і дьіти собі er umarmte seine Frau und seine Kinder.

одговори́ти ся од чого ВШ. вимовити ся від чого.

ознайми́ти. узнайми́ти Лв. обвістити, verkünden.

проси́ти. проси́ти ся Пу. fordern, verlangen.

у́голосити ВС. оголосити verkünden, bekannt machen. — уголо́шу тото́ по́зже ich werde es später bekannt machen.

удобри́ти чим Лв. jmd wodurch gewinnen. удобри́ти ся чим wodurch gewonnen werden.

го́йкати Лв. ізго́йкати Лв. закликати. ізго́йкаў на во̂тця собі er rief seinen Vater. — (уна́) зго́йкать (praes. histor.) на се́стру собі (sie) rief ihre Schwester.

догада́ти ся за кого́ Д. пригадати собі когось.

загна́ти Д. ВШ. заганя́ти Ду. senden, schicken. загна́ли йому́ кни́жку. — заганя́ли бінным хлыіба = посила́ли бідним хлїба.

зганя́ти Лв. буди́ти. поча́ў його́ зганяти er fieng an ihn zu wecken.

зогна́ти Ду. Пу. збудити wecken, aufwecken. зо́жен хло́пця.

іґра́ти Лв. in der Bedeutung: tanzen. дру́жба з молодо́ў іграть der Brautführer tanzt mit der Braut.

кы́вати ВР. rühren verb. trans. кы́ваў пікницю er hat die Bratwurst gerührt d. h. er hat die Bratwurst sich schmecken lassen.

клама́ти Д. schachern. уклама́ти, оклама́ти Д. verb. trans. betrügen.

лу́пкати ВШ. verb. trans. бити, schlagen. лу́пкали мене́.

ни́кати Стр. Лв. Ґ... schauen, blicken, gucken.

обстава́ти ся. обста́ти (ся) Лв. НД. оставати ся, остати (ся). обста́ла вдови́цьоў sie ward Witwe.

одбира́ти ся Пу. прощати ся, відходити. ми́лый ся одбира́ў.

пыта́ти. попыта́ти І. ВШ. probieren, suchen, пробувати, глядати. пр. попыта́ў ко́ло се́бе. -- а звідати кого́ або звідати ся уд кого́ jmdn fragen, befragen, питати).

позирати ко́го ВШ. упозира́ти ся на ко́го ВШ. дивити ся на кого.

постава́ти. (поста́ти) Ґ. ausreichen. не поста́ло (не по̂ста́ло) es reichte nicht aus.

призира́ти ся Лв. придивляти ся.

псова́ти Лв. schelten. псова́ли його́.

пудпозира́ти і по̂дпозира́ти Лв. підглядати. Obacht geben, beobachten.

указа́ти НД. розказа́ти, erzählen. у́кажу ім вшы́тко ich werde dem Herrn alles erzählen.

дорахова́ти ВШ. доміркувати, досудити.

і с т а н ц ю в а т и Лв. den Tanz zu Ende führen, abtanzen.

к о ш т у в á т и ВШ. werth sein. тотó не мнóго коштýе es ist nicht viel werth. овŏн пятьнáдцять éзерŏв коштýе man schätzt sein Vermögen auf fünfzehn Tausend.

о б і д о в а т и Пу. обідати das Mittagsmahl einnehmen.

о б к о р о н о в á т и Пу. krönen, укороновати.

о б н о ч у в á т и с я ВШ. заночувати.

о д п о л ý д н о в а т и Лв. das Mittagsmahl einnehmen (und ausruhen).

ý п о з о р у в а т и Стр. Л. вы́позорувати aussehen, виглядати, визирати.

ш к о д о в á т и Ґ. жалувати. шкодоваў йогó дýже.

Примітне для угорско-руских говорів — се приіменник **у**, що заступае в зложенях приіменник **ви** (вы; приміта ся стрічае ся і в бойківскім говорі, в місцевостях пограничних Угорщині). **ý б и т и** Лв. = вибити. — **ý б у л ь к н у т и** Лв. водá ýбулькне = вибулькне, витрисне. — **ý п р е г а е** конé О. = випрягае коня. — **ý б р а т и** (убрáти) МЛ. Гр. вибрати. — **ý п р а т и** МЛ. випрати. уперú сорóчку = випери сор. — **ý т я г н и** з дыры́ = витягни. — **ý о с т р и** ко ми кóсу МЛ. = виостри но мені косу. — **ý с ц а т и** Бч. = виссати; ýсцаў = виссав. — **ý л е т ь і т и** = вилетіти. ýлетят гóлубы = вилетять. — **ý н я т и** Лв. = винати, витягнути. ýняў сáблю. — **ý м н я ц к а т и** Г. = вимяскати. — **у в о д ú т и с я** Г. виводити ся. як ся увóдит = як ся вивóдить. — водá **ý м ы е** Г. = вода вимие das Wasser spült aus. — **ý л ь і н и ў** ся уж Г. = вилїнив ся. — **ý к о р е н и т и** ВС. = викоріпити. хотя́ть ýкоренити нас Руснáкув. — **ý д а т о к** Л. = видаток Ausgabe. — **ý р о с т и** Л. = вирости. як велика ýросте wenn sie gross wird. — **ý ш у к а у т ь** Л. = вишукають, виглядають sie werden aussuchen. — **ý с п а т и с я** Ґ. = виспати ся. — **ý с т и г н у т и** Стр. вистигнути erkalten, kalt werden. ýстыў чир = вистиг, вистив. — **ý с п о в і д а т и** Пу. = висповідати. — **ý г р а т и** Пу. = виграти. — **ý д у п л а в і т и** Стр. видуплавіти, hohl werden. — **ý д у п л а в і в** пень Лв. = видуплавів der Baumstamm wurde hohl. — **ý в е р ж е** Лв. = виверже, викине (inf. ýверечи = виверечи psl. изврѣшти). — **ý л а д и т и** Лв. = виладити. ýладила орати. — **ý в ч и т и** Лв. = вивчити, научити. — **у д ý т и с я** НД. видýти ся. корова удýе ся. — **ý с ц я т и** Лв. = вищати. ýсцяти ся brunzen. — **ý п и т и** Ґ. випити. ýпе твéрдо = випе дýже. — **ý л а д к а т и** Лв. = виладкати, пісни весїльні виспівати. — **ý з б и р а т и** ВШ. = визбирати. В зложенях з **у** (= вы) наголос понайбільше паде на приіменник.

Здвоєнє приіменника **по** означає повтарянє дійства пр. **попозирáти** Я. nachschauen, zu wiederholten Malen blicken. — **попоглядьíти** Я. item. попозирáйте або попоглядьíт. — **попонúкати** Ґ. item.

Прислoвники (Adverbia).

З прислoвників іменного походженя згадають ся: genitiv.: **óбрідка** Ім. (від óбрідкый = досить рідкий). пацкáи óбрідка нахóдить ся по хльíвах die Wanderratte kommt in Stallungen ziemlich selten vor. — **згóдя** Вл. später, nach einer Weile. — nominat. **горáзд** ВС. = в гал. гаразд = gut; sehr; accus. **мáло** Лв. ein wenig, etwas; цьíле Пу. wahrlich. — **мнóго** Лв. Ґ. Д. З. ВШ. Пу. Стр... viel. — **твéрдо** Лв. Ґ. Стр. sehr. **твéрдо** люби́ть. **твéрдо** убйў = дуже вибив; **твéрдо** ся жýрить er ist sehr besorgt. **твéрдо** ся рáдуу ich freue mich sehr, ich bin sehr erfreut. ýпе **твéрдо** = випе дýже. — горáзд **твéрдо** Гр. = sehr viel. — **твéрдо** тоўстá гáдина Д. sehr dicke Schlange (Kreuzotter, Pelias berus). — **ізбúрать** **дуже** твéрдо ВШ. er sammelt sehr eifrig. — locat. **добрí** Ґ. **вíрньі**. **крáдцьі** МЛ. verstohlener Weise. ablat. plur. **прúтьма** Я. plötzlich (форма дуальна). —

Примітний прислoвник: **вольíй** ВШ. vielmehr, радше [форма повельника (imperativ) від **вольíти**]. вольíй переведу тя чéрез вóду lieber werde ich dich übers Wasser führen.

відáў (part. praet. act. II) ВШ. в значеню: мабуть, wahrscheinlich. чюў єсь відáў? wahrscheinlich hast du gehört? [в Гал. в Тернопільщинї: відáў — в Чортківщинї же: відáй (форма повельника прислoвниково уживана)].

Прислoвники зложені з приіменника і імен тут наводять ся: **звéрьхи** МЛ. **нá-силу** Д. **нá-скорі** О. — **на-пóсльід** НД. **на-впередьí** ВШ. — **у-éдно** ВШ. разом, zusammen. — **на-кóльіикы** ВШ. knieend. — **у-прúклячкы** НД. halb knieend. — **з-ýпалу** Я. mit Überstürzung, hitzig. ungestüm. — **з-дéлеку** Я. vom Weiten. — **іс-первý** З. anfangs. — **у-махý** Я. augenblicklich. у махý пізнає er erkennt allsogleich. — **в-окрýг** Вл. rund herum. — **в-окôл** Стр. в-окôль um die Runde. — **вну**, **уннý** Лв. (староруск. къдноу), **внýка** Ґ. im Inneren. — **у-до-втьíк** О. = на втеки, навтїкачá. — **снóчи** Д. gestern Abends.

Декотрі до пнїв займенникових почіплені наростки.

-ды (да) і **-дь**. **товдú** Стр. ВШ. sodann, dann. — **тóды-к** Пу. dann. — **всяды** Стр. — **тадь** Ґ. — **кедь** ВС. НД... wenn, wann (рідше **кед**). —

-нды. куда́ Стр. куды́ Я. — нікýды Я. nirgendswohin. — ýдтӧдь ВШ. von dannen psl. отъ тѫдѣ. — дóтӧд ВШ. hieher. дóкӧд ВШ. wohin. — удцӧдь ВШ. von dannen, čech. odsud, odtud. удцӧдь (удсїдь) іти́.

-лѣ (ля). дóкля Пу. пóкля Пу.

3. До словотвору (Wortbildungslehre).

Склоненє сущників (Declination der Substantive).

Число единичне. (numerus singularis, еднота). Іменяк (nominativus): зуб. рідник (genitivus): зýба. дайник (dativus): зýбови (рідко: зýбу). переємник (accusativus): зуб. зовник (vocativus): зýбе. творник (ablativus): зýбом. містник (locativus): зýбі. Число многе (numerus pluralis, многота). іменяк: зубы. рідник: зубýв (зубӧв, зубів). дайник: зýбум (зýбӧм, зýбім). переємник: зýбы. зовник: зýбы. творник: зýбы (зубóма, зýбми, зубами). містник: зýбох (рідше зубах).

рік genit. рóка. за пӧý рока Ім. (гл. низше). — бӧк genit. бóка ВШ.

орел genit. вірлá Я. орéл' genit. орел'á (л середне) nom. plur. орел'ы́ Ґ. Ду. genit. sing. вурлá Мар. — орьлá і орéла Бі. „Волóвоє óко бы́ло ся зáложило з орéлом, што вы́сше пӧдлетить, спрятáло ся пӧд крилó орьлá“ etc.

кол genit. кла, nom. plur. клы І. Ду. едéн кол ein Eckzahn.

сыр genit. сы́ру З. (в Гал. genit. си́ра — на Укр. найчастїйше: си́ру).

воýк nom. plur. вóвцы І. Ґ. Ду. psl. влъци. acc. plur. воýкы́ psl. влъкы. воýкы́ стріля́ý І. — nom. plur. в ВР. вóýцы і воýкы́ (форма accusativi втискає ся що раз більше місто форми nominativi).

лев genit. лéва Лв. ВР. такы́ хлóпы ге лéвы.

лен genit. лéну Ґ. йлну Лв. льон genit. льóну Д. льон genit. ильнý К. ВШ.

оцéт genit. віцтý НД. пасóля (пасýля) з віцтóм НД. = фасоля з оцтом.

У декотрих сущників genit. sing. на а або на у: розýм, genit. розýма або розумá Ґ. ВС. Вл. рóзум genit. рóзуму НД. — край genit. крáя s. крáю. — Дунáй genit. Дунáя s. Дунáю. — рӧк genit. рóка і рóку. — дӧм, дóму — але: дóма Лв.= domi.

У декотрих genit. sing. лишень на у: час Zeit genit. часý. не мáю часý НД. — рóчьок genit. рóчьку (Не вéрну ся моя́ мáмко сéго рóчьку зелéного С тóго крáю далéкого ВШ.). — бервíнок genit. бервíнку.

кмінь genit. **кмéню** Я. Kümmel.

хрінь genit. **хрéню** Пу. Meerrettig.

дя́тел genit. **дя́тла** nom. plur. **дя́тлы** genit. **дя́тлôв** Стр.

циганы́н Стр. Ґ. ВР... не відкидає наростка инъ в единичнім числї; проте 2. **циганы́на**, 3. **циганы́нови** (циганы́ну), 4. **циганы́на**, 5. **циганы́не**, 6. **циганы́ном**, 7. **циганы́ньі** отож так само як **християни́н**, **варошани́н** etc. тим часом в Гал. говорить ся в singul. 1. циган. 2. цигана, 3. циганови, 4. цигана, 5. цигане, 6. циганом, 7. в циганї. — в ч. многім в угорско-руск. так як і в гал. ин одмітує ся: 1. **ци́гáни**, 2. **ци́гáнôв** (цигáнув, цигáнів) або **циrа́н** 3. **циганум** (цигáнôм, цигáнім, — подекуды і циганам) 4. = 2. 5. = 1.; 6. **цигáны**, 7. цигáньіх (циганох, циганах). — —

горяни́н Bergbewohner plur. **горя́не** genit. **горя́н** etc.

огéнь (огень) має в genit. **огни́** Д. ВР. І. (старосл. **огни**; в Гал. найчастїйше: вогню́; на Укр. огня́ пр. у Шевченка: За що́ я Вкраї́ну люблю́, Чи варт вона́ огня́ святóго?) dativ. **огни́** і **огньови**, abl. **огньóм** locat. **огни́**. (psl. **огнь** genit. etiam: **огни** et **огню**).

вели́кдень genit. **великóдня** loc. по **вели́цьі-дньі** Бі.

dat. на **у** уживають ся рідко пр. бра́ту, па́ну, фраіру etc.

abl. plur. на **-ма** (останки форм двойного числа). **зубóма** І. медвідь морконить, рéвкать і ку́сать **зубóма** І. **товаришóма** Ґ. с **попóма** Ґ. **языкóма**. **панóма**. **воякóма**. **льісóма**. **прайникóма**. **склепарьóма** побіч тих форм також форми на **ами** (взяті з III. скл. пнїв на **а** **рыка-ми**) так як в загально-руск. отже: льісáми, товаришáми, вівчаря́ми.

dat. plur. кінчить ся на **ум**, **ôм**, **ім**. **робôтникôм** НД. ВР. psl. **работьнико-мъ**). понесь робôтникôм воды́ ВР. **робу́тникум** Мар. — **панôм**, **пáнум** dominis. — **псôм** Ир. canibus. — **вôу́кôм** Д. lupis. — **мурникім** О. — **жидôм** Им. iudaeis. — **бықôм** ВР. — **ґаздôм** (ґаздім) ВР. — побіч тих форм втискають ся накінчики **ам** (після **рыка-мъ**) як в загально-руск.: воу́кáм, му́рникам).

dat. plur. на **йом** (йім). **чіпкарьóм** Д. **чісарьóм**. **кóньім** ВР. (psl. **коне-мъ**).

locat. plur. на **ох**. **льісох**. — **крáйох**. (psl. **краи-хъ**).) — **грóшох**. — **ґáздох** Ґ. НД. — **мелáйох**. по мелáйох Г. an Maispflanzen. — **бы́кох**. — **человíкох**. — **кóньох** (psl. **кон'и-хъ**. — на **Тóу́тох** говоря́ть „чловек" Ґ.

locat. plur. на **іх**. в **сусьíдьіх** Ду. (psl. **сѫсѣдѣ-хъ**). — на **псьіх** Ир. (psl. **пьсѣ-хъ**). — в **постóльіх** ВШ. (постоли звичайно

лишé в многім числї). — у катýньіх ВЛ. і в 7 падежи многого числа втискає ся що раз більше накінчик ах (після рыка-хъ).

вул (вôл, віл) має в genit. волá, dativ. волови etc. nom. pl. вóлы, genit. волýв (волôв, волів) dat. вóлум, (волôм Д. ВР., волім — psl. волъмъ), abl. вулми (вôлми, вілми psl. волъми), loc. волох (psl. волъхъ); подібно сын, genit. сына, dat. сынови etc. — voc. sing. чоловíку, ВШ. так як сыноу м. чоловіче psl. чловѣче.

abl. plur. на ми. кýньми, (кôньми, кіньми). — с катýньми mit den Soldaten. — с пінязьми mit Geld.

Рідкий ablativus plur. на ы напр.: з гóршкы = з горшками mit den Töpfen. (форма старинна порівнай старосл. съ ракы, съ чловѣкы. — пришлú жóны с своййма хлóпы. — з вшиткыма ґаздú (частїйше: ґаздóма). — трьомá годú; трьомá годú молóджый = трома роками молодший.

дощь Стр. genit. дождж ю і дожжю dat. дождж ьови і дожжьови etc. loc. по дождж ю. — loc. sing. на Петрý Стр. (cf. psl. сыноу).

нóготь Fingernagel psl. ногъть має nom. plur. нôгтá ВС. К. З. Л. в Мар. нугтá (після II. склон.: дѣла) однакож в Ґ. правильно: нóгты і psl. ногъти. (в виговорі часто: нóхты). — перст Finger, psl. прьстъ nom. plur. пéрста Л. в иньших місцевостях: пéрсты psl. прьсти.

кунь (кôнь, кінь) має в genit. plur. коній приміром: мнóго кóній. — груш (грôш, гріш) грóший. мнóго гроший ВР. — abl. грýшми (грôшми, грішми) mit Geld, dagegen грошáми mit Groschen. уддавáў дóўство грошáми er zahlte seine Schulden mit Groschen (d. i. in ganz kleinen Raten) ab. —

У сущників II. кл. dat. sing. на ови. пóльови. мóрьови. дьíлови. сóнцьови. хлопчйщьови. (форми dat. пóлю, мóрю, дьíлу, сóнцю, хлопчйщу рідші) abl. пóльом. мóрьом. сонцьом. хлопчйщьом рідше: пóлем... хлопчйщем. locat. часто має форму dativi: по мóрьови. на сьíнови Г. побіч по мóрю, на сьíнві. — — — на яйцú Г. — locat. plur. на ох. пóльох. мóрьох. яйцьох побіч полях etc.

locat. plur. на іх. по прáвіх Ґ. у сéльіх О.

ýхо після II. plur. ýха („уши“ = pediculi, Läuse від уш, вуш, вош psl. въшь).

брóва О. Я. брывá ВР. Лв. nom. pl. від брово́, брыво́ gen. neutr. єдно́ брыво́ ВР. Лв. місто бров, брови nom. plur. брови (psl. брьвь, брьви. nom. dual. брьви; в лемк. обырв, обырві, plur. обырві місцево також обы́рва gen. fem., genit.. обырвы plur. обы́рвы).

мýдо Я. testiculus. дві мýдьі. обі мýдьі (форма числа двойного). вепéрь зовé ся, що мáе відрізані мýды Я. від plur. tant. ворóта abl. ворóты. пуд ворóты ВР. = під воротами.

З сущників III склону заслугуе на згадку голова. в nom. і accusat. sing. може бути гóлов Я. гóлов чорна. гóлов чорну. склонúў гóлов. під голов = під голову. — подібно пéчяв Пу. м. пéчява (пéчава = скóлько нараз ýпече хлыба в печй).

abl. sing. на оў (ов — тое ў звук посередний межи у а в — близший до у). рыбоў. водóў. вéрбоў Лв. пуд городúноў ВР. = під плóтом. — грýшоў Стр. — ногóў. пятóў ВШ. рýбать сокыроў; іс косóў кóсить. genit. plur. баб ВР. пришлó мнóго баб. — корóв ВР. декуда корýв. корōв. борóзд Гр. наімáў мнóго рыб Лв. голóв і голýв Стр. —

иноді genit. plur. на ōв (ув, ів) після сыновъ, коловъ. крупýв Мар. крупōв ВР. — пять дзвіздōв ВР. fünf Sterne. — genit. plur. від вōльха, вульха Erle есть вōльох ВР. вýльох.

locat. sing. без приіменника: зúмі О. Я. від зимá Winter — так само льíтьі О. Я. від льіто Sommer. як зúмі, так льíтьі sowohl zur Winters-, als auch zur Sommerzeit.

Як у других говорах украïньско-руского язика, так і в угорско-рускім сущники четвертого склону творять поодинокі падежи після склону пнïв на ъ (а). І так мае вул (вōл, віл) genit. волá, vocat. вóле (гл. высше); сын genit. сына vocat. сыне (місто властивоï, тепер також вживаноï форми: сыну!). locat. вольí, сыньі. — поодинокі форми IV. скл. ще задержались: dativ. сынови, волóви. nom. plur. сынóве, але вóлы. genit. plur. сынýв сынōв, сынів), волýв (волōв, волів), dat. pl. сынум (сыном, сынōм, сынім psl. сынъмъ) вóлум, волом, волōм, волім. — nom. plur. сынкóве (від сынóк). — loc. pl. сынох, вóлох.

З другоï сторони і склон пнïв на ъ(у) вплинув на склонене пнïв на ъ(а) а навіть по части на декотрі II, III і V. кл. І так приміром мае лен lit. linas. genit. лену (порівн. высше), сыр. genit. сыру, оцéт genit. вōцтý — etc. — dativi: сусьíдови, робýтникови, язы́кови, крáйови, ножóви, плащóви, дождожьóви. — nom. plur. сусьідóве, товаришóве, шатанóве Пу. няньóве Väter, склепарьóве Ladenverkäufer. царьóве. зятьóве. (зять тепер склоняесь головно після I, 3. sing. 1. зять. 2. зя́тя. 3. зя́тю частíйше зятьóви. 5. зя́тю і зя́те 4=2. 6. зя́тьом. 7. в зя́тю. plur. 1. зятьí або зятьóве, 2. зятю́в (зьятьíв) 3. зятьíм. 4=2; 5=1; 6. зятьмú або зятьóма. 6. в зятьóх. в старосл. же зѧть genit. зѧти після V.

скл.) — genit. plur. сусьідув (сусьідŏв, сусьідів, дуже рідко коли форма властива I. склону: сусьі́д пр. без злых сусьід.), това́ришув (товаришŏв, товаришів), нянюв, (няньŏв, няньів), склепарю́в, царю́в etc. loc. сусьі́дох (по при сусьі́дьіх і сусьідах), това́ришох, ня́ньох, склепарьо́х, ца́рьох (царях) etc. —

побрати́м Gefährte, Kamerad, Busenfreund має в vocat. побрати́му місто побрати́ме. (Іздоймй ня побрати́му! І.).

також у вовнику: коза́ку! воя́ку! чоловіку! (гл. висше) м. коза́че, воя́че, чоловіче! [Іва́нку, воя́ку, повідж ми на вдя́ку! Ду.].

о́зеро genit. о́зерув (озерŏв, озерів), locat. о́зерох.

locat. plur. ру́жох (побіч ружах), ды́ньох (побіч дынях), ду́шох (побіч ду́шах), сви́ньох (побіч свинях).

Сущники, що в старосл. належать до V, 1., по части склоняють ся по I, 3. пр. sing. путь 2. путя́ і пути́ (psl. пѫти). 3. пу́тьови і пути́ (psl. пѫти). 4. путь. 5. пу́те і пу́ти (psl. пѫти) 6. путьо́м (psl. пѫтьмь) 7. пути́ (psl. пѫти). plur. 1. пу́тьі 2. пу́тій (psl. пѫтий) 3. пу́тям 4. пу́тьі 5. пу́тьі 6. пу́тями рідше путьми́ (psl. пѫтьми) 7. пу́тях і пу́тьох (psl. пѫтьхъ). — гість genit. го́стя, тесть genit. те́стя (в старосл. же: гость genit. гости, тѣсть genit. тѣсти). nom. plur. го́стьі і го́стьове тестьі і тестьо́ве. genit. го́стій (psl. гостий), але те́стюв (те́стьів) dat. го́стьом (psl. гостьмъ) і го́стям, те́стьом і те́стям, loc. го́стьох (psl. гостьхъ), го́стях, те́стьох, те́стях.

я́стряб. го́луб і черв склоняють ся після I. 1. проте genit. я́стряба, го́луба, че́рва. dat. я́стрябови, го́лубови, че́рвови accus. = 2. — voc. я́стрябе, го́лубе, че́рве. abl. я́стрябом, го́лубом, че́рвом loc. я́стрябі, го́лубі, че́рві. plur. nom. я́стрябы, го́лубы, че́рвы genit. я́стрябув (ŏв, ів), го́лубув (ŏв, ів), че́рвув (ŏв, ів) dat. я́стрябум (ŏм, ім), го́лубум (ŏм, ім), че́рвум (ŏм, ім) по при я́стрябам etc. acc. = 2. voc. = 1. abl. я́стрябми (psl. ıастрѧбьми) або ястрябо́ма, я́стрябами, го́лубми (psl. голѫбьми), голубо́ма, голубами, червми (psl. чръвьми), червома, червами. 7. я́стрябох, ястрябах, го́лубах, че́рвах.

V, 2. sing. 1. кусть (кŏсть, кість) 2. ко́сти. 3. кости. 4=1. 5. ко́сти. 6. ку́стьоў (кŏстьоў, кістьоў). 7. кости. plur. 1. кости. 2. костий. 3. ко́стям (ко́стьом), 4. і 5. = 1. 6. кустьми́ (кŏстми́, кістьми). 7. ко́стях. ко́стьох.

гусь Стр. abl. sing. гу́сьоў nom. pl. гуси genit. гусий etc. рысь Я. МЛ. gen. fem. genit. ры́си (люта рысь, лютойі ры́си) після

кôсть в старосл. рысь, genit. рыси gen. mascul. et fem. тому або після V, 1. або після V, 2.

Примір зовника (vocat.): Дунáю глубóкый то тихéнько плынéш, Молодóсти мóя то марнéнько ідéш Гр. (пісень).

Декотрі сущники (substantiva), що в старосл. належать до V, 1., мають женьск. рід і склонюють ся по V. 2. пр. жолýдь genit. жолýди abl. жолýдьоў (psl. желждь желжди. желждьмь). печáть genit. печáти; гóльінь genit. гóлени (звичайно: гольíнка genit. гольíнкы); гы́ртань genit. гы́ртани (звичайно: гыртáнка genit. гыртáнкы). — Старосл. стѣнь σκιά, umbra звучи́ть тьіня́ ВР. genit. тьіньí = гал. тыінь, тыіни. тоў тьіньóў = psl. тѣмь стѣньмь. гал. тóў тыінеў або тóю тыінию.

Належить примітити форми: dat. дьíтьом abl. дьітьми́ loc. у дьíтьох МЛ. подібно двéрьом, дверьми́, двéрьох але очáм, очáми, очáх (декуди: (ў)óчум, (ў)учми, (ў)очех). genit. дьіти́й, двери́й, очи́й.

двери найчастїйше в plur., однакож також sing. дверь genit. двери = Thürflügel. однá дверь psl. двьрь. abl. plur. дверьми́ і двéрями Пу.

VI. кл. (пнї суголоскові) 1. пнї на в.

1. церьков 2. церькви. церькве psl. цръкъве. 3. церькви 4=1. 6. церьковльоў (psl. цръкъвиѭ) 7. церькви. plur; 1. церькви 2. цéрьквий (рідше церквôв) 3. церьквам 6. церьквами 7. церьквах.

кров genit. крóви, керви́ або крóвли Ґ. 3. abl. крóвльоў.

любôв genit. любвé ВР. psl. любъве звичайно любви́ і любови, abl. любôвльоў psl. любъвиѭ.

редьков (psl. рьдькы), genit. рéдькви) редькве psl. рьдькъве) abl. редькóвльоў.

корогóв (кірагóв psl. хоржгы) genit. корогви́, abl. корогóвльоў.

[також: бритóвльоў ВР.) і конóвльоў від бри́тов (psl. бритва) і кóнов рідко ужив. (psl. коновь)].

2. пнї на н.

Masculina перейшли до склону пнїв на ъ(а) і тепер склонюють ся як кінь пр. кáмінь, genit. кáменя (каміня), крéмінь, крéменя, перстьінь, пéрстеня, óльінь, óленя.

Рідко чути genitiv. кáмене (psl. камене).

пóломінь Д. пóловінь Пу. (psl. пламы et пламень gen. masc.) женьского рода: genit. пóломени, пóловени, abl. пóломениў, пóловениў. я́сноў пóломениў = psl. ıасьнъмь пламеньмь.

[Далї буде].

Miscellanea.

До істориї „руського обряда“ в старій Польщі.

Подаю із збірки актів Дрогобицького старіства, зладженої 1568 р. (Московський архив міністерства справедливости, відділ Литовської Метрики IV B N. 22), цікаву грамоту кор. Жиґмонта, де він у відповідь на петицию дрогобицьких міщан-католиків, що боялн ся, аби місцеві Русини не виставили собі церкви в місті, і запевняли, що там ніколи руської церкви не бувало, — постановляє, що Русинам не вільно буде ставити своєї церкви, коли перед тим ніколи там її не було.

Як ні цікавий сам по собі сей документ для історії „руського обряду“ в старій Польщі, можна пожалувати, що король не умотивовав при тім сю справу докладнійше. Діло в тім, що питаннє про будову нових православних церков в землях давньої Польщі не виаснено докладно до тепер. Звістна річ, як в. кн. литовський Олександр не згожувавсь поставити православну церкву для своєї жінки Олени, доньки Івана III московського, покликуючись на постанови „своїх предків, батька і свої власні“, що число „церков грецького закона“ не вільно помножати. Недавно отсе др. Папе опублїкував уривок з листу якогось ксіондза з Перемищини з 90-х рр. XV в., де той, доносячи свому епископу про поставленнє нової православної церкви, підносить, що православні се вчинили противзаконно: illud statutum iuris terrestris, quod disponit nullam sinagogam de cetero in partibus Russie edificare, solum proximam casui aut ruine reformare, non attendendo (Wiadomość o archiwach węgierskich — Archiwum komisyi historycznej т. VIII с. 451). В своїй грамоті

Жиґмонт, як бачимо, не припускає можливости заборонити Русинам ставити церкву, коли вона була вже коли небудь перед тим, а й свою заяву наче б то уважає специяльною ласкою (libertas) для міщан-латинників.

Король Жиґмонт обіцяє дрогобицьким католикам, що ніколи не позволить збудувати в Дрогобичи руської церкви, 21 квітня 1540 р.

Ne sinagoga rutenica in oppido aedificetur.

Sigismundus, Dei gratia, rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Masouiae etc. dominus et haeres.

Significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quia oppidani nostri drohobicenses, metuentes, ne homines rittus rutenici, illud oppidum incolentes, sinagogam ibidem extruerent seu aedificarent, supplicarunt nobis, ne praefatis Rutenis aedificandi ipsam synagogam potestatem faceremus, allegando nunquam antehac eam ipsam illic in ipso fuisse oppido. Quorum supplicationibus ut iustis benigne annuentes, ita quidem, si praefata synagoga in eodem oppido Drohobycz nunquam antehac fuit, illos circa ipsam libertatem et usum conseruauimus et conseruamus, nec eisdem Rutenis aedificandam synagogam praedictam admittimus, insuper quo praesentes litteras ex cancellaria nostra extradi illic mandauimus, quibus in testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Cracoviae feria quarta proxima post dominicam Iubilate anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo, regni vero nostri trigesimo quarto. Relatio Magnifici Pauli de Volia r. P. cancellarij, burgrabij crac. et capitanei gostinen. Paulus de Volia cancellarius sctt.

М. Грушевський.

Причинки до історії Галичини в XVIII віці.

Кождому, хто займав ся істориєю нашого краю, а особливо історией селянства, відомо, як тяжко а нераз і зовсїм неможливо роздобути подробицї місцевого громадського житя з давнїйших лїт. Судові, скарбові та полїтичні архіви у нас доси щільно замкнені і приступні хіба для осіб урядових; те, що доси опублїковано — едикти, закони та деякі розпоряджения — звичайно стилїзоване дуже загально і не може вважати ся першорядним історичним

материялом. Приватні акти і документи (нпр. селянські процесові акти, судові ореченя, тестаменти і т. и.) не позбирані і не визискані і на наших очах нераз пропадають та нищать ся. Людова память про події з перед 1848 р. дуже непевна і хитка і може бути хиба помічною ілюстрациєю для документального материялу. Тілько десь колись припадком знаходжені в приватних руках акти і документи можуть кинути яснійше сьвітло на минувшину нашого краю.

Бажаючи зробити „Записки" між иньшим архівом для таких материялів і друкуючи в них від самого початку причинки до нашої новійшої історії, ми бажали би звернути отсим увагу нашої громади на одну доси майже зовсім не визискану катеґорию жерел, а власне на тзв. Gestions-Protokolle або книги для вписуваня універсалів, едиктів і розпоряджень властей сьвітських і духовних, які давнійше обовязані були провадити пароxи і зверхности домінїкальні. В тих книгах обік материялу звісного вже з відки инде (друкованих патентів, законів і куренд) вписувано також розпорядженя місцевих властей, стар стів циркулових, деканів і т. и., рисописи військових і иньших утїкачів, звістки про розбої і розбійників, про засуди злочинців, про кари накладані на поодиноких дідичів за утискане підданих, про похвали і відзнаки для духовних за закладане і ведене шкіл, про ріжні місцеві народні звичаї, повірки, потреби і т. и. Одним словом, в тих записах ми маємо невизисканий доси богатий материял для нашої історії в широкім значіню сего слова. Бажаючи розпочати працю над визисканнем сего жерела ми публїкуємо тут виписки з протоколів захованих у парохіяльній канцелярії в Довгополї пов. Косівського. Записи, заховані тут, обіймають три томи in folio і сягають від 4 мая 1778 до 1875 року. Ми обмежуємо ся на разї на тій частинї першого тому, що належить до XVIII віку.

I.

Титул першого тому: Xięga czyli wpisy y zapisy rozrządzeń monarchicznych, także naywyższego gubernium jakoteż i innych urzędow do publikowania wypadających, przy cerkwi Dołhopolskiey, zaczynaiąca się 4 may 1778 anno. Книга розпочинає ся виписаним in continuo листом пастирським епископа Льва Шептицького (по польськи), котрим він наказує парохам між иньшими:

1. Публїкувати парохіянам по богослуженю в церкві всякі розпорядженя властей і виясньовати їх „do zrozumienia własnym językiem".

2. Не давати шлюбів воякам зі своїми парафіянками без писемного дозволу військової коменди.

3. Не виїжджати духовним за границю без дозволу.

6. Не переховувати військових дезертерів „jako zdrayców y krzywoprzysięzców pod żadnym pretextem, nawet miłosierdzia, żeby nie byli śmiercią karani", але доносити про них „sekretnie" до громадської зверхности.

7. Zakazano pod karą 1000 czerw. zł., aby nikt dzieci żydowskich dla ochrzcenia przeciw woli ich rodzicow y opiekunów chwytać y chrzcić nie ważył się.

9. Aby nikt z duchownych, świeckich y zakonnych o wszelakich wyrokach y rozporządzeniach, z naywyższego rozkazu ogłoszonych, uszczypliwie mówić, krytykować y powadze ich jakokolwiek uwłaczać nie ważył się, ale jako wierny poddany każdy bez naymnieyszego szemrania wiernie owym posłuszeństwa zachował.

12. Że wielu własny obrządek, w którym zrodzeni y wychowani, wzgardziwszy, do łacińskiego przychodzą, o tym Nayiaśnieysza ck. A. Mość Pani nasza będąc uwiadomiona przez naywyższe Gallicyi gubernium swoie pod dat. 16 maja 1776 y 1 kwietnia 1777 roku łaskawie rozkazać raczyła dla zapobieżenia tym występkom, aby takowych, z jakich rodziców, z jakich przyczyn y od którego czasu odstąpili własnego obrządku y do innego przyszli, opisawszy do nayw. guber. donosić. Więc WW. parochowie znaiąc dobrze swoich parochianów, takowe opisanie rzetelne y dowodne uczynić y PP. dziekanom swoim podać, dziekani zaś zebrawszy y porządnie spisawszy do konsystorza dla podania nam oddać maią, żebyśmy sami o tem najw. gubernium zainformowali.

14. Kuny żelazne z dawnego zwyczaju przy drzwiach cerkiewnych czyli na innym mieyscu wiszące aby poodrywane y więcey używane nie były, iest zakazano.

Сей лист виданий був 17 падолиста 1777 р.

N. 2. Д. 17 січня 1778 р. видано у Львові друкований унїверзал пз. „Porządne privativum" з підписом ґр. Ауерсперґа про скасоване вільної торговлї тютюном і табакою і заведене на них державної монополїї.

N. 3. Д. 12 лютого Л. Шептицький оповіщує смерть київського митрополїта Фелїцияна Пилипа Володковича.

N. 4. Лист Шептицького з Варшави з д. 22 жовтня 1778 (друкований), котрим „surowo nakazano iest, aby we wszystkim stosować się do woli najw. rządów przez poddanie się nayzupełnieysze wszelkim nayw. rozkazom, choć by się te nie tylko substancyi, ale y samym

osobom przykre zdawały, a tym samym zgadzać się z wolą Boską, która się przez rządzących wykonywa.

N. 5. Друкованим універзалом з 27 мая 1779 адмініістратори гр. к. львівської диецезії Андрій Липницький, Петро Білянський і Михайло Радевич оповіщують про смерть еп. Льва Шептицького, що вмер 13 мая 1779 у Радомишлї.

N. 6. Д. 10 січня 1780 адмініістратор диец. А. Липницький наказує, „aby każdy paroch w każdą niedzielę y święto wielkiego postu lud swoy parochialny pacierzy z katechyzmem przykładnie nauczał y służbę Bożą nigdy nieopustnie miał.

N. 7. Номінат епископ Білянський листом з 25 мая оголошує смерть Андрія Млодзейовского еп. познанського і Яцка Оґродзкого секретаря кор., za których dusze po jedney służbie Bożey za każdego z osobna y przez dwa miesiące po 3 pacierze z ludem odmawiać jest nakazano.

N. 8. Той сам еп. друков. листом з 18 липця оголошує смерть Йоанни Ястшембскої стольничихи гал. і наказує парохам відправити за неї по однїй службі Б. і 4 недїлї відмовляти з народом молитви.

N. 9. Той сам листом з 19 жовтня оголошує смерть Вацлава Сераковского, лат. архіепископа львівського і наказує відправити за него 3 служби і молитви оден місяць.

N. 10. Той сам листом з 26 падол. оголошує смерть Матвія Борженцкого підстолїя вел. кор. і наказує, „aby nabożeństwo według ochoty y własney woli za tegoż duszę odprawiać“.

N. 11. Той сам друкованим унїверзалом з 8 грудня оголошує смерть цїсаревої Марії Тереси, що вмерла 29 падол. 1779.

N. 12. Листом номіната-еп. Білянського з 16 лютого 1781 оголошено наказ, „aby parochowie, gdzie się ten szkodliwy zabobonny zwyczay praktykuie, że z umarłych na jaką chorobę zaraźliwą, albo jeszcze chorujących ludzi zwykło pospolstwo dawać ubogim szmaty y odzieży, czasem dla większey zasługi przed Panem Bogiem, a czasem dla interesu, mniemając, że za tą jałmużną poydzie choroba, usilnie starali się wykorzenić.

N. 13. Білянський друков. листом з 20 липця 1781 оголошує смерть Єви з Каньовських Потоцкої і наказує за її душу „memento przez miesiąc przy Mszach św. y pacierze z ludem odmawiać“.

N. 14. Унїверсалом о. Волкановича, канцлера галицького з 8 вересня 1781 наказано парохам навчати людей, „aby w powitaniu te naypierwsze mówili słowa: „Слава Иісусу Христу“, a odpowiadali „и во вѣки аминъ“, który to chwalebny zwyczay już dawno na Podolu, Pobereżu y Ukrainie praktykowany aby i tu był wkorzeniony“.

N. 15. **Біляньский листом з 28 падол. 1781 доносить про своє посьвяченє і інсталяцию на львівського епископа, доковану митрополїтом Яном Сморжевским д. 20 вересня 1781 р.**

N. 16. Pod dat. we Lwowie 5 kwietnia a intymacyą 18 julii 1782 uniwersałem drukowanym Nayj. monarcha Józef II jarzmo niewolniczey ńiewoli z poddanych zrzuca, gdy 1-mo kunicznego biorąc żonę z obcego państwa, płacić nie każe; 2-do z pod jednego państwa pod drugie zapłaciwszy tylko długi y wziowszy testymonium z dworu na mieszkanie wolno przechodzić pozwala; 3-io poddany rzemiosł y kąsztów [sic! **зам.** kunsztów = Künste] uczyć się zatem y bez listu uwalniającego gdzie chcieć iść mają wolność; 4-to służb sierocińskich odtąd odbywać nie są obowiązani; 5-to sierota po rodzicach od dworu karmiony y utrzymywany doroślszy 3 lata odsłużyć powinien; 6-to sistema urbarialne czyli uregulowanie powinności y opłat poddanych wyjść mające wkrótce deklaruie. Ten uniwersał 20 julii 1782 a. w cerkwi po nabożeństwie ludowi iest publikowany, na co świadkowie podpisują się.

N. 17. **Листом епископським з 15 червня 1782 оголошено** „iż ojcom Jackowi Szymańskiemu y Dominikowi Wyszyńskiemu zakonu św. Dominika za kazania we Lwowie predykowane, dążące ku lekceważeniu Nayw. zwierzchnosci, od urzędu kaznodziejskiego y preeminencyi zakonney odsądzonym na zawsze in spiritualibus zabrania.

N. 18. **Декрет ґубернїяльний з д. 21 грудня 1781, друкований** „powtórnie o Bulli Unigenitus zalecenie czyni, aby iey ani utrzymywać, ani impugnować [sic! **зам.** impungować, **втовкмачувати**], ani o niey mówić, traktować, dysputować, pisać nie tylko duchownym ale y świeckim osobom w kordonie cesarskim nie wolno było. Wyimuje jednak z tego prawa za granicą drukowane xiążky, któreby o tym pisali“.

N. 19. Pod dat. 22 junii a intymacyą 22 julii 1782 r. Na mocy dyspozycyi Nayw. gubernium dd. 5 lipca 1781 y 15 lutego br. JW. Pasterz uniwersałem swoim gorliwie napomina całe duchowieństwo in cura animarum będące, aby podczas kazań y katechizmow słow wątpliwych, podchwytliwych, dwojako się rozumieć mogących przeciw Nayw. rządom nie używali, zkąd postanawia:

1-mo kaznodzieje zakonni kazania napisane superiorom swoim do przeczytania y podpisu zawsze podawać maią;

2-do superiorowie y rektorowie klasztorów na to baczność mieć będą, aby professorowie szkoł y kaznodzieje zgodnie z prawami naywyższemi w postępowaniu swoiego urzędu zgadzali się;

3-io świeccy też parochi curati gdy kazać chcieć będą, na piśmie to wprzód mieć powinni dla pokazania w czasie gdy by tego była potrzeba.

N. 20. Цк. камеральна канцелярия в Станїславові розпорядженєм з д. 15 падол. 1782 р. публїкує цїсарський декрет з д. 8 падол. того р. „względem fur transportowania soli, które naybardziey Gallicyanom pozwalane bydź mają". Цїсар велить:

1-mo aby żydzi do tych nic zgoła nie wchodzili i nie interesowali się;

2-do aby podwodnikom cesarskiey monety pieniądzmi y bez żadnego pokrzywdzenia płacono;

3-io płaca tym furom, które na banie wychodzą, aby zosobna była, to jest aż na tamto mieysce, gdzie się solne składy znaydują, powracając zaś nazad podwodnicy nie są w pierwszey zapłacie obowiązani iakich rzeczy wieść y nie powinni bydź karani cieleśnie za jakowe przez nich poszkodzenie uczynione, tylko nadgrodzić powinni za to;

4-to wszelka satysfakcya tak dawniey jako y od tychczas przez kogokolwiek y jakimkolwiek sposobem pokrzywdzonym furmanom aby zupełna w urzędach cyrkularnych była nakazano, bo wszystko tak po cerkwiach jako y w kościołach dla nayprędszego każdego uwiadomienia publikowano bydź powinno.

N. 21. Унїверзал Білянського з 10 марта 1783 оголошує скинене з уряду чотирьох черцїв з манастиря св. Трійцї у Львові, Олександра і Кароля, Криштофа і Урбана, за порозумінє з заграничними манастирями, за затаєнє манастирських капіталів при фасиї податковій, за вислане неоподаткованих сум за границю, за підписанє фальшивих фасий і за переписуванє та розповсюджуванє „niejakich pism, rozrządzenia Nayw. Mayestatu ciężko obrażających".

N. 22. Листом Білянського з 1 цьвітня 1783 заборонено духовним, особливо таким, що не мають сотрудників, „iako gdzieniektórzy zwykli po praźnikach y weselach włoczyć się y od swoiey parochij absentować się".

N. 23. Лист Білянського з 2 цвітня 1783 повтаряє приписи про цензуру проповідей, додаючи між иньшими: „Kaznodzieja w naukach swoich osobliwie do ludu prostego po wsiach y miasteczkach ma raczey głosu zwyczayney rozmowy, niżeli krasomowstwa używać".

N. 24. Лист Білянського з 14 цьвітня заказує купувати церковні книги Почаївські і иньші заграничні.

N. 25 Лист Білянського з 27 мая 1783 публїкує цїсарський декрет з 13 цьвітня т. р., котрим засуджено о. Григория, пріора конвенту Кармелїтів Босих у Судовій Вишнї „dla niegodziwego postępku z kleykiem Damazym Zbirczowskim w więzieniu zmarłym, kryminalną nkwizycyą przez sąd szczególnie na to delegowanym wyprowadzić,

kaznodzieja tegoż konwentu O. Chryzostoma, który z boiazni przeciwko przełożonemu o dobro zmarłego w więzieniu kleryka postarać się zaniedbał, diecezalnym więzieniem 6-niedzielnym ukarać, sam zas manaster ze wszystkim znieść y całą substancyą ad fundum religionis odebrać, zakonnikow ztamtąd do inszych klasztorów dla żywnosci tegoż zgromadzenia podzielić, nakoniec samego o to prowincyała upomnieć rezolwował, że tenże konwent pomieniony bez należytey wizyty w tak podupadłey zostawił karnosci, a nie większego około tego mizernego kleryka dołożył starania".

N. 26. Лист Білянського з 26 мая публїкує ґуберніяльне розпорядженє з 21 марта і 15 цьвітня 1783: „Gdy z uczynioney po klasztorach oo. Kapucynów w Austryi indagacyi znalezione zostało iuż dawno zakazane więzienie, w których szaleni zakonnicy zamknieni byli, przeto mocą dekretu nadw. z 3-go nin. mies. dla uchilenia przełożonym wszelkiey przyczyny zakonnych braciey swoich pod pokrywko szaleństwa z iednego przesladowania powodu przez czas dłuższy w klasztorach swoich więzienia" наказав цїсар віддавати божевільних монахів до Боніфратрів.

N. 27. Циркулярний комісар зі Станїславова Ташевский розсилає розпорядженє (чиє?) з 2 мая 1783, „aby dziekani ritus graeci swoim w dekanacie parochom zakazali, aby ludzi zdolnych na żołnierzów do swoich cerkwi za spiewaków nie przyimowali".

N. 28. Економічна канцелярия кутська д. 25 вересня забороняє парохам в кутській маєтности, „aby, iako się praktykowało, odtąd parochowie u swoich parochian za służby, krzsty, pogrzeby — konie, woły, krowy, owce brać poprzestali, aby od ubogich mało barzo, a zas z lepiey maiącemi się po sumiennemu umawiali y to w przytomności attamana lub przysiężnego, y tych accydensow co miesiąca za czas od 1-go 7-bris report do kancellaryi kutskiey parochowie podawać powinni".

N. 29. Економічна канцелярия кутська д. 25 вересня наказує, „aby żydów ubogich, ktorzy to szczególnie po wsiach handel prowadząc oszukaństwem żyią, attamani y przysiężni tych precz wypędzali, a zwłaszcza gdy gwałtem lub kryiomo chcieli by handel prowadzić, od takowych po zł. pol. 4 brać y te pieniędzy do regestru zapisać, ktore na pomoc gromady w suchey racie obrocone bydź powinny, co serio rozkazano".

N. 30. Лист Білянського з 7 серпня 1783 велить молили ся за душу Станїслава кн. Любомірського, маршалка в. кор польського, що вмер 11 липня в своїх добрах у Ланцутї.

N. 31. Лист Біляньского з 6 мая 1783 оповіщує про покаранє пріора Доминіканів о. Яна Сеґнярского за те, що 2000 манастирських грошей льокував не в публичній касї, але на приватних добрах; його за те на 3 роки відсуджено від усяких монаших урядів.

N. 32. Так само покараний пріор перемиського доминіканського манастиря о. Вінкентий Ґоральский за те, що 1782 р. визичив панї Ясеньскій 4000 злп. манастирських грошей.

N. 33. Надв. декретом з 19 грудня 1783 наказано, аби в часї хмар і громів не дзвонити.

N. 34. Так само як під 31 покарано 26 марта 1784 о. Рафала Бонковского, ґвардияна Францїшканів на Кальварії за визичене 3000 злп.

N. 35. Так само покараний 14 червня о. Людвік Квятковский, пріор доминіканський Борецкий за самовільне виданє 700 злп. з манастирських фондів.

N. 36. Надв. декретом з 30 мая 1784 наказано, aby grekokatolicy plebani swoich synów do łacińskich gimnaziow oddawali, po których skończonych maią mieć nadzieie, że zapewnie do generalnych seminariow przyjęte będą.

N. 37. Найв. декретом з 30 вересня 1784 наказано, aby przy każdey parochyi y mieyscowey kapellanii ieszcze iedna osoba koniecznie y nieodbycie znaydowała się dla ćwiczenia dzieci przez nauczenie katechizmów y duchownych nauk iakoteż obyczaiow doskonałości tak długo, dopuki ćwiczący się zupełnie doskonałemi nie będą y świadectwem na to przyozdobionemi nie zostaną".

N. 38. Унїверсалом з 9 вересня наказано, że gospodarze, którzyby żarna w domach swoich dla ręcznego mlewa trzymali, złp. 1 swoiey dworskiey zwierzchności płacić od tego powinni, a sąsiadów do swoich żarn przyimować nie jest wolno, tylko dla siebie używać.

N. 39. Друкований циркуляр з 9 грудня: котрий господар защепить 100 штук овочевих дерев, дістане срібний медаль.

N. 40. Naywyższemu szkół dozorcy x. kanonikowi Hofmanowi zlecenie dane plebanów w tuteyszych królestwach nauczyć, co się do katechizmowania y dozoru nauk szkół parafialnych wiedzieć będzie należało; przeto plebani dla nauczenia się y poięcia sposobu za uwiadomieniem stawić się będą obowiązani.

N. 41. Цїсар заборонює голосити проповідї над помершими, а також похвальні мови в часї іменин, в груднї 1785.

N. 42. Цїс. декретом з 9 падол. 1785 увільнено дїтей руських парохів від плаченя шкільних такс. Се було доповненє до декрету цїс. з д. 9 жовтня 1785, котрим на просьбу галицьких станів знесено загалом шкільні оплати в Галичинї.

N. 43. Найв. декрет 31 жовтня 1785: 1) хто переховує волоцюг, має бути караний „nieodpuszczenie na worku lub na ciele"; 2) tak zwani Cyganie nawet za użyciem potrzebnych przynaglających do osiadania przymuszań sprzeciwiający się po za kray wysłani bydź mają, y to nazwisko Cygani za zniesione uznaje się. We Lwowie 17 listop. 1785 r. До того додав ґубернатор Бріґідо розпорядженє в 24 падол. т. р., котрим на кожду зверхність, що передержувала б Циган, наложив кару 1 червінця від голови.

N. 44. Обіжник економічної канцелярії в Кутах з д. 4 падолиста 1786 стверджує, що „wychodzący stąd poddani za kordon z solą ze wszystką chodobą nazad nie powracaią" і уставляє формальности, якими має підлягати селянська торговля сілю.

N. 45. Ґуб. наказ з 6 жовтня 1786 р. оповіщує, що цісар надав 60 ринських річної пенсиї вдові по війті з Лібочкова в Мисленицькім округї, Саломеї Палїцниній, котрої муж був застрілений дезертиром.

N. 46. Декан Онуфрий Чарнецкий потверджує, що 8 цвітня 1787 р. був у Довгополї на оглядинах і переглядав також сей протокол.

N. 47. Декан присилає пастирський лист епископа, котрого зміст о. парох передає ось якими словами: „Jw. Pasterz z szczególniey pobożności y troskliwosci o dobro doczesne y wieczne powierzonego pastwie swoiey ludu instynktem z nieba wzbudzony zbawienne uczynił zalecenie, aby każdy paroch każdey niedzieli y święta zaleciwszy ludziom parochialnym, aby na nieszpory schodzili się, w czasie nieszporów przykładnie nabożeństwo odprawiał błagaiąc Boga o oddalenie nieurodzaiu y głodu y prawie wszędzie grasuiących chorob, ma zaś nabożeństwo prócz nieszporów odprawiać się takowe: акаѳїстъ или Їисꙋ или Бци или свѧтителю Николаю, по молитвѣ 5 рази Ѿче нашъ, 5 рази Бце Дво и едино вѣрꙋю, по семъ спаси люди твоѧ Гди. Ani wątpić, że się parochianie na takowe nieszporne nabożeństwo zgromadzać się będą, gdy się im w dokładnych terminach potrzeba takowego nabożeństwa dla ich że samych pożytku przełoży. A choc by naymniey zgromadziło się ludzi, y tedy WW. XX. parochowie przepisanego tego nabożeństwa opuszczać nie powinni pod wielko karą y doniesieniem Jw. Pasterzowi, a to puty kontynuować, puki miłosierdzie Boskie wyż wzmiankowanych kar od nas nie oddali, to iest puki inne rozrządzenie w tym nie nastąpi.

Надїючи ся ґенеральної візити епископа по селах декан упоминає сьвященників, „abyście nayprzod po cerkiewnych ścianach malowane lub przybite obrazy wtoroho pryszestwyia, piekła y czartów pozdzierali, one uprzątneli iako naymniey do religii prawdziwey stusuiące się

y szczyry fanatyzm uczonych obrażaiący a prostych gorszący". Дано в Коссові д. 14 мая 1787. Щоби гаразд зрозуміти сей наказ, нагадаємо, що образи страшного суду мальовані були звичайно на теми апокріфічного „Хождения Богородиці по муках" і мали нераз сцени досить драстичні. Німець Краттер у своїй книжці про Галичину при кінці XVIII в. ось як описує один такий образ: „Unter anderen grimassirenden Gemälden wies mir der Pfarr das Bild der Hölle, wo alle Arten von Peinen sinnlich vorgestellt waren. Was mir unter anderen abentheuerlichen Vorstellungen besonders auffiel, und wovon man sich nicht leicht etwas schamloseres vorstellen kann, war eine Weibsperson, die mit auseinander gespreiteten Füssen rein nackt dastand und von dem Teufel mit einer glühenden Kolbe in die Scham gestochen wurde. Die Mütter, wie mir nachgehends der Verwalter erzählte, führen ihre Töchter zu diesem Erbauungsbilde, um sie gegen die Sünde des sechsten Gebots, in quo, juxta theologos, non datur parvitas materiae, und gegen die fürchterliche Kolbe des Teufels zu warnen. Dieses reichhaltige Gemäld ist meistens der Stoff, über den der Pfarr predigt. Spricht er vom Diebstahl, so weist er auf den Müller hin, dem ein Mühlstein am Halse hängt, weil er Mehl gestohlen; zieht er über die Unkeuschheit los, so zeigt er dem schamhaften Frauenvolk die nackte Weibsperson und die glühende Kolbe; hat er mit der Trunkenheit zu thun, so zeigt er auf einen Saufer, der in der Hölle das wieder von sich speien muss, was er auf der Erde zu viel zu sich genommen hat". (Briefe über den itzgen Zustand von Galizien. Leipzig 1786, Bd. II, 5—6).

N. 48. Цїсарським декретом в 13 вересня 1786 основано ґенеральну консисторию руського обряду, для всїх диецезий одну, при львівській катедрі.

N. 49. Декан повідомляє парохів д. 14 вересня 1787, що один духовний „publicznego przeciw ķraiowy winowaycę dla tego utail, iż onego wydanie charakterowi kapłańskiemu rzeczą nieprzyzwoitą bydź sądził"; із за сего цїсар 1 мая т. р. розпорядив, що доносити на винуватих повинен кождий.

N. 50. Еп. Білянський наказує 18 вер. молити ся за душі померших Konstancyi z Bekerskich Rogalińskiey woiewodziny Inflactkiey y Teresy z Pociejów Humnickiey stolnikowey koronney".

N. 51. Д. 9 жовтня декан наказує „niejakiego Mateusza Balińskiego, presbitera, diecezarza tuteyszego, z jawnym zgorszeniem y z niesławą duchownego stanu żyiącego, gdzie by się znaydował przytrzymać y do zwierzchności przystawić.

N. 52. Д. 5 жовтня декан наказує „fanatyczne y zabobonne nabożeństwo, które prawdziwemu nabożeństwu y duchowi chrześciańskiemu sprzeciwia się, z rąk pospulstwa uchylić, y ieżeli by te w książkach duchownych było, używania takowych książek zabronić, do czego wielkiey przezorności paroch używać powinien.

N. 53. Декан уділяє парохам розпорядженє з 13 падолиста, „aby wzmiankowanie wszystkich takowych odpustów, których by skutek nawet do dusz w czyścu zostających rozciągać się miał, ze wszystkich kalendarzy, direktoryów, książek do modlenia y katechizmowych wymazać, i wszystkich w tym parochów zainformować, iż odpusty, które się tu dla ludzi nadaią, do dusz czyscowych rozciągać się nie mogą.

N. 54. Консистория д. 13 падол. 1787 наслідком ґуб. розпорядженя в справі приносів на парастас (iż w cerkwi podczas mszy św. stołek przed wielkim ołtarzem wystawiają, na którym masło, ser y jayca, gorzałkę y tym podobne rzeczy parochianie dla parochów składaią) і в справі бабинців (iż płeć żeńska w cerkwi podczas nabożeństwa pod churem ściśniona niby z przymusu stoi y bliży do ołtarza przystępować nie waży się) наказує: „Lubo zwyczay do cerkwi noszenia chleba, masła, sera y tym podobnych żywności w obrządku naszym dawny iest y do tych czas trwa nieprzerwanie y lubo niemałym był wsparciem dla naszego duchowieństwa, ktore potrzebną sustentacyą dostatecznie skąd inąd opatrzone nie iest; gdy iednak ten zwyczay z okolicznościami naszych czasów mniey zgadzać się zdaie, zaradzaiąc z iedney strony wszelakiey w rzeczach swiętych przyzwoitości y przystoyności, a z drugiey strony zapobiegaiąc, ażeby przez zupełne tego zwyczaiu zniesienie sustentacya parochow tem bardziey nie zmnieyszyła się, następującym sposobem umiarkować go postanowiliśmy, to iest WW. parochowie mają oświadczyć swoim parafianom, ażeby to co dobrowolnie z pobożney intencyi na parastas przynosić y w cerkwi składać zwykli byli, odtąd nie do cerkwi, ale do rezydencyi parocha nosili, w cerkwi zaś sam tylko parastas zwyczaynym obrządkiem ma się odprawiać.

„Zwyczay naszego obrządku, iż w cerkwi płeć niewieścia osobno od płec (sic!) męskiey podczas nabożeństwa stawać zwykła, iest równie dawny iako y z siebie chwalebny, iednakże dla uniknienia w obrządkach cerkiewnych wszelkiego przymusu" парохи мають заявити народови, що й жінки можуть ставати близше вівтаря.

N. 55. Розпорядженєм з д. 27 падол. 1787 „zakazuie się do metryk chrztu zapisywać imienia oyca nieprawołożnego dziecięcia, choć by ten parochom y komotrom naywiadomszy był, chiba sam dobrowolnie na to zezwolił y zapisać się kazał.

N. 56. Консистория розпор. з д. 7 марта 1788 наказує парохам що неділї і сьвята говорити проповіді і забороняє в урочисті сьвята їздити до иньших парафій на празники, а своїх парафіян лишати без служби Божої.

N. 57. Циркуляр з 4 марта 1788 поновлює заказ носити до церкви хліб, масло, сир і т. и.

N. 58. Циркуляр ґенер. консисторії з 15 падол. 1787 „oznaymujący nieukontętowanie nayw. gub., iż tak pospulstwo iako inne obywatele na pożytku, którzyby ich dzieci z pilnego do szkoł chodzenia odnosić mogły, nie poznawaią się, a zatym większego przekonania i wspomnienia w tym potrzebuią, ściśle więc parochowie wszyscy obowiązują się, ażeby każdego roku przed zaczęciem szkół kazanie o pożytku nauk podług Nayw. przepisu miewali, y tam, gdzie żadnego katechety ustanowionego niema, ieszcze naukę religii podług przepisanych prawideł dwa razy na tydzień dawali, tudzież w owych mieyscach, gdzie się szkoły znayduią, każdego szkolnego dnia o godz. puł do ósmey lub iedynastey mszę studeńską odprawiali, nadto każdy paroch w parafii swoiey konsygnacyą młodzieży do szkół normalnych sposobem „płeć męskiey“ tym końcem spisze y zwierzchności swoiey dworskiey poda, aby ci władzą iuryzdykcyi dworskiey do normalnych nauk napędzeni byli.

N. 59. Циркуляр з 26 вер. 1788 наказує сьвященикам спонукувати селян, щоб посилали дїтей до шкіл і поновляє наказ з N. 58.

N. 60. Друкований пастирський лист з д. 3 падол. 1788 „o zniesieniu niektórych zabobonów“ — змісту його, що мав 15 точок, не подано.

N. 61. Старанем ґенер. консисториї ґубернїя розпорядженем з дня 11 червня 1788 звільнила руське духовенство від даваня форшпанів (підвод).

N. 62. Циркуляр від станїславівського окр. уряду з 5 липця 1788 повідомляє, що о. Іловицький, грк. парох в Бережанськім окр. за те, що не давав свойого парубка взяти в рекрути і побив при тім сїльського присяжного, львів. консисториєю засуджений крім грошевої кари на 3-місячні реколлекциї з дводневим постом на хлїбі і водї що тижня.

N. 63. Надв. декрет з 1 вер. 1788 наказує, що хто би відмовляв парубка здатного до війська або подавав йому спосіб до втеки, сам в разї здатности буде взятий до війська замісь него, а коли нї, то буде прилюдно покараний на тїлї.

N. 64. Розпор. з д. 21 жовтня консистория забороняє руським духовним хрестити дїтей латинників крім випадків крайньої потреби.

N. 65. Розпор. консисториї з д. 5 жовтня 1789 констатує, що деякі християне служачи у Жидів не тілько не вміють христ. молитов

і не знають артикулів своєї віри, але також своїх свят не обходять, в неділї і сьвята працюють, а натомісь сьвяткують разом з Жидами. Але є деякі християне, що навіть не служачи у Жидів сьвяткують жидівські сьвята.

N. 66. Декан Онуфрий Чарнецький візитував парафію д. 10 падол. 1789 р.

N. 67. Ordynacye kongregacyi dyecezyalney z 2 maja 1790 наказують в точцї 2, щоб декани винуватих де в чому сьвященників не оскаржували перед циркулярними або иньшими урядами, але доносили до конснсториї; в точцї 5, „aby parochowie łagodnie, z miłością ku parochianom się mieli, wszelkich zaś przykrych wyrazów śród ludu w każdey okoliczności się strzegli".

N. 68. Візита декана О. Чарнецького з 14 жовтня 1790 р.

N. 69. Д. 14 грудня 1790. Doniesiono o wydrukowanem po rusku dziele Histori kościelney, każdemu do czytania bardzo potrzebney.

N. 70. Д. 28 грудня 1790 консистория висловлює похвалу о. Товарніцкому, деканови манастирському, і всему духовенству того деканату за вмілість і старанність в сповнюванню духовних обовязків.

N. 71. Д. 30 січня 1791 обіжник станїсл. циркулу до духовенства обох обрядів публїкує комунїкат ґубернії з д. 30 грудня 1790, iż z nauczycielami po wsiach, którzy dla mizernego swego stanu sparcia koniecznie potrzebuią, podług nayw. rozp. z d. 20 czerwca r. z. postępować należy, a w tych mieyscach, w których same gromady szkoły mieć sobie życzą i to przez pilne onych do szkoły wysyłanie okażą, dla nauczyciela, ieżeli innych dochodów niema, 25 zlr. skarb płacić rocznie będzie. Przez ten fawor chce Jego Ces. Mość nie tylko nauczycielów zachęcić, aby uczyli, ale też każdemu z osobna parochowi zaleca się, aby o podobney szkoły założenie iak nayusilnieyszego starania przykładał. Przed dekretem to furtive odprawuiący maią się z attestatami od gromady, parocha tudzież od dziekana o odebranie 25 ryńs. do dyrekcyi stanisławowskiey szkolney normalney stawić. Andreas Zeizel, caes. reg. director.

N. 72. Д. 1 цьвітня 1791 консистория наказує, щоб парохи не відчитували в церкві унїверзалів сьвітської власти, бо се належить до мандаторів; далї, щоб сьвященник візваний на неділю або сьвято до суду не ставив ся і не опускав богослуженя; далї, щоб мандатори не сьміли судити сьвященників; далї, щоб дїдичі не викидували з ґрунтів і хат вдів з дїтьми здатними до школи анї дяків, „którzy pożytecznymi kapłanom okazali się a przytem i ludowi, ucząc młodzież".

N. 73. Д. 14 червня 1791 консистория оголошує цїсарський наказ парохам, „aby młodzież każdego stanu i kondycyi do uczenia się w szko-

łach tak parafialnych iako i normalnych przyprowadzali, podczas nauk dziatwę do chodzenia do szkoły nakłaniali, alfabetu onych uczyli, o nauczycielów doskonałych starali się, którzy i z normalnych szkół powychodzili.

N. 74. Д. 20 жовтня декан о. Чарнецький візитував парафію.

N. 75. Д. 8 мая 1792 консистория констатує, że nie tylko parochianie, ale i sami po niektórych mieyscach parochowie dzieci swoich w artykułach wiary nie ćwiczą.

N. 76. Д. 26 цьвітня 1792 ґуб. наказує, aby dziekani i parochowie iak najusilniey o założenie szkółek, utrzymanie onychże starali się, daiąc nauki, osobliwie na początku, gdy się zaczyna szkoła, o pożytku, który taż przynieść może.

N. 77. В р. 1793 цїсар надав Біляньському титул ексцеленциї і гідність дійсного тайного надв. совітника.

N. 78. Консистория повідомляє д. 1 січня 1794 про цїсарське вдоволене за те, що складок на французьку війну зібрано в Галичинї 5936 злр.

N. 79. Д. 1 січня 1794. Dekret pochwalny dostał proboszcz łaciński w Bóbrce, że sam swoim kosztem szkołę założył i nauczyciela do utrzymania oney nauczył, dla zachęcenia, aby i my o podobne dekreta przez usilne szkół założenie starali się.

N 80. Ян Авґуст де Корениа д. 11 жовтня 1794 поновлює наказ з N. 58.

N. 81. Біляньський забороняє д. 24 грудня 1793 парохам кривдити парохіян за треби.

N. 82. Д. 4 мая 1794. W czasie kongregacyi dziekańskiey we Lwowie rozporządzono (між иньшими): aby parochowie na schadzkach prywatnych lub iakowych bądź dyskursach między sobo o terazznieyszych różnych rewolucyach mowy nie mieli, aby przez takowe rozmowy mniey ostrożne do złey o sobie opinii nie dali przyczyny, iako doświadczenie nauczyło.

N. 83. Д. 7 вер. 1794 візита о. Чарнецького.

N. 84. Біляньський на основі ґуб. розпор. з д. 10 падол. 1794 наказує парохам, aby każdy przynaymni raz w tydzień katechizm w szkole miał i żeby żaden diaków w szkołach normalnych uczonych bez zezwolenia gubernialnego nie odprawiał.

N. 85. Візита декана о. Чарнецького д. 7 жовтня 1796.

N. 86. Епископ Біляньський пастирським листом д. 7 жовтня 1796 взиває духовенство до складок на війну з Французами і арґументує так: „Mili w Chrystusie bracia, przypomniycie sobie obfite monarchiczne łaski, których królestwo Galicyjskie, a mianowicie obrządek nasz do-

znaie, iako to: utrzymywanie nauczycielow, zafundowanie generalnego seminaryum, powiększenie funduszów parochialnych, uwolnienie od rocznych opłat itp.".

N. 87. Мик. Скородинський, номінат єпископ доносить циркуляром з д. 1 вер. 1798, що „z ogólnego doniesienia uczynionego Nayiasn. Monarsze od kraj. apelacyi sądow z kryminalnych inkwizycyi zakończonych w r. 1797 pokazało się w przeciągu iednego roku popełnionych 62 zaboystw, 4 samoboystw, 54 dziecioboystw, 8 podrzucenia dzieci, 3 stracenia płodu, 306 złodzieyow, 81 rozboynikow, 34 podpalaczów, 29 złodziejów bydła, 64 oszustów osądzonych".

Посмертні згадки.

(А. Скальковський, Е. Кунік, В. Ястребов).

Українсько-руська наука понесла останніми місяцями знову кілька значних страт.

В Одесї в кінцї грудня вмер на 91-ім роцї житя найстарший з українських істориків сучасних і минулих — Апольон Скальковський; Волинець родом, правник по осьвітї, він служив в канцеляриї ґубернатора Одеси, і там дістав з уряду порученнє заняти ся історию й археоґрафією краю. Розбираючи місцеві архиви, зібрав він цїкавий архивний материял з останнїх двох столїть і використав в численних працях по історії Новоросиї й козачини XVIII в.; з них важнїйшими були: „Хронологическое обозрѣніе исторіи Новороссійскаго края", 1836—8, „Первое тридцатилѣтіе г. Одессы", 1837, „Исторія Новой Сѣчи или послѣдняго Коша запорожскаго", 1841, друге (у двоє побільшене) вид. 1844, 3 вид. 1885; „Наѣзды гайдамакъ на Зап. Украину", 1845; найважнїйшим, досї цїнним утвором лишила ся його Істория Нової Сїчи, завдяки використаним в нїй недрукованим досї архивним материялам. Найбільш інтензивна діяльність небіжчика в сфері історії припадає на 30—40-і рр.; пізнїйше він став директором новоросийського статистичного бюра й віддав ся статистицї — результатом сих занять був „Опытъ статистическаго описанія Новороссійскаго края", 1850 р. і далї. В 80-х і 90-х рр. він містить знову ряд дрібнїйших розвідок і материялів по історії XVIII в., головно в Київській Старинї

(1882—1891), й иньших виданнях: Ф. Орликъ и Запорожцы, Какъ судили и рядили въ Сѣчи Запорожской, Секретная переписка Коша Запорожскаго і т. и.

В Петербурзї помер в сїчнї на 85 р. житя член петербурської академії Ернст (Арїст) Кунїк; родом із Шлеска, 1839 р. перенїс ся він до Росиї, й дїставши місце в Академії, віддав ся студиям з давньої Руської історнї; специяльністю його було варязьке питаннє, і по смерти Поґодіна був він нестором і головою Норманїстів. Головною його працею була й лишила ся його стара Berufung der schwedischen Rodsen, I—II, 1844, що зістала ся й досї найповнійшим підручником норманської теориї. Його дальша наукова дїяльність пішла головно на оборону й підпираннє науковими арґументами сеї теориї; він неутомно шукав і студиював в сім напрямі давнї лїтератури; цїлий ряд його праць присьвячено студийованню з норманського становища памяток IX—X і дальших віків, що дотикали ся руської історнї (Амастридська й Суровська леґенда, Записка ґотського топарха, листи папи Николая, звістки Ібрагима ібн-Якуба, аль-Бекри, жерела про каспийські походи Руси і т. и.). Взагалї він богато працював і публїкував як в сїй справі так і в деяких иньших питаннях і галузях — руської хронольоґії, нумізматики і т. и., й сї дуже численні його працї, публїковані головно в виданнях Петербурської академії, мають цїнність завдяки значній ерудициї автора, хоч не визначають ся ориґінальністю ідей і виводів, а прокрустове ложе норманської теориї, що до нього приладжував він свої виводи, не раз мстило ся на них. Взагалї він був дуже добрим ерудитом і неутомним робітником на ниві початкової історнї Руси.

З Елїсаветграду одержали ми звістку про особливо болючу, бо дуже передчасну втрату — В. Ястребова, учителя реальної школи в Елїсаветградї. Небіжчик займав поважне місце на полї української археольоґії, етноґрафії й фолькльора, був дїяльним співробітником російської археольоґічної комісиї й наукових видавництв російської України — Київської Старини, видань одеського історичного і істор.-фільольоґічного тов. й ин., був співробітником і наших Записок. На полї української археольоґії заслужив ся особливо своїм „Опытомъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губ.“, 1894, на полї етноґрафії — Матеріалами по этнографіи Новороссійскаго края, 1894; по українській етнольоґії дав він кілька дрібних, але цїнних статей, го-

ловно в К. Старині (про молодечі громади, короваї, писанки й и.). Перетяженнє й нервове роздраженнє від кількох років уже перепиняло його наукову роботу й привело його нарешті до психіатричного шпиталю, де він і умер (в Херсоні), полишивши щирий жаль по передчасно страченім робітнику.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Перегляд українсько-руських часописей за р. 1898.

Минув 1898-ий рік, богатий на ювилеї, як мало котрий иньший рік. Того року минало 250 літ від повстання Богдана Хмельницького і 100 літ від появи „Енеїди“ Котляревського; крім того Австрийські Українці згадували 1848-ий рік, такий важний в їх житю й австрийської держави; пригадували собі, як тому 50 літ надано конституцию і як між галицькими Русинами почало ся сьвідоме національне житє. Літ тому 50 появила ся в Галичині перша руська часопись, отже наша публіцистика могла сьвяткувати 50-літній ювилей; 50 літ тому з'їхали ся перші руські „вчені“ — так годило ся і се згадати. Се були самі такі нагоди, при котрих годі було не сягати думкою в давню або й не дуже давню минувшину і котрі годило ся пригадати теперішнім людям. Тому то історичних споминів, наукових і популярних праць з нагоди ювилеїв приніс нам 1898-ий рік більше, як иньші роки перед ним. Окрім того 37-мі роковини смерти Шевченка спонукали декого наново приглянути ся працям Шевченка, з чого й вийшли то більше то меньше поважні відчити і промови. Був ще й ювилей 25-літньої літературної діяльности д-ра Івана Франка, що, також викликав праці про нього. Одно слово, рік 1898-ий був один з найживійших у нашому народньому житю і приніс доволі богаті літературні жнива.

Маючи подати перегляд українсько-руських часописей з 1898-ого року, ми почнемо від **„Літературно-наукового Вістника“**. Се видавництво що повстало намісць „Зорі“, було торік одиноким нашим периодичним літературним видавництвом, і хоч переживало тілько свій перший важкий рік, то проте в його чотирох грубих томах (перший том сторін 384+202, другий 376+204, третій 358+156, четвертий 372+244) находимо

літературного і наукового материялу більше, ніж було в инших наших часописях, призначених для широкої публики. Декотрі з наукових статей заслугують на більшу увагу і ми з них здаємо отсе справу.

У статї про обшир і людність російської України О. Я. Кониський пробував на підставі переписи населеня Росиї з 28 січня 1897 р. обчислити скількість українського народу. Обчисленє вийшло не зовсім певне, бо і статистика переписи також не була певна; рубрика рідної мови в статистиці не всюди була виповнена по совісти. Тому Кониський подає звістки про обшир і людність України тілько з тих ґуберній, де українська маса панує майже суцільно, себто про Полтавщину, Поділє, Волинь, Київщину, Херсонщину, Харківщину, Чернигівщину, Катеринославщину, Таврию і Чорноморщину. В сих ґуберніях разом живе 25,482.231 душ. Порівнавши скількість населеня України з 1851 р. і 1897 р., виходить, що людність тут зросла дуже значно, декуди, як у Херсонщині на 206%, Катеринославщині на 154% і т. д. Сей зріст навіть більший, як у корінних російських ґуберніях. Із згаданого числа 25 міліонів треба очевидно відчислити значну пайку на Росиян і инші народи, але коли взяти натомісць Українців з ґуберній з мішаним (отже й українським) населенем, яких Кониський не брав у рахубу, то все таки вийде, що Українців в Росиї є з 25 міліонів, а разом з Русинами в Австро-Угорщинї і Америцї наш нарід має з 30 міліонів душ. Статя О. Кониського тим користна, що дала хоч потроха певнійшу основу думкам загалу про скількість нашого народу. Доси всіляко говорили: противники нашого народу числили його на 15 міліонів, приятелї на 20 до 25 міліонів; тепер коли не на 30 то на 25 міліонах можемо напевно стати, память ючи, що врештї не скількість народу, а його якість має більше значінє.

Се приближене обчисленє скількости українсько-руського народу прийшло в самі соті роковини відродженя лїтератури і народу, і в 50 ті роковини відродженя специяльно Галицької Руси, та мало також деяке значінє в тих обчисленях наших ріжних здобутків, до яких спонукували торішні ювилеї. Лїтературно-науковий Вістник помістив з нагоди сих ювилеїв кілька статей. Ювилею т. зв. відродженя Галицької Руси дотикає ся статя О. Маковея про 50-лїтнїй ювилей руської публїцистики (в другім томі). Статя не велика і не має метою подавати історию публїцистики – така історія мусїла би бути заразом і историєю галицько-руської суспільности за остатних 50 лїт — у нїй автор пише тілько про часописи з 1848 року: Зорю галицку і Дневник руский, та вказує на деякі важнїйші хвилї з історії нашої публїцистики і на теперішнє положенє. Историю публїцистики автор дїлить на три периоди: перший від 1848 до 1861 року, себто до виходу „Слова"

і першого по 48-ім роцї сьвідомого виступу руських националів; другий від 1861 до 1873 р., до голосного народного віча в Галичи, котре треба вважати початком втягненя галицького селянства до суспільної роботи; третїй период сягав би від 1873 р. по наші часи. В першім периодї — каже автор — ми бачимо у нашій публїцистицї велику непевність що-до мови, се час боротьби поміж росийщиною і народньою мовою; в другім периодї ся боротьба в р. 1866-ім розбиває вже рішучо галицько-руську інтелїґенцию на два ворожі национальні табори; в третім народовцї перемагають. Автор вказує також на деякі „вічні“ теми наших часописей, як на справу мови і правописи, відносини Русинів до правительства і Поляків, лїси і пасовиска, подїл Галичини, обрядовщина і т. п. Згадує також про буковинські й угорсько-руські ґазети і теперішнє положенє всеї публїцистики, котре очевидно є лїпше як 1848 р., але не добре в порівнаню з публїцистикою иньших народів.

Докладна істория Галицької Руси, отже й публїцистики в другій половинї 19-го столїтя можлива тілько тодї, коли будуть вібрані потрібні материяли. А тих материялів ще богато бракує, хоч і прибуває їх з лїтами. І так наприклад до історії 1866-ого року в житю Галицької Руси богато цїнних відомостей принесли листи Т. Лебединцева, друковані в „Київській Старинї“ 1898 р. З них подав Лїт. нуук. Вістник вириввки (в III томі), що доторкають ся звістного явного виступу галицьких москвофілів з гаслом „одинъ языкъ, одинъ народъ“. Листи Лебединцева дають певні докази, що до такого рішучого виступу спонукали москвофілів не тільки їх пересьвідченя, але й росийська аґітация, спомагана грішми. Були се часи переселеня великого числа галицько-руської інтелїґенциї в Росию, головно у Холмщину, і початки систематичного, завзятого поневіряня всего, що українсько-руське. Листи Лебединцева дуже роз'яснили темні доси роки в історії москвофільства і вони з того боку мають велике значінє. До них сучасник Лебединцев О. К. додав свої інтересні спомини з 1866 р. (гляди в „Русланї“).

З нагоди ювилею „Енеїди“ Ів. Котляревського і сьвята у Львові Лїт. наук. Вістник подав пять статей: Михайла Грушевського про лїтературне відродженє в історичнім розвою укр.-руського народу; другу статю його про перші виданя Енеїди; статї Грицька Коваленка, д-ра Стефана Смаль-Стоцького і д-ра Олександра Колесси; крім того це й опис сьвяткованя ювилею у Львові та відомости про такі сьвяткованния в иньших місцевостях України-Руси (все в IV томі).

Проф. М. Грушевський у своїй першій статї (промові на науковій академії дня 1 падолиста м. р.) подав короткий огляд головних моментів в історії нашого народу, моментів зросту і упадку, вкінци майже повного банкротства народу, з котрого виратувало його „слово“. Істория

нашого лїтературного відродженя — каже автор — є заразом істориєю нашого відродженя національного і культурного; не часто лїтературі випадало таке важне значінє в житю народа. Наше національне відродженє — каже далї — утворилось під впливом заінтересованя народом, його побутом, мовою, його минувшістю і сучасним житєм, суспільними й економічними потребами. Але головно завдяки свойому слову Україна стала не об'єктом кабінетної цїкавости та романтичних симпатий, а предметом горячої любови, посьвященя і патріотичних змагань. Воно зробило патріотів з антикварів і етнографів. Воно звязало живим почутєм одности розділені частини народньої териториї далеко сильнїйше, нїж могли би то робити арґументи етноґнафиї чи істориї. Тому й таке важне значінє має лїтературе відродженє в житю нашого народу.

В иньшій статейцї з фототипією заголовної картки першого виданя Енеїди, проф. Мих. Грушевський подає деякі відомости про перші виданя сеї травестиї від 1798 до 1862 р., себто до Кулїшевого виданя, з котрого ведуть свій початок пізнїйші передруки.

В статї Гр. Коваленка варті уваги передовсїм два уступи. Він полємізує з знаним висказом Кулїша в „Основі", що Котляревський мало розумів становище й обовязки українського поета, бо виставив селян на глум панам. Д. Коваленко бере Котляревського в оборону, оправдуючи його глузованє з селян українською жалібно-жартовливою вдачею, як знати не тілько в Енеїдї, але і в народнїх піснях і в „віршах" 18-ого столїтя. Далї Коваленко звертає увагу на необроблені ще у нас докладно часи управи ґенерал-ґубернатора князя М. Г. Репнїна на Українї від 1816 до 1835 р., за котрого українофільство мало собі безпечний захист у Полтаві. Імя князя М. Г. Репнїна звязане з іменами найкрасших українських діячів — і самого Шевченка, і Репнїн певно діждеть ся колись докладної оцїнки своєї діяльности.

Проф. Стоцький у своїм відчитї розбирає тему Енеїду. Він не вдаєть ся у справу, чи Котляревський ішов за Осиповим, чи Осипов за Котляревським, і не має гадки розбирати історичні та культурні подиї, в котрими Енеїда стоїть у більшій або меньшій причиновій звязи; він показує, як треба читати і розуміти Енеїду. З того боку його відчит має безперечну вартість; з него виходить характеристика Котляревського така, що він в Енеїдї вчить людяности і тому пятнує всякі неморальні вчинки, а стає в обороні упослїджених і покривджених; він боронить національних прав українського народу, його відрубности і самостійности в мові, звичаях, обичаях і т. и. Богато місць Енеїди дає зовсїм певну підставу думати, що в нїй представлені особливо злиднї України в 18-ого столїтя, як і взагалї відносини України до Москви, хоч з другого боку Котляревський виявляє щиро свій державний патріотизм і свою льояль-

ність. Він нарешті повстає против фальшивого смаку в літературі і вимагає, щоб у літературних творах виявляла ся народність. Сї провідні думки Енеїди доказує проф. Стоцький цитатами з неї.

Трудної задачі подати огляд українсько-руської літератури за час від 1798—1898 р. приняв ся проф. О. Колесса і о скілько се було можливо в короткім відчиті, подав його, оцінюючи по черзї діяльність усїх визначнійших письменників. Час до смерти Котляревського вважає він першим периодом нашої оновленої літератури, часом реакциї против псевдоклясицизму і від 30-их років числить романтичний період; від знесеня кріпацтва 1861 р. третїй період, о скілько в житє і в письменство змінені обставини внесли нові проблеми. Роки 60-ті ділять також наше письменство в Австриї на два періоди під впливом України. Основними прикметами українсько-руської літератури проф. Колесса вважає реалїзм, националїзм, народність і демократизм. Укр.-руська література вже в самих починах 19-го столїтя показує великий наклін до реалїзму. Романтичний напрям не дійшов у нас нїколи до такого розгару, як у західній Европі, хоч і виступав у нас довше, як деінде. Наша література наскрізь національна, повна любови до рідної країни і рідного народу; вона й народня і демократична — вона література будущини мимо утисків, які тепер її гнетуть.

Крім того у Літ. наук. Вістнику варті уваги літературно-критичні студиї про наших письменників і чужих. Др. Іван Франко подав (у III томі) літературно-критичну студию про поезиї Лесї Українки, при чім зазначив і своє становище, з якого оцїнює взагалї поезию. „Все і всюди поезия — каже І. Франко — слуга житєвих потреб, слуга того висшого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долї. І коли з разу вона служить інколи розривкою і забавою висших верстов, то до найвисшої сили і гідности доходить тілько тодї, коли робить ся виразом житя і боротьби найширших народнїх мас і заразом боєвим окликом за найвисші людські і громадські ідеали — свободу, рівність і братерство всїх людей“. І. Франко не признає штуки для штуки, хоч і не є за тенденцийним писанєм; він розрізнює писаня ідейні і тенденцийні. Поетичний твір називає ідейним тодї, коли в його основі лежить якийсь живий образ, факт, вражінє, чутє автора. З того всего поет старає ся виключити все припадкове, а підносить те, що в нїм є типове, ідейне, уживаючи до того відповідної поетичної технїки. Тенденцийна-ж поезия виходить від якоїсь чи то социяльної чи полїтичної, чи загалом теоретичної тези і старає ся висловити її та розширити між людьми.

Тому І. Франко цїнить найвисше ідейні поезиї Лесї Українки. Він не покриває хиб перших її проб, але для пізнїйших творів має найпов-

нїйше признане і подив. Він каже: „Читаючи мягкі та рознервовані або холодно резонерські писаня сучасних молодих Українцїв мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сьміливими, а притім такими простими, такими щирими словами Лесї Українки (як напр. у „Мрії“), мимоволї думаєш, що ся хора, слабосила дївчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну. Україна, на наш погляд, нинї не має поета, щоб міг силою і ріжносторонністю свого таланту зрівняти ся з Лесею Українкою“. І. Франко розбирає передовсїм збірник Л. Українки „На крилах пісень“ і її пізнїйші поезиї, підносячи в них передовсїм ідейність, „службу для житєвих потреб“, і чим раз красшу поетичну технїку, яка в поезиях з останнїх лїт є звичайно бездоганна.

О. Маковей подав у Вістнику студиї про двох новійших галицьких письменників: Андрія Чайковського і Тимотея Бордуляка (Т. Ветлину). В обох студиях старав ся він передовсїм поінформувати читачів, познайомити їх потроха з житєм авторів і подати їм суцїльний огляд творів сих письменників. Такі огляди потрібні у нас найбільш з уваги на те, що нема книжкових видань творів деяких письменників. На приклад Т. Бордуляк написав звиш двайцять оповідань, а з них тілько тепер, 1899 р., після статї О. Маковея складає ся книжка, яку видає „Дїло“.

У Чайковського бачить Маковей передовсїм великий дар спостерігання і оповіданя, тілько — каже — шкодить йому в деяких творах тенденцийність і погоня за фабулою. Кладе йому за заслугу повісти з житя дрібної шляхти, доси у нас незвісного. Цїла ґалєрия постатий в оповіданях Т. Бордуляка — се переважно бідні і нещасні селяне, до яких автор має сердечне почутє. О. Маковей підносить се у своїй статї, та вказує на те, яке вражінє взагалї роблять Бордулякові оповіданя і чому. Ті оповіданя не тенденцийні, правдиві і оброблені артистично. Тілько круг обсервациї Бордуляка не широкий.

Гнат Хоткевич подав (у III томі) докладний огляд житя і дїяльности Якова Щоголева, що помер торік. Щоголів — каже автор — більше був поет обсерватор, нїж поет письменник; не завсїди він хотїв писати, але богато поезий з його „Ворскла“ і „Слобожанщини“ мають велику вартість. Книжка „Ворскло“ молодша, горячїйша і... красша; „Слобожанщина“ старша, обачнїйша та проте слабша. В „Ворсклї“ більше малюєть ся чоловік, люди, мало думки про себе; в „Слобожанщинї“ чоловік старіє ся; приходять і відповідні старечі думки. У статї Хоткевича житєпись Щоголева подає для істориків лїтератури богатого сьвіжого і зібраного до купи та обробленого материялу і в тім її найбільша вага.

У І томі варта ще уваги статя І. Франка п. з. „Із секретів поетичної творчости“, де він говорить про задачу літературної критики, як її розуміють ріжні письменники і критики, і як її на думку Франка треба розуміти. „Літературна критика — каже він — мусить бути поперед усего естетичною, значить, вона входить в обсяг психольоґії і мусить послугувати ся тими методами наукового досліду, якими послугуєть ся сучасна психольоґія“. Отже д. Франко і каже дальше у своїй статї про психольоґічні основи в поетичній творчости: про роль сьвідомости, закони ассоцияциї ідей і про фантазию. В сім томі подано тільки частину студиї; вона має бути закінчена в 1899 р.

З иньших статей годить ся піднести (у IV томі) опис ювилею І. Франка, зложений головно з промов ріжних бесїдників на ювилею, з яких кождий старав ся подати свій погляд на діяльність І. Франка. Опис ювилею українсько-руського національного відродження був друкований і в Записках (XXIV т.), тому про нього не говоримо. Інформацийне значінє має статя О. Маковея про сучасне становище нашої літератури. Статя писана з нагоди відзивів часописей про Літ. наук. Вістник. Дехто думав, що всякому лиху нашої літератури винна передовсїм недостача критики і жадав чогось „нового і поступового“, не називаючи, що воно таке має бути і від кого сего жадати. Позитивних думок та порад не подано майже ніяких — і тому О. Маковей показав на „Листах з Наддніпрянської України“ В. Вартового і на „Листах на Наддніпрянську Україну“ Драгоманова, що в справі положеня нашої літератури говорило ся вже давнїйше з більшим розумінєм і совістністю.

В науковій частинї Літ. наук. Вістника друкували ся ще студиї про заграничні літератури, як про Золю, Ібзена, Доде, Гауптмана, Ґледстона, росийських письменників і и.; крім того переклади наукових праць чужих авторів; з них студия Ш. Сеньобоса про „Сучасну Анґлїю“ вийшли й окремою відбиткою. Не можна також хоч словом не згадати кільканайцятьох критик з огляду нашої літератури.

Взагалї проґрама Літ. наук. Вістника в порівнаню з „Зорею“ була значно розширена і в працї над сим виданєм взяло участь 44 наших писателїв і писательок, а надто тут подано перекладом твори 27 писателїв і писательок чужомовних.

Діло (Дѣло). З кількох сьвяточних промов про Шевченка друкованих в „Ділї“ заслугує на найбільшу увагу промова проф. д-ра Олександра Колесси, друкована в чч. 69—71 „Діла“ і видана також окремою брошурою. Проф. Колесса старає ся змалювати по змозї вірну фізіономію Шевченка таку, як вона представляє ся в розвою своїх основних прикмет. Отже показує на поезиях Шевченка, як він дивив ся на полі-

тичні і социяльні справи, які були його релїґійні погляди, як виглядають його твори з літературно-артистичного боку, і яке він має значінє для нинїшнїх поколїнь.

До історії 1848 року „Дїло" надрукувало лист якогось Русина про бомбардованє Львова (ч. 235) і сам опис бомбардованя (ч. 236 і 239), в котрім передруковані інтересні німецькі метелики та часописні відзиви. Крім того до історії 1848 року подало „Дїло" материяли: промову о. Йосифа Крушинського підчас зборів Русинів у Жовкві 26 мая 1848 і відозву о. Василя Блонського до сьвященників жовківського деканата. І промова і відозва інтересні з боку авторів і мови (гл. ч. 249). У фейлетонї п. з. „З памяток із 1848 року (в ч. 258) поданий в перекладї з польського летучий листок якогось „Leona Rusina", що порушує справу польсько-руської згоди.

З ювилейних статей найціннїйша статя Стефана Томашівського п. з. Облога Львова 1648 року, написана з нагоди 250-лїтньої роковин сеї облоги. Автор характеризує львівську Русь з перед часів облоги і потім оповідає яку ролю грав Львів підчас Хмельнищини. Своє оповіданє основує на листах і мемуарах Самуіла Казимира Кушевича (гл. Жерела до історії України-Руси т. IV), що описав трівогу Львова перед облогою і саму облогу. Польський історик В. Лозїньский, описуючи облогу Львова, підозріває тодїшнїх львівських Русинів, що вони були у змові з Хмельницьким і факт, що Поляки не вивезли тодї Русинів за брами міста, де їх повитала би czerń opryszków i złodzieji, zgraja łotrów і т. и., вважає доказом великої толєранциї і благородности Поляків. С. Томашівський не полємізує з сим висказом В. Лозїньского довго, але каже, що ледви чи можна було підозрівати львівських Русинів в симпатиях до Хмельницького. Треба, каже, знати, що львівські Русини в самім містї (без передмість) були люде доволї заможні, отже міг їх відстрашувати селянський і маломіщанський социяльний характер повстаня; притім інтереси самого козацтва були для них цілком чужі, запалювати ся до них вони не могли. Тому лише релїґійні та невиразні національні мотиви могли впоювати в них певну симпатию для Хмельницького. Що найважнїйше, їх було дуже мало і самі собою вони ніякої сили не могли утворити, одначе якось обставини так були зложили ся, що вони були би певно приняли Хмельницького так, як се зроблено в Київі. Додати тут треба, що підозрінє, немов би сам львівський владика був у зносинах із Хмельницьким, дуже мало імовірне. На кождий випадок, каже С. Томашівський, хвалена Лозїньским польська толєранция і благородність до Русинів, виглядає доволї дивно при описах страшної трівоги Поляків, які подає Кушевич. Русини менше бояли ся і справдї могли надїяти ся більше ласки в „łotra" Хмель-

ницького коли-б їх вигнано з міста, ніж думає Лозиньский.

Василь Чернецький подав (у ч. 34-ім) коротеньку монографію села Жовтанців у Жовківськім окрузї, зложену з опису місцевости, деяких історичних дат, оснований на церковних документах. В 168 і 170 числї подав він подібну монографію містечка Мостів Великих в Жовківськім окрузї. Се була давнїйша татарська осада Мостки, котру люблинський і белзький староста ґр. Стан. з Тенчина Тенчиньский на підставі грамоти короля Жиґмонта Авґуста в 1549 р. перемінив на містечко, прозване спершу Авґустовом, а потім Мостами Великими. Згаданий король надав містечку маґдебурське право і иньші привілеї, через що воно гарно розвивало ся. В 17-ім столїтю воно підупало з причини неспокоїв у краю, морової зарази, пробіжи Шведів і пожару, і з того занепаду вже не піднесло ся нїколи, хоч тепер і виглядає з виду не зле. Історию мостеських церков кінчить ся монографія.

З иньших статей „Дїла" треба піднести статї Ів. Труша З нагоди руської вистави штуки (в чч. 245, 246, 264 і 265, 286 і 288 — статя писана принагідно, але зачіпає по дорозї загальнїйші питання сучасного малярства); статю про з'їзд руських учених у Львові 1848 р. (чч. 221—227; тут переповіджена книжка Я. Головацького про заснованє Галицько-руської Матицї); відчит Вол. Масляка на сьвятї І. Котляревського в Перемишли (ч. 267 і 268), статю (відчит) Ілї Кокорудза про Котляревського (ч. 233).

Руслан. З фейлетонів „Руслана" варті уваги спомини О. К. п. з. „Цікава сторінка з минулого" (чч. 137—142). Автор переповідає листи Т. Лебединцева до історії 1866 р. на галицькій Руси і додає до них свої замітки, як очевидець побуту Лебединцева у Львові. Він каже, що в листах Л—а нема й слїду, щоб на думцї у него були дїйсно народно-национальні інтереси. Навпаки бачимо, що навіть там, де Черкаский чи щиро чи силою обставин мусів сприяти народно-национальним інтересам, там Лебединцев поза плечима Черкаского дбає про чисто урядові інтереси. Лебединцев у своїх листах, хоч вони писані й до брата, не все висловлював щиро. Причина сего — її вказує О. К. зі слів самого Лебединцева і Кулїша — обережність, дипльоматичність Лебединцева в справі церкви і школи в Холмщинї. „Уживанє в холмських народних школах народної мови убили нїхто більш, як українофіли Лебединцев, а переважно Кулїш, і вони були задля холмських Українцїв найбільшими обрусителями". Кулїш казав, що треба положити яко мога ширшу межу між Українцями і Поляками, а то російську мову. Се, думав він, було високо політично. У Лебединцева інстинкти урядника і бажаня вислужити ся властям взяли гору над природними інстинктами Українця. Він не оповів у своїх листах, як переманював учителїв з Галичини

в Холмщину. О. К. бачив Л—я тоді, як він був у Львові, і говорив з ним та з Я. Головацьким. Отже він каже, що Головацький намовляв молодіж до еміґрациї в Холмщину, нарікав, що йому шкода униятської релиґії і народної мови, хоч поправді все було йому байдуже. Лебединцев уважав партию Головацького „народною“ і в Холмщині помагав москвофілам.

З иньших статей треба піднести широку і докладну оцінку пересьпівів П. Граба п. з. „Доля“, написану В. Щуратом (чч. 39—41).

В „**Буковині**“ за 1898 з наукового боку важні два відчити проф. Стефана Смаля-Стоцького, перший п. з. „Котляревський і його Енеїда“ (чч. 139 і 140), той самий відчит, про котрий є мова в огляді Літ. наук. Вістника, і другий п. в. „Чим єсть для нас Котляревський?“ (чч. 141—143). Сей другий відчит, подібний до першого, читав проф. Стоцький на святі Котляревського в Черніївцях; він більше популярний і має метою вияснити широкій публіці положене українського народу перед появою Енеїди і в звязи з тим значінє Котляревського.

В чч. 131—134 подана стаття д-ра Івана Франка п. з. „Русько-українська література“, та сама, що появила ся в Slovansk-ім Přehled-ї (I і II книжка) в чеській мові з нагоди ювилею укр.-руської літератури. Автор мав на увазї читачів чеського журнала і подав коротку характеристику цілого духового і культурного розвою України-Руси, а особливо його найновійшої доби за остатніх століт. Автор вказує у старорускій літературі на дві течії, два типи, значно відмінні одна від одного: південний і північний, що були попередниками з одного боку українсько-руського, з другого-ж великоруського письменства; зазначує потім залежність розвою обох письменств від дальшої долї північних і південних земель, після татарського погрому в XIII віцї аж до витвореня нової великоруської літератури в XVII віці, — і вкінці подає огляд нової української літератури за остатніх сто літ. Ріжниця між старим руським письменством і новим, на думку автора, така: Старе письменство і в дотатарскім часї було переважно неориґінальне і імперсональне. Воно, так сказати, дусило ся під тиском церковної поваги. Тілько церковне слово мало тодї значінє; найлїпшим писателем уважав ся той, хто знав найбільше текстів із сьвятого письма і з отців церкви і міг арґументувати ними про всякі справи, „не додаючи нічого від свого розуму“. Було богато фактів, що руський писатель, написавши щось власного, не сьмів пускати се в люде під своїм іменем, але виставляв у титулї імя якогось славного отця церковного, особливо Івана Златоустого. Полишаючи літопись і проби сьвітської поезиї, головна маса духової працї в тій добі йшла на перекладанє, компонованє, ексцерптованє греко-византийських церковних писателїв. Навіть лїтопись руських подій не

обходила ся без таких ексцерптів, а житя руських сьвятих являють ся мов би механїчними відбитками византийських житий пізного, шабльонового стилю і тілько 'де-де проблискують у них золоті зерна живої руської дійсности серед сірого піску пустої риторики.

В середнїй українсько-руській лїтературі XVI—XVIII в. сей стан значно змінив ся. Виступає цїлий ряд писателїв з ярко зарисованою індивідуальністю, чути вже і в українсько-руськім письменстві близькість Европи, хоч не тої оживленої гуманїзмом і розбурханої реформацнєю, а давнїйшої схолястичної. Лїтература робить ся менше шабльонова, близше підходить до народнїх мас і в деякій мірі робить ся їх духовою власністю. Але проте вона все таки йде о пару сот лїт позаду за европейським розвоєм, вона і для тогочасного Европейця змістом і мовою і способом трактованя річи могла-б мати інтерес хиба як куріоз, як культурний пережиток, вона не дає правдивої по тогочасному просьвіти, не вносить нїчого свойого в скарбницю людського поступу, а тільки кормить ся, так сказати, з відпадків, що давно-давно попадали зі стола, де бенкетували культурнїйші народи. Супроти давнїйшої доби руського письменства вона представляє величезний крок наперед, але супроти тогочасного европейського письменства вона також наскрізь неориґінальна і передавнена.

Від часів Котляревського настає прінципіяльна зміна. І тут автор характеризує коротко новійшу українсько-руську лїтературу, згадуючи про обставини її розвою і називаючи головнїйших письменників, учених, та национальних діячів на Українї і в Австриї. Статя кінчить ся увагою, що укр.-руська лїтература саме з причин своїх обставин, котрі її зробили селянською, „плебейською“ лїтературою, може мати великий інтерес для иньших народів, бо вона, як лїтература маси народу, мусить бути проста, ясна, прозора і неприступна для реакцийних напрямів. А сам укр.-руський нарід є з уваги на своє положенє в Европі натуральним посередником між сходом і заходом, між північю і полуднем.

Статя д-ра Франка, повна інформаций і притім популярна, є безперечно одною з найкрасших в ювилейній лїтературі з 1898 року.

Ще треба піднести статю Льва Турбацького про Івана Франка з нагоди його ювилею (чч. 123—125). Подавши коротку житєпись д-ра Франка, автор уважає його заслугою се, що він, познайомившись з европейськими лїтературами, вніс у нашу лїтературу новий спосіб писаня, опертий на суспільно-психольоґічнім ґрунтї, а в поезиї виробив форму, чим і став письменником близшим Европи. До того всего причинило ся глубоке знанє мови у Франка, чого доказом його переклади. Далї Турбацький подає огляд творів Франка, характеризуючи всї коро-

тенько, крім наукових праць його. Цїла статя д. Турбацького, як призначена для буковиньських читачів полїтичної ґазети, осягає свою мету вповнї.

З иньших статей „Буковинї“ годить ся піднести передовсїи статї самого редактора Льва Турбацького про „Мій Ізмараґд“, Франка (ч. 45), про „Арґонавтів“ Гр. Цеглинського (чч. 97—100) і про Е. Золя (ч. 16); а з иньших авторів: Юрия Кміта про Котляревського (чч. 74 і 75).

О. М.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Věstnik slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, кн. I, Прага, 1898, ст. 135.

Др. Любор Нїдерле, проф. празького унїверситета і директор чеського етноґрафічного музея, автор поважного археольоґічного курса, котрого нове виданнє обговорив я в попереднїй книжцї Записок, і численних статей з круга словянських старинностей (особливо його інтересне O původu Slovanů, обговор. в Записках т. XX), взяв собі сназенну гадку: заснувати періодичний огляд лїтератури словянських старинностей, чи як він каже в редакцийнім проспектї: подавати огляд праць і результатів сучасних дослїдів на полї словянської археольоґії, етнольоґії, історії, лїнґвістики й т. и., скільки сї дослїди кидають сьвітло на питання найдавнїйшого розвою Словянства. Такий огляд д. Н. задумав подавати в формі річників: в сїй першій книжцї подано реферати з праць 1896—7 рр., другу заповіджено на лїто 1899 р., і вона буде обіймати огляд лїтератури 1898 р.

Плян д-ра Нїдерле можна повитати тільки з як найбільшою симпатиєю. При тих тїсних звязках, які істнують особливо для перших стадий історичної еволюциї, між антропольоґією, археольоґією, етнольоґією, істориєю, лїнґвістикою, істнованнє такого перегляду, де б лучились результати студий з сих наук, дуже потрібне, а особливе для словянських старинностей, що розроблюють ся в сїмох (чи й більше можна нарахувати) словянських лїтературах, не кажучи за несловянські, часто в льокальних, мало росповсюднених і мало приступних виданнях. Д. Нїдерле, як бачимо з сеї першої книжки, стараєть ся стягнути співробітників з ріжних

словянських народів, і з европейських наукових кругів; дуже добрий теж спосіб на те — ріжномовність видавництва; в сїй книжцї бачимо реферати окрім нїмецьких і французьких ще на мовах: російській, польській, чеській, словенській, і ми певні, що автор взагалї признав у своїм видавництві право горожанства всім словянським мовам: якийсь аристократизм, якісь виїмки були б тут дуже не на місцї, а ставши вповнї всесловянським виданнєм, Věstník справдї міг би здобути собі й широкі симпатиї й широкий круг співробітників у всїх словянських народів. Люде сушили собі й сушать де котрі й нинї ще голову над вибором всесловянської мови, але житє, наукові й культурні взаємини ведуть по иньшій дорозї: нинї вже кождий, хто займаєть ся чи історию, чи етноґрафією, чи лїтературою Словянства, не положить книжки писаної тою чи иньшою меньш розповсюдненою словянською мовою й не скаже собі: graeca sunt, non leguntur; житє веде до присвоєння кождим культурним Словянином всїх словянських мов.

Розуміеть ся, видание з таким широким пляном може виробитись і уставитись тільки з часом; перша книжка може служити скорше мірою замірів і плянів автора. Повноти материяла шукати нема що; значна частина рефератів взята з иньших джерел, хоч є кілька довших й інтересних самостійних оцїнок (нпр. Полївки про працї Яґіча й Стояновича, самого Нідерле про працї Піча, Филевича, Шішманова про працї Мілєтича, Сїзова й Харузіна про працї Кондакова і т. и.); чимало подано йно самих титулів, без всяких пояснень. Розуміеть ся, в дальших книжках шан. автор зведе число таких титулових згадок ad minimum; уживанне ж рефератів, перейнятих з иньших джерел, розуміеть ся може зістатись і на далї.

Можна б жадати і трохи більш рационального подїлу на далї: тепер автор подїлив материял на такі катеґориї: працї антропольоґічні (с. 6—9), працї про найдавнїйшу історию й етнольоґію (с. 9—61), відомости про археольоґічні нахідки (с. 61—103), працї що дотикають ся ріжних сфер старословянської культури (с. 103—125). Шан. автор признає, що сей подїл не визначаєть ся ясностию й рациональністю, а окрім того й ріжні книжки подїлені між сими роздїлами досить довільно; чому нпр. статї Піча про чеські археольоґічні находки опинились в II відділї? чому статя Брікнера по литовській кольонїзациї й культурі стоїть тут, а Пазопена по финській культурі в IV відділї? і т. и. Розуміеть ся, се дрібницї, але при браку докладнїйшого показчика (є тільки показчик імен авторів), читач, щоб знайти, що йому треба, мусїв би читати все від початку до кінця.

Думаю, що автор безпотрібно ставить собі хронольоґічні границї: що в II т., скажім, будуть обговорені видання з 1898 р.; в редактор-

ської практики можу сказати, що се дуже невигідно, що складаючи огляд літератури з якогось року три місяці по його закінченню, редактор мусить мати великі пропуски, значить робити додатки в пізнійших оглядах і т. и. Далеко практичнійше давати огляди взагалі, в міру зібрання материялу, розуміється ся — пильнуючи по можности, аби він не передавнював ся, а при тім добре б випускати сей огляд частійше між раз на рік, аби відомости були сьвіжійші, тим більше що й розміри оглядів мусять рости з часом, в міру як редактор буде все повнійше опановувати материял і роспоряджати все численнійшим кругом співробітників.

Тим кінчимо свої початкові уваги на се симпатичне і користне видавництво. *М. Грушевський.*

Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů", von Dr. L. Niederle, Прага, 1899, ст. 15.

В сій маленькій брошурі автор дає відповіди на критики його голосної книжки про початок Словян (див. Записки XX), деякі поправки своєї теорії, навіяні сими критиками і студиями самого автора, а заразом, як сам каже, хотів подати коротке резюме своїх поглядів, що в його чеській книзї не всім були добре зрозумілї. Нам інтересні тут зроблені автором поправки: автор признає, що хоч довгоголовий тип переважав в давнїм Словянстві, воно одначе вже тодї не мало чистого типа, і поруч довгоголового й ясного від віків мало типи короткоголові й темні, чи то через чужу домішку, чи то через споконвічну не-одноцїльність типа. Друга поправка: для пояснення, яким чином давній, переважно довгоголовий словяньский тип мав замінитись на теперішній загально короткоголовий, автор замісь теориї перетворення бере теорию вимирання довгоголового типу: під впливом мішання з короткоголовими расами і в боротьбі з словяньским споконвічним короткоголовим типом, що маючи більшу житєву силу, витискав при всяких стрічах довгоголовий тип (гадка, підсунена д. Гормузакі). Розуміється ся, се все має чисто теоретичний інтерес, поки наші відомости в давній антропольоґії східньої Европи так спорадичні й бідні. *М. Г.*

Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, par le baron de Baye, Париж, 1895, ст. 36.

Ся маленька брошюра є відбитка з L'Anthropologie, 1895 р. Барон де Бай, познайомившись з українськими колекциями московського історичного музея, оглянувши колекциї київські й ґр. Бобрінского, і взагалї

познайомившись з українською археольоґією на ґрунті під проводом проф. Антоновича і ґр. Бобрінского, подав на сторонах сеї часописи реферати про камяний вік і про металічну культуру на Україні. В першім він коротко згадує про палеолітичні находки і близше спиняеть ся коло неолітичної культури, говорить про печери, похорони, стациї (стоянки); при кінцї говорить про бронзу, приймаючи погляди своїх провідників про брак бронзової культури на Україні, й про переходові типи (могили с. Гатного). Користуючи з праць і вказівок таких визначних археольоґів, автор подає вірні відомости, але не повні: вони майже виключно належать до Поднїпровя, і таким чином не відповідають свому титулу (сам автор в нотцї толкує, що термін la Petite-Russie обіймає териториї давнїх Сіверян і Полян, збільшені кольонізациєю, себто ґубернії — Київську, Чернигівську, Полтавську, Харківську, Волинську й Подільську !). Крім того й бронзову культуру, розуміеть ся, автор збув собі занадто легко.

В другім рефератї він говорить специяльно про т. зв. скитську культуру — осібні роздїли присьвячені скитським могилам, зброї, зеркалам, посудї, невідгаданим предметам, кінським приборам, окрасам, зооморфічним орнаментам і грецьким похоронам. Хоч автор сам застерігаеть ся що до конвенционального характера скитської назви, але при тім довільнім сполученню ріжних типів під сею назвою, яке взагалї помічаємо в українській археольоґії, він і сам громадить тут до купи і систематизує материял не зовсїм відповідно, так що сей другий реферат може бути меньше користним для посторонніх читачів, ніж перший. Обидва ілюстровані значним числом добре зроблених рисунків. *М. Г.*

Goetz Leopold Karl — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt. Ґота, 1897, ст. VIII+272.

Про житє обох словянських апостолів написали досї учені з ріжних народностий і таборів так велике число розвідок, що зложила ся з сего доволї значна лїтература. Проте з певного рода цікавостю прийшло ся читати сю нову розвідку, питаючи себе, що спонукало автора забрати ще раз в сїй справі голос і що приносить він нам нового, тим більше, що в сїй справі много ще зістало питань нерішених, много справ невияснених. Чи на се находимо у сїй книжцї відповідь і чи автор відповів своїй задачі — се постараємо ся показати в тім нашім оглядї.

По загально прийнятому звичаю розвідка починає ся розбором дотеперішної лїтератури про сю справу. Вже тут находить читач таке, що зражує його до цїлої працї. Автор признає отверто, що не уміючи нї

одної славянської бесїди, не хіснував ся славянською лїтературою — отже не знав вислїдів до яких тут дійшли. Працї таких учених як: Бодяньский, Срезневский, Рачкі і бог. ин. відомі йому лише з коротких рефератів в Archiv f. slav. Phil. Одначе се не перешкаджає йому одним замахом пера закинути їм всїм сторонничість в осудї сеї справи. Так само легко збуває він сумлїнну працю Lâpotre-a, найновійшого робітника на сїм поли.

До студийованя свого предмету найшов автор дуже добру методу. Він виходить зі справедливої основи, що історию сих апостолів не можна писати поки не рішить ся питанє про вартість ріжних жерел. Після того дїлить він свою працю на частину аналїтичну, критику жерел і синтетичну, що опирає ся на роздобутих тим способом вислїдах. Одначе перевести сю методу відповідно до научних вимог — сего автор не умів і ся метода зімстила ся на нїм та завела єго на зовсїм хибну дорогу.

Головним жерелом вважає д. Goetz Анастазія біблїотекаря і „translatio“ Ґаудеріха. До недавна з писем Анастазія були відомі лише два кусники; доперва 1892 р. видав проф. Friedrich ново-найдений лист Анастазия до Ґаудеріха з Велєтрі. Він приймає за безперечну правду, що сей лист автентичний та написаний між 875—879 р. В сїм листї оповідає ся про віднайденє мощий св. Клемента. Обговоренє відносин сего листу до „translatio s. Clementis“ Ґаудеріха — се найлучше оброблена частина сеї розвідки. Автор доходить до вислїду, що Ґаудеріх написав се „translatio“ по пляну уложеному Анастазием і на основі матеріялу який йому Анастазій подав. В питаню, котрі части „translatio“ первістні, а котрі треба вважати пізнїйшим додатком, автор розходить ся з Фрідріхом і вважає первістними також і уступи, які говорять про молодість Константина і иньші доповненя.

Одначе по сїм чисто річевім розслїдї наступає несподіваний вивід. Автор каже, що для історії славянських апостолів сї два жерела є першорядної ваги а всї иньші мають лиш о стілько вартість, о скільки з ними згоджують ся. Се чудне хочби для того, що оба жерела згадують про Кирила і Методия дуже не много, принагідно і цїлу вагу кладуть на оден факт — перенесенє мощий св. Клемента. Чомуж мусимо відкидати иньші жерела, котрі сими особами займають ся специяльно, подають про них більше вістий, тому і до їх історії важнїйші чим Анастазій і „translatio“!

По тім автор переходить до папських листів, Іоана VIII і Стефана V, про „детронїзацию“ Методия і про зміни заведені ним у звичаях римської церкви. Ширше розводить ся про лист Стефана V до Сьвятополка з 885 р., котрий Ґінзель і Дюмлєр вважали фальзифікатом, а котрий справдї показав ся автентичним. З другого боку автор вважає фальзифікатами два

листи, признані дотеперішніми ученими за вельми важні жерела до сеї справи. А яких вживає на се доказів? Про лист Гадрияна до Ростислава з 869 р. каже, що в нім много зворотів і слів, яких у папських листах не вживали. Позабув мабуть се, що лист сей переховав ся лише в перекладї славянськім, у панонській леґендї, а доперва Мікльосіч перевів его знова на латинську мову. Автор не знаючи славянської мови хіснував ся лише тим другим перекладом. Як після того, виглядає у такій науковій розвідцї закид, що в тім листї приходить форма Svjatopolk — а так міг лиш Славянин писати!! До того автор не знає нїчого про важну розвідку Рачкого, де той доказує автентичність сего листу. Другий лист, по думцї автора, тому підроблений, що у фразеольоґії й укладї дуже подібний до листу Стефана з 885 р. По нашій думцї, автор не міг навести лучшого доказу на оборону його автентичности, як сей. Бо-ж з дипльоматики відомо, що і папська, і цїсарська канцелярия при укладї того рода листів і посланий тримала ся сталого формуляру, а що оба листи походять з того самого часу (меньш-більш) і тикають ся тої самої справи, то уклад їх мусїв бути подібний.

До першорядних жерел зачисляє автор ще „Conversio Bogoariorum“, хоча кілька сторін дальше каже, що всї жерела з тенденцийним напрямом зачисляє до другорядних. А вже-ж загально звістно, що „Conversio“ є твором на скрізь тенденцийним в дусї нїмецького духовенства против славянської літурґії.

За те до другорядних жерел вчислені тут „Vita Methodii“ (панонська леґенда“, і „Vita Konstantini“. На важні виводи Воронова, наукової поваги у сїй справі, автор відповідає таким арґументом, що вони для необізнаного з старо-славянською мовою „unkontrollirbar“! Що до тенденциї, яку обом сим жерелам автор підсуває, то її тут, крім автора, мабуть нїхто не найде.

Закінченнє першої частини становить короткий огляд пізнїйших леґенд як „Vita Klementis“ (еп. болгарського † 916), „моравська леґенда“ і ин.

На такім руштованю збудована друга частина, де вже зібрані всї „автентичні“ відомости про обох апостолів. Новий тут погляд на одну справу, – на справу заведеня славянської літурґії. Погляд сей висказаний вже проф. Фрідріхом, наслїдком хибних преміс, що листи папські з р. 869 і 880, котрі дозволяють, і навіть хвалять заведенє славяньскої мови до богослуженя — се фальзифікати. Через се і поставив автор тезу, що впровадженє сеї мови у богослуженє було самовільним поступком Методия і що Рим нїколи на се не дав дозволу, противно вважав се єресию. До сеї тези довів мабуть автора ще й лист Стефана V з 885 р., де славянське богослуженє справдї заказує ся, і через те сей лист стає в суперечности до 2-ох попередніх. Сеї прояви не старав ся він собі

обяснити зміною впливів в Римі, та й полїтичної ситуациї — лише рішив, що ті попередні листи мусять бути фальсифікатами. А які на се навів докази — ми бачили.

Збираючи свій осуд про книжку у купу скажемо: Розвідка зовсїм схиблена, крім деяких лїпших уступів, і навіть не ориґінальна, бо не приносить нових поглядів, лише розпроваджує дальше погляди зазначені у працї проф. Фрідріха. Автор завинив, що не знаючи славянських мов, забрав ся писати про річ, до котрої є славянські жерела і велика славянська лїтература. Се так само, колиб хто писав про яку спірну точку середньовічної німецької історії не знаючи нї латинської нї німецької мови. *Др. М. Кордуба.*

Gustave Schlumberger — L'epopée byzantine à la fin du dixième siècle, 1896, Париж, ст. VI+799.

Під сим титулом французький академік видав дальшу частину своєї історії Византиї в X в., розпочату моноґрафією про Никифора Фоку (Un empereur byzantin au X siècle. Nicéphore Phocas, 1890); нова книга обіймає двадцять лїт — від смерти Никифора до шлюбу Володимира з царівною (969—988), себ то царюванне Цимисхия і початок царювання Василя і Константина. Автор в передмові каже, що вложив у сю книгу семилїтню працю, студиюючи джерела письменні й археольоґічні до сього часу; окрім ріжнородних джерел він використав і досить значну лїтературу, виказану ним на с. 779--784. Книжка видана дуже роскішно, як і попередня. Д. Шлюмберже, специялист в византийській штуці, подав тут звиш двіста ґравюр, переважно предметів византийської штуки X і початку XI в.; правда, сї образки переважно не стоять нї в якім звязку з текстом і може з більшою користию могли б бути зібрані в специяльній збірцї, але у всякім разї інтересні й цїнні — богато є тут материяду вперше опублїкованого; для Руси автор подав небогато та й то переважно вже видане, відоме; при тім йому, очевидно, зістались невідомими мінатюри до історії Скилїци, що ілюструють деякі з описаних ним подій (деякі з них подав Кондаков в своїй книзї „Русскіе клады"). З поданого ним археольоґічного материялу занотую печатку Василя і Константина (с. 708), інтересну для руських нумізматів своїми анальоґіями з монетами Володимира.

В розвідцї автора для нас мають безпосередній інтерес розділи присьвячені Руси — війнї Сьвятослава з Цимисхием і відносинам Византиї до Володимира. Сьвятославова війна росповіджена автором дуже широко: сам похід Цимисхия на Сьвятослава займяв близько сто сторін; описаний він гарно, легко і автор сам, очевидно, дуже пильнує гарної

форми. Він старанно використав досить значну російську лїтературу сієї війни і в передмові згадує про свої тяжкі детальні студиї. Тим сї глави (I – III) я б поставив значно вище від істориї русько-византийської війни в попереднїй працї автора. Одначе й тепер, треба признати, він трохи поверховно перейшов усю справу, ідучи за византийськими оповіданнями і не дуже заглублюючись в деякі темні питання, вже зазначені в лїтературі. Так він дуже легко збуває собі нпр. битву при Аркадіополї, приймаючи без дальших клопотів византийську звістку не заглублють ся в дуже тяжке і важне хронольоґічне питаннє про рік походу Цимисхия (с. 138 і 172); там де він робить екскурси в руську історию, він попросту іде за лїтописю (умови Руси з Греками — с. 150 і далї); як завзятий норманіст, автор не вагаєть ся навести вивід (Черткова) слова κομεντον від нїмецького kommen (с. 138). Взагалї, невважаючи на всю старанність і працю, вложену автором, його оповіданнє дуже небогато вносить в лїтературу свого предмета, навить не знайомить читача докладно із звязаними з ним питаннями, хоч і далеко вище стоїть у всякім разї від иньшої моноґрафії, що вийшла з ним разом — дра Сркуля.

В остатнїй главі автор говорить між иньшим про союз Византиї з Володимиром і його охрещеннє. І тут він совістно познайомив ся з лїтературою, що безпосередно належала до русько-византийських відносин, і йде за працями Васїлевского, Розена, Успенского; але иньша лїтература Володимирового охрещення зісталась йому невідомою, і автор нпр. спокійно наводить лїтописне оповіданнє про вибір віри Володимиром. Справу охрещення самого Володимира автор зовсїм з'іґнорував і побіжно тільки кладе її на 989 рік, не згадуючи про суперечки і трудности, звязані з такою гадкою.

Зазначу його здогад (не новий), що лїтописне оповіданнє про посольство до Володимира могло виникнути з факта полїтичних посольств до Володимира (с. 708). Далї занотую його гадку, що Василь перейшов на аґресивну війну з Вардою в перших тижнях 989 р. (с. 733) — по моєму се за пізно.

Автор кінчить патетичними увагами про долю царівни Анни й порівнюючи її з долею її старшої сестри Теофано, як то кажуть, переборщив рішучо, порівнюючи тодїшню Русь з сучасною Нїмеччиною: там une nation de chevaliers, de bourgeois, d'artisans et de prêtres, тут populations sauvages, aux moeurs violentes, aux passions uniquement guerrières, groupées dans des agglomérations de huttes sordides pompeusement décorées du nom de villes. Elle allait chez ces barbares terribles, „les plus sales des hommes que Dieu a créés", comme s'écrie Ibn-Fozlan qui les visita en l'an 922. Можемо потїшити шан. автора, що такої великої ріжницї між Нїмеччиною й Русию не було в X в.,

а що до чистоти, то акурат те саме написав про сучасних Нїмців иньший Араб (у Казвіні), що про Русь Фадлан, котрий в додатку й не був на Руси. *М. Грушевський.*

Summa Rerum Romaeorrhosicarum (sic) — Ἅπαντα τὰ Ῥωμαιορρωσικά — Греки и Русь, Спб., 1898, ст. 43.

Під сим троязичним титулом, без імени автора, вийшов, як значить ся на окладинцї — проспект „приготованої до друку повної збірки історично-лїтературних і археольоґічних фактів для оцїнки характера русько-византийських відносин в хрональоґічнім порядку від давнїх часів до 1453 р.“. Сей великий плян уложив собі д. Хрізант Лопарьов, петербурський археоґраф, що зробив собі імя кількома щасливими находками в старої руської і російської лїтератури, але в византийській науцї досї нічим особливим себе не показав. Видана ним книжечка містить в хронольоґічнім порядку ті звістки й факти, що мають увійти в задуманий ним корпус; автор при тім мав, як можна догадуватись з передмови, подвійну мету — дати „справочную брошюру“ і заразом — доповнити свій запас фактів, взиваючи специялистів до доповнення його. Доповняти й поправляти тут, розуміється, прийдеть ся не одно (от нпр. я не знайшов згадки Масуді про похід Руси на Византию, оповіданне ібн-Хардадбега чомусь стоїть під 856 р., хоч досліди де-Ґує пересунули час написання значно назад; не знати, по що звістка Табарі увійшла сюди, й ин.). Що до характера підручника, то автору треба було давати більш детальні вказівки на джерела, тим часом у нього подаєть ся тільки імя автора, а часто навіть і зовсїм не вказуєть ся на джерело. Він заявляє в передмові, що має замір повторити ще кілька разів видание сього проспекта; доки ми діждемось самого корпуса, сей проспект, перероблений справдї в короткий підручник, з детальними цитатами і вказівками видань і лїтератури, міг би бути дуже користним.

Що до самого корпуса, то автор каже, що хотїв дати з початку тексти з перекладом і апаратом, але тепер постановив обмежитись виданием текстів з перекладами і реєстром археольоґічного материялу; він запевняє, що сей корпус ним вже приготований до друку. Се, розуміється, дуже добре; тільки може було б лїпше зістати ся при початковім — ширшім плянї, виконавши його колективно, коли не стає сил самого автора. В Росиї останнїми часами византийська наука розвинула ся досить значно, і того рода колективна праця легко могла б бути сповнена. Нпр. одна з книгарських фірм (Пантелєєва) заповіла недавно „Історию Византийської імперії“, написану д. Успенским разом із Васїлєвским й иньшими особами; відповідне видание задуманого д. Лопарьовим, зроблене теж ко-

лективно в разї потреби, було б дуже цінним набутком і для российської, й для нашої істориї. Тільки археольоґічний матерная ледви чи буде ра ционально вводити в сей корпус і факти істориї штуки розсаджувати між текстами — вони мусять бути зібрані осібно й оброблені зовсїм иньшим методом. *М. Г.*

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, Краків, 1897, ст. 100 (відбитка з XXXV т. Rozpraw wydz. hist.-fil. краківської академії).

Від 1414—1418 р. відбував ся в Констанциї звісний в істориї католицької церкви собор. В сім соборі брали участь заступники всїх наций, що належали в той час до католицької церкви. Д. Прохаска обговорює в своїй працї специяльно діяльність репрезентантів Польщі на згаданім соборі.

Король Ягайло вислав до Констанциї численне посольство. Найвизначнїйшим репрезентантом Польщі на соборі був ректор краківської академії Павел. Поляки розвинули широку діяльність на соборі і причинили ся в великій мірі до усуненя папської схизми і вибору Мартина V папою; та коли ся пекуча справа зійшла з дневного порядку нарад собору, задумали вони порушити на соборі і свою домашню справу: се було полагодженнє спору з орденом Хрестоносцїв, а властиво цїлковите його скасованнє.

Хрестоносцї мали ширити католицьку віру, але в дїйсности вони дбали в першій мірі про побільшенє своїх територий і стали небезпечними сусїдами Польщі. Крім того Польща і орден мали ріжні взаїмні претенсиї до себе по причинї граничних спорів.

До посередництва в сїй справі взяв ся вже давнїйше римський король Жигмонт, та поступованє його в сїй справі було не щире: супроти Польщі поступав він неприязно, а від ордена заходив ся видурити як найбільше гроший і для того проволїкав справу та ятрив ненависть між обома сторонами. Щоб рішучо сю справу полагодити, порушило її польське посольство на соборі. Поляки доказували, що лише вони успішно ширять християнство на сходї Европи, і боронили унїї, на котру також нападав ся орден. Для попертя своїх теоретичних виводів спровадили Поляки посольство новоохрещеної Жмуди з жалобою на орден і руського митрополїта Цамблака, що мав просити у папи перевести унїю на Руси, хоч сам д. Прохаска признає, що терен під унїю не був іще цїлком підготовлений. Се показує, що подорож Цамблака на констанцький собор була лише полїтичним експеріментом, але сї демонстрациї проти Хрестоносцїв Полякам удали ся.

Тим часом довідало ся польське посольство про сатиру, що її написав монах Фалькенберґ з намови Хрестоносців проти Польщи. Спір заострив ся. Поляки не вдоволили ся засудженем сатири, а домагали ся, щоби її спалено, автора признано еретиком, а орден знесено. До сего, розуміє ся, не прийшло. Король Жигмонт піддражнював Поляків і доливав оливи до огня. Прийшло до конфлїкту на повнім засїданю собору, а Поляки невдоволені рішенєм внесли апеляцию до нового собору. Оглядне поступованє папи в сїй справі звели Поляки на нїщо.

Король Ягайло віддав у друге сей спір Жигмонтови до рішеня і дав йому необмежену повномічь. Та Поляки помилили ся, бо Жигмонт видав у Вроцлаві рішеннє цїлком некористне для Польщи. Тодї доперва звернули ся Поляки по посередництво до папи. Папа продовжив перемире між Польщею і Хрестоносцями, та осягнув те, що Фалькенберґ відкликав свій твір, задля котрого наробили Поляки тілько бучі на соборі.

Дрібнїйшими екскурсами кінчить д. П. свою працю. *П. Р.*

Описаніе документовъ архива западно-русскихъ уніатскихъ митрополитовъ. 1470—1700. Том перший. Спб., стор. VIII+502+IV таблиці фотолїтоґрафічних знимків письма.

Архів униятських митрополїтів, по скасованю унії в Росиї (евфемічно названім „возсоединеніем“) довгий час розрізнений, від 1843 прилучений до синодального архіва в Петербурзї, давно вже обернув на себе увагу учених істориків, головно ж тих, що працювали над історисю православної і униятської церкви в Польщі і загалом над історисю укр.-руського народа. Працї Кояловича, Чистовича, митрополїта Макария, Голубєва і иньших, що черпали документи і материяли з того архіва, говорили дуже виразно про важність і богацтво нагромаджених у ньому жерел. На жаль, сей архів до остатнїх лїт не був упорядкований як слїд. Ще в 1847 р. переглянено і описано маленьку його частину (коло 1000 нумерів); решта, в двацятеро більша, до остатнїх лїт лежала повязана в паки, в суміш, без жадного ладу, так як була забрана з первісних сховків. Тілько в 1891 р. оберпрокуратор синода Побєдоносцев велїв окремій комісиї заняти ся переглядом і докладним описанем цїлого архіва. Здобутком сеї працї являєть ся отсей перший том, зладжений членом комісиї С. Г. Рункевичем. В ньому описано на 400 сторонах усего 1065 документів, що походять з ріжних часів від 1470 до 1700 р. Подано тут в хронольоґічнім порядку лїт заголовок і коротку характеристику змісту кождого документу, його дату (коли є), зазначено, на якій мові він написаний або на яких мовах є ріжні його копії, чи він ориґінал, чи копія і з якого часу, подано короткий опис зверхнього ви-

гляду документа, число давнійшого архівного реєстру (коли в ньому був описаний сей документ), зазначено, чи і де був надрукований документ, хоча що до сеї точки вказівки дуже неповні, бо подані тільки для великих збірок „Акты Западной Россіи“ і „Акты Южной и Западной Россіи“, а не оглядають ся на додатки до моноґрафій (крім Голубєва „Петро Могила“), анї на иньші збірки документального материялу, от хоч би „Monumenta Stauropigiana“. В кінцї при деяких, доси недрукованих документах подано раз ширше, раз коротше їх зміст з більшими або меншими виписками. Остатнї стор. 409—522 заняті трьома покажчиками: імен власних, назв ґеоґрафічних і важнійших предметів. В передмові, написаній невідомо ким, оповідано коротенько історию архіва і методу, якого держала ся комісия при його розборі та описуваню, але не сказано анї слова про плян виданя. Можемо догадувати ся, що цїлість архіва далеко не вичерпана отсим томом, але кілько таких томів обійме весь опис і для чого для першого тома вибрано власне ті а не иньші документи (6 із XV, 237 із XVI і 882 із XVII в.), для чого не подано нпр. разом насамперед усїх найдавнійших, до-уніятських документів (чи може ті, що їх подано, є вже всї?) і т. д. -- на такі і иньші питаня не находимо в передмові ніякої відповіди.

Та про те наука мусить бути вдячна синоду і за отсю частину, хоча з другого боку треба сказати, що справдї нового, незвісного доси вона дає дуже мало, а те, що є нове — дуже неповне і повириване. Видно, що наперекір запевненю автора передмови цїлий архів і доси ще не розібраний і автор опису пер у перший том те, що попало під руки, що встиг розібрати, розкинувши той свій материял по роках без жадного иньшого внутрішнього звязку. Справдї важних находок крім тих, що були звісні давнійше, дуже мало; найбільше місця займають реєстри найменше важних і інтересних актів, таких якненастанні „заїзди“ ріжних польських панів на манастирські добра, процеси за рабунки і напади на підданих, за нарушенє меж, за неплаченє аренди і т. и., або суперечки між уніятськими митрополітами і православними за тіж добра, села, млини і т. и. В усїй тїй судовій сїчцї хиба де-де попадеть ся якесь вартнїйше зерно для історика; більшість тих актів, описаних та експерцованих у першім томі не справджує слів передмови про велику історичну вартість сего архіва. Звісно, се вина не архіва, а опису, робленого несистематично, а на виривки. Але й серед січки ми знаходимо нераз деякі цїнні, справдї золоті зерна і ми хотїли б ось тут звернути увагу на дещо з того нового і важного, що подає отсей том.

На стор. 42—43 подано під ч. 89 заповіт Василя Степановича Рагози, надворного хорунжого великого князївства литовського, здаєть ся,

батька митрополїта Михайла Рагови. З сего заповіту довідуємо ся, що Михайло Рагова був сином першої жінки Василевої, що в молодім віцї, але вже по смерти матери, разом зі своїм молодшим братом Юрием, був узятий до неволї Москвою (значить, служив у війську?) і що на викуп синів із сеї неволї батько видав 200 грошей литовських.

Під ч. 155 (стор. 71) описано екземпляр памятної „мемрани", тоб то блянкету з підписами епископів М. Хребтовича, К. Терлецького, А. Брилїнського, Г. Болобана і Д. Збируйського, що д. 27 червня 1594 р. даний був Потїєви і Терлецькому перед їх поїздкою до Кракова задля переговорів з королем про унїю. Ті блянкети були потім предметом горячого спору; деякі епископи, як Болобан, що не приступив до унїї, пізнїйше твердили, що блянкет даний був зовсім не для уложеня унїї і що Потїй з Терлецьким надужили довіря підписаних; натомісь католицькі історики унїї якось нерадо згадували про ті блянкети або навіть сумнївали ся, чи істнували вони справдї. Тепер їх істноване не підлягає нїякому сумнївови. Противно, з документу описаного під ч. 177 (стор. 81) бачимо, що такі блянкети давані були Потїєви і Терлецькому два рази: в 1590 р. в Белзї і 1594 р. в Сокалї. З опису під ч. 155 видно ще одну доси незвісну обставину, що на блянкетї 1594 р. підписаний перемиський епіскоп Арсенїй Брилїнський, а не, як думало ся доси і як в 1595 р. твердили Болобан і Збируйський (в док. ч. 177) Мих. Копистенський.

Під ч. 168 (стор. 76—77) надруковано (хоч не на відповіднім місцї) у перше інтересну „Інструкцию" на берестейський церковний собор призначений на 24 червня 1594 р. Ся інструкция, підписана значним числом литовських панів і шляхти руського обряду, кидає ярке сьвітло на порядки в тодїшнїй православній церкві і на бажаня сьвітської православної інтелїґенциї. З неї довідуємо ся між иньшими, що правосл. епископи виарендовували сьвітським людям доходи з духовних судів, нпр. з розводових справ; що правосл. епископи для противдїланя ставропигійським братствам уже тодї закладали свої братства; що деякі правосл. епископи ще перед унїєю вдавали ся в церковних спорах до латинських капітул і до суду римської куриї. Автори інструкциї жадали між иньшими, аби митрополїт і кождий епископ, архімандрит і ігумен віддавали десяту часть своїх доходів на школи і друкарнї, аби уставлено певну норму для вибору духовних достойників і т. и.

Під ч. 176 (стор. 80—81) описано королївський наказ українським старостам, щоб не допускали нїяких післанцїв анї листів від православних патріархів до правосл. епископів і взагалї нї до кого в границях польської держави. Сей заказ має дату 28 червця 1595; доси відомий був ідентичний (скілько можна судити) наказ тогож короля з 28 липня

1595 р. (див. Апокрізіс 415; Акты относящіеся къ ист. Зап. Россіи IV, 106; Monum. Staurop. I, 64); чи котрась із сих дат є помилкою, чи наказ був видаваний двічи?

Під числами 178, 182, 185, 188, 193, 201, 231, 234, 235 описано ряд (звісних уже) документів — памяток переслїдуваня унїятськими єрархами нещасливого й енерґічного Степана Зизанія, котрий остаточно прогнаний зі Львова і не можучи вдержати ся і в Вільнї „пішов відти до якогось монастиря, а куди — віленські братчики не знають і не хочуть знати". Із документа описаного під ч. 249 (стор. 111) довідуємо ся, що в р. 1601 при манастирі св. Трійцї в Вільнї був якийсь „русскій семинаріумъ" — доси не звісний в історії руської просьвіти.

Варто звернути увагу на ч. 262 — детальний опис (без початку) маєтностей князїв Острожських, зладжений 1603 р. Про ті маєтности є моноґрафійка А. Роллє, але в нїй сей опис не використаний. З огляду на важну ролю, яку відіграв кн. Острожський в нашій історИї кінця XVI і початку XVII в., сей документ має свою важність.

Під ч. 176, 313, 315, 316, 412, 421, 428, 431, 432 описано ряд документів, що малюють нам каріеру одного із горячих прихильників унїї, Антона Грековича, котрий повинен би достойно заняти місце обік молодшого крихту свойого сучасника Йосафата Кунцевича. Документи, описані тут, звісні були доси тільки в малій частинї і для того ми покористуємо ся нагодою і подамо коротенький обрис сего інтересного субєкта. Антоній Грекович у перше виступає на сцену в 1605 р. як диякон при віленській церкві св. Духа. В тім році два сьвященники тої церкви, Осип Яцкович і Іван Семенович, подали на него жалобу до суду „о ексцесъ въ монастыри попелненый". Грековича засуджено, але він удав ся в сею справою до митрополїта Потїя, а сей не тільки оправдав його, але засудив обох сьвященників на баніцию за те, що буцїм то несправедливо обвинуватили його. Здаєть ся, що при тій нагодї Потїй уперве пізнав Грековича, котрий доси, як можна догадувати ся в документу під ч. 313, був православним. Від сеї пригоди він робить ся унїятом і правою рукою Потїя. У-друге (док. ч. 313) ми стрічаємо його в Новгородку вже як „післанця", нїби адлятуса Потїєвого. Два монахи, „клирики константинопольського патріарха", заносять протестацию до ґродського суду в Новгородку „іменем усего православного духовенства в Польській державі" на Потїя за те, що він д. 15 червця 1609 р. „учинилъ чрезъ посланца своего Антонія Грековича, дьякона, збѣга братства виленского, одповѣдь и пофалку", що всїх, хто не признає Потїя митрополитом, буде бити, сажати до вязницї й виганяти з держави. В серпнї того самого року Грекович напав на церков „Сьвятої Пречистої" в Городнї і замкнув до тюрми протопопа Василя Вербовец-

кого і дякона Федора, що властне відправляли службу божу. В тім самім місяці він напав ще на церков „перенесеня светого Николы“ коло ринку (де?), а потім на церков Воскресения Христового в ринку (де?) і при тій нагоді обграбував дім сьвященника Бобриковського. Таких геройських подвигів над православними Грекович мусїв доконати більше, бо Потїй вже в сїчнї 1610 р. „в надгороду за вірну службу“ з разу висьвятивши його на попа і швидко потім настановивши його своїм намістником, то б то київським протопопом, д. 22 сїчня дає йому архімандрію Видубицького манастиря (док. ч. 315). Сьвіжо спечений церковний достойник мусїв і в Київі мати не надто добру славу, бо коли д. 7 марта 1610 возний оголосив духовенству вібраному в церкві сьвятої Пречистої в ринку номінацию нового протопопа, всї духовні відновіли згідно: „Реченого отца Антония за протопопу не приимуемо, послушенства своего его Млсц отцу митрополиту и тому то протопопе его ми отдавать и на гору до Софейское церкви итти с процесыями не хочемо“. Мабуть говорили ще щось більше, бо Грекович скаржив ся до суду, що сьвященики бунтували народ голосячи, що тепер усїх будуть „крестить въ ляцкую вѣру“, через що в Київі д. 8 і 9 марта були розрухи. Та сим разом розрухи якось заспокоїлись. Та не заспокоїв ся Грекович. Своєю дїяльністю він розбудив против себе таку ненависть православних, що д. 22 лютого 1618 р. якісь козаки підмовлені — як догадуєть ся митрополїт Велямин Рутський — київськими духовними, напали в ночи на дім Грековича, звязали його, поволокли до Днїпра і вкинули в ополонку, де він і втопив ся (ч. 412). Митрополїт обурений сим кинув інтердикт на цїлу київську епархію, заніс скаргу до суду, а на козаків жалував ся самому королеви. Але православні не слухали інтердикту Рутського, а козаки не богато робили собі з його жалоб (ч. 421). Тодї король вислав своїх комісарів до Київа для переведеня слїдства, а київському воєводї Томі Замойському і київському латинському біскупови наказав, аби з свого боку доложили всїх сил, щоб викрити винуватих і покарати їх (ч. 431, 432). На жаль, документів про здобутки сего слїдства нема. Інтересно, що місяць по смерти Грековича (д. 31 марта 1618 р.) одержав королївський привілей на полоцьке архієпископство — Йосафат Кунцевич, що за три роки мав піти тою самою дорогою.

Про М. Смотрицкого маємо тут всего 4 документи (ч. 458, де він названий Максим Герасимович, 563, 572, 579), а з них 3 недруковані доси. Про Захарию Копистенського говорять 5 документів (ч. 493, 523, 546, 582 і 585), всї доси недруковані, але маловажні; з ч. 546 можемо догадати ся, що вчений автор Палїнодиї умер в першій половинї 1627 р. Як звісно, довгий час думали вчені, що він умер 8 цьвітня 1626 р.; тілько 1877 д. Голубєв на основі архівних документів доказав,

що він умер 21 марта 1627 р. (Завитневичъ, Палинодія З. Копыстенскаго, стор. 305); з показаного висше документа видно, що в липню 1627 р. архимандритом київопечерської Лаври по смерти З. Копистенського був уже Теофан Боярський.

В однім документї з 1628 р. (ч. 554) згадано пізнїйшого лїтописця Хмельнищини, Йоакима Єрлича. Йому разом з о. Нікодимом Силичем дає київопеч. архимандрит Петро Могила довірену на веденє манастирських справ у судах. Автор покажчика на основі сего документа робить Єрлича сьвященником, — розуміеть ся, без потреби.

Один документ (108) 1585 р. дотикає ть ся одного з перших українських друкарів, Василя Тяпинського, що видав перший переклад євангелия на мову дуже близьку до народньої. З документа видно, що Тяпинський мав у Київськім воєводстві якесь сельце.

На закінченє сеї рецензиї ще один епізод, що тут мабуть у-перве виринає на сьвіт божий в документальнїй формі. Д. 17 мая 1671 р. мала відбути ся в катедральнїй церкві в Новгородку консекрация Митрофана Соколинського, іменованого смоленським архіепископом. На номінацию з'їхала ся майже вся уніятська єрархія: митрополїт Гаврило Коленда зі своїм коадютором, епископом вітебським, володимирський і берестейський епископ Бенедикт Глинський і пинсько-турівський епископ Маркіян Білозор. Видно, що єрархи були вже перед тим не в ладї з собою, бо 1 мая вечером Коленда розсилає формальні запросини Глинському і Білозорови, аби завтра перед полуднем явили ся в церкві на консекрацию. Білозорови доручили запросини два Василияне, Глинський не хотїв приняти запросин. Та про те другого дня оба вони явили ся в церкві, але перед консекрациєю між епископами вийшла сварка, в якім порядку їм ставати до богослуженя. З разу Коленда жадав, аби його коадютор мав перше місце по нїм і се обурило двох иньших епископів. Тодї коадютор для сьвятого супокою згодив ся заняти остатнє місце. Коленда пристав на се, але з тою умовою, аби всї три епископи асистували йому як митрополїтови. Се ще дужше розгнївало Глинського і Білозора і вони не дожидаючи консекрациї вийшли з церкви і лишили митрополїта з єго коадютором та безталанним номінатом як на ледї. Почала ся домашня війна в унїї. Ще того самого 17 мая вніс Соколинський до ґродського суду скаргу на Глинського і Білозора за те, що через скандал зроблений у церкві і недопущенє до його консекрациї наробили йому шкоди на 600 зл. поль. Митрополїт Коленда рівночасно завідомив обох епископів, що потягає їх до свойого суду за скандал учинений у церкві. Судова процедура розгнїваного Коленди була проста і ориґінальна. Д. 18 мая він переслухав Василиян, що були присутні при скандалї і не слухавши зовсїм обвинувачених епископів д. 19 мая розіслав

до них завізваня, щоб на 20 мая явили ся в новгородській церкві вислухати відлучене від церкви за скандал з д. 17 мая. Єпископи не явили ся; митрополит викляв їх і велїв прибити грамоту їх виключення на дверях катедральної церкви в Новгородку. Рівночасно він повідомив їх обох про кинену на них екскомуніку з тим додатком, що вона тяжитиме на них доти, доки вони не дадуть відповідної сатисфакциї за зроблений д. 17 мая скандал.

Екскомунїковані єпископи також не дрімали, але подали ся просто до Варшави і віддали цїлу справу на розсуд папського нунция Кароля Ґраппї. І тут процедура, певно підмазана грішми, пішла дуже хутко. Нунций зараз видав візваня Глиньскому і Білозорови, аби до 30 днїв стали на суд, але не чекаючи анї трицяти днїв анї переслуханя Коленди, а тільки переслухавши їх самих, він признає їх невинуватими і наказує Колендї зняти з них екскомунїку таким самим порядком, як була наложена на них. Рад не рад Коленда піддав ся наказови, хоч і не зовсїм, бо довершив сего обряду не в Новгородку, а в Вільнї. (Дати в описї баламутні: нунций покликає епископів перед себе на суд д. 30 мая, його наказ Колендї — зняти екскомунїку з епископів, має дату 15 червня, а сам акт знятої екскомунїки має дату 31 мая!). Але вже д. 18 червня*) митрополит у Новгородку видає новий декрет, де покликаючи ся на першу екскомунїку з 18 мая, видану буцїм то василиянською конґреґациєю, далї на те, що епископи Глиньский і Білозор не хочуть слухати його, не пильнують своїх епархій, не держать ся старого календаря, зі своїми жалобами поминають інстанцию митрополїта і роблять ріжні скандали, екскомунїкує їх у друге. Рівночасно він вислав свого коадютора Кипріяна Жоховського до Берестя, щоб зробив церковну ревізию, але Глиньский не допустив до її виконаня, а коли Коленда д. 4 липня з'їхав сам до Берестя і хотів другого дня відправити богослужене в катедральній церкві, капітула за наказом Глиньского не допустила його до того. Розлючений митрополїт розпочав тепер систематичну війну з непокірними епископами, посилав наїзди на їх добра, силою захапував їх манастирі і т. и. Епископи подали ся до папи, а рівночасно попросили в короля охорони против митрополицьких грабовань. Король 19 липня і другий раз 23 липня пише Колендї, щоб дав спокій екскомунїкованим епископам, поки їх справи не розсудить папа, і не піднїмав суспільної завірюхи. Видно, що з такого самого огляду і папський суд прискорив справу, бо вже 10 жовтня папський нунций Анджельо Рануціо провізо-

*) Близькість дат: наказ нунця 15 червця — знята екскомунїка ѣ Вільнї і нова екскомунїка в Новгородку вияснюють ся ріжницею календаря. Нунций цитує по новому, а Коленда по старому.

рично заявляє, що екскомуніка кинена на Глинського і Білозора признана неважною і наказує Колендї звернути їм відібрані у них манастирі. 27 січня 1672 р. видано декрет ґенерального авдітора і судиї при папській нунціатурі, котрим признано екскомуніку, кинену 18 мая на Глинського і Білозора, неважною і наказано Колендї звернути їм відібрані добра і права.

Ся траґікомічна історня мала однак дуже траґічний епільоґ. Коленда екскомунїкувавши Глинського вислав свойого довіреного, Василиянина Панаса Бальцевича до Кобриня, щоби відібрав Кобринський манастир і завідував ним в часї екскомунїки його архімандрита, котрим був еп. Глинський. Бальцевич сидів у манастирі пів року. Не вважаючи на наказ нунция ще в 10 жовтня Коленда не квапив ся віддати Глинському той манастир; Бальцевич брав доходи з манастирських дібр і посилав митрополїту. Д. 7 січня 1672 р. він поїхав до манастирського фільварка Котівки для збору доходів. Фільварок виарендуваний був ще Глинським жидови Іцкови Фабішевичови. Скоро Іцко довідав ся, що до фільварку їде Бальцевич, зараз иньшою дорогою поїхав до Кобриня до протопопа Хоми Коритянського, що потай Бальцевича завідував манастирськими добрами на користь Глинського. Там він пробув увесь день (пятницю), а в ночи на 9 січня, в сам шабас, випросивши дозвіл у зверхности кобринського кагалу, зібрав Жидів і разом з протопопом Коритянським і з попом кобринської церкви Василем Александровичем рушили до Котівки. Напавши на дім, де ночував Бальцевич, вони застали його в постелї і стягнувши шию хусткою „за местца скрытые удушили". Гроші і річи, які він мав при собі, забрали Жиди. Кобринські попи, що були в змові з Жидами, держали у себе його тїло більше як два тижнї, поки не попсувало ся так, що вже годї було розпізнати слїди злочину. Тодї його привезли до Кобриня, виставили в церкві св. Спаса, але в запертій трунї, а коли дехто із шляхти хотів бачити тїло, їм показали тілько руки і зараз поховали тїло потаємно, не знати куди. Намістник кобринського манастиря Бенедикт Пригаревич, мабуть прихильник Коленди, довідавши ся про се, доніс митрополїту, а сей розпочав процес, оскаржуючи не тілько Жидів Іцка і ще другого принципала, та протопопа Коритянського, але надто ще адмінїстратора кобринської економії, віленського каштеляна і городецкого старосту Андрія Котовича, і епископа Бенедикта Глинського за співучасть в тім убийстві. Розуміють ся, що так поставлена справа скінчила ся нічим, тим більше, що один із оскаржених, каштелян Котович, був заразом головою ґродського суду, що мав роздивляти сю справу в першій інстанції і вести слїдство. Кінця її нема в актах та мабуть не було й на дїлї.

Зверну ще увагу на низочку документів, що кидають дещо нового сьвітла на історию православних і унїятських шкіл в XVII в. в Вільнї, Володимірі, Минську, Могилеві і т. и. Є також дещо про шпиталї, про друкарнї (дуже мало), досить богато материялів про брацтва в Вільнї, Миньску, Пиньску і Київі. Редакция сеї книжки обіцює невдовзї приступити до видаваня важнїйших документів архіва в повнім текстї. В інтересї науки було б пожадано, щоб вона як найшвидше і більш систематично та обдумано докінчила публїкацию його опису.

Ів. Франко.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropigiani edidit Dr. Wladimirus Milkowicz. Tomi primi pars II, continens diplomata et epistolas ab anno 1593 ad 1600. Львів, 1898, стор. 497—960 + 4 таблицї подобиан старих дипльомів.

Докінчене першого тому сих „Монументів", котрого першу половину обговорено в „Записках" т. V, Бібліоґрафія, стор. 50—53, дало ждати на себе досить довго, бо вийшло аж весною 1898 р., хоча цїлий том має дату 1895 р. Ся друга половина значно біднїйша змістом від першої, бо коли в першій половинї було надруковано 300 документів, тут є їх тілько 212, а власне 10 грецьких, 130 руських, 24 латинських, 18 польських і 30 реґестів із документів списаних на ріжних мовах. Ще меншою виходить вага сеї другої половини, коли подивимо ся, кілько є в ній справдї нового материялу. Отже покаже ся, що коли в першій половинї на 300 документів було 173 нових, то б то значно більше, як половина, тут на 212 є лиш 97 нових, значить, геть менше половини. Воно зрештою й не диво, коли зважимо, що ся половина обіймає горячі часи заведеня унїї і першої полєміки супроти неї, ї що ті часи з давна звертали на себе з ріжних боків пильну увагу, а їх документальні памятки були експльоатовані ріжними видавцями.

І сій другій частинї першого тома приходить ся зробити ті самі закиди, які були зроблені першій нашим рецензентом: брак опису документів, котрого не заступлять фотоґравюри кількох грецьких документів додані при кінцї тома; брак опису печаток, декуди не добре відчитане рукопису або полишене без поправки явних помилок (зазначу лиш дві, що при побіжнім читаню впали менї в очи: стор. 813: „Tympamsta Maciek", має бути „tympanista Maciek"; стор. 861 видѣлом, має бути видѣхом). Зрештою друкарських похибок, поправлених і непоправлених видавцем, є значне число, а се в такім виданю дуже не добре. Не може задовольнити також індекс доданий при кінцї тому; він обіймає тілько

імена власні і ґеоґрафічні; анї річевого покажчика, анї поясненя рідких слів видавець не дав з великою шкодою для вартости своєї працї.

Але найважнїйший закид приходить ся зробити сему виданю з огляду на єго плян. Що мали би містити „Monumenta confraternitatis Stauropigianae“? Др. Милькович у передмові до сего тома висловляєть ся про се не дуже ясно, а властиво зачеркує свойому виданю занадто великий обсяг: „Diplomata, quae spectant ad historiam institutionis confraternitatis, adventus patriarcharum... et aliorum nobilium personarum in Russiam, institutionis collegii seu potius domus pp. Jesuitarum Leopoli, unionis berestensis, praecipue tamen ad historiam litis inter confraternitatem ex una et episcopum Gedeonem Bałaban atque magistratum leopoliensem altera ex parte“ (стор. XIII). Як бачимо, плян такий широкий, що без обмежень його не виповнити і в трьох таких томах. А обмеженя випливали з самої природи річи: ставропігийські памятки, се такі памятки, що належать безпосередно до заснованя і дїяльности Ставропігії і її поодиноких членів, а в другій лїнії такі, що знаходять ся в ставропігийськім архіві. Значить, треба було з одного боку оглянути ся за сьвідоцтвами про початок і дїяльність Ставропігії по иньших архівах, а бодай використати докладно архіви львівські — міський і бернардинський, а з другого боку обмежити друковане, а особливо передруковуване звісних уже актів на такі, що сяк чи так торкають ся Ставропігії. А так др. Мількович погнав ся від разу за кількома зайцями; забажав нпр. дати збірку документів до історії берестейської унїї, попередруковував задля сего навіть фраґменти переписки кн. Острожського з Потїєм, звісні з Апокрізіса, і не осягнув сим нїчогісінько; його збірка документів до історії унїї вийшла не повна і не оріґінальна, бо-ж найбільшу часть їх він мусів передруковувати з иньших видань або з копій, про котрі ще не раз не звісно, чи вони роблені з автентичних документів, чи з фальсіфікатів. Правда, д. М. не обмежив ся на самім ставропігийськім архіві, але подав дещо також і з львівських архівів, але анї в передмові, анї нїде в отсьому томі він не згадує, які пошукуваня він робив у тих архівах, чи і на скілько докладно перешукав їх, чи і яких ще звісток про тодїшнїх братчиків можна би надїяти ся в тих архівах. На скілько я знаю, в самім міськім архіві у Львові можна би до часів обнятих отсим томом назбирати в десятеро більше звісток про Русинів і членів Ставропігії, нїж се зробив др. Мількович. Значить, і тут тілько відривок, а не повний образ.

Знаходять ся ще й иньші загадки в отсїй другій половинї Монументів. І так обік документів передрукованих в цїлости із старих і нових і нераз загально приступних друків (Апокрізіс передрукований в Русскій Историческій библіотецї і надто ще перекладений на сучасну російську

нову) ми знаходимо документи, доси зовсїм не публїковані, подані видавцем тілько в формі реґеста (нпр. N. 402). Чому було не подати його дословно? А коли він не належав тут до річи, то реґест так само не належить до річи.

Але всї ті закиди, піднесені нами супроти видавничої методи дра Мільковича, не вменшують великого, так сказати, матерняльного інтересу виданої ним збірки документів. Разом з виданим доси „Ювилейнымъ изданіемъ" і „Diplomata statutaria" маємо отсе першу пробу систематичного виданя архівних жерел до історії львівської, а по части й усеї західної України Руси при кінці XVI в. Особливо для історії львівської Руси маємо тут неоцінені жерела і богато нового. Як живі встають перед нами з тих документів постати хитрого та безоглядного Гедеона Балабана, братчиків Івана Красовського, Юрка Рогатинця, дідаскала Стефана Зизанїя і в дальшій перспективі рисуєть ся величня фіґура князя Константина Острожського; з парадою переходить через сцену добродушний, але слабоумний Михайло Рагоза, котрого в десятеро хитрійший Потїй і в десятеро безсовіснїйший Терлецький віпхнули до сумної його ролї. При кінцї тому розлягає ся різкий голос з далекого Афона, — се звісний нам голос аскета-патріота Івана Вишенського, що без сумнїву був автором соборного послання Афонських монахів до кн. Острожського і до всїх православних, надрукованого в другім томі працї Малишевского „Мелетій Пигасъ", стор. 44, і передрукованого тут Д-ром Мільковичем. Др. М. при тій нагоді покликаєть ся на мою моноґрафію про Вишенського, стор. 175, але Посланиє обговорене там зовсїм відмінне від того, що передруковано у него. Менї се посланиє було недоступне і я тілько згадав про него (стор. 451), знаючи його титул із каталоґа рукописів Царского. Тепер, перечитавши його в Монументах (стор. 881—881), я не сумнїваю ся анї на хвилю, що се є твір Івана Вишенського.

Ів. Франко.

Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine von Dr. Alfred Halban, Берлїн, 1896, ст. XII+136.

Автор сеї книжки поклав собі за завдане прослїдити, бодай в части, відносини німецького права в містах „південно-західнього краю", себто Київщини, Волини, Браславщини і Поділя, до справжнього німецького права, як воно істновало в німецьких країнах. Працю сесю ділить він на пять частей. Найважнїйшою частиною є друга пз. „Значіниє німецького права в південно-західній руській териториї". Ми головно спинимо

ся на сїй части, не залишаючи також огляду иньших відділів, аби дізнати ся, чи автор вложив що нового в свою книжку в порівнаню до праць иньших вчених, що доторкають ся сього предмета, і о скільки відповів свому завданю.

На вступі (1—15 стор.) зазначує автор трудність належного прослїдженя розвитку нїмецького права в руських городах з причини хаотичної ріжнородности актів, що зберігають ся в центральному київському архиві (при тім подає він витяги з катальоґа київського архива). По тім наступає другий розділ. Не вдаючи ся в історию країв, підносить автор, що нїмецьке право увійшло тут без піякого впливу нїмецьких елементів, без огляду на национальні відносини, не так як в Польщі і в значній части Червоної Руси, де се право ішло в парі з нїмецькою кольонїзациєю. Він переказує уривково, коротко, неповно за иньшими вченими еволюцию міських відносин: становище міст до прилученя руських земель до Литовської держави; впровадженє военно-феодального устрою литовськими князями та наслїдки сього устрою, що примушували правительство і його чинники запровадити до руських міст нїмецьке право. Далї автор веде паралелю між тутешнїм правом і міським правом в Нїмеччинї. Міське право в Нїмеччинї витворюєть ся постійним розвоєм, воно є виплнвом суспільної еволюциї; в руських землях воно є привилеєм, тут були відмінні потреби і обставини. Тому то руські міста і з нїмецьким правом не прийшли нїколи до повної автономічної незалежности. Автономія міст була все обмежена потребами мілїтаризму; се давало змогу посторонним орґанам вмішувати ся в справи міст. Тутешнї міські суди також годї порівнювати з судами в Нїмеччинї. Автор згадує тут коротко про модіфікациї війтівств, про ролю старостів, воєводів, дїдичів, їх впливи і відносини, та заявляє, що сї відносини не були користні для міського житя. Тому городи тут нїколи не дійшли до великої самостійности і волї. „Перевага упривилейованих верств, пише автор, що вже за литовських часів привела до руїни міста, за польських часів завдяки пасивности міст і їх неохотї до військових обовязків ще збільшила ся; ціле литовсько-польське законодавство стреміло до того, аби виелїмінувати міста від публичного житя". Далї автор зазначує за Антоновичом, що міста не мають одноцїльної норми для свойого розвитку; нема між ними нїякого звязку, кожде місто має осібні привилеї; нема загальної, спільної основи, вони не творять одного тїла. „Нї одне місто не користуєть ся автономією відповідною для того, аби приняти на себе ініциятиву розвитку міської свободи, та аби могло бути взірцем і прикладом для иньших міст" (див. Антоновича Изслѣдованіе о городахъ юго-зап. края стор. 166). Тому то міста все отримують нїмецьке право від намістника, дїдича, за згодою монарха, а не від старшого міста.

Одначе при тім автор заходить в полеміку з проф. Антоновичом, збиваючи його погляд, що німецьке право в руських містах було лише номінальним, бо ніколи не наводжено його постанов дословно, а суворі кари німецького права не були практиковані; міста не придбали собі волї і самостійности, яка по характеру сього права належала ся; звязки їх з волостию не всюди розірвано: деякі навіть в доволї пізньому часї мали свою юрисдикцию над околицею. Всї ті питаня автор збуває дуже легко: що ненаводжено повного змісту німецького права, то се ще не промовляє по думцї автора за тим, аби се право було тільки номінальним, лише що воно раз більше, раз менше функционувало, ба приладжувало ся до даних обставин. Ріжнородність і несуцїльність не є наслїдком незнаня німецького права; грамоти, що надавали се право, виразно зазначують се, що відступало від загально признаної форми, нпр. незвичайне число лавників, специяльні відносини між радою і війтівством. Острі кари німецького права не були виконуваві з причини змінених книг, якими при відповідних нагодах користувано ся. Усї ті зміни вважає автор радше за розвиток німецького права. Але сї й иньші вискази автора не опирають ся на фактах, а висловлені голословно.

Далї переходить автор до питаня, яку ролю відгравало німецьке право, коли сї міста перейшли до Росиї. Та тут його звістки не дають нам нічого нового над се, що дали Багалїй, Кістяковський, а в части Антонович. При кінцї другого відділу вдаєть ся автор знову в полеміку з поглядом Антоновича, Буданова, Каманїна, що під впливом німецького права запанували нужда, вбожество, надужитя в руських містах; він реґабілїтує німецке право супроти сих закидів і каже, що в тому провинили ся таки самі міста: їх пасивність, недостача солїдарности, місцеві відносини, розпанощений мілїтаризм, а вкінцї радить, що добре було би прослїдити, чи німецьке право становить який поступ у материяльних відносинах супроти тубильного права.

Третя частина працї п. з. „Жерела права“, себ то про те якими правними книгами користували ся в руських містах, не дає нічого особливого по тім, що писали в сїй справі Кістяковський, Багалїй і Гомаєр. Через те ми вже не будемо згадувати осібно про сесю третю частину. Четвертий розділ п. з. „Практика міських урядів“ найбільш самостійний, бо опертий на жерельних, по части навить архивальних дослїдах. Тут автор говорить про провадженє актів, про вживанє і цитованє правних жерел, про війтівство, раду, специяльні суди, цехи, про міський принцип юрисдикциї; та й тут занадто загально трактовано сю річ, відомости, на котрих оперті сї виводи, спорадичні й досить припадкові; супроти значних відмін в практицї було б далеко відповіднїйшим студийованнє поодиноких типів (як се зробив ще тому тридцять лїт Бу-

данов). Нарешті в пятім розділї зазначає питання до дальших студий в сїй справі.

Працю автора, по моїй думцї, треба назвати рефератом або науковою компіляциєю на основі иньших вчених (особливо Антоновича, Буданова, Кістяковського, Багалїя, Гомаєра); при тім бракує її суцільности і повноти, про деякі річи говорить ся так неповно і неясно, що читач, не обзнайомлений з иньшими працями, богато не міг би второпати нпр. усе переповідане еволюциї городів, до впровадженя маґдебурського права; на оправдане автора можна сказати, що й иньші вчені про се говорять неясно, уживаючи більш здогадів як фактів. При тім автор змішав Поділє, Волинь, Київщину в одно в маґдебурському праві, а розвиток і значінє сього права в сих краях не в однім були відмінні. Не знаємо, по що автор подав нам на початку так великий реєстр актів аж на 15 сторонах, що не стоїть в ніякому звязку з працею і по просту виписаний з архивального інвентаря. Взагалї книжка автора може бути дуже користною для тих, кому, нпр. з причини мови, не приступна иньша (російська) лїтература сього питання, але і тут вона богато б виграла при більшій повноті й ясности викладу. *Ю. К.*

Ѳ. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ магдебурскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, Варшава, 1897, ст. II+201 (відбитка з Варшавскихъ университетскихъ извѣстій).

Буданов, Антонович і иньші вчені звертали увагу при обговорюваню історії маґдебурського права в руських землях найбільш на се, який воно зробило вплив на внутрішні відносини руських міст. Д. Тарановський поставив задачею подати по змозї повну зверхню історию сього права. По його думцї форми німецького права розповсюднили ся тут „не законодатною дорогою, лише дорогою судової практики, присвоєнем приватних популярно-юридичних збірників“, і ся рецепция маґдебурського права не обмежала ся що до верств — самими містами, і що до простору — самою західною Русю. Маґдебурське право було одним з жерел Литовського Статута, тому то його приняло не лише одно міщанство, але і „шляхотський стан“, воно перейшло в право Московське й нове російське.

Се все зазначено у вступному слові. Відповідно до поставленої теми ділить автор свою книжку на пять частей. У першому відділї подає він історию маґдебурського права в Німеччині і Річи Посполитій; тут розповідає він подрібно про перші завязки та про всї чинники (привилеї, звичаї, судові приговори — Urtheile), які виробляли се право, та перші його кодекси (земське право, звісне під именям „Саксонське

зеркало" (Sachsenspiegel, котрого автором був Eyke von Repgowl, а час написаня 1215—1237, або 1224--1235), оперте головно на саксонському звичаєвому праві, та по ним другу головну память маґдебурського права: das sächsische Weichbild (специяльно місьске право: перша частина його оперта на земськім праві, головним жерелом другої його части є Weisthümer старших міст, на основі котрих орґанізовані нові міста). Подавши звістки про перші завязки і памятки сього права, говорить автор про його перехід в Польщу, Литву і Русь: в Польщу дістаєть ся воно з німецькими кольоністами, а незабаром переходить і на тубильне міщанство та через посередництво Польщі розповсюднюєть ся і в Литовській Руси; польське правительство, каже автор, дуже радо запроваджало се право в руських землях, бо добачало в ньому добрий спосіб польонїзациї. По тім він переходить до памяток маґдебурського права в Польщі; вони ділять ся на дві части: 1) ориґінальні памятки: Landrecht (Speculum Saxonum) і Weichbild (Jus municipale), звісні в Польщі довгий час в ріжних німецьких і латинських записках, а з 1535 р. майже виключно в тексті Яскера; 2) місцеві памятки, праці Церазина, Joannis Cervi Tucholiensis, Ґроіцкого, Щербіча; автор дає їх біблїоґрафію, а опісля говорить про хелмінське право і його памятки.

В другій частинї своєї книжки д. Т. досить широко застановляєть ся над тим, якими жерелами маґдебурського права користували ся в руських маґдебурґіях Річи Посполитої, та в яких відносинах було звичаєве право до писаного маґдебурського права. Від основного обговореня сього залежатиме вивід, чи німецьке право було лише номінальним, як се твердить Антонович, чи активним, як гадає Буданов і Кістяковський. Одже автор на основі судових актів маґдебурґій (друкованих) і на основі кодифікациї спорудженої специяльною комісиєю в гетьманщинї (вид. Кістяковським) приходить до такого виводу: маґдебурґії Річи Посполитої, не можучи користувати ся маґдебурським правом immediate з німецьких і латинських текстів, користували ся ними з другої руки — польськими підручниками Щербіча і Ґроіцкого. В судах користували ся ними в польській мові; були й руські переводи, але неповні. А вкінції сього д. Т. ось так висловляє ся: „Маґдебурське право в руських городах Річи Посполитої було не номинальним, але дійсним, активним; воно вживало ся в судах в польських виданях Ґроіцкого і Щербіча. Але поруч з маґдебурським правом функционувало і вживало ся руське звичаєве право, старина, стародавна бувальщина батьків і дідів".

Третя і четверта глави подають детайльний розбір праць Ґроіцкого і Щербіча. Автор доказує, що Ґроіцкий уживав латинського текста Яскера і що більша частина його артикулів є перекладом поодиноких місць Ляндрехта і Вайхбільда; рідко коли він дословний, але за те все

вірно переповідає гадку первотвору; жерелом меншої части артикулів є польське право: звичаєве право і писанє статутове й соймове право; цілю Ґроіцкого було популяризувати маґдебурське право в темних масах міщан. Для підручника Щербіча взірцем що до форми було Promptuarium Яскера, що до змісту — то його Saxon є дословним перекладом, без всяких змін, Speculi Saxonum i Juris Municipalis; перекладаючи Щербіч мав під рукою латинський текст (Яскера) і німецькі тексти саксонських памяток. В розділї пятому подає автор загальну характеристику творів Ґроіцкого і Щербіча з історичного і лїтературного боку та виказує звязок сих творів з полїтичною лїтературою сього часу і тут власне підносить він, що маґдебурське право увійшло в уживанє не законодатною дорогою, лише судовою практикою, як на се вказують твори Щербіча і Ґроіцкого.

Як видко, д. Тарановський завдав собі доволї працї; подані ним аналїзи памяток у всякім разї мають свою вартість; щож до головного, поставленого ним питання — чи маґдебурське право в руських містах було активним, чи лише номінальним, то його поясненє не дуже тривке, бо автор користуєть ся готовими друкованими материялом, досить припадковим, видаваним для иньших цїлей, тим часом як се питаннє могло б бути рішене тільки архивальними спецъяльними студиями маґістратських актів. *Ю. К.*

Историческое описаніе Кіево-Андреевской церкви священника Ѳ. Титова, К., 1897.

Се „історичне описаніе" починаєть ся дуже не історичною вказівкою, що андреївська церква стоїть нїби то на тому саме місцї, яке осьвятив своїми ногами ап. Андрій. Автор, видно, задля благочестія жертвує істину. Після коротенького та сухого реєстру тих церков, що стояли здавна на Андриєвій горі, автор оповідає про заснованнє теперішньої церкви 1744 р., про її будуваннє, що тягнуло ся аж до 1761 р. та про „ремонти", що їх безлїч було, починаючи з 1787 р. і до 1896; усе се закінчуєть ся описю зверхнього і внутрішнього вигляду церкви. Як сама ся опись, так і історичні додатки до неї накидані на скору руку без жадної докладности, без можливої повности. Автор нпр описуючи „высоко-художественный памятникъ", минає зовсїм питання про архітектуру та про значіннє сеї артистичної памятки. А що до історий, то автор і не зачепив того материялу, що лежить, як то нам відомо, у консисторськім архіві. Як би не було показано, що виданнє сеї брошури йде на користь андреївської церкви, то можна було б звернутись до автора з питаннєм: на віщо видавати такі „историчні описанія"?

Ф. Я.

Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ. Составилъ А. Н. Неустроевъ, Спб., 1896, стор. 32.

Ся брошура подає коротеньку (на дві картки) житєпись і хронольоґічний реєстр творів В. Рубана. В. Рубан родив ся 1739 р. в україньскім місточку Білгороді (коло Київа). Учив ся з першу в київській духовній академії, пізнїйше в московськім унїверситеті. По скінченню наук був товмачем турецького язика в „Коллеґії Іностраннихъ дѣлъ". 1763 р. покинув се місце і кинув ся на поле журналїстики. 1769 р. почав видавати сатиричний тиждневник „Ни То ни Сіо", котрий одначе з 20 числом перестав виходити. Не довгим також житєм тїшили ся два иньші ним видавані журнали „Трудолюбивый Муравей" та „Старина и Новизна". Покинувши місце журналїста став він протоколистом „Правительствующаго Сената межевой канцеляріи". 1778 р. був директором новоросийських шкіл. Умер 1795 р. в Петербурзї. Він полишив по собі велику лїтературну спадщину найріжнороднїйшого змісту: поезиї й повісти, ориґінальні і перекладані, розправи історичного і ґеоґрафічного змісту. Ось важнїйші з них, що доторкають ся близше істориї та ґеоґрафії України:

„Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи съ пріобщеніемъ украинскихъ трактовъ и извѣстій о почтахъ такожъ списка духовныхъ и свѣтскихъ тамо находящихся нынѣ чиновъ, числѣ народа и проч. изъ разныхъ мѣстъ собраны и изданы въ свѣтъ Василіемъ Рубаномъ въ С. Петербургѣ 1773".

„Краткая лѣтопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776 годъ съ изъявленіемъ настоящаго образа тамошняго правленія и съ пріобщеніемъ списка прежде бывшихъ гетьмановъ, генеральныхъ старшинъ, полковниковъ и іерарховъ; такожъ землеописанія съ показаніемъ городовъ, рѣкъ, монастырей, церквей, числа людей, извѣстій о почтахъ и другихъ нужныхъ свѣдѣній. Ізданa Василіемъ Гр. Рубаномъ въ СПБ. 1777 года".

„Землеописаніе Малыя Россіи, изъясняющее города, мѣстечки, рѣки, число монастырей и церквей, и сколько гдѣ выборныхъ козаковъ, подпомощниковъ и посполитыхъ по ревизіи 1764 года находилось, и проч. издалъ Василій Рубанъ СПБ. 1777 г.".

Реєстром, як вище сказано, і вичерпуєть ся з рештою зміст брошури. *С. Гм.*

И. А. Куриловъ — Роменская старина. Историческія, статистическія и бытовыя записки о г. Ромнѣ и его обывателяхъ, отъ начала города до нашего времени въ че-

тырехъ частяхъ съ прибавленіемъ историческаго и статистическаго описанія всѣхъ городскихъ церквей, Ромни, 1898, с. 346.

Від часу до часу в літературі науковій з'являють ся праці провінцияльних аматорів-істориків. Ранїйше таких праць бувало більше, але останними часами зустрічають ся вони не так часто. Такі історики — се наступники в напрямі давнїх авторів „лїтописців вкратцї" й „хроноґрафів". Вони беруть ся за свою працю з бажаннєм ославити власне імя й познайомити публику з історнєю їх рідного міста. Сповнити свій замір їм досить легко: ранїйше починали з Антиохиї і Риму, з початку сьвіта й еміґрациї Троянцїв, в наші часи починають вже кількома цитатами з лїтописів і історичних книжок загального змісту (вплив нових методів і напрямів наукових) і потім почувають себе цїлком у власній сфері. Автор уміщує в своїй книжцї опис будинків і церков, перелїчує, коли які бувають ярмарки, подає анекдоти з життя місцевих архієреїв і урядників, нотує надзвичайні атмосферичні з'явища і т. и. Нарештї бажаннє автора сповнено, імя його красуєть ся на кількох тисячах примірників, а покупач не знає до якого відділу зачислити книжку.

Отсї то твори нагадує нам праця д. К. На зміст її натякає просторий заголовок книжки, а про методу автора може сьвідчити той наприклад факт, що висловлюючи думку про ідентичність Ромен і Римова, автор підперає її вказівкою на переклад Слова о полку Ігореві, зроблений Майковим. Більш цїкавости, нїж історичні розвідки д. К., мають його власні згадки про житє міста Ромен за недавнї часи. *О. Г-ий.*

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр. Т. I. Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа, 1782—1803. Спб. 1893; т. II. Уч. завед. въ зап. губ. 1802—1804. Спб. 1897.

Історня народньої просьвіти в Росиї в кінцї XVIII та в початку XIX ст., показана на підставі докладних офіцияльних материялів, повинна мати великий інтерес. Заведенє народнїх шкіл за Катерини II, орґанїзация міністерства народньої просьвіти в перші роки царюваня Александра I були кращими проявами просьвітних змагань российського уряду і викликали в суспільности глибоку прихильність, що була першою проявою початків її самосьвідомости. В новому виданю М. Н. Пр. можна би ждати образа тих прояв; але вже другий заголовок (учебні інституциї в західних ґуберніях) показує, що видавцї мали на оцї якусь иньшу завдачу. Завдача ся подекуди вияснєть ся передмовами до обох

томів, підписаними д. Іваном Корніловим (особою, що займала високе становище в М. Н. Пр. за покійного міністра ґр. Делянова). Передмова до 1 т. починає ся лЯконїчною заявою, що в 1 т. містять ся „материяли про школи західної Росиї за час перед заведенем Виленського учебного округа“, при тім документи до царюваня Катерини II дають поняте „про те, щó власне було нею зроблено для заведеня росийських шкіл у західній країнї і в загалї для просьвіти свого народа“. Сама передмова ділить ся на чотири глави. Перша глава то дуже коротенький нарис орґанїзациї народньої просьвіти до Катерини. Нарис той зроблений на підставі офіцияльних документів, по більшій частинї навіть їх словами, а про те не визначає ся докладністю: так у ньому не згадано про заснованє сухопутного шляхетного кадетського корпуса за Анни Йвановни та ґімназий у Москві при Єлисавети Петровни. У другій главі виложено погляди й роспорядженя Катерини що до народньої просьвіти, в частинї по офіцияльним документам, в частинї по переписцї її з Ґріммом (про котрого „кстати“ наведені декотрі біоґрафічні подробицї). Третя голова то нарис діяльности Коммиссіи объ учрежденіи народныхъ училищъ. У четвертій викладають ся погляди Катерини на значінє „западнаго края“ і наводить ся зложений Комісиєю плян реформи польських шкіл. Нарештї згадує ся про переміну правительственної системи після смерти Катерини. Останнї рядки передмови очевидячки дають ключ до всего виданя. Автор вказує на „этнографическія и политическія особенности“ західно-руської країни, що їх „нельзя не принимать во вниманіе при всякаго рода мѣропріятіяхъ, относящихся къ западнымъ губерніямъ и между прочимъ, всѣхъ соображеніяхъ и распоряженіяхъ по учебной части“, і поясняє, що пок. міністер нар. просьвіти Делянов поручив йому виданє актів Виленського учебного округа. І так, ясно, що ми маємо тут діло не з науковим виданем материялів для істориї народньої просьвіти в Росиї, а з тенденцийним добором фактів, що служать основою для обрусительної діяльности росийського правительства в західній країнї. А в тім, сам редактор пробалакує ся в передмові що до справжнього значіня своєї працї. Росказуючи про діяльність Комісиї народнїх шкіл, він завважує: „Журналы и дѣла этой коммиссіи за все время ея недолгаго существованія хранятся въ архивѣ М. Н. II. Это драгоцѣнное собраніе заключаетъ въ себѣ матеріалы первостепенной важности для исторіи просвѣщенія въ Россіи съ 1782 по 1803 г. Они заслуживаютъ самаго тщательнаго изученія и обнародованія. Мы извлекли изъ архива... только то что касается западныхъ губерній“. Інтересно, що такий горячий інтерес до західної країни, його етноґрафічних і полїтичних відмін, не перешкодив автору перелїпити таку важну появу як діяльність Київської Академиї,

про котру в передмові зовсїм не згадує ся, хоч межи виданими документами є докладний опис її орґанїзациї з 1802 р.

Тенденцийність, що ясно видна в передмові до 1 тома, виходить зовсїм на верх у передмові до 2 тома, де містять ся документи до часу заснованя Виленського учебного округа. Уже епіґраф (узятий з евангелия!): „отъ устъ твоихъ сужду ти" показує, що ми маємо дїло не з спокійним науковим дослїдом, а немов з полїтичним памфлетом, цїль котрого — обновити діяльність одного з найблизших співробітників царя Александра (кн. Адама Чарторийского). Але пізнавши близше передмову, ми переконуємо ся, що се зовсїм не памфлет, а якась чудна компіляция з цїлого ряду найріжнїйших творів; авторових тут усього 12 сторін (із 96), тай ті служать тілько для того, аби повязати, бодай поверховно, наводжені ріжнородні материяли. Материяли-ж справдї незвичайно ріжнородні. Тут є мемуари Ад. Чарторийского та І. Семашка — двох великих місцевих дїячів, що працювали в ріжний час і в двох супротивних напрямках; далї — мемуари двох наполеонських ґенералів, баронів Біньона і де-Марбо, для котрих Польща була зовсїм чужою країною, а Наполеон її великим реформатором; нарештї — виривки з твору царицї Катерини, Карамзіна*) та Соловйова. Все се материял, що його треба основно переробити для того, аби з него можна було зробити які небудь виводи; тим часом автор передмови полишає робити ті виводи самим читачам, а сам тілько иноді старає ся підповісти їх — то своїми замітками (див. н. пр. дуже тенденцийні замітки до мемуарів Чарторийского на ст. XIII, XIV, XXX, XXXII) то вказанем на авторітетного в його становища писателя (Карамзіна, Побєдоносцева). При тім автор так шанує свої жерела, що вибирає з них не тілько те, що просто йде до справи, але й в загалї те, що показує ся йому інтересним. Так у мемуарах Чарторийского збережені його згадки про службу на урядї міністра заграничних справ; у мемуарах Семашка — спомники не тілько про сполученє униятів у 1839 р., але й про дальшу діяльність автора й відносини його до місцевої адміністрациї до 1859 включно; в мемуарах французьких ґенералів — подробицї наполеонського походу і навіть відзив вояків про Польщу: „Як! і Поляки сьміють ще називати се батьківщиною!" Він не вважає потрібним поправити навіть фактичні помилки своїх жерел. Так на ст. XXXV він наводить звістку Чарторийского, що ґр. Завадский виховував ся в польських єзуїтських школах; самого

*] „Записки о Польщѣ". Чи не красше-ж було цитовати ті його твори, що були викликані новою орґанїзациєю народньої просьвіти: „О новомъ образованіи народнаго просвѣщенія въ Россіи", „О вѣрномъ способѣ имѣть въ Россіи довольно учителей".

Чарторийского називає потомком якогось литовського князя Киригелло (ст. II).

Та коли передмови до обох томів годї не признати більше ніж невдатними, коли сама завдача видання виходить досить сумнївною, то матеріяли напечатані в сему виданю все таки дуже інтересні. Їх можна роздїлити на два віддїли — документи до орґанїзациї просьвітної справи в Росиї в загалї (Комісия народнїх шкіл, Мінїстерство народньої просьвіти) і в західних ґуберніях особливо. В першому томі до першого роздїлу належать: пляни головних народнїх шкіл у ріжних ґуберніях (N 3, 7, 8), відомости подані Комісиєю сенатови про школи під її доглядом (N 37, 38, 45, 48, 49). До другого роздїлу належить богато документів про відкритє в країнї народнїх шкіл і їх дїяльність; особливо повні й цікаві відомости про київську головну школу (N 11, 15, 17, 19, 21, 59, 62) і такіж докладні відомости про школи, що істнували ще за польського правительства — особливо про виленський унїверситет і залежні від нього школи, відомости, що рисують прегарний стан того, одинокого в країнї, вищого наукового інститута (N 46). Виленський унїверситет, заснований в 1578 був зреформований Едукацийною комісиєю в 1780 р. в дусї тогочасної европейської науки; при унїверситетї була астрономічна обсерваторія, кабінети фізики та натуральної історії, ботанїчний сад, анатомічний театр, хемічна лябораторія, бібліотека, саля рисованя й мальованя та клїнїки; професорів (у 1801 р.) було 40, студентів 256. Унїверситетови підлягало 13 повітових шкіл, що мали ріжну орґанїзацию і складали ся з 3 до 6 кляс. У 1803 р., після заведеня мінїстерства нар. просьвіти, від виленського унїверситета зажадано відомостей про учебні інституциї країни, і комісия народнїх шкіл заявила про непорозумiня, викликувані незгодою польського устава, зложеного Едукацийною комісиєю, що зіставав ся в силї в сїм краю, з „уставом“ про народні школи Катерини II (N 68); між иньшим викликували непорозуміня видані Едукацийною комісиєю підручники: в одному з них волинський ґубернатор Куріс доглянув „свойственное республиканцамъ вольнодумство, противное самодержавной власти“ (N 43), а директор подільських шкіл Мишковский подав навіть цїлий „реестръ книгамъ наполненнымъ многими изъясненіями, неприличными монархическому правленію“ (N 51). Кн. Репнїн, як був литовським ґенерал-ґубернатором, то поробив богато перемін в орґанїзациї Виленського унїверситета: намісь двох колеґій, моральної та фізичної, завів три факультети, моральний, фізичний і медичний, скасував надзвичайні лекциї професорів з додатковою за них нагородою, скасував посаду ад'юнкта при астрономічній обсерваторії, скасував посади платних учителїв у повітових школах і примусив черцїв ріжних орденів вести науку безплатно, скасував

конвікт для бідних студентів і передав його засоби кадетському корпусови, що не мав нічого з унїверситетом і т. и. (N 69).

У другому томі до першого розділу належать протоколи комісий про заснованє міністерства народньої просьвіти; на засіданях комісий, посьвячених сій справі, обговорювано проєкти членів комісиї Клінґера про заснованє сільських парафіяльних шкіл, Фусса про збиранє відомостей про тогочасний стан шкільної справи в Росиї та про розділ Росиї на шість поясів, де повинні бути отворені унїверситети, Янковича де Мірієво про отворенє нових унїверситетів у Петербурзї, Казанї, Київі, записки Фусса, Янковича де Мірієво, Чарторийского про орґанїзациї шкільної справи в Росиї (N 112 і 113). На жаль, протоколи комісий надруковані без доданих до них проєктів, що їх обговорювано. До першого-ж розділу належать „предварительныя правила народнаго просвѣщенія“, вложені на підставі згаданих повище проєктів (N 117). До другого розділу належать усї иньші документи, з котрих назвемо тільки важнїйші: „Акты утвержденія для Императорскаго Университета въ Вильнѣ“, „Уставъ и штаты Имп. Виленскаго У-та и училищъ его округа“ (N 120, 22) — се новий устав з розділом унїверситета на чотири факультети (1) физическихъ и математическихъ наукъ, 2) врачебныхъ или медицинскихъ знаній, 3) наукъ нравственныхъ и политическихъ и 4) словесныхъ наукъ и свободныхъ или изящныхъ искусствъ), з побільшенєм пенсий і скасованєм більшої частини реформ, зроблених Репніним, що полишали унїверситетови повну самоуправу. Доповняють сї документи иньші що до діяльности унїверситета: про вибір ректором прелата Стройновского (128), про командировку за границю трох ад'юнктів (127), про запросини на катедру двох звісних европейських учених Франків (185), про вибір почесними членами унїверситета ріжних заграничних учених (189), про розділ лекций в унїверситетї (146), про збиранє фізикальних і природничих відомостей з виленського учебного округа (256), про веденє метеорольоґічних обсервацийв усїх учебних закладах округа (153). Сюди-ж належать документи про середнї школи, що підлягали унїверситетови: про заснованє учительської семинариї при унїверситетї (153), про догляд за здібностями директорів ґимназий та інспекторів шкіл до веденя своїх обовязків (151), про такий же догляд за учителями (152), про вибір візитаторів шкіл виленського округа (123). Дуже інтересні поодинокі роспорядженя про отворенє ріжних шкіл, про призначенє на те фондів (по б. ч. із поєзуїтських і базиліянських маєтків) та про приватні дари на справу народньої просьвіти (з них найзначнїйші — даровані ґр. Илїнскии 20 т. зл. на волинську ґимназию, і 1 мілїон на пансион для дївчат, 1 м. на школу глухо-нїмих в Романові — N 164). Дуже інтересні звістки про пе-

реміну головної народньої школи у Київі на ґімназию, при чому вийшла незгода межи попечителем Чарторийским і інспектором шкіл Т. Чацким про мову: Чарторийский поклав, аби предмети подавали ся в російській мові „какъ въ древнемъ россійскомъ городѣ“, Чацкий стояв за польську мову. Чарторийский висловляв ся, в рапорті мінїстрови в користь російської мови, бо польська молодіж повинна приготовляти ся до служби новій вітчині, а з другого боку малоросийська молодіж, особливо задніпрянська, здавна учить ся в Київі; нарештї заведенє польської мови „не обошлось бы безъ неудовольствія и отъ самыхъ Кіевлянъ, если бы они чрезъ введеніе въ училища ихъ неупотребляемаго ими польскаго языка принуждены были изъ своего губернскаго города посылать въ другую губернію дѣтей, обыкновенно до сего времени воспитываемыхъ по россійски“ (229). *В. І.*

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1898, I, с. 1—39).

Син звістного фільольоґа Всеволод Срезневский на підставі друкованих і недрукованих материялів — кореспонденциї та записок свого батька, актів Харьківського унїверситета і т. и., подає відомости про лїтературні і наукові роботи свого батька перед його подорожею по славянських землях 1839 р. Ужиті невидруковані материяли надають інтерес сїй статї; для нас особливо інтересні відомости про ту харьківську громадку з українськими национальними і лїтературними інтересами, до котрої належав тодї й Срезневский та займав визначне місце як видавець „Запоровської Старини“. Як можна було й сподіватись, кореспонденция Срезневского містить чимало інтересного для істориї сих раннїх стадий в розвою українофільства; в статї В. Срезпевского подано дещо інтересне з неї і можна тільки жаловати, що не зачерпнув він з неї більше. Інтересні нпр. відомости про одного з другорядних репрезентантів тодїшнього українського руху Шпигоцького, сильного українофіла, з його мріями „про славу нашої України, рідної неньки нашої“ і надіями, що козацтво, скінчивши свою полїтичну ролю „закозакує на поляхъ сладкаго пѣснопѣнія“; про відносини Срезневского до Метлинського, про Костомарова й його поворот до українофільства: в листї 1839 р. він каже про себе, що він в очах природженних Українцїв, як Метлинський, „бідний неофит, перекрещенець, перевертень, і тим тільки й можна менї простити, що хоч може я не вмію гаразд зовсім переродить ся, так коханнє у мене щире і серце за Вкраїну бєть ся більш ніж у якого справного южнорусса“ і т. и. Сам Срезневский і в сей період житя був тільки українїстом, не українофілом, уважає себе Великоросом.

Взагалї можна тільки пожадати, щоб кореспонденция Срезневского була видана, бодай що найбільш інтересне, як найскорше.

До статї додано передмову до Запорозької Старини, 1833 р.

М. Г.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка (Русскій Архивъ 1898, III, ст. 463 - 476).

Автор навязує до статї Матова в „Каиско-Волжскомъ краѣ“ за 1897 р. де про Шевченка тільки напутано, що треба виділити правду від неправди. Мова йде про заслане Шевченка з Оренбурґа в Орськ, куда поет прибув 22 червня 1848, а 23-го записали єго у баталїон і приділили до роти. Оповідане про се опирає автор на архівних документах. Звичайно транспорти з провіянтом і боєвими припасами за Урал виправляли ся з Оренбурга весною. В початку 1848 р. мали також висилати такий транспорт, а що 4-ий лїнїйний баталїон, котрий був призначений для супроводу і охорони транспорту, не мав відповідного числа людий, то забрано до сего з 5-го баталїону 200 людий, між иньшими Шевченка. 20 мая вийшов транспорт з Илецкої Защити, кріпости, 62 верстви від Оренбурґа, під проводом підполковника Маркова (а не Шрейбера, як каже Гаршин). Тим чином від 1 мая 1848 Шевченко став числити ся до 4-го баталїону, а не, як досї думали, до 5-го. По тім д. Ю. не переходить до участи Шевченка в аральскій експедициї, що виступила в степ рівночасно з транспортом під проводом А. И. Бутакова, лише задержує ся над його поворотом з експедициї, його житю в Оренбурзї і засланю в Ново-Петровське укріплене, про що ріжнї ріжно росказують. Шевченко вернув ся з експедициї просто в Оренбурґ (а не в Орськ) 12 листопада 1849, і його тут призначили до 2-ого лїнїйного баталїону. 8-го лютого 1850 виправлено Шевченка до Гурєва, щоби з „открытіемъ навигаціи“ вислати їх в Ново-Петровське укріплене. Та чомусь потім знесено сей наказ і з початком мая Шевченко вертає в Оренбурґ, а 12 с. м. іде до Орська. Аж 17 жовтня переводять його в 2-ій пївбаталїон 1-го оренбурґського баталїона, що стояв у Ново-Петровськім укріпленю і тут зістав поет до кінця військової службн, до 1 серпня 1857. Далї оповідає ся, що Шевченко вів себе в Оренбурзї скромно і тихо і не запивав ся — як то оповідають деякі біоґрафи. Вкінци, доказує неймовірність і суперечність з фактами деяких анекдот про Шевченка, поданих у Матова. *М. Кор.*

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ. (К. Старина, 1898, II, ст. 194—209).

Відносини Шевченка і артиста-коміка Щепкина мали важне значінє в житю першого, але не прослїджено до тепер, де і коли ті два

приятелї познайомили ся. Знайомість ся походила мабуть з часу першого побуту Шевченка в Петербурзї, в кождім разї з сорокових років, як можна догадуватись з Шевченкової „Пустки"; з сеї поезиї можна виводити, що знайомість та походить з часів подорожи Шевченка по Українї. Ріжниця віку (Щепкин був о чверть віка старший від Шевченка) не стояла на перешкодї їх приязни, а лучила їх щирість, однакова доля в минувшім житю і однакова мета. Засланий в неволю Шевченко нїчого не відав про свого „друзяку" і доперва 1856 Я. Кухаренко познайомивши ся з Щепкиним доніс про нього поетови. У Шевченка не сходив з думки його старий приятель, а іноді являв ся йому в снї. В листах до Я. Кухаренка Ш. здоровкав ся частенько з своїм другом. Вертаючи з неволї хотів Шевченко задержати ся в Москві, аби побачити Щепкина. Не маючи дозволу їхати до Петербурга задержав ся Шевченко в Нижнім Новгородї. З давнїх приятелїв поета відвідав його тут одинокий Щепкин. Обставини, серед яких наступила стріча обох приятелїв, показують, в якім поважаню був Шевченко у Щепкина. Шевченко хотів поїхати умисно до Москви, щоб побачити ся з своїм другом. Щепкин знаючи матерояльні відносини поета рішив ся сам поїхати до Нижнього не вважаючи на свій старечий вік (йому було тодї 70 лїт) і зимову пору. Заходом Шевченка удало ся виєднати у директора театру в Новгородї позволене на гостинний виступ Щепкина в кількох ролях. Шевченко дуже зрадів приїздом друга і оба повитали ся як брати. Радість Шевченка дійшла до найвисшого степеня коли побачив старого артиста в ролї Чупруна в „Москалю чарівнику". Оба други відвідували своїх знайомих, завсїди разом і не могли нарозповідати ся оден одному і натїшити ся оден одним. По відїздї Щепкина писав Шевченко раз-враз до него про свої грошеві клопоти і або у його самого просив грошей, або просив, щоб йому прислав гроші від иньших людей за його рисунки. Коли 1858 р. Шевченко за дозволом повертав до Петербурга, то вступив до Москви, де знов бачив ся з Щепкиним, але уже останнїй раз. Потім листував ся, але майже виключно говорив про свої клопоти маєткові. Останнїй лист Шевченка до Щепкина був з 6 грудня 1858 і на тім закінчили ся зносини його з приятелем, що умер 1863 року.

Такий зміст „очерка" д. Ярцева, написаного на основі виданих в Росиї матеріялів; головна ж біоґрафічна праця про Шевченка — Кониського зістала ся йому невідомою. З поміж листів Ш. автор подав оден недрукований, з автоґрафа, що його має у себе. *М. Кр.*

Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895). Составилъ Д. Д. Прото-

попов, Спб., 1898 стор. 370+XLI. (Виданнє Императорского Вольного Экономического Общества).

Року 1861 при названому Товаристві з ініцияти́ви Лашкарева орґанізовано „Комитетъ Грамотности“; головною задачою його було пиклування про народню осьвіту. Року 1895 уряд скасовав його. В названій книжцї д. Протопопов на підставі джерел урядових і росповідає історию сего комитета. Історня вельми цікава, а ще більш журлива. В книжцї д. Протопопова, наче в веркалї, виразно бачимо боротьбу сьвіта з темрявою, ретроградства з поступом, паростків волї з самовластем бюрократизму. Можна сказати, що історня Комітету Грамотности єсть вельми скорочена, але яскрава і певна історня культури російської за останні часи після скасовання 19 лютого р. 1861 крепацтва. Як ті чи иньші погляди головних адміністраторів Росиї відбивались на дїяльности і напрямі Комітета Грамотности, так відбивали ся вони і на цїлому житю громадському і полїтичному усеї Росиї.

Ледві Комітет Грамотности, котрому спрняли тодїшнїй мінїстер „Госуд. Имуществъ“, народивсь в квітнї р. 1861 на сьвіт божий, як мінїстер вн. справ Валуєв вбачає „неправильныя дѣйствія Вольнаго Экономическаго Общества учредившаго Комитетъ Грамотности собственною властію“ (стор. 11) і випрошує у царя приказ, що потроху паралїжував дїяльність Комітета. Перегодом і мінїстер осьвіти ґраф Путятін 19 жовтня того-ж року, довідавшись „изъ разныхъ вѣдомостей“ (часописів) про істнования Комітета, питає В. Е. Товариство, на яких „законныхъ основаніяхъ этотъ Комитетъ учрежденъ“? Ґрафу Путятіну відповіли, що Комітет орґанізовано правом статутів В. Е. Товариства (стор. 13). Финансова спромога Комітета була вельми мизерна, тим то щоб добути грошей на орґанізацию школи, яка-б виготовляла сільских учительок, комитет заходив ся спорудити концерт. Коло сїєї справи найбільш працював ґенерал Половцов. В оповістках про концерт помилкою було ужито слова „женская семинарія“. Шеф жандарів князь Долгорукий зараз же зняв цїлу переписку про сю „семинарію“; вийшла чимала колотнеча (стор. 19). Найбільша причепистость адмінїстрациї до Комітету розпочалась року 1866, коли мінїстром осьвіти став ґраф Толстой. „Мѣропріятія“ проти Комітету то більшали, то меньшали аж доки р. 1894 мінїстри вн. справ Дурново і осьвіти Делянов не виклопотали 17 листопаду 1895 царського приказу, щоб Комітет Грамотности перейшов під догляд і орудовання мінїстра осьвіти, котрий повинен надати Комітетови новий статут. Ґраф Делянов і надав такий статут, на який Комітетови не можна було згодити ся, і Комітет погиб! Така в коротких словах історня Комітета. Але книжка д. Протопопова цікава не тільки взагалї; вона

має за для Українців свій спецняльний інтерес: вона росповідає на підставі архивних документів — історию відносин Комітета в справі домагання Українців, щоб в українських народніх школах пановала і мова, і книжка українська. Отсї відносини автор доволї широко і з певних жерел росповідає на стор. 20, 79, 125, 126, 175, 185, 189, 202, 276—283 і ин. Ми перекажемо їх за автором короткими словами, радячи цікавому читачеви перечитати усю книжку д. Протопопова.

Ініцияти́ва сієї вельми важної справи належить українським діячам в Полтави; вони вдали ся в Комітет з петицією, щоб в українських школах пановала мова українська. Комітет в перший період своєї діяльности (1861—65) боронив сю справу: „высказался въ пользу введенія украинскаго языка въ народную школу и о необходимости этой мѣры довелъ до свѣдѣнія министровъ Народнаго Просвѣщенія и Государств. Имуществъ“; опріч того комітет заводив до катальоґу добрих книжок і українські. Питання про шкільну мову і автор „Исторіи“ признає „важнымъ, принципіяльнымъ“. На стор. 79 читаємо: „Возбужденіемъ своимъ данный вопросъ обязанъ главнымъ образомъ групѣ просвѣщенныхъ и энергичныхъ украинскихъ дѣятелей, жившихъ въ Полтавѣ. Это были: Лобода, Кониссkій, Пильчиковъ, Оболонскій, Коссовъ, Куликъ, Куровъ и др.; часть ихъ была вскорѣ выслана административнымъ порядкомъ въ далекія окраины: Мезень, Пинегу, Тотьму; они и изъ далекой ссылки сносились съ комитетомъ; но умолкли, встрѣчая равнодушіе къ своимъ планамъ“. В тій самій справі прислали в Комітет петицию і з Київа 84 учителї недїльних і щоденних народнїх шкіл. В гуртї отсїх 84 чоловіка бачимо підписи (ст. 81) на першому місцї Павла Чубинського, далї Солонини, Свидницького, Вслод. Антоновича, А. Андрієвського, Боровиковського, Рильського, Хижнякова, Рубинштейна, Драгоманова, Кистяковського (Федора) і т. д.

Цїлий рік 1862 питання про шкільну мову на Українї не сходило з черги в Комітеті, і хоча проти української мови виступав дехто з товаришів Комітета, найпаче Сафронов, Хотинский, проф. Коялович і київський дідич Єриеєв, одначе велика більшість Комітету стояла за українську мову, і в листопадї він висловив: „невозможность согласиться съ мнѣніемъ о безполезности первоначальнаго преподаванія грамоты на малороссійскомъ языкѣ въ южнорусскихъ селеніяхъ“. Річ певна, додає д. Протопопов, що нї в 70, нї в 80 рр. „Комитетъ не постановилъ бы ничего подобнаго“ (стор. 84). Факти підпирають таку думку вп. автора. Бачимо, що від р. 1865—6, коли наступив другий період діяльности Комітета, річ про українські книжки і мову замовкла в Комітеті, аж до р. 1894. Ще року 1866 Комітет „изъ списка одобренныхъ имъ книгъ, даже выпускаетъ отдѣлъ малороссійскій, на томъ основаніи, что книгъ

на этомъ языкѣ нѣтъ въ петербургскихъ книжныхъ магазинахъ и что въ Петербургѣ нѣтъ лицъ достаточно знакомыхъ съ украинскою литературою, которыя могли бы быть экспертами при оцѣнкѣ книгъ (ст. 20).

Вп. автор „Исторії", цілком і щиро переконаний ідеєю справедливости і права української мови пановати в українській школї, на стор. 280 додає, що в архиві Комітету зберіг ся реєстр книжок українських, які „одобрилъ" до 1866 Комітет; в 31 назви тих книжок було р. 1866 в продажі в Петербурзї 17 назв, в книгарнях Кожанчікова і иньших, більш 2000 примірників; але про такі книжки у Київі, Харкові і ин. містах на Україні не було зібрано в Комітеті ніяких звісток. А що до недостачи експертів, дак Вп. автор називає 14 чоловіка осьвічених Українців — переважно письменників, що жили тодї в Петербурзї, між ними „Костомаровъ и Мордовцовъ, компетентность которыхъ стояла внѣ сомнѣнія" (стор. 283).

Дійсне, причина того, що Комітет повернув ся р. 1866 спиною до української книжки, була не в тім, на що вказував Комітет. Більшість Комітету, навіть в рр. 1861—62, хоч і сприяла справедливим бажаням Українців, але сприяла не з переконання, а під впливом часу: що у неї провідної ідеї в сїй справі, ідеї, перенятої глибоко, усїма нервами, не було, се знати з того, що Комітет однією рукою тримав ся за українську мову і книжку, а другою, як справедливо помітив і автор „Исторії" (стор. 16) — „за содѣйствіе обрусенію Польши". І от скоро повіяв иньший вітер, Комітет і собі відвернув ся від української мови і книжки і взяв ся, — чи свідомо, чи нї, се все однаково — спріяти реально обрусенію України.

Нарештї р. 1894 за своє право знов обізвали ся до Комітету Українцї, спершу з Чернигова по ініцияти Ілї Шрага, а потім і з Київа. На жаль — небавом наступило скасовання Комітета. Можна, одначе, гадати, що сим разом Комітет, де пановала вже частина людей лїберальних, де голоси Єремєєва, Скарятина і т. и. були принишкли, був би обізвав ся справедливо.

В книжцї д. Протопопова стрічаємо цікаві факти на користь української книжки; Великороси: академик Самбікін і відомий педаґоґ Бунаков — автор кількох книг для народу — прохали Комітет Грамотности присилати задля народа в слободи Острогожського і Новохоперського повіту Воронїжчини українські книжки. „Народ тутешнїй, писав Бунаков, хоча й говорить мовою, що трохи відійшла від чистої української, одначе все-ж таки лїпше розуміє останню, нїж великоруську (стор. 279).

О. К.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи (відбитка з час. Новое Слово 1897, IV с. 215—262).

Статя починаєть ся замісь вступу короткими побутовими образком — описом подорожи авторки по Катеринославській ґубернії і короткого побуту її в селї Пряциві, Новомосковського повіту, Катериносл. ґубернії. Вона заїхала до знаної собі вже від давна хати Дуплїя, проводиря секти „шалапутів". Се було під празник Спаса і на подвірю і в хатї йшли приготованя до великого обіду, яким частували заможнїйші селяне сектанти бідних своїх громадян і гостей; гостина була для всїх без ріжниці віри.

Дальше переходить авторка по черзї всї секти Катер. ґуб.: скакунунів, шалапутів, хлистів і баптистів і подає історию кождої з них, також говорить про ріжниці і відносини одної секти до другої і до православія та про становище уряду супроти сектантів. Авторка користала з урядових справоздань, церковних журналів, а свої відомости, які з них почерпала, провіряла власним досьвідом, себто частими подорожами в сектантські села; вона зближалась з сектантами, брала навіть удїл в їх обрядах і через то відомости, які вона подає, можна уважати вповнї автентичними. Тим для специялїста ся статя д. Бородаєвської може бути дуже цїнна.

На закінчене авторка висловляє свої гадки про причину сектантства: вона видить в нїм пробуджене духа народу, що вийшовши зі сну пісдя кріпацтва, шукає собі дороги, „і його безпомічна рука стараєть ся власними силами запалити сьвітильник правди, що одначе часами в його руках сьвітить нездоровим огнем" (авторка має на гадцї ті фанатичні подвиги сектантів, які противлять ся природним законам). Се пробуджене народнього духа, по словам авторки, належалоби використати для просьвітних і поступових цїлей, та на жаль, народу не подаєть ся систематична осьвіта, шкіл мало, а ті що є не відповідають свойому завданю; духовенство взагалї поводить ся з народом ворожо і не має у него довіря: в тім випадку сектантство дуже часто являєть ся протестом проти слуг православної церкви. Але винні не виключно сьвященики, а більше ті ненормальні відносини їх до парохіян: сьвященик жиє і мусить жити з народу, не може отже щиро працювати для него. Крім всего того, ще й закон не бере в опіку сектантів і виступає проти них виключно тільки ворожо; наслїдком того трафляють ся часто такі нелюдські сцени, які авторка описує в сїй статї, почувши їх від самих жертв тої несправедливости закона; через те сектанти замикають ся тільки самі в собі і стають неприступними для всяких поступових впливів, які виходять з поза їх громади. *М. Г-а.*

Очерки простонароднаго житья-бытья въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обиходности. (Этнографическія данныя). Съ географическимъ видомъ Витебской губерніи и четырьмя чертежами въ текстѣ. Составилъ Н. Я. Никифоровскій. Витебскъ, 1895. Ст. VIII+552+CLIV.

Книжка, якої наголовок наведено висше, друкувала ся первістно в фейлєтоновім відділї „Витебскихъ Губер. Вѣдомостей" чотирнайцять місяців від марта 1894 р. до мая 1895 р. Вона складає ся з трьох, чи то чотирьох (у автора) розділів, в котрих описано детально все, що має якунебудь стичність з їжою, одежею і селитьбою білоруського народа. Описано там виготовлене хлїба ріжного роду, страви — звичайні, щоденні і принагідні, що бувають лиш в часї великих сьвят і празників, ласощі, за якими пропадає Білорусин, посудину, якої треба при виготовленю їжі, напої і приготовленя тих, котрі в дома роблять ся; мужеську, женську і дїточу одежу, вироби її і знаряди потрібні до виробу; обістя і всьо те, що на нім стоїть, або звязане з ним чи то посередно, чи безпосередно.

Коли прийде ся порівнати розмір книги до описаного матеріялу, то треба буде сказати, що опис той занадто розтягнений, особливо коли зважимо, що автор майже нїде не подає малюнків з виїмкою кількох, що можуть навіть не входити в рахубу. Брак малюнків треба уважати за головну хибу працї автора. Представмо собі, що його книжку читає чоловік з міста, не обізнаний з селом; чиж він без малюнку потрафить все зрозуміти? Те саме треба сказати навіть про етноґрафа, але чужинця, що не був на Білій Руси. А треба і се сказати, що дуже часто подибуємо тут не описи предметів, лиш їх терміни; тодї річ ще гірша, особливо коли автор подає терміни в білоруській мові, без жадних близших пояснень. Звідкиж той, що хоч знає білоруську мову, але не знає всїх льокалїзмів, може розуміти, про що ходить авторови? Через се все мусить книжка тратити на вартости. Так само треба сказати, що навіть більші описи дуже часто бувають неясні. Я не буду наводити ту примірів, але кождий, що возьме книжку до рук, переконає ся про мій закид.

Що до білоруських слів, виразів і фраз, які приходять в книжцї, то хоч автор запевняє, що при подаваню їх послугував ся чистою фонетикою, находить ся в них так много похибок проти білоруського виговору, що треба навіть дивувати ся, як міг їх зробити чоловік, що будь що будь пережив поважний вік на Білій Руси, стикав ся з селянами і мав нагоду пізнати докладно їх бесїду. Для приміру буде досить

навести таке його поясненя (ст. І, в примітках): „Для оправданя принятої тут транскрипциї треба мати на уваві, що всї неакцентовані тверді самозвуки виговорюють ся як ы, навіть по гортанних... Букви и, ю, я, замінюють ся майже все на тверді ы, у, я, при чім звичайна буква ы нерідко переходить в u“. Тимчасом у Федеровського читаємо: bratóu̯, druhí, zusím, niéjako, zaniŭós, Licho, sierédzinu, siedzić, ciażeńko, ustuplú, miàlicaju, krŭoŭju, dōbro, hétaho, diroju, nibabam, katory, tréciaho, miejsco, haławy, bylí, nakryjcie, znaju, pŭoŭnym, sypać і т. и. У Шейна: игрушкою, стояць, кубки, столикомъ, сядзяць, свою, подорожную, дорожки, липы, хаци, малый, домць, забъюць, мужыкъ і т. и. Щож в такім разї робити з правилом д. Никифоровського? І чи можна на його „фонетику“ спускати ся?

Говорячи про зміни, які в культурним поступом заходять в житю Білорусина, д. Никифоровский ставить ся на якесь незвичайно дивне становище. Він при кождій нагодї нарікає на ті зміни так, як би через них Білорусини пропадали, а він з невисказаної любови за ними пропадав. Коли зміни які ведуть до гіршого, то оправдане нарікане; але коли зміни йдуть до лїпшого, то за чим жалувати? Чиж правдивий білоруський патріот може нарікати на те, що його земляки-селяни будують великі вікна в домах, ставлють підлогу, намісць печі, що забирала пів кімнати, вводять малі печки, купують самовари і т. д. Чи лїпше, щоби вони мешкали, як давно по хатах, що подібні більше до стайнїв, як до хат (що до тепер ще не перевело ся)? Чи можна жадати, щоби одна стадия людського розвою вічно між людьми тревала? Колиб так було, то на сьвітї не було би розвою, а нам треба-б хиба ще в перепасках коло бедер ходити. Можна вправдї подибати декуда нарікання етноґрафів на заник такого або другого звичаю; але роблять вони звичайно так тодї, коли загинений звичай був лїпший від нововведеного, або коли його не записав нїхто, а тепер здав би ся він до поясненя якоїсь там другої річи, що має більшу вагу в науцї. Такого нарікання як у д. Никифоровского принайменьше не доводило ся менї нїгде стрічати.

На многих місцях відступає автор від предметового опису, а подає свої рефлексиї. Розуміє ся, що чим більше лїричні ті рефлексиї, тим меньше мають вартости; без многих з них можна зовсїм сьміло обійти ся; вони хіба місце забирають, а користи для читача не приносять нїякої.

На початку книжки подав д. Никифоровский мапку, що має представлювати Вітебську ґубернїю. Під нею підписав шумно: Географическій видъ Витебской губерніи. Гадав би хто, що довідає ся з тої мапи не знати як багато; тимчасом коли він не оглядав Вітебської ґуб. на иньшій мапі, то з сеї певно нїчого не зрозуміє. Кілька назв місцевостий,

і то замазаних, без рік, без поданя довготи і ширини ґеоґрафічної, в маленькім розмірі — не говорять нічого. Сам проект поданя мапи — добрий, — але виконане його — до нічого.

Але книжка д. Никифоровского все-ж таки є не без вартости, і при згаданих хибах: материялу в ній багато; багато з того, що записане, вийшло з уживаня і за кілька літ певно не змогло би вже дістати ся до ширшої відомости; тим воно й ціннійше. Досьвідчений етноґраф з'уміє все покористати ся зібраним материялом, з'уміє розріжнити ліпше від гіршого, з'уміє доповнити собі те, що автор полишив невиясненим.

Коли вірити д. Никифоровскому, то Білорусини собі дуже вигідні. Вони мусять по обідї завсїди спати: „Пообідний відпих в видї сна уважає ся конче потрібним і не сплять тілько дїти, пастухи, дївчата та кухарки". У нас в день звикли спати лише в сьвята, в иньші-ж дни тілько в лїтї, коли є багато роботи, коли треба робити майже цїлу ніч, так що на сон лиш 2—3 години лишає ся. Тодї по полуденку, як сонце найбільше припікає, засипляють найбільше на годину ті, що багато роблять.

Білорусини дуже побожні, а при тім любують ся незвичайно у всяких церемоніях. І так: коли сїдають до обіду, умивають руки і підходять до стола, на котрім вже розложені ложки, порциї хлїба, а в сьвяточні дни блини. Старший в родинї відмовляє молитву в голос або по тихо; за ним слїдують другі. [У нас молять ся перед їдою лишень на сьвятий вечер (перед Різдвом), та при таких нагодах, де збирає ся в гостину більше число людий, нпр. празники, весїля і др.]. Відтак кождий сїдає на своє місце, відломлює кусок хлїба з своєї порциї, посипує трошки солею і їсть перед тим, нім принесуть першу потраву. Дїти стають з ложками звичайно при матерях на стільники і роблять те, що старші: учуть ся „люцкісцї" (приличного поведеня). По сьому насипує кождий коло себе на стіл купку соли, яку задумує з'їсти (по кождій потраві закусують там хлїбом з солию) і чекає. Господиня приносить потраву, кладе на стіл, сїдає сама і каже: Прінімайцї ся! Аж тепер починають їсти!

Комічно виглядають при їдї дїти. Ложки у Білорусинів не грішать малими розмірами. Наслїдком того дїти, хоть навіть більші, не годні вкладати ложок в уста як треба, а обїздять з ними так довго зі всїх трьох боків, доки не висербають начертого.

Всї їдять з одної миски. Щобиж по дорозї не хляпати, зачерають неповні ложки, обтирають їх в берег миски, а несучи до рота підкладають під них куски хлїба, котрим закусують По скінченю їди обли- зують докладно ложки і складають на стіл.

Коли розломлюють хлїб, а кришки попадають з нього на стіл, збирають їх скоро мякушкою або пальцями. Коли попадають на землю, про-

винник підносить їх і приговорює до кождої: Вибачай Божінька! При столї ведуть поважні розмови. Хтож виступить проти сього правила і позволить собі зажартувати або сказати „дурницю“, дістає безпереиінно ложкою по лобі. Жартувати можна аж по скінченю їди.

По їдї встають всї, хрестять три рази тото місце, де лежав кождого хлїб, і молять ся коротко. Молитва ся відбуває ся однакож лиш дуже рідко.

Дуже добрим звичайом є те, що Білорусини будують у себе банї, в котрих часто парять ся. Коли порівнати їх з нашими селянами, що не живуть над водою і що купелї зовсїм не знають, а купають їх хиба мами маленькими, то й вийде те порівнане не в користь наших. Тай дивно, чому у нас в таких селах нїхто не впаде на думку баню зробити, тим більше що могла би йому хосен принести.

Дуже часто запрошують до себе в баню знайомих, сусїдів, що зве ся „йти на голий банкет“. Діє ся те особливо тодї, коли сусїди не можуть до своїх бань входити. В банї ходять часто жони родити. По породї миє ся через шість недїль в банї лише родиля і дитина. Більше не вільно нікому. Тодї то домівники йдуть купати ся до сусїдів.

В банях нищать також паразитів, що гнїздять ся в білю. Роблять те двояко і відповідно до того називають „прудіць беле“ і „школіць ґадиў“. В першім випадку стрясують біле над „кимянку“ почім роздає ся легкий тріск погибаючих животин; в другім розстелюють по нїй біле, тягають поволи і обертають. Коли розійде ся по банї неприємний запах, то знак, що паразити добре покарані.

Білорусини великі формалїсти. Поминувши те, про що вже була бесїда, особливо про обід, є богато у них таких справ, що можна їх не инакше полагоджувати лиш принятим способом. Я наведу ту лиш таке для приміру: Коли йде робітник, що робить сокирою, то з того, як він її тримає, можна вгадати чи він іде на роботу, чи з роботи, чи далеко, чи близько. Коли він іде поволи, а з торбини на плечах виглядає конець топориска, то вертає з роботи; коли торбинка наповнена їдою і деякими робітними знарядами, а сокира висить з переду топориском в долину — робітник іде на роботу. Коли торбини нема на плечах, а сокира заткнена за пояс ззаду, робітник іде недалеко рубати дерево; коли сокира так само стоїть, а з боку є торбина з їдою, він вибирає ся далеко рубати дерево. Таких позиций дуже много.

У Білорусинів незвичайно богато дуже цїкавих звичаїв. Згадаю тут лишень про зажин перед жнивами, про коленя ух, про викликуваня огня й ин. Останнє звертає на себе особливо увагу тим, що відбуває ся ще деколи, хоч рідко, через терте двох сухих патиків, частїйше через кресане. У нас сірники розповсюдили ся так між народом, що тертя набуть нїгде вже

не уживають, а кресало дуже рідко і то хиба звичайно пастухи, котрим нераз вигіднійше навіть буває послугувати ся кресалом. Про велику забобонність Білорусинів скажемо при обговореню книги д. Федеровского.

При кінци книжки подав автор стільки „примїток“, що з самих них була би книжка. Вони виносять 149 сторін великої вісїмки. Таке поміщуванє примїток і в так значному числї є однакож дуже непрактичне. Що хвилї треба листувати до відповідного відсилача, все треба книжку в двох місцях мати отворену. Через те не лиш невигоду має читач, але часто може губити ся навіть в читаню. Далеко лїпше примітки робити під текстом. Многі знов з примїток, які подавав автор на кінци, можна було в самий текст повводити.

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1891 przez Michała Federowskiego. Том I. Wiara, wierzenia i przesądy ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Краків, вид. Академії наук, 1897. Ст. XX+509.

Білоруська етноґрафія поступає скорим кроком наперед, хоть етноґрафічний обшар Білорусинів не великий, хоч людність їх не дуже численна, хоть культура розвинена у них невисоко. Факт сей треба пояснити тим, що білоруською етноґрафією займали ся і займають ся окрім родовитих Білорусинів також Росияни і Поляки. Російська лїтература може похвалити ся такими збірниками, як Шейна, Безсонова, Романова, Добровольского; в польській находили ся до тепер лиш невеличкі збірки і поодинокі статї; з виходом цїлої працї Федеровского здобуде й польська лїтература твір, що буде належати до перших на поли білоруської етноґрафії.

Цїлу збірку задумує д. Федеровский видати в 10 томах. Про подїл, якого хоче він при тім тримати ся, каже в передмові (ст. X) так: „До нинїшньої працї приложено, о скілько менї відомо, по раз перший уклад опертий на фільозофічній клясифікациї по виводам дра Яна Карловича, представленим на з'їздї фолькльористів в Штокгольмі 1889 р. Подібний уклад повинен вдоволити кождого мітольоґа; зі всїх знаних менї систематичних плянів він є найлїпше обдуманий, бо в рациональнім порядку вичерпує цїлий круг поодиноких галузий знаня, тому як найвсестороннїйший найбільше відповідає потребі“. Я не мав нагоди пізнати подїлу дра Карловича, однакож з першого тому працї д. Федеровского бачу, що він, чи може його переведенне у д. Ф., не є консеквентним. В роздїлї третім напр. подає він оповіданя про чарівників і знахорів,

але лишень коротенькі; довші відкладає „до одного з дальших томів“. Чиж не ліпше помістити було всї оповіданя про чарівників разом? Яка рация була дїлити їх? Сама довгота або короткість оповіданя не впливає прецїнь на причисленє його до одної або другої ґрупи. Таких річий находить ся ще більше в першім томі.

Щоби познайомити читача з подїлом і змістом першого тому, а наведу тут наголовки поодиноких роздїлів: Книга перша. Віра. I. Божества (Бог і сьвяті). II. Демони. 1. Чорт. а) Про ріжні види, вплива і учинки чорта. б) Про закляті скарби і про чорта, що їх стереже. 2. Духи. Страхи. а) Духи, що показують ся людьом з волї Бога; б) чоловіка; в) чорта. 3. Люди-духи. а) Шкідливі єства. б) Шкідливі і помічні рівночасно. в) Доброчинні. г) Нешкідливі. 4. Мітичні єства. а) Божества. б) Водні єства. в) Мітичні герої. г) Мітичні потвори. 5) Єства в людськім видї. а) Первоніфікация добродійних єств. б) Шкідливих. Книга друга. Природа. I. Видимий земний сьвіт. Понятя про нього. II. Видимий земний сьвіт поза чоловіком. 1. Воздушні в'явища. 2. Земля. 3. Камінє. 4. Рослини. 5. Звірята. III. Чоловік. 1. Понятя про чоловіка. а) про чоловіка і дочасне житя. б) Про людську душу і позагробове житя. 2. Понятя про народи. 3. Місцелянея. Часть II. Книга третя. Культура. I. Релїґія. 1. Етика. а) Поступованє супроти річий. б) Духів і божеств. в) Людий, г) Особисте. 2. Культ. а) Вплив на річи. б) Вплив на духів і божества. II. Звичаї. 1. Родинні звичаї. а) Свята. Весїля. б) Родинне домашнє житя. в) Народини. Хрестини. г) Вихованя дїтий. д) Ворожби і забави. е) Смерть і похорон. 2. Товариські звичаї. 3. Правні звичаї. III. Занятя. 1. Лови. 2. Рибальство. 3. Пастирство. а) Годівля домашнїх звірят в загалї. б) В подробицях. в) Годівля дробу. г) Пчільництво. 4) Будівництво. 5. Рільництво. 6. Огородництво. 7. Жіноче ґаздівство. 8. Хороби (медицина). 9. Ветеринария. 10. Ліки. Виказ лїчничих рослин.

Як видно з подїлу, д. Федеровский списав незвичайно богато забобонів, а кількож там остало ся ще несписаних! Якіж Білорусини супроти того мусять бути забобонні! Автор каже про се так (ст. 284, ч. 1465): „Народ на Литовській Руси, привязаний сильно до своїх традиций, заховав до нинї незвичайно богато забобонів і то не лише таких, що тикають ся справ більшої ваги, але і звичайних, щоденних, в котрих кожде дїло, майже кождий крок чоловіка залежить від множества осторожностий і всякого роду практик. Є то, коротко кажучи, цїлий кодекс поступованя для кождого полу і віку з'окрема, а тих перестороґ, які він містить в собі, всякий що тілько поважає память своїх предків (ustanowu predkòŭ v. dziedòŭ) і хоче бути щасливим, повинен все і всюди як найповнїйше пильновати“. Велику ту силу забобонів можна собі пояснити тим, що Білорусини до недавна жили ще посеред

самих болот, неприступних мочарів, величезних лісів, нетиканих людською рукою; культурі трудно було дістати ся туди; тому жили вони „як Бог приказав“ не вводючи в свій спосіб житя нїчого нового, а тримаючись формули знаної і у наших селян на многих місцях „най буде як бувало“. Новійшими часами пороблено і там дороги, желїзницї, почав ся навіть рух просьвітний, хоть слабенький, то видить ся, дотеперішним навичкам Білорусинів, які ще зістають ся у апоґея своєї сили, буде йти все в Петрового дня, аж доки не прийде їм амінь.

Живючи довший час між нашим народом, мав я нагоду придивити ся його навичкам, поглядам, вірованю. Незвичайно богато анальоґічности находить ся в вірованю нашого народу і білоруського. Я не буду тут застановляти ся над причинами такої анальоґічности, але тільки її зазначу, поки не зможу з фактами в руцї висказаного удовідняти.

В оброблєню, особливо деякі віддїли, представлюють ся дуже добре. До них в першій мірі треба зачислити віддїл про народне лїчництво. Білорусини знають велику силу лїчничих рослин, а лїчничі власности їх знають так використовувати, як може й наукова медицина не потрафить. На одному місци каже автор, що не рідко надибав таких людий, які вміли розріжнювати і називати цїлі сотки преріжних рослин, подаючи при тім докладні поясненя про лїчничі прикмети кождої. Ліки, приряджені простим мужиком, нераз помагали в хоробах і людий, і звірят. Автор подає факт лїченя, при якім був сьвідком, рослиною званою „bałotnio użowo zielje“. Коли гадюка укусить кого, тодї знахор робить напар на молоцї з „ужівника“ і дає пити. Худобинї дає його в кульцї хлїба по відповіднім розтертю. Таку кульку дав при авторови корові знахар Іван Гузарик, зі Студерівщини; протягом одної доби пухлина зникла зовсїм з корови.

Натурально, що між тими селянськими лїченєм заходять часто чисто варварські факти; але се буває лиш тодї, коли лїчуть якусь хоробу без рослин, коли хотять її відогнати якимись заклятими словами, коли вкінци не знають що радити. Так приміром одній вагітній дївцї казали баби в часї тяжкого породу скакати з печі на лаву, з лави на землю і на відворіть. Дївка скакала, але не помагало нїчо. Тодї вхопили її попід пахи і почали трясти. Правда, по часї витрясли дитину, але дївка тогож дня умерла. З поліжницею взагалї мужики поводять ся недотепно; звідти буває, що нераз молода жінка, около 30 лїт з роду, виглядає як баба. Те саме дїє ся і у нас. Білорусини-ж кажуть (ч. 1627): Pa połazi ni trĭebo babi nadto razlěžýwaćsie: dwa, try dni, to i hodzi. Katora padło ležýć doŭho, to heto piesta, leżàj, hnilaka, bŭolsz niczoho.

Дуже замітна річ, що білоруські, домородні лїкарі лїчуть богато хороб відходами (excrementa), і то не лишень всяких можливих звірят, але і люд-

ськими. Та ще коби уживали їх зверху, то можна би остаточно витримати, але дуже часто вони садять їх в середину чоловіка. Послугують ся також иньшими подібними паскудствами. Тут доходить обридливість вже до великого степеня. Я наведу кілька таких примірів: На біль горла найлїпшим средством є — „prykładáć ciopłym, nap̀aranym białywn h....m sabaczym, to adydzie“ (ч. 2311). На брак корму в грудьох дають жонам їсти крупник, в котрім потайно варили миш (ч. 2326). На плїснївку, яку дістають дїти в ротику, беруть жмиток волося, мачають його в чорнило і тим натирають ротики дїтьом! (2358). Як кашель не дає спокою, то „wielmi pamŭòcnaje łàstaŭczyno h.. o spálenaje na popiáł pić z małakòm“ (2367). На випадок затримання ґазів дають ликати три живі або неживі мухи (також пять) (2397). Для піяків мають такий лїк: вкладають небіщикови, якомубудь, гріш до рота, перед похороном виймають гріш, відтак кидають його в горівку на якийсь час і дають її пити піякови, не зраджуючи перед ним тайни. „To jŭòn pacznié ryhàć, aż zielonym pacznié rwać ź jehò i pa tòj raz ni pakasztuje, tak jenà jemù zhidzić“ (2402). Як хто подвигає ся — особливо женщини — то дають пити курячий відхід в горівцї (2411). На сухоти найлїпшим лїком росіл з слїпого ще песяти (2440). На те саме добре їсти мясо печене з сови (2441). На дурійку дають їсти хруща, або його гусїльницю в хлїбі, званого Cetonia aurata (2462). На фебру кажуть пити теплу воду через цибушок з люльки (2477). На „жабу“ у дїтий „najłièpsz z tahò karyta, szto świnie jedziàć, zabràć palcam toje, szto na bièrahach paprylèpliwajećsie i paszmarawàć ŭ hubi“ (2492). Подібних „лїків“ можна би навести ще цїлу купу. Читаючи їх, приходить аж дивувати ся, кому впало на гадку користувати ся таким плюгавством, як воно може вдержувати ся між народом, коли воно, річ певна, нїколи нїкому не поможе, як що не пошкодить. Подібні лїки завдають також худобі.

Дуже цїкавою річию булоби мати статистику смертности у Білорусинів. Вони майже все лїчуть ся самі; варто-б порівнати тодї смертність між ними і культурним котрим народом, нпр. Німцями, що уживає лїкарської помочи; прийшло би ся тодї до дуже інтересних виводів.

З иньших роздїлів не подаю виїмків, хоч вони аж просять ся. Се задалеко б мене завело. Скажу лише, що в кождому з них тілько так ріжнородного материялу, що в наслїдок того нїхто, що схотїв би писати про Білорусинів — розумію тут простий парод — не зможе обійти я без збірки д. Федеровського. Збірка має всї прикмети доброї книжки. втор не робить в нїй жадних карколомних штук, як то богато етноафів робило, особливо коли заглублювали ся в пояснювания народнїх рований, всїдаючи кождий на свого окремого коника фантазиї. Він пише

від себе дуже мало, обмежує ся лишень на подаваню найпотрібнїйших уваг і то коротких: за те форсує як найбільшою скількостю добірного материялу. Він обізнаний дуже добре з білоруською мовою. Через се має його збірка також свою вартість для фільольоґів; а звістно, що се не маловажна річ, особливо коли зважимо, що білоруська мова простудийована ще дуже неповно. Д. Ф. старав ся віддати вірно народний виговор — на скілько се було йому можна — а в тій цїли повводив навіть окремі ґрафічні знаки до своєї книжки: Знаком ӓ означив звук посередній між а і е; знаком â — звук а зближений до о; знаком i̭ — звук зближений до ӥ; знаком ṷ — звук, який у нас означає ся знаком ў. Зазначує також продовженя звуків і їх скороченя. Над словами — хоч що правда не всюди — подає наголос. Трафляють ся при тім також деякі недокладности, але без них остаточно не може нїгде обійти ся; вони й не великі. На многих місцях зазначує паралелї, що вартість книжки значно підносить. Шкода тілько, що автор обмежив ся на дуже незначне число збірників. Збірка д. Федеровского має ще вкінци ту добру прикмету, що майже виключно ним самим записана. Нефахові люди, при найлїпшій навіть волі, роблять нераз такі похибки, з яких виходять відтак ріжні непорозуміня. Сконтролювати їх при тім трудно; з одною особою далеко лекше се вчинити, а сконтролювавши одну похибку, можна на її підставі спростувати всї анальоґічні.

Коли вийде цїла збірка д. Федеровского, дасть нам дуже добрий образ білоруської культури — як на се вказує плян. Тому належить бажати, щоби вона як найскорше появила ся, а не вилежувала ся лїтами в бюрку зі стратою для науки.

Časopis musea království českého, 1897, ročník LXXI, redaktor: Antonin Truhlař, Прага, ст. 592.

В сім томі Часопис'а маємо цїкаву для нас статю Фр. Ржегоржа Kalendářik z národního života Lemkův. Příspěvek k rusínskému národopisu haličských Karpat. Д. Ржегорж знаний у нас з своїх численних етноґрафічних праць про Галицьких Русинів, заміщуваних в ріжних видавництвах чеських, що знайомила Чехів з нашим народом. Працї ті визначують ся великою сумлїнностю, вірностю і докладною обсервациєю житя нашого народа: д. Ржегорж не гордує навіть дрібницями і затримує ся над ними, коли лиш вони причиняють ся до висьвітленя незвістної якої справи, коли докладають хоч невеличкі риси до характеристики вировань, поглядів, обрядів та звичаїв народних. Деякі з тих праць подають зовсїм новий материял, недрукований ще в наших видавництвах. З огляду на те добре було би позбирати працї д. Ржегоржа, перевести на нашу мову і видати окремою книжкою.

Праця, якої наголовок наведений повисше, подає також новий матерhan; що до форми, то уложена вона подібно як анальоґічна праця „Kalendařik z národního života Bojkův“, друкована 1895 р. в часописи „Zlata Praha“.*) Я зазначу з неї на сьому місци лиш що найважнїйше.

На новий рік пють Лемки горівку; хто випє її більше тодї, як в иньший день, то прибільшить в собі на стілько крови, на скілько випив більше нїж звичайно. На другий сьв. вечер їдять у 7 мисках 7 потрав; між ними визначують ся особливо бобельки: вони незвичайною своєю грубостю вказують, що буде колосиста пшениця, груба як бобельки. За коляду обдаровують Лемки колядників лїтрою вівса, або сушеними овочами, хлїбом, прядивом, кусником полотна і т. и. Тому, що не винагородить колядників, сьпівають: „Скочила лишка до вовка, бодай ти ся не вродила лем сама половка“. В Ясельськім носять колядники з собою лїскові прути і роздаровують їх ґаздам: хто заткне сей прут собі на поли, тому крети не будуть рити; він помагає також худобинї, коли здує ся. Перший тиждень великого посту називають Лемки „Федоровиця“. Д. Ржегорж здогадує ся, що та назва походить від сьвятих Федорів, що їх память в тому часї обходять. Семий тиждень по Різдві називає ся „хромин“. Хто зважив би ся в ньому прясти, мусїв би охроніти. На Великдень хто скорше верне до дому з паскою, то й скорше обсїє ся. Хто принесе паску і вспіє ще перед другим з потока води принести, тому будуть корови давати молока як води. Цікаво, що Лемки не мають гаївок, тай не дзвонять по цїлих днях підчас великодня, як деінде. Юр — то день чарівниць. Лемки ненавидять їх страшно і ходять аж на угорський бік до баців (старших пастухів), аби лиш дістати у них зіля проти чарівниць. На Купала палять Лемки огнї і сьпівають піснї (собітки). Одну таку пісню наводить автор. На Ілю підгортають кілька корчів картофель, щоби великі виросли. В Ганчові не стелють на Різдво „дїдуха“, лиш на столї розкладають під обрусом сніп вівса. Під столом складають вістрє плуга, аби були витревалі, як желїзо, та ланцух, аби тримали ся в родинї так сильно, як огнива ланцуха. Другий день Різдва звуть „вимітним“, бо в ньому ходять по хатах мужчини, та замітають за домашню дївку хату, за що дістають від хозяїв почесне. З тим повязаний цїлий ряд повірок, з яких кілька автор наводить.

Материял до отсеї працї зібрав д. Ржегорж в Перегримцї, Ганчові, Вислоку, Рихвальдї та в околицї Жмигороду. Ориґінальних текстів наводить він мало. Між текстами звертає на себе увагу дві піснї: Перша

*) Про сю працю була згадка в бібліоґрафії IX т. Записок на ст. 43—45.

з них (ст. 353—354) — то колядка (щедрівка), записана з пропусками і деякими неточностями; мова її народня вправді, але все вказує на письменське походженє. Друга (ст. 363—365) має служити доказом, що Ленки знають і згадують давні, поганські русалки. Вона записана в околици Жигороду, але від кого, автор не каже. Тимчасом се важна річ, на мою думку; як показує ся, пісня не тілько не народня, але навіть не ввійшла між народ, бо інакше мусїло би те полишити на ній свої слїди. Вона не визначує ся надто анї змістом, анї артизмом, анї цїкавостю мотиву. Її вложив без сумнїву оден „з непризнаних“ поетів, що не мав нїякого поетичного таланту. На доказ сказаного вистане навести початок пісні:

Za selom kolo lisa — byv jes davna stav,
o kotorom sobi narod tak os skazav:
ščo tam jakyś panny pływały
i krasni chłopci sobi poryvały.
Razu odnoho jichav mołodec
svoji myłoj vźaty vinec.
Dyvyt śa, na lucí divčata tanćujut
i do mołodoho vsi śa usmichajut і т. д.

Д. Ржегорж пав тут жертвою містифікациї якогось добродїя.

Що до наведеня текстів треба тут ще замітити, що між ними находить ся досить помилок. Деякі з них то очевидно друкарські; але є й такі, що походять від самого автора. Декуди подано мильний переклад слів; нпр. хоч — třeba; стали приґравати — jali se hrati; багнїтки — прути з верби (намість: пупінки); anhelskym percem — ангельськими (намість анґельськими, анґлїйськими); hača — пес (намість лошак). Дечого не пояснено зовсїм, хоч треба було пояснити; нпр. Naj že bude čest i chvala Otcu predvičnomu, | sosnu v čelovičeskych z Divy roždenomu і т. и. Такі дрібницї не можуть однакож позбавити ваги працї, що сама по собі завсїди буде мати свою стійність.

В. Гнатюк.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, том XXII полутоми 43 й 44, т. XXIII пол. 45 й 46: Опека—Патентъ, Патенты—Поватажное, Спб. 1897—1898, ст. 960 й 958.

Почнемо з огляду цїкавих для нас статей уміщених в отсих двох томах. З статей ґеоґрафічного змісту української териториї дотикають ся: Осколъ (43), Острогъ, Павловскъ (44), Павлоградъ, Переяславль (45), Пирятинъ (46). Навіть поверховому читачу кидаєть ся в вічи, що статї

необроблено по загальному, для всїх однакому пляну: наприклад ґеольоґічні звістки наведено не у всїх вищезгаданих статях; теж саме можна сказати и про деякі иньші деталї.

Істориї українського народу і історії лїтератури присьвячені статї Остранинъ (43), Острожская школа, Острожскіе князья, Павлюкъ (44), Падурра, Партицкій, Паули-Жегота (45), Пересторога, Переяславское княжество, Петрикъ, Петрушевичъ (46), Петръ Могила, Печерскій патерикъ. І тут треба зауважити загальну хибу, про котру вже доводило ся казати, — часту недостачу рівномірности і недогляди в бібліоґрафії. Так наприклад між книжками наведеними в статї про Осторозських князїв не занотовано працї Вольфа Kniaziowie Litewsko-ruscy (142—159 ст.). Статї про Остраницю й Петрика не мають зовсїм лїтератури (взагалї се можна зауважити в більшості статей підписаних В. Р-въ). В статї про Падуру не дано загальної характеристики українсько-польської лїтературної школи. Справдї порівнявши з начерками, присьвяченими корифеям отсїєї школи — Ґощиньскому (пол. 17), Залєскому (пол. 23) і Мальчевскому (пол. 36, найбільший начерк про Ґощиньского) можно зібрати до купи головні її риси, але вказівок на иньших поетів в статї про Падуру не зроблено.

Між статями по народнїй поезиї й фолькльору зазначимо начерки д. Н. С(умцова) — Пахавіе Христа и апостоловъ (45), Переживанія (з загальним оглядом фолькльорної лїтератури), Плачъ Богородицы (46). Гарно оброблений огляд лїтератури додано до статї Н. Я(стребо)ва під заголовком Побратимство (46). Звертає на себе увагу також і етноґрафічна статя д. Мілєра про Осетинів (43), хоч і не має спецuяльної для нас цїкавости: се коротенький, але досить повний етноґрафічний начерк. Нарештї згадаємо ще дві статї Д. А(нучін)а по доісторичній археольоґії Пещерныя жилища и П. человѣкъ (46). *О. Г-ий.*

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1898: Лїтературно-науковий Вістник
Дїло
Руслан
Буковина.

Věstník slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, 1898.

L. Niederle — Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů", 1899.

Baron de Baye — Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, 1895.

L. K. Goetz — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt, 1897.

G. Schlumberger — L'epopée byzantine à la fin du dixème siècle, 1896.

Summa Rerum Romaeorrhosicarum (sic) — Ἅπαντα τὰ Ῥωμαιορρωσικά — Греки и Русь, 1898.

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, 1897.

Описаніе документовъ архива западно-русскихъ уніатскихъ митрополитовъ, I, 1897.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, т. I ч. 2, 1898.

Al. Halban — Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine, 1896.

Ѳ. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ магдебургскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, 1897.

Ѳ. Титовъ — Историческое описаніе Кіево-Андреевской церкви, 1897.

А. Н. Неустроевъ — Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ, 1896.

И. А. Куриловъ — Роменская старина, 1898.

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр., Т. I і II, 1893 і 1897.

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго, 1898.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка, 1898.

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ, 1898.

Д. Д. Протопоповъ — Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895), 1898.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи, 1897.

Н. Я. Никифоровскій — Очерки простонароднаго житья-бытья въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обиходности, 1895.

M. Federowski — Lud białoruski na Rusi litewskiej, I, 1897.

Časopis musea království českého, 1897, ročnik LXXI.

Энциклопедическій Словарь издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, т. XXII і XXIII, 1897 і 1898.

З ТОВАРИСТВА.

Засїдання секций і науковиж комісий.

(вересень — грудень).

19 н. ст. жовтня спільне засїданне всїх трох секций з нагоди вислання Товариством відпоручника до анкети, скликаної в справі реформи середньої школи; по обговоренню ріжних потреб сеї школи, поручено відпоручнику д. О. Борковському піднести висловлені десідерати в анкеті.

2 н. ст. падолиста засїданне фільольоґічної секциї: проф. Верхратський предложив свою працю: Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів; довша діскусия, через спізнений час, не могла дійти кінця, і закінченне її відложено до иньшого засїдання.

Тогож дня засїданне історично-фільософічної секциї: а) О. Целевич предложив свою розвідку: Участь козаків в польсько-московській війнї 1633—5 р. (прийнято до друку); б) до найблизшого, VII т. Історичної бібліотеки призначено переклад праці І. Линниченка: Черты изъ исторіи сословій Галицкой Руси XIV—XV в.

5 н. ст. падолиста засїдання лїкарської комисиї: а) Др. Ев. Озаркевич реферує працю др. Щ. Сельського: „Спірні питання про відклін родиицї" і працю др. А. Соловія: „Причинок до перерваня родиицї", прийнято до друку, і в діскусиї уставлено положничо-ґінекольоґічну термінольоґію; б) др. В. Гукевич реферує працю д-ра Е. Озаркевича: „Дослїди над пропасницею" (malaria), прийнято до друку; в) др. Ев. Озаркевич реферує про працю д-ра Дакури: „Про вагу посмертних бактеріольоґічних дослїдів", прийнято до друку; г) прийнято до „Лїкарського Збірника" дрібні реферати з ріжних галузей лїкарських наук, що зладили дд.: др. М., др. Гукевич, др. Полянський, др. Дакура, др. Озаркевич, студ. мед.: Ярослав Грушкевич, Гриць Гарматїй, Олекса Грабовський, Я. Вахнянин.

16 н. ст. падолиста засїданне історично-фільософічної секциї: а) М. Грушевський реферує розвідку д-ра Кордуби: Суспільні верстви та полїтичні партиї в Галицькім князївстві до пол. XIII ст.;

ухвалено до друку з деякими редакцийними примітками; б) М. Павлик реферує статю д. Ч. Хлїбороби на Українї Волини і Поділю; в) директор секциї повідомив, що др. Величко заповів незабаром прислати свій курс ґеоґрафії України-Руси, — секция визначила референтів.

Тогож дня засїданнє фільольоґічноï секциї: а) др. Франко предложив материяли призначені для V т. Етноґрафічного збірника (секция прийняла), б) В. Гнатюк предложив плян збірки народнїх анекдотів з Галичини, — секция ухвалила надрукувати яко VI т. Збірника.

1 н. ст. грудня спільне засїданнє всїх секций в справі вислання до мінїстерства меморияла в інтересах помноження руських катедр на львівскім унїверситетї; по довшій діскусиї прийнято головні точки сього меморияла, а готовий еляборат поручено предложити на друге засїданнє.

10 н. ст. грудня засїданнє лїкарської комісиї для наради над потребою руських катедр на львівськім унїверситетї в звязку з спільною нарадою всїх секций.

14 н. ст. грудня спільне засїданнє всїх секций: прийнято текст меморияла в тійже справі.

Тогож дня засїданнє історично-фільософічноï секциї: М. Грушевський предложив „Описи Ратенського староства 1500—1512 р." (надруковано в XXVI т. Записок)

Тогож дня засїданнє фільольоґічноï секциї: а) др. Франко предложив статю „Писання І. П. Котляревського в Галичинї" (надрук. в XXVI т. Записок); б) закінчено діскусию над працею проф. Верхратського й ухвалено задержати в нїй ґраматичну термінольоґію автора.

21 н. ст. грудня засїданнє археоґрафічної комісиї: в 1899 р. ухвалено видати першу половину збірника новозавітних апокрифів др. Франка як II т. „Памяток".

Тогож дня засїданнє історично-фільософічноï секциї: а) др. Франко предложив статю о М Зубрицького „Тїсні роки, причинки до істориї Галичини 1846—1861 р." (надр. в XXVI т. Записок), б) С. Рудницький предложив розвідку: Руські землї Польської корони при кінцї XV в. (прийнято до друку).

Наукове Товариство імени Шевченка і його діяльність в 1898 р.

Остатний двадцять пятий рік житя Товариства пройшов повний многозначних подій і гідно закінчив першу чверть віка його житя, що минула ся з кінцем сього року (2 бо грудня 1873 р. затверджено статути Товариства).

Сьвяткувати свого ювилею Товариство не схотїло, призначивши на осінь сьвяткованнє столїтнього ювилея нової українсько-руської лїтератури й национального відродженя, на місяць падолист, коли минуло 60 рік з дня смерти первоначальника нової нашої лїтератури Івана Котляревського. Се национальне сьвято, відсьвятковане нашим Товариством при участи иньших українсько руських галицьких товариств, було заміною специяльного сьвята нашого Товариства, котрому нинїшні обставини надали таке визначне місце в культурнім розвою нашого народа. Воно було описано в органах Товариства, і я тут піднесу тільки два моменти з нього, що мають велике моральне значіннє для дальшої дїяльности нашого Товариства. Оден — се загальне, сильне співчутє, яке викликало споряджене Товариством сьвято в усїх краях нашої вітчини, без ріжниції верств і партийного ґрупованя українсько-руської інтелїґенциї: жива симпатия, з котрою стрічено ініцияттиву нашого Товариства, могутний здвиг суспільности з цїлої австрійської Руси на наші сьвята, однодушний відклик з усїх країв залюднених Українцями-Русинами, загальне одушевлене, яке переймало участників сих „великих роковин“, більші і меньші льокальні сьвяткования, котрі пішли за тим по ріжних краях і місцевостях нашої вітчини — се все лишить ся на завсїди памятним. Другий втїшний момент — той відгомін співчутя, що викликало се наше культурне сьвято у ріжних словянських народів. Вкінцї — сьвято полишило по собі конкретну і дуже важну памятку, в завязаній уже Українсько-руській видавничій спілцї, до котрої ініцияттиву дали члени нашого Товари-

ства, а плян її приймяли зібрані підчас сьвята галицькі письменники й поручили особливій увазї участникам сьвята; надїємось, що ся нова інституция зробить важні прислуги нашому культурному розвою і буде своєю дїяльністю доповняти, а де в чім і улекшувати роботу нашого Товариства. На память нашого сьвята видало Товариство передрук Енеїди з першого видання 1798 р., буква в букву.

Друга памятна подїя — се великодушна жертва одного з наших закордонних земляків, що уставляє в Товаристві чималий фонд для запомоги землякам, котрі віддають ся науковим студиям і присьвячують себе унїверситетській дїяльности. Ми підносили вже, і то нераз, пекучу потребу таких стипендий і запомог для нашої суспільности, відтисненої від вищих шкіл, позбавленої всяких інституций, що давали б можливість людям, не рощибаючись за насущником, віддаватись науковій працї. Можна тільки пожадати, щоб сей фонд, вложений в каменицю, як найскорше і як найбільше міг давати коштів на сю благородну цїль, і щоб спасенний приклад нашого земляка найшов як найбільше охочих іти за ним. Ся ж жертва дала нагоду нашому Товариству урядитись більше відповідно, більше вигідно, не рахуючись з перспективами переносин з помешкання до помешкання, та постягати до купи роскидані до тепер в ріжних частинах міста ріжні галузи свого дїловодства, що теж, певно, добре вплине на його дальший розвій. На решті не можу замовчати того морального значіння, яке має для нас ся жертва закордонного земляка: вона показує ще раз, о скільки дїяльність нашого Товариства цїнить ся на закордонній Українї, не вважаючи, що там наші видання переважно заборонені і не можуть мати широкого росповсюднення; не вважаючи на те, важне значіннє діяльности нашого Товариства відчуває ся і там, і відчуває ся дуже живо, як то кілька раз могли ми переконати ся сього року очевидячки. Се многоважне значіннє нашого Товариства, що далеко підіймає ся над льокальними потребами та становить той духовий центр, що вяже в одно всї частини нашої роскавалкованої вітчини, передїленої природними і полїтичними границями, перегороженої всякими перегородами, — повинно завсїди бути на очах наших членів і одушевляти участників його роботи.

Важним фактом в житю Товариства була довершена сього року його реформа, що входить в житє з сим роком чи з сими загальними зборами. Її головною прикметою було — глубше переведеннє наукового характера нашого Товариства через цїлу його орґанїзацию, і по тій довгій історії, яку має ся реформа, переведеннє її

в житє сьвідчить про глубоку сьвідомість членів наукового і взагалї культурного значіння Товариства.

Наукова діяльність Товариства в сїм роцї зробила великий крок наперед. Окрім тих серий видань, що увійшли вже в житє в попереднїх роках (число їх дійшло вже попереднього року показної цифри 11 томів правильних наукових видавництв), сього року уведено в житє цїлий ряд нових, так що система видань Товариства осягнула далеко більшу повноту і спецілїзацию, а норма річних наукових публїкаций підняла ся до 15.

Важним фактом нарештї була поява нової лїтературної часописи — Лїтературно-наукового Вістника; його засновало Товариство на місце давнїйшої часописи „Зоря", на ширшій основі і в більшій великости; часопись ся значно вплинула на розвій лїтературних і взагалї культурних інтересів у нашої суспільности, і не вважаючи на дуже низьку передплатну цїну, могла сього року покрити кошти (правда — теж зведені ad minimum) свого видавництва — факт дуже рідкий, чи властиво одинокий в істориї наших лїтературних часописей.

Круг наукових зносин Товариства розширяв ся далї; нові робітники прилучали ся до давнїйших співробітників його видавництв; Товариство мало спроможність піддержувати молоді надїйні для наукової роботи сили невеликими стипендійками і запомогами; чимало зроблено для збогачення і вигіднїйшого уміщення біблїотеки і т. и.

Все се ті сьвітлі сторони в житї нашого Товариства, що, повторяю, наповнили богатим і многозначним змістом сей рік житя Товариства; але се житє мало й має далї деякі сумні сторони й обставини. Я мав нагоду порушувати їх в попереднїх моїх записках, і для того тут тільки коротенько про них згадаю.

Розвій наукової дїяльности Товариства й її орґанізация видвигнені інтензивною працею і посьвященнєм немногих одиниць, котрі і далї становлять той властивий осередок, коло котрого гуртують ся численні співробітники Товариства; ся залежність від здоровля, сил, обставин кількох одиниць позбавляє працю Товариства певности, не дає їй забезпеки, трівкости і постійности, якої мусимо для неї бажати з огляду на велику культурну потребу нашого народа. Незвичайно швидкий і успішний розвій Товариства протягом останнїх чотирох років був обрахований на полїпшеннє обставин, на піддержку Товариству від суспільности, від публїчних інституций, котрим мусить бути дорогий культурний розвій українсько-руського народа. Провідники Товариства робили під старою девізою: „не вважаючи на давнїйше, іти все наперед", числячи на лїпше в бу-

дучности. Але по кількох роках сеї роботи Товариство і тепер зістаєть ся тільки при надїях, досї обертає або даровою або дуже низько оплаченою працею; не можучи її відповідно винагорожувати, ще меньше може воно дати спроможність своїм робітникам віддати ся працї коло Товариства. Завдяки тому, що галицькі Русини не мають приступу до академічної карєри, ті молоді надїйні сили, які скуплює й виховує Товариство, мусять тодї, коли-б власне потрібували дальше віддавати ся інтензивній науковій роботї, розлазити ся по провінцияльним закуткам, де здібности їх марнують ся й упадають. Товариство, як би не найшло на далї більш інтензивної піддержки, стоїть перед перспективою роботи Данаід.

Сього року Товариство дістало з публїчних фондів $5^1/_2$ тисяч запомоги, о 1.000 більше в порівнанню з попереднїм, бо краєвий сойм підняв запомогу Товариству з 1000 до 1500 і запомогу археоґрафічній комісиї теж з 1000 до 1500 злр. Мінїстерство заповіло побільшеннє запомоги тільки на 1899 р., і то тільки в сумі 1000 злр., і ся запомога й далї не вставлена в буджет[1]). Більшу частину, яких $^2/_3$ своїх видатків на наукові видавництва Товариство мусїло покривати з иньших джерел. Але вже два останнї роки річних доходів не все ставало на те, й приходило ся порушати де що й останки попереднїх років. Таким чином доходи Товариства вишрубовано до останнього, і не тільки на дальше значнїйше розширеннє видань і взагалї видатків на наукові потреби Товариства нема надїї, але й удержати ся на теперішнїм рівенї буде тяжко без дальшого зросту доходів Товариства.

Розумієть ся, все що має житєву силу, не може загинути, і ми можемо вірити в те, що житєві сили нашого Товариства поборють всї трудні обставини, але я уважав потрібним піднести всї ті прикрі сторони в становищі нашого Товариства, щоб звернути на них увагу нашої суспільности, особливо всїх інтересованих розвоєм нашої культурної роботи. Caveant!

Я перехожу тепер до детайлїчного перегляду наукової дїяльности Товариства, і починаю з головного — з наукових видавництв.

Я сказав уже, що в сїм напрямі останнїй рік зазначив ся дуже великим поступом: введено в житє кілька нових серий видавництв і дальше поступлено в напрямі їх специялїзациї.

---

[1]) Сама собою встає перед очима паралеля буджетів анальоґічних наукових інституций двох сусїднїх славянських народів: краківська академія має з публїчних фондів річно 50.000 (з державного скарбу 20.000, краєвого 30.000), празька 40.000 (з державного і краєвого скарба по 20.000).

І так переведено до кінця плян специяльних публїкаций для всїх трох секций, роспочатий іще позаторік, — утворено Збірники секций, кождоЇ секциЇ осібно. Торік (1897) вийшов Збірник математично-природописно-лїкарськоЇ секциЇ (два томи, з котрих в однЇм зібрано головно материял ще з 1896 р.), сього року окрім трьох випусків Збірника сеї секциЇ (т. III вип. 1 і 2 і т. IV вип. 1) вийшли Збірники історично-фільософічноЇ й фільольоґічноЇ секций, разом (сього року) 64 аркушів друку. Збірники сих двох останнЇх секций призначають ся для систематичних збірок розвідок чи материялів, тим часом як Записки призначають ся головно для дрібнїйших розвідок і материялів, для оглядів і критичних оцЇнок науковоЇ лЇтератури і мають характер науковоЇ часописи.

Важний зріст і розширенне публЇкаций наступило в сфері етноґрафічних студий. Богатство материяла по українсько-руському фольклору й етнольоґіЇ й сильний наплив його в Товаристві вже кілька років вимагав помноження публЇкаций. Ще позаторік прийнято було плян подЇлу материяла на фольклорні і етнольоґічні видання; сього року постановлено видавати річно замісь одного два томи Етноґрафічного Збірника, присьвяченого на далЇ фольклору і докінчено розпочатий позаторік I том Материялів до українсько-руської етнольоґіЇ, так що сього року вийшло три томи етноґрафічних материялів, разом 50 аркушів, хоч розуміеть ся й се число не відповідае ще потребі і запасам материялів. Для ведення сих видавництв, збирання і оброблювання материялів секциЇ історично-фільософічна і фільольоґічна вибрали осібну етноґрафічну комісию, до президиЇ котроЇ увійшли редактори видавництв: Др. І. Франко, Хв. Вовк (Волков) і Вол. Гнатюк.

Другу наукову комісию сього року сформовано при математично-природописно-лїкарській секциЇ — комісию лїкарську, під проводом дра Сельського і дра Е. Озаркевича, а заразом Збірник секциЇ подЇлено на два віддЇли — математично-природописну частину і лЇкарський збірник, що будуть виходити осібними зошитами; орґанїзацию науковоЇ роботи в сїй новій комісиЇ й редакцию Лїкарського збірника дуже енерґічно займав ся др. Е. Озаркевич, поставивши метою перетворити сей збірник далЇ в періодичне видання, і ся орґанїзация науковоЇ роботи на полЇ лЇкарських наук становить новий, дуже втїшний крок в дїяльности Товариства. По тих довершених плянах і перемінах орґанїзация Товариства виглядае так:

Секция історично-фільософічна з підсекцию правничою
секция фільольоґічна
при них комісиЇ: археоґрафічна й етноґрафічна

секция математично-природописно-лїкарська

при ній комісия медична.

Система видавництв:

1. Наукова часопись, присьвячена передовсїм істориї, фільольоґії й істориї лїтератури україньско-руского народа, з ширшими оглядами наукової лїтератури, головно в тих же галузях наук — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (річно 6 томів по 12 арк.)

2—4 Збірники поодиноких секций

5. Правнича часопись — при історично-фільософічній секциї

6. Руська Історична бібліотека — при тій же секциї.

Видання комісий — а) археоґрафічної:

7. Жерела до історії України-Руси

8. Памятки україньско-руської мови і лїтератури; 7 і 8 виходять чергуючись, по 1 тому на рік

б) етноґрафічної:

9. Етноґрафічний Збірник, 2 томи що року

10. Материяли до укр.-руської етнольоґії, поки що 1 том на рік

в) медичної:

11. Лїкарський збірник (зошитами Збірника матем.-природ.-лїк. секциї, поки що 2 рази на рік).

Всього сього року вийшло 15 томів і 3 меньших (зошитами), а то:

1—7. Записки т. XXI—XXVI, з осібним показчиком до т. I—XX і показчиком до т. XXI—XXVI при XXVI т. (редаґував Записки М. Грушевський).

8. Збірник історично-фільософ. секциї т. I (М. Грушевського Історня України-Руси т. I, 31 аркуш. друку).

9. Збірник фільольоґічної секциї т. I. (О. Кониського: Т. Шевченко-Грушівський т. I, 16 арк. друку).

10—11. Збірник математ.-природ.-лїкарської секциї т. III в. 1 і 2 і т. IV вип. 1 (в тім 2 зошити Лїкарського Збірника), 17 арк. друку, ред. І. Верхратський, В. Левицький і Е. Озаркевич.

12. Руська історична бібліотека т. XX (Я. Шульгина Начерки колїївщини, 14 аркушів друку).

13. Правнича часопись т. VIII (ред. др. К. Левицький, 10 арк.).

14. Жерела до історії України-Руси т. IV (Галицькі акти з р. 1648—9, зред. С. Томашівський, 28 арк.).

15—16. Етноґрафічний Збірник т. IV і V (ред. І. Франко і В. Гнатюк), разом звиш 32 арк.

17. Етнольоґічні материяли т. I (ред. Хв. Вовк), звиш 17 арк.

18. Енеїда з вид. 1798 р., памяткове виданнє, 8 арк.

Крім того кількадесять відбиток і передруків.

Дальше друковав ся накладом Товариства Російсько-Український словар М. Уманця (т. IV, не докінчений), і докінчено роспочатий давнійше IV т. Кобзаря Шевченка.

Плян і склад Записок лишив ся давнійший, з тою відміною, що введено нову рубрику в Науковій Хроніці: огляд західньо-европейської історичної літератури (провадить др. М. Кордуба). Склад Записок буде видно з сього:

Уміщено було:	1897	1898
розвідок і материялів (I відділ)	15	16[1])
заміток і дрібнійших материялів	15	13
обговорено журналів	59	57
„ книжок	170	120

Меньш статей і рецензий уміщено було в сім році в порівняню з попереднім тому, що подвійний том XXIII—IV занятий був майже самими розвідками, з однородним змістом — про Хмельнищину, а окрім того запровадженне нового огляду — західно-европейських літератур відобрало дещо місця у бібліографії.

З того (в відділах I і II) [1]) було:	1897	1898
розвідок з українсько-руської істориї з помічними науками	11	13
„ з історий літератури	6	6
„ фільольоґії	1	—
„ етноґрафії	—	1
„ суспільної економії	—	1
історичних і літературних материялів	12	10
В відділі бібліографії обговорено книжок		
з історії з помічними науками	80	43
з фільольоґії й історий літератури	33	24
з етноґрафії	17	23
історичні і літературні материяли й джерела . .	4	12
з права, економії й статистики	15	4
з природничих наук (з ґеоґрафією)	4	1
збірники, словарі і т. и.	17	11

Окрім того в огляді західньо-европейської літератури по части вичислено, по части обговорено коло 700 книг, статей і т. и.

Всього взяло участь в Записках сього року 33 співробітників.

Збірники історично-фільософічної й фільольоґічної секциї, як також Жерела й Історична бібліотека містили більші одноцільні праці, по одній на цілий том.

[1]) З того одна в відділі Наукової Хроніки.

Збірник історично-природописно-лїкарської секциї в трьох зошитах містив: розвідок і материялів математичних і фізичних . 2
розвідок і рефератів природописних 3
„ ширших рефератів і материялів лїкарських . . 14
рефератів дрібних лїкарських . . . . 83.

Всього взяло участь в нїм за сей рік 20 осіб.

Правнича Часопись подала розвідок 4 і бібліоґрафічні звістки з літератури; взяло в ній участь 3 особи.

Етноґрафічний Збірник і Материяли до українсько-руської етнольоґії подали в своїх трьох томах розвідок, більших збірок і материялів 22, дрібнійших материялів і заміток 17, всього взяло в них участь 23 особи.

Всього взяло минувшого року участь в наукових виданях Товариства 74 особи, з того заграничних 25, жінок 4, нових співробітників прибуло 35.[1])

Лїтературно-науковий Вістник виходив місячними книжками, пересїчно по 12 арк. (за серпень і вересень подвійна); він поділяв ся на три частини більш або меньш рівні: белетристика ориґінальна, белетристика перекладана, статї по сучасній лїтературі, культурному і суспільному житю; перші сїм місяцїв редакцию провадив М. Грушевський, другі пять — О. Маковей і др. І. Франко; до редакцийного комітету входив крім сих трьох на початку року — О. Борковський. Всього взяло участь в нїм 44 наші письменники, з них заграничних 18, жінок 6.

В сумі в ріжних виданнях Товариства взяло участь 109 осіб, з тих заграничних 39, жінок 9: як бачимо, Товариство скупляло наоколо себе сили дуже значні, дуже численні, служило дуже сильним осередком, і то не тільки для тутешнїх, а й заграничних Українцїв.

Всього видань з відбитками й передруками Товариство минулого року пустило 56 книжок.

Наукові засїданя в Товаристві переважно займали ся справами безпосередно звязаними з виданнями Товариства: обміркованнем плянів видань, оцїнкою приготовлених праць; по при те скликались спільні засїданя двох чи всїх трьох секций в справах більше загальних; таке спільне засїданне всїх трох секций було присьвячене нарадї над потребами середньої школи, з нагоди висилання відпоручника Товариства до анкети, скликаної краєвим видїлом в справі реформи середньої школи. Два спільні засїдання всіх секций були

[1]) Звертаємо увагу на сї цифри співробітників, бо в осібній відбитцї справоздання (на загальні збори) зайшли були, через посьпіх, деякі помилки.

занятї нарадою над потребами унїверситетської науки у Львові з нагоди висилания мемориала до мінїстерства осьвіти в справі помноження руських катедр на унїверситетї, і т. н.

Всього відбуло ся засїдань: історично-фільософічна секция мала 12 осібних засїдань, на котрих предложено 24 працї, і 4 спільних разом з иньшими секциями; фільольоґічна мала 8 осібних засїдань, на котрих предложено 22 праць (в тім 15 призначених для Етноґр. Зб. т. V), і 4 спільних разом з иньшими секциями; математично-природописно-лікарська 2 засїдання, на котрих предложено 5 праць. Комісиї: археоґрафічна мала 2 засідання, етноґрафічна 1 засїданне, лїкарська 4 засїдання, на котрих предложено, окрім праць предложених на засїданнях мат.-природ. лїкарської секциї, ще 6 праць. Окрім того мав часті засїдания редакцийний комітет Лїтературно-наукового Вістника.

На сїм кінчимо наш огляд. Як можна бачити з нього, ті, що несли на собі тяготу роботи в Товаристві, можуть із вдоволеннєм оглянути ся на результати останнього року. Але загал членів і взагалї всї інтересовані нашим культурним розвоєм повинні оглянути ся пильно — за способами до піддержання й дальшого провадження й розвою наукової дїяльности нашого Товариства, що, як я сказав, сотворена була не звичайними висиленнями — в надїї на дальшу поміч і підмогу.

М. Грушевський

голова.

Справоздане з діяльности виділу

Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

за рік 1898.

На загальних зборах Товариства, що відбули ся дня 2. н. с. лютого 1898 р., вибрано головою Товариства професора унїверситету Михайла Грушевського, а виділовими ґімназ. професора Сидора Громницького, ґімназ. професора Іллю Кокорудза, лїкаря д-ра Евгенія Озаркевича, директора Інституту сьв. О. Николая Костя Паньківського і члена Виділу кравового д-ра Дамяна Савчака, заступниками же виділових ґімн. учителя Юлїяна Левицкого і ґімназ. учителя Осипа Роздольского. Сей виділ уконституував ся, вибравши заступником голови проф. С. Громницкого, секретаром проф. І. Кокорудза, а адмінїстратором К. Паньківського. До видїлу входили також референти поодиноких секций, а то: д-р І. Франко з секциї фільольоґічної, д-р Олександер Колесса з секциї історично-фільософічної і проф. Іван Верхратський з секциї математично-природописно-лікарської. Видїл полагоджував справи Товариства на звичайних засїданях, що відбували ся що другу середу, і на кількох надзвичайних. Всїх засїдань було 25.

Маючи все на оцї цїль Товариства, плекати і розвивати науку і штуку в украïньско-рускій мові, старав ся виділ передовсім достатчити фондів на наукові видавництва. Фонди тоті черпав виділ з доходів друкарнї, з жертв, що напливали з Украïни, з членських вкладок і субвенций, державної і кравової. Видячи, що наукова робота чим раз більше росте і що фонди, якими Товариство розпоряджає, не вистануть на видане богато потрібних наукових праць, вніс видїл в Мінїстерство просьвіти прошене о субвенцию в квотї 6000 злр. і о вставлене еї в постійну рубрику буджету. Однак мінїстерство уділило Товариству на р. 1898 тілько 2000 злр. субвенциї і рескриптом з дня 12. марта 1898 ч. 6161. обіцяло на р. 1899

субвенцию в квоті 3000 злр. Рівно-ж вніс виділ просьбу в Сойм краєвий о субвенцию в квоті 6000 злр. Но і тут не одержав виділ цілої прошеної квоти, а тільки 1500 злр. на видавництва Товариства, 1500 злр. на виданя археографічної комісиї і 500 злр. на Історичну бібліотеку, отже разом о 1000 злр. більше від попереднього року. Хотячи же на всякі випадки в будучности обезпечити наукові видавництва Товариства і утворити дотацию для переміни Товариства в українсько-руську Академію Наук, збирав виділ дальше складки на „резервовий академічний фонд", оснований в попереднім році. В сім адміністраційнім році зібрав виділ на сей фонд квоту 1096·86 злр., що разом з складками попереднього року становить суму 3041·55 злр.

Сего року зложили жертви на сей фонд:

1) Мих. Грушевский у Львові	120·00
2) Дик. з Кат. (Україна)	12·72
3) Лащ. з Ч. (Україна)	3·81
4) Комаров з Одеси	12·70
5) Серг. Гр.	127·50
6) Ф. М., з України (складка)	35·60
7) Ск. з Тавриї через О. К.	12·70
8) Жертва з Київа	106·68
9) Ц. і Пер.	25·20
10) др. Стефан Федак з нагоди ювилею Котляревського	500·00
11) І. Шраг і А. Тюра з Чернигова	19·05
12) % до 1/7 1898	53.01
13) % до 1/1 1899	77.89

Згадати тут до річи належить, що окрім того зачали з України сего року впливати на руки виділу жертви на фонд доцентів і вплинуло 874·37 злр. Прислали:

1) Ф. М. (складка)	158·75
2) „ „	63·50
3) Волод. Григор. Вохуш	127·00
4) Серг. Петр. Павлов	31·75
5) Ел. Во.	381.75
6) Українці з Томська	21·53
7) через д. Ст. з Петербурга	63.25
8) Сидор Британ у Львові	1.00
9) % до 1/1 99	25·84

На фонд же памятника Шевченкови вплинуло 120 злр. прислали:

1) Л. С.	6·35
2) Семінарист в Станїславові	4·00
3) Руська молодїж в Станїславові	18.80
4) Дирекция руського театру	3·62
5) Стефанїя Рудницька з Яблінки	5·00
6) Тов. задаткове в Калуши	20.00
7) Парубки і дівчата читальнї в Радихові	1·16
8) Складка учеників Ів. Н. з П.	2·00
9) П. Ба з України	8.89
10) Іван Устиянович з Пужник	1·80
11) N. N. з Варшави	2·54
12) Гаврилишин з Підміхайля (складка)	4·20
13) Семенюк з Лїнденвізе	1·50
14) Василь Бойко у Львові	10·00
15) Евг. Гордзїєвска і Сїчинська з Боришковець	1·52
16) Іван Дудич з Старої Соли	1·50
17) Ученик II. р. учит. семінар. в Самборі	4·00
18) І. Мишкевич з Кракова	1·00
19) % до 1/1 99	22·12

Цїлий сей фонд виносить нинї 581·64 злр.

Також і фонд стипендийний імени Михайла Грушевського зріс в сїм роцї о 400·19, так що з минувшорічним виносить нинї 1130.74 злр.

Узнаючи потребу видаваня специяльних збірників в поодиноких галузях людського знаня, призволив видїл фонди, крім того, що видано на осібні збірники секций фільольоґічної (1 том), історичної (1 том) і природописної (1 том), ще й на збірник (2 випуски) комісиї лїкарскої, заснованої при секциї математично-природописно-лїкарській. Крім тих збірників достатчав видїл фондів на видавництва, ухвалені вже торік, а то на „Етнольоґічні материяли", зредаґовані Ф. Вовком в Парижі (1 том), і на видавництва, що виходили вже в 1897 р., а то: на „Записки" в книжках на рік (томи XX—XXVI), на „Етноґрафічний збірник", котрого вийшов IV. і V. том, на „Жерела до історії України-Руси", котрих вийшов IV. том, на „Часопись правничу", котрої вийшов VIII. річник, на „Українсько-руський Словар" (т. IV), на „Лїтературно-науковий Вістник" (I. річник) і на Руску історичну бібліотеку, котрої сего року вийшов XX. том. Крім

того видав виділ накладом Товариства богато передруків статей з „Записок“ й иньших наукових видань та з „Вістника“, з сього останнього; Ткачі Гавптмана, Чумаки Тобилевича, Претендент Твена, Дві долї Мордовця, Сучасна Анґлія Сеньобоса, На селї Школиченка і За батька — Чайченка.

Щоби познакомити ширший науковий сьвіт з розвоєм наукового письменства в українсько-рускій мові, дбав виділ про розширенне зносин нашого Товариства з академіями і товариствами науковими, особливо славяньским. Окрім інституций наукових, вичислених в минувшорічнім Справозданю, стали присилати нашому Товариству в замін свої видавництва в сїм роцї ще отсї інституциї: „Народний Дім“ у Львові, Краківська Академія Наук, Императорское Общество Исторіи и Древностей в Москві, Ческе Товариство Наук, Етноґрафічні Товариства в Відни і Упсалї, Императорское археол. Общество в Петербурзї і Москві, Археольоґічний інститут в Петербурзї, Видїл краєвий у Львові і много иньших.

Не належить помнути й того, що сербський посол у Відни прислав нашому Товариству з припорученя сербського короля примірник рукописного „Евангелія князя Мирослава“ з 12 віка в хорошій оправі, розсилане найвисшим науковим інституциям.

Видїл доконав в сїм роцї важного дїла, а то закупна каменицї. Річ мае ся так. Один Українець з Росиї (поки що своего імени він не згодив ся дати до публичної відомости) прислав в мартї на руки нашого Товариства 40.000 злр. а в сїчни с. р. 5000 злр., аби утворити з тих гроший фонд на ефармоване українсько-руського унїверситету тим способом, аби з відсотків того капіталу роздавано запомоги і стипендиї людям, що вже заявили свої здібности до наукової роботи, для приготовленя до професур, і взагалї розвивали наукову роботу. Жертводавець поручив Товариству купити собі за сї гроші каменицю. Вибраний виділом комітет закупна, оглянувши много камениць, по вислуханю гадки знавцїв (архитекта і інжинера) предложив видїлови до закупна каменицю при ул. Чарнецкого ч. 26 за цїну 120.000 злр. (оцїнену таксаторами Банку краєвого на 140.000 злр.). Виділ згодив ся. Контракт купна (виготовлений даром д-ром Федаком) підписано 31. серпня 1898. р. і заінтабульовано 12. вересня 1898. р. ч. 7747/98. Готівкою заплачено 41.096·26 злр., 10.000 має ся заплатити 1. марта 1899. р., а решта тяжить на каменицї яко довг в Банку краєвім (с. е. 68.903·74 злр.). Крім того відновлено офіцини коштом 8.246 злр. Віддане каменицї і чиншів нашому Товариству наступило з днем 1 вересня м. р. Провізоричним адміністратором каменицї іменовано члена виділу Костя Паньківського.

Виділ перенїс бібліотеку Товариства до своєї камениці, помістив єї поки що в двох комнатах, поробивши гарні нові урядженя на книжки. При бібліотецї уладив читальню в сусїдній комнатї, відповідно єї умеблювавши. До заряджуваня бібліотеки і читальнї оплачує Товариство осібного урядника; читальня отворена щодня в пополудневих годинах.

Чимало заходив ся видїл також около друкарнї і друкарняних справ. Передовсїм перенїс з днем 1. сїчня 1899. р. друкарню з давнього не зовсїм догідного льокалю до своєї каменицї. Відтак закупив нові черенки за 1933·16 злр., одну машину до розтинаня за 310 злр., приняв трох складачів більше, приняв осібного урядника до веденя книг і справ книгарських, а осібного до експедициї наукових видань і до переписки в тих справах; вкінци уважав видїл потрібним установити осібного одного курсора для канцеляриї, книгарнї, бібліотеки і читальнї Товариства.

І справи отвореня книгарнї не спускав виділ з ока: застановляв ся над нею і засягав гадки у знавців. Однак коли один з книгарів (д. Кафка Ржічаньский) вніс оферту на устроєнє книгариї в квотї 10.000 злр., видїл мусїв відсунути сю справу на будуче, бо в сїм роцї не міг спромогти ся на таку значну суму. Одначе і в теперішнїх льокалях Товариства спродавано книжки і спродано на 2416·64 злр.

Дбаючи про розвій науки в українсько-рускій мові, підпомагав виділ тих студентів-академиків, що горнуть ся до наукової працї; і так уділив 4 студентам: О. Целевичу, С. Томашівському, С. Рудницькому і Гр. Гарматієви, а крім того ще й д-ру М. Кордубі стипендиї по 100 злр., дальше ремунерував працї деяких співробітників в „Записках" і уділював запомоги на наукові працї.

Виділ удїлив також запомогу в 100 злр. на артистичну прогульку на Угорщину для національного осьвідомленя угорських Русинів.

Виділ не ухиляв ся від підпомаганя і иньших українсько-руських товариств і людий, котрі плекають українсько-руську штуку або приспішують розвій українсько-руського письменьства; і так приступив з чотирома уділами до Товариства розвою штуки і з десятьма уділами до Укр.-руської видавничої спілки; купив 20 льосів на образ Корнила Устияновича „Гуцулка" і закупив на першій виставі руської штуки два образи маляря-артиста Панькевича.

Видїл не відказав помочи дарованєм видавництв Товариства і гроший там, де народне і просьвітне діло того вимагало; так дарував виділ кількадесять книжок на просьбу Заряду шпиталю в Пе-

ремишлянах; рівно-ж на просьбу дарував книжки читальні в Березнї на Угорщині; школї анальфабетів в Дрогобичи; Судови в Стрию і Львові для вязнїв і деяким иньшим інституциям; дальше оо. Василіянам для місіонерів і еміґрантам Русинам в Канадї для читальнї. Вкінци удїлено Руському педаґоґічному товариству на потреби приватної видїлової дївочої школи 50 злр., школї вправ і школї ім. Шашкевича на коляду для бідних дїтий 10 злр. і бурсї в Новім Санчи 40 злр.

Щоб вдоволити більше вже розвинені культурні і просьвітні потреби руської суспільности, давав видїл наклад на видаване часописи Лїтературно-науковий Вістник, що виходив місячними книжками в 12 аркушах і містив в собі крім белетристики ориґінальної і перекладаної популярно-наукові статї і огляди всесьвітної лїтератури і культурного житя. Нема сумнїву, що сей Вістник посунув розвій українсько-руської літератури і наукового письменства значно наперед, і треба признати, що українсько-руська суспільність, сьвідома великої ваги такого видавництва в культурнім розвою народа, підпирала наше Товариство досить чисельною передплатою. Видїл надїе ся, що число передплатників ще більше зросте і тим запевнить ся розвій і дальше розширене сего преважного видавництва.

Тому, що в сїм адміністр. роцї припали 100-лїтнї роковини появленя „Енеіди“ Котляревського і відродженя укр.-руської лїтератури, видїл, вибравши до того окремий комітет, заняв ся обходом тої памяткової хвилї і устроїв сьвяточне представлене в театрі ґр. Скарбка 31. жовтня, академію в „Народнім Домі“ та сьвяточну вечеру в сали „Клюбу почтового“ 1. падолиста 1898. р. Всї части того торжественного обходу випали сьвітло, стягнули численну публику не тілько зі Львова, але з цїлої Галичини, викликали загальне одушевлене і побудили Русинів обходити се сьвято по всїх важнїйших і поменьших осередках укр.-руської землї. Дохід з театрального представленя виносив 804·10 злр., розхід же на споряджене представленя і иньші видатки ювилейних сьвят: 954·10 злр., тому випав недобір: 150 злр.

Шануючи заслуги фундаторів нашого Товариства, постарав ся видїл в сїм адмін. роцї, яко 25-ім від заснованя Товариства, о те, що артист Труш намалював для Товариства портрети: Жученка, Пильчикова і Милорадовички; так само портрет Івана Котляревського.

Дальше внїс видїл подане до ц. к. Намістництва о затверджене статута, зміненого загальними зборами Товариства 2. н. с. лютого 1898. р., і одержав відповідь, що Намісництво рішенем з дня 26. цьвітня 1898. ч. 30.492 зміну статута приняло.

Видїл давав вираз свому чувству і чувству Товариства в таких хвилях, що порушували весь загал. Коли померла Єї Милость цісарева Елисавета траґічною смертию, видїл вислав делеґатів до ц. к. Намістника, щоб зложити на его руки чувства жалю і смутку, і устроїв разом з иньшими народніми товариствами поминальне богослужене.

Коли упокоїв ся Кардинал Сильвестер Сембратович, вислав видїл репрезентантів на похорони его і замісць вінця дав 20 злр. на бурсу в Новім Санчи. Рівно-ж, коли надійшла вість про смерть поета Якова Щоголева, віддав видїл честь его памяти на своїм засїданю.

Відтак треба згадати, що видїл вислав д-ру І. Франкови, з нагоди сьвяткованя ювілею 25-лїтньої лїтературної і наукової его дїяльности, привітне письмо і призначив ему 200 злр. на дарунок.

Дальш видїл складав через своїх делеґатів доброжеланя і чувства преданности так в день уродин Єго Милости цїсаря Австриї, як і 2. н. с. грудня 1898. р., яко в 50-лїтнїй ювілей вступленя Єго Милости на австрийський престол.

Не можна мовчанем поминути і отсих подїй: На запитане Видїлу краевого в справі заснованя музею для істориї культури відповів видїл, що, як би мав сей музей заснувати-сь при котрій інституциї, то Товариство наше уважало-б найвідповіднїйшим, аби музей для східньої Галичини заснувати при нїм; як би-ж мав заснувати-сь осібний музей, то треба-б его подїлити на секциї для східньої й західньої Галичини, і першу з них віддати під управу етноґрафічної комісиї Товариства.

Дальше на запросини Видїлу краевого, аби Товариство вислало делеґата до анкети для реформи середнїх шкіл, виделеґував видїл д. дир. Борковського.

Вкінци ще одна справа: Видїл — по нарадї всїх трьох секций — вислав меморандум до Мінїстерства просьвіти в справі отвореня руських катедр на поодиноких видїлах львівського унїверситету.

Треба далї з натиском піднести, що наше Товариство чимраз більше будить інтерес поміж українсько-руською суспільностию в Галичинї, Буковинї і Українї і з'єднуе собі симпатиї. Доказом сего численні дари, насилані Товариству. Крім дарів грошевих, повисше поданих, надіслано ще отсї: Ос. Кокуревич з Плазова — 5 книжок по митрополитї Яхимовичу; о. Д. Йосифович — устав братства при Яричевській церкві з кінця XVIII. в.; сов. Т. Ревакович зі Львова — 95 томів комплєтів ріжних часописий; Д. Кибальчич з Лубен — три оригінальні листи Шевченка; Е. С. з К. — „Енеїду“

Котляревського з 1798. р.; О. Бородай — 8 рідких книжок; о. Стадник з Дичкова — хрестик артистичної роботи; різьблений в дереві Вол. Ванчицький — давні монети; А. Собко з Беневої — писане евангеліє; Юліян Левицький — друки і документи дотикаючі 1848. р.; комітет ювілейний — портрет д-ра Франка, й ин.

Нових членів до Товариства приняв виділ в минувшім році 32, з тих 5 з України а 2 з Буковини.

Іл. Кокорудз,
секретар.

Справоздане касове по конець р. 1898.

Приходи товариства до 31/12 1898.

1) Позісталість касова	7034·02
2) запомога сойму і міністерства	5500·00
3) дари і проценти	528·29
4) членські вкладки	720·47
5) продані книжки	2865·80
6) виконані роботи	38567·62
Разом	55216·20

Розходи до 31/12 1898.

1) Розхід друкарні	33199·67
2) ремунерациї редакторам і співробітникам	4643·49
3) закупно книжок	1659·88
4) кавция в суді	200·00
5) оправа видавництв	609·78
6) машина до перетинаня	310·00
7) стипендиї і дари	904·00
8) чинш за хату за р. 1898 і дальші 5 років	8843·34
9) дрібні видатки товариства і друкарні	3518·78
Разом	53888·94

1897.	Актива товариства.	1898
7034·02	готівки в касї	1327·26
16277·07	вартість інвентаря	17045·45
9800·00	дебітори	9850·00
31515·83	запас накладів	34703·33
2000·00	запас паперу	1700·00
50·00	запас фарби	50·00
100·00	вадія	300·00
	заплачений чинш наперед	7245·00
6776·92		72221·04

Пасива товариства.

7655·27	кредитори паперу	8210·65
	кредитори черенок	777·92
152·60	кредитори фарби	197·60
100·00	кредитори нафти	93·58
	залеглий податок	300·00
7907·87		9579·75

Зіставленє маєтку:

66776·92	Активи	72221·04
7907·87	Пасиви	9579·75
58869·05	Стан маєтку	62641·29

Обрахунок при купні дому на дни 1/10 1898.

Каменицю при улици Чарнецкого ч. 26, що складає ся з двох домів закуплено за суму . . . . 120.000·— зр.

До 1/1 1899: 1) заплачено на се суму . . 41.096·26 зр.
2) заінтабульовано в стані довжнім . . 10.000·— „
3) перенято довг банку краєвого на суму . 68.903·74 „

Разом 120,000·— зр.

Обрахунок „Літературно-наукового Вістника 1898 р.

Доходу з передплати вплинуло до 31/XII. 1898 . .	5871·88
Розхід: За друк і папір заплачено	3048·85
а лишило ся на рахунок 1899 р. 16·15 злр.	
плата двом редакторам й иньші ремунерациї . .	2061·00
адміністрация	60·00
експедиция і почта	229·00
клїші	50·73
оправа	357·66
дрібні видатки	64·64
Разом . .	5871·88

Передплатників всього було 891, з того заграничних 123, цїлу передплату заплатило 543, друковало ся Вістника з початку 1000, від V-ої книжки 1100 (до них долучені передруки статей, розпочатих друком в попереднїх книжках), бо запас перших книжок вичерпав ся уже за кілька місяців. Чистий зиск Вістника складає ся з запасів журнала і з тої сперанди від несповна заплачених передплат, яка лишаєть ся на 1899 р.

К. Паньківський,
адмінїстратор.

Видання, що почали приходити до бібліотеки Товариства в 1898 р.

L' Anthropologie, Paris.

Архивъ біологическихъ наукъ изд. Имп. Институтомъ экспериментальной медицины.

Archiv für experimentelle Pathologie u. Pharmakologie. Red. von Dr. B. Naunyn u. Dr. O. Schmiedeberg. Leipzig.

Aus fremden Zungen. Stuttgart u. Leipzig.

Вѣстникъ Археологіи и Исторіи, изд. Археологическимъ Институтомъ. Спб.

Věstník československých museí a spolků archaeologických, red. Kl. Čermak, v Časlavi.

Věstník Narodopisného Musea Československého. Praha.

Věstník Slovanských Starožitností. Vydává Dr. L. Niederle, Praha.

Das litterarische Echo. Halbmonatsschrift für Litteraturfreunde. Berlin.

Древности. Труды Археограф. Коммиссіи Моск. Археог. Общ.

Древности. Труды Славянской Коммиссіи Моск. Археог. Общ.

Жизнь, лит., науч. и полит. журналъ. Спб.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Спб.

Извѣстія Физико-математическаго Общ. при Казанскомъ Унив.

Книжный Вѣстникъ. Спб.

Kosmos, czasop. Polskiego Tow. Przyrodników im. Kopernika. Lwów.

Ljetopis Jugoslavenske Akademie. U Zagrebu.

Przegląd Lekarski, Kraków.

Przegląd Powszechny. Kraków.

Русскій Медицинскій Вѣстникъ. Спб.

Сборникъ Археологическаго Института. Спб.

Sbornik Jednoty Českých Mathematiků v Praze. Praha.

Sitzungsberichte der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Classe fur Philosophie, Geschichte u. Philol. Prag.

Svenska Landsmalen ock Svenskt Folklif. Uppsala.

Slovanský Přehled. Sbornik statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Praha.

Spisy poctěnych jubilejní cenou král. č. společnosti nauk v Praze.

Труды антропологическаго отдѣла Общ. Любит. естествованія, антропологіи и этнографіи. Москва.

Фармацевтическій Вѣстникъ. Журналъ Россійскаго Фармацевтическаго Общества взаимнаго вспомоществованія. Москва.

Časopis Maćicy Serbskeje.

Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde, red. von M. Haberlandt, Wien.

Поправка: на с. 12 Показчика до XXI—XXVI т. Записок ряд. 3—4 надр.: І. К. — І. Кокорудз, треба: І. К. — І. Копач.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševškyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwškyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewškyj's. Desiderata von M. Hruševškyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševškyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222 - 231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševškyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševškyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hruševškyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hruševškyj 1-16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1-20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hruševškyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1-34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1-10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševškyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńsky; 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1-76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševškyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwškyj, I 1-14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1-42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwškyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hruševškyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyi; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1-8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Unte suchung von M. Hruševškyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus de Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzt Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanc 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 189[illegible] I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Łotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Mołotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyćkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten", Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Поодинокі томи „Записок" (I—XXII, XXV—XXVII) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., комплет I—XX т. продаєть ся по 48 кор.; VIII річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXVI) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., VIII Jahrgang kostet 12 Kr.

Літературно-Науковий Вістник, виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці). Адмініістрация: Чарнецкого 26.

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецкого 26.

Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarnecki-Strasse 26.

Рік VIII. Р. 1899 кн. II. Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, II B. B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

ЗМІСТ XXVIII ТОМУ.

Inhalt des XXVIII Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Рік VIII. Р. 1899 кн. II. Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяцї під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, II B. B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр.

написав

Олег Целевич.

I.

Минав чотирнайцятий рік деулинського перемиря, як Польща з смертию Жиґмонта III опинилась на хвилях бурної елекциї. Останнї десятки літ приспорили богато революцийного материялу в державі. Між иньшим Володислав певне в найкоротшім часї мав би до діла з повстаннем українського козацтва, коли-б обставини заграничної полїтики не відвернули увагу загалу від домашних справ та не скермовали її ген аж поза межі держави. Особливо се рішучо вплинуло на українську ситуацию і віддалило конфлїкт з козаками. Сею подією, що повздержала на разї неприродний розвій козацько-польських відносин була польсько-московська Смоленська війна 1633—4 рр. Ми займемо ся нею з сього боку — з боку участи в нїй козаків, що відвела на час евентуально козацьку-польську війну.

Про сю кампанїю появила ся досить богата лїтература в більшій части сучасних дневників, записок, актів та листів. На жаль і всї ті материяли і оперті на них студиї занадто односторонні — всї вони головно обертають ся коло оборони Смоленська польським королем Володиславом. Сей факт притьмив усе, що діялось поза ним. Особливо дає себе відчувати недостача же-

---

З історичного семинара проф. М. Грушевського, в Львівськім університеті.

рел про боротьбу, що паралельно з обороною Смоленська велась на полудневих границях Московської держави. Ми маємо лише згадку про істнованнє і таких дневників. Подає її аґент брандебурського електора Вайнбер у своїй реляциї під датою 24 січня:[1]) „Сього дня — пише він — пізно вечером прибув луківський староста та привіз з собою дневник і опись походу гетьмана Казановского". На жаль брак таких джерел не позволяє основно рослідити розвій кампанії на обох її сценах, тим більш становить він перепону, коли почнемо шукати на них акторів — козаків.

Компілюючи та провіряючи неясні, часами навіть суперечні та дуже спорадичні звістки опублікованих досі джерел я піднесу головно сї факти, де найбільш проявляє ся участь і услуги козацького війська віддані у сїй потребі польському правительству. Розвиваючи назначену тему я згадаю вперед про події у Сіверщині, опісля перейду до акциї козаків в околицях Смоленська, Дорогобужа, Вязьми, Щелканова.

Материяли черпати му по більшій части з польських дневників, писаних звичайно участниками сих подій, але на жаль — не всї вони видані до тепер в цілости. На першім місци треба згадати про: „1) Dyaryusz wojny moskiewskiej 1633 roku" Яна Москожовского, виданий А. Рембовським в XIII т. бібліїотеки ординациї Красїньских. Сей найдокладнїйший мабуть з усїх досї відомих дневників подає найбільш відомостий про діяльність козаків під мурами Смоленська. Далї: 2) Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4 wraz z planem oblężenia Smoleńska; видані Х. Лїске в XI т. бібліїотеки імени Оссолїньских; зміст їх становлять реляциї аґента брандебурського електора Вайнбера і виїмки з подорожи Адама Олеарія.

3) Pamiętniki Albrychta St. X. Radziwiłła т. I. видані в Познаню 1839 р. Едвардом Рачинським.

4) Przyłęcki: Pamiętniki o Koniecpolskich.

5) В першім томі Русскоі Историческоі бібліїотеки (Памятники относящіеся къ смутному времени) на 721 стор. подано „Отрывки дневника о войнѣ царя Михаила Өеодоровича съ польскимъ королемъ Владиславомъ 1632-4 р.".

6) Акты собраные въ библіотекахъ и архивахъ россійской имперіи археографическою експедицією, т. III.

---

[1]) Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633-4. стор. 44.

7) Акты Историческіе собраные и изданные археографическою коммиссіею, т. III.

8) Акты московскаго государства, видані 1890 р. академією наук в Петербурзї т. I — головне джерело для війни на полудневих границях. Ся публїкация містить в собі в більшій части реляциї московських воевод про подїї оповідані звичайно на підставі зізнань полонених „язиків". Вона заступає нам в части брак дневника похода Казановского та козаків під сїверські городи; одначе користоватись сим джерелом можна лиш з дуже великою обережностию — його материяли дуже неясні, попутані та односторонні. Лиш порівнуючи їх з анальоґічними звістками иньших джерел доходимо правди. Не меньшу трудність подибує читач у спільній назві „литовських людий" для всїх військ козацько-польських. Брак яснїйшого пояснення, кого в даній місци розуміти під сим терміном, приспорює богато працї — часто змушує губитись у здогадах, що іноді не можна й розвязати.

Окрім згаданих опублїкованих джерел чимало цінного материялу для сеї кампанїї знайшли ми в бібліотецї ім. Оссолїнських у Львові. Важнїще із знайденого, що дотикає нашої теми, подаємо в додатках, сподїючись, що сим доложимо цеголку до висьвітленя козацьких заслуг у польсько-московській війнї з р. 1633—4.

Вкінци до джерел треба зачислити відповідні розділи „Исторіи Россіи" Соловйова, далї Вассенберґа: Gestorum gloriosissimi ac invictissimi Vladislai IV partis secundae liber primus і працю Котлубая: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski. Ся студия написана на основі не виданого досї дневника Криштофа Радивила і мала бути фраґментом ширшого твору п. т. „Dzieje wojenne Polski"; але подані тут дуже мало, майже нічим не ріжнять ся від дневника Москожовського.

II.

Саме у розгарі елекцийного сойму наспіла в Варшаву вість про зірваннє Москвою пактів деулинського перемиря. Принїс її 26 жовтня смоленський хорунжий.[1]) Сензация викликана сею відомостию не дорівняла нї в части значінню того факту. Звичайна апатия, що проявляла ся у шляхти скрізь, де треба було хоч дрібку материяльних користий та трудів посьвятити для

[1]) Pamiętniki Albrychta St. Radziwiła. T. I. Стор. 68.

добра загалу, найшла свій вираз і тепер у легкій вірі до підшептів, сіяних — як каже Москожовский — „малєволями“, що мовляв, гроза близької війни — то вигадка Радивила. Сим поясняє ся, що до кінця жовтня 1632 р. не піднято ні разу у соймі голосу в справі оборони північних границь, хоч чутка про воєнні приготованя Москви значно давнїще продерлась у Польщу. Безпосередним мотивом першої живіщої дискусиї на сю тему був лист примаса зложений 30/X у соймі.[1]) Його основа містилась в словах: Москва здобувши Дорогобуж посуває ся під Смоленьск. Під напором литовської шляхти починають ся живіщі переговори в сїй справі між соймом та сенатом, і плодом їх була реляция з д. 2 падолиста віддана сенатом соймови на руки Остророга[2]). У її третій точцї поручалось вислати проти Москви козаків разом з двома тисячами подільського війська.

Подібні проєкти оборони незалежно від сього ми подибуємо ранїще. Маємо про се звістку в „Актах москов. госуд.“. Мабуть саме перед смертию Жигмонта порушено на соймї квестию вислати козаків боронити північні городи Річи Посполитої перед Москвою[3]). Сю звістку з докладнїщими подробицями повторяє рильский воєвода Василь Ромодановский у листї до царя з д. 8/V 1632 р. стар. стиля.[4]) Він пише, що Лашови поручено іти з охочими козаками та Поляками під городи Рильськ та Путивль. Число сього війська він подає на 5000 та крім сього 3000 людий мало обороняти від Москви Новгород Сіверський, Батурин, Борзну і Іван-город[5]). Сей „Козацький полковник“ Лаш — то очевидно звісний свого часу коронний стражник Самуїл Лащ Тучапський, каневський та звенигородський староста. Але коли й був сей плян то його не сповнено, бо саме в часї виправи Володислава під Смоленськ бачимо Лаща на границях України у боротьбі з Турками.

Тим часом голоси піднимані у соймї людьми більш розважними, не богато приспорили хісна загроженому Смоленьску. Альбрехт Радивил згадує лиш про одну основнїйшу нараду в сїй справі[6]). Вона відбулась у архіепископа та складала ся з 12 сенаторів. Дивно що Радивил нїчого ближше про ню не згадує,

---

[1]) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła, т. I, стор. 76.
[2]) ibid. стор. 82.
[3]) Акты москов. госуд. т. I, N 328.
[4]) Дати черпані з московських джерел будуть все подавані по старому стилю; він ріжнив ся тодї від нового на 10 днїв.
[5]) Акты московскаго государства, т. I, N 336.
[6]) Pamięt. Albr. Radziwiłła, т. I, стор. 78.

хоч, як каже, сам брав у ній участь. Шляхта не радо згадувала про потребу оборони, коли-ж її потреба таки виринула часом з цілого моря неполагоджених справ, то її чекала звичайна доля — стрінути ся з браком гроший.

Сойм всю надію покладав на короля і вибір випав щасливо. Володислав, як каже Куліш — козак в души, по привичкам житя та по жадобі війни, став по козацьки лагодитись в московський похід[1]). На його услуги був невдоволений Жиґмонтом Радивил і приятелї литовського гетьмана — козаки. Участь сих останнїх в московській війнї будить не малий інтерес.

Перша звістка про козацькі приготовання в московський похід припадає на 21/III 1632 р. Того дня дано козацьким послам авдиєнцию на коронацийнім соймї[2]). Ми не маємо докладнїйших відомостий про сей епізод, відомо лиш, що сам король дуже прихильно розмовляв з козацькими висланниками та позволив їм рабовати Московщину. Певна річ, иньшої відповіди дати не міг. Се була вода на польський млин.

У згаданій вже раз реляциї Ромодоновского маємо дещо близше про козацькі приготовання. „Королевич Володислав — читаємо там — з Поляками, Німцями і козаками „по нинѣшной по первой травѣ“ піде війною на Москву“. А на иньшім місци: „А Запорожцї вийшли з усіми знарядами і пішли в Корсунь до гетьмана Кулаги, тут роздано їм гроші і сукно та скликувано охочих вписуватись в козаки“[3]). Куруковська згода пішла на разї в непамять — звичайна тактика польського правительства.

Иньшим разом писав Ромодановський, що козаки збирають ся в пограничних городах: в Черкасах, Криловї, Каневї, Чигринї, Переяславї, Ніжинї, Лубнях, Баришівцї й иньших містах та готові в похід, ждуть лиш наказу з Польщі. В Смоленьск не підуть, а станут добувати північні городи Рильск і Путивель[4]).

Контр-акциєю всім заходам короля звабити як найбільше козаків у московський похід треба вважати змагання Москви звернути козацьку силу проти самої Польщі. Відомости наші про якісь кроки в сім напрямі дуже убогі. В польских джерелах про се нїчого не заховалось, з московських лиш „Акты москов. госуд.“ подають факти, що вказують на істнованнє в тім часї якихось дипльоматичних зносин козацтва з московським правительством.

---

[1]) Куліш: Украинскіе казаки и паны, стор. 680.
[2]) Pamięt. A. St. Radziwiłła, т. I, стор. 153.
[3]) Акты моск. госуд. т. I, N 336.
[4]) ibid N 432.

В осени 1632 р. прибули у Канів, тодішню резиденцию гетьмана Петрижицького-Кулаги московські висланники: 2 Німці і один Москаль. Привезли з собою листи, що їх опісля читано на козацькій раді. Зміст сих документів не звістний, але очевидно, що в них містились якісь обіцянки для козаків, коли-б слухали волї царя, бо чернь козацька радо прийняла намову московських послів: „щоби служити цареви, бо і нинї козаків та християнську віру гнетуть Поляки“[1]). Справа була-б прибрала для Польщі грізний характер, коли б козацька старшина більш схиляючась симпатиями до Польщі не була ще в сам час обминула небезпечність, виславши московських послів разом з листами гетьману Конецпольскому, а сей велїв Німців кинути у вязницю а Москаля убити. Але Москва мала мабуть все ще поважну надїю на успіхи своїх змагань. Про се сьвідчить царський указ даний 30/I 1633 р. якомусь Семену Рагозину, Іванови Болашу та взагалї всім військам полудневих городів: він збороняв воювати з козаками[2]): „...а на козацькі городи нашим воеводам і ратним людям до нашого приказу ходити не вільно, тому що козаки стоять за віру проти єретиків, бо Поляки у православних нарушають віру, і за то у них з Поляками були великі війни і нинї ще ведуть ся“. Вкінци ще раз повтаряє ся наказ: ...без нашого царського наказу на козацькі городи нікуди не ходити“.

О скільки надії Москви — звабити у свою службу козаків на ширшу міру, були безосновні, побачим пізнїйше, тепер лиш вкажу, що завив царя мав по части і позитивний результат.

Путивльський воєвода Іван Ромодановский повідомляючи нпр. царя про напад Татарів у Соловський уїзд пише, що 2 мая 1633 р. вислав на них якогось Тулянина Андрія Кашкіна з військом. Вичисляючи-ж опісля, які жовнїри брали участь у сїй виправі, згадує також про запорожських козаків[3]). Кашкін подибав Татар у місцевости Малиновій засїцї в числї 3000 людий, розбив їх та відобрав полон. Ще більш характерний другий факт: 2 лютого 1634 р. отримав мещовський воєвода Федор Куракін звістку, що в його уїзд в село Личино прибули козацько-литовські війска. Куракін вислав на них свого товариша воєводу Волконского на чолї „днїпровських козаків“. В селї Сухиничах

---

[1]) Акты моск. госуд. т. I, N 328.
[2]) Акты моск. госуд. т. I, N 486.
[3]) Акты моск. госуд. т. I, N 573.

здігнав Волконский Литовців і козаків, побив їх та привів з собою 70 осіб; богато померло в дорозї від ран[1]).

Та приєднавши собі кілька ватаг Запорожців, Москва не змогла повздержати масу їх від участи в польській кампанії. Вона навить не була в силї здержати бунтів донських козаків, що користуючись воєнним неладом нищили та рабували московську територию. Про се писали часто цареви воєводи. Деякі з сих жалоб цікаві звістками про спільні походи Запорожців з донськими козаками. Якийсь нпр. Олекса Боровский, родом Поляк, спійманий жовнїрами воронїзкого воєводи Матвія Ізмайлова оповідав що їх 38 Запорожців під проводом донського козака Мокія Шелудяка виправилось (мабуть з кінцем червня 1632 р.) на донські городи. Крадки заняли вони Хопер та Медведівку, побили людий та пішли далї у Воронїжський уїзд під Борщівський монастир. Остережені самим Боровським мешканці монастиря відперли напад та 4 козаків убили. Воронїжський воєвода вислав за иньшими козаками своїх жовнїрів під проводом стрілецького голови Ляріона Каминина та Трохима Михнєва. Вони здігнали Запорожців у воронїжськім уїздї в місцевости „Марковських вершинах" побили їх та взяли 13 козаків в неволю[2]). Подібних фактів було безперечно богато, хоч у реляциях воєвод не находимо більше нїде натяків на такі спільні походи: Запорожцї криють ся мабуть у них також під назвою „ворів" — розбишак.

Не мало козаків було вже у містах добутих козацько-польськими військами за житя Жиґмонта III, що їх тепер назад відберала собі Москва. Доказом сього є Новгород Сіверський[3]). Ще з початком другої половини 1632 р. бачимо сю кріпость у руках Поляків. Її комендантом був Ян Кунїцкий. Залога города по московським вістям складалась з 300 людий кінної та пішої шляхти разом із службою, 30 гайдуків та 500 людий ріжних народностий. На вість про воєнні кроки Москви виставив Кунїцкий новий замок, казав сипати ями та звозити провіянти у місто. 25 падолиста прийшов воєвода Баїм Болтїн добувати город. Випад міської залоги не повівсь. Розбиті, стративши 25 осіб, взятих Москвою в неволю, вернулась вона у кріпость. Найбезпечнїйшим захистом у городї був тамошнїй костел, куди схоронилось богато Москви = мешканців. До неї вислав воєвода зазив здати костел. Москва рада булаб се вчинити

---

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 613.
[2]) Акты москов. госуд. т. I, N 346.
[3]) Акты москов. госуд. т. I, N 612.

та виправдувалась: „Як ми се вчинемо, коли нас береже 100 козаків“? Сей момент реляциї вказує на присутність козацького війска у кріпости. Воно становило частину його залоги. Мабуть Куніцкий з розмислу умістив Москву в костелї, віддаючи її в опіку козакам, аби таким чином унеможливити її зносини з московським табором. Пять день пізнїйше добув Болтїн костел, висвободжуючи з нього 152 московських родин, а на другий місяць — себ то 20 грудня спалив городову вежу та половину міста. Поляки з козаками втекли стародубською дорогою, одначе їх здігнала Москва, побила та взяла 400 людий в неволю, в тім богато козаків та самого коменданта Куніцкого.

III.

Згадавши сим чином про козацькі приготовання та про сї козацькі елементи, що вже їх a priori найшла Москва у здобутій териториї на своїх полудневих границях, я перейду тепер до походів сформованих польськими панами. Їх осередками були городи: Чернигів, Ніжин Борзна.

Про Чернигів згадує Вайнбер[1]), що там зібралось 7000 людий та мають впасти в Московщину. У нього ся звістка уміщена під датою 31/12 1633, але перші сліди діяльности сього війска маємо значно ранїйші. Вже 26 марта польські полковники з Чернигова: Бодишевский, Санковский, Вовк, Скарбовский і Побединский пробовали добувати Стародуб. Їх військо числило 3000 людий: 1000 Поляків і Литовцїв і 2000 козаків. Цїлу майже ніч, бо до 4 год. рано, добували безуспішно город; вкінци стративши богато убитих людий та 28 взятих в неволю понехали дальшої облоги[2]).

Подібна проба добути Стародуб відбулась 5 цвітня. Того дня по словам воєводи Єропкина прибуло під кріпость богато польсько-литовського війска та козаків, одначе і тим разом покинули сей намір без жадних результатів[3]).

Безперечно, що епізод, який подаю низше входив також в круг діяльности сього чернигівського війска: 15 червня 1633 року писали з Почепа Тимотей Количов і Григорій Тухочевский

[1]) X. Liske: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 39.
[2]) Акты москов. госуд. т. I, N. 595.
[3]) ibid.

до Василя Ромадановского та Никити Олядіна брянських воєвод, що день перед тим прийшли під Почеп в ночи польсько-литовські люди добувати місто. Стративши одначе підчас приступів більш 100 людий покинули дальшу облогу. Спіймані „язики" говорили, що під городом було до 3000 всього польсько-литовського війська з полковниками: Копельским, Пичугою, Добровским, та почепським урядником Ботвинком[1]).

22 липня 1633 р. якийсь Родька Кулпинский[2]), що перебував в Трубчевську на службі, удав ся під Чернигів по „язиків". На ріцї Снові 70 верст від Чернигова подибавсь він з козацько-литовськими військами під проводом Шапрана, Гацієвича, Вовка і Розсудовского; стала ся битва щаслива для Кулпинського, бо Москва взяла 3 козаків в неволю.

У реляциї воєводи Єропкина маємо натяк на формованнє нового відділу під проводом якогось Солонини в околици Гомеля і Чичерська. Але ще мабуть він слїд не з'орґанізовавсь як його розбив атаман донських козаків Семен Пиріг. Самого п. Солонину в дорозї з Чичерска спіймано і вислано в Москву. В звязку з сим фактом є звістка про якогось козацького атамана Балаша, що добувши Гомеля пішов під Чичерск та в його уїздї взяв в полон Литвина Матвія Кузьмінского з Солонини. Мабуть, що п. Солонина і Матвій Кузьмінский се одна особа[3]).

Між тим вже дуже рано, бо ще з початком 1632 р. маємо згадку про з'орґанізованнє другого значного козацько-польського війська. Воно формувалось за ініциятивою Яреми Вишневецького. Найраннїйшу звістку про се подає рильський воєвода Василь Ромодановский під датою 1/XII 1632 р.[4]). „Перед Дмитром — писав він цареви — вийшов з Лубен на поля князь Вишневецький, а з ним 15000 війська.

З кінцем грудня бачимо частину сього війська 7 верст від Путивля в місцевостях „Череповій та Яциній деревнях". Висланий за ними в погоню путивльськими воєводами Андр. Мосальским і Ігнатиєм Уваровом Семен Вощінїн розбив їх а спіймані у битві „язики" зізнали, що вислав їх туди з Борзни капитан Вишель в числї 170 людий[5]).

---

[1]) Акты моск. госуд. т. I, N 601.
[2]) ibid. N 539.
[3]) ibid. N 504.
[4]) ibid. N 432.
[5]) ibid. N 497.

Докладнійші звістки про діяльність сього війська находимо у реляциях путивльських воєвод, де головно зконцентрувались всї заходи Вишневецького.

18/I писали нпр. воєводи, що князь дістав від короля приказ іти під Путивль. І дійсно 27/II[1]) бачимо під сею кріпостию 5 тисячний козацько-польський віддїл під проводом Пясечинского, Мурацкого, Воронича та капитана Вишля. „Сї війська, пишуть воєводи, приступали до города та не вчинили йому ніякої шкоди". Воєводи виходили навіть з військом за мури і бились цїлий день.

Більш інтересна облога Путивля, що відбулась в маю 1633 р.[2]) Про ню писали воєводи: 14 мая 1633 р. прибули під мури Путивля полковники: Пясечинский, Мурацкий, Ярема Вишневецький і запорожські козаки та їх гетьман Дорошенко і Тимош Арендаренко, а з ними всяких людий до 50000. Сї війська розтаборовались докруг міста, насипали шанцї та поробили підкопи під остороги та Никитську браму. На місто кидали запалені стріли та відняли воду у мешканців. Видячи безхосенність сих змагань вислали у місто селян запалити город. Але і се не повелось: воєводи боронились відважно та відперли усї приступи до мурів. Число побитих ворогів доходило до 4.000; 1500 ранено та 63 взято в неволю. Козацькі полковники Сорока і Самошка стратили житє, а з ними богато сотників. 9 червня по безкористнїй облозї відступив Вишневецький з великими стратами. Розуміеть ся, ся опись як і всї иньші реляциї московських воєвод занадто побільшена та повна самохвальби.

Про сей факт у польських джерелах нїчого не заховалось. Котлубай згадує лиш коротко про всї походи польських панів словами: „З України вдерлись у московську територию польські войовники на чолї по більшій части своїх власних військ як нпр. кн. Ярема Вишневецький, Лука Жолкєвский, Андрій Фірлєй, Петро Білий. Вони спалили московські кріпости: Путивль, Сївськ, Курськ, Рильськ, Ржев[3])...

Москожовский і анонїмний автор (Отрывки) згадують ще про якусь облогу Путивля, мабуть в лютого 1634 р. З листу Яна Москожовского до його брата Андрія з д. 21/II 1634 р. довідуємось, що Вишневецький з кількома тисячами війська впав

---

[1]) Акты моск. госуд. т. I, N 547.
[2]) ibid. N 529.
[3]) Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.

в границї Московської держави та добував Путивльського замку[1]). Подібну замітку робить автор „Отрывків“: Сього дня (25 марта) дав про себе знати королеви пан калуський староста і Ярема князь Вишневецький, що прийшли з України в 6000 людий під Путивль та просять деклярациї, куди їм іти. Вони в спілцї з Запорожцями нагнали своїми нападами богато страху ворогови[2]).

Стільки говорять польські джерела про акцию Вишневецького.

Заким вкажу на його дальшу дїяльність, згадаю поперед про дїяльність одного з найвизначнїйших козацьких ватажків — Яцка Острянина. Найранїйші про нього звістки подає білгородський воєвода Мих. Волинский. В його листї до царя читаємо[3]), що 22 липня 1633 р. Яцко Острянин добував Білгород від півночи до третьої години рано. Приступ не повів ся, бо Москва билась хоробро, і 500 козаків та Литовцїв лягло під мурами. З зізнань спійманого у битві якогось козака Петра Шимковського видно, що Яцко добував Білгород уже в повороті з Валуєк.

Про знищеннє Білгорода і Валуєк довідуємось дещо з жалоб монастирських ігуменів (у згаданих городах) Гелясія і Кирила[4]). Кирило жалуєсь цареви, що в 1633 р. козацько-литовські війська взяли город Валуйки, зруйновали монастир та осквернили церкву. Подібно пише ігумен білгородського монастиря Гелясій. По його словам козаки добули у Білгородї більший острог, спалили його, а в нїм також церков св. Николи. Знищили притім богато образів, книг та иньших знарядів церковних. Видно що шкоди заподїяні Острянином підчас облоги не були так малі, як би се можна думати по реляциї білгородського воєводи.

Просьба ігуменів не лишилась без усьпіхів. Про се сьвідчить царська грамота, що починаєсь словами: „Цар пожаловав строїтелїв Никольського монастиря у Білгородї Гелясія і з Валуєк ігумена Кирила з братями[5])...

По невдалій облозї Білгорода Яцко вернувсь по московським звісткам у Литву.

---

[1]) Biblioteka Ordynacyi Krasińskiego An. XIII.: Dyaryusz Wojny moskiewskiej z r. 1683. стор. 82.

[2]) Русская историческая библіотека“ т. I. стор. 762.

[3]) Акты москов. госуд. т. I. N. 538.

[4]) ibid. N 704.

[5]) ibid. N 704.

Для доповнення подій в 1633 р. я згадаю ще про оден епізод козацької діяльности в околици Путивля.

В осени 1633 р. 27 вересня вислали путивльські воєводи Никита Гагарин і Андрій Усов Путивльця Дмитра Кирєва і Чернигівця Олексу Константинова з людьми під місто Миргород по „язиків"[1]). Спаливши у кріпости острог вертались вони домів. В дорозі 10 верст від Миргорода напали на них Поляки, Литовці та козаки під проводом полковників Пирского, Лубеньского та урядника Позлотовского. Польсько-козацького війська було до 2000. Битва випала щасливо для Москви, бо Поляки та козаки стративши у битві богато (?) людий та коругов, пустили ся утікати. На 3 версти докруг гонила Москва ворогів. У битві згинув полковник Пирский та урядник Лугвицкий. Я згадую про сей факт на сьому місци, бо з сеї звістки годі напевно означити, чи і се були люди Вишневецького, чи може Яцка Острянина, що як раз в той час міг вертатись на Україну по невдалій облозї Білгорода.

У першій половині 1634 р. головна вага війни переносить ся з під мурів Смоленська у територию описуваних подій. Сюди намагавсь король стягнути всі свої сили. По звісткам карачевського воєводи Григория Квашніна[2]) Володислав покликав Конецпольского, що стеріг полудневі границї Польщі від набігів Татар іти з військом в Московщину. Гетьман перебував тоді в Борут і боячись мабуть лишати незабезпечені границї вислав лиш від себе Лукаша Жолкєвского з 2000 військом. В Батуринї получивсь сей відділ з Вишневецьким та козаками. Сюди також наспів від короля приказ іти йому під Сївськ, а опісля під Смоленськ.

Сю реляцию стверджає також Ваінбер[3]): „Гетьман Конецпольский — пише він — дістав приказ з весною приходити під Смоленськ".

З иньших польських полковників находимо тут імена: Киселя, Вишля, Вовка, Воронича і Носаковского, з козацьких: Яцка Острянина, Іляша, Грицька черкаського полковника, каневського Данила, чигиринського Юрка Латиша, Филюменюка (очев. Филоненка) Корсинського і Білецького. У Вишневецького мало бути

---

[1]) Акты моск. госуд. т. І. N 640.

[2]) ibid. N 637.

[3]) Х. Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 39.

4000 людий, у Воронича, Жолкевского і Носаковского 2000. Карачевський воєвода подає число всего війська на 9000, специяльно-ж козаків на 2000.

Сьому війську, як було сказано, приказав король добувати Сївськ. Ось як описує облогу сього города воєвода Федор Пушкін:[1]) 1/III прийшло під Сївськ богато польського та литовського війська. Воєвода вислав на нього Григорія Бакшеєва, і сей бив ся щасливо. Але не відстрашений сим Вишневецький обложив город з усїх боків та почав його добувати. Другого дня знов зведено битву. Вислані воєводою Григорій Бакшеєв, Дмитро Рагозїн та Стефан Фофанов ударили на табор Вишневецького здобули кілька коругов і кількох людий в неволю. Після сеї битви вороги ще сильнїще приступали до міста. Покопали шанцї, поставили вежі та день і ніч били з гармат та кидали запалені стріли на місто. 6 марта вислав Вишневецький якогось Поляка у город жадаючи, щоби воєвода вислав одного з своїх людий для переговорів в справі виміни вязнів. Пушкін вислав Григорія Бакшеєва, та польські полковники дали йому лист до воєводи з намовою здати город і вивести з нього московську залогу. Пушкін листу не приняв та казав ще гірш стріляти на ворожий табор. Семого марта в ночи о 3 год. Поляки і Запорожцї вдарили знов на місто, засипали рів, спалили міські вежі та видячи вкінци безуспішність заходів приступом добути город почали робити підкопи. Вивідавшись про се воєвода вислав своїх людий під проводом Дмитра Рагозїна, Василя Бакшеєва і Атаназія Нїкітина знищити підкоп. Виправа повелась і сим чином ударемнено всї змаганя Поляків і козаків.

Яка була дальша доля сього війська, незвістно. Рильський воєвода писав 29/IV, що воно по невдалій облозї Сївська воювало Комарицьку волость[2]). Та тут наспіла вість з Литви, що Турки впали в Польщу. Польські воєводи Казановский, Жолкевский і Вишневецький урадили вертатись домів силуючи також і козаків се саме вчинити. На сїм моментї вийшов спір між козацькими полковниками та Вишневецьким. Цїлию сих перших була виключно добича, тим то і не радї були-б вертати так скоро домів.

Але зовсїм відмінну звістку про сей спір подають путивльські воєводи. Вони пишуть, що Жолкевский і Вишневецький

---

[1]) Акты москов. госуд. т. І. N. 653.
[2]) ibid. N 664.

вернувши з під Сївська розпустили своїх людий по городам, а козацьким полковникам казали іти під Смоленськ. Сї одначе не послухали та вернулись у Литву. За се велїв їх Вишневецький грабити та не пускати у городи. Козаки, як пише далї воєвода, вернувши у Литву питались Конецпольского, куди їм скаже іти. Яку дістали відповідь не звістно. На сїм місци уриває ся наша реляция[1]).

Після сього походу під Сївськ, Жолкевский перебував у Переяславі, а Вишневецький в Лубнах. По великодни (1634 р.) мала у Вишневецького відбутись рада. На ню покликав він Поляків, Нїмцїв та козаків. Цїлию її було обговорити новий похід під Лохвицю або город Серебряний[2]). Полянївський трактат перервав мабуть дальші заходи Вишневецького. Сумуючи всю діяльність Вишневецького за оба лїта війни та додавши до неї ще пробу добути Курськ десь в самім початку 1634 р. бачимо, що всї змагання сього войовника сконцентровались, як се вказує Котлубай, коло городів Путивля, Сївська і Курська.

Сим вичерпують ся наші відомости про діяльність сих козацьких ватаг, що в службі у польського правительства воювали полудневе погранич Московської держави. А тепер я перегляну козацьку діяльність в околици Смоленська, Дорогобужа, Вязми, Калуги та села Щелканова

IV.

Разом і з вступними приготованнями до загального козацького походу в Москву бачимо під мурами Смоленська вже дуже рано горстку козаків звербованих литовським гетьманом Радивилом. Про їх діяльність згадує дещо Котлубай (в розвідцї „Odsiecz Smoleńska i Pokój Polanowski“), оповідаючи докладно факти з д. 1/III 1632 р. Більш троха материялів подає Москожовский підносячи патрийотизм Радивила та перепони, які він мусїв поборювати виправляючись з 3000 віддїлом під Смоленськ.

Значну частину сього війська становили козаки звербовані польськими панами і королем, — козацький же віддїл Абрамовича був виставлений коштом мешканцїв Оршанського повіту. Значнїйші козацькі проводирі се славні ротмістри: Клєчковский, Абрамович, Павлович, Оверкович, Ґодебский, Мадалїньский, Война і Давидович. Які се були козаки, близших відомостей не маємо, одначе згадаємо про діяльність сього козацького війська.

[1]) Акты московского госуд. т. I. N 73. [2]) ibid.

Ще в падолисті 1632 р. вислано на границї Литви коругви Мірского, Своликьского і Клечковского. Решта війська прибула на другий місяць — в грудни. Та доперва в сїчни явивсь сам Радивил в таборі у Байовій. Але литов. гетьман мусїв вдоволитись на разї дуже скупою акциею — шкодити усюди ворогови, або боронити йому вступу в границї Литви. Особливо Мірский в Досукові найгірш допік Москві, і се саме — говорив Радивил — вчинили і козаки з під коругви Абрамовича. Тимчасом прибув Радивил до Красного „та тут prima mihi cura fuit — говорив гетьман — додати Смоленську війска" і дійсно трома наворотами впровадив туди помічні війська[1]). Зложивши відділ в числї 700 осіб з гузарів, драгонів та козаків вислав їх до замку. Зваживши що драгонів було 260 людий, а гузарів і козаків по половинї, то число сих останнїх доходило до 220. У кріпость дісталось лиш 400 осіб; иньші зблукали ся, та як каже Москожовский — taki ich błąd opanował — що до 2 год. перед сходом сонця крутились по хворостах між ворожими таборами. Розбиті Москвою стратили більш як 30 людий та кількох дісталось в неволю. Близько 100 їх вернулось у польський табор, иньші (лишивши табор) пішли ген в околицї Вітебска та Мстиславля. Чи в другій виправі у Смоленськ козаки брали участь не звістно. Москожовский про се не згадує та під датою 1/3 подає сей автор опись третього походу у кріпость. Сим разом число всїх участників доходило до 750 людий, в тім 200 драгонів, иньші — козаки і гузари мабуть по половинї. Булоб зайвим описувати фортелї вигадані Радивилом для більшої безпечности його людий — епізод описаний досить докладно Котлубайом; я лиш згадаю, що з проводиром сеї виправи Южицом дісталось щасливо у Смоленськ 294 людий, в тім 141 козаків. Сю звістку черпаю з листу Смольнян під датою 7/3. Він замітний ще сим, що згадує також про козаків у самім Смоленську. Число сих останнїх у Актах москов. госуд. подає ся дуже ріжно. Нпр. в реляциї калужського воєводи з д. 17/X 1632 р. було їх там до 400 людий[2]). Шеін знов у листї з д. 1/XI 1632 р. подавав се число на 500 осіб[3]). Місяць пізнїйше прислані Шеіном полонені „язики" подавали докладнїйші про се відомости. 100 козаків по їх словам було з ротмістром Буницким, 300 козаків-

[1]) Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.
[2]) Акты москов. госуд. т. I N 423.
[3]) ibid N 439.

„поміщиків“, а ротмістр Мадалїнский, що прибув з Мстиславля у Смоленськ, мабуть з початком падолиста привів їх ще 100 осіб. Докладну скількість козаків означити не можна — вона часто змінялась. Про се можна-б говорити від сеї хвилї, коли Шеін обляг кріпость. Одначе і з того часу звістки суперечать собі — годї одже на них полягати.

З дрібнїйших конфлїктів до приходу короля під Смоленськ підносять джерела головно факт з д. 28/IV 1633 р.

Сього дня ротмістр Павлович і Ґодебский на чолї козаків та капітан Енґерд з драґонами напали московську сторожу. Сю сторожу вів якийсь Олихвер, що ще в часї неприсутности Радивила в сих околицях нищив королївське майно. Сього „московського шиша“ — як його зве литов. гетьман — розбив „penitus“ Павлович і самого Олихвера спіймав в неволю. Опісля подибали ротмістри московську сторожу — бояр і донських козаків всїх разом 250, та хоч Москва переважала числом, розбитої ї так, що з винятком 80 людий, що попались в неволю, нїхто з Москви не вийшов з житьом. Але і з козацького війська згинуло 5 осіб між ними ротмістр Оверкович[1]).

---

[1]) Про нього каже Радивил: „Poległ dobry mąż rothmistrz WKM. Pan Owierkowicz, ktory tez na kilku czatach nieprzyiaciela gromił; y posłanca moiego z listami pod same mury przyprowadził.

А про Павловича: Tenze p. Pawłowicz przedtem pod murami z p. Godebskim rotmistrzem kozackim na gościńcu Drohobuskim y na wielu inszych mieyscach y wielu occasiach stawał w posługe dobrą i nieprzyiacielowi nie małą szkodę czynił.

Про Клечковского: Pan Kleczkowski rotmistrz WKM. mimo onę witepską posługę (згадка на конфлїкт сього ротмістра з московською сторожею, де взяв 8 корогов і 1 гармату у ворогів) kilkanaście razow to z panem Jurzycem, to z p. Godebskim, to z Smolskim, z Owerkowiczem na czaty chodząc nigdy się nie wrócił, zeby albo czaty nieprzyiacielskiey zniesc albo na takowę iego nawrzec albo gromadę dobrych więzniow przywiesc nie miał.

Подібно і Давидович з ротмістром надворних королївських козаків Войною розбив сторожу Проворовського вислану под табор Радивила та привів кількадесять взнів.

Про Коморовского: Komorowski rothmistrz na czatę wyprawiony w tył woyska niep. z wielką odwagą zaszedł, tam cztery tabory ludzi pieszych wysiekł y wielką tak w ludziach iako y w koniach nieprzyiacielowi zadnego się s tyłu niebezpieczenstwa nie obawiaiącemu szkode uczynił, chorągwie iedney nieprzyiacielskiey dostał.

Воловіч знов — каже Радивил — з Томою Сапегою воєводичом новгородським до 1000 Москви побив і багато у ріку (Днїпро?) загнав. Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.

Не меньш інтересною була битва в д. 20 серпня. Того дня виїхав Радивил з каменецьким каштеляном Пясечиньским під сам табор Прозоровского та заставши Москву готову до боротьби казав своїм людям вчинити напад. Героями сим разом були виключно козаки. Пять годин здержували на собі весь тягар московського війська не даючись звабити в поле з своїх ровів та з під заслон гармат. Вкінци казав Радивил перервати битву, одначе розохочені козаки не легко дали ся звабити з поля — досить сказати, що самих хорунжих — як читаємо в диярюшу Москожовского „za wodze z pola zwodzono". Богато Москви убито. З людий Радивила згинуло 3 та кілька хлопців від гармат.

Між тим зближав ся король під Смоленськ. Його армія що іно доповняла ся. Вайнбер згадуючи про побут короля у Баєвій д. 27 серпня пише[1]: „Завтра сподїють ся одного пішого полку, пять корнетів німецких райтарів і кілька компанїй козаків і гузарів. Тодї буде королївська армія числити 9000 людий. Під датою 4-го вересня читаємо знов[2]): „Козаки відбувають також дуже форсовні марші, кілька тисяч получить ся з королем, а решта впаде в Московщину. Зіставивши сї звістки здогадуємось, що першим разом маємо до дїла з козаками звербованими польськими панами, як се вчинив Радивил або Вишневецький.

Та хоч як були ще скупі сили короля до приходу козацької армії під Смоленськ Володислав вже 7 вересня почав окуповати важнїщі позициї заняті поперед Москвою. Покровська гора домінована у цїлій околици — значить її властитель мав за собою значні стратеґічні користи. Від неї треба було Володиславови почати. Та ми описи сеї кампанії подавати не будем: звістки наші про участь у ній козаків занадто убогі, аби її образ у такій формі, як нам подають польські джерела, причинивсь чим будь до виясненя козацької дїяльности. Ми знаєм тільки, що козаки під проводом ротмістра Мочарского боролись у перших рядах та і не мало їх окупило свою відвагу житєм.

Вісїмнайцятий вересень приніс значну зміну в королївський табор. В той день явилась головна козацька армія. Всї майже сучасні джерела — польські дневники присьвячують сьому фактови симпатичні згадки. Се річ зрозуміла: без їх участи Шеін не

[1]) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 - 4 стор. 16.

[2]) ibid. стор. 17.

вдарив би чолом перед Володиславом. Але не зовсїм годять ся з собою автори польських джерел у поглядах що до зверхної форми їх приходу. Колудзкий сей момент характеризує словами[1]) „kiedy przychodzili do obozu wlekli się po kilkunastu chorągwi w kupie sine lege et ordine“.

Противно каже Радивил[2]): „Прийшли досить реґулярно та без шкоди для підданих“. Замітний погляд Вайнбера[3]): „Є то молодцї хоробрі, люди на добрих конях, кождий з довгою стрільбою в родї шкоцьких. Мають з собою 10 пільних гармат (декотрі від римських цїсарів Фердинанда III і Рудольфа II) бажають з цїлого серця боротьби, полонили вже кількох ворогів і богато худоби, 6 миль від Смоленська.

В означенню їх числа наші джерела дуже суперечать. Москожовский й Альбрехт Радивил та Котлубай подають згідно на 15.000, Вайнбер на 12.000, а Васенберґ каже: „Viginti cosacorum millia (quae rex ad terrorem hostium spargi iussit).

У Москожовского на 31 стор. під датою 17 вересня читаємо, що „запорожський гетьман з асаулами і сотниками витав короля приобіцюючи йти туди з козаками, куди дістане приказ“. Сю саму замітку повторяє Котлубай. Дивно, що нї Москожовский нї Криштоф Радивил, котрого записками користувавсь Котлубай, не вважали потрібним подати назвиска козацького проводиря. Соловйов а за ним Еварницький звуть його Гирею Каневцевим. Дїйсно в „Актах москов. госуд.“ подана звістка, що „3 червня приходили литовські люди у новгородський уїзд та на них посилано Наума Пушкина з царськими людьми. Литовцїв побито і атаман запорожських козаків Гиря Каневцев стратив житє в битві. Крім сього 6 людий взято в неволю. У записках Радивила говорить ся, що козаки прийшли через Пиньский повіт.

У всякім разї питаннє про імя звістного по польським джерелам „козацького гетьмана“ стоїть отвором.

У розвязцї сього питання великою помочию є зізнання полонених „язиків“. Якийсь прм. Савко Потапов[4]) спійманий людьми Дм. Черкасского і Пожарского оповідав, що служив у полковника

---

[1]) Biblioteka Ordynacyi Krasińskich т. XIII, стор. 31.
[2]) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła т. I, стор. 172.
[3]) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z r. 1633—4 стор. 22.
[4]) Акты москов. госуд. т. I N 657.

Олихвера. В 1633 р. пішли вони на Успенів з гетьманом Арендаренком під Смоленськ та прийшли сюди на покрову. Звідти пішли під Дорогобуж, під Ржеву, Вязму, а опісля перейшли за Угру в Щелкановщину. Ми будемо мати ще нагоду познакомити ся близше з сими козацькими походами. Тепер ся звістка нам сим важна, що вказує назву козацького проводиря. Подібних звісток є більше нпр. у реляциї рославльського воєводи Ілиї Наумова з д. 23/I 1634 р., де містять ся зізнання козака Івана Давидова[1]). Вони нічим не ріжнять ся від попередніх, а те-ж слово в слово оповідали також козаки вислані в Москву калужським воєводою Федором Волконським.

Найправдоподібнїйше маємо тут до діла з особою бувшого укр. гетьмана Тимоша Арендаренка — сим можна-б пояснити титул „козацького гетьмана".

Лишаючи на боцї особу сього проводиря, наші джерела подають натомість більше звісток про самих козаків. Колудзкий подає кілька дрібнїйших прикладів їх відваги[2]), що як каже Куліш[3]) — своїм бойовим ентузиязмом перейшли суперників-панів.

Маючи так значні сили до розпорядимости король веде на ширші розміри акцию оборони міста. По відбутій нарадї поділено все військо, одже і козаків на 3 части. Над одною з них обняв провід Володислав, над двома другими Казановский і Радивил. Тим часом як сей останний уладив засїдку на війська Прозоровского між ріками Срібною та Шкляною, король 21 вересня прибувши під Смоленськ, вислав 3 кампанії козаків добувати Покровську гору. Московські козаки (мабуть донські)

---

1) Акты моск. госуд. N 610.

2) Zaraz podchodzili pod nieprzyjaciela i dostali trzech przednich officirów przywiedli ich pod ręce do króla JeºMści; oracyi nie było, tylko: „Korolu, oś majesz Niemców (a Francuzowie byli)" або: Odwagi, które uczynili przy Xiążęciu Radziwile, że nago rozebrawszy się przepłynęli kilkadziesiąt ich na drugą stronę Dniepra z gołemi szablami do szańców nieprzyjacielskich, nasiekli siela Moskwy; jeden także z nich taką odwagę uczynił, że, gdy trzeba było na drugiej stronie dostać języka puścił sie w pław przez rzekę i leżał w wodzie przy brzegu, aż przyjdzie do wody jeden Moskwycin, alié go on za włosy porwał i wrzucił w wodę i tak z nim przepłynął nazad, śmiesznie bardzo powiedał tę tragedyą ten kozak Królowi JeºMści jako nań czuwał i jako z nim płynął.

3) Куліш: „Украинскіе казаки і паны" стор. 680.

вдарили сильно на Запорожців, але по короткій боротьбі були примушені схоронитись за шанці.

Стільки лиш маємо звісток про акцию козаків того дня. Під датою 22 вересня нотують всї майже дневники славний факт їх відваги — зруйнованнє по противнім боцї Днїпра будинку, що служив охороною для Москви. Котлубай подаючи його опись додає:[1]) „Сей вчинок будить подив своєю відвагою. Оповіджений наочним сьвідком заслугує віру та вказує, який скарб мали Поляки у Запорожцях, коли-б вміли з ними поводитись. Подібну замітку робить Альбрехт Радивил:[2]) „Колиб те саме вчинили Поляки, анїби нога не втекла з сих, що були з Прозоровским.

Між тим добуто сильний бльокгауз Матісона на Покровській горі та по кількадневнім відпочинку велїв король литовському гетьманови добувати 28 вересня табор Прозоровского. Військо Радивила було значно зменьшене битвами, тому додано йому козаків і кілька гусарських відділів.

Козакам поручено, частию бродом, частию мостом переправившись на другий бік Днїпра, заняти церков св. Михаїла і рів біля неї та звідти непокоїти бльокгауз полк. Дама. Але козаки не були в силї видержати густої стрілянини, якою привитала їх Москва з церкви св. Михаїла, тому злучились з доданими їм до помочи гузарами. Сей вчинок справджує Васенберґ словами: „Cosacorum eadem (згадка про відвагу Соніги і Веігера у тій самій битві) fortitudo et fortuna fuit: post crudelissimam enim concertationem multitudine hostium pressi pedem retro dedere“.

При тім всїм добуто табор Прозоровського і в день св. Михаїла козаки і Поляки в кілька тисяч людий звозили припаси живности і амунїциі з московських таборів. Лишавсь ще тільки нездобутий Шеінів табор. Та заким король рішивсь напасти на нього вислав поперед 7,000 війська під проводом каменецького каштеляна А. Пясечиньского в дорогу на Дорогобуж попробувати відбити гроші що їх по звісткам язиків везли на заплату Шеіновим війскам. Висланий Пясечиньским 14/X до короля військовий товариш Ковальский оповідав, що вправдї тих людий не подибали та за се зайняли в однім селї значну сторожу-московську з 800 „бояр“ так щасливо, що ворог не важивсь навіть під-

[1]) Котлубай — Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 108.
[2]) Pamięt. Albr. St. Radziwilla т. I стор. 174.

няти оруже на свою оборону. Йдучи далї подибали иньший ворожий віддїл, що йшов слїдом за Пясечиньским. Але Москва прочувши про долю передньої сторожі стала втїкати та козаки забігли їй ззаду і розбили, взявши одну хоругов. Таким чином прибув Пясечиньский під Дорогобужський замок, 18 миль від Смоленська. Залога городка вчинила випад і відперла оден віддїл козаків, притім так далеко загналась, що польська кіннота, вдаривши на ню, втислась разом у місто, вирізала мешканців та забрала богато худоби і коний; замок одначе зацїлїв. Між тим козацькі віддїли вислані поперед — рабовати околичні села вернулись щасливо під Дорогобуж а опісля по безкористнїй облозї замку вернувсь Пясечиньский під Смоленськ[1]).

16 жовтня перенїс король свій табор у Богданову Околицю для вигіднїйших операций, а 3 дни пізнїйше станув против головної кватери Шеіна.

Запорожцям поручено розтаборовватись в дуже небезпечнїй позиции по другім боцї Днїпра, біля самого московського табору; задля улегченя комунїкациї між Поляками та козаками вибудовано міст на Днїпрі. 26 жовтня в середу переходили козаки на нове становище, та коли йшли поуз ворожий табор, ударила на них Москва, „ale bez szkody naszej — каже Москожовский — snadnie odgromiony, puścił mołojcom snadne przejście do nas“.

Москві перервано комунїкацию на ріцї, але і на суши вона не могла богато вдїяти при безупинних випадах Запорожцїв.

До кінця падолиста не маємо жадних майже відомостий про козаків. Вайнбер нотує лиш звістку[2]), що козаки 12 миль за Дорогобужом нищать московську територию, а на иньшім місци каже[3]): „Про московські війська нїчого не чути, лиш кілька тисяч їх лежить під Дорогобужом, та на них особливо звертають козаки свою увагу. Тимчасом 24 падолиста у польський табор наспіла звістка про побіду Конецпольского над Татарами. З сеї нагоди вистрілено вечером по три рази з усїх гармат та мушкетів. Москва несьвідома причини сього триюмфу вислала 2 віддїли по відомости. Оден з них попавсь у засїдку Даниловича під козацьким табором та так нещасливо, що нї оден з Москви не

[1]) Bibloteka Ord. Krasińskich, т. XIII. стор. 49.

[2]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4. стор. 32.

[3]) ibid. стор. 33.

вернувсь до своїх: 30 їх убито, а 18 взяли козаки в неволю. Подібний конфлікт ставсь 4 січня. Сим разом козацький ротмістр Смольский підпав під німецькі шанції, аби пізнати сили їх залоги.

Сей самий ротмістр розбив Москву 10 січня під Дівичою горою та привіз з собою 12 вязнів. Від сього часу аж до капітуляції Шеіна нічого цікавого не подають наші джерела.

Реляції Вайнбера кінчать ся з д. 27 січня. Москожовский, коли що згадує про козаків, то сї звістки або без значіння або дотикають ся боротьби на иньшім театрі війни. Радивил навіть про акцию польських військ подає дуже скупі відомости; його в той час під Смоленськом не було, тому оповідає лиш се, що чув з уст других людий.

За весь час побуту короля під Білою маємо лиш дві маловажні звістки. Першу з них треба віднести до часу, коли саме король прибув під Білу, себ-то 22/III 1634. Володислав, взявши тоді з собою два козацькі відділи Клечковского і Южица, виїхав під город звідати терен. Частина московської залоги в числї кількадесять люда вчинила випад, але відперта козаками вернулась у місто. Друга звістка датує ся з д. 17/V, коли то король по невдалім здобуванню Білої, понехавши дальшої облоги, лишив у таборі для охорони хорих 4 козацькі коругви Южица, Пйотровского, Валїцкого і Ловчиньского.

V.

Разом із походом короля під Білу оперовала в околици Дорогобужа Вязми і Щелканова друга частина його армії, що ще 3 грудня 1633 р. лишивши на приказ короля табор під Смоленськом, посунулась на схід даючи почин новому театрови війни. Головний комендант сеї виправи був гетьман Казановский, та біля нього не малу ролю відграє козацький проводир Тимош Арендаренко.

З сим іменем ми стрічались вже поперед, але його особа губить ся за весь майже час побуту під Смоленськом, а виринає доперва з хвилею появи Казановського в околици Вязми і Дорогобужа. Незвістно о скілько дальшу діяльність Арендаренка треба злучити з походом коронного гетьмана; ми можемо лиш сконстатовати факт, що з хвилею появи сього останнього під Дорогобужом, козацький гетьман починає самостійну діяльність в областях

за річкою Угрою. У Вайнбера в листї з 6/X 1633 р. читаємо таку звістку:[1]) „Запорожцї просили у короля призволу впасти у ворожий край — король згодивсь — за кілька день з'являть ся вони в Московщинї. Зваживши, що 3/XII 1633 р. відбував ся похід Казановского, годї пояснити, чи маємо до дїла з двома походами Арендаренка і Казановского, чи сї обі виправи відбулись рівночасно під фірмою коронною гетьмана.

Тому я промовчу на разї про особу Арендаренка аж до хвилї, коли можна слїдити його дїяльність поза Дорогобужом та Вязмою в околицях Білої, Калуги та Ржева, а тим часом згадаю про не меньш інтересні подїї з походу Казановского.

Число висланого з ним війська подає Москожовский на 8000[2]), Вайнбер каже, що виправилось 5000 кінноти і кілька компаній піших[3]). Котлубай подає число козаків на 1000 осіб. Ми одначе маємо нагоду переконатись, що їх було значно більше, як се сьвідчить реляция московських воевод Черкаского і Пожарского з д. 27/III 1634 р. У Казановского по сим звісткам було 6 рот гузарів, 5 рот квартяного війська, піших драґонів 200 і 100 гайдуків; всїх разом 1500 осіб. У Іонсєвского 6 козацьких рот по сто людий і 2 роти гусар: разом 800. У Фірлєя 2 роти гусар, 7 рот козаків і 200 драґонів. У Чарнецкого 10 козацких рот, у Мочарского 8 рот козаків і 100 райтарів. Все разом військо числило до 5300 осіб[4]). Зсумовавши числа всїх козацьких рот замічаємо значну їх перевагу над польським елементом. Ся як раз обставина велить згадати дещо і про долю сього війська. Але у польських джерелах не богато маємо про нього відомостий. Москожовский згадує про сей епізод лиш кількома словами: „Коронний гетьман розтаборивсь між Вязмою та Можайском, кріпостий не добуває, лиш загони порозсилав аж під саму столицю. Наші нищать, палять, стинають, де лиш навернуть ся". Подібно говорить Васенберґ: „Весь край на просторони 62 миль від Смоленська по Дорогобуж, Вязму, Калугу, Можайськ та по саму столицю знищений вздовж і вширш". Сї замітки Москожовского та Васенберґа находять відгомон у цар-

---

[1]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 -4. стор. 28.

[2]) Biblioteka Ordynacyi Krasińskich т. XIII, стор 68.

[3]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 34.

[4]) Акты московскаго государства т. I, N 647.

ській грамоті з 19 вересня 33 р. для дорогобужських воєвод[1]). У ній наказує ся „зміцнити кріпости та порозставляти сторожі, щоби Литовці та козаки несподівано не впали у город та якого „дурна“ не вчинили“. Подібний наказ „ходити на Литовських людий і Черкас“ та над ними „промишляти“ отримав також рославський воєвода Іля Наумов.

Вертаючи до походу Казановского, ми бачимо його вже в першій половині грудня під мурами Дорогобужа. З часу його побуту під сею кріпостию нотує Вайнбер важну звістку з кінця грудня 1633 р.[2]). „З Дорогобужа — пише він — наспіла відомість, що богуславський староста, син польного гетьмана Казановского, в 1000 коний загнав ся аж під Вязму (18 миль за Дорогобужом, 36 від Смоленська і Москви) знищив передмістя та забрав богато добичи. Кажуть, що був би заняв несподівано місто, коли-б зручнїйше забрав ся до діла“.

Мабуть, що про сей набіг богуславського старости згадує вяземський воєвода Мирон Веляминов[3]). По його словам 6/XII приходили під город польські і литовські люди а скоро по них прийшов Казановский і Ґонсєвский та стояли в с. Сереженях“.

Після них прибув в невдовзї з під Володимирової Ржеви Тимош Арендаренко а з ним 4000 козаків та отаборивсь в селї Новім. Полковники Гадун і Чернацкий з 2000 райтарів розтаборовались на московській дорозї в Загрінї, 2 верстви від города. Мешканцї у Вязмі серед великих недостатків мусїли видержати довшу облогу.

Між тим у табор Казановского наспіла вість про війська, що йшли в поміч Шеінови під Смоленськ. Їх передня сторожа в числї 700 людий під проводом Пожарского прибула вже у Вязму. Решту вів князь Черкаский. Щоби загородити Пожарскому дорогу у Дорогобуж, покинув Казановский давний табор, посунувшись близше в околицї Вязми в село Семлево. Вислані ним загони бачимо 1 сїчня 1834 р. в селї Кикинї, 25 верств від Вязми. Мешканцїв по більшій части вибито. Ся сама доля стріла Бутурлин. Того самого дня був оден віддїл Казановского під Самою Вязмою, бо ледви 3 версти від міста. Він роз-

---

1) Акты моск. госуд. т I, N 550.

2) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 38.

3) Акты моск. госуд. т I, N 705.

ложивсь табором в селї Чорнїй Грязи. Мабуть се була частина людий з села Кикина. Число їх подають московські звістки на 6 знамен.

Від сього часу можемо також слїдити рухи козацького війська під проводом Арендаренка. З попередньої його акциї звістно лиш, що перебував якийсь час під Дорогобужом в острозї, опісля, з початком грудня, як було сказано, являє ся під Вязмою і до сього факту треба навязати реляцию вяземського воєводи з д. 17 сїчня[1]). „Сього місяця, писав воєвода, приходили під Вязму по ржевській дорозї Поляки, Литовцї і козаки. Воєвода вислав на них своїх людий та під городом зведено бій, що тревав з „рана" до 6 год. в вечер. Який був його результат не звістно. Воєвода згадує лиш, що по сїм бою польські війська пішли мимо Вязми і звернулись на дорогобужську дорогу та воювали Можайський і Вяземський уїзд і що дня приходили під Вязму. Подібні напади на Вязму повторялись дуже часто; вони для нас меньше інтересні, бо всї кінчать ся по реляциях вяземського воєводи побідою Москви та полоненнєм кількох ворогів.

15 сїчня являє ся в Більськім уїздї значний віддїл козаків Арендаренка. Чи сам гетьман був з ними — не звістно, більский воєвода Волконський пишучи про се цареви каже, що в його уїзд від Ржеви прийшли ріжними дорогами козаки та воювали села. На них вислав воєвода „голову" Пасинкова та сей 17/I подибав козаків в „Верховській волости" й побив їх взявши 2 козаків в неволю[2]).

Подібний напад на Білу відбувсь 5 лютого, але і сим разом Москва побідила. З початком мабуть марта Арендаренко на королївський наказ лишивши в дрогобужскім острозї з десятка по одному чоловікови, пішов в Мещевський уїзд в вітчину Артемія Ізмайлова в село Щелканово, 40 верст від Калуги, а 20 від Мещевська. Число його козаків подає ся дуже ріжно. По одним звісткам було з Арендарком 8000, по иньшим 10.000 або й 50.000.

З зізнань якогось Петра Павловского з полку Фірлєя довідуємось, що козацькому гетьманови прибули нові сили „з за Путивля", під проводом „гетьмана" — як його титулує Павловский — Тараса[3]). Якийсь знов Нїмець з полку Лєслі казав, що

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 703.
[2]) ibid. N 717.
[3]) ibid. N 645.

у Арендаренка 6 полків, в кождім полку по 4 рот, а в роті 300 людий. Значить ся число всього війська доходило до 7200. Воєнних снарядів було у нього 4 гармати (до кождої з них запряжених 8 коней, крім сього було 4 гармати „огнені". Але козакам за тяжко було возити ся з гарматами, тому хотіли їх у поході покинути. Чи се вчинили, незвістно.

В другій половині марта воюють Арендаренкові козаки Мосальський уїзд. Після незначного конфлікту з д. 20/III в селї Чертень, являєть ся 22 сього місяця козацьке військо під мурами Мосальська. Від рана до вечера добували город, та не добувши уступили. У повороті в селї Покровськім, 7 верст від Мосальська, здігнала їх Москва, побила та взяла 21 в неволю.

Між тим на козаків в селї Щелканові готовивсь похід. 2/IV. вернув в Москву боярин Омелян Рязанцев висланий царем з листами до воєводи донських козаків Леонтия Бунакова[1]). Воєводу застав він в Козельськім уїздї в селї Волховцях. Бунаков отримавши листи зібрав раду та казав козакам, аби йшли з ним або до князя Черкаского і Пожарского або на козаків під Сївск. Але Донцї вислухавши царської грамоти сказали, що підуть на сих козаків, що є в селї Щелканові.

Дальшу опись сього походу я подам на основі звісток, які приніс в Моску Бунакова посол Сафон Микулин.

28 марта — оповідав він — прийшов Бунаков з донськими козаками у Козельск. Його військо числило 8.000 людий. В Козельску стояв 2 дни, а опісля пішов в Щелканово. Побивши козаків (Запорожцїв) в трех селах забрав 2000 людий в неволю. Тимчасом по відходї Бунакова з Козельска прибуло у се місто 3000 Запорожцїв та вивідавшись, що Бунаков пішов в Щелканово пігнали за ними боронити своїх товаришів. Тут застали вже Москву, що добувала козацького табору. Бунакова з його людьми взято в два огнї. 100 Донцїв убито й Запорожцї відібрали свій полон. В страстний четвер вернув Бунаков у Козельск, перебув тут 6 днїв, а 9/IV в середу наказом царя пішов з військом на козацько-польські війська під Сївськ, одначе в дорозї довідавсь, що козаків під Сївськом вже нема.

Метою козацьких походів з Щелканова була часто Калуга.

У реляциї калужських воєвод Петра Борятінского і Івана Ковелїна находимо цїкаву звістку про змагання козаків підступом

---

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 655.

[2]) ibid. N 662.

заняти се місто[1]). 16/IV привели мешканці Спаського села двох козаків до боярина Івана Никитича Романова. Полонені козаки оповідали, що литовський гетьман Проньский і козацький поручник Андрій Семенів перейшовши Угру, вислали їх третього дня в числі 5 людий у Калугу наказавши впроситись до чиї небудь хати та в ночи спалити місто. Недалеко чекало 2000 війська, аби підчас пожежі заняти кріпость. Плян не повівсь, бо підпалячів спіймано.

Про иньшу пробу силою добути Калугу читаємо в листі перемиського воєводи[2]). 15 мая на Вознесеніє післав воєвода якогось Савенкова з товаришами в Щелканово. В місцевости Тихоновій пустини подибались з ним Литовці та гнали ся за ним аж до Калуги. Того самого дня прийшли під сю кріпость Литовці в числі 4000 людий та почали її добувати. Боротьба була щасливою для Москви, бо Литовці стративши богато людий і прапор уступили. Ночовали опісля в Тихоновій пустини, а 16/V пішли в село Товарково. Що сталось опісля з сим військом, не звістно; наші звістки говорять, що до 1000 Москви пігнало ся за ним та крім сього 4000 рославльских козаків пішло через ріку Оку заступити Литовцям дорогу з переду. Про сей епізод згадує також воєвода Волконьский у реляциї з д. 18/V.

Се і все що могли ми вібрати про участь козаків в московсько-польській війні з р. 1633—4. Їх діяльність характеризує докладно Котлубай[3]): „Запорожці — каже він — розбіглись на всї сторони та огнем і мечом знищили край несучи пожежу аж під саму столицю". Сїй характеристиці відповідають численні жалоби московської людности: „І ми нинї — пишуть цареви мешканцї Боровська[4]) — на твоїй царській службі стоїмо беззасобні та вся наша живність і паша для коний через гнїв божий погоріла, конї погинули, а ми самі умираємо голодовою смертию. Пожалуй нас милостивий царю не віддавай твої вітчини українських городів Литовцям, щоби вони наші жінки та дїти в полон не забрали".

Тимчасом 14 червня 1634 р. уложено полянівську угоду. Її девята точка нормовала поворот польсько-козацьких військ

---

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 661.
[2]) ibid. N 668.
[3]) Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.
[4]) Акты москов. госуд. т. I, N 660.

з Московської териториї[1]): „Польські, литовські, німецькі та козацькі війська — читаємо там — покинуть зараз московську територию. У повороті не будуть палити села анї убивати анї красти та рабовати. За се московським підданим не вільно їх напаствувати, але противно поводитись з ними приязно.

ДОДАТКИ.

При сїй нагодї подаємо для історії Смоленської війни малу збірку документів — досї мало кому приступних — що містять ся в рукописях бібліотеки Оссолїньских у Львові під N. 188, 113 і 214. Сею публїкациєю ми зовсїм не вичерпали сього — так сказати-б — сирого матерняльу згаданої бібліотеки для образу сеї кампанії — ми ограничились тільки на важнїщих, що дотикають близше козацької акциї у боротьбі з Москвою 1633—4 р.

Подїї з 1633—4 р. так сильно милі були патрийотичному почутю Поляків, що їх відгомон не міг пройти без слїду у сучаснїй лїтературі. Значне число опублїкованих та ще мабуть значно більше не виданих поки що джерел до смоленської війни з 1633 р. сьвідчать аж надто про живий інтерес сучасної суспільности для розвою згаданої кампанії та горячої симпатиї для побідника-короля і його війська. У кодексах бібл. Осс. під числами 188 і 113 маємо два варияnти того самого дневника — кажу варияnти — бо ріжнять ся тільки стилїстичними, у більшій части, відмінами. Для опублїковання нам видавсь більш придатним дневник під ч. 113 для його більшої докладности, а при тім не помехалисьмо подати реєстр козацько-польського війська під Смоленськом, що становить немов часть вступу до дневника під ч. 188[2]). Вкінци подаємо також кілька листів: лист козаків з д. 4 вересня 1632 р. до короля, його відповідь, — себто зазив їх до участи в сїй кампанії, далї подібний зазив до запорожського полковника Плахти і 3 листи короля до козацьких ротмістрів звербовати козацькі віддїли по 100 людий на кошт коронного скарбу.

I.

1633: Wiprawił krol JM woyska swoie do Moskwy pod Smolensk, ktorego popis iest takowy według tego regestru połozonego:

---

[1]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny mosk. z l. 1633—4 стор. 58.

[2]) Писаний він досить невиразно, непевні імення означено знаком?

Usarske: 1633: Chorągiew krolia JM koni	100
chorągiew krolewicza JM Kazimierza	200
p. hetmana w. x. litewskiego koni	200
p. woiewody podolskiego koni	200
p. woiewody smolenskiego koni	200
p. hetmana polnego w. x. litewskiego koni	200
p. podkomorzego podolskiego koni	120
p. podkomorzego mscisławskiego koni	120
p. horązego trockiego koni	120
p. horązego zmudzkiego koni	120
p. horązego orszanskiego koni	120
p. starosty wiskiego koni	120
p. starosty brzezinskiego koni	120
p. Bałabona koni	120
p. Firlieia koni	120
p. Tomasa Sapiehy	120
p. Pawła Sapiehy	120
p. Komorowskiego	120
p. Sienkiewicza	120
p. Gorayskiego	120
p. Pokorskiego (?)	120
p. Myrskiego	120
p. Hojnskiego (?) koni	120
Suma usarzow	3220 (!)
Raitarowie: P. Abramowicza koni	200
p. Hmielingi koni	200
p. tegos koni	100
p. Seya	120
p. Gadina koni	120
p. Sierakowskiego	120
p. Rodlosola trzey kompaniey po 120 koni miely	360
p. Sliezara dway koni	240
p. Sohamna (?) koni	120
p. Tisenhawsa koni	120
Suma raitarow	1780
Dragany: P. woiewody wilienskiego koni	200
p. Marego koni	200
p. Butliera koni	600
p. Kreica koni	650
p. Platera koni	200
p. Pleksa koni	200

p. podkom. w. x. lytewsk.	200
Suma draganow	2250
Piechota cudzoziemska: Krola JM piechoty	1200
krolewica JM Kazimierza	1200
p. podkomorzego w. x. litew.	1000
p. kawaliera	1000
p. Butliera starego	1000
p. Iacuba Waiera	1000
p. Arcziszewskiego	1000
p. Pliatera	1000
p. Wolisona	900
p. Walha	100
p. Grotha	100
p. Abramowica	600
p. Ozgierdowicza	300
p. Folderbocha	200
p. Dyzorego	200
Suma piechoty	10.700 (!)
Petiorczy: p. Czysa koni	120
p. Podorowskiego	120
p. Czarneckiego	300
p. Icha	120
p. Jezowskiego	120
Suma petior.	780
Kozakow: P. woiowody wilienskiego koni	400
p. Dzersska (?) koni	120
p. Zarnickiego koni	120
p. Madalinskiego koni	120
p. Abramowicza koni	120
p. Pawlowicza kony	120
p. Woyny dworskich koni	120
p. woiewody podolskiego	120
p. Kliechowskiego	120
p. Owerchowicza koni	120
p. Smolskiego koni	120
p. kamienieckiego koni	2000
Suma kozakow	3600
Piechota polska: P. woiewodi wilenskiego	300
p. woiewody podolskiego	200
p. znowu woiew. wilienskiego	200
p. Rawa	100

p. Karlinskiego	200
p. Podwoiewodz[k]iego	100
p. Pyrickiego	100
p. hetmana w. x. litewskiego	200
p. Podlieckiego	200
Suma piechoty polskiey	1600

Suma wsitkiego woyska do Moskwy pod Smoliensk 23950 *(Рк. 188 л. 416--7).*

II.

Dyaryus expedycyej J. K. M. przeciwko nieprzyiacielowi moskiewskiemu, ktory 14 8bris in anno 1632 Smolensk obleg y onego potęznie dobywał 25 augusti ro. 1633.

1633 august. 25: Ruszył się KJM z Orszy do woyska, daj Boze szczęsliwie, ktore na ten czas na Olszynie stało, trzy mile od Smolenska, naprzod przed sobą do woyska posławszy 600 dragonow p. Kraycowych, 130 dragonow Drylesowych a 1000 piechoty P. Butlerowey. Pierwszym noclegiem stanął w Dąbrownie, maiąc przy sobie regiment P. Roznow piechotny y zwiczayną swoię gwardyią raytarską dworską; tegoz dnia JKM brał publice benedykcyią w kosciele.

26: Stanął JKM we wsi Cereny do Dąbrowny nalezącey, gdzie pod namiotem nocował. Wieczorem przyiachawszy towarzysz z pod chorągwie P. Lisakowskiego, ktory y chorągiew nieprzyiacielską y ięzyka przyprowadził z tey czaty, na ktorą chodził JMc P. woiewoda smolenski 23 augusti maiąc pod 2000 ludzi: częsc z woyska litewskiego a częsc z pan. Moczarskim z koronnego, ktory we dnie na straż nieprzyiacielską uderzywszy, onę wyparli y az pod ostrozek Prozininskiego (!) prowadzili, za ktorymi gdy posiłki nastąpiely, potęznie się scierali y tamtey chorągwie nieprzyiacielskiey dostali, chorązego zabiwszy, y Moskwy blisko sta połozywszy. Nawiedszy ich na zasadzki, dostali beli nasi nie mało więznia, ale ich pozabiiac musieli, gdy znowu nazad do Moskwy wracali się, ktora na naszych odwrot uczyniących uderzyc chciała, w rzekomo okraykiem ich wyprowadzaiąc. Nasi tegoz dnia po tey utarczcze z zamku ze trzech baszt z działa wystrzeleli, hasło swoim daiąc y chorągwie na znak uweselenia swego wywiesieli byli, w czym im ci, ktorzy na czacie byli, takze trzykrotnym strzeleniem odpowiedzieli. Tegoz dnia oboz się nasz ruszył stanowic ku Głuszycy, ktore mieysce liczy milę od Smolenska, chcąc się tam stanowic, iezeli nieprzyiaciel tak bliskiemu sąsiedztwu przeszkody czynic nie będzie, poniewaz z tego mieysca Smolensk dobrze widac.

27: Krol JMc stanął pod Boiowem obozem, gdzie zaiachali JMc chorągwie usarskie: pierwsza krola JMc dosyc piękna y stroyna droga

Imci P. woiewody podolskiego, trzecia p. Kalinowskiego podczaszego podolskiego, czwarta p. Woyny; wszystko usarskie y przytym 600 dragonow p. Butlerowych y tak z tymi weszlismy do obozu, gdzie iuz zastalismy regiment krolewica JMci Kazimierza.

28: Na Baiowie woysko odpoczywało, gdzie poranu naprzod się menstrował regiment piechoty p. podkomorzego koron., potym drugi p. Welsonow tak piechoty iako y dragoniey, a na koncu bardzo porząnny p. Arcysewszkiego. A iz tego dnia przyszła była wiadomosc iz sisowie mieliby się lasem skradac dla przecięcia naszey armaty, ktora wodą płyneła, zaraz do dawnieyszey piechoty znowu 200 dodali propter securitatem.

29: Z Baiowa woysko ruszyło się na noc do Znirowic. A iz wozy y piechota prętko przeysc nie mogła, dla tego JKM. nie przyszedł az po czwarty z południa samemu wiachac, y do obozu pod Znirowice z lanemi swiecami dwie godzinie w noc ze wszystkiemi husarskiemi chorągwiami wiachał, i ze insi nie sciągneli się beli, tamze y drugiego dnia odpoczywał.

30: Tamze pod Znirowicami woysko stało, iednak dla snadniejszego ciągnienia regimentom niemieckim ku Krasnemu po obiedzie ruszyc się kazano, zostawiwszy w obozie p. Roznową piechotę y roty wszystkie husarskie. Tegoz dnia weszła do obozu y prezentowała się JKMci rota kozacka y· woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego. Tamze od Xcia JMci Radziwiła woiewody wilinskiego przyszła wiadomosc, iz iuz obozem na Głuszycy stanął spokoynie, mila od Smolinska i ze zadney przeszkody nie miał od nieprzyjaciela, z ktorych zaden ani się pokazał, iedno co straz widno było.

31. Za Krasnem woysko obozem staneło, gdzie przyprowadzony raytar, ktory przedał z woyska nieprzyiacielskiego Tamze przyszła wiadomosc o utarczce naszych z nieprzyjacielem, pod ktorego ostrozki wszystko woysko chodziło y mężnie się z niemi starli, bo naprzod uderzywszy się straz nieprzyiacielską az do ostrozku Prozirynskiego pędzieli, z ktorego kilkanascie chorągwi przeciwko naszym wypadło y z naszemi się ludzmi scierało. Potym, gdy naszym do ręczney przyszło, mężnie nieprzaiaciela gromieli y do 40 na placu położyli, ale y oni w naszych nie małą szkodę uczynieli a naywięcey z dział, ktorymi wiele poszkodzieli naszych, gdzie samego towarzystwa 8 abo 9 legło. Pacholika kilkanascie oprocz rannych, niektorych bardzo szkodliwie a nadto koni naszych bardzo wiele nastrzelali z łukkow (!) y z dział, z ktorych kilkanascie zaraz spadło, insze wyleczyc się mogą, ktorych wymierzone strzały doszły. Tamze p. woiewoda wilinski z p. woiewodą smolinskiem vocati od KJM. przybyli.

1. 7bris. Woysko staneło obozem pod Zarnówką, gdzie do KJM. przyiachali pp. woiewodowie. Tamze przybyli posłowie od kozakow Zaporowskich deprecando culpam, ze od Putywla odesli, a ochotę swą na służby rpty. ofiaruiąc a przytym o pieniądze o prochy o kule prosząc na tę expedytiią. Strony piéniędzy powiedzieno im, iz im ie było posłano pod Putiwl, ale ze nazad odesli, dla tego ie nazad zwrocono, iednak, gdy tu staną, na ten czas pieniądze będą a prochow y ołowow cos ofiarował im KJM.

2. 7bris. Gdy woysko ciągnęło na Lubną, towarzysz z pod chorągwie kwarcian. przyprowadził KJM. ięzyka, bardzo rzeczy wiadomego Francuza, officyra z regimentow niemieckich, ktory dosyc rzetelnie y sufficienter o wszystkiem co się dzie powiedział u nieprzyjaciela, a osobliwie o pieszym woysku, ze go nie masz ino 7 abo 8 tysięcy, y iako wiele na ktorym ostrozku. O konnych ludziach pewney liczby powiedziec nie umiał y wiedziec nie mogł, wiele u Seyna, wiele u Prosorynskiego; iednak to przydał, iz się Moskwa na głowę kładzie na sto tysięcy ale falszywie. Tenze powiedział, ze niedawno poczęli minę robić, tam gdzie tez ią przed tym nasi prowadzono, gdy Smolinska za s. pamięci JKM. dobywali, y iako Moskwa teraz swiezo przyszła, 14 choręgwi raytarów moskiewskich zbroynych, y iako się Moskwa w zywnosc przysposobieła, y iako gęsto blokhauzy poczyniła, y iako snadno mogby się ogniem zniesc Prozorinskiego, gdyż tam pełno sian wielkiemi stertami stoiących y z tymi sposobami iednak o naymnieyszy potędzie nieprzyiacielskiey powiedział, na Pokrowskiey gorze nad Dnieprem, gdzie ienoby 1200 ludzi bydz miało, radząc, iesliby nasi co robic y agredire chcieli, aby ante omnia y stamtąd do nieprzyiaciela kusieli się, gdzie nie tak łatwo moze nieprzyiaciel ten ostrozek posiełkowac dla przeprawy przez most ludzi swych; a na ostatek za ukontentowaniem y sam przewodnikiem y przywoycą bydz przyobiecał, ponieważ, iako on udawał, ze gwałtem iest od naszych wzięty, ale gdy iuz szed do nas przedawac sie; ktoremu szaty KJM. dac wskazał. Tamze, gdy woysko nasze na Łubniey stało, druga czata, ktora czata z woyska litewskiego chodzieła, trzech Moskwycinow przyprowadzieli, ktorzy sli z listami do obozu moskiewskiego y ieden, ktory miał listy z sobą, uszed, drudzy poymani, ktorzy od zon do męzow listy mieli, w ktorych nic nie było tylko strony gospodarstwa. Ci to powiadali, iz dway carzykowie tatarscy ze 20000 w ziemię ich wesli y bardzo ich plądruią, y iako iednego z tych [w] więzienie zonę samoosmą wzięli, y iako w Wrocławiu (очев.: Rosławiu)głod wielki, y iako tam barzo mało praesidium. Tamze posłowie kozaczcy są odprawieni y z niemi p. Starkiewicz, aby ich do pospiechu prowadził.

3. Tamze z woyskiem JKM. odpoczywał, gdzie ich była zaszła wiadomosc o mieyscu obozu, gdzie by nim stanąc, czyli na Głuszycy, gdzie dawno woysko iest postawione, między rzeką Dnieprem a Głuszycą ieziorem, gdzie niektorzy radzieli, czyli zeby się zblizyć ku nieprzyiacielowi y iako nayblizey połozyc się, co perswadował woiewoda smolenski. Dla tego JKM. wprzod przed sobą posławszy pp. hetmanow dla upatrzania mieysca, iezeliby się iakie sposobne mogło znalesc, potem i sam po obiedzie recognoscowac sposobne mieysce az do Jesienney rzeki, nad ktorą obaczeli konną strasz nieprzyiacielską, ktora się po gorze przeiezdzała y insze posiełki maiąc w lesie, ktorą minąwszy, KJM. ustąpił był do tego obozu, ktory stoi na Głuszycy, a potem wieczorem nazad na Łubną przyiachał y taiemną radę z pp. senatorami odprawował, strony tego obozu. Po ktorey radzie woysko nazaiutrz nasze szło do obozu na Głuszycę.

4. KJM. iuz w nocy stanął nad Głuszyczą w obozie litew., bo dla wielkosci wozow prędzey z Lubny ruszyc się nie mogł. W drodze iednak naprzod p. woiewoda smolenski z towarzystwym swym KJM. drogę zaiachał, a potem p. woiewoda wilinski pięknie, iednak z muzyką woienną przyprowadzieli KJMsci, bez strzelby, ktora zwykła bywac na salwe. Tamze zastaliśmy, to iest nasi niemał przez cały dzien uganiali się z nieprzyiacielem, zpędzaiąc go z gory tey, ktora nad Jesienną rzeką, gdzie nasi blokhaus wygnali y dotąd konczą, y bronią zpędziwszy nieprzyiaciela. Iednak z naszych ieden tylko Niemiec zginął, z stroney nieprzyiacielskiey takze, ale ktos znaczny, ktory pridie, gdy KJM. recognoscował mieysce, ustawnie charcował.

5. Przyszła poranu wiadomosc, iż nieprzyiaciel w niemałym ludzie wyszedł na gosciniec łubonskiey, za ktorym 2 posłano było z p. woyskim mścisławskim y p. Czarnockiem, ale nigdzie nieprzyiaciela posiłkowac nie mogli. Tegoz dnia wrocieli się. Posłaniec [s] Smolenska, ktorego był p. woiewoda smolinski wyprawił, który się szczęsliwie wrocił przeniosszy się nazad, drugiego towarzysza z sobą przyprowadziwszy, a przesli około Sekinowego ostrozka nocą chrustem y trawą na brzuchach często czołgaiący się y na chasło nieprzyiacielskie, gdy ich poczuwszy o nie pytali, nie odpowiadaiąc, ale coraz zapadaiąc. Tych listow essentiia ta, ze proszą dla Boga o odsiedz uskarzaiąc się, ze knotow y pieniędzy nie maią a prochow y ołowu omale, a potym sposob podaią, iakby naylepiey y naysnadniey aggredy nieprzyiaciela od Bolenskiey (вар. в p. 188: Pokrowskiej) gory, gdzie o małym praesidium napisali, zgadzaiąc się w tey mierze z confesatami Francuza; przyprowadzono y potym wypisano hasło, na ktory by oni na ten czas wypasc mogli, gdy nasze woysko co zechce tractare, aby pridie ieden ogien, a tego dwa pokazane bydz

mogły; wypisali y drugi sposob tentandi hostis między oboz samego Sehina y Lesla na Sarłow oboz nad Dnieprem u stawku OO. Jezuitow, gdzie było 600 ludzi snadnie go zniesc z gory y oderwac iazdę moskiewską od piechoty; napisali y to iako onegda wycieczkę uczyniwszy blokaus zniesli podle bramy, zkąd podkop miec zamysliwali. Maystryka ze dotąd nie masz przyczyna ta, ze Tatarowie ziemię ich plądruią. Tamze z woyska trzey nieprzyiaciele przedarszy się przysli: Polak, Inflanczyk y Szwed, z ktorych ten Polak z Stanisławowa examinowan przy KJM, iest li raytarowie, powiedział, ktorych 14 chorągwi przyszło przed tegodniem barzo są ladaiacy y rzadko który z nich umie wziąc w rękę pistolet, y iako dwie abo trzy chorągwie naszych zniesc by ich mogło; o podkopach powiedział, ze słyszał od Niemca, ze trzy sposobione; o ostrożku, ktory iest u mostu Prozorskiego zniesiony, gdzie sieła sian y słomy; tenze powiedział, ze iuz lepiey kąsek teraz wiązniow naszych traktuią, tym celniejszym daiąc na dzień po 10 kopiiek, y iako ich boiarom przedaią po kilka rubłek, z tą iednak condycyią, aby ich potym stawieli, gdyby do traktowania pokoiu przyszło. Tegoz dnia deliberatia była stroney ruszenia się przeciwko nieprzyiacielowi ex parte loci et temporis, znosząc się tak z temi, ktorzy połozenia mieysc około Smolenska wiadomi, a potym declaratiią pp. pułkownikow y officierow praescribendo et declarando in modum, iako w tey imprezie poczynac sobie mieli y kto co robic y kto kogo posiłkowac, ktora dwie godzinie w noc skonczeła się, utinam bono effectu.

6. Most nasz drugi przez Dniepr na sudach stanął pod obozem, przez ktory nocą woysko przeprawione szło na całą noc ku nieprzyiacielowi. Tegoz dnia z woyskiem JMP. hetman polny koronny imieniem JKM. tractował, aby cierpliwi byli do przyniesienia pieniędzy, co uczynieli a KJM. kontentował ich dziesięcią tysięcy złotych. Na piechotę zas, ktora miała isc do szturmu do ostroska, 7000, a na roznych w przeszłych dniach z rycerstwa 2000 dac raczył. Tegoz dnia woysko kwarciane, ktoremu druga cwierc wyszła, pieniedzy upominało się, nie chcąc munia swych odprawowac.

7. Woysko kielka godzin na dzien staneło przeciwko gorze Prozonskiey, gdzie naszych nieprzyiaciel z ostroska swego na gorę wyszedszy czekał w szyku za kobielinami, w wielkiey potędze y gotowosci, ktore troie postawione beły. Wszakze ich połowica woyska do oblęzenia mostu Prozowskiego z Jm. pp. podolskim y smolenskim y p. kamienieckim wyprawione beło, dlatego nizeli JKM z swoim woyskiem maiący przy sobie p. woiewodę wilunskiego na mieyscu przedsięwziętym stanął, pierwey JKM. około mostu z nieprzyiacielem scierac się poczęli, ktorego takze daleko od mostu za kobelinami

w wielkiey potędze y gotowosci zastali, albowiem pridie tey imprezy naszey Niemiec ieden z obozu naszego do nieprzyiaciela przedawszy się wiadomym go uczynił, ze KJM. ze wszytką potęgą przeciwko niemu idzie. Zaczym spodziewaiąc się, iz dla odięcia mostu y kuszenia się o ostrozek Prozowskiego ta miała bydz impreza, tak wszytką swoię potęgę obrociel beł y z inszych ostrozkow ludzie tam byli sprowadzeni y działa sprowadziwszy naszych w gotowosci czekał. Gdzie nasi przybywszy z wielką odwagą o odięcie mostu kusieli się y mężnie z nieprzyiacielem scierali się y zpędziwszy go s pola mocą resolute o opanowanie ostroska przy moscie będącego dobiiali się, gdzie wielka naszych ochota wiele ich nadraziła, bo nieprzyiaciel wielką szkodę czynił w nich z dział y z wielką nawałnoscią następuiąc z ręczney strzelby raził. Zaczym lubo y nasi do kilku set ich połozeli, ale y z naszych nie mała stała się szkoda y dobrze krwią ta impreza kropiena: towarzystwa z pod chorągwi husarskich pod 30 poległo, a pacholikow do 300 y dragonow y piechoty kielkadziesiąt y nadto koni bardzo wiele pobitych, gdzie bardzo dobrze roty popisały się p. woiewody smolins., pod ktorą 11 towarzyszow pobitych y z tamtych p. podkomorzego podolskiego y p. Oginskiego horązego takze bardzo są przerzedzone przesz pobidzie celnego y starego towarzystwa nie mało. Między inszemi poległ p. Wilenynski sędzia smolinski, p. Semet, p. Scietrzykowski innych nie spominaiąc. P. Woynie rotmistrzu usarskiemu chorągiew wzięta y ludzi cos porazono. Pobito y kozackich rot nie mało y lubo nasi mostu albo ostrosku przy moscie dla zbytniey y wielkiey potęgi nieprzyiaciela, gdzie y Sekin z ludzmi swymi beł, opanowac nie mogli, przesz czas iednak nie mały wszytek impet na sobie trzymali, uganiaiąc się y strzelaiąc z niemi, aby tego ostrosku na Pokrowskiey gorze, dokąd KJM z drugą częscią woyska ciągnął, posiełkowac nie mogli. Iakoz zaraz zblizywszy się do ostrosku Prozorskiego, ięzyka dostalismy y z niego zrozumieli, ze nieprzyiaciel nie wielką miał ludu gromadę w tym ostrosku, prochu omale, z czego potym y drugi, ktory się do nas przedał, tego potwierdziel, gdy tylko o 2000 ludzi tam powiedział, ktorych częsc tez beła z inszych ostroskow, a zwłaszcza Szwedy, cos y o dwu działkach, przydawszy y to, ze Sekin z swą potęgą poszedł do ostrogu Prozowskiego. Tam nasze woysko stanąwszy, naprzod ze dwu dział do nieprzyiaciela wypaleli dla zamięszania, potym w szyku następowac poczęli, a iz niektorzy z piechoty z roznych regimentow ochotę swą skoczenia z siekierami dla znoszenia kobelin albo ostrosku ofiarowali się, dlatego zaraz przy pierwszych rotach kozackich p. Mocarskiego sli, za ktoremi p. Smeling szedł w posiłku y z raytarami p. Seia, a potym roty husarskie y Sapiechy woiewodzica nowogrodzkiego y druga p. Pawła Sapiehy następowały y insze.

Piechota dla zasadzek nieprzyiacielskich poczynionych łokami (!) puszczona, przystępuiąc do kobelin, czas niemały z nieprzyiac. strzelali się; potym przy onych, ktorzy z ochoty swey ofiarowali się kobeliny znosic, do kobelin skoczywszy y one prętko zniosszy, do nieprzyiaciela, ktory iuz był do drugich kobelin uszedł, skoczeli, ale y w tych y w trzecich nie osiedziawszy się w rosypkę poszedł y iazda do inszych ostroskow uciekła. Piesi do swego ostrosku u Pokrowskiey (górze), przy ktorey ponizey nad Dnieprem insze dwa mnieysze beły osadzone, takze beli posli, zprowadziwszy z goni (?) działek, z ktorych do naszych kielka razy wystrzyleła. Następowali y nasi za niemi y długo u samego niemał ostrosku z nieprzyiacielem strzelali się, gdzie między inszemi poległ p. Semelink pulkownik y człowiek rycerski, ale niewiem dlaczego potym piechota ustała y następowac do ostroska zadną miarą nie chciała. Interea nasi oblęzeni z Smolenska naprzod z dział nieprzyiaciela razic poczęli, a potym y sami wycieczkę uczynili y wprzod one mieysca blokhauzy, abo ostroska otrzymawszy, iedno działo y chorągiew tam wzięli y potym z wielką odwagą do tego większego posli y tak się byli do niego zblizeli, ze iuz dardy w okop stawiali. Ale ze posiłku nie mieli a nieprzyiaciel gęsto do nich parzeł, dlatego nazad cofnąc musieli, gdy y z naszey strony odpoczywaiących widzieli y nie wątpliwa, ze gdyby na ten czas nasi z drugiey strony następowali beli, kiedy oni do tego ostrosku tak bardzo darli się, actum esset z Moskwą y ten ostrozek bełby nasz; iakosz beła wielka w naszych ochota, bo niemal wszytkie roty husarskie declarowały się, ze z koni zsiadszy do szturmu isc chcieli y iuz trzy chorągwie usarskie y iedna raytarska zsiedli byli z koni, chcąc spolnie z piechotą isc. Ale iz woiewodzie wilin. na ten czas nie zdało się, dlatego tę sprawę do wieczora odłozył, poniewasz do KJM przyiachawszy wprzod na piechotę uskarzał się, ze następowac nie chciała y potem sam takie cosilium podał, aby KJM lubo z niewczasem swym chciał na tym mieyscu przenocowac, declarowawszy KJM, iz ludzi nie tracąc, miał takie sposoby, ze ze dwoch mieysc mogł nieprzyiac. wystrzelac z dział, odpocząwszy kąsek po tey pracy, na co przypadł KJM, a my drudzy oczekiwalismy tego tym czasem wielce. Wiele naszych wyszło z Smolenska y KJM witali między inszymi p. Woiewodzki, p. Madalinski, p. Kunowski, p. Zaba y insi witali KJM y XX. gwardyani bernardynscy, ktory mile bardzo KJM przeymował y za tę odwagę y ochotę dziękował, gdzie p. Woiewodzki niemal z płaczem powiedział, ze chociazbym y teraz zginął, kiedym maiestat WKM oglądał, to przydawszy, ze my sami Smolanie ten ostrozek wezmiemy, iedno WKM z tych dwu gor z dział palic; potem prosieł KJMci y [o] prochy, ktorych 12 beczek posłano do zamku [y] odprowadzic

kazał; y roskazał wszytkim regimentom Xięcia JM zaprowadzic, ktorych on tam wziąwszy zatrzymał y tam zostali. Ięzykow nieprzyiacielskich nie mało JKM wodzieli, ktorzy powiedali, ze kiedyby dłuzey nasi z nieprzyiacielem pod ostroskiem strzelali się beli y następowali na niego, iuz Niemczy o kwatery prosic mieli. Ku wieczorowi na to tam mieysce przyiachał do KJM pp. woiewodowie smolenski y podolski y z pan. kamien. odwaznie swoię imprezę skonczywszy, z ktorymi radę czynił JKM, co daley czynic. A iz przyszła była ta wiesc, iz nieprzyiaciel chciał na oboz nasz, gdzie wszytkiego woyska rzeczy y dostatki zostały beły, uderzyc, o czym y Smolanie przestrzegali: trzech z zamku do KJM ku wieczorowi posłali, ze im tam ludzie posełaią, dlatego zaraz wieczorem z tamtąd JKM wyprawił z pułkiem swym p. kamienieckiego do obozu dla obrony y dla ciągnienia, poniewasz się obozowi nazaiutrz ruszyc y na tamto miejsce, gdzie woysko stało, przeciągnąc kazano, a my nocą abo nadedniem o wzięciu tego ostroska postaradziesmy się mieli. KJM w karecie nocował bez wszelakiego wczasu swego a drudzy pp. senatorowie y urzędnicy na trawniku. Wnocy potym nastąpieła rada, aby obozu nie ruszac, ale nazad do niego wrocic się, zaczym zaraz napisano do p. kamienieckiego nocą, aby oboz in suo esse zatrzymał, co uczynił y lubo kąsek w obozie trwogi było z roznych mieysc, iednak zadnego impetu nie czynił nieprzyiaciel.

8 Placuit nazat do obozu powrocic. Nie kuszono się w nocy o ten ostroszek, z czego ranesmy słyszeli ex fama przyczyny: iedna zè oboz tam stanowić niemogł się, ze nie beło wody, ieno struska mała iedna wody, ktorą łacnoby był mogł nieprzyiaciel odiąc, druga, ze woysko dłuzey nie maiąc co iesc y pic y sobie y koniom tam bawic się nie mogli; iakosz chleb tylko sam tylko iedlismy y to kto u kogo mogł iaki kawałek uprosic y czarkę ktorą piwa, bo tę imprezę nadedniem odprawic tuszeli Imp. sobie y potym albo oboz tam przeniesc albo nazad powrocic. Dlatego rzadki kto promisyą sobie uczynił y to ci, ktorzy wozom swoim isc kazali; a tez tego dnia wilia była do P. Naysw. narodzenia, dlatego słuszna było pod tę imprezę post ten na samym chlebie odprawiac; trzecia, iz indziey nie rownie powiedzieli, iz te działa, ktore z nami były, z tey gory strychowac y znosic ostroska nieprzyiacielskiego znosic nie mogły; a na koniec powiedano, iz knotow nie stało y prochow omale beło. I tamtego dnia do obozu wrocielismy się. We wszystkiey tey iednak imprezie dokilkuset człowieka legło a między inszemi Smolan: daleko sobie męznie poczynali, gdy woysko z tey tam gory Pokrowskiey rano ciągnąc miało, iz niektorzy z Smolan w obozie zostali byli. Dlatego kazał KJM p. Czarneckiemu rachmistrza zaprowadzic posławszy im trzynascie set czerwonych złotych y pewne in-

formatyie; y spokoynie wesli, bo y razu do nich nieprzyiaciel nie wypalił kontentuiąc się podobno tym samym, ze woysko nasze od tego ostroska odciągneło y im wytchnąc y odpocząc dało. Iednak za odeysciem woyska, iako poslednia straz powiedała, zaraz ze nowy ostrozek abo blokaus na tey gorze sypac poczęli, iako y tam przed mostem za wodą takze na gorze, gdzie ich p. woiewoda podolski z wielkim gromił, zaraz za odciągnieniem do kilku set z rydlami wiedzieno.

9. Za prozbą wielu towarzystwa posyłac raczył JKM p. Sołtyka do Moskwy o wydanie ciał pobitych, ktorzy na to chętnie pozwoleli y co raz tey woyny załuiąc się declarowali, zeby nam się dobrze pomiarkowac, aby się krew krzescianska nie lała, a nawet tak ich przywitali, ze rozumielichmy, zescie w inszym dziele — strony miru przyiachali, ktorego my wszyscy zyczemy, iedno nasze wrocic chcieycie. P. Smelinga ciała snac nie masz y podobno postrzelony zywcem wzięty. Chełpieli się y tem, ze naszych w tey utarczce do pultoru set zywcem wziąc mieli: iednego w aksamicie a drugiego w adamaszku, co nam dziwno, aby kogo poymac miano, gdzie z wielu wiedziec nie mozemy y dopieru się z regestrzyku, ktory nam przysłac przyobiecali. Tegoz dnia ku wieczorowi przywieziono trupem 46, zkąd znac, ze więcey naszych u mostu nie legło, ale drugich poymano, ktorych razu mieli, ze pobici. Ku wieczorowie mieszczanie z Krzeczowa chorągiew oddawali, ktorę pod miastem swemu nieprzyiacielowi wzięli. Tegoz dnia była taiemna rada stroney ruszenia się dalszego.

10. Sądzic raczeł JKM inquisitiy sprawą o pobicie zołnierzow w Mohiliowie a mianowicie o zabicie niewinne p. Siemiły, i pięciu mieszczan sciąc kazano a iednemu samotrzeciemu odprzysiąc się. Tegoz dnia ciało p. Siemiły wyprowadzono cum pompa militari z trąbami y bębnami y Angielczyka przyprowadzono serchianta z pod regimentu p. Wolsonowego, ktory puscił się był do nieprzyiac. y na naszych to iest na p. woyskiego mscisławskiego y p. Seia napad, ktorzy na posledniey strazy stali na gorze Pokrowskiey, gdy woysko schodziło; poymany on im powiedział o nas, ze dlatego do nich uciekł, ze u nas ludzie y zołdacy młodzi i ze nie tak się biią iako u nich.

11. PP. hetmani iezdzieli recognoscowac mieysce na oboz y wrociwszy się ku wieczorowi, JKM tak z niemi iako y z drugiemi pp. senatorami miał consilium niemał do pułnocy. Tegoz dnia ciało nieboszczyka p. Smelinga oberstera iest od nieprzyiac. przysłane, ubrany, w trumnie suknem obitey przysłano.

12. Posłani niektorzy z listami do Smolinska, aby się z niemi znowu przekradali, ktorych takze y pieszych p. Czarneckiemu rachmistrzowi y inszym na mieysce pewne odpowiedziec kazano. O południu

dwoch ięzykow z obozu nieprzyiacielskiego od ludzi z pułku p. kamien. przyprowadzono.

13. Taiemna rada odprawowała się, po ktorey zaraz mieysce pewne o obozie między Dnieprem a Głuszycą fortyficowac y ostrozyc poczęto. A iz yęzykowie pridie przyprowadzeni między inszemi confestatami tak stroney piechoty nieprzyiacielskiey, kładąc ią na 10,000, iako y stroney podkopow, o ktorych powiedzieli, iz dwa prowadzą, a naydaley za 6 dni skoczyc do szturmu maią, y to powiedzieli, iz naszych więzniow tego dnia do 70 przyprowadzic mieli do stolice drochobuszskiem goscincem, dla tego naznaczona beła pewna czata do przeymowania y odbicia ich przesz JMP woiewodę podolsk.; a iz z kalema (?) zadnego miec w nocy nie mogli dla przeprowadzenia tych ludzi, dlatego lubo się byli im za most przeprawieli, nazad wrocic się musieli.

14. Ci co do Smolenska z listami przechodzic mieli, wrocieli się: zadną miarą przeysc nie mogli, poniewasz nieprzyiac. pilną bardzo strazą znowu mieysca wszystkie osadził. Tegoz dnia ciało Wilezynskiego, sędziego smolinskiego w wodzie znalezione, ktore Dnieprem przypłynelo do mostu bardzo zmęczone y skatowane, ktorego my serce wzięli. KJM iezdził mieysce to widziec, ktore tu w tym terazniejszym obozie okopuią y fortyficuią. Rota raytarska p. Tysenasa prezentowała się. Ku wieczorowi z Smolinska z listami Kułanzanie przysli, prosząc per visam misericordiam, declaruiąc, ze iuz zywnosci prawie nic nie maią y co ieszcze na dłuszszy czas miec mogli, to im ta piechota wprowadzona strwoniła; knotow prawie nic a prochu bardzo mało, a nadto drew na opal, dlaczego ta piechota nie odziana musi zdychac od zimna. Cizto przyniesli, ze oblęzeni tego dnia, ktorego KJM z Pokrowskiey gory ruszył się, spodziewaiąc się, ze nasi czynic znowu mieli wycieczkę, uczynieli byli y potęznie się z nieprzyiacielem scierali, iednak nie maiąc posiłku p. Woiewodzki 50 swoich stracił, a sam bardzo w ramię postrzelony. Tegoz dnia drugie ięzyki przyprowadzono, oba Niemcy, ktorzy takze iako y drudzy o podkopach powiedali, ze ich koncą nieprzyiac. i ze u nich drogosc wielka chleba, zywnosci y siana dla koni.

15. Rota usarska p. Płazy prezentowała się, ale samego nie było. Trzech Włochow przedarło się do nas, ktorzy takze o skonczonych podkopach y o drogosci chleba y zywnosci, siana powiedzieli; piechoty nieprzyiac. na 1000. Dlatego przedaią się, ze gdy o licentiią proszą, to ich Moskwa aresztuią, a dlatego, ze ustawnie we dnie y w nocy strazy odprawowac muszą, bo ustawiczna trwoga u nieprzyiac. od naszych. Pieniądze miesięczne daią y małe; muszą wszytko a drogo z kazni cesarskiey kupowac. Ciz powiedali, ze pan Miłaszewski, towarzysz p. woiewody smolinskiego w okowach z drugim pacholikiem okowany uciekł

do Smolinska, ktorego bardzo załowali y Protosa za to obiesieli. Ciało p. Gniewosza pomęczone y popalone do mostu przypłyneło. Ciz powiadali, ze naszych do stolice 30 posłano.

16. Dway Francuzowie przedali się, ktorzy takze o podkopach nieprzyiac. powiedali, ze prowadzą y zeby iuz miały bydz skonczone; y o Majstruku, ze idzie 1500 woyska powiadali; ktorzy tegoz dnia za Smolensk na czatę chodzieli y ięzyka boiarzyna iednego przyprowadzieli y iałowic, baranow nie mało przypędzili.

18. Hetman zaporowski z asawułami i z setnykami witał JKM ofiaruiąc się tam isc z mołoycami, gdzie będzie roskazanie JKM, ktoremu iutro kazano pod dalszą resolutyią JKM posłac dwoch pułkownikow, gotowac się iednak isc taborem tam gdzie będzie roskazanie JKM.

19. Kozacy zaporowscy obozem z nami na Głuszycy staneli y zaraz podpadszy pod ostrozek Procowskiego trzech Francuzow KJM przyprowadzieli.

20. Oboz ruszył się z Głuszycze na Pokrowską gorę, pedług ordynatiey JKM po obiedzie o 4 godzinie, iednak z częscią tylko wozow, dla snadniejszego przescia; sam iednak JKM godzinę w noc przesz most przeprawiał się y szedł całą noc ku nieprzyiacielowi, a iz ta częsc woyska na Głuszycy została dla obrony mostu naszego y dla bespieczenstwa drogi od nieprzyiaciela, dlatego nad nim straznistwo zlecono p. Młoczkiemu, przydawszy p. Boguwskiego ze 4 horągwiami kwarcianemi a dwiema litewskiemi, y ostrozek dla bespieczenstwa nad Dnieprem postawiony. Woysko KJM na dwoie rozdzielone beło. KJM szed z woyskiem commonem na Pokrowską gorę y z p. hetmanem koronnym y z p. woiewodą smolinskiem y z p. kamienieckim; drugą częsc woyska prowadził Imcp. woiewoda wilinski przeciwko ostrozkowi Prozowskiego dla bronienia nieprzyiac. przescia przez most. Po pułnocy na gorze Sklaney albo nad rzeką Sklaną, gdy dniec poczęło było, woysko JKM. milę od gory Pokrowskiey, y lubo cicho szło, casus iednak ieden mogł dac dobrą nieprzyiacielowi wiadomosc, gdy niedaleko JKM Niemczy grzeiąc się prochy trafunkiem w torbach zapalili, ktorzy y do kobeł ich doszedszy kilku pozabiiał niemal na smierc, wielu poopalał.

21. P. hetman polny koronny z drugiemi pany pierwszy niz JKM wprzod skrzydło wywodzic począł. Imcp. hetmanowi dwu yęzykow: boiarzyna iednego a drugi Tatarzyna moskiewskiego przyprowadzono, z ktorych wzięła się wiadomosc, iz nieprzyiaciel tey imprezy w poniedziałek y potym we wtorek spodziewał się, dlaczego y sam Sekin tu na Pokrowskiey gorze noczował, dysponuiąc y ordynuiąc przeciwko

woysku naszemu obronę. Ciz powiedzieli, ze tey nocy nad 120 Moskwy w ostrosku nie było i ze zywnosci omale mieli, ale to fałszywie, bo się to potym inaczey pokazało. Wywiedszy potym p. hetman polny koronny prawe skrzydło, gdy z ostatkiem woyska JKM nastąpił, woysko pięknie uszykowac y po bokach piechotę y dragony a na czele iazdę postawiwszy y kazdemu posiłki ordynowawszy, ktorego czasu prawie insperate chorągiew przyszła usarska p. woiewody podolskiego, ku nieprzyiac. hufcami powoli następowac kazał, ktory na woysko nasze w polu na gorze rozłozoney w gotowosci czekał. Tam naprzod nasi z niemi charcuiąc strzelali się przez godzin dwie, potem, gdy woysko w szyku do nich zblizac się poczęło, zadney resistentiey nie czyniąc, do blokausu uciekło, co obaczywszy JKM po długiey ordynatiey swey tego dnia assaltu (повторено) zadnego przeciwko niey do ostroska nie chciał: oboz tylko porząnny tego dnia tocząc y szonce na wielu mieyscach kopac się miały, aby w nie piechotę y armatę wprowadziwszy nieprzyiac. z dział razic się mogło y nie czyniąc w ludziach szkody przez przypuszczanie do szturmu, onego inakszem sposobem maiąc z ostroska wypędzic. Iz iednak JKM od yęzykow miał tę wiadomosc, ze blokauzik nieprzyiac. w cerkwie s. Piotra y Pawła miał bydz odbiezony, ktory y naszym do przescia Smolinska bardzo był potrzebny y nieprzyiac. nie mniey dla posiłkowania ostrosku Procowskiego y bronienia mostu swego, poniewasz ze od Dniepru kobeliny szły do tego blokausu a od tego szanc głęboki az ku ostroskowi pokrowskiemu, dla tego JKM ten ubiezec y opanowac kazał. Ale sie inaczey znalazło, bo nietylko aby go nieprzyiac. miał odbiezec, ale bardzo ufortificował, kobielinami osadział y 500 człowieka tam postawił. Interea, gdy p. hetman z p. woiewodą smolinsk. y z p. kamienieckim koło sypania mieysca szancow na nie ordynuiąc zawzięli się, p. Arciszewski przybiezał do JKM, ze tam u Piotra y Pawła ludzi bardzo mało i ze się iuz uciekać gotuią, declaruiąc się, ze ten blokauzik y trzech swoich nie straciwszy wziąc moze y zaraz tam snac opanowac; na co JKM zezwolił, ale ynaczy znalazł niz zrozumiał, bo zabiezawszy z piechotą swą naprzod do rowu abo szancu bardzo ich gotowych zastał y długo bardzo z niemi strzelali się potęznie, lubo iuz piechota p. Arciszewskiego w szancu beła y ręczną bronią z nieprzyiacielską piechotą scierali się, ktorą potym y druga piechota Xią JM. y roty kozackie niektore z roskazania p. hetmana pol. koron. posiłkowali; przecie wyparci z szancu gęstą strzelbą nieprzyiac. szkodę nie małą odniesli, bo tam zabito a kilkanascie postrzelono y ręczną bronią, do ktorey obiema stronam w szancu przyszło beło, kilku poymano, ustąpic musieli. A iz druga piechota z niektoremi rotami kozackiemi ku blokauzowi do cerkwie

s. Piotra y Pawła poszła beła, chcąc ten blokauzik [... невиразно] nieprzyiac. opanowac, y tu długo się strzelali, iz z tego woyska, ktore przy Imp. woiewodzie na inszey gorze stało, bo Jmp. row tylko przewiedzion dzieli. JKM iakoby inszym obozem na inszey gorze nad rzeką Skluną przeciwko blokauzowi tamecznemu położył się (KJM) tuz teraz z drugim woyskiem na Pokrowskiey przeciwko ostroskowi nie mało naszym na posiłek do s. Piot. y Paw. biezało. Moskwa to obaczywszy, ktorych tam oraz trzy ostroszki były, bo ieden walny Prozowskiego u s. Troyce, drugi u Michała, gdzie raytarowie moskiewscy, a trzeci dobry obersterow osobny, a wszystkie trzy po tamtey stronie Dniepru, gdzie Smolinsk, ktorych od nas Dniepr dzielił, zaraz ze wszytkich trzech ostrozkow gwałtem się sypac poczęli y maiąc pogotowiu brod upatrzony, zaraz. przesz on przeprawiali się y na nasze roty kozackie, ktore do Piot. y Paw. naszym na posiłek biezeli y po błoniu rossypali się, wyzwawszy onych umyslnie ustępuiących z ludem stał gonic. Interea, gdy iuz od gory do lasu na niey będącego, w ktorym nasi zakryci byli przyblizali się, Xiązę JM spuscił wprzod na nich dwie rocie usarskie p. Madalinskiego woyskiego mscisławskiego, p. Komorowskiego y 2 horągwi raytarskie, ktore niespodziewanie na nich napadszy, wielką w nich szkodę zaraz uczynieli y uciekaiących do Dniepru gonieli, gdzie Moskwa brodu nie patrząc w Dniepr wpadali y bardzo wiele ich tonelo y niewątpliwie, zeby w nich daleko większa szkoda stała by się beła y wieksza częsc onych zniesiono, by nie piechota na drugiey stronie Dniepru w szancu zasadzona beła, ktora naszych nie spodziewaiących y w Dnieprze onych tonących wsparła ręczną strzelbą y potym działami z ostroszka Damowego; y lubo długo w tym ogniu gęstey strzelby nieprzyiacielskiey nasi byli, gromiąc y rażąc nieprzyiac. w rosypkę uciekaiącego, potem bez szkody nazad ustąpieli, gdy iuz Moskwa na drugą stronę przepłynąwszy do ostroskow swych poszła. Zaczym ci wszyscy, co w blokauziech Piot. y Paw. kusili się, nazad do woyska powrocieli o południu, w ktory czas quies była y szance na wielu mieyscach nasi kopali: iedne przeciwko ostroskowi Damowemu, gdzie y teraz z dział tam zgromadzonych do niego biią, drugie kozacy zaporowscy, w lesie przeciwko temu blokauzowi, gdzie raytarowie, trzeci p. Buther na gorze iedney przeciwko gorze Pokrowskiey dla bronienia przescia do ostrozka Sejnowego. Gdy iuz z południa zchylac się poczęło y było iuz o wtorey, naprzod w bok obozu naszego w chrustach iazda nieprzyiac. w wielkiey gwardyey pokazewac się poczęła, chcąc nasze woysko zatrzymac, aby był Sekin swym dołem mogł na Pokrowskiey dodac posiłek y na zasadzki piechotę nawiesc, do ktorych naprzod kilka horągwi kozackich zemkniono, ktorzy uganiaiąc się potęznie z niemi

y strzelaiąc nic im radzic nie mogli, az potym tam rocie p. Płazy y raytarom p. Tysenkowicowym (!) nastąpic kazano y potym y kozakom zaporowskim, ktorych częsc była przy KJM y inszym onych posiełkowac. Dopiero z niemi potęznie horągiew p. Płazy z gory ich spędziela y uganiac się poczęła y lubo pocieraiąc się z niemi na zasadzki piechoty naprowadzeni byli, przecię iednak ich rozgromieli y wiele ięzykow dostali JKM officierow chłopow dorodnych y iednego kapitana, drugiego tamze zacnego zabito, gdy się imac nie dał. Pod ten czas własnie, gdy tu z jazdą nieprzyiac. utarczka toczyła się, Sekin dołem posłał samego obestera Leska (iako się to z ięzykow dowiedziało ze 13,000 konnych a 400 piechoty commanderowani, ze wszytkich regimentow wybierano) ktorych tripodia z wielką ochotą idących ku ostroskowi abo blokauzowi pokrowskiemu p. Buther, ledwie co sam począł kopac, postrzegszy, odwaznie na nich nastąpił y potęznie z niemi całe 4 godziny w ogniu beli scierali się, bo z taką ochotą szedł nieprzyiac. y tak ich potęznie officierowie prowadzieli, ze prawie oslep na naszych strzelaiąc darli się, ale y w p. Butherowym regimencie przykładem iego samego y w tych, ktorzy mu zesłani byli na posiłek, iako ludzie p. Kreczyny y p. Wohoy (Woyny ?), więc y częsc piechoty JKM z regimentu p. Roznowego, ktorzy tez tam byli in subsidium spuszczeni, przescia bronieli, ze lubo coraz Sekin swoim swieze posiłki posilał y officierowie ich iako bydło zaganiali, przecię nic uszkodzic nie mogli y odstrzelani z wielką szkodą swoich odstąpic musieli nazad, gdzie ich nasi az do mostu pędzieli. Wielka z obu stron tak tam, gdzie iazda iako y tu, gdzie piechota, stała się ruyna w nieprzyiacielu, ale tu większa, bo sieła piechoty nasi nazabiiali, nastrzelali a osobliwie officierom, ktorzy ochotnie, timides, swoim dodaiąc resolute na nich następowali y innych y zywcem nie mało przyprowadzieli. Ale y w naszych nie bez znaczney szkody y lubo nie wiele zgineło, narazonych z muszkietow y niemal wszyscy officierowie p. Butherowi postrzelani, ale nie szkodliwie, y insi. JKM będąc tey intentiey wszytkie mieysca, gdzie co było obiezdzaiąc laborantibus subsilia sposabiac nie mieszkał. Tak tedy nieprzyiaciela z obu stron tak tych, ktorzy z ostroska Prozowskiego na posiłek swoim wysypali się byli, iako y tych, ktorzy dwiema woyskami od Sekina dla succursu swym sli, z pola spędziwszy y do obozu zagnawszy, nasze woysko, ktore cały dzien w sprawie stało, ku wieczorowi zwiedzione, potęzną strazą wszytkie strony opatrzywszy y konie niewsiodłane wszytkiemu woysku miec nakazano. Dopiero nocą szance, ktorych we dnie nieprzyiac. przeszkadzał, kopano y p. Buther blokauzik na samey gorce postawił y kozacy takze pod gorą [do] taboru swego tam działa nocą wprowadzieli. O pułnocy potem nieprzyiac., co

u Piot. y Paw. beł, widząc, iz go y Prozowski u nas wielki wstręt posiłkowac nie mogł y p. Madalinski woyski mscisławski z pułkownikiem swoim tam nocuiąc, onego z dział w nocy macał y raził, odbiezawszy blokausiku, nam bardzo potrzebnego, uciekł, ktory p. woyski opanowawszy, ludzmi osadził. Tegoz wieczora Smolanie niektorzy, ktorzy takze z zamku wycieczkę uczynieli byli do s. Piot. y Paw. naszym tam strzelaiącym się na posiłek, do obozu naszego przyszedszy, KJM witali, ciesząc się wielce z przyscia naszego y połączenia obozu, poniewasz iuz poniekąd desperowali o ratunku swym dla nagłego odescia pierwszego naszego. Z tey gory wystrzelali nasi tego dnia szesdziesiąt tysięcy kul in numerato od magistra wzięli.

22. P. Podwoiewodski z niemało oblęzęcow do KJM rano o siodmy przyszedszy, poniewasz za opanowaniem ostroska Piot. y Paw. iuz się im wolne przescie zamku otworzyło, oprocz ze oberster Szarle do mostu naszego ze dwu dział bił, ale bez szkody zadney, bo albo przenosił albo nie donosił, gdy nasi kupami z zamku albo y do zamku iachali, KJM witał, dziękuiąc za ratunek y oswobodzenie, ktoremu JX canclerz imieniem JKM dziękował, obiecuiąc im tez do Smolinska, y tam ci z Smolinska pasem się przeiezdzali. Wiele do obozu naszego z zamku chleba tam kupionego miodow y inszych zywnosci przywieziono. Przed południem z obozu Prozowskiego ku obozowi strzeliwszy na prozne mieysce, iednak kula padła pochob wziąwszy, naprzod pacholikowi iednemu kawalec mięsa u nogi wyszarpneła, potym tez u namiotu JKM lokaia w nogę raniła, alie nie szkodliwie, to się iuz wymozyła była. Za opanowaniem s. Piot. y Paw. nasi oraz y tamte szance, o ktore p. Arciszewski pierwszy kusił się, y przytym dwa blokauziki ludzmi osadzieli. Ieden blokauzik, ktory Smolanie trzymali przeciwko mostowi swemu, nieprzyiac. był na wielki przeszkodzie dawac saccursu od Sekina, bo mimo on albo nie barzo daleko od niego ludziom iego trzeba beło isc, dlatego cicho w ostrosku na Pokrowski stali, widząc ze tam naszych nie wiele, wycieczkę po południu uczyniwszy, podem podpadło y długo strzelaiąc się z naszymi onych z niego wypędzieli beli, co obaczywszy p. woyski mscisławski, ktory tam nie daleko s pułkiem swym stał, zaraz tam z rotą swoią y z p. woiewodzica nowogrodzkiego skoczył. Jego nieprzyiac. obaczywszy znowu od tego blokauziku dolnego hatra (?) nazad ustępowac począł do swego ostrosku, a nasi, co z tego ostroska ustąpieli beli, poprawiwszy się y wziąwszy serce z posiłkow idących, dopiero za niemi ku gorze lezli [i] z niemi animose strzelali się. Moskwa, ktora od Sekina wyszedszy za Dnieprem w gotowosci stała, czyli ex condicto dawszy sobie Piotra hasło, czyli rozumieiąc, ze nasi do szturmu do Pokrowskiego przypuscieli, dopierosz od

ostroska Sekinowego sypac się wielkiemi kupami poczęli, lubo w chrostach podobno na to umyslnie czekali zasadzeni y gdy się iuz do tego blokauziku zblizac poczęli, tam do nich woyski z drugą rotą p. woiewodzica nowogrodzkiego na gorę skoczyli, a drugie roty nasze, ktorym w teł zaysc chcieli, dołem biezeli, gdzie z razu vane certatum, wszakze wkrotce potym, gdy się nasi kupic y iedni im w oczy a drudzy w teł zachodzic poczęli, dopiero ustępowac, a nasi ich gromic, bic, gonic poczęli y az za most zagnali; w ktorey utarczce p. woiewodzic nowogrodzki z swoią chorągwią napadszy na piechotę, o nię uderzeł się y wielką w nich szkodę poczynił. Legło tam z strony nieprzyiacielskiey do 500, z naszych ieden towarzysz zabity a kilku postrzelonych; koni dosc napsowali. Ci zas, co z blokauziku wypadli byli, długo się z nieprzyiacielem, nazad go pędząc, strzelali y nie małą szkodę w nieprzyiacielu uczynili. Naszych kilku offiecerow postrzelonych, między inszemi porucznik p. Denot, kapitan [... невиразно] y insi. Tegoz dnia w nocy nieprzyiaciel wiedząc, iz szturmu z nikąd miec nie mogł od Sekina y od Prokowskiego, bo go nasi całe dwa dni potęznie y odwaznie bronieli, cały dzien niemal y we srodę z nieprzyiac. scierali się, y w wielkim ogniu będąc y desperuiąc o rzeczach swoich, tego ostrosku na Pokrowskiey gorze nocą odbiezeli maiąc zywnosci doszyc, prochow, kul, knotow y prosto do Sekina uciekł, odbiezawszy y wozow wiele z rzeczami naładowanych. Były tam (повторено) y namioty, cena, kotły y rozmaytego naczynia dosc y kubkow srebrnych, ktore oni beli niemal naszym wzieli, dzisiaӱ tam iuz rozgaszczaiący się. Zaczym po tey stronie Dniepru wszytkie ostroski blokauzy y szance opanowali oprocz tego na Dziewicy gorze y iuzby za pomocą Bozą bespieczne barzo do Smolenska przescie było, iednak ten ieszcze zostaie impediment, ze oberster przy pustey cerkwi obozem stoiąc ze dwu dział do mostu naszego czasem biie a ieszcze przeszkodę czyni. Kozacy tez zaporowscy barzo z dział z szancow swych razic nieprzyiac. w ostroskach, a zwłaszcza tam gdzie Dan oberster y raytarowie stoią, do ktorych nieprzyiac., gdy ten szaniec abo tabor sypali, wielką potęgą iednym rowem wyiezdzonym wypadszy chciał im był tey roboty przeszkodzic, dobry mu odpor, długo się z niemi niemał cały poranek strzelali, dali, y potym nago wiele ich do niego przypłynąwszy, szable tylko na grzbiecie połozywszy a rusnicę na plecach, przeprawiwszy sią nago z niemi bieli się y strzelali, ktorzy y teraz do ostroska albo blokauzu tamecznego biiąc z dział ustawnie onego prawie wystrzelali, ze iuz widac, ze się z tamtąd wynosi.

23. KJM iezdził oglądac ten blokaus od nieprzyiaciela odiachany, ktory y wielki był y dobrze ufortificowany, gdzie zaraz y krynica była. Potym recognoscował szance y blokauziki od nas opanowane y szance

od naszych wykopane, gdzie działa są zatoczone, z ktorych do Dama palą. Nakoniec rewidował tabor kozaczki, wielki barzo y w krotkim czasie wystawiony y drzewem ufortyficowany, zkąd przypatrował się ostroskowi Prosoninskiemu y tym dwiema, w ktorym ieden oberster Dan z ludzmi, a w drugim raytarowie moskiewscy. Z tamtąd do namiotow swych powrociwszy, obozowi zaraz puscic się kazał ku tey gorze, gdzie ostrog był nieprzyiac. y zblizyc sie ku Dnieprowi y Smolinskowi. Tegoz dnia cudzoziemiec ieden, ktory od nieprzyiaciela przedtym przedał się y ktory u niego z niemi prowadził, obtulit operam JKM, chcąc zniesc prętko surta (?), byle mu kilkadziesiąt piechoty dodano. Regiment p. Waiera woiewodzica hełminskiego po południu presentował się JKM. Ku wieczorowi KJM w nowo zatoczonym obozie stanął y nocował.

24. KJM z Imp. urzędnikami iezdził do Smolinska, gdzie go Smolanie, naprzod p. woiewoda z wielką obywatelow y brzegow witał y klucze JKM z piękną bardzo oratiią oddawał, ale y JX canclerz doszyc disertis verbis, grani oratione od KJM odpowiedział, wdzięcznie to przymuiąc. Ztamtąd KJM był naprzod w kosciele OO. Dominikanow, gdzie litanią o N. Pannie spiewano, a potem ztamtąd poszedł do OO. Jezuitow, gdzie Te Deum laudamus spiewano. Ztamtąd revidował ten kasztel na przeszłym przełomie bardzo piękny y [ex ... далї перечеркнене] wystawiony, a potym po murach przypatruiąc się wszytkim szancom y blokauzom nieprzyiac. chodził, gdzie mu tez 12 przewodnikow przydano, ktorzy tegoz dnia przedali się y w nocy więcey niz do 400 ich obiecowało udaiąc, ze u nieprzyiaciela i ze poturbowany niewiedzą, co czynią.

25. Jezdził znowu po obiedzie JKM do Smolinska, gdzie wkoło mury obchodził, recognoscował wszytkie ostroski, szance nieprzyiac., ktoremi zamek wkoło otoczył Tegoz dnia przeciwko ostroskowi działa nasze w szance zatoczywszy do niego bic poczęto, ale on, co przedtym ze dwu dział do mostu naszego strzeliwał, to teraz z 10, sprowadziwszy ie do armaty, nasi biie. Nieprzyiac. pod oboz nasz na Głuszycy podpadł był, ale nic nie wskorał y zaraz za podstąpieniem naszych na niego odwrot uczynił. Ięzykow od nieprzyiac. 20 się przedało. .

26. Rano przyszła wiadomosc, iz Moskwa na wozy, ktore ieszcze szły z obozu z Głuszyce, uderzyła y towarzysza iednego wzięła, co te chorągwie prowadził — p. strazni[k] y wozow co z tych chorągwie zabrała, między inszemi p. Ciechanowicowi podczętkowi smolenskiemu wozy pobrano, ktory sobie na 6000 rachuie, y przytym cos wozow kupieckich* z niem pozakavac (?) miano, ale to raczey szysczie, anizeli nieprzyiac. z obozu. Z piechoty cudzoziemskiey 8 się przedało: porucz-

nik oberstera Sarlego. Tegoz dnia consilium secretum było około dalszych progresow tey woyny.

27. KJM iezdził do Smolinska, ordynuiąc mieysca y przeyscia mimo nam prosto z mostu sposobic. Ku wieczorowi horągiew moskiewską y z chorązym oddano, ktorey tego dnia od nieprzyiac. dostano, gdy znowu o oboz nasz na Głuszycy chciał się kusic y iuz podpad był, ale wziąwszy odpor od naszych w las uciekł cos sam (?) ich straciwszy y chorągwie odbiezawszy. Potym p. Zelec z p. Czarneckim y z inszemi rotmistrzami iuz ku nocy przyiachali, ktorzy byli na czatę ku Drochobusowi dla dostania ięzyka w 500 ludzi wyprawieni y napadszy na nieprzyiac. z nim się potkali, pod sto Moskwy połozywszy, 6 ięzykow przyprowadził nochayskich Tatarow, ktorzy to twierdzieli, iz Maystruk y Zykow (?) z inszemi posiłkami swoiemi idą. Kozaczy tez zaporowscy w małej garsci ludzi na czatę wyszedszy y do 20 dostawszy ięzykow onych poscinali, konie tylko a suknie pobrawszy.

28. JKM pridie impreszę pewną dla opanowania ostroska, gdzie oberster Dan beł z swoiemi, sam zordynowawszy y wszytko sporządziwszy y co chorągiew robic miała y gdzie stac y ktora kogo posiłkowac naznaczywszy, o pułnocy, ktorey nocy mało co spał JKM, będąc in omni ostentus y wszytko dla iakiey confusiey w nocy ordynuiąc et omnia latera custrorum [!] dla bespieczenstwa obozu od nieprzyiac. waruiąc, woysku przez most kazał się przeprawowac y iednym przesz Smolensk kazał isc, drugim zas prosto z mostu pod mury, a trzecim przez Dniepr w brod do ostroska. A iz woysko na troie rozdzielone a nadto kozacy zaporoscy osobnym iuz swym pułkiem isc mieli ku nieprzyiac., tedy iuz switac poczęło, trzy regimenty piechoty p. Weiera woiewodzica, p. podkomorzego litew. y p. Abramowica ku nieprzyiac. następowac y strzelac się poczęli z niemi y coraz pod ostrozek zbliząiąc, ze iuz niemal pod samym ostroskiem beli y iedna chorągiew p. Waiera na wale beła y chorągiew iuz w wał zatchniona beła, z ktorą potym chorązy postrzelony wypadł y inszych niemało zgineło, między inszemi maior tego regimentu, a sam p. woiewodzic w nogę postrzelon, lubo nie bardzo szkodliwie; ale iz nieprzyiac. ten ostrozek barzo był ufortificował ludzmi y działami osadził, dlatego potęzny odpor z ostroska naszym, z dział y z inszey strzelby biiąc, w polu odkrytym dawali; podpadli byli z drugiey strony y kozaczy zaporowscy pod ostrozek y pod gorę do niego skradli się byli strzelaiąc, ale y ci trudno okopu y szancow nieprzyiac. pod gęstą strzelbą przebyc mogli y wprawdzie iuz był począł nieprzyiaciel stale ustawac w strzelaniu, nie mogąc naszym, resolute na nich następuiącym, ktorym, JKM na wszytko pilnie oko maiąc, prochow, knotow y kul y positkow dodawac, y onych po-

siłkowac kazał, wydoływac; ktorego y z dział naszych y u szancu iednego razono y podobno viritas dedisset manus. Ale interea nieprzyiac. obaczywszy to, wielkiemi hufcami tak [z] Prozowskiego ostrosku, iako y tam, gdzie raytarowie y insi stali, sypac się począł y nie wiele naszego woyska konnego widząc na gorze, piechotę naszę, ktora pod ostroskiem stała, dołem się na nię skradaiąc, aby było woysko nasze nie postrzegło, obskoczyc chciał; co obaczywszy piechota do szancu iednego od nieprzyiaciela przedtem usypanego y odbiezonego ratowała się, niz iazda nasza onych zoczywszy, do nich zblizac się poczęła. Gdy iednak konni nasi z nieprzyiac. charcowac poczęli, znowu piechota woiewodzica hełminskiego do swoiey oręzy wruciela się y z nieprzyiac. pod ostroskiem strzelac poczęła, mocno na niego następuiąc. Potym, gdy nieprzyiac., ktorego z hufcow albo pułkow nie małych stało na gorze, a insi w gotowosci niedaleko ostroska Prozowskiego, charcownika naszego uzparł, kozaczy nasi woyska koronnego, mocno posiłkuiąc swoich, mocno się o nieprzyiac. zderzeli y daleko uchodzącego pędzieli. Ale potem więcey hufcow nieprzyiacielskich następowac poczęło y oni impetu nieprzyiac. zatrzymac nie mogąc, lubo ich piechota JKM regimentu p. Roznowego skradszy się pod nieprzyiac. dobrze posiłkowała y odstrzeliwała, przecię pod obronę usarzow y raytarow, z ktorych 2 tylko chorągwie usarskie na gorze stało — p. Pawła Sapiehy y p. Mirskiego straznika litew., a 2 raytarskie — p. Abramowica y nieboszczyka p. Smelinga, poczęli ustępowac powoli; zaczym te roty usarskie y raytarskie widząc, ze nieprzyiac. ku naszym z wielką częscią woyska swego zblizac począł, o niego resolute sie uderzeli y nie tylko ze ich zamieszali, ale daleko przesz pole wszytkie prawie chufce, iako się to na oko widziało, przed sobą uciekaiących pędzieli, a w tym nieprzyiac. naszych, gdy się zagonieli, na strzelbę piechoty y raytarską nawiodszy z lewego skrzydła zaiachał y 9 podobno towarzystwa, ktorzy się z nim uganiaiąc zmięszali byli, załapił y chorągiew p. Sapiehy, zabiwszy chorązego, dostał. Interea puskarze z wału zamkowego tak dalece do nieprzyiac. umierzył, ze co raz wystrzelaiąc, w poysrodek hufcom trafiaiąc, wielką w nim szkodę y zamięszanie czynił, gdzie snac y iedna znaczna między niemi osoba, nad ktorym znak czarny noszono, zabity, ktorego y kon z siodłem axamitnem czerwonem biegał, y inszych nie mało. Dlaczego nieprzyiac. nie czyniąc dalszego z naszemi experimentu fortuny y obawiaiąc się usarza naszego, ktory w posiłku pod gorą stał, uwazaiąc podobno iako przed 2 chorągwiami usarskiemi y dwiema raytarskiemi tak wiele hufcow uciekac musiało, daleko od naszych ustąpieł. Nasi tez pp. hetmani widząc piechotę zfatygowaną y wielką trudnosc około opanowania szancu dla wysokosci

walu y głębokosci rowu koło niego y ze nieprzyiac., lubo w wielkich kupach naztępował y coraz bardziey gromadząc się pola naszym dac nie chciał, ale tylko uciekaiąc co raz pod ostroszki swe, ktore na tey gorze gęste stały, naszych na działa nawodził, z roskazania JKM. piechotę o iedenastey godzinie ku południowi zwodzic poczęli, y lubo na nich Moskwa wycieczkę uczyniła beła, a zwłaszcza na kozakow zaporowskich, przecię iednak odstrzelana od naszey piechoty ustąpic nazad y z szkodą swą musiała. A iz od naszych z szanczyki oszanczowane beły, ktore przedtym nieprzyiaciel trzymał, dlatego KJM prawie spiritu fatidico upatrował z daleka, ze miały bydz bardzo potrzebne, mimo zdanie inszych ufortificowac y piechotą opatrzyc kazał, zostawiwszy nadto na polu czesc kawaleryey dla obrony piechoty w tych szancach zostawioney. Y tak ta impreza, ktora przez 6 godzin ustawicznym ogniem trwała, tego dnia skonczeła się z wielką szkodą nieprzyiac., ktorych, iako ięzykowie udawali, w szancach pułtorasta, a w polu iazdy 60 polec miało; iednak więcey się ich potym na boiowisku, gdy Moskwa ciała swych nosiła widziało. Ale y w naszych nie bez szkody, bo z piechoty p. Waierowy legło ich do kilkudziesiąt y nadto cos pacholikow usarskich y kozakow zabitych y cos postrzelonych. Z pod chorągwie p. Sapiehy trzey towarzysze zywcem w zamięszaniu porwani, z pod p. Mirskiego szesc. Pod tę utarczkę ięzyk ieden niep. raytar postrzelony, będąc przyprowadzony do JKM y pytany, iezeliby nieprzyiac. przeczeł co beł o tey naszey impresie, powiedział, ze nie, ale iednak spodziewalismy się tego y balismy się w gotowosci dla tego, ze zawsze woysko nasze zwykło się o co kusic ze wtorku na srodę, zaczym y teraz tegosmy w sprawie oczekiwali.

29. Nieprzyiaciel widząc, izesmy do ostroskow iego temi szancami, ktore JKM iako naylepi ufortificowac y osadzic kazał, zblizali sie, y ztąd obawiaiąc się, abysmy Prozorowskiego y inszych iego ostroskow od Sekina połozywszy się iakby w posrodku nie zalęgli y owych od niego nie rozłączeli, y na te resoluty y odwagi kawaleryey naszey, ktora się iakby oslep o tak wielkie ufce iazdy iego pridie uderzyła y onych z pola spędziła, obawiaiąc się, zaraz po pułnocy cum summo tymore et terrore uciekac z ostroskow począł y odstępuiąc ostrozek Damow, potym ostrozek Prozonskiego zapalił, w ktorym, iz w spichlerach od nich postawionych pełno zywnósci było, dla tego y tey naszym nie zycząc pod nie ognie załozeli, ktore iednak lubo długo gorzały, przecię nasi prętko ugasieli y postrzegszy, ze nieprzyiac. uchodzi, a beła noc ciemna y niepogodna, tam wypadszy wiele zywnosci nabrali a osoblliwie srodze wiele sucharow, mąk, krup, słonin, miodow, sokow, iaice, maseł, serow y siana, coby go y na 100 y więcey wozow nie zabrał,

y do tego wiele knotow, kul, muszkietow, rydlow, motyk y inych instrumentow woiennych, a przytym działa 2 wielkie, z ktorych obie pod ostroskiem w rowie, ktore prowadząc wywrocieli y ratowac nie mogli, nalezione, y nadto 1 cerkiew z prochami takze, gdzie snac naywięcey zywnosci prochow y inych aparatow woiennych mieli, wiezucieli (!) zapaliwszy; taki iednak sam P. Bog na nich byl strach puscił, ze iako niewiasty in confuso uciekali, wiele rzeczy poodbiegali, nawet y swoich niektorych chorych ba y spiących, zwłaszcza tych, ktorzy sobie podpieli byli, nadto trupow kielkanascie przednich ludzi boiarskich w trumnach będących. Naszych iednak y towarzyszow, ktorych pridie zywcem zarwali beli wszytkich... [невиразно] y niektorych pomęczywszy, serca z nich powydzierawszy, w okop wrzucili, a niektorych w Dnieprze potopieli, y tak do ostroska Sekinowego, iakoby po przegraney bitwie trepidi, wszytkiego prawie odbiezawszy y 8 ostroskow ustąpiwszy, w ktorym iednym Prozonski, w drugim raytarowie moskiewscy, ktorych 130 na kon wsiadło, w trzecim Dam, w 4 Kit, w 5 Sander y nadto inszych trzech mnieyszych, posli. Sarło tez w ostrosku swoim cicho quiescebat y lubo nasi od rana az do pułnocy zywnosc z tych ostroskow do obozu naszego wozili przesz most wielkimi kupami, przecię do nich, iako przedtym czynił, z dział nie bieł; zaczym kazano beło do niego z dział naszych dla sprobowania, iezeli nie uszed po południu, wypalic, ktory kilka razow z działek swych odezwawszy się, zaraz strzelac przestał y naszym bieząсym do niego nie rospondował. Tey ucieczki nieprzyiac. rozmayte przyczyny nasi dali: iedni, iako to ieden ięzyk, ktorego w ostrosku naleziono, powiadał, iz w tey utarczce miałby bydz Prokonski (?) z działa zabity, a drudzy zas, iz Moskwa pobuntowawszy się przeciw Prozorowskiemu, ustąpieła, nie chcąc daley bydz pod iego regimentem. Tegoz dnia u OO. Bernardynow u s. Michała, gdzie krolewic JM był, solenniter Te Deum laudamus, dziękuiąc za to, ze P. Bog taki strach na nieprzyiac. puscił.

30. Językow trzech przedało się, ktorzy tego przyczynę ustąpienia nieprzyiac. tę dawali, iz Moskwa obawiaiąc się, abysmy im od Sekina y od Leska (!) nie zabiegli temi szancami, ktore są od naszych z roskazania JKM oszancowane, y do nich niemi się nie zblizeli, do kupy wszytko porzuciwszy, zaprowadziła się y między ostroskiem Sekinowym y Sarlowym połozeli się. Krol tez JM woysko rozdzielił: iednym z p. woiewodą wilunskiem na tamtey stronie Dniepru w ostroskach nieprzyiac. połozyc się kazał, przydawszy do woyska koronnego niektore roty y regimenty konne, a z drugim sam z JM p. woiewodą podolskim na Pokrowskiey został. Tegoz dnia ku wieczorowi 11 cudzoziemcow przedało się powiadaiąc, ze Prozorynski we trzech milach od Sekina stanął,

wielce zturbowani, daiąc przyczynę ustąpienia iego, ze Dam słysząc w nocy, ze nasi koło ostroskow albo szancow opanowanych pilno robią, czego sam wiatrowi większą reprezentował rzecz, niz podobno beło, zaraz zatworzony do Prosonskiego spodziewaiąc się iakiey od naszych nawałnosci ustąpił y potem y iemu strach w oczy pusciwszy, z nim pospołu z szancow abo ostroskow, wszytko porzuciwszy, tylko co cerkiew prochy wysadziwszy, uciek. Ciz powiadali, ze Alexander Lesel z swych szancow gotowie się ustąpic y iuz niektore działa poodwoził, a z drugiemi tey nocy umykac gotuie się podobno do Moskwy; drugim iednak, ktore są bardzo wielkie, radzic nie mogą y tak ich albo zakopac, albo rozsadzic chce, y o Sekinie iuz powiadali, iakby ku Moskwie ruszyc się zamysliwał, ale o tym nihil certi. Tegoz dnia consilium secretum odprawowało się strony dalszego nastąpienia na nieprzyiac.

1. 8bris. Presentowała się chorągiew pietierska JKM p. Laszcza y 2 raytarskie. Ku wieczorowi przedało się kilku ięzykow od nieprzyiac. między inszemi ieden y to pierwszy Moskwicin syn boiarski z raytarskiey companiey, ktory powiedał, ze dlatego się przedał do naszych, ze dawno miał wolą służyc carowi krolowi naszemu. Ustąpienia Prozorowskiego zrozumiawszy, zaraz uchodzic począł, y gdy Dan z nim uchodzic nie chciał, do Sekina posłał, aby mu roskazał, co uczynił. Z czego nie będąc contenti, wszyscy boiarowie roziezdzaią się y im ich wiele poszło do Moskwy, zaczym tuszy, ze y Sekin musi ustąpic, gdy się wszyscy rozbiezą. Iuz dział nie masz ani u Sarlego ani u Lesla, bo wszytkie popowywozono oproc wielkich, ktorym radzic nie mogą. O działach wielkich powiada, iz ich chcą albo zakopac abo rozsadzic; piechoty wszytkiey nad 2000, ale y ta się rozbiega. Iakoz drudzy ięzykowie powiadaią, zeby iedno biały znak z murow naszych był zawieszony, tedy chcą się przedawac wszyscy naszym, bo ich tez iuz nie wiele, co y kazano uczynic y przytym zatrąbic y strzelby zasadzic, aby pod obroną yey uchodzic mogli, y wiele bardzo co dzien przedawa się.

2. Rada taiemna odprawowała się y potym kilka set koni na czatę wyprawiono dla ięzyka.

3. Ięzykow 17 przedało się. Ku nocy nieprzyiac. z szancow ustępowac począł, one zapaliwszy, a osobliwie Alexander Lesel y Serbel, wszytkiey robotki tak wielkiey około starania ostroskow, szancow y lasow odbiezawszy, wszyscy do iednego obozu Sekinowego posli, złączeli się, y Smolensk od oblęzenia uwolnieli. KJM. obiezdzał wszytkie te ostrogi, blokauzy y szance od nieprzyiac. odbiezane, a wielką bardzo pracą y kosztem wystawione y kobelinami na mil kilka w koło ostawione, reuidował y z min, ktore nieprzyiac. pod mury prowadził, ale ich nie

skonczył. Potym presentował się regiment piechoty xiązęcia p. kawalera y potem poczet p. Niewiarowskiego, p. Crispina y p. Giezyca. Ku nocy we dworze p. podwoiewodziego smolinskiego w Smolinsku prochy zapaleły się, ktore tam robiono y przesuszano, a beło ych beczek 2 y 3 petardy, ktore 11 człowieka wyrzuciely y prawie wszytek dwor rozrzuciely, przyczynę tego zapału iedni daią tę, ze pacholik ieden miał kupkę prochu odłączywszy probowac ogniem, zaczem skra y do drugich padła; drudzy udawaią, iakoby pacholik z czaty przyiachawszy miał w tey izbie u okna pistolet wystrzelic y z tego strzelania miałby ogien do prochow dopasc y on zapalic. A iz w tym dworze pewna commissyia przez dni kilkanascie odprawowała się y tego dnia stroney rachunkow y długow, ktore pod te oblęzenie od starszych tego oblęzenia są zaciągnione, dlatego cudownie są od tego przypadku od P. B. zachowani, gdy iuz zszedszy się na to mieysce z małey iakies potrzeby rozesli się, a sam p. podwoiewodzi tym samym tego uszedł, ze goscie pod ten czas wyprowadzał.

5. Kilka ięzykow przedało się.

6. Pogrzeb p. Woiewodzkiego rycerskiego człowieka odprawował się, ktory na wycieczce z zamku w ramię postrzelony będąc z wielkim zalem wszytkich oblęzencow y rycerstwa wszytkiego y KJM dokonczył dni swoich, ktory akt zastawszy JKM na mieysce swe JX canclerza koronnego w poselstwie. Tegoz dnia 2 yęzykow przywieziono, z ktorych iednego z obozu nieprzyiac. boiarzyna; ten powiedział, iz strzelba wszytka zwieziona do Sekina y iedna na gorze postawiona, a druga ku Dniepru obrocona, z ktorych iedne działa piechota ciągneła, a drugie konmi prowadzono; o przyczynę ustąpienia Prozowskiego tę dawali, iz z przeszłych listow naszych miał zrozumiec, iakoby nam od cesarza krzescianskiego mało isc w posiłku nie małe woysko z synem cesarza JMci y z Polski kielkadziesiąt tysięcy y z kozakow takze: zaczym obawiaiąc się, aby się byli zaraz teyze nocy na niego nastąpic nie chcieli, iako się szturmowali do Dama, uszedł do Sekina y położeł się za nim w dole nad Dnieprem. Ale się iuz wielka czescz boiarow yego roziachała; sam się z Sekinem gniewa y nie widuią się tylko co w rozradzie. Zywnosci ma Sekin dosyc, aly y boiarowie co z Prokonskim dlatego uciekaią, ze y koni nie maią czym karmic, iezeli by tu Sekin miał zimowac. Pytany powiedział, iz w tey mierze czeka roskazania carskiego, po ktore iuz dawno posłał. O woysko pytany wieleby go teraz do Moskwy zgromadzonego beło, powiedział, ze nic pewnego wiedziec nie moze iednak nie kładzie go więcey nad 20,000. Drugi yęzyk, ktory na goscincu Drochagonskim (?) załapiony, Tatarzyn krzczony, powiedział, iz iachał z Izmaelem synem tego, ktory iest w obozie Se-

kinowym, od stolice z ludzmi dawnymi, ktorych posłał car za pisaniem Sekinowym, gdy [невиразно] o przyiezdzie JKM y z krolewicem JMscią w wielkiey potędze prosił o ratunek woysku swemu y posłał mu ludzi manasterskich albo dadecznych, ktore duchowni ich y cercy wyprawieli 14000, ale niemal wszytko muzykowie. Przytym kazano się beło nagotowac połowicy dworu carskiego, ktorego 800 bywa, nadto do tegoz woyska wyprawiono z pieniądzmi drugiego Izmaela, ktorych do woyska sterykroc sto tysięcy 60 y kilka tysięcy prowadzi, przy ktorey kazni tysiąc strzelcow idzie, a iz wszędzie od naszego woyska trwoga po goscincach, dlatego ten Izmaelo zatrzymał się w Iarzniie (?), mnie tu posłał do Sekina daiąc o tym znac y tak mię poymano. Referował i to, ze car kilkadziesiąt tysięcy rub. posłał do Holiandrow, zaciągaiąc 4000 piechoty; o Tatarach powiedział, ze ich barzo po 2 kroc. połupieli, iako pierwey tak i teraz do kilkadziesiąt tysięcy dusz w niewolą wziąwszy y wielkie szkody ogniem przyniosszy; pierwy dlatego ich woiowali, ze ich cesarz turecki na nich spuscił beł dlatego, aby co prędzey woynę przeciwko nam przymierza nie czekaiąc podięli, a teraz nie wie z ktorey przyczyny; car na nabozenstwo się udał, prosząc za tę expedytiią P. Boga y chodził na odpust do S. Troyce, y we srody y w piątki nic nie iada; takze i patryarcha wielkie nabozenstwo odprawuie; ludzie ci nie wiedzą ieszcze, ktorędy isc maią, boiąc się woyska naszego y podobno po tey stronie przydą, po ktorey woyska naszego nie masz. Tegoz dnia kazał KJM szance y blokauzy nieprzyic. rozrzucac.

7. Obywatele smolenscy JKM publica oratione za oswobodzenie dziękowali a przytem prosili, aby te daniny, ktore dotąd lennym prawem trzymali za odwagi, prace y trudy swoie, ktore Rptey w dotrzymaniu tego zamku oswiatczyli, wieczystym prawem beły im nadane; druga, iz powinnosc ta tylko na nich zostawała, aby do pułrocza zamku powynni beli kosztem swym obronic, — poniewasz nadto drugie puł roku swym kosztem bronieli y cierpieli to oblęzenie, aby za tę ich posługę takze zołd szedł, iako y na tych, ktorzy pod chorągwiami słuzeli; trzecia co ad [fidem] publicam, to co dał ktory z nich, bądz zboza, bądz pieniędzy, wrocone im beło y budynki, ktore takze do przełamu na zabudowanie dziury dawali, nagrodzone; czwarta, aby im KJM chorągiew nową dac raczył, zeby tę, ktorą pierwey z łaski JKM mieli y pod ten czas tey expeditiey, oblęzenia y wyswobodzenia w kosciele P. Bogu dziękuiąc zaniesieli. Na to im KJM diserta or(atio)ne odpowiedziec raczył, wielce tę ich statecznosc, cnotę, persuerantiią y wszelakie odwagi wysławiaiąc y pięknemi słowy wynosząc, a na pierwsze puncti dwa powiedział: poniewasz to secundum leges regni nie iest

w mocy JKM wiecznosci dawac y cwierci przyznawac, tedy chce JKM interponowac authoritatem suam u stanow koronnych, aby na to zezwoleli y czwierc darmo za te swe odwagi mogli miec; na trzecie — strony zapłaty inibit JKM rationes, aby fides publica eliberowana bydz mogła y tym wszytkim, bądz pieniądzmi, bądz zbozem, co tego nazycali, stała się iako nayprętsza satisfactiia, ofiaruiąc im przytym nową chorągiew, iako prosili, aby tę, iako umyslili, w kosciele zawiesieli, a nadto prosząc, aby do konca w tey pracy ieszcze chcieli persuerare nie odbiegaiąc zamku tego, poniewasz nieprzyiaciel ieszcze w polu onemu inhiat, dotąd poki abo ztąd omnino spędzony nie będzie, abo iaka transactia nie zaydzie. Co sobie beli wzięli do osobnego koła y potem przesz p. woiew. smolinsk. y dwu z poysrodku siebie dali tę resolutiią, iz są gotowi wszytko uczynic, byle na ten czas czymkolwiek beli posileni, obliguiąc conscientią swoię, ze nie maią o czym daley trwac, chcąc spizarnie swe otworzyc na oswiatczenie tego, ze na wszytkim zesli. Tegoz dnia beła rada, iezeli przeciwko tym ludziom datecznym albo manasterskim wyprawic woysko, aby się ich mogło wprzod zgromic, nim się z drugim woyskiem złączą, poniewasz iako ięzyk powiada, iuz niedaleko bydz maią, y lubo JKM miał się był nazaiutrz to iest 7 z woyskiem ruszyc, placuit zatrzymac się, a przeciwko tym ludziom potęzną iaką czatę wyprawic. Iakoz naznaczony iest JMp. kamieniecki na tę expedytiią [z] 6000 człowieka, ktory zaraz tey nocy day Boze szczęsliwie poszed.

8. Kozacy zaporozcy z swego dawnego taboru ruszeli się, ku nieprzyiac. zblizyli y nad Dnieprem ku Dziewicy gorze obozem staneli.

9. Chorągiew p. Czarneckiego, ktora beła posłana na czatę dla ięzyka y wywiadowania się o p. kamienieckim, ktory w 6000 woyska ieszcze beł z piątku na sobotę poszed przeciw nieprzyiac., y dawania onemu succurs, iezeliby potrzeba beła, iz nad roskazanie hetmanskie ieszcze nazad bez ięzyka powrociela się, dla tego porucznikowi znowu kazano isc z inszymi chorągwiami do p. kamienieckiego ku Drohobiczyny.

10. Taz horągiew p. Czarneckiego, idąc za p. kamienieckim, dostała 5 ięzykow, a między inszemi iednego kozaka dunskiego posłała do obozu, ktorzy byli wysli dla strazy. Ten Dunczyk powiadał, iz Sekin ma wolą tu zimowac, i ze zadney czaty nie posłał ku tey stronie, gdzie nasi z p. kamienieckim posli i ze oboz swoy nieprzyiac. okopuie. Tegoz dnia Moskwa pacholikow naszych y koni, ktorzy dla zywnosci koniom iezdzieli, zasadzieli się przy błocie pewnym most zruciwszy, koni nabrali y pacholika posiekli.

11. Piechota nasza na to tam mieysce, gdzie Moskwa często naszych bierała, na zasadzki wyprawiona, a ku wieczorowi przy hasle kazano konie po południu miec wszytkim siodłane.

12. Kilka ięzykow przedało się z obozu nieprzyiac.

13. Boiarzyn ieden przedał się, ktory powiedział, ze Sekin nie bardzo tu mysli zymowac, ale tylko zimy oczekiwa, zeby mogł [w] zimie działa saniami zaprowadzic do stolice. Tegoz dnia p. straznik podiezdzał pod oboz Sekinow y zastał most sekinowski od nas rozebrany, albo dele z niego zabrane y straz, ktora przedtem u mostu bywała, daleko za kobelinami y ognia mało co; zkąd spodziewalismy się, ze potęzną iaką czatę wyprawic mieli. Tenze boiarzyn powiedział, iz Prozorynski ledwie kilka set człowieka ma przy sobie, bo się wszyscy poroziezdzali; woyska nieprzyiac. nie kładnie tylko 20 y kilka tysięcy, lubo się oni na 50,000 kładą.

14. Od p. kamienieckiego z pod Drohobycza (!) posłany p. Kowalski towarzysz z pod horągwie iego przyiachał do KJM y z tą wiadomoscią, yz P. Bog z łaski swey pobłogosławił tę czatę JM y lubo tych ludzi datecznych, kwoli ktorym wyprawieni byli, przecią̨c nie mogli y poslakowac, na inszych iednak, ktorzy z obozu do Rosławia sli dla infestowania Mscisławia, Krycowa y inszych mieysc przyległych, napadszy, onych zniesli, a mianowicie 800 boiarow, ktorzy w pewney wiosce odpoczywali, ktorych p. kamieniecki communikiem woysku drugiemu powoli isc kazawszy tak zbiezał, ze im ani do koni, ani do broni, do sprawy przysc nie dopuscił y nayprzednieyszych zywcem pobrawszy, y innych w pien siec kazał, gdzie wielka zdobycz bachmatow, rynsztunkow, szat y pienię̨dzy woysko zabrało. Wprawdziec niektorzy, w domu zawarszy się, bronic się chcieli y iednego dragona postrzeleli, ale nasi do nich resolute skoczywszy y ogniem ich otoczywszy, spaleli, y by nie noc była nastąpieła, chcieli się byli o drugich, ktorych 1200 [w] przyległy wiosce beli, bo ich 2000 wyprawiono było, pokusic, ale będąc przestrzezeni od tych, ktorzy z onych 800 usli y od ognia zapalonego ubiegli; dlatego nazaiutrz zdało się daley isc pod Drochobycz, gdzie idąc, naprzod napadlismy na pułtorasta Moskwy z nową chorągwią, ktorą Sekin wyprawił beł dla przeymowania y łapania tych, ktorzy z obozu iego uciekaią, ktorzy, iz iusz od naszych przeczuli byli od swego, ktory, do naszego posłuchu przyiachawszy, pytał się, coby za ludzie byli, dlatego sprawą uchodzic poczęli, ktorym kozacy w teł zaszedszy, onych funditus zniesli y chorągiew wzięli. W poniedziałek pod Drochobycz communikiem podpadszy, gdzie idąc, w drodze cursora, idącego z stolice do obozu z gromadą listow do boiar, wiadomego chłopa wszytkich rzeczy, poymali y onego prowadząc, tak resolute

na straz nieprzyiac. uderzyli, ze częste ich trupy połozywszy na ostatek az do samego zamku na nich iachali y iuz niektore chorągwie, a mianowicie p. Ielinskiego straznika woyska koronnego, w bramę za niemi wpadac poczęli beli, ale gęstą strzelbą zrazeni, odstąpic musieli; horązy iednak w bramie zabity z działa, a drugiemu towarzyszowi głowę kula urwała, y ieden pacholik. Potem nasi do miasta obrociwszy się, one wysiekli, w niwecz spaleli y srogą rzecz zywnosci, ktorą ztamtąd do obozu wozono, poniewasz tam boiarowie niemal wszyscy swoie mieli depositium, y w kozdym domu po kilka wozow wielkich zywnosci naładowanych stało, to iest mąkami, krupami, słoninami, miodami, gorzałkami i do obozu prowadzic miano; nawet cerkwie pełne sucharow spaleli y iednę klech, ktora pełna połkow będa. Potym za kilka mil wszystkie goscince opędziwszy y zadnych ludzi, aby im na pomoc isc mieli, nie posłakowawszy, wyprawił p. kamieniecki czatę rotę kozacką ku Wiaznicy, aby samemu czarowi pod nos zakurzeli, kazawszy im ogniem y mieczem, ktorych oczekiwaiąc ieszcze, nie zmroczeł się. Tamze kozacy napadszy na kilka set wołow, ktore kupcy do obozu Sekinowego prowadzili, one pozabierali, a kupce wysiekli. Prowadzi za sobą więzniow p. kamieniecki przedniejszych do 40, a drugich w pien wysiekli y wyscinac kazał, aby to w posłuch mogło wpas[c] nieprzyiacielowi. A iz tego dnia pp. hetmani iezdzieli dla recognoscowania obozu mieysca, dla tego mało Izmaela, w pewnym poczcie idącego do stolice, ktory dla złego zdrowia licentiowany, y przy nim nie mało kupcow wracaiących się do stolice y boiar chorych, mało nie ubiegli, ktorzy będąc w drodze, a usłyszawszy o p. kamienieckim na Drochobunskim goscincu dokazuiącym, nazad się do obozu powrocieli y sam Izmaelo iedno co do obozu Sekinowego wpadł, gdy pp. hetmani nadiachali. Ostatek iednak ludzi iego, co za nim sli, nasi pobieli y niektorych poimali y potem y inszych, ktorzy z obozu takze dla zywnosci wyiachali byli, gromieli y cos zaymali y pobieli.

15. Conclusum znowu nazaiutrz ruszyc się obozem na okolice Bogdanową, zostawiwszy p. woiewodę smolins. ze dwiema tysiącami przy Smolensku, asecurowawszy go, ze y ci ludzie, ktorzy ieszcze idą, pod regiment iego isc maią, y ze do czasu tam tylko pewnego ma zostawac y w zamku nie zamykac się.

16. Oboz ruszył się — staneł za puł mile nad rzeką Tyczowna. Przed wiazdem zaprosił p. woiewoda wilinski JKM y krolewicza JM do sałaszu swogo, poniewasz iuz izba JKM skorzana rozebrana beła, gdzie tez beł y p. woiewoda podolski, hetman polny koronny, JMX canclerz. Beł tam y posłaniec cesarza krzescian. JM y uraczony iest, gdzie tez zaraz pozegnał KJM. Gdy miał KJM wsiadac, darował mu

XJemosc konia tureckiego, a krolewicowi stempaka. W drodze ziachała się z JKM czata, ktora się od Drochobycza wracała, prowadząc barzo sieła wołow, iałowic, koni y inszych rzeczy y zywnosci, a przytym 32 raytarow y z kapitanem legitnantem y z trembaczem, na ktorych p. kamieniecki pridie napadszy, ktorzy byli wysli dla łapania naszych na czatach, gdy na nich nastąpieł, zaraz się poddali. Potym w drodze sam p. kamieniecki KJM witał y tęz niemał relatią tey czaty uczynił, iako przedtym towarzysz iego z pod chorągwie p. Kowalskiego od niego posłany, y przytem iego kapitana leytnanta ze wszytką campanią oddawał, y iako się wielka szkoda uczyniła nieprzyiacielowi w zywnosci y w inych rzeczach, na wielką to sumę szaczuiąc, p[owi]edaiąc to, iako pacholikowie dzieleli się guzami złotemi drogiemi. Stanął oboz nad rzeką Weziwną, do ktorego pozno przyiachał JKM. W obozie potem presentował Moskwicina iednego, Damba nieiakiego, ktory, iz w Polszcze długo słuzył, powiedział, ze dlatego wezwany był do rozrady, gdy pod Smolensk woysko wyprawowac miał, examinuiąc go, iako wiele krol polski, albo iako oni zowią litewski, woyska miec moze, y gdy powiadał, ze pod sto tysięcy, bardzo go łaiano; referował y to, iako Sekin nie chciał się podiąc tey woyny, wymawiaiąc się przysięgą, ale mu czar koniecznie kazał, mowiąc, zes ty Smolinsk straciel, ty go dostan znowu; powiedział y to, iako Sekin udaie carowi, ze litewskie woysko gromi y iako napisał do czara, ze iakoby zabieł krolewica JM, sądząc tak p. Sameta, szlachcica pięknej complexiey na pięknym koniu siedzącego, w potrzebie zabitego.

17. JMp woiewoda podolski ruszył się wprzod z pułkiem swym, poniewasz na niego alternata przypadła z ordynatyey JKM, ktorą uczynił między pp. hetmany, aby raz ieden, drugi raz drugi wprzod chodził, a pułk JKM w poysrodku, y poszedł lewą stroną, ktorendy y w oczy są obrocone, a KJM sam z woyskiem prawą stroną szed, prawie w bok ostroskow Sekinowych na dobre strzelenie, o nie ocieraiąc się. Nim iednak KJM ruszył się, p. kamieniecki czynił relatyią JKM confessat iego leytnanta, ktory to powiadał, ze wszyscy w obozie nieprzyiacielskim tego są rozumienia, ze Sekin ma swoie porozumienie z JKM, i ze bardzo Litwie bardzo faworuie, bo gdy KJM pierwszą razą przyszed beł na Pokrowską gorę, tedy wszyscy obersterowie chodzieli do niego y on z niemi, declaruiąc się mu, iz maią takie sposoby, iz to siełу (a beło ieszcze woysko na ten czas nieprzyiac. całe y ochotne) y potęgi, ze mogą KJM. zawrzec passus y nie przepuscic go więcey do obozu y o woysko uderzyc się, ieno niechay kaze następowac; on zadną miarą nie chciał, powiadaiąc: nie mozna iemu chłopu chciec się o krola kusic, poniewasz to iest dziło carskie, y gdy na niego wołali

boiarowie: „zmienniku!" declaruiąc się, ze chcą o tym pisac do cara, on ich knui [knutować] chcial, a potym powiedział: opiszcie iako chocete; tenze powiedział, iako słaba ostroznosc y straz bywa około ostrosku nieprzyiac., bo się woysko rozbiegło; o działach powiadał, ze wszytkich pod 60, ale 4 tak piękne są y przednią robotą, ktore lano w Austerdanie, ze ich zaden z obeysterow y kapitanow, na wielu mieyscach słuząc, nie widział piękniejszych; o prochach powiedział, ze ich maią pod 1000 beczek, knotow tak wiele, coby ich mogło bydz na czały rok; kul takze srogą rzecz; zywnosci iednak omale, ktora gdy im ieszcze odięta będzie za odięciem iem pasu, musi bydz nędza u nich; p[owi]edział y o tem, co oboz y ostroski około Smolenska wystawił, ze iest tak perfect w swey professy, ze go y Inderlant niema lepszego, ale trudno go z tamtąd odwabic, bo taką ma płacą wielką, iakieyby mu zaden monarcha dac nie mogł. Examinował go potym y syn KJM y wywodził JKM, iako nieprzyiac. niema piechoty nad 1000, wszytkich obersterow y kapitanow wyliczaiąc; potem suam operam ofiaruiąc do usług JKM y do iakiey odwagi zdrowie swoie w tym obliguiąc y to chwaląc, ze JKM na to mieysce ruszył się na oszancowanie gory Skowronkowey rzeczoney, powiadaiąc, ze z tamtąd moze się wiele zaszkodzic w obozie nieprzyiaciela y prochy iego zapalic, ukazuiąc mieysce, gdzie ie maią, y sposob zapalenia podaiąc ognistymi kulami, a przytem dziwuiąc się, ze KJM zadnego z Sekinem porozumienia niema, zycząc tego, aby JMX cánclerz napisał, ofiaruiąc się ten list w swoy list do zony zapieczęntowac y przesz trębacza swego do obozu odesłac, a przesz nię Sekinowi; ktory napisany był od JMX canclerza, ale się z nim trębacz nie mog przeprawic na rzecze; nie iest posłany po tey, ktora potem nastąpieła, potrzebie. Potem p. kamieniecki oddawal kilkudziesiąt więznia na tey czacie dostanych, między ktorymi wiele boiar beli, z ktorych niektorzy więcey niz po stu rubli mieli vłaty (?) od cara y dwu cursorow: ieden, ktory szed z obozu do stolice, a drugiego, ktory szed z stolice do obozu z listami. Między inszemi listami był ieden confidenter do brata napisany, w ktorym daie znac o wielkiey nędzy tak swoiey iako y obozowi, daiąc tego przyczynę, ucieczkę sromotną Prozorynskiego, dla ktorey wszytkiego odbiezec musieli tak zywnosci, iako y siana, ktorego on był sobie kupił za 3 rubli, y iako o tey ucieczce nic nie wiedzieli y rozumieli, ze na nas następowac mieli, gdy im uchodzic w nocy kazano; zaczym, gdy wysli, zaraz ostrozek zapaleli ze wszytkim, dlaczego ze stratą wszytkiego dlaczego nie zyią w obozie, ale męczą swoy zywot; na czatę nie maią posełac na czem ba y nie smieią, bo Litwa wszędy okrązeła y dwa pasy im odięła; o swych koniach pisze, ze ieden łosak stara, drugi

hora, a trzeci nie duza; w obozie Sekinowym pisze siana droho nie budziesz kupiły, bo o kupie nie dostanie; o swym słudze pisze, ze o cudze siano tak go bito, ze y dotąd lezy, prosząc przytem, aby mu nie dopusczał od głodu umierac, ale aby mu posłał czego y sługę ktorego, chceli go w Moskwie zywo widziec. KJM w godzin dwie po południu ruszywszy się z woyskiem dobrze zordynowanym y idąc z bębnami mimo nieprzyiac., gdzie wiele nasi do niego przypatruiąc się ostroskom iego zblizało się nadspodziewanie, nieprzyiac. cicho w ostroskach siedzącego minął, y mrokiem stanął na gorze obozem przy rzecze Kołodni, gdzie wiezdzaiąc większa czesc woyska iuz JKM w szyku pięknym czekała y przeymowała z rozradzenia JM woiewody podolskiego; ten kapitan lejtnant, widząc woysko iezdne, bardzo się mu dziwował y powiedział, zesmy niczym nie straszni Moskwie iako temi płatnikami, iako oni usarza zowią, y iako oni w obozie nieprzyiac. na nic barziey nie respectowali, iako na usarza naszego, p[owi]edaiąc, ze o insze woysko łacnoby sie beli kusieli; y gdy mu powiedziano, ze to ieszcze nie wszytka iazda, bo ich częsc z chetmanem koronym w pierwszym pułku poszła, powiedział, ze takim woyskiem mozecie nieprzyiac. zniesc y pusc az pod stolicę. Tamze zbiezał beł p. Danielowic woiewodzic ruski, aby mogł był prziednac KJM o ono factum pod interregnum w poranieniu p. Kalinowskiego popełnione, ale na ten czas do ręki JKM nie iest przypuszczony, na dalszy to czas odłozywszy, gdy z ludzmi przybędzie.

18. P. woiewoda wilinski podług ordynatiey naprzod szedł z pułkiem swym na Bochtanową okolicę, za ktorym y KJM prętko się ruszył y potym długo stał przy iedney z ty przeprawie dla porządnieyszego ciągnienia, zaczym, gdy woysko litewskie przeprawieło się, tam ruszeł się y iachał przed woyskiem koronnym na drugą przeprawę, ktorą przy sobie dla snadnieyszego dział y woyska przeprawienia naprawowac kazał; y gdy za woyskiem litewskiem woysko koronne przeprawowac się poczęło, idąc podług otrąbienia cicho bez bębnienia y trąbienia, dał znac p. woiew. wilinski KJM, gdy się iuz ku tey gorze, gwoli ktorey, aby się mogła opanowac, oboz się nasz ruszył, z pułkiem swym zblizył, iz nieprzyiac., ktorego przed dwiema godzinami straz nad rzeką Kołudną stoiąca y dwa ięzykowie załapieni byli, w pole wielkiemi kupami wychodzi, — prosząc przytym o declaratyią, iezeli iuz o tę gorę kusic się ma y na opanowanie oney piechotę zmykac ma, a interea kazał powoli chorągwiom tak iezdnym iako y pieszym ku nieprzyiac., ktory był wyszed, następowac, zakazawszy charcow zwodzic podług roskazania JKM. Gdy się nasi do Moskwy zblizac, iedni po bokach, drudzy w oczy, poczęli, zaraz nieprzyiaciel,

iakoby mu w gębę dał, bo się nas nie spodziewał, nazad ustępowac począł y do ostroskow, straz tylko zostawiwszy nad Dnieprem, poszedł, y z dział do naszych palił. Interea tez sam KJM tam nadiachał. p. woiew. wilin. otrzymawszy zas taką od KJM stroney opanowania tey gory, przecię nie chciał nic aggredi, ale znowu uprosił JMX canclerza, ktory tez tam beł przyiachał, aby do KJM wrocił się, prosząc o declaratiią pewną; gdzie potem sam JKM z xiędzem canclerzem nadiachał y w imię Panskie piechocie na tę gorę postępowac kazał, ktora z łaski Bozey tego dnia bez szkody wzięta y piechotą osadzona, wprowadziwszy tam trzy regimenty: ieden p. kawaliera, drugi p. podkomorzego litewskiego, trzeci p. Abramowicza woiewodzica smolinskiego, bo nieprzyiac. odwadze naszey zdumiały, z dział wypaliwszy quiescebat; a iz po południu deszcz wielki lał y szedł(!) do pułnocy, dlatego wielkiego niewczasu uzyło woysko tego dnia, bo wozy wszytkie w obozie bely zostawione, ktore za woyskiem isc miały; zaczym sam tylko KJM maiąc karetę, w ktorey całą noc odpoczywał, mało co spiąc, omnibus periculis obruando in casu z odwagi nieprzyiac. y prawie sam ex agibus dla bespieczenstwa woyska agendo. My insi wszyscy sub dio w kłodach w chrustach na dzdzu przy ogniach ni iesc, ni pic co nie maiąc, ani sobie ani koniom; piechota, iz ciągnieniem sfatygowana była y niepogodą, ba y głodem, bo chleba nie było gdzie kupic, poniewasz ani wozow, ani bazaru nie było, dlatego nie kopiąc zadnych szancow odpoczywała, gdyz tez y wozy z rydlami y z motykami, noc nastąpieła, na tę gorę do piechoty w lesie będący trafic nie mogli. Ku nocy ięzyk ieden przyprowadzony powiedział, asz się tu Moskwa nas nie spodziewała, ale rozumiał, ze KJM yz woyskiem miał isc na zimowanie do Biały, zaczem z iego przyscia bardzo potrworzeni, nie wiedząc co czynic; wszakze przecię w nocy działa na gorę na pewne mieysca powywozieli y szance postawieli, w ktorych potem nazaiutrz do naszych bardzo paleli. Pp. hetmani poczęli się beli o wozy zamawiac, udaiąc, ze p. woiew. podolski miał kazac wozy zatrzymac, co potem intercepit xcanclerz powiadaiąc, iz od sługi p. woiew. wilunskiego słyszał, w drodze go potkawszy, ze sie p. woiew. wilinski do oznaymienia swego wczora zatrzymac kazał; zaczym, iz potem znac dac zapomniał, wozy nie ruszeły się, dla ktorych y insze wszystkie w obozie zostały. Tegoz dnia p. woiew. smolenski posłał do KJM od cara tatarskiego posłanego: w Smolinsku przymował y na salwe mu wszytkę strzelbę wypuscic kazał. Kozacy tez Zaporoscy ruszywszy się obozem swym staneli po drugiey stronie Smolenska.

19. KJM sam osobą swą iezdził tę gorę opanowaną recognoscowac tam, gdzie szance kopane byc miały, bateryie wyslawic kazawszy,

co prędzy kosze robic y nasypowac, obaczywszy sposobnosc tey gory do razenia nieprzyiac. w obozie; wszytko sporządziwszy iachał potem reuidowac mieysce na oboz, bo przesz tey nocy tam kozda horągiew odpoczywała przy ogniu in omnem cruentum odwagi iakiey nieprzyiac. siedział, gdzie w szyku sporządzonym postawiona była. Po zwroceniu się z tamtych mieysc KJM kula z działa tak blisko JKM uderzyła, ze ziemia JKM opruszyła. Po południu pewne chorągwie w polu zostawiwszy y strazą porządną błonie y to mieysce, ktorendyby nieprzyiac. miał wypadac, osadziwszy, sam z drugim woyskiem ruszył się na tę gorę, gdzie oboz iest postawiony ex opposito tey gory Skowronkowey, gdzie ledwo z konia zsiadł do budy, bo wozy ieszcze y drugiego dnia dla złych przepraw y niepogody ledwie ktore przyszły, y takesmy niemal wszyscy iako y pierwszey nocy sub dio odpoczywali, miasto dzdzu mroz maiąc, — dano znac KJM, iz Moskwa przesz mosty przeprawiła się w wielkiey potędze tak iazda iako y piechota, ktora to miała do tego motivow, ze rozumiała, ze KJM miał się ztamtąd ruszyc do Białey na zimę, piechotą tylko gorę Skowronkową osadziwszy. Zaczym, aby ich fortelow nie postrzezono było, iazdę w pole ku naszym chorągwiom na strazy stoiącym, ktora potem od naszych popędzona prętko pola ustąpiela, wyprowadzili y wrzekomo następowac im kazali, a oni interea o 40 chorągwiom piechoty, wszytką prawie potęgę swoią y siły wywarszy, na tę gorę Skowronkową do naszey piechoty następowac y skradac się kazali, iakoz naszych ubespieczonych mało nie ogarneli, by ich byli ci, co kosze nizey pletli, kąsek nie postrzegli y na drugich nie zawołali, ze Moskwa następuie, ktorzy acz zrazu rozumieli, ze zartuią, potem rzeczą samą to uznawszy, gdy na Moskwę krzyknieno, aby strzelali, tak prętko do sprawy przysli, iednak tak nagłego y potęznego impetu nieprzyiac. znies nie mogąc, strzelaiąc się, ustępowali powoli, trzymaiąc iednak na sobie potęgą nieprzyiac. O czym JKM wziąwszy wiadomosc, sam co prędzey na konia wsiadł y woysku w pole wychodzic kazał y prętkie barzo posiłki tey tam piechocie posłał, wyprawiwszy tam regiment krolewica JMP y drugi p. Butherow tey piechocie po iedney stronie w bok isc a...licey swiey dworskiey raytarskiey po drugiey następowac kazał, gdzie tez iuz y pp. hetmani kilka chorągwi kozackich wyprawieli byli, mianowicie p. Moczarskiego, Sierakowskiego y Czarneckiego, p. Łowczyckiego y inszym, ktorzy po obu stronach wziąwszy nieprzyiac. gęstą zaraz strzelbą, mianowicie piechota krolewica Kazimierza JM y p. Butlera na niego nastąpieła, przy ktorym y one regimenty dawnieysze poprawiwszy się, dopieroz nieprzyiac. pędzic y onego z gory porazac poczeli, ktorego lubo y iazda moskiewska posiłkowała y prawie wszytkę potęgę tam obruciwszy na-

szym tę gorę odiąc usiłowała, wszelką czyniąc resolutiią, przecię od naszych z niemi wyparci, nihilominus sprawą uchodzieli; na ktorych nasi biiąc, ba y siekąc się w ręce z niemi, az na doł na nich iachali, nie małą szkodę czyniąc w nieprzyiac. y w sobie odnosząc. Po tym y w polu odwaznie się z niemi nasi, spędziwszy ich z gory, strzelali y wielką w nich szkodę uczynieli, niedopuszczaiąc ich do przeprawy uchodzących y drugich, gdy do wody uchodzieli, topiąc. A iz po drugiey stronie w chrostach takze przy Dnieprze zasadzka postawiona beła, aby beła iazdę naszę swoim na posiłek idącym w polu raziła, dlatego na tych regiment p. woiewodzica hełmi. p. Waiera iest spuszczony, ktory takze długo y odwaznie z niemi strzelał się y onych ztamtąd wystrzelawszy, potem dołem do drugich regimontow poszedł y z nami gromił nieprzyiac. Woysko nasze interea w polu w sprawie stało (lubo go nieprzyiac. barzo z dział raził, ktore beł na kilku mieyscach zasadził), ba y ci, co na zasadzce beli, ktoremu potym pp. hetmani, widząc piechotę naszę sfatygowaną i ze dla prochow, ktorych im nie stało, ustępowac by im było przyszło, następowac resolute kazali, gdy obaczeli, ze tez Moskwa swey iezdzie do piechoty po kilka razy skoczyc kazała, – tam naprzod na wszytek ogien tak z dział iako y piechoty raytarskiey nieprz. p. kamienieckiego skoczeła, z nią p. Minskiego, tę p. Madalinskiego p. Bochdana Stęczkiewicza posiłkowała, za ktoremi y insze następowały y resolute raząc nieprzyiac. zemknęły się beły y drugie chorągwie mianowicie pp. hetmanow y KJM, ktorych potem p. Stagniew prowadził, ale potem w posiłku stac im kazano prawie na samym celu strzelby nieprzy. Interea teł KJM omnia circumspiciendo et prospiciendo w worach coprędzey prochu piechocie dodac kazał, za ktorego przyniesieniem i następowaniem woyska koronnego dopiero piechota iako [порожне місце в тексті] do nieprzyiaciela spolnie palieła y onego przed sobą pędzic poczęła y nie pierwey przestała, az noc nastąpieła. Nieprzyiac. z dział bił do naszych, aby ludzie iego pod tą strzelbą uchodzic mogli, będąc iuz bardzo nadrazeni. Woysko nasze y na noc za wskazaniem JKM w sprawie na tem ze mieyscu stało y nie pierwey zwiedzione, az nocą zakryty uciekł z placu nieprzyiac. za most. Wielka li szkoda stała się w nieprzyiacielu, ieszcze non constat, certo atoli ci co na ten tam plac iezdzili o gęstym trupie nieprzyiac. powiedzieli, a mianowicie ten kapitan leytmant, co go przyprowadził p. kamieniecki, ktory y dwu kapitanow leżących widział, udawał, zeby ieden Lessel, brat obersterow, czego potem i capitan ieden w tey potrzebie poymany powiedział, ale y p. kamieniecki to na oko widział, iako o porwanie iedney znaczny osoby trupem iuz leżący wiele się ich kusiło, ale przecie iey porwac

nie mogli, bo ich wiele przytym trupie zabiiano. Ięzykowie, co ich wodzą, powiadaią, ze się bardzo wielka szkoda stała w nieprzyiac., bo Moskwa, y drudzy zołdacy, od Sekina podpoieni, gwałtem następowała, zaczym bardzo ich nasi razieli y nastrzelali y naszych udaią iakoby do 30 polec miało, między inszemi maior p. Abramowicz y kapitan leytnant krolewica JM, ale postrzelonych tak pieszych iako y iezdnych do kilkadziesiąt, między inszemi w potrzebie p. Madalinski woyski mscisławski w nogę, ktorę mu kula wyrznięła, p. Marcinkowicz sędzia woyska litewskiego, p. Budziszewski rotmistrz postrzelony przesz gębę p. Sredzinski towarzysz p. Madalinskiego pod łopatkę; towarzyszowi iednemu kula co się urwała. Ale się y horągwiom hetmanskim, stoiącym w posiłku, dostało, bo p. woiewody porucznika wilinskiego p. Sienkiewica horązego y inszych takze barzo postrzelano. Ięzykowie przyprowadzeni, to retulerunt, ze wszytkę siełę nieprzyiac. wywarł był na spędzenie naszych z tey gory, ktora iuz tak iest szkodliwa, ze kokosz chodzącą po obozie ich z niey moze ubic. Ale iest za co P. Bogu dziękowac, ze ich nie pocieszył, ze z wielką szkodą wyparty nocą uszedł. Teyze nocy nasza piechota kosze postawiła y szance pokopała barzo porządne.

20. KJM znowu iezdził na tę gorę opatrowac te szance pokopane y bateną (!) postawioną, gdzie y działa załozone y prochy przy nich y kule postawione, ale iz nieprzyiac. w tem przyciągnieniu JKM na to mieysce nihil pretensit, dlatego Dnieprem wiele sian y zywnosci od Drochobyczy płytami spuscic sobie kazał, ktorych nasi dzisiay bardzo wiele płynących pobrali, y po drugie ieszcze insi iachali, y bardzo się posiliły konie nasze tym sianem, ktorego dostalismy; płty iednak oddawac kazano na most.

21. KJM recognoscowac mieysce na zbudowanie mostu na Dnieprze. Potym dano znac, ze Moskwa posłała trębacza swego ze 2 boiarami o dobrym dziele tractowac, do ktorych posłani pp. kamieniecki y z p. Abramowicem. Tam ziachawszy się naprzod prosił nieprzyiac., aby ciała zabite oddane beły, y potem załowali się na naszyzch, iz z przedawczykow naszych zrozumieli, iakobysmy ich więzniow zle tractowac y męczyc mieli, a na koniec powiedzieli, ze maią naszego iednego maiora y 2 leytnantow, a ten maior iest p. Butorow, a leytnantowie z regimentu p. kawalerowego, na co im p. kamieniecki odpowiedział, niechay się porachuią, iako animuszu krzescianskiego zazywaią nie tylko przeciwko nam, ale y przeciwko sobie, gdy złomawszy przymierze y przysięgę przed wysciem przymierza z nami woynę zaczęli y do tak wielkiego krwi rozlania nas przywiedli. A co się tchnie wydania ciał to do pp. hetmanow [w]zięli, obiecuiąc im dac prętką reso-

lutią. Około tractowania więzniow powiedział, ze Bog nas sądzic będzie, bo my w tey mierze nie po pogansku, iako wasi, ale po krzesciansku postępuiemy y palic, męczyc y serca z ludzi wymowac nie kazemy; tu zaraz wyrwała się Moskwa w rzecz y o przysięgę p(owi)edziała, ze nie o tym dziele tractowac przyiachali, a co się tchnie wyiętych serc, to doktor bez wiadomosci boiar uczynił, zaco smiercią iest skarany, a na popalenie p(owi)edział, ze się to czasem stało, ze są opaleni, gdy beczka prochu zapaliła się; na co im p. Abramkowic odpowiedział, ze te ciała, ktore nayduią pomęczone, blachoma popalone bywaią, a na poymanego maiora y 2 leytnantow powiedział, ze y u nas iest dosc y capitanow y leytnantow y inych więzniow waszych. Rozchodząc się p(owi)edzieli, ze ieslibyscie ieszcze co z nami mowic chcieli, odniesiemy to do dumy nasy, a ty tez do swego, y tak roziachali się. Naznaczono im iednak czas iutro, aby po trupy z kolaszami przyiachali w asistentią sta koni, gdy im przesz strębę dano znac będzie.

Od hetmana zaporowskiego, ktory z woyskiem pod ostroski podiezdzał, 3 więzniow przyprowadzono, daiąc znac, iz nieprzyiac. do nich wypadac nie chciał, az im w tył Sekinowi kazano y połozyc się z drugiey strony Dniepru ex oppositu mostu naszego; dlatego przesz list opowiadali, iz nie bardzo na nich to (miej)scie bespieczne, aby zas nieprzyiac. ku nim wszytkiey sieły nie obrocił, napisano do nich iednak, aby taborem puscieli się, kazawszy im niektore roty z woyska naszego, co przy Smolinsku zostały, przydac, y upewniaiąc ich o posiłkach przesz most, ktory za dzien albo za dwa stanąc ma, albo iesliby nie stanął, to wpław woysko przeprawiwszy, y z tym do nich wyprawiono. P. kamieniecki, ktorego KJM slał recognoscowac mieysca po tamtey stronie Dniepru, powiedział, iz Moskwa szanc przy samym Dnieprze rzuciła y działa tam zatoczyła y dom sobie tam działa.

22. Ciała pobite Moskwie oddawano, ktorych do kilkudziesiąt po chrustach znaleziono, bo te, co pod gorą, nieprzyiac. zebrał beł, iako to oni maią, ze trupow nie radzi na poboisku odiezdzaią, ale ich zaraz chwytaią. Tamze zaraz prosili, zeby nazaiutrz z niemi ziachac się mogli tractowac o zamianę więzniow z gotowym regestym.

23. Poczęto bic z szancow naszych do nieprzyiac. y naprzod KJM z 9 dział kazał wypalic, gdzie się na nabozenstwo zchismatycy zesli byli, ktorzy na taką salue, gdy iuz tam zmacano, prętko rozbiezeli się, y gdy potym y po obiedzie do obozu z dział bito, oni rozgniewani nie chcieli o zamienie więzniow tractowac, lubo sami o to prosieli y dzien ten naznaczeli beli. Po obiezie iezdził JKM z pp. urzędniki do szancow na gorę, z ktorey dobrze było widziec most, ktory niep. na Dnieprze drugi stawił. Ku wieczorowi p. Bolic kapitan,

ktory iezdził przypatruiąc się szancom, z działa zabity. Tegoz dnia p. woiew. wilinskiemu nieprzyiac. wziął cug koni, ktory był do Smolinska posłał dla chleba, piechoty przydawszy tam kilka chorągwi in praesidium posłano. KJM posłał do dworskich o czeladz do kopania szancow, ktorzy to ochotnie kazdy uczynili.

24. Znowu wozy do Smolinska wyprawiono po potrzebach z ki(l)ka chorągwi dla bespieczenstwa. KJM cały dzien był u Dniepru, gdzie most stawiono. Ku wieczorowi Moskwa znowu trębacza posłała z boiarami tractowac o dobrym dziele, y gdy do nich p. Abramowic wyiezdzał, pytaiąc ich, czego chcą, gdy powiedzieli o zamianę więzniow znosic się, kazał im nazaiutrz poranu wjachac: do ktorey rozmowy od p. hetmana JM Abramowic, p. Rej y p. Halbinski, a z pp. obersterow p. Gerard Deynot sta(rosta) roscierzynski, p. Sey capitan gwardyey JKM y Puther oberster. deputowono, y nadto pro asistentia 15 osob.

25. Gdy nasi subdelegaci od pp. hetmanow do tractowania o zamianę więzniow po obiedzie w pole wyiachali, Moskwa wysłała do nich trębacza, iz nie dzisia, y czasu niemasz o tym dziele mowic, czyniąc spoznienie naszych, lubo ym y po ranu przesz trębacza znac dawali, ze są gotowi, y od nich regerstr deputowanych posłany odebrali, ktorzy ci są deputowani. Zaczym nasi na taką ich ludificatiią (widząc iz z niezgody ze...i officyerami ta zwłoka poszła cudzoziemskiemi) rozgniewani, z dzial do nich potęznie bic kazali, bo dla tey rozmowy pokoiu na kilka godzin było. Oni znowu trębacza swego do naszych posłali, ktorego lubo nasi widzieli y słyszeli, gdy długo trąbił, przecię oni wetuiąc tey ludificatiey, na contempt ich, nikogo do niego nie posiłali, zaczym długo trąbiąc, bo Moskwa na drugiey stronie stoią wołała, aby trąbił, y iedyn officier, przyiachawszy blizey za most, kazał się mu do nas przymykac rozumieiąc, ze nie słyszemy, y wrocił się z niszczym. Tegoz dnia za ustawnym staraniem KJM na Dnieprze, ktory tam ustawicznie nad tą pratą siedział, 2 mosty staneły na płtach y na trzeci łodzi powiązane y rozłozone. Ku wieczorowi 2 Szwedow od nieprzyiac. przedało się, ktorzy retulerunt, iz nasze działa w obozie nieprzyiac. wielki respekt czynią, i ze Sekinowi kula pod nogi padła, i ze się ich wiele z tego mieysca za gorę prowadziło; o przeszły potrzebie powie(dzie)li, ze ich wiele zgineło w niey, a z samego regimentu Lesłowego do kilkudziesiąt, a nadto rannych do kilkuset; iuz affirmabant, iakoby Let ich stary iuz miał byc zabity na bazarze. Tez naszym Moskwa z dział swych 2 naszych zabieła. Tegoz dnia p. woiewodzie brzescianskiemu przy przeprawie nieprzyiac. kozakow pozabiiał y 6 czy 8 wozow, ktore z Smolenska z zywnoscią iachały, pozabierał. Potym posłuchy moskiewskie z naszemi posłami

rozmawiaiąc, iezelibysmy in armistitiam do 4 niedziel pozwoleli, aby z woli carskiey strony traktatow o dobrym dziele zasiesc mogli, ale im nasi zadney nadzieie tego nie uczynieli uwazaiąc, zeby się to na zwłokę działo, poniewasz iusz od naszych są nie zle scisnieni.

26. Most na łodziach przy bytnosci JKM konczono. Kozacy zaporoscy z pod Smolenska przysli y staneli po drugi stronie Dniepru przy mostach naszych, aby się wszytkie goscince Moskwie zalec mogły; ktorych p. woiew. smolenski z pewnemi rotami prowadził az na mieysce y gdy z tych co w przedniey strazy sli Moskwę, ktora wyszła była przeyscia kozakom naszym bronic, nad pewnym błotem zoczeli, do nich rozumieiąc, ze ich więcey nie masz, z ochoty swey skoczeli; oni uciekaiąc na zasadzkę naszych, gdzie Moskwa wielką kupą utaiona stała, nawiedli, od ktorych nasi obtoczeni lubo obronną ręką usli, ieden iednak tam towarzysz p. Pobidzinskiego zabity. Ku wieczorowi 1 Niemiec y 2 Anglikow przedało się, ktorzy takze powiedzieli, iz nasze działa niemałą szkodę czynią w nieprzyiac., i ze pridie u chaty Sekinowey wierzch zerwany od działa, y ze, gdy nasi na most strzelali, 2 na moscie zabieli y most rozerwali.

27. W nocy zaraz o 3 z pułnocy z naszych dział z roskazania JKM do nieprzyiac. potęznie bito. O południu nasi delegaci, co od pp. hetmanow posłani byli, ziezdzili się z Moskwą: o zamianę więzniow tractowali, a naprzod regestra sobie więzniow podali, oni naszych 69, a nasi ich pod 100; potem affectowali, aby w tey commutatiey officier za officiera, szlachcic za szlachcica, zołdat za zołdata szedł et id co nadto beło genus, aby albo zwyczaynym zołdem odkupowano, abo ad fidem dawano in recompensam, gdyby potem ktorzy poymani byli. Na co oboie JKM zezwolic nie chciał y widząc, ze oni nie chcą tractowac ieno o tych więzniach, co w obozie, bo o tych, co ich do stolice y po Moskwie porozsełali, a co przednieyszych nie chcieli mowic, a w reiestrze tym, co podali, oprocz iednego maiera, a 2 capitanow reformatow, niemasz nikogo, ieno woznice, ciurowie, pacholikowie, dlatego JKM powiedziec kazał, iz iezeli chcą tractowac, aby oraz o wszytkich tractowali, naznaczywszy im pewny czas do zwrocenia ich. Tegoz dnia naszych 2 pacholikow na bazarze zabito z dział.

28. Nasi kozacy obaczywszy, iz Moskwa ostrozek za obozem swoim w lesie na kilka strzelenia z łuku od obozu stawiac poczęła dla prepeditiy zasiągania zywnosci, chcieli im byli robotę przeszkodzic. Dla czego tam podpadli strzelaiąc, ale ze bez porządku, nic sprawic nie mogli y owszem Moskwa napadszy na nich daleko iachali y hetman ich wypadszy z communikiem ratował; kilku iednak postrzelono. Moskwa tego dnia do naszych nie wyiachała, ale tylko piianego trębacza

wysłała, obmawiaiąc się, ze nie rychło iuz tego dnia tractowac. Puskarza niedaleko prochow w obozie nieprzyiac. z dział zabił y formana ogłuszył, dlaczego prochy na insze mieysce są przeniesione, bo usypawszy ex opposito obozu naszego szanc nie mały z niego do obozu naszego strzela.

. 29. Nasi znowu z Moskwą ziezdzali się daiąc im tę resolutiią od pp. hetmanow, iz ta zamiana więzniow trudno ma bydz, bo w regestrze ile nie widzą z naszych nikogo znacznego, tylko maiora iednego, a z reformatow, capitanow, a ostatek woznic, ciurow y pacholikow, u nas zas iz wiele ich boiar y officyerow, za ktorych nie wiedzą, coby za zamianę brac mieli, dlatego za tych 3 officierow trzech inszych dac są gotowi, a inszych do generalney zamiany zatrzymac; oni zas, zeby tych wszytkich stała się zamiana, co w regestrze są polozeni; a to bydz nie mogło, bo godnych osob nie widzieli, dlatego powiedzieli im, aby generalis commutatio bydz mogła, zniosszy wszytkich więzniow y oney stolice y my z Wilna y z inszych mieysc na swięto s. Mikuły, co oni wzięli do swoich obiecawszy y nazaiutrz dac resolutiią.

Tegoz dnia kozacy przyprowadzili boiarzyna poymanego, ktory z listami iachał od cara do Sekina de data 9 8bris, w ktorych mu daie znac, iako p. kamieniecki był pod Drohobyczą y 4 dni tam stał y po...sasz spalił y iako w szturmie siła ludzi polskich pobito y sieła ięzykow dostano, daiąc mu przytym wiadomosc, iz mu z kniaziem Cerkawskiem y z drugiem kniaziem Misterskiem ludzi posyła, o ktorym ten ięzyk powiada, iz iuz byli w iarzmie u niego, a beło ich 8000, animuiąc go przytem, aby sobie dobrze poczynał, iako to na się wziął, a puszczaiąc to na niego, aby tem ludziom ostrozek albo na Twerdelicy, albo gdzie mu się będzie zdało postawił; o Maystruku ten boiarzyn powiedział, ze go ieszcze w stolicy odiachał, a ci kniaziowie iuz w Iarzmie bydz mieli z 8000 ludzi na pomoc Sekinowi.

Przesz kilka miesięcy toczeła się ta expedytia aze do traktatow, nim się skonczeły.

III. ЛИСТИ.

I. List do KJM szwedzkiego od kozakow zaporowskich[1]). *Ркп. N 352 л. 52.*

Naiasnieyszy Młciwy Krolu Panie a Panie Nasz Młciwy.

Wiernosc poddanstwa naszego z naniszemi posługami pod nogi maiestatu WKM. PNM. iako napilniey oddaiemy. Miło nam słyszec, iakosmy wyrozumieli s posłow swoiech y duchownych naszych o wiel-

[1]) Сей лист без початку і в деяких скороченнях й відмінах надрукований у Голубева Петръ Могила I, дод. с. 452.

kiey Młciwey łasce WKM. Pana N. Młciwego, ktoremu zyczemy, aby w tak sczęsliwym powodzeniu, iako s. pamięci zeszły KJM Pan y ociec WKM tym panstwem rządził, WKM ten stolec osiadszy rządził, tak iakoby to, co sie stało z ublizeniem narodu naszego ruskiego, w chlube swą przywiesc y daley w wolnosciach y swobodach onych podeprzec. Przyznac sie to musi, ze zaden krol, iako pamięc nasza niesie, tego, czego JKM Pan nasz Młciwy ociec WKM w rptey nie dokazał: on na wstempie na panstwo miał cesarza krzescianskiego w więzieniu, miał carow krymskich, miał cara moskiewskiego, wnętrznych woien rokosze y insze bez wszelakiego zawodu rptey usmierzył. Za iego panowania sczęsliwego WKM iaki str.. przeciw tak gwaltownemu nieprz(yjacie)lowi, ktory pod strachem wszystkiemu swiatu, męznemi siłami pod Chocimiem wytrzymał. W tym załosc nas uwodzi, ze za zywota JKM krzywda sie nam w religiey naszey dzieie, ktorey ratunek pogodnieyiszego czasu nieupatruiąc pokornie y płaczliwie, unizenie WKM Pana nassego Młciwego prosząc, rozumienia tego pewnie zostawszy, ze nie kto inszy krom WKM ten maiestat rptey korony polskiey osiec będziesz raczył, bo w czym sie nam wszytkiemu narodowi naszemu ruskiemu krzywda za szczęsliwego panowania WKM Pana oyca WKM stała, szczęsliwym panowaniem swoim uskromic będziesz raczył. W tych dalszych zas prosbach naszych, ktore przez posły swe Fedora Kuzminskiego, Fedora Pralicza y Wasyla Oniskiewicza do WKM y wszystkiey rptey wnosimy, pewnismy, ze WKM pomniąc na tak odwazne zasługi nasze przy boku WKM młciwie ucha panskiego nakłoniwszy, w tych prosbach naszych contentowac zechcesz, iakobysmy za szczęsliwe y długo fortunne panowanie WKM Pana Boga prosic y wszelaką powolnoscią naszą y naynisszemi posługami naszemi odsłuzyc mogli; gdyz, czego nierozumiemy ani trzymamy o tym ze uchoway Boze przeciwnym sposobem zayrzac tego WKM chciał przeciw temu bydz, zeby ten stolec oyca WKM ominac miał, chudoby dostatki y zdrowia swe przy WKM kłasc powinni iestesmy y nieodmiennie są gotowi. Teraz naynissze słuzby swe pod nogi maiestatu WKM. PNM. poddawaiąc P. Boga prosimy, aby WKM w długo fortunnym panowaniu chowac y pomnazac raczył. Dan w Kiiowie dnia 4 septembra roku 1632. WKM Pana naszego Młciwego naynissi słuzebnicy y podnoskowie Andrzey Hawryłowicz starszy z woyskiem WKM zaporowskim.

II. List od krola Jmci Władysława IV do woyska zaporoskiego[2]). *Ркп. N. 495 ст. 84—5.*

Władysław IV z Bozey łaski obrany król polski i wielki xzę lit., ruskie, pruskie, mazowieckie, zmudzkie, inflanckie, siewierskie i czer-

[2]) Сей лист в трохи відмінній стилізації надрукований ib. c. 505.

nichowskie; szwedzki i wandalski król, obrany car wielki moskiewski. Starszemu atamanowi, asawułom i wszem mołoycom woyska zaporoskiego łaskę naszą królewską.

Jako za zywota króla Jmci s. p. Pana oyca i dobrodzieia naszego zawszechmy waszey ku sobie chęci i życzliwosci doznawali, którąscie nam okazywali w róznych wypadkach i miescach, zdrowie swoie dla nas i sławy naszey odwazaiąc, tak i teraz, żescie w niey nie ustali i statecznie nam powolność i ochotę swoią zatrzymuiecie, wdzięcznie to od was przyimuiemy, obiecuiąc za kazdą okazyą wasze dobre chęci i przyszłe odwagi w dobrey pamięci chować. A że iuż za wolą Bożą i wszystkich obywatelów koronnych i W. Xztwa Lit. za pana i króla iesteśmy obrani, czegoscie nam i sami życzyli, niemożemy nie bydź pewni, że się z tego ciesząc, powinną wiarę zawsze nam oddawać i tem więcey w przystoyném posłuszeństwie trwaiąc, na łaskę naszą posługami swemi i rycerskiemi dziełami, gdy nasze rozka(za)nie przystąpi, zarabiać będziecie. Mianowicie zaś teraz, w tey rptey potrzebie ządamy, abyscie od JW. hetmana Wkor. wezwani zostaniecie, przeciwko temu naszemu i rptey nieprzyiacielowi, który przed czasem wiary i przymierza nie dotrzymał, ku usłudze naszey, ku obronie całości rptey, ku sławie własney lenić się i ociągać niechcieli, ale męznie i ochotnie tam, gdzie ukazanie będzie, w liczbie i porządku stanęli. Uznawaią w tém łaskę naszą królewską, żeśmy wiarę waszą grecką w porównanie z unitami przywiedli, w czem i daley ustawać nie zechcemy, i prace, ktore uczynicie, nagrodzić obiecuiemy.

Co do innych proźb przez posły wasze do nas wniesionych, iz ieszcze przed koronacyą naszą, według zwyczaiu i prawa pospolitego, nie godzi się nam niczego stanowić, przeto one do tego czasu zostawuiemy, a z panami senatorami względem nich się porozumiawszy, ile i prawa narodu i słuszność pozwoli, nie zeydzie wam w niczem na łasce naszey, przychęcaiąc was do ostateczney wiary ku nam, i do dalszey ku usłudze rplitey ochoty. Co szerzey posłowie nasi wam imieniem naszem opowiedzą z zapewnieniem o łasce naszey, którą was chętnie i przychylnie ofiaruiąc, do dobrego od Pana Boga zdrowia życzemy. Dan w Warszawie dnia 18, miesiąca listopada, r. P. 1632 — Władysław król polski obrany.

III. Do Płachty pułkownika zaporowskiego. *Ркп. N. 214 л. 62.*

Władysław IV Pułkownikowi naszego woyska zaporowskiego (місце порожне) Płachcie łaskę naszą krolewską opowiedziawszy miec chcemy y roskazuiemy, aby s pułkiem swym woyska Zaporowskiego, ktory na naszę y rptey posługe prowadził pospołu z obywatelmi woiewodztwa

mscisławskiego pod sprawą urod. Samuela Zienowicza horązego, Adama Stachowskiego pisarza ziemskiego mscisławskiego będących przeciwko nieprz(yiacie)lowi ku Rosławowi postąpił y granic panstw naszych broniąc nieprz(yiacie)lowi, ile mozecie, szkodzili na sławą swoią a łaskę naszą zasługuiąc, ktorą my wam ofiaruiemy. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia VII, mies. pazdziernika, roku Panskiego MDCXXXIII panow. na. pol. 1° a szwed 11° roku — Vladislaus rex.

IV. Urodzonemu Slepowronskiemu na sto koni kozaka. (*ibid. л. 46*).
Władysław IV. Urodzonemu (порожне місце) Slepowronskiemu rothmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły! Jasnie wiel. Krzysztoph Radziwił woiewoda wilenski hetman W X L rote kozacką sto koni w sobie maiące za listem naszym przypowiednym na teraznieiszą expedycią moskiewską zaciągnąwszy, one sam dobrowolnie abdankował. Maiąc tedy dobrze zaleconą od tegosz jasnie wielm. wdy. wilen. do usług naszych y rpty wier. tw. ochote y w rzeczach rycerskich biegłosc, pomienioną rote dotąd, poki potrzeba rpty. ukazowac bedzie, w. t. przypowiadamy, jako tenze zold z skarbu W X L na kazdy koń po zlotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług zwyczaiu dawnego z konia po złotemu iednemu, tak czas słuzbie w. t. wszystkiemu Towarzystwu od popisu przed pisarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego naznaczaiąc. Nie wątpiemy, ze w. t. we wszytkim tak się pospołu z towarzystwem zachowa, iako powinnosc dobrego zołnierza miec chce y constitutia o porządku zołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske nasze, ktorą w podawaiących sie okazyach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII — Vladislaus rex.

V. Urodzonemu Walickiemu na sto koni kozaka przez urodzonego Constantinowicza zaciągnionego. (*ibid. л. 46—7*).

Władysław IV. Urodzonemu Stanisławowi Walickiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły. Urodzony Dawid Constantynowicz Południewski rotmistrz kozacki za listem przypowiednym od wiel. niegdy wdy wilen. Leona Sapiechy hetmana W X L danym y od nas potwierdzonym, rote kozacką sto koni w sobie maiącą na tereznieiszą expedicyą moskiewską zaciągnąwszy, dobrowolnie abdankował; maiąc tedy od Jasnie wiel. Krzysztopha Radziwiła woiewody wilen. hetmana W X L dobrze zaleconą do usług naszych i rzeczypospolitey wier. t. ochotę y w rzeczach

rycerskich biegłosc, pomienioną rote dotąd, poki tego potrzeba rzeczypospolitey ukazowac będzie, w. t. przypowiadamy, naznaczaiąc, iako tenze zołd z skarbu W X L na kazdą rotę po złotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług dawnego zwyczaiu s konia po złotemu iednemu, tak czas słuzby w. t. y wszytkiemu towarzystwu od popisu przed pisarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego. W czym nie wątpiemy, ze w. t. we wszytkim tak sie pospołu z towarzystwem zachowasz, iako powinnosc dobrego rotmistrza miec chce y constitutia o porządku zołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiaiąc na sławe dobrą y łaske nasze, ktorą w podawaiących się okazyach w. t. y s towarzystwem uznawac będziesz. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII Vladislaus Rex.

VI. List przypowiedny urod. Makarskiemu na sto koni kozactwa. *(ibid. л. 47).*

Władysław IV. Urodzonemu Janowi Makarskiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu w. nam miłemu łaskę naszę krolewską. Urod. wier. nam miły! Iz jasnie wielmozny Krzysztof Radziwił woiewoda wilenski hetman W X L zyzmorski poszyrwintski starosta nasz dla gwaltownych na rptą od nieprz. Moskwicina następujących niebezpieczęstw przypowiedział w. t. rotę kozacką sto koni w sobie maiącą, iako o tym list jasnie wielmoznego woiewody wilenskiego dostatecznie w sobie opiewa, ktory my in toto stwierdzaiąc, a maiąc w. t. do usług naszych y rptey od tegoz Iasnie wielm. woiewody wilenskiego dobrze zaleconą ochotę y w rzeczach rycerskich biegłość, przypowiadamy w. t. rote kozacką koni sto dotąd, poki potrzeba rptey wyciągac będzie, naznaczaiąc zołd z skarbu W X L na kazdy kon po złotych trzydziestu a na kuchnią w. t. według dawnego zwyczaiu s konia po złotemu iednemu; czas słuzby w. t. y wszytkiemu towarzystwu poczynac się ma od popisu przed pisarzem polnym albo namiestnikiem iego przysięgłym odprawionego. W czym nie wątpiemy, ze w. t. ze wszystkim tak się zachowasz, iako powinnosc dobrego rotmistrza miec chce y constitucia o porządku zołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiaiąc na sławe dobrą y łaske naszą, ktorą w podawaiących się occasiach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, mca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII. panow. krol. nasz. pol. 1° a szwed. 11° roku — Vladislaus Rex.

ЗНАДОБИ

ДЛЯ ПІЗНАНЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

ПОДАВ

ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

[Далї].

стрéмінь genit. стрéменя рідко коли gen. mascul. (так як в старосл. стръмень genit. стръмене), найчастїйше буває gen. neutr. стрéмня (стремя) genit. стрéмня або стрéмено, genit. стрéмена, dativus побіч стрéмню, стрéмену частїйше стрéмньови, стрéменови. Nom. plur. стрéменьі від стремень або стременá, genit. стременьів (юв, ӱв), стремéн, dat. стрéменям, стременáм, abl. стрéменями, стрéменами.

Neutra в числї единичнім склоняють ся по III. скл. імня́ genit. імня́ ВР. dat. імню́ (слáва йогó імню́ ВР.) abl. імньóм, loc. імню́. — сьімня genit. сьімня [пр. мáу мнóго сьімня ВР. ich habe Hanffrüchte (Hanfkörner) in Menge], dat. сьімню, abl. сьімньом, (сьімйом ВР.) loc. сьімню. — ӯрéмя genit. ӯрéмя ВР. — також тьімня genit. тьімня ВР. — вӯймя genit. вӯймя (не вúдьіӯ такóго велúкого вӯймя Г.) або віме (вімне) Кв. genit. віме = pol. wymię genit. wymienia, загально-руск. вимя, genit. вимени.

В числ. мног. іменá, сьіменá genit. іменьів ВР. сьіменьів побіч імéн, сьімéн dat. іменáм, сьіменáм abl. іменáми, сьіменáми, loc. іменáх, сьіменáх.

вы́мя (вымня) Euter і тьімя (тьімня) Scheitel в декотрих околицях склоняють ся як пнї на т: genit. вы́мяти dat. вы́мяти abl. вы́мятьом loc. вы́мяти (у вы́мяти Д. на вы́мяти ВР.). plur. nom. вы́мята genit. вы́мят, вы́мятӧв (вымятув), dat. вы́мятам (ом, ум), abl. вы́мятами, вы́мятми, вы́мятома, loc. вы́мятах (вы́мятох, вы́мятьіх). Рідше має тьімня genit. тьімняти etc.

3. пнї на с.

Склоняють ся тепер по більшій части по II, 1. нéбо, тьіло, чю́до, дúво, ґóлесо (колесо, genit. ґóлеса, кóлеса, dat. ґóлесови, abl. ґóлесом, loc. ґóлесї), ухо genit. уха.

тут і там проявляють ся також і форми давнїйші: помéршї тьілесá лежя́ть ВР. — гóлубкы полетьіли на небесá Пу. — долéтьіло до небéс ВР. — Бог з небесú знáє, што трéба Лв.

4. пнї на т.

1. теля́. 2. теля́ти. 3. теля́ти. 4=1. 5=1. 6. теля́тьом. 7. теля́ти. 1. теля́та. 2. теля́т. 3. теля́тьӧм ВР. теля́тьум, теля́там. 4=1. 5=1. 6. теля́тми, теля́тами. 7. теля́тьох. теля́тах.

Тут: ягня́, качá, гӯся, ґáча Fohlen, жерéбля item, щеня́, обруся́, лошá genit. лошáти Л. Fohlen, пӧдполотя́ Wachtel genit. пӧдполотя́ти Л. etc.

поросй К. З. genit. поросяти Ferkel склоняє ся в един. числї як теля. В многім числї уживає ся лише порбсцьі (plur. від неуживаного в sing. поросець). мау двбє поросйць. девятéро поросйць К. З. [поросиць = поросець єсть то давна форма genitivi місто тепер уживаноЇ на ів, ôв, ув (юв)]. стріляў дйкі порбсцьі Ир. Стр.

Декотрі пнї на и склоняють ся по взору пнїв на т нпр. вымя genit. вымяти; тьімня genit. тьімняти. Також декотрі сущники, що в загально-руск. належать до II, 2, до того склону переходять: тéрня, genit. тéрняти, зéрня, genit. зéрняти ВР. в гал. тéрнє collect. genit. тéрня; зéрнє collect. genit. зéрня.

дьітй genit. дьітяти має звичайно в многім числї: 1. дьіти, 2. дьітйй, 3. дьітьом (дьітям) 4. і 5=1. 6. дьітьмй 7. дьітьох МЛ. (дьітях).

Рідко лучає ся форма дьітята пр. в весїльній пісни: двбє дьітят (дитят) вінчати Лв. Також рідкі форми: дьіткы genit. дьітбк ВС. cf. ukr. дїтки genit. дїток, pol. dziatki, čech. dítky.

5. пнї на р.

sing. 1. мати. 2. матери. 3. матери. 4. матьірь. 5. = 1. 6. матьірьоў. 7. матери. plur. 1. матери. 2. матьірий Лв. матерӥв ВР. (материй, матерів). 3. матьірям. 4. матери. 5. матери. 6. матьірми Лв. матьірями. 7. матьірях. матьірьох.

Форми двойного числа (Dualformen).

Форми двойного числа уцїлили дуже мало пр. рўцьі, нбзьі. — бчи. очйма (psl. очи. очима). — плéчи. плечйма (psl. плєшти. плєштьма). — ўса О. МЛ. ўста Д. Лв. НД. вўста Ґ.= уси, декуда також форма plur. баю́сы (як у Лемків); genit. від ўста однакож завсїгди форма plural. уст = psl. жсъ гал. усів в О. МЛ. усів). — мўдьі Я. від мудо Hode. — ўхо має лише форму plur. ўха (уши, вўши, значить pediculi, Läuse). Про форми: зуббма etc. гляди висше (форма ся майже витиснула властиву форму plur. abl.).

Слїди іменного склоненя приложників (і причасників).

Sing. — nominat. гбден пр. не гбден роздавити О. er ist nicht im Stande zu zerdrücken. бўде гбден ітй Бі. er wird im Stande sein zu gehen (zu reisen, zu fahren). хлоп гбден Лв. ein tüchtiger Kerl. — подббен НД. — дбўжен Пу. er soll; er ist schuldig; не дбўжен Бі. nicht schuldig. — вшыток ВШ. — дьідôв сын Лв. — пéтрôв кербач Лв. = петровий батіг. — бабин-пес Вл.

Bärenraupe. — **чóртӧв слугá** Лв. Libellula, Wasserjungfer. — **солóдок медóк** Лв. = mel dulce psl. **сладъкъ медъ** (*медъкъ). — **біл** З. „не біл быў ем, почьорныў ем по гóрах тай ходячи (в пісни). — **было добрó** ВР. — бо то не **пóтрібно** Пу. — **вшытко слáбо** Пу. — **вшытко вóсько** Д. — **вшытко селó** Ду. — **дьідово льіто.** — **бáбино льíто.** — **готóво** Лв. — — **зготóвлено** Лв. es ist fertig gemacht, es ist zubereitet. — **забáбрано** Лв. es wurde besudelt, beschmutzt.

genitivus. **зá-жива** Г. bei Lebzeiten, lebend. — **дó-чиста** Лв. ganz und gar. — **дó-пізна** Лв. bis zur späten Stunde. — **дó-сыта** найіў ся Лв. — **із-дáлеку** Вл. = в Гал. в Чортківщині: з далекý, коло Львова: здалéка. — **зá-молоду** Лв. in den Jugendjahren. — хлóпця **гóнна** (гóдна) Ду. гл. accusativ.

dativ. **непó-многу** Лв. etwas; in geringer Menge; fast, beinahe.

accusat. видыў **зелéно** пóле (частійше: зелéнов пóле) — возьми собі **Христово** розпятú Пу.; — одобрáла хлóпця **гóнна** (годна) ги лельію Ду.

adverbia: ясно, тúхо, широко, мáло Вл. пр. мáло нам загудú spiele uns ein wenig vor.

locativ. **добрі** Стр. НД. **зльі. вірньі.** не добрі З. es ist nicht gut.

abl. plur. по **рýськы.** по **угóрськы.** по **цигáньскы.** — **по-мáлы** langsam. по **мáленьки** Я. sehr langsam. по марнéньки Лв. nichtig, elend.

Заіменники (Pronomina).

Личні (pr. personalia). Місто genit. sing. мене, тебе, себе уживають ся часто, особливо по приіменниках, форми accusativ-a: (мя, мня) **ня, тя, ся.** гóйкать до **мя.** пóйти до **тя** мýшу. дыля **тя.** мече спід ся. од **мня** Лв. Коли в иньших говорах україньско-руских форми genitiv a мене, тебе, себе кладуть ся місто форм accusativ-a: мя, тя, ся — в угорско-рускім найчастійше уживають ся властиві форми accusativ-a: кедь за **ня** не пóдеш. — повйз бы **ня** в далéкый край. — е **ми** на **тя** гадка. — най **тя** поцьілюю. — такý за **ся** жóнку вóзьму біленьку, як гýся. — колú на ся вóзьме кошулéньку білу Лв. — пýстиш за **ся** бесьідóчьку Лв.

В dativ-i sing. уживають ся по при меньі, тобі, собі часто форми енклітичні ми, ти, си: е **ми** на тя гáдка. — щось **ми** наробила. — нич **ти** не кáжу. — не трéба **ти** было мýжа. — велúку **ми** часть давáла. — мýсиш **ми** миленькый з Дунáя носити (воду).— пóчаў **си** думáти — але також: пише **меньі і ми**; говорúть **тобі і ти**; я **собі** фраіра найду або я **си** etc.

abl. sing. звучить: **м н о ў, т о б б ў, с о б б ў**; лишень в декотрих піснях мож стрінути форми: мнóю, тоббю, соббю.

dat. і locat. по при **м е н ь і** також **м н ь і**.

В к а з н і (pr. demonstrativa). **т о т, т о т á, т о т ó** (тутá, тутó) genit. **т ó г о, т о й і, т о г о** dat. **т о м у, т у й** (тōй, тōў) **т і й**, тому; accus. gen. fem. тотý. nom. plur. **т о т ы́**. abl. **т ы́ м а** (рідше тыми) cf. psl. dat. dual. **тѣма**. loc. **т и х** psl. **тѣхъ**. тамтóт, тамтотá, тамтотó. пр. тамтóт чоловік, тамтотá жонá, тамтотó теля.

ў у н (ўōн. ўін) **о в о̄ н** genit. **й о г о**, dat. **й о м у**, accus. **й о г о, г о**, abl. **н и м**, loc. **н ю м** (нüм, ньім). = **ў у н á** (вонá) genit. **е й і**, dat. **ю й**, (йūў, йій, йū), accus. **е й і** (рідше ю) abl. **н ь о ў**, loc. **ю й** (йūў, йій, йū) і nom. plur. **у н и́** (вни, они пр. ой лю́ті то косарі, бо вни рáно почали́), genit. **і х**, dat. **і м**. abl. **н и м а**, (cf. psl. dat. dual. **нима**) loc. **н и х**.

Коли від приіменника зависить пад. 2. 3. або 4. то втискає ся н перед й як пр. до ньóго, ід ньóму, через ньóго, до ньóйі, ід нюй (нūв), через ню. про **н ь і** accus. plur. = про них. за **н ь і** = за них psl. за **ня**.

сись genit. сього, dat. сьому etc. dat. et loc. gen. fem. сū (сūў, сыў) пр. на сūў жоны́ ВР. accus. sing. gen. fem. **с е с ю́** (або сю) abl. sing. gen. fem. **с ь о ў**, nom. plur. сесы́ genit. сих, dat. сим etc. abl. сима.

П р и в л а с т н і (pr. possessiva). **м у й** (мōй, мій), genit. **м о й ó г о** (мóго) dat. **м о й о м у** (мóму), locat. **м ó ю м** (мойūм, мойім), **м ó я** genit. **м о е й і**, dat. **м ó ю й** (мойūй, мойій) abl. **м ó й о ў**. Подібно **т в у й** (твōй, твій), **т в ó й о г о** (твóго), **т в о й о м у** (твому) etc. **с в у й** (свōй, свій), **с в ó й о г о** (свого), **с в ó й о м у** (свому) etc. для женьск. рода: **т в ó я, с в ó я** dat. **т в ó ю й** (твойūй, твойій) **с в ó ю й** (свойūй, свойій) etc. — **н á с ь к ы й. н á с ь к а. н á с ь к о е** nostras есть властиво adject. утворене від pronom. наш наростком **ь с к ъ**. (в старослов. **нашьскъ**).

П и т а л ь н і (pr. interrogativa). **х т о. ш т о** (в місцевостях пограничних з Гуцулами що). **я к ы́ й, я к а, я к ó е** (яке). **ч и й, ч и я́, ч и é. к о т р ы́ й, к о т р á, к о т р ó е** (котрó). — **к ы й** = якый. — лишень в nominat. чув я той заіменник пр. кый дя́бол! кый дыдько! кый пропáсник!

В і д н о с н і (pr. reflexiva). **т к о** (ко). **ш т о** (що). **я к ы́ й, я к á, я к ó е. ч и й, ч и я́, ч и é. к о т р ы́ й, к о т р á, к о т р ó е.**

О п р е д ї л е н і (pr. definita). **с а м, с а м á, с а м ó е. в ш ы́ т к ы й, в ш ы́ т к а, в ш ы́ т к о.** н. пр. вшы́тко поле = все поле; **в е с ь, в с я, в с е.**

Неопредїлені (pr. indefinita). хтось, штось; будь хто, будь што; датко, дашто; нитко, ничь; леда-тко, леда што; якы́й-сь; едéн quidam. подéякий Я. nonnullus. пóеден Вл. котры́йсь, будьякы́й, будь котры́й; будь чий, чийсь; хоть якы́й, хоть котрый; хоть чий; ничый, дáякый, дáкотрый, дáкый (да + кый пр. чень родинá вам дáка? Лв. = чи вам приходить ся яка рідня? чи они вам свояки? — у́гадайте ще дáку при́словку Лв. — дáкое теля́ Лв.). ниякы́й, и́ншакый, кáждый. вся́кый, вшелїякый (з словацк. čech. všelijaký).

Старословеньске къто (зложеный заіменник зъ къ + тъ; то уважаю = тъ) звучить в угорско-руск. тко (отож в переставленю: тъ + къ), рідше ко (т. е. само къ), genit. кого, dat. кому etc. — дáтко = гал. і укр. дехто, genit. дáкого dat. дáкому etc. (мóжеш ся уддáти хоть за дáкого Пу.), ни́тко genit. никóго, dat. никóму etc. psl. никъто.

Ablat. plur. заіменників (з виемом: нами, вами) служить найчастїйше форма двойного числа: ты́ма, си́ма, ни́ма, котры́ма, якы́ма, мойíма, твойíма, свойíма, и́ншакыма, усьімá etc. (старослов. abl. dual. тѣма, сима, нма etc.); побіч тих форм виступають лишень рідко властиві форми многого числа: тыми, си́ми, ни́ми, котры́ми і пр.

Зложене склонене (Zusammengesetzte Declination).

В середнім родї накінчик приложників в 1. 4. і 5. пад. един. числ. майже виключно ое: гру́бое дерево ВС. телям маля́нькое Ґ. великóе дыло Лв. дáвное слово Лв. ein alt herkömmliches Wert. тучьнóе (тучнóе) д'ерево Лв. dicker Baum. тоу́стóе д'ерево Лв. item. терпкóе я́блоко НД. си́ньое небо НД. — Форми женьского рода закінчені на а: дóбра, великá, зелéна; лишень в піснях стрічають ся форми на ая пр. Мáмка моя́ старéнькая, порáдиця добрéнькая Лв.

Подібно у заіменників, числівників і причасників пр. нáшое слóво Лв. вáшое дыло Лв. нáськое дытя́ Лв. пéршое селó Лв. колю́чое ти́рня Сгр.

Dat i loc. gen. fem. на уй, ō, ōў (ій), дóбруй, великýй, я́снуй; дóбрō (дóбрōў) великōў. я́снōў.

[nom. plur. дóбрі (добри, добры), великы́ (вели́ки), я́сні (ясни, ясны). форма іменна добрі psl, добр-и майже виключна місто зложеної: добрійі psl. добрии].

abl. plur. дóбрыма, великы́ма, я́сныма побіч добрыми etc. (psl. добрънма forma dualis; добръими forma pluralis).

Числівники (Numeralia).

Основні (n. cardinalia). єдéн, єдна́, єдно́ (в МЛ. К... оди́н), genit. єдно́го, єдно́йі, єдно́го (часто єнно́го, єнно́йі, єнно́го) і пр. склон. як великы́й. Abl. plur. єдны́ма рідко єдны́ми (одиыми). два для мужеск. род. — дві для женьского і середнього рода (пр. дві коро́вы = zwei Kühe. — дві колеса́ І. = zwei Räder. — дві я́йця Ґ. zwei Eier. — дві серде́нька ВШ. = zwei Herzen), genit. двох, dat. двом, abl. двома́. — три genit. трьох dat. трьом, abl. трьома́ (тре́ба бы ми трьох хло́пцыів Ґ. пôшо́ў іс трьома́ хло́пцями Ґ.). — чоты́ри (шты́ри) genit. чотырьо́х dat. чотырьо́м abl. чотырьма́; подібно: пять, пятьо́х, пятьо́м, пятьма́; шість, шістьо́х, шістьо́м, шістьма́ (рідше шістьо́ма). — ablat. взагалї на ма пр. сьіма́, вісьма́, девятьма́, десятьма́, одиннадцятьма́, двадцятьма́, сорокма́ (від со́рок = τεσσαράκοντα пр. с сорокма́ людьми́ ВР.), девяно́стома (від девяно́сто ВР. Лв. neunzig). locat. у сороко́х лю́дьох ВР.— у девяно́стох лю́дьох; але також у сорок лю́дьох, у девяно́сто людьох.

Для мужеского рода, при особах, уживає ся в nomin. дває́. трие́ (cf. psl. трию). дває́ чоловікы Ґ. дває́ хло́пцы́і З. трие́ хло́пцыі Ґ. пôшли́ трие́ леґіны́ З. пôшли́ трие́ лю́де З. три́е ґазд́ове Вл.

У числівників, що виражають многократь від ста, звичайно сто не склонює ся: два́сто, три́сто, чоты́ристо, пя́тьсто ВР. = fünfhundert, але також пять стôв ВР. (стôв genit. від сто в загально-руск. сот; пять сот); девять стôв ВР. neunhundert; ву́сьімсто Лв. achthundert. ты́сячь тепер рідко коли уживає ся звичайно: е́зер, ізір magy. ezer. два ты́сячи.

Порядкові (ordinalia). пе́рший (пе́рвый ВШ.), дру́гый, тре́тій (третьій, третя, третьоє, третє), четве́ртый, пя́тый, ше́стый, се́мый, во́сьмый, двадця́тый, сороко́вый quadragesimus. девяно́стый ВР. Лв. nonagesimus. со́тый ВР. centesimus. двасо́тый ВР. ducentesimus. трисо́тый ВР. trecentesimus. також тристо́вый ВР. trecentesimus. чотыресто́вый ВР. quadringentesimus. ты́сячный ВР. millesimus. — Abl. на ма пр. пе́ршима, дру́гыма, тре́тьіма etc.

Збірні (distributiva). двоє. обо́є. (обає́). обидво́є. четве́ро. пяте́ро. десяте́ро. пятьнадцяте́ро. тридцяте́ро. (трицяте́ро).

двóми (двоме) трьóми. чотырьóмы. обыдвоми. мы ходили двóми = ми ходили у двох; по два (форми abl. psl. двѣмѧ. трьми. четырьми).

Умножні (multiplicativa) в угорско-рускім примітні: творять ся наростком -истъ, а до того складають ся з приіменником за, або за і у (ў, в). завдвойстый (заўдвоістый) duplex. завтройстый triplex. заучетверúстый quadruplex. заупятерúстый quincuplex. заушестерúстый (seplex). — заусемерúстый septemplex. заосьмерúстый (octuplex.). — задесятерúстый decemplex. — засороковúстый ВР. — засторúстый ВР. centuplex. — затысячерúстый ВР. (millecuplex).

В вираженю: музыка завтройста = aus drei Gliedern bestehende Musikbanda єсть числівник збірним (numerale distributivum); в подібних случаях одвічають сї числівники латиньским виразам на arius пр. quinarius заупятерúстый.

двíчи Лв. bis, zweimal. трúчи Лв. ter, dreimal.

Дробові (proportionalia). пуў-дрýга. пôў-дрýга anderthalb у Лемків: пітора = півтора psl. полъ вътора i. e. єдинъ и полъ вътора: пуў-трéтя. пôўтрéтя. півтретя drithalb etc.

Тут також прислівники: мнóго (уживає ся скрізь Руснаками угорскими) і да-скôлько = галицк. кілька, российск. нѣсколько. двáдцять тай ще даскôлько НД. = двайцять кілька.

Глаголи (Verba).

Спряженє з наростком теперішниковим (Conjugation mit dem Praesenssuffix).

Теперíшник (Praesens). Накінчик 3 лиця єдиничного числа єсть понайбільше у говорі Лемаків з движимим наголосом мягкий: летúть. шустúть. кыпúть. говорúть. рôбить. хôдить. бáчить. дождж́ить НД. = pluit. гóйкать. гньíвать. позйрать. гáвкать пес ВС. гýркать гôлуб Лв. звíдать. спíвать Ґ. НД. кýсать Ґ. В 3 л. єд. ч. теперішника кляс I., II, III., V. 2. 3. 4. VI. накінчик відкидує ся: плетé. пасé. доўбé. течé. жне. бúє (бє). пúє (пє). гріє. знáє. тре. мéле. — крúкне. вяне. кысне. — синьíє. худобньíє. — óре (воре). мéче ВС. трепéще НД. tremit, trepidat. сыпле. зве. тче. сьíє. дьíє. снуé. — купýє. дякує.

Инколи задержують декотрі глаголи I. кл. накінчик нпр. íметь Пу. вôзьметь. бýдеть (звичайно буде). 1. лице множ. ч. закінчує ся на ме: гудéме. плетéме. грызéме. скубéме. живéме. печéме. клепéме. тнéме. мыєме. знáєме Ґ. пôлеме.

треме. бігнеме. плюнеме. вмієме. дичієме. видиме. зриме = videmus; spectamus. держиме. стоїіме. віриме. вчиме. звідаеме. гньіваеме. трепещеме НД. (трепечеме) = tremimus. стелеме. тчеме. сіеме. куеме. хоснуеме. веснуеме (зр. ческе і словацк. hudeme, neseme, pečeme, bijeme, umíme, chválíme, dělame, píšeme, kupujeme etc.). — На пограничю з Гуцулами уживають ся подекуди і форми на мо пр. учинимо дві пальі Я.

3. лице многого числа мае накінчик понайбільше мягкий (найчастїйше у говорі Лемаків з движимим акцентом): ведуть. несуть. льізуть. гребуть. живуть. могуть НД. сьікуть НД. рекуть НД. жнуть. начнуть. знауть. полють ВР. гойкнуть. синьіють. хотять. зрять = vident; spectant. косять. вчать (учать). бльїскауть ВШ. співауть ВР. кажуть. брють Ґ. мечуть. тчуть (тчють). сіють. одвітуують Лв. купуують. хожууть. рожууть.

Иноді в місцевостях пограничних Гуцулам тут і там уживають також гуцульских форм з відкидом ть в 3 лиці мн. ч. пр. кальіче Я. носе. ходе. хоте = калічать, носять, ходять, хотять. — В тих місцевостях переважно в 3. л. ед. і мн. ч. накінчик буває твердий: нагодит се. токмит Я. лишит. видит. закільчет Ян. закладают Ян. віростут Ян. кладут.ударет Ян. сніжит О. відльітит се О. обточит Р. плетут Гал. вчінит Бч. також 3 л. ед. ч. не кінчить ся на ать, себ то голосівка теперішникова не вимітуе ся: співае Я. пукае О. загинае О. качька рапае Р. корова ревае Р. звідае Р. кусае Р. кіт нявкае МЛ. — в Г. форми мішають ся: позирае вадь никат Г. імат Г. кувіка'е дрімнюх Г., та переважають вже форми без голосівки теперішникової. В Г. накінчики тверді: мормонит медвідь Г. трафит. двбрят ся Р. забавляут Г. муль портит кожухи Г. уберут конопльі білі Г. мелют Г.; те саме по більшій части і в МЛ. Бч. — покорчит Бч. ластувка черібонит МЛ. льітуют МЛ. коти свадьбують МЛ. або вавкають МЛ. (sic!). гадкуют МЛ. В декотрих околицях майже завсїгди уживають в ед. ч. косит, робит, ходит, сидит натомість в многч. числї: косять, роблять, ходять, сидять.

обріти. обріту, обрітеш, обріте, обрітеме, обрітете. обрітуть. (місто обрісти psl. обрѣсти. обрѧщѫ, обрѧщеши etc. заобріти Марам.

густи. гуду. гудеш. гуде etc.

жити. живу, живеш, живе МЛ. psl. жити, живѫ, живеши etc.

стри́чи (рідко стри́шти psl. стрншти). стрыгу́, стрыже́ш, стрыже́ (psl. стригѫ, стрижеши. стрижеть), стри́жеме, стри́жете, стрыгу́ть.

бічи (місцево бішти psl. *бѣшти). бігу́, біжи́ш, біжи́ть, біжиме́, біжите́, бігу́ть.

вере́чи (psl. врѣшти). вергу́, ве́рже ш, ве́рже (psl. врьгѫ, врьжеши, врьжеть), ве́ржеме, ве́ржете, вергу́ть (psl. врьгѫть) (також ве́ржу, ве́ржуть).

мочи́. могу́, мо́жеш, мо́же. мо́жеме, мо́жете, мо́гуть (psl. могѫ, можеши etc. 3. pers. plur. могѫть).

речи (psl. рещи). реку́, рече́ш, рече́, рече́ме, рече́те, реку́ть (psl. рекѫ, речеши etc. 3 pers. plur. рекѫть).

печи́ (psl. пещи) пеку́ (і печу́), пече́ш, пече́, пече́ме, печете, пеку́ть і печу́ть (psl. пекѫ. печеши etc. 3 pers. plur. пекѫть).

кля́сти О. Р. і клясти́ м. клятн старосл. клѧти (по фальшивій анальоґії так як ревсти, гребсти... з огляду на: нести, гнести, плести, вести). клену́, клене́ш etc. psl. кльнѫ, кльнеши etc. обы́ заклести́ Р.

че́рти (місто: че́рсти psl. чрѣсти. чрьтѫ, чрьтеши etc.) чру, чреш, чре, чре́ме, чре́те, чруть. обче́рти дерево ВР. обы́чру, обы́чреш ВР. etc. обо́чру́ К. по анальоґії як терти, тру, треш, тре psl. трѣти. трѫ, трешн. треть.

знати. зна́у (зна́ву), зна́еш, зна́е. зна́уть (зна́вуть). бити. би́ю і бю, би́еш і беш. — пи́ти. пи́ю і пю, пи́еш і пеш etc.

ду́ти. ду́у (дую), ду́еш, ду́е НД. (віхор ду́е Лв. як в бойківскім говорі).

ревсти́ О. (в Гал. ревти́, реві́ти тут і там також рева́ти) реву́, реве́ш, реве́ etc. psl. рюти, ревѫ, ревеши, реветь.

хотьі́ти. хо́чу (хо́чю), хо́чеш, хо́че, хо́чеме, хочете, хотя́ть psl. хотѣти. хоштѫ, хоштеши, хоштеть, хоштемъ, хоштете, хотѧть.

зрі́ти Д. blicken. зрю, зриш, зрить. у не́бо зрить = er blickt gen Himmel. psl. зрѣти. зрѭ, зриши, зрить.

вельі́ти Лв. казати, приказати. велю́, вели́ш, вели́ть. 3 pers. plur. веля́ть і ве́люють. psl. велѣти velle; iubere. — велѭ, велиши, велить.

ладити ВШ. bereiten. лажу́, лади́ш, лади́ть.

луди́ти ВР. locken. лу́жу, луди́ш, луди́ть psl. лоудити. лоуждѫ, лоудиши, лоудить. залу́жу пса ich werde den Hund locken. залудя́ть пса sie werden den Hund locken.

медйти Лв. mit Honig versüssen. **мéжу, медйш, медйть** etc.

слободйти. слобожý, слободйш. слободйть ВШ. psl. **своводити. свобождѫ свободиши, свободить.**

Форми: лужу, межу, хожу (хожю) і т. п. такі, як в говорі гуцульскім.

дожджйти НД. **дожджйть** НД. psl. **дъждити.** pluere. **дъждить** pluit.

сньіжйти К. ningere. сньіжйть ningit. кедь засньіжйть.

В кл. V. 1. голосівка теперішникова (Praesensvocal) з виїмком 3 лиця многого числа викидує ся. **гньівам, гньіваш, гньівать, гньіваме, гньівате. гньіваутъ.** Часто се буває в 3. лици ед. числа: **нявкат** кут Г. die Katze miaut. **гáвкат** пес Г. **спíвать** Ґ. НД. **кýсать** Ґ. **гýкать** Лв. **хóўзать ся** Д. **увйвать ся** ВС. **подáбат** ВС. **набйвать ся** ВС. **одкíрят** ВС. **збйрать** І. **глядать** Ду. **перевéртать** Ду. **урýбать** Пу. **пóрскать** ВШ. В ед. ч. а також в 1. і 2. л. мн. ч. однакож частїйші форми з голосівкою теперішниковою: **співáу, співáеш** (рідше спíваш НД.), **співáеме, співáете.**

льізати після V. 1. **льізау, льізаеш,** льíзае etc. мурянкы **льізаутъ** ВР. die Ameisen kriechen.

пущáти. пущáу, пущáеш etc. або **пýщам, пýщаш, пýщат** Г. etc. psl. **поуштати. поуштаѭ, поуштаеши, поуштаеть** etc. в східній части Галичини: пускáти, пускáю, пускáеш, пускáе etc.

мýсати О. müssen. **мýсау, мýсаеш** etc.

скоротáти Я. kürzer machen, kürzen. **скоротáю** etc.

ревáти О. brüllen. корóва **ревáе** (рідко) звич. **ревé** (після І.).

Декотрі в галицкім майже виключно по V. 1. склонювані глаголи в угорско-рускім належать до V. 2. **дрíмлю, кóплю, кýплю, йíмлю** (частїйше імáу, імáеу), **чéрплю, нарíчу, плáвлю; рйчу** (від **рйкати** Г.), **щйплю, шкрéблю, лáмлю, цяплю** = в Гал. дрімаю, копаю, купаю, імаю (= ich fange), чéрпаю, нарікáю, плáваю або плйваю, рйкаю (рідко уживане від рикати), щйпаю, шкрéбаю, ламáю, **цяпаю** (= капаю).

(**кýпле ся** кáчька З. — гýска **плáвле** З. — взяла корóва рйкати то і теля **рйче** Г. І. [що иньшого: корóва **рйчить** ВР. від **рычáти** (з рык-ѣ-ти) після III, 2.] — **шкрéбле** крóмплы Лв. — **щйпле** рак Лв. — сéрце із жáлю ся **лáмле** З. — кров ми **цяпле** с сéрця ВШ.).

метáти. мéчу, мéчеш, мéче, мéчеме, мéчете, мéчуть; рідко дуже: **метáу, метáеш, метáе** etc. psl. **метати. мештѫ, мештеши, мештеть** et **метаѭ, метаеши, метаеть.**

плясáти. **пляшу.** **пляшеш.** **пляше** etc. psl. **плѧсати, плѧсаѭ, плѧсаѥши, плѧсаѥть** et **плѧшѫ, плѧшеши, плѧшеть** і пр.

рáпкати. **рáпчу** (пр. кáчька рáпче Гр. die Ente quackt).

тріскотáти Гр. **тріскóчу.** (пáличька тріскóче).

пукотáти Гр. пукочу.

гнáти. **женý, женéш, жене́. женéме, женéте, женýть,** psl. **гнати. женѫ, женеши, женеть** etc.

драти. **дру, дреш** etc. psl. **драти. дерѫ, дереши** etc.

звати. **зву, звеш, зве. звеме, звете, звуть.** psl. **зъвати** v. **звати. зовѫ, зовеши, зоветь** etc.

ткати. **тчу** (тчю) ВР. місто сподїваного тку) **тчеш, тче. тчеме. тчете. тчуть** psl. **тъкати. тъкѫ, тъчеши, тъчеть, тъчемъ, тъчете, тъкѫть.**

прати. **перý** etc. **брати.** **беру** etc.

познавáти. **познавáу, познавáеш, познавáе, познавáеме, познавáете, познавáуть.** Не спознавáеме wir erkennen nicht non agnoscimus, після V, 1. — **а познáу** (познáву) познáеш... познáуть (познáвуть) після V, 4. **давáти.** **даý** (даю́), **даéш... даýть** (даю́ть).

віровати і **вірувати.** віруу, віруеш, вірує, віруеме, віруете, віруують.

купувáти. **куповáти.** **купýу** (купýю).. **купýуть** (купýють). — **хóжувати.** **хóжуу...** хóжууть. — **рóжувати.** рóжуу... **рóжууть.** (cf. psl. **хаждати** ambulare et **раждати** parere).

Повельник (Imperativus). В 2. (і дуже рідко уживанім 3.) лиці ед. ч. повельника понайбільше наросток **и** ослабляе ся на **ь.** **плеть. крадь. ходь. несь.**

В 1. і 2 л. мн. ч. старословеньске **ѣ**, що повстало із голосівки теперішникової (Praesensvocal) **е** і голосівки способової (Modusvocal) **и**, ослабляе ся на **и** а далї на **ь.** 1. **плетьме** старосл. **плетѣмъ** ческ. plet'me польск. plećmy. 2. плетьте старосл. **плетѣте**, ческ. plet'te польск. plećcie.

По губних суголосках **и** ослаблене на **ь** відпадае безслїдно: **люб, лю́бме, лю́бте; óхаб, охáбме, охáбте.** **куп, кýпме, кýпте** (від купити); — **клеп, клéпме, клéпте** (від **клéпсти** після І. 3 або **клепáти** praes. клéплю після V, 2,) **готóв, готóвме, готóвте.** **здорóв.** **здорóвме, здорóвте** (поздорóвте). **крив, кривме, кривте.** **роб, рóбме, рóбте.** **пазь, пáзьме, пазьте** ВР. etc.

По шиплячих чути иноді в виговорі змягчене, котре однакож, здае ся, що раз більше уступае: **лишь. ли́шьме, ли́шьте** (частїй-

ше: лиш, лйшме, лйште). ляжь. ляжьме, ляжьте (ляж, ляжме, ляжте). вéржь, вéржьме. вéржьте (верж від „верéчи"). перебáчь, перебáчьме, перебáчьте (перебáч etc.) скачь. перескôчь ВР. (= перескочи). — моўч, мóўчме, мóўчте. — меч, мéчме, мéчте, пиш, пйшме, пйште (ческ. piš, pišme, pište. польск. pisz, piszmy, piszcie).

Змягченя попереджаючої и суголоски в иньших случаях: меть, льізь, пóнесь ВР. мель. хваль. помóль ся. гладь, ходь, берь, парь, ўпарь (= вйпари) etc.

Повельник до глагола зложеного пўйти, пôйтй звучить: подь або пой, пóдьме, пóйме, пóдьте, пóйте. Форма „поідй" старосл. поиди стягае ся в подь або пой порівнай: горнолужицке pój. — пой до цéрькви ВР. пóйте бáбо сюдá! ВР.

По при форми повельника з ослабленим наростком и на ь уживають ся також і форми, в котрих и не ослабляе ся пр. наберй, (plur. наберіте) поведй (поведьіте) лудй (лудьіте) готовй (готовіте) печй (печіте) мечй (мечіте) і пр., в многім числї однакож найчастїйше е ослабляе ся на ь: ходьіть, лудьіть, несьіть або і ь відпадае: прийдьіт Стр. говоріт Кв. кричіт Я. мечіт МЛ. (від метáти V, 2.). попоглядьіт Я.

У глаголів II кл., у котрих перед ну стоїть суголоска, нїколи не відкидуе ся и пр. угнй, горнй, тягнй. Повельник від кйнути (з кыд-нути), стáнути звучить кынь. стань. (покынь, пристáнь). Від згáнути (зга(д)нути) однакож звучить повельник: зганй, зганьіт Стр.

І декотрі иньші глаголи нпр. з кл. I, 5. не відкидують и нпр. імй (яти), уймй (угорско-руск. уняти = вияяти), жни, тни, за-пнй, по-чнй. I. 6. умрй, трй (терти) простри, запрй. III, 2. дôздрй. обôздрй. — Форми повельника глагола спати утворюють ся після III, 2. спи, спийме, спіт. IV. врстй МЛ. (= хрестй). V, 3. заждй, пôждй. рвй. Взагалї и не ослабляе ся, коли перед ним стоїть дві або більше суголосок, бо инакше виговор був би утруднений; часом також і де инде, як показуе уживане (пр. імй).

По голосівках наросток и переходить на й; пий (psl. пий), вмій (psl. оумѣй), дьілáй (psl. дѣлай), глядай, метáй, зіставáй*), бывáй, спознавáй**); рáдуй (psl. радоуй), ку-

---

*) Фраірóчко мóя, зіставáй здорóва Лв.

**) Уйду на мостóчьок, свиcну у листóчьок,
Спознавáй милéнька, чий то голосочьóк? Лв.

пу́й, ві́руй etc. в многім числ. пи́йме, пи́йте psl. пиимъ, пиите. čech. píme, píte. вмі́йме, вмі́йте psl. оумѣимъ. оумѣите. čech. umíme, umíte. дыіла́йме, дыіла́йте psl. дѣлаимъ, дѣлаите. čech. dělejme, dělejte. гля́дайме, гля́дайте; мета́йме, мета́йте; зістава́йме, зістава́йте; быва́йме, быва́йте; спознава́йме, спознава́йте; купу́йме, купу́йте psl. коупоуимъ, коупоуите čech. kupujme, kupujte. ра́дуйме, ра́дуйте; ві́руйме, ві́руйте.

В глаголах IV кл. як: двойі́ти, тройі́ти, здойі́ти и задержує ся і паде на него наголос пр. подвойі́ (подвой́), потройі́ (потрой́), здойі́ (здой; місцево здуй, здőй). пр. здой коро́ву.

клепа́й, клепа́йме, клепа́йте (від клепа́ти після V, 1.)

Трете лице ед. ч. повельника уживає ся як в Галичині, так і на Руси угорскій дуже рідко пр. говорй вőн своé! = няй говори́ть своé. — Одначе находимо 3. лице повельника, окрім в декотрих приговорках і пословицях, також в заіменниках неопреділених: будь-котры́й, будь-якы́й, будь-чий, будь-тко, будь-што, хоть-котры́й, хоть-якы́й, хоть-чий, хоть-тко, хоть-што; в присловниках будь-де, будь-кӳды́, будь-як; хоть, хоть-де, хоть-кӳды́, хоть-як.

Один-однїський раз стрів я форму повельника при першім лицї заіменника в единичнім числї, і то в співанцї. Ся „курте́нька", однакож для граматика інтересна „пісничька" звучить:

Я не пий! ты не пий! та тко бу́де пити?
Та тко бу́де на жидőвськы дыточкы робйти? З.

З частиць на! (= da hast du!) і цыть! (sei ruhig! beruhige dich!) утворяє ся повельника 2 лице в мног. числї: на́те! da habt ihr! на́те Дми́тре! Я. — цы́тьте Лв. seid ruhig! —

Неопредїленик (Infinitivus). Неопредїленик в піснях часто закінчує ся на ц: спо́знац, зма́лювац, пла́кац, пи́сац, пережи́ц. но́сиц, ба́нувац, ба́нтувац, сві́цич. Се форми взяті з словацкого.

Причасники (Participia). Дїеприложники тепе́рішного і дїепр. I. минувшого часу стану дійного лучають ся дуже рідко: росту́чое д'éрево ВР. wachsender Baum. — стоя́чое д'éрево Стр. wörtl. stehender Baum. — кыпля́ча вода́ НД. siedendes Wasser. — світя́чий бомбачьőк. світя́ча мушка Leuchtkäfer, Leuchtwurm. — світя́чое скло glitzerndes Glas. — воня́ча (м. воняюча) ры́ба stinkender Fisch. — іж коля́чий е Ї. wörtlich: der Igel ist stechend (d. h. stachelig). — —

пря́чуть помéршого Стр. man beerdigt den Todten (den Verstorbenen).

Частїйше уживають ся дїєприсловники теперішного часу стану дїйного: ідучи́ не говори́ў нич Лв. свиня́ хвóщик закуря́чила ґрюнчачи́ Вл. бара́н, як уви́дыіў вóўка, міркýучи так дале́ко стаў Вл. – добрі тобі, добрі у світли́ци сидячи́ Ир. обы́ худóба ідучи́ у ца́рину не гóдна зайти́ Вл. — дýже ся зажури́ў у тім гада́учи ВШ. іди́ путьóм говорячи́ Лв. — рідше дїєприсловники І. минувшого часу: попоїівши трéба напи́ти ся. люг спати не їівши. — вби́вши. взя́вши. подума́вши etc.

Причасники II. минувшого часу ст. дїйного часто мають значінє приложників: гнилы́й faul, кы́слый, скы́слый sauer, дőйшлый reif, рóслый gross, grossgewachsen, недорóслый schwächlich, verkümmert, nicht völlig ausgewachsen, умерлы́й todt etc. (Про причасники II. м. ч. ст. д. в формах описаних гл. низше).

Причасники тепéрішного часу стану страдного (genus passivum) в звичайній бесїдї дуже рідкі і мають значенє приложників: любúмый lieb, ви́димый sichtbar, неви́димый unsichtbar.

Причасники минувшого часу стану страдного на -нъ и -тъ уживають ся часто: метéный, забóденый, рóбленый, біленый, божéный, заручéный, кýпленый, пла́ченый, пи́саный, чи́таный, купóваный, іскошéный, ізнесéный, вінчаный, запрошéный, урожéный etc. — би́тый, ізольля́тый (ізольля́та вода ВР.) нальля́тый, за́гнатый (за́гната корóва ВР.), за́братый (за́брата вшы́тка тенґери́ця ВР.).

Випадає замітити причасники мин. ч. ст. страд. на -нъ запрéный (= гал. запéртый), прич. від неперехідних глаголів: пыщкóваный (пышкова́ти Blutfedern bekommen), збішленый Г. (м. збішеный від „збіси́ти ся" wüthend werden, die Wuthkrankheit bekommen).

Слїди аориста стрічаєм лише в означеню условника (Conditionalis) в формі бых (psl. бъіхъ) пр. просúў бых, просúў бысь, просúў бы (просúў бых) мн. ч. просúли бых (бы), просúли бы́сьте, просúли бы. Замітно що в 1. лиці многого числа також уживає ся бых (в старосл. бъіхомъ); часом також і в 3. лицї единичного числа пр. Ма́риш терéн прополóла. бых ся в нóжкы не вколóла Лв.

Також бачимо сцїпенілу форму аориста і в сполучниках (Conjunctionen): бы, абы́, обы́, кéбы, кóбы, кéдьбы, óжьбы, я́кбы, штóбы.

абы́х возми́ў Лв. — ї́іла бых Лв. — штóбых проси́ў Стр. кóбых ми дáли Стр. — тóбых не мáли Стр. óжобых я йомý непрáвду упові́ў І. — я́бых при́зў ВР. — кéдьбым тя імі́ў в рýкы, тóбым тя убі́ў З. — Кéдьбысь не пиў, менé не быў, я бым тебé все любі́ла, Я бым твойї́ кýчерикы все д горі́ носи́ла Ир. (співанка). áбых йогó іс катýн чекáла Лв. як собаку-б вбі́ли НД. а ченьбых я гóден за тéбе забы́ти Лв. бых ся не впали́ла Лв. зáрвав бысь ся (кóню) пóдо мною Лв. бых ся в нóжкы не вколóла Лв.

Дуже рідка і зовсїм місцева форма аориста єсть повӥх (повіх від повéсти в старосл. повєсти, ducere, аор. злож. І. повѣсъ і повѣхъ duxi — знамя часове (Tempuscharacter) є замінене на х. Ся форма уживана також в 2. і 3. л. ед. чис. мужеского рода місто минувшика (Praeteritum я повіў = повєлъ єсмь); я, ты, вôн повӥх місто я, ты, вôн повӥў (повіў). Може бути, що тут давна форма аориста вплинула лише на заміну звука ў (= лъ) на х; — для женьского і середного рода звичайні форми в уживаню: я, ты, онá повелá, я, ты, оно повелó, тож і в мн. ч. мы, вы, они́ повели́.

(а потóм повӥх го ід капýсты І. — потóм повӥх го ід ды́ни І.).

Що до условника, то в угорско-рускім, так як і в гал. може класти ся бы межи заіменник і причасник мин. часу: я бы пôшóў, ты бы пôшóў, овôн бы пôшóў, мы бы пôшли́, вы бы пôшли́, уни́ бы пôшли́ — або до бы яко незмінної частицї почіпляє ся помічний глагол ем (= старосл. ѥсмь) пр. я бым пôшóў (пушóў), ты бысь пôшóў, овôн бы пôшóў, мы бысьме пôшли́, вы бы́сьте пôшли, уни́ (они) бы пôшли́.

Условник давноминувшика (Plusquamperfectum) уживає ся, як в Галичи́нї і також подібно як условник звичайного минувшика: я бы быў ви́дьіў, ты бы быў ви́дьіў, овôн бы быў ви́дьіў, мы бы были́ ви́дьіли, вы бы были́ ви́дьіли, они́ бы были́ ви́дьіли або я бым быў ви́дьіў, ты бысь быў ви́дьіў, овôн бы быў ви́дьіў, мы бы́сьме были́ ви́дьіли, вы бы́сьте были́ ви́дьіли, они́ бы были́ ви́дьіли; часом також: быў бым ви́дьіў, быў бысь ви́дьіў, быў бы ви́дьіў або ви́дьіў бым быў, ви́дьіў бысь быў, ви́дьіў бы быў etc.

(коб бы́лисьте пришли́, тоб бы́лисьте утрáтили Лв. кедь бы мы были́ не ішли́ сюды́, то бы были́ не пришли́ за молокóм ід леви́ци ВШ. бо мы кедь бы были́ не дойі́ли, молокá не былó бы былó ВШ. кедь бы были́ мы не ви́дьіли, молокá не былó бы былó ВШ. кобы́ были́ ня не би́ли ВШ. мáмка ї́іли бы были́ паленя́т І. Я бы

былá своíó дóлю с царьóм не міняла Ду. кедь бы бы́ли ймúли, як собáку-б вбúли НД.).

Для вираженя імовірного припуску подїї уживае ся минувшик від мати (мов би спомічник) з неопредїлеником одвітного глагола пр. мау́ пуйтú (пóйти) — wahrscheinlich ist er gegangen. няньо мáли вже продáти вóлы wahrscheinlich hat der Vater die Ochsen schon verkauft.

Спряжене без наростка теперішникового.
(Conjugation ohne das Praesenssuffix).

(вѣд) До того пня належні форми: не вім (теперь уживае ся дуже рідко і випирае ся що раз більше вираженем: не знáу) ich weiss nicht. — Буг (Бőг, Біг) вість Gott weiss es.

Причасник теперішниковий стану страдного: відóмий, відóма, відóмое.

(відóмо нам І. es ist uns bekannt. — відóмое дыло eine bekannte Thatsache).

Причасник тепéрішного часу стану дїйного несклонний (дїеприсловник) дуже рідкий: відучú і звичайно заступае ся формами „відáучи" (від відати V, 1.) або „знáучи". Дїеприложник тогож часу і стану уживае ся в вираженю: відýчий чоловíк = знаючий чоловік, ein bewährter Mann, Sachkenner. — відучий = старосл. вѣдѫи.

В вираженях відýчі і невідýчі гріхú мае той причасник значене страдне: = знані і незнані гріхи, звісні і незвісні гріхи, подібно як причасник йідýчий (гл. дальше). — Досить часто уживають ся форми зложених глаголів: повíсти (= psl. повѣдѣти ἀναγγέλλειν, nunciare; ἐξεγεῖσϑαι, narrare praes. повѣмь, повѣси, повѣсть; повѣмъ, повѣсте, повѣдѧть). теп. ед. ч. 1. повім. 2. повіш. 3. повість мн. ч. 1. повíме. 2. повíсте. 3. повíдять; тож сповíсти. ісповíсти. уповíсти. приповíсти. наповíсти.

Повельник: повíж (повíч psl. повѣждь) повíжме, повíжте (psl. повѣдимъ, повѣдите).

(Минувшик: повíу̂, повíла, повíло. — не повíу̂ нич er hat nichts gesagt. — óжобых я йому́ непрáвду уповíу̂ І.).

(дад). теп. ч. ед. 1. дам. 2. даш. 3. дасть ч. м. 1. дáме. 2. дáсте. 3. дадýть.

Повельник старосл. даждь звучить як загалом в украïньско-руск. дай а утворюе ся від пня да (даыти = давати V, 4.) дайме, дайте, тож причасник тепер. часу склонний даýчий, несклонний даучú.

[неопредїленик: дати; прич. теп. ч. І. ст. дійного склонний (дїеприложник) давший (майже неуживаний), тогож часу і стану дїеприсловник давши; — прич. т. ч. II. ст. д. дáў, дáла, дáло (уж. в часах описаних і в зложенях: вдáлый, удáлый. здáлый. нездáлый. придáлый з знач. приложника). — причасник минувш. часу ст. страдного: дан, дана, дано звичайно дáный, дáна (дáная), дáное і дат, дата, дато].

(ꙗд) йім, йіш, йість, йімé, йісте́, йідя́ть (psl. ꙗмь, ꙗси, ꙗсть; ꙗмъ, ꙗсте, ꙗдѧть).

Повельник: йіж. йіжме. йіжте = psl. ꙗждь. ꙗдимъ. ꙗдите.

Причасник теп. ч.: стану дїйного: йіду́чий Я. = старосл. ꙗдꙑи) має подекуди тепер значенє страдне, так як загально-руск. „ї́домий" (= старосл. ꙗдомъ). йіду́чі грибы = essbare Schwämme. їдомі гриби, в гуцульск. йіжні́ грибй.

Неопредїленик: йі́сти (psl. ꙗсти). Причасник минувшого часу ст. дїйного І. нескл. йі́вши (пр. не йі́вши. не пúвши голóден люг спáти; попойі́вши. найі́вши ся. не дойі́вши. зйі́вши. вы́йівши. уйі́вши. зайі́вши). Прич. мин. часу ст. дїй. II. йіў, йі́ла, йі́ло (psl. ꙗлъ) в часах описаних — а також в зложенях приймаючи зовсїм вже значенє приложника: зайі́лый grimmig, лютий. — розйі́лый bissig, jähzornig. — причасник минув. ч. ст. страдного йіден (= psl. ꙗденъ) рідше уживає ся. (вши́тка пшенúця зйі́дена; від йідéн утворений сущник глагольний йідьіня́ = psl. ꙗдениѥ гал. ї́дїнє, їдá Essen, Kost.).

(ѥс). Теперішник ед. ч. 1. єм 2. єсь 3. є (єсть) мн. ч. 1. єсьме 2. єсьте 3. суть = psl. sing, ѥсмь, ѥси, ѥсть plur. ѥсмъ, ѥсте, сѫть. (я бо не єм дома Стр. не єсь в хы́жи Стр. я єм ту́йкы ВР. ты єсь ґаздá ВР. дóкы ты єсь у мамóчькы Лв. якы́й єсь ледáщо Гр. овôн є в цéрькви ВР. кáжеме: кедь є в тя вадь кедь мáєш ВР. є́сьме туй вши́ткы ВР. вы є́сьте гньі́вні ВР. онú суть в хы́жи ВР. суть ВС. Лв. НД. ВР. Гр. суть у вас вóлы НД. = habt ihr Ochsen? — козáкы отде! суть навпередьí, іспере́д нас ВШ. де отú суть гóлубцьі І.

Місто суть, котра форма на Руси угорскій уживає ся частїйше, кажуть також є пр. ож є мнóго ластувкú МЛ. wenn es viele Schwalben giebt. не є окуля́рі ВШ. —

Рідко стрічає ся також форма єсть пр. колú вôн єсть хлóпець Пу. — в пісни: „Єсть там мнóго дорожéнькы, заступáуть ворожéнькы, Ож бы з нéю не бывáти, ож бы єйі́ не ко-

хáти"*) Лв. [„Суть" уживає ся в Гал. в Перемисчинї, у Бойків і у Лемків (де говорять: „сут") досить часто].

Описані форми глагольні (Umschriebene Verbalformen).

Минувшик стану дїйного (Perfectum g. act.) складає ся з причасника минувшого часу ст. дїйного II. і з тепéрішника глагола-споміčника (Hülfsverbum) ѥсмь. В першім лицї мужеского рода ед. ч. звучить спомічник є м, для женьского і середнього рода стягає ся —а-єм, —о-єм на а-м, о-м пр. быў-єм, бы́ла-м, бы́ло-м, подібно в 2. лици: быў-єсь, была-сь, бы́ло-сь в 3. л. спомічник відпадує быў, бы́ла, бы́ло мног. числ. 1. бы́ли-сьме 2. были-сьте 3. были (і тут спомічник відпадає). старосл. бꙑлъ ѥсмь, бꙑлъ ѥси etc. — (бы́лисьме = бы́ли éсьме; бы́лисьте = бы́ли éсьте).

(быў-єм, почорныїў єм, ходи́ў єм З. уклáў єм ВШ. взяў єм Г. не хотыїў єсь ся раз ісхыли́ти Лв. куды́-м дáвно хóжувала З. по горі-м ходи́ла Лв. тебé-м май люби́ла Лв. — на тебé-м позирáла ся Лв. звелá-сь хлóпа молодóго Лв. що-сь ся пожури́ла Лв. менé-сь згодувáла Лв. люби́ла-м Гр. вольїла-сь ня мáти в кýпели зальля́ти НД. жи́то-сь їзжаў І. співáў-єм, співáў-єсь, співáў. співáлисьме, співáлисьте, співáли ВР. когó-сьте люби́ли Гр. фрайїрка-сь ми бы́ла Ир. тепéрь єм поялá в селыí май крáсшого Пу. пи́ла-м, напи́ла-м ся, впáлам з грýнку, не вби́лам ся Ир. казáў-єсь ми І. жури́ла-м ся Лв. пöшли́ косарí Лв. летьíло пóтя І. що-сь ми наробила ВШ.).

---

*) На Українї форма єсть також иноді лучає ся місто частїйше уживаного є пр. у Шевченка:

Єсть на сьвітї дóля,
А хто її знáє?
Єсть на сьвітї воля,
А хто її мáє?
Єсть лю́де на сьвітї —
Срібло́м — злóтом сся́ють,
Здаéть ся панýють,
А дóлї не знáють.

Форми суть писателї україньскі тепер не уживають. У Основяненка находить ся раз тота форма в повісти: „Добре роби, добре й буде" в незвичайній сполуцї яко pluralis reverentiae в устах мужика Тихона Бруса розмовляючого з комисарем. (Повісти Григория Квітки. Вид. Кулїша р. 1858 в Петербурзї. Том II. стор. 41. стр. 6. з дол.): „Ви як торгýєтесь, то мов прикáзуєте, щоб усї знали, що ви суть пан" (отож „суть" при другім лицї; подібно кладе ся теперь „є" при 3 лицї многого числа, а навіть в Галичинї часто і при всїх лицях обоїх чисел; порівнай також польск. дїялектол.: my są = wir sind). Також яко plur. rev. у тогож писателя Т. I. стор. 256. стр. 13. в дол. „він ужé нам не суть начáлник". — Т. II. стор. 60. стр. 11. з дол. „Пан Пістря́к суть пи́сарь".

Иноді почіпляє ся спомічник в скороченій формі до заіменника личного в 1. і 2. лиці: 1. я-м ходи́ў (ходи́ла, ходи́ло). 2. тысь ходи́ў (ходи́ла, ходи́ло). мы́-сьме ходи́ли. 2. вы́-сьте ходи́ли.

Часто для вираженя минувшика перед причасником минув. ч. ст. д. II кладуть лише заіменник личний (а в третім лиці вказуючий вôн, они): 1. я купова́ў (купова́ла, куповало). 2. ты купова́ў (купова́ла, купова́ло). 3. овôн (вун, вôн, він) купова́ў. 1. мы купова́ли. 2. вы купова́ли. 3. они́ (уни́) купова́ли. 1. я вер (з: вергл, старосл. връглъ юсмь), ве́рла, ве́рло. 2. ты вер etc. 3. вôн вер etc. 1. мы ве́рли. 2. вы ве́рли. 3. они́ ве́рли. Від бóсти (psl. бости, ungere) минувшик: я буў (бôў, біў), бола́, боло́ (pol. bódl, bodła, bodło).

Декотрі глаголи II. кл. творять причасник минувшого часу д. ст. ві від коротшого пня пр. прицяпнути VIII. прицяп, прицяпла, прицяпло. — удомкну́ти Ґ. aufmachen. удомóк, удомкла́, удомкло́. у́мкнути ся НД. Пу. entschlüpfen, sich entwinden гал. вимкнути ся у́мок ся, у́мкла ся, у́мкло ся. — ізмокну́ти. ізму́к (ізмôк, ізмік) ізмóкла, ізмóкло. — ухопну́ти. у́хоп, у́хопла, у́хопло Пу.

Декотрі глаголи тоїже кляси можуть мати причасники м. ч. II. ст. д. двоякі, утворені від повного пня і від коротшого пр. скыснýти, скы́снуў, скыснýла, скыснýло і скыс, скы́сла, скы́сло; пôсхнýти, пôсхнýў, пôсхнýла, пôсхнýло і пôсóх, пôсхла́, пôсхло́.

Декотрі знов творять сей причасник лише від повного пня: ду́ркнути. ду́ркнуў, ду́ркнула, ду́ркнуло. ду́бнути. ду́бнуў. ду́бнула. ду́бнуло. гóйкнути. гóйкнуў, гóйкнула, гóйкнуло. кы́нути. кы́нуў, кынула, кы́нуло.

Давноминувшик ст. дійного (Plusquamperfectum act.) творить ся з причасника мин. часу ст. дїйн II. відповідного глагола і з минувшика спомічника бы́ти, пр. писа́ў єм бы́ў, 2. писа́ў єсь бы́ў, 3. писа́ў бы́ў... для женьск. р. 1. писа́ла-м бы́ла, 2. писа́ла-сь бы́ла, 3. пысáла бы́ла для сер. р. 1. писа́ло-м бы́ло, 2. писа́ло-сь бы́ло, 3. писа́ло бы́ло (що до наголосу місцево також была́, было́), мног. ч. 1. писа́лисьме бы́ли, 2. писа́лисьте бы́ли, 3. писа́ли бы́ли (місцево наголос: были́) або я бы́ў писа́ў, ты бы́ў писа́ў etc. і я писа́ў бы́ў etc.

(каза́ў бы́ў меньі́ I. прийшóў бы́ў д ми́ньі Стр. убра́ў єсь ся бы́ў у па́ньскоє пла́тя VIII. Ой я бы́ла заробила, Прийшли́ хлóпцьі: я пропи́ла I. (співанка).

Будущик дїй. ст. (Futurum act.) виражає ся у глаголів доверщених (verba perfectiva) тепéрішником: напúшу, принéсу, докóшу, прúйду, повесельію, пýйду (пóйду, пійду), помóгу, посьікý, запрóшу, бýду.

Від глаголів недоверщених (verba imperfectiva) творить ся будущик через сполуку неопредїленика з тепéрішником глагола бы́ти (бýду, будý) або (в місцевостях сумежних з Гуцýлами) глагола я́ти (йму, му) ед. ч. 1. бýду співáти. 2. бýдеш співáти. 3. бýде співáти. мн. ч. 1. бýдеме співáти. 2. бýдете співáти. 3. бýдуть співáти або ед. ч. 1. му співáти. 2. меш співáти. 3. ме співáти мн. ч. 1. мем співáти. 2. мéте співати мут співати.

бýду орáти Лв. бýду мирúти Гр. бýдеш робúти Стр. бýде тя бúти Стр. бýдеме посвúсковати І. бýдете зборувáти ВС. будýть метáти Пу. — — му робúти Я. меш кричéти Я. ме·держéти Я. не ме йíсти Я. — не ме тьікáти Я. = er wird nicht fliehen. мем куповáти. мéте продавáти. мут косúти.

Рідко складають для вираженя будущика непопредїленик з тепéрішником глаголів почáти або хотьіти пр. дощ хóче ітú МЛ. = es wird regnen, der Regen wird fallen. — — жúто (озúмное) у ярú пóчне нá ново ростú Ґ. der Roggen wird im Frühling wiederum wachsen.

Стан страдний (Genus passivum). Стан страдний виражає ся: 1) сполукою форм ст. дїйного з заіменником ся у всїх лицях единичного і многого числа пр. ґóлесо прáвить ся. новинкы́ ýдауть ся die Zeitung wird heraus gegeben. кындирúця збúрать ся. ýпекло ся кісто (= тьíсто) горáзд ВШ. 2) сполукою причасника минувшого часу ст. страдного з формами ем, бýду, бы́ў, пр. Травúця зелéна то-сь рано скошéна, Великá непрáвдо то-сь на ня ізнесéна Лв. — ем божéный або я·м божéный МЛ. ich bin beeidet. — будý божéный МЛ. ich werde beeidet werden. бýде бúтый Ґ. er wird geschlagen werden. бýдеш заплачéный Гр. du wirst bezahlt werden. бы́ў божéный МЛ. er wurde beeidet. — волóвое óко ýнесено былó горí орелóм ВШ. = der Zaunschlüpfer wurde vom Adler hoch in die Lüfte getragen. — бы́ли-сьме запрошéні wir wurden eingeladen. Часто спомічник есть або бы́ў (бы́ла, бы́ло) опускає ся пр. льіс ужé стя́тый. вшы́тко пóле поорáно. — мнóго камíня вчóра нанесéно. — чертьíж зачéрто О. Р.

4. До словоладу (Syntaxlehre).

Звязка (copula) ем, есь... суть в угорско-рускім часто опускае ся, так як і в загально-руск. пр. я в тому̂ одвітли́вый МЛ. = я ем (есьм) в тому etc. ich bin dafür verantwortlich. — я не до́у̂жен нич = я ем недоу̂жен нич ich habe keine Schulden, ich schulde nicht. — я с тобо́у̂ іти́ го́дна Коп. = я ем го́дна etc. ich bin würdig mit dir zu gehen (an deiner Seite zu stehen). — я небора́чьок гото́вый воя́чьок ich armer Schlucker bin gleich bereit Soldat zu werden. — ты недо́брый = ты есь etc. du bist nicht gut. — де вели́ка лю́бость, там ся не побе́руть Лв. = де вели́ка есть etc. — Марамо́рош до́брый ва́рош, до́бре у ным жи́ти Р. Мараморош есть добрый варош, добре есть etc. — то не по́трібно Пу. = то не есть потрібно. — тепе́рь вели́ка радо̂сть кано́никôм Пу. = теперь велика есть etc. jetzt haben die Domherren grosse Freude. — цы ва́шое? Лв. = цы есть вашое (дитя)? — яки́ мы бога́ті = якы мы е́сьме богаті. — вы свадли́ві = вы есьте etc. ihr seid zänkisch. — вшы́ткы люде веселе́нькы = вшыткы люде суть etc. alle Leute sind fröhlich, alle Leute empfinden Freude. —

В реченю условнім чи припустнім або желайнім може иноді опустити ся минувшик від быти пр. кедь бы не робо́та в по́ли, овôн бы до́раз прийшо́у̂ = коли бы не была etc. — обы́ не дождж, то мо́жно коси́ти = обы́ не быу̂ etc. — то̂лько бы в вас волôв, як в городи́цы́ колôв = тілько би в вас було волів, як у плоті есть колів. — кебы́ моя́ ма́мка здорова, бу́де в ме́не дру́га коро́ва = коби була моя мати здорова etc. —

Иноді опускае ся тепе́рішник від быти в значеню „ествувати, находити ся, лучати ся" пр. дес у ме́не ву́йко Лв. = десь есть у мене etc. — у вас во́лы і коро́вы, а в ме́не лем ко́зы. — в туй ха́щи гы́дôв мно́го = в туй хащи есть etc. in diesem Walde giebt es viele Schlangen, in diesem Walde werden Schlangen häufig angetroffen. — на вы́соко̂(й) полони́ні вôвча́рикôв мно́го = на выс. полонині есть etc. auf der hoch gelegenen Alm hüten viele Hirtenknaben die Schafheerden.

Есть (е) і суть не опускае ся, коли говорить ся з більшим притиском пр. ке́бы то бы́ла дьі́вка, тогды́ бы я ї коменderова́ла, а так, коли́ вôн есть хло́пиць, сын твôй, ты ему̂ розкажи́ Пу. — І напи́ше собі на ка́мени, што то е розбôйник Пу. — О вели́ка тут е сму́тость! Пу. — што у те́бе е в утро́бі, то не бу́де на́ше Пу. — напиши мені ко́нтрат, ож то вшы́тко мо́е е Пу. — Кому̂ е вели́ка

рáдость, як принцéзны? Пу. — то є мóя рáдость Пу. — ай бо є у мéне на пядь мотýзка І. — тут ще бо̂льше такы́х пропáсникôв є Пу. — казáла нам дзя́бка: не є пáленкы цятка, казáла нам квóчька, ож є пáленкы бóчька Лв. — тут у мéне суть сокачькы́ Лв. — не идыть у тот лыс, бо там суть пропáсникы Пу.

Иноді для більшої зжатости в вираженю, понайбільше в піснях або приговорках, опускає ся також иньший глагол-присудок, котрий дасть ся легко дорозуміти пр. із Бóгом Мáрько, із Бóгом, із бóжима я́гнелами, із дóбрыма сусыдáми! (scilicet: пробувай або трівай). — поза тóти сúны гóры мальóвані бýчькы (scil. красують ся або мож видыіти). — горі гай, долы гай, а на стрéдку Дунáй = горі росте гай, долы росте гай, а серединою пливе Дунай. — дýмать, што там чорты́-пропáсникы Пу. = што там бывáуть (т. є. мешкають) etc. — вшыткы лю́де кýпочьками, лем я самотóю — всї люде живуть купочками, лише я живу в самоті. — до дóму, до дóму, кóждый ід свойóму = кождий іде до свого дому. — коли по̂чнé лызати шаркáнь с тóго гóрода та д ньóму = коли пічне лїзти смок з того города, та кинув ся до него. — де ми́лого вірні словá = де діли ся etc. — ты меньі доганя́ти! = ти сьмієш менї доганяти, ти сьмієш менé попрікати, ти сьмієш менї докоряти! —

Сущник з придатком (Attribut) утвореним з того самого пня, виражає усилене, звеличене поняте пр. си́ла силéчна Бі. eine sehr grosse Kraft, eine sehr grosse Macht. — мрáка мрачéнна Я. ein sehr dichter Nebel. — тьма тьмýща Бі. тьма тьмéнна Бі. in der Bedeutung: Unzahl, eigtl. sehr dunkle Finsterniss.

Коли до приложника, яко придатку, другий ще додає ся приложник з того самого пня утворений з накінчиком енный, то тим також поняте придатку степенує ся пр. вáтра си́льна-силéнна Р. ein sehr grosses, sehr starkes Feuer. — горá висóка-височéнна Я. ein sehr hoher Berg. — світ я́сный-ясéнный Ґ. ein sehr helles Licht. — лыс вели́кий-величéнний О. ein sehr grosser Wald. —

Присудок-глагол иноді оказує той сам корінь, що підмет або предмет чи другі доповненя пр. свиріньóк свереня́ть Ду. die Grylle zirpt. — пищалóчька пи́скать die Hirtenflöte pfeift. запи́скай на пищáлцы ВШ. pfeife auf der Hirtenflöte. — із мáстьоў помасти́ти З. mit Schmalz bestreichen. — засили́ зáсилку у корбачá Пу. ziehe fest die Schlinge bei der Peitsche, mache die Schlinge bei der Peitsche zurecht. — чертыіж зáчерто О. Р. auf dem zum Waldausroden bestimmten Platz wurde die Rinde an den Bäumen abgeschält. — ночювáў там єднý но̂чку Лв. er übernachtete dort einmal. — гудýть гудакы́ Лв. die Musi-

kanten spielen. — загудýть гудакы́ die Musikanten werden spielen (spielen vor). — дзвеня́ть дзвінкы́ Ир. die Glocken klingeln.

Инколи в пісни творить собі просто народня фантазия здовільне слово з того самого коріня, що присудок пр. упáло я́бличько с того падаме́нту, Верни́ ся мій си́ну с тóго реґіме́нту.

Подібно як приложник в формі іменній, яко придаток, задержує иноді вид 1. пад. единич. числа в укісних падежах единич. числа і в першім та в четвертім падежі многого числ. (пр. вóронконя́; ня вóрон-кони́; в зе́лен льıсьі, вóрон-кóньі; си́властôвля́та), так буває се часом і з сущником-придатком пр. на́ймит Ми́тер убрáв ся. — жид загóйкаў до на́ймит-Ми́тра. — повíсть на́ймит-Ми́трови. — покли́че на́ймит-Ми́тра. — з на́ймит-Ми́тром або з на́ймитом, з Ми́тром. — при на́ймит-Ми́трови.

Нераз привóдить ся в бесі́дї завнсимій (укісній oratio obliqua) слова висказу відповідноï особи незмінені, хоч кладе ся перед ними сполучник што або ож пр. кум казáў цигани́нови, што я знáу пчóлы в льíсьі Стр. м. казав циганови кум, що знає пчоли в лїсї т. е. знає, де борть. — Кáроль повíсть старе́нькому, што я думáу, ож тут тоти́ трие́ чорты́ бывáуть, што я дне́ська з них еднóго забúў Пу. м. ..., що він ду́має, що тут ме́шкане тих трох чортíв, з котрих однóго він ни́ньï зáбив. — А дьíдо йому́ так повíў, ож сы́не дам ти, кедь повíш ми непрáвду І. м.... повів, що дасть му, если він му скаже неправду. — І казáли Кáрольови, ож пой за нáми Пу. м. казали..., щоби ішóв за ни́ми.

Иноді уживає ся глагол ем (= старосл. ѥсмь) яко так зване слово притульне (ἐγκλιτικὴ λέξις) пр. тобí-м вíрный [повстало із: тобі ем (есмь) вірний]; то-сь ґолесáрь (то есь, то-еси); тó-сьме щасли́ві (то есьме в старосл. ѥсмъ); то-сьте чи́таві (то есьте чит. в старосл. ѥсте) = seid ihr aber brav. — Спомічник ем в часах зложених стягає ся і притулює то до particip. praet. II., то до заіменника або і до частицї пр. у́браў ем (із: убраў есмь); писáла-м (із: писала ем, писала есмь); ходи́ў есь (із: ходи́ў еси); співалась (із: співала еси); ігрáлисьме (із: ігрáли есме, іграли есмъ); любúлисьте (із: любили есьте, любили есте). — — я-м íграў (я ем іграў, я есмь іграў); ты-сь косúў (ты есь, ты еси́ косúў); мы-сьме заяли́ (мы есьме заяли́); вы-сьте ни́кали (вы есьте, вы есте). — — ... тебé-м звíдаў (із: тебе ем, тебе есмь звідаў); когó-сьте любúли (кого есьте, кого есте любили); мого-сь не ви́дьıла; своѓó-сьте не дали; йогó-сьме з'охáбили; обы́-м войоваў (обы́-ем, обы есмь войоваў); бы-м ся не впали́ла (бы ем

(есмь) ся не опалила); бы-сьте ся не чудовали (бы-есьте, бы-есте); — — де-м зросла, там стою Лв. = де ем (есмь) зросла там стою etc. —

Рідко дуже уживає ся ем енклїтично при теперішнику иньшого глагола пр. удколи-м ся уженйў, усé живý, áле-м бідýу Пу. seither ich geheirathet, bin ich am Leben, doch elend ist meine Existenz. (áле-м повстало з: áле ем, áле есмь; не належить так дїлити: а лем, що значило би: а лиш; те енклїтичне ем тут різше увидатняє особу оповідача).

Для більшої ваги повтаряє ся той сам присудок (Praedicat) в реченях, котрі звичайно в письмі стягáють ся: дасть Кáрольови єдну шкатýльку мáсти і дасть ему єдéн прут мідяный Пу. м. дав Кар. шкатулку масти і прут мідяний. — ідé один день, іде другый день і ідé третьій день м. іде один день, другий і третій. — а тепéрь старый дýмать, дýмать і пише Пу. = думає довго і пише. — Часом цїле реченє в оповіданю повторáє ся, а лише дéкотрі присловникові доповненя бувають відмінні пр. узйў, намочйў тот кожýх раз і стряс на зéмлю; узйў, намочйў тот кожýх дрýгий раз і стряс на зéмлю; узйў намочйў тот кожýх третьій раз і стряс на зéмлю = намочив той кожух тричи (раз, другий і третий) — причім виражає ся також довше трівањє дїйства.

Для означеня неозначеного докладно підмету уживають часто глагола-присудка в 3. лицї единичного числа пр. начйнить мáйоші кáшоў та мáло мнйса поклáде Вл. man stopft die Würste mit Heidegraupen und giebt ein wenig Fleisch dazu. — óгарі (ýгарі) ýгнявит гет спуд кóжи Мар. man drückt die unter der Haut des Rindes befindlichen Larven der Dasselbreme heraus.

Число мнóге для показаня чести (Pluralis reverentiae). ýдкы пришлй? woher sind Sie gekommen? — де бывáуть? wo wohnen Sie? — Зýткы (з'удкы) валýшны? wo sind sie zugehörig (zuständig)? — не є попóнька дóма: пôшлй до Ірлйвы ключикы куповáти, церькóвцю од(ъ)мыкáти Лв. — а што Вам нйню є? Пу. was fehlt Ihnen Vater? (питає хорого вітця). — царь пресвітлый гадáуть, што онй с попóм говорйть ВШ. — най меньї пан превелéбный дадýть сьім стôв золотых ВШ. — суть пан великомóжный дóма? НД. — ýкажу ім вшыткo ВШ. ich werde dem Herrn alles erzählen.

Глагол (part. praet. act. II. в минувшику) яко присудок стоїть иноді в роді середнім, хоч підмет иньшого рода пр. А церькóвникови не обстáло ся, лишé лéвеш ВШ.

Для описаня звуків і явищ в природї або, коли підмет неопредїлений, уживае ся присудок-глагол в минувшику середного рода пр. загреміло, дождж́ило, позоря́ло ся, шумотьіло в льісьі, бльиснуло, бльискало, завали́ло путь, запища́ло в хамнику́, задубоньіло на мо́стьі, я́ло в льісьі го́йкати — часом також і в иньших разах, именно, коли подія стала ся мовби сама собою яко виплив доконечний обставин пр. та́реликôв не пôста́ло З. die Zahl meiner Thaler reichte nicht aus.

Тепе́рішник повіствуючий (теп. опо́вістний, praesens historicum) дуже часто уживае ся в оповіданях угорско-руских, через що надзвичайно зискуе живість представленя пр. вы́йме і пода́сть письмо́. — тогды́ покли́че го́лосом іншакым на во́лы і ка́же. — то о́зьме Фе́дôр де́ржано на батозьі та уда́рить ся по кожу́хови. — жид пôчне́ го́йкати. — дуже жи́да пôбе́ по голові. — воробо́к ука́же: ат-сяк! за́бе го́лову пуд крило́ ВШ. — зажене йому́ письмо́. — прийде до трахтьільньи, звідать ся трахтьільника Пу. — напи́ше Ка́роль карточку ід принце́зньі. — принци́зна позира́ть на о́блак і увидить Тису; тогды́ скоренько прибігне і поцьілює Тису. — до́рая тото́ письмо́ с коша́рика во́зьме і письмо́ прочи́тать. — закли́че ку́харя, е ко́ждойі стра́вы до о́дного пуга́рчика наби́рать і до коша́рика іскла́де. — так она́ пи́ше едно́ письмо́. — прийде там владыка божи́ти йіх, а принце́зна з'оха́бить младо́го і пôде ід Ка́рольови, хо́пить його́ і пôде́ ід владыцьі. — Ка́роль во́зьме шкату́льку, помасти́ть ейі ма́стьоу́ і поло́жить йі на столи́ць і дасть йій книжку в ру́кы. — Ка́роль ве́рже едну́ ло́жечку псо́ви. — та тепе́рь собі Ка́роль вели́кого ка́меня поло́жить на грôб пропа́сникови і там напи́ше собі на ка́мени: што то е розбо́йник. — і с тым ся во́зьме і поса́дить ве́рьбу едну́ на гро́бі сво́го пса. — тепе́рь гада́е собі Ка́роль, наби́рать собі зла́та, стрі́бра, позамы́кать вшитко і печа́тку поло́жить. — ай бо ко́чіш у́йме пистолю та ка́же. - а царь обіцять до́чку да́ти за ко́чіша Пу. — ухо́пить йому́ письмо́. — пообзира́ть на стіну Стр. — у́йдуть на бе́рüг, пообзирать ся Христо́с на Петра́ Стр. etc.

Иподї в оповіданю побіч теперішника опо́вістного стоїть минувшик пр. лиси́ця ско́чить тогды́ та іми́ла воробка́ тай ізьіла ВШ. — тепе́рь дасть коша́рик Ти́сьі і пусти́ла Ти́су вон. — трахти́рош позира́ть і побільіу́. — тепе́рь во́зьме собі с принце́зны тоту́ масть і до шкату́лькы збе́ре і кра́сно ю змыу́ і наза́д пла́тьічко на ню дау́.

Повельник (imperativus) **може служити для означеня условного або припустного дїйства. пóйте, не пóйте — я сам ýкажу вшы́тко** möget ihr gehen, oder nicht, ich selbst werde alles aussagen. — **купíт, не купíт, áйбо кля́сти не слóбудно** ihr möget dies kaufen oder nicht, aber ihr dürfet nicht schelten.

Перед повельником кладе ся в реченях условних, припустних або питальних противположних: хоть — хоть пр. Ой хоть гуди́, хоть не гуди́ гóлубе неборе Д. ob du (traurig) girrst, oder ob du nicht girrst du arme Taube (– Schmerz empfindet meine Brust). **В таких реченях може друге хоть також опустити ся: Хоть купýй, не купýй, кури́ти не бýду, Я тебé дьíвко любúти не бýду ВШ.** Du magst Tabak kaufen, oder nicht — ich werde nicht rauchen, dich Mädchen werde ich nicht lieben. **В подібних случаях, також коли глагол в способі вказнім** (indicativus), **може хоть тілько перший раз покласти ся: хоть поки́ню, не поки́ню ВШ.** ob ich es unterlasse oder nicht; sei es, ich unterlasse dies oder nicht.

Повельник (imperativus) **уживае ся иноді в оповіданю для означеня протепности, наглости або незвичайности дїйства** (um das Ungestüme, das Plötzliche, das Ungewöhnliche der Handlung zu bezeichnen) **пр. онá пôшлá та Петрá бий іс крáю ВР.** sie gieng und schlug Peter, der auf dem äusseren Bettrande gelegen. — **айбо Дунáй, Дрáва, Тúса ýхопли собí по éдному за нóгы та бий вшы́ткых Пу.** und (die Hunde) Donau, Drau, Theiss zerrten einzelne (Räuber) an den Füssen und schlugen alle nieder.

Иноді сполучником часовим (coniunctio temporalis), **условним** (c. conditionalis s. hypothetica) **і допустним** (c. concessiva) **з неопредїлеником** (infinitivus) **виражае ся дїйство взагалї без означеня певної особи дїяча нпр. кедь стати на ньóго (на кóлесо) і повісти Лв.** wenn man auf das Rad tritt und spricht. — **Часом кладе ся лишень сам неопредїленик в подібних разах нпр. поклáсти сідлó на коня́, вы́жее од коня́ — поклáсти на зéмлю, ни́жее од свины́ Ир.** wenn man den Sattel auf den Pferderücken legt, so liegt jener höher als das Pferd; wenn man den Sattel auf den Boden legt, so ist der Sattel niedriger, als das Schwein.

Неопредїленик з дайником означае доконечність дїйства або стану пр. де ся дьíвка згодувáла, там йй не бывáти wo das Mädchen erzogen wurde, dort wird sie nicht ihr Leben führen (da sie als Vermählte in ein anderes Haus geht). — **йомý злóў смéртьоў погы́нути Стр.** er muss einen grässlichen Tod sterben.

[Далї буде].

Miscellanea.

Кілька документів з житя Забужської Руси XVI в.

Для руської кольонізациї на лївім боцї Буга, особливо в північній части та в західній, в порічю Вепра, маємо досить скупий запас материялу, тим часом се русько-польське пограниче має для нас дуже визначний інтерес, як з огляду на історию кольонізациї так і для суспільно-політичної й культурної нашої історил. Тому не маловажними уважаю кілька документів, що я подибав у т. зв. Руській Метрицї (короннім відділї Записей Литовської Метрики) московського Архива мінїстерства справедливости, й подаю отсе тут.

Перші два документи — се потвердження сьвящеників м. Воїна й сусїднього села Рудна на їх парохіях. Місто Воін (тепер Вогинь, в порічю Тисмениці, притока Вепра, в теп. Радинськім повітї) має свою історию: воно ще в XIII в. виступає як одна з пограничних осад (під 1182 р.: воспомяну Володимѣръ, оже преже того Лестко, пославъ Люблинѣць, взялъ бяшеть у него село на Въкраиници, именемь Воинь — Іп. 586); за литовських часів воно стає містом. Православна парохія мусїла тут бути від давна. Її пізнїйшою памяткою зістала ся звістна Четя-Мінея 1489 р., що належала в XVII в. воінській церкві. Цікаво, що грамота говорить не про православних тільки, але таки руських міщан м. Воіня (всихъ мещанъ воинскихъ, которие сут вери греческое, то есть Руси) — підношу се супроти гадок деяких, що треба розріжняти тут слїди православія від слїдів Руси: тут від яких XII—XIII в. не можна припускати иньших православних окрім Русинів, цїлих чи спольщених уже.

Церков в с. Руднї (N 2) виступає як новозбудована, за дозволом ревізорів (сей дозвіл — факт сам по собі цікавий), до неї тягли й сусїднї села: Деревично, Виски і Березовий Кут, але пізнїйше вона, здаєть ся, стала приписною церквою (філією) Воіна, судячи по тому, що бачимо її в державі тогож воінського „попа“ Аврама Василевича.

Обидві грамоти дають деякі дуже цікаві суспільно-історичні подробиці. І так дуже інтересна ся десятина для православних парохів, заведена за взірцем латинських — в м. Воіні по копі жита, по копі ярини і по 2 гр. з дому, в селах по копі жита з волоки; вона уставлена, як підносять се грамоти, за добровільною згодою самих людей. Друге — бачимо, що ерекциональні ґрунти підпадали в середині XVI в. редукциї до двох волок, „водле уставы нашое господарское, такъ яко и иншимъ попомъ“ (N 2). Нарешті вкажемо й володимирського епископа, не заведеного в дотеперішні реєстри — Іосифа (перед 1555 р. — N 1).

Третій документ дуже інтересний для історії селянського оподаткования: він подає норми селянських податків, уставлені в трох селах Руденського війтівства (з попереднього документа звістних нам як православні, значить руські) — Рудні, Березовім Куті і Висках ревізорами 1558 р. При тім знесені були всї роботи, а натуралії переложено на гроші, і сума виносила в Рудні 106 гр. з волоки, а в Березовім Куті й Висках 97 гр., бо тутешні ґрунти уважали ся гіршими. При тім одначе король не уважає сї ревізорські постанови непорушною нормою й робить застереженнє в разї як би мали бути на селян положені нові обовязки вже по ревізиї.

Четвертий документ — фундация брацтва при церкві Спаса в Люблинї, на взірець брацтв львівського, виленського й берестейського. Хоч сам факт заснования сього брацтва давно відомий, але фундацийна грамота, скільки знаю, не була видана. В королївськім потвердженню цікаві імена міщан: вони сьвідчать, що маємо до дїла не тільки з православними, „веры греческое“, але й з Русинами.

1. *В. кн. Жиґмонт Август потверджує сьвященника м. Воіна Аврама Василевича на його становищі, з його доходами, 21 мая 1555 р.*

Кор. Стефан потверджує сю грамоту і старостиньське наданнє десятини від руських міщан м. Воіна 25 червня 1566 р.

Потверженье попу воинскому на церковъ въ Воине светого Динтрея и на десятины.

Стефан божою милостию король полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомоитский, полянский, княжа седмигродское.

Ознаймуемы тым листомъ нашимъ, всим вобец и каждому з особна, кому того ведати належит, нинешнимъ и напотомъ будучимъ, иж указовал перед нами учтивый Аврам Василевич, попъ места нашого Воинского

церкви светого Динтрея, листъ славное памети Жикгимонта Августа короля продка нашог[о] с подписом власное руки и с печатю великого князства литовского, которимъ листомъ тую церковъ в месте нашои Воинском и до нее две волоки земли фундованых ему дати и потвердити рачил, яко то все ширей и достаточней на том листе продка нашог[о] есть описано, котоpий слово от слова такъ се в собе маеть:

Жикгимонтъ Августъ, божю милостью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомотский, мазовецкий и иныиъ.

Бил намъ чолом попъ з Воина на име Аврам Василевичъ церкви святого Дмитра и поведил перед нами, иж владыка володимирский берестейский Иосифъ поставил его в попы к той церкви воинской, которую он держачи бил намъ чоломъ, абысмо листомъ нашимъ при той церкви его зоставили и с тых земль ку оной церкви наданых от нас господара рушати его не велѣли, якож дей и державца волковыйский панъ Миколай Нарушевичъ, ревизоромъ тамъ от нас будучы, тых земль церковных в него не одыймовал, якож дей тепер при оной церкви меновите зостало земле̂ нашое три волокы. А так кгдыж тая церков при местечку Воинскомъ за росказанемъ нашим господарскимъ есть збудована и фундована, до которое от владыки володимерского попом он поставленъ естъ, мы з ласкы нашое на чоломбите ег[о] вчинили, при той церкви воинской его зоставили, и тым листом нашим зоставуемъ: мает он тую церковъ светого Димтрея у Воиню на себе держати, а за нас господара Бога просити, и во всем слушне а рядне водле уставы закону своего греческого справоватися, и теж земль, сеножатей церковных уживати; ведже болшей он там при той церкви земле в себе мет не мает одно две волоки зуполных, с которых нихто его рушати и переказы никоторое в том ему чинити не мает. И на то дали есмо ему сес нашъ листъ з нашою печатью. Писан в Петркове лета божого нароженя тисеча пят сот пятдесятъ пятого месяца мая двадцать первого дня.

Ку тому показовалъ перед нами листъ велможпого пана Яна Тарла з Щекарович, каштеляна на он час радомского, старосты пилзенского, воинского и ломазского, на которомъ листе описуетъ иж за жалобою всих мещан воинских которие сут вери греческое, то естъ Руси, которие бы были приймушани от плебана воинского ку отдаваню десетины на костел полский, то постановене учинил, якобы все мещане места нашого Воинского, которие сут вери греческое, десятины нигде инде одно на церковъ рускую помененому попу воинскому по тому яко и до костела полского плебанови люди вери латинское дают, то естъ по копе жита и по копе ярии, а по два гроши с кождого дому давали. На што воит воинский и все мещане вери греческое сами доброволне позволили. И бил намъ чоломъ преречоный богомолецъ нашъ попъ воинское церкви светого Динтрея, абысмо

все то водлугъ листу продка нашого на тую церковъ воинскую и землю ку ней наданую, также и десетины з мещан воинских, которие сут вери греческое, водлугъ листу впрод реченого Яна Тарла каштеляна радомского и водлугъ власного позволенья мещан воинскихъ потвердили ему нашимъ листомъ. А такъ мы видечи в том слушную прозбу ег[о] тую церковъ в месте нашомъ Воинскомъ и две волоки до ней фундованых продокъ нашъ ему потвердилъ, ижъ мещане воинские сами тую десетину поступили (*на тім кінчить ся*). *Записи В. кн. 26—27 л. 2.*

II. *В. кн. Жиґмонт Август потверджує священика с. Рудна в Воінській волости Аврама Василевича на його становищи з його доходами, 24 жовтня 1558 р.*

Кор. Стефан потверджує сю грамоту, 25 червня 1576 р.

Потверженье попу руденьскому на церковъ светого Спаса и десетину до ней.

Стефан, божою милостью король полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомоитский, мазовецкий, ифлянский, княжа семикгродское.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всимъ вобецъ и каждому зособна, кому то ведати належит: указовалъ перед нами уштивый Аврамъ Василевич, поп церкви светого Спаса з села воинского Рудна, листъ славное памети Жикгимонта Августа короля, предка нашого, с подписомъ власное руки и с печатью великого князства литовского; которимъ листомъ продокъ нашъ церковъ в селе Рудне светого Спаса и до нее земли волокъ две фундованых, также десетину з села Рудна и Деревячина, с каждое волоки по копе жита, яко сами подданые доброволне дают — позволили ему, потвердити рачилъ, яко то все ширей и достаточней на томъ листе продка нашого естъ описано, котории слово отъ слова так се в собе маетъ:

Жикгимонтъ Августъ, божою милостью король полский, великий князь литовский, руский, пруский, жомоитский, мазовецкий иныхъ.

Билъ намъ чоломъ богомолецъ нашъ попъ церкви светого Спаса з села староства албо волости Берестейское воинского Рудна Аврамъ Василевичъ и поведилъ перед нами, ижъ перво того Сарафин Воронский, наместьникъ воинский воеводы виленского, маршалка земского, канцлера нашого великого князства Литовского, старосты берестейского и ковенского, державцы борисовского и шовленского пана Миколая Радивила, а Станиславъ Свидерский, служебникъ подсудка белского Матея Левицкого, будучи на помере волочной у Войне, подданымъ нашимъ руденскимъ а деревеченскимъ церковъ въ селе Рудне збудовати довволили, и попа до тое церкви на име Мартина Левоновича, давшы ему три волоки земли нашое в том же селе в певныхъ границахъ албо ме-

жахъ к той церкви, установили; а тые подданые наши селъ верху речоных тому попу десетину от себе с каждое волоки по копе жита давати доброволне поступили. Якож то и мы господаръ для фалы божое и розмноженя подданыхъ нашихъ таношних оному попу рудницкому Мартину Левоновичу и потомком его, которие по нем в той церкви светого Спаса попами будуть, за жаданемъ и причиною пана воеводы виленьского потвердили, и на то листъ нашъ — потверженe наше на пергамене онъ перед нами покладалъ. То пакъ дей дворянинъ нашъ ревизор таношний Иванъ Сопега, будучи за роскаванемъ нашимъ на ревизии тамъ у Воине, тые три волоки земле, продку его даные в него отнялъ, а ему дей водле уставы нашое господарское, такъ яко и иншимъ понамъ, две волоки к той церкви божой в порядку волочномъ далъ. На чомъ онъ вже и самъ преставаючи, билъ намъ чоломъ, абыхмо при тых двухъ волокахъ, отъ Сопеги ему даныхъ, и теж при оной десетине, которую подданыи наши тых селъ Рудны и Деревечинца на тую церковъ рудневскую давати с каждое волоки по копе жита поступили, зоставили, над то ему нашимъ листомъ потвердили.

Ино кгды ж оная церковъ в селе Рудне за прозбою подданыхъ нашихъ тамо[ч]них тамъ стала, и они сами доброволне таковую десетину з себе на нее давати позволили и поднялисе, а иж теж Сопега тые две волоки на оную церковъ тому попу ведле уставы нашое волочное далъ, на чом он сам переставаеt, третее ся не допираючы, мы з ласки нашое господарское на чоломбите его то вчинили: на тых двух волоках от Сопеги, яко ревизора таношнего, тому попу рудневскому поданых и заведеных, по тому ж и при оной десятине з волок руднянскихъ и деревеченскихъ тую церковъ божую светего Спаса и оного богомольца нашого Аврама Василевича и потомковъ его поповъ, которые по немъ в тое церкви будут, водлугъ першого потверженя зоставуемъ, и симъ листомъ нашимъ знову потвержаемъ: Маеt тот попъ спаский Аврамъ и потомки его перворечоныи оные две волоки к той церкви рудневской и деревечинских десетину с каждое волоки по копе жита брати, а за нас господара Бога просити. И на то дали есмо сему сес нашъ листъ з нашою печатю. Писанъ в Варшаве лета божого нароженя тисеча пет сот пятдесят осмого месеца октебра двадцат четвертого дня.

Ку тому поведилъ перед нами иж подданые наши Руденского войтовства: село Виски, также войт березовский, подданыи нашы села Березова Кута сами доброволне поступили и позволили ку той церкви руденской десетины давати с каждое волоки по копе жита, якож и лист вызнаня их на тую десятину перед нами покладал, бьючи намъ чолом, абыхмо ему з ласки нашое господарское тую церковь светого Спаса въ селе нашомъ Рудне и две волоки земли до нее наданыхъ водлугъ листу

продка нашого, десятину ку той церкви належачих с подданых нашихъ з села Рудна и Деревечинцы, села Висковъ и Березова Кута, с кождое волоки по копе жита, яко они сами водлугъ позволеня своего суть вышей мененому богомолцу нашому попу руденскому и потомкомъ его власнымъ, которие по нем в той церкви светого Спаса в селе Рудне будут, потвержаем и умоцняем тым листом нашимъ: маетъ онъ самъ и потомкове его попы руденские тую церковь светого Спаса в Рудне, земле, до нее наданых и фундованых, з ыными всими земляими, сеножатии, до тое церкви належачими, держати и уживати, и десетину з селъ нашихъ Рудна, Деревечина, Висков, Березова Кута, з кождое волоки по копе жита в кождый рокъ брати, окрем пренагабаня и переказы старосты нашого воинского теперешнего и на потом будучих и их подстаростих, справуючисе в той там церкви во всем пристойне по обычаю и порядку закону своего веры греческое, а за нас господара Бога просити повинни будут. И на то есмо ему и потомком его власнымъ, которие по нем в той церкви светого Спаса попами в Рудне будут, дали тот нашъ листъ, подписавши его рукою нашою и росказавши до него печать нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцат пятого месеца июня року по нароженю сына Божого тисеча пять сот семдесят шестого и панованя нашого року первого. *Записи В. кн. 26 - 7 л. 4.*

III. ***Кор. Стефан потверджує селянам Руденського війтівства обовязки їх, як вони були означені ревізиєю 1558 р. 26 червня 1576 р.***

Потвержене подданымъ воинскимъ, тром селом, на постановене ревизорское.

Стефан, божю милостю король полский, великый...

Ознаймуемы тым листом нашим всим вобецъ и каждому зособна, кому то ведати належит, иж указали перед нами подданые наши державы Воинское войтовства Руденского трох сел: Рудное, Березова Кута а Висков три листы уставные ревизора на он час берестейского и воинского Ивана Өедоровича Сопеги а Криштофа Кграевского с печатми их, под датою року тисеча пят сот пятдесят осмого, в которих листех своих описуют, иж они будучи на постановеню платовъ, оповеданю уставы их продка нашого Жикгимонта короля Августа и осаженю волок на он час ново помереных в тых селах наших войтовства Руденского, постановили тые три села нашы на осаде и велели ко.. платити с кождой волокы села Рудной, яко з кгрунту доброго, циншу двадцать и одинъ грошъ, а с тихъ двух селъ Березовому Куту и Висков циншу, яко з кгрунту середнего, по дванадцяти грошей, а ку тому всим трем селомъ ровно платити уставили с кождое волоки овса бочокъ две албо

за овесъ и за отвоз гр. двадцать, сена воз один або за сено и отвоз гр. пять, за гуси, кури и яица гр. полчварта, на неводы гр. два, за стацыю гр. полтретя, осады гр. тридцать, за толоки гр. дванадцать, а за кгвалты перво уставичные жита бочка одна, албо гр. десеть, чого всего сумою з волоки описали селу Руденскому копу одну гр. сорокъ и шесть, а селамъ Березовому Куту и Висковъ копу одну гр. тридцать семъ, а вже ихъ отъ роботы толок, служебъ и всяких кгвалтовъ и повинностей волными учинили, яко то менович на тых листех ревизорских уставленых естъ описано. И били намъ чолом прречоные подданые наши войтовства Руденского села Рудны, Березова Кута и Висковъ, абыхмо ихъ при той уставе ревизорской вышей в том листе описаной нашей зоставивши, потвердили и то имъ нашимъ листомъ.

А так мы вырозумевшы з листов и постановеня ревизорского, которое з роскааня предка нашого короля Жикгимонта Августа в тых трех селах Рудной, Березове Куте и Висках естъ постановлено, звлаща еслибы постановене ревизорское было остаточное а потомъ жадная повинность на них не вложона, з ласки нашое господарское тых подданых наших вышей мененых трех сел Рудной, Березова Кута и Висковъ при томъ постановеню ревизорскомъ, яко вышей менович в том листе нашомъ описано, зоставуемы, и то им тым нинешним листомъ нашимъ потвержаемъ и умоцняем на вечность, такъ ижъ тые подданые наши войтовства Руденского села Рудной, Березова Кута и Висковъ водлугъ постановеня ревизорского, яко менович в том листе нашом описано естъ, чиншы и всн подачкы на них вложоные отдавати с кождой волоки мает, а болшей над тое постановене ревизорское вышей описаное жадных подачокъ давати, повинностей, робот, толок, кгвалтов, от воженя збожя до берега на спусты и в подводы ездити и никоторое службы тяглое служити не повинны. Староста нашъ воинский теперешний и напотом будучий и их врядникы над тое постановене ревизорское и тое наше потвержене в том им кривды чинити, болшей подачокъ вытегати и до жадных повинностей и роботъ тяглых, отвоженя збожя до берега на спусты и в подводы примушат не мают. И на то есмо им дали тотъ листъ, подписавшы его власною рукою нашою, и роскававши до него печат нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцать шостого июня месяца року по нароженю сына Божого тисеча пят сот семдесят шостого, а панованья нашого року первого. *Записи В. кн. 26—7 л. 6.*

IV. *Митрополит Михайло Рогова дав дозвіл на заснованнє брацтва в м. Люблині, 28 червня 1594 р.*

Кор. Жиґмонт потверджує сю грамоту, 24 квітня 1596 р.

Конъфирмацыя брацства мещаном Любелъскимъ релии греческое. Confirmatia bractwa miesczan Lubelskich religiey greckiey.

Жикгимонт третий etc.

Ознаймуемъ тымъ листом нашимъ всим вобецъ и кождому з особна, которим того ведати належить, нинешнимъ и напотом будучимъ: Покладали перед нами мещане Любелские, подданые нами, вери греческое, на име Димитръ Стативчичъ, Леонтий Опанасович а Андрей Лукъянович, сами от себе и от всего братства подавцовъ церкви Преображенья Господня Спаса нашого Исусъ Христа, з кгрунтами ее, стоячой на горе, при гостинцу, в Люблине, листъ на паракгамине писаный от велебного Миха(и)ла митрополита киевского и галицкого и всея Руси, собе на братство духовное по обычаю братства в иныхъ церквахъ маючих наданое, яко о том ширей и достаточней в томъ листе братства принятого пречоных мещан Любелскихъ описано и доложено естъ, и били нам чолом тые то мещане, подданые наши, абыхмо им таковое братство листом нашим потвердили и до книг канцелярии нашое лист митрополий вписати казали; которого мы огледавши и читаного выслухавши, до книгъ канцлерии нашое и в сес листъ нашъ вписати есмо велили, и такъ се в собе слово в слово мает:

Мы смиренъный Михаилъ Рагоза, аръхиепископъ, митрополит киевский и галицкий и всея Руси, будучи намъ на тот час на въезде нашомъ духовном водлуг уealы и постановенья нашого на ден уреченный рожества светого пророка и предотечи крестителя Господня Иоана во благоспасаемомъ граде места господарского Берестейского, при бытности их мл. честных епископовъ, аръхимандритовъ, игуменовъ и немало свещенического чину по имени их в року теперешнем тисеча пят сот девятъдесятъ четвертом, ознаймуем и вовъвещаемъ всим благочестивым православья закону нашого светого греческого о том, иж молиша нас свещенный ерей Сава Петровичъ, сослужитель церкви Преображенья Господня Бога и Спаса нашого Исусъ Христа и при нимъ благочестивые и христолюбивые граждане места господарскаго Любелского, сыны по духу послушные зверхности пастырства нашого епархии епископии Холъмское, благословитисе им от нашого смирения прияти чин братства светого светейшим патриярхом кир Иеремеемъ даного по чину братства духовного Львовского храму Успения светыя Богородица, а Виленского храму светое живоначалное Тройцы также и Берестейского храму светого чудотворца Христова Николы соборнее церкви. И о семъ молиша нас мещане релии закону светого греческого, жебы смы имъ яко парафиянамъ церкви тамошное любелское светого Спаса Преображения Господня мет позволили в заведане и опатренье их тую церков зо всими кгрунтами и пожитками, то(и) церкви Любелско(и) належачими на выхованье свещенъника их; которие то братя, где бы ся от когож колвекъ якие кривды в добрах церковных деяли, мают боронити и заступовати

водле правъ наданых той церкви и артикулов в порадках братских описаных заховати ся мають. Што мы аръхиепископъ сполечне из их мл. епископы на тотъ час при мене будучими, а менови́те при бытности его мл. отца кир Ипатея, епископа володимерского и берестейского, и его мл. отца Кирила Терлецкого, епископа луцкого и остроского, и иных аръхимандрытовъ и игуменовъ, в небытности на тот час господина отца Деонисия Збируйского епископа холъмского и белзкого, нарадивши ся со всим священънымъ соборомъ нашимъ и то добре усмотревши к намъ пастырем своим моление ихъ зело честно и богоугодно мещая Любелскихъ, при той церкви еже о Христе братство духовное мети, радити, справовати и добрами церковными опекатисе и от вшелякихъ кривдъ боронити, заступовати мают по чину и встроению братства вышей реченого. В которой то церкви братству и всим порядкам их нихто жадное перекавы чинити не мает, так я сам архиепископъ, яко и епископъ их теперешний холъмъский и по ним будучие наместники того престола и церъкви, сиреч епископи и протопопы и вси причетники церъковные вечными часы, заховуючи а благословение настоящого пастыра епископа холъмъского. Также на вси порядки духовные церкви божой потребные благословляем и во всем соединяем сему вышей менованому братству единочестно и единомыслъно и правоверно жити водлуг законения светое апостолское каотолическое сиреч соборнее церкви, матере нашая, седми собори вселенскими утъверждоной, ничим не отлучно и послушно, со смиренъномудриемъ, в любвѣ нелицемирной во вся веки строити по обычаю реченъного братства о Господи, всегда с любовию и кротостию собираюсчися. Священников же богоугодных честных православных и достоверных, не корчемных откольже колвек бы траоити и збирати собе могли; при которомъ священнику и наука школная чадом своимъ мети, пришелцовъ и убогих по чину школному приймовати, болницу и шпиталь убогих своих любезно и праведно строити, церковное благолипие по силе своей честно украшати, собранное наданое маетности от когож колвекъ благолюбца во влагалищи своемъ и шпиталными братскими праведно справовати и радити мають; в напастех, в бедах и в недузехъ братии своей сановнымъ помагати и до гробу равночестно провожати, нищих, по преставлении брати своей сиротами же и вдовами елико мощно пещи ся, а между братьею своею кротостию и терпениемъ нелицемерно праведно розсужати; ащели же вниякой вещи недоумеють, се да испытают о семъ испытнейшаго розсужения иншого братства вышей менованого, а по увищению правилом всим любовно смирити се. Ащели же кто не будет жити з братством во единой мысли, но противно мысля творити будеть соблазну между братею и не престанет ли, таковаго тогды епископъ и пастыр епархии тамошнее со розсуждениемъ да отлучат от

объщаго братства к целомудрию, а в небытности епископа ино намѣстникъ его и з ихъ священъникомъ братским да изжденуть из церкви; и аще бы кто собе иного искалъ безчинного братства ко уничижденню сему светому братству, таковые да и нѣ имеють ни единоя власти во всем строению церковного братства, ибо Господь наш Исус Христос рече: иже нист со мною — на мя есть, иже не собирает со мною — растачает. Сего ради от нашого смирения и соборного сего собрания завещевается и во Светом Дусе повелевается быти братству сему неразрушно и неподвижно во веки ниже от единого по временем пришлыхъ по них обретаемого епископа, ниже от князей, пановъ или священъниковъ или мирьских, под запрещением непрощенъныи и отлучением неразрешным от светое восточное каетолическая божия церкви светого православия нашого греческаго. И аще кто явится разорая сия, яко соблазнитель и разоритель и злотворец и дияволу другъ, а врагъ Христу да будет отлучонъ от Отца и Сына и Светого Духа и проклят и по смерти неразрешен и да имеет клятву т҃и светых отец иже во Никеи и прочих светых. Богъ же всякоя благодати той да совершит их, да утвердит, да укрепит, сохраняя от всякого вреда. Сего ради сия писания смирения нашого пастырского даемъ имъ, утверъжаючи их благочестно евангелскии жити от ныне и во вечныя роды. Писан во богоспасаемом граде Берестейскомъ на зъезде нашомъ соборномъ в лито от создания мира семъ тисечей сто першое, а от воплощения Господа Бога и Спаса нашого Исус Христа с преблагословенныя Дѣвы Мария тисеча пят сот деветдесят четвертого мѣсяца июня двадцат осмого дня

в которого то листу паркгаменового вышей описаного печат митрополяя и подпис руки тыми словы: Михайло Митрополит Киевский и Галицкий и всея Руси рукою власною.

А такъ мы король прозбе преречоной яко слушной ласкаве се прихиляючи, лист братства мещан любелскихъ вышей омененый, если они его сут в уживанью, тымъ нинешним листом нашимъ спотвержаемъ и во всих его артикулех, члонках и кондыцияхъ умоцняемъ и в зуполной моцы тыле, иле право посполитое допустити может, оный заховуемъ вечными часы. До которого то потверженья нашого для болшое веры рукою нашою королевскою подписавшися, и печат нашу коронную притиснути есмо казали. Писан у Варшаве на сойме валном коронном тисяча пят сот деветдесят шостого мѣсяця априля двадцат четвертого дня, а панованья кролествъ нашихъ полского девятого а шведского третего. Sigismundus Rex. Florian Olieszko secreth. i pisarz. *Записи В. кн. 11 л. 70.*

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р.

I. Істориозофія, помічні науки історий, загальні публікациї.

Історнозофічна література і спір про історичний науковий метод поступають тепер у нову фазу. Социольоґічна школа тратить своє значінє, бо метод природничих наук показує ся непрактичним і майже неможливо приложити його до історії. З другого боку що-раз більше симпатиї находить погляд, що для научного оброблення історії конче потрібне знане психольоґії і що много прояв можна пояснити лише при помочи сеї останньої. При тім замітно, що рух сей розвинув ся у Франциї і вона тут веде перед. В Німеччині йде дальше спір про коллективне і індивідуалістичне розумінє історії, викликаний ученим Лямпрехтом. Анґлія держить ся відсторонь від історнозофічних питань і бере в полеміці дуже слабу участь.

На потребу психольоґічного метода в історії натякнув в перве Тен, але ширше розвинув се і вложив у суцільну систему аж Лякомб. Праця його ще не викінчена в цїлости і сей рік приносить нам її 2-гу частину: Lacombe Pierre — Introduction à l'histoire littéraire, Paris, 8⁰. Ледви замовкла полеміка з поводу звістної роботи сего самого автора: „Histoire considéré comme science“, та ось він виготовив вже другу книжку, котра має бути продовженем і доповненем першої. І вона не визначає ся легкістю стилю та гладоньким викінченем, одначе для читачів, що шукають нових здорових гадок — ся праця дає богато пожаданого. Часть предмету, який автор обговорює, належить до штуки і фільозофії, — напр. все то що він гово-

рить у книзї II про психольоґію артиста і в книзї IV, про психольоґію стилю; тут находимо чимало нових гадок і поглядів. Книга I, де Л. розслїджує, щó властиво є лїтература і по якому методу треба студиювати історию лїтератури, та книга III, де він шукає, чи є який розвій в лїтературі, належать до історії. Виводи автора незвичайно докладно висловлені; все, про що говорить, старає ся він докладно означити. Імя лїтератури прикладає він лише до праць писаних з наміром передати другим якесь вражінє без дальшої цїли. Всяка праця, котра має цїль наукову, моральну чи полїтичну, хочби й лїтературна по своїй формі, не належить сюди з огляду на свою цїль. Старий подїл лїтератури на епіку, лїрику і драматурґію він задержує. Щоб пізнати научно лїтературу якоїсь епохи, не треба брати ґенїяльних писателїв за представителїв свого часу з сего боку, де вони проявляють ся чимось виїмковим, а з сего, з котрого вони підходять до иньших своїх сучасників. Незвичайно сильно ударяє автор на потребу виділюваня всего, що є припадкового (événement) від загального (institutionnel). Замітний також і кінцевий уступ, де говорить він про ролю лїтератури і її вплив на чутливість чоловіка.

Дуже схожа з теориєю Лякомба нова публїкация: Ch.-V. L a n g l o i s e t Ch. S e i g n o b o s — I n t r o d u c t i o n a u x é t u d e s h i s t o r i q u e s. Paris, 12⁰, ст. XVIII—308. Праця оголошена під сим неясним заголовком обговорює єство й метод історичних наук. Як всї сего рода книжки, дїлить ся і сеся на дві головні части: аналїтично-критичну і синтетично-конструкцийну. Попереджає їх загальний вступ, де подані елементарні замітки для поясненя (про евристику, палеоґрафію, епіґрафіку, дипльоматику, фільольоґію і т. и.). По сих кількох увагах з'упиняє ся автор над загальними умовами історичного пізнаня. Доказує доволї певно і основно, що история не є зовсїм наукою спостеріганя (observation), але наукою розумованя (raisonnement). Історичний метод се не метод безпосередного спостеріганя. Як документи є лише границями психольоґічних операций, то треба конче відтворити цїлий ряд посередних причин, які дали істнованє документови; методольоґія історична є проте у своїй основі психольоґічною. Переходячи до розбору задачі критики і критичного методу, висказує автор богато нових і інтересних поглядів про ерудицию. Найзамітнїйша безперечно є частина синтетична. Критика документів дає нам лише відокремлені подїї; щоби їх злучити в якусь цїлість, потрібно цїлого ряду синтетичних операций. Се складанє не може ніяк відбувати ся по ідеальному пляну науки; воно цїлком залежить від материялу. Тут дуже часто блудять фільозофи історії. На основі слїдів розкинених по документах ми складаємо собі образи і то все на подобу подїй, які замічаємо в теперішности; одже один з інтересів історії, може і головний, лежить в р і ж н и ц ї

між минувшиною і теперішностю. При збираню фактів находимо ріжні прогалини — їх стараємо ся виповнити розумованем, опертим на відомих подіях, себ-то гіпотезами. Але маса фактів за велика, аби її можна було обняти, нею заволодіти. Треба проте виділювати відсіля загальні черти і відносини, через формули. Се й є вершок історичної будови. Ся задача — слідити за поодинокими подіями веде за собою се, що кажуть немов істория не може бути наукою, бо наука займає ся лише загальними річами. Істория находить ся в тім самім положеню, що космоґрафія, ґеольоґія і наука про звірячий сьвіт. Вона не є абстрактним пізнанем загальних відносин, вона є лише наукою для поясненя дійстности, а дійстність істнує лише раз. Одна лише є еволюция землї, житя зьвірячого, людскости — її не можна иньшим способом зрозуміти, як лиш слідячи за поодинокими фактами — і тут сходить ся істория з ґеольоґією та палеонтольоґією. Який хосен історії як науки? Вона не дає ніяких приписів житя і се не є її ціль. Вона тілько значно влекшує зрозуміне теперішности і через се вона конче потрібна при полїтичних і суспільних науках.

На сю тему появилось досї много поглядів і теорий, написалось чимало праць. Але мало найдеть ся між ними таких, де-б зібрано тільки нових думок і так глубоко обдуманих. Правда, найти можна і тут дещо невикінченого, як змаганє звести історию на дорогу строгої емпірії, або полишенє на боцї особистого „талану“ автора при синтезї. А проте дорога виведена ясно і просто. Книжка ся звернула на себе загальну увагу і вже появились деякі вискази по поводу її появи. „Revue des questions histor.“ 127 містить статю: „P. Fournier — `A propos d'une „Introduction aux études histoques“. Головний замїт, який автор підносить против сеї працї звертає ся против розуміня історії яко науки. Він поборює сей погляд тому, бо сам виходить із за вузького понятя науки. Trojano P. R. — La storia come scienza sociale. Napoli, 8⁰, ст. 271. Ми згадували попереднього року („Записки“ т. XXII, Наукова хроніка ст. 3) про пробу проф. Кроче вичеркнути історию з поміж наук і зробити з неї штуку. Трояно, його земляк виходить з другого бігуна і заступає тезу, що істория є чиста наука і немає нічого спільного зі штукою. Продовженє сеї розвідки має дати критику, льоґіку і фізику історії, себто обговорити єство і предмет історії, її становище між иньшими суспільними науками і розслїдити природні умови людського роду як основу зрозуміня історії. Автор забуває, що істория має богато спільного зі штукою, що бодай артистична форма тут конче потрібна; ріжниці, які він найшов між історию і штукою, не відповідають дійстности. А про те можна надїятись, що дальші томи дадуть богато інтересного. Levasseur,

Em. De la méthode dans les sciences économiques (Revue bleue. ч. 10 і 11) де автор поручає метод історичний перед доґматичним. В „Archiv f. systhematische Philosophie“ дає L. Stein в розвідцї: Wesen und Aufgabe der Soziologie, критику „орґанїчного“ методу в социольоґії. Він виступає заразом в оборонї порівняно-історичного методу попри орґанїчно-еволюціонїстичний, що не звертає уваги на ріжницю історичного і природничого предмету. З „Revue des deux mondes“ за 15 лютого виписуємо статю F. Brunetière — La doctrine évolutive et l'histoire de la littérature. Ben. Croce — Francesco de Sanctis e i suoi critici recenti. Napoli, 8°, ст. 40 — в друге боронить історичний метод і розуміне науки істориї проф. Де Санктіс, против ріжних нападів на него.

Суперечка Лямпрехта зі своїми противниками про новий історичний метод тягнеть ся все дальше. На статю Kaemmel-а в часописи „Neue Jahrbücher f. das klassische Alterthum, Gesch. u. deut. Literatur“ відповідає Лямпрехт у 2-ім зошитї сеї самої часописи, де автор в противність Кеммелю, обстає за заведенєм нового напряму також у історичні лекциї у висших школах. На се відповідає Кеммель з незвичайною іронїєю і подає приміри свого 25-лїтнього досьвіду в тім напрямі. H. Barge — Entwickelung der geschichtswissenschaftlichen Anschauungen in Deutschland. Leipzig, 8°, ст. 36. Зміст розвідки обертає ся коло звеличаня Лямпрехта. Про цїлий розвій історичнософічних поглядів говорить автор на 36 сторонах, з тих майже половина присьвячена Лямпрехтови. В імени школи ново-ранкістів, котра збирає ся коло часописи Sybel's Historische Zeitschrift, промовив: Below G. v. — Die neue historische Methode (Sybel's Hist. Zeitschr. 81 Bd. ст. 193—273). Цїлий зміст статї звернений против Лямпрехта. Автор збирає всї вискази Лямпрехта про науковий історичний метод і старає ся показати, що тут нема нїчого нового, що еволюционїстичні погляди походять ще з часів романтичної школи і Гердера. Своїх позитивних поглядів про задачу і цїль історичної науки не подає автор у яснїй формі. Їх треба вишукувати і збирати поодинокі реченя з цїлої розвідки. Він виступає против прийманя історичних законів, бо їх істнованя не можна доказати, а виводи його кульмінують у висказї, що історики не потребують журити ся питанєм значіня закона причиности (Kausalitätsgesetz). При тім він попадає в суперечність із самим собою, часто через се, що воює понятями і висказами, котрих значіня ясно не розуміє. Як оборонець Лямпрехта виступив R. Hurstmann — Below gegen Lamprecht (Grenzbote ч. 39), одначе доволї нещасливо. В „American Historical Review 3, 3“ надрукована статя: Dow

C. W. — Features of the new history: Apropos of Lamprechts „Deutsche Geschichte“. Автор стає рішучо по сторонї Лямпрехта і нового напряму. Противне становище займає Henry Howorth: Old and new methods in writing history (Archaeolog. Journal 55, ч. 218). „Новий“ метод, який анґлїйський учений поручає своїм землякам, не ріжнить ся нічим від школи Ранке в Нїмеччинї. G. de Pynode — Des lois de l'histoire (Journal des économistes за серпень) — обговорює книжку: „Soulier — Des origines et de l'état social de la nation française“. Як основи цїлого історичного розвою називає автор в першій мірі економічне положенє а далї расу і релїґію.

Taine Hippolyte — Studien zur Kritik und Geschichte. Autor. Übersetzung von Paul Kühn & An. Aal. Mit einem Vorwort von Georg Brandes, Paris, Leipzig, 8⁰, ст. 27—551. Інтересне становище, яке Тен займає в історioґрафії, виступає в тих очерках дуже виразно. Він сам каже про себе, що не має нїякої системи, лише метод, окремий спосіб роботи і писаня. Коли глядить на всї прояви людської дїяльности в якімсь периодї, він запримічує у всїх спільні прикмети. Коли ми житєві прояви якого часу уняли в формулу і коли зробимо те саме з другою епохою, то найдемо знов спільну прикмету, характер і дух народа, „питомі для раси, що лишають ся незмінені протягом цїлого культурного розвою всїх перемін в орґанїзациї“. Вплив окруженя і характер раси — се, на думку Т. два основні моменти історичного розвою. Одначе він не відкидує значіня одиницї, бо ті дві сили се тілько „сума нахилів і здібностий одиниць“. Тут не місце подавати основний зміст сеї книжки. Не важна вона якимись новими фактами; її цїна в новім осьвітленю річий давнїйше відомих, в підпорядкованю поодиноких прояв під загальні. Серед найріжнороднїйших народів і часів Т. вишукує спільні прикмети, в молодости, як вона виходить у Плятона, у Франциї XVII ст. як її описує Saint-Simon, Racine, панї Lafayete, в сучасній Іспанії, змальованій панею Aulnoy. Як фільозофічні і релїґійні рухи вяжуть ся тїсно, показують його розвідки про Буддаїзм, Мормонів і Марк-Авреля. Через те, що його метод веде все до того самого вислїду, стає він остаточно системою, і сей спосіб розуміня історії набирає значіня фільозофічного погляду на сьвіт. Cabanes — La pathologie dans l'histoire. Le cabinet secret de l'histoire 1—3 série. Paris, 18⁰. Documents relatifs à la maladie de Rousseau. Не від нинїшнього дня шукають в фізиольоґії і патольоґії поясненя історичних подій. Але сего рода звістки є дуже рідкі в жерелах і не сягають, з малими виїмками поза XVI ст. Через сѐ й проба д. Littré, щоб зложити історию

слабостий визначних діячів старини, не опирає ся на реальних основах. Автор займає ся иньшим питанем, питанем фізиольоґічної дідичности в королївських і аристократичних расах, котрі живуть житем ексклюзивним супротив иньших верств суспільности. Свою студию починає від Людвика XI, одначе головно займає ся Людвиком XIV, Наполеоном і Русо. У сего останнього виводить він цілу діяльність і напрям, який він заступав з хоробливого розстроєня ґеніто-уринарних орґанів.

Про загальну історию культури находимо кілька інтересних публїкаций. Сего року появив ся перший річник нової часописи „Archiv für Religionswissenschaft" (Freiberg i. B. річно 4 зошити), видаваної Т. Ахелїсом. Тут находимо вступну розвідку: Edm. Hardy — Was ist Religionswissenschaft? Автор заявляє ся за сполученем порівняного з історичним методом і ся часопись має служити такій науцї релїґій в ширшім обсягу, котра опирає ся на лїнґвістицї, мітольоґії і антропольоґії для відріжненя від історії релїґій в тіснійшім значіню. Pöhlmann, Robert — Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Zweiter Theil. (Sybel's Histor. Zeitschr. Bd. 80, ст. 193—242, 385—435). Огляд першої части сеї інтересної розвідки ми подали попереднього року. (Див. „Записки"). Результатом, яким закінчила ся епоха революций і диктатури у найбільш розвинених грецьких морських і торговельних держав VI-го столїтя, був, по думцї автора, новий полїтичний і суспільний лад і зміна в економічних основах суспільности. Велика часть промислу попала в руки кількох капіталїстів, які орудували тисячами невільників і забивали всіляку дрібну конкуренцию. В часї пельопонеської війни пхали ся свобідні робітники тисячами, аби за дневну оплату 3-ох оболїв сповняти тяжку службу веслярів. Таким чином бачимо, що робуча верства не мала участи у зростї добробиту, який наступив в Атенах у IV ст. Сї відносини замітні і в рільничій верстві. В старину закуповували богаті купцї залюбки земельні маєтности льокуючи тут свій капітал. Земля стала ся предметом фінансових спекуляций. Рільники попадали в довги, позбували ся своїх ґрунтів, та мандрували у міста, всї роботи пільні перейняли й тут невільники. До того 55-лїтня війна тяжіла найбільше на бідних і вже Аристотель звернув увагу на се, що у війнї частина людности стає незмірно богата, а друга цілковито убожіє. З сим кріпшала полїтична могучість олїґархії. Сей стан річий тревожив сучасних визначних мужів і автор наводить вискази Аристотеля, Плятона, Аристофана, Демостена, де вони остро критикували той капіталїзм, подібно як се в нових часах робили Сен-Сімон, Прудон, Ляссаль і Маркс. Далї малює автор виставне житє богатих капіталїстів, упадок етичного почутя, коррупцию — головно в Атенах. Від IV-го ст. замітне постійне чисельне зменшуванє середного

стану. Одначе мимо сего заостреня суперечности між богатими і убогими, у політичнім розвою панує прінціп свободи і рівности. Навіть Америка не дійшла до сеї степени демократизма, який находимо в Атенах у 5-ім ст. Одначе з причини нужди робучих верств сей демократизм зіставсь теоретичним, без найменшої практичної вартости. Тому то Аристотель каже, що ἡ τελευταία δημοκρατία мусить бути суспільна, мусить помогти масї до тревалого добробиту. Він іде дальше і каже, що коли всї горожане мають бути рівні, то й посїлість їх мусить бути рівна. Frobenius L. — Die Weltanschauung der Naturvölker, Weimar, вел. 8°, ст. XV+427. Погляд на сьвіт звязаний тїсно з релїґійним поглядом. Питане про початок африканської культури пересуває ся що раз то більше до островів Тихого Океану, відкіля йшла течія до Африки і Америки. Незнане відносин малайсько-неґрицької культури є причиною, з якої африканська етноґрафія була так замотаною. Се не підлягає сумнївови, що в часах доісторичних була величезна мандрівка народів з полудневої півкулї на північну. Автор розслїджує отже погляди на сьвіт народів малайської раси. Перша часть посьвячена малайським птичим мітам, друга розвоєви погляду на сьвіт у східних, третя — у західних краях. Остаточний вислїд працї підтверджує походжене африканської культури зі сходу. Cunningham W. — An essay on Western civilization in its economic aspects (ancient times), Cambridge, вел. 8°, ст. XII+220. Праця ся хоче показати вплив, який мали економічні обставини на історичний розвій старини. Перший відділ займає ся сходом, другий Греками, третїй Картаґенцями, Римлянами і Византийцями. Много важних річий пропущено, як нпр. розвій процентової стопи. Авторови незвістні видане Момсена Edictum Diocletiani de pretiis і найновійші працї по грецькій історинї.

Поодинокі помічні науки історнї не мають богатої лїтератури, як се вже виходить з вузких округів їх студий, а також із обставини, що вони переходять допорва першу стадию розвою. Ricci, Serafino — Epigrafia latina. Trattato elementare con esercizi prattici e facsimili illustrativi, Milano, ст. XXXII+447. Підручник вельми практично уложений, з 65 таблицями. Поділений він на 6 частий: история римської епіґрафіки, обяснене цїли і методу сеї науки, подїл римських написий що до віку, змісту, або цїли, написи вотивні, нагробні і почестні, епіґрафічні документи офіцияльного характеру. Вельми цїнний альфабетичний покажчик сиґлїв. Wessely C. — Schrifttafeln zur älteren lateinischen Paläographie, Leipzig, f. ст. 12, табл. 20. Задача, якої автор підняв ся, дуже вдячна, але публїкация ніяк не вдоволяє вимог, які ставить ся до сего рода видавництв. При незручнім рисунку текст засїяний помилками. Chatelain, Émile —

Paléographie des classiques latins. Collection de fac similés. Treizième livraison, Paris, f. Поодинокі зошити сеї хосенної публїкациї появляють ся в незвичайною точністю і приносять ріжнородний інтересний матерням для фільольоґів і палеоґрафів. 15 таблиць сего випуска і замітки долучені до них вводять нас у критику текстів Сенеки, Квінтіліяна і Валерия Максима. Paoli, Cesare — Programma scolastica di paleografia e diplomatica, III, 1. (Diplomatica), Firenze, 4°, ст. 158. Rosemund, Rich. — Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon vornehmlich in Deutschland-Oesterreich. München, вел. 8°, ст. X+125. Nostitz-Rieneck, R. v. — Zum päpstlichen Brief- u. Urkundenwesen der ältesten Zeit (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 151—168). Tangl M. — Die päpstlichen Register von Benedikt XII bis Gregor XI (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 287—309). Найбільш специяльних розвідок приносять ще хронольоґія і нумізматика. Ми згадуємо лише важнїйші. Lehmann C. F. — Zwei Hauptprobleme der altorientalischen Chronologie und ihre Lösung, Leipzig, 8°, ст. X—224. В 1884 р. найдено фраґменти повного катальоґу вавилонських королїв, яка сягала аж у 3-те тисячлїте назад. Але тут бракує королїв від середини 8 ст. аж до 10-го. Через се не можна було означити точно часу володїня давних королїв. До помочи прийшла напись в Бавіян, де сказано, що 418 лїт перед здобутем Вавилона Сангерібом (689) вавилонський король Мардукнадінахе відобрав Тіґлятпілезерови I статуї богів. Одначе ся дата для Тіґлетпілезера I (1106) суперечить иньшим жерелам. Автор каже читати на написи в Бавіян 318 замісць 418 і на тій основі укладає цїлу хронольоґічну систему. По нїй починає ся перша вавилонська династия коло 2300 р. пер. Хр., володїнє Касситів коло 1688 р. Се питанє дотикає також і египетської хронольоґії, особливо володїня Тгутмозіса, яке автор визначає на 1515—1461 р. Друге питанє дотикає написи Набонеда, що Нарамзін володїв 3200 лїт перед ним (отже 3750 пер. Хр.). Автор каже й тут читати не 3200 а 2200. Simon — Vereinfachtes Verfahren jüdische u. christliche Daten in einander umzurechnen. (Monatschs. für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 265—272). Подає новий скорочений спосіб переміни жидівських дат на християньскі і навпаки. Коли хочемо нпр. обчислити, коли припадає 1 Nissan 5576, шукаємо 1 Tischri 5576 р., визначуємо на який день христ. календаря припадав сей день, а потім находимо 1 Nissan. Колонгъ И. де — Автоматическое составленіе пасхальной таблицы. (Записки императ. акад. наукъ, С.Петербургъ, т. VI, N. 7, ст. 1—57). Для обчисленя дня сьвяткованя Великодня зложив Ґаусс 1800 р. незви-

чайно прості формули, котрими похіснував ся академик Буняковский для уладженя пасхальної таблиці. Одначе формули Ґаусса дають спромогу зложити автоматично пасхальну таблицю на вічний час для Юліянського календаря і для кождого столїтя осібно для Григориянського. Таку таблицю подає автор і просторо поясняє прінціпи, на яких вона заснована. Grotefend H. — Taschenbuch der Zeitrechnung d. dt. Mittelalter und der Neuzeit. Hannover, ст. 166. Особливо нумізматика має вже кілька часописий, посьвячених сему предметови, як: Gazette numismatique français dirigée par F. Mazerolle et éditée par R. Serrure; Zeitschrift für Numismatik; Journal international d'archéologie numismatique — і туди відсилаємо всїх, що хочуть близше пізнати цїлий рух на сїм поли. F. Imhoof Blumer — Bithynische Münzen (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I, Athenes, ст. 11—36). Автор описує переховані монети поодиноких бітинських міст. Більша їх частина походить з римських часів. Загальних виводів не дає нїяких. U. Köhler — Über die attische Goldprägung (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 5—16). Перший, що доказав істнованє аттицьких золотих монет, Beule, думав, що в Атенах били золоті монети від половини 5-го ст. Пізнїйші учені обмежили час вибиваня сих монет на початок 4-го ст. Автор мав при своїм розслїдї 32 золоті аттицькі монети під рукою. Він дїлить їх на 2 кляси; з тих першу кладе на 406/7, рік а другу на половину 3 ст. B. Pick — Thrakische Münzbilder (Jahrb. d. kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 134—174). Автор вибрав предмет незвичайно інтересний і трудний, бо мало доси опрацьований. Монети грецьких міст у Тракиї незвичайно богаті образами, що мають значінє археольоґічне і мітольоґічне. Хоч, як всюди, не бракне й тут конвенционалних типів, росповсюжених головно римською монетою, одначе стрічають ся образки творів штуки предметів культу міст або краю, котрі нам не переховали ся нїякими иньшими способом. Особливо детайльно описує автор монети, на яких представлений Орфей, Геракль (цикль 12 робіт), великий бог з Одесса, Аполльон. Типи всї грецькі; одначе монети роблені на тракійській земли. Kirchner, Joh. E. — Zur Datierung der athenischen Silbermünzen der beiden letzten vorchristlichen Jahrhunderte (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 74—105). Автор дїлить переховані з сего часу монети на три доби: I 196—186 пер. Хр. II 186—146, III від 146 р. до половини I ст. З 88 монет означує 50 зовсїм докладно що-до року їх вибитя. При розслїдї замічає, що монетний уряд був приступний лише першим аттицьким родинам. Seeck O. — Zu den Festmünzen Constantins und seiner Familie

(Zeitschr. für Numismatik. Bd. 21, ст. 17—65). В 4-ім ст. істнував між Римлянами звичай при празничних нагодах давати приятелям дарунки, — в першій мірі тим котрі були присутні при самім празнику. Ті дарунки були звичайно в виді монети або медалї величини 2-ох солїдів і звали ся sportula. Того звичаю придержували ся й цїсарі та їх родини і про такі sportula Константина і його родини говорить наведена висше розвідка. Meier, P. I. — Zur mittelalterlichen Geschichte und Münzgeschichte der Unterelbe (Zeitschr. für Numismatik. Bd. 21, ст. 118—167). Почин до сеї розвідки дала нахідка брактеатів в Hohen-Voffin в весною 1893 р., яка дала не лише много незнаних досї монет але й деякі поясненя для монет з иньших нахідок. Автор відкладає сам опис нахідки на пізнїйше, а тут обговорює лише деякі особливо важні пфенїґи. Для ґенеальоґії важні отсї публїкациї: Lorenz, Ottokar — Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie. Stammbaum und Ahnentafel in ihrer geschichtlichen, soziologischen und naturwissenschaftlichen Bedeutung. Berlin, 8°, ст. IX+489. Книжка дїлить ся на 3 части і вступ. У першім віддїлї розвиває автор понятє ґенеальоґії, у другім розділює становище сеї науки серед наук взагалї, а у третім обговорює ґенеальоґію й історию. Далї наступають уступи: ґенеальоґія і право, ґенеальоґія і природничі науки, ґенеальоґія і психольоґія та психіятрия, ґенеальоґія й історичний розвій. Короткими кінцевими замітками кінчить ся вступ. Перша частина книжки Л—а містить науку про родовий пень, при чім він ударяє на ненаукове перемішуванє понять „Ahnentafel“ і „Stammtafel“. Друга частина займає ся як раз сими „Ahnentafel“, а третя переходить зовсїм на медичне поле, обговорює теорию дїдичности. Ся остання частина стрітить мабуть богато протесту зі сторони фахових людий. Siebmachers — Wappenbuch. Lfg. 424—428. Випуск 424 і 426 про моравську шляхту, випуск 425 про шляхту Хорватиї і Славониї, випуск 427 шляхта семигородська, випуск 428 — шляхта російських прибалтийських областий. Kowalewski, G. — Der Hülsbusch in d. Heraldik; mit besonderer Berücksichtigung der hamburgischen Wappen (Zt. d. Ver. f. hamburg. G. 10, ст. 337—84 табл. 21). Bárczay, O. — A heraldika kézikönyve. Budapest, ст. 714.

Незвичайно богату лїтературу має старинна археольоґія. Наука ся дійшла тепер у многім ідеальної докладности і принесла историї богато нового, чого иньшою дорогою дістати-б годї. Тому то й ми звертаємо у сегорічнім огляді більшу увагу на археольоґічну лїтературу, як се зробили попереднього разу. Для лїпшого перегляду обговорюємо на тім місци лише нечисленні загальні публїкациї, а специяльні при огляді

лїтератури за ті краї, яких вони дотикають. Otte, Heinrich — Archäologischer Katechismus. Leipzig, 8⁰, ст. VIII+152. Незвичайно важний підручник до введеня в історию і археольоґію церковної штуки середнїх віків. Наведена лїтература, котра, правду кажучи, моглаб бути повнїйша, показує дорогу до глибшого студиюваня певного питаня. Незвичайно богато місця посьвячено тут архітектурі, через що іконоґрафія випала за скупо. Armellini, M. — Lezioni di archeologia cristiana. Roma, 16⁰, ст. 679. Згадаємо ще одну замітну публїкацию по фільозофії штуки. Vischer, Friedr. Theod. — Das Schöne und die Kunst. Zur Einführung in die Ästhetik. Stuttgart, вел. 8⁰, ст. XVIII+308. Імя Фішера знане не лише між учениками, але й у ширших кругах. Тому з незвичайним заінтересованем приймала публика сей початок видавництва його лекций. Коли тут не все найшло ся як слїд, се треба оправдати тим, що покійник не полишив зладженої рукописи, лише нариси, які доперва треба було доповнювати із стеноґрафічних записок. Перша частина обговорює загальні естетичні понятя, друга обіймає загальну науку штуки. Обі частини творять вступ до науки про поодинокі штуки. Спосіб представленя дуже приступний і для початкового обзнайомленя.

Під кінець переходимо до збірників і компендий культурних і історичних: Tiele, C. P. — Elements of the Science of Religion, Part I. Morphological. Édimbourg, 8⁰, ст. VIII+302. В сім першім томі розроблена морфольоґія релїґій, себто безнастанні зміни форми, наслїдком непереривного розвою релїґійних ідей. По короткім начерку методу, якого, по думцї автора, треба вживати при научнім розслїдї сего предмету, находимо пояснене понятя релїґійного розвою. По тім наступає огляд розвою релїґій природних, почипаючи від найнизших аж до тих, котрі автор зве етично-спірітуалїстичними (юдаїзм, браманїзм, конфуціянїзм, іслям, маздеїзм і на решті: буддізм і християнїзм). Всї релїґії є або теантропічні (θεῖον ἐν ἀνθρώπῳ) або теократичні. Перша форма доведена до перфекциї в арийській расї, друга в семітській. В останнїх уступах говорить автор про вплив, який мали одиницї на розвій поодиноких релїґій. Weiss, Joh. Bapt, — Weltgeschichte 2 & 3 Auflage 22. Bd. 1809—1815. Graz, вел. 8⁰, ст. XIV+914. Останнїй том великої історичної компендиї, писаної зі становища строго католицького. Вона замітна із-за просторих оглядів історії лїтератури і наукового руху. Annegarus — Weltgeschichte in 3 Bänden. Nach des Verfassers grösserem Werke neu bearbeitet von Franz Fassbaender u. Joseph Vaders. 9 Aufl. Münster, вел. 8⁰. ст. X+385, VII+293, IX+431. Lavisse, E. et Rambaud A. — Histoire générale. Tome IX et X. Paris, 8⁰,

а. XVIII+917. Обіймає майже цілу першу половину нашого століття (1800—47). Fontane M. — Histoire universelle. T. IX: Les Barbares (117—395 après I. C.) Paris, 8°, ст. 518. Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der histor. Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von E. Berner. XIX Jahrg. 1896. Berlin 1898, ст. XVIII—280—512—317—352. Сей том так важної публікації для історичної науки виріжняє ся користно від попередніх тим, що тепер виріжнено сильнїйше як попереду, замітні вартістні праці від дрібних нарисів і компіляций. Всюда звернено увагу на питаня основного значіня і обговорено їх з глубоким зрозумінєм та критичним осудом. Історию Росиї від 1713 р., України (Südrussland), Чехиї, Моравії, Угорщини і деякі иньші відділи переложено до дальшого тому.

II. Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

Попереду виписуємо кілька праць, що обговорюють історию і культуру старинних віків в цїлости: Kamgers, Franz — Die Idee von der Ablösung der Weltreiche in eschatologischer Beleuchtung (Histor. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. Bd. 19, ст. 453—446). В незвичайно старанно і бистроумно зложеній студиї переходить автор всї т. зв. історнозофічні системи старинного сьвіта і віднаходить в них ідею дідичности великих держав по собі. У перве підмічує сю ідею у пророка Даниїла. Доволї просторо обговорює перекази й оповіданя про Александра Великого і сильно зазначує жидівсько-есхатольоґічний їх характер і початок. Дальший розвій міту про Александра у західно-европейських краях, роман Псевдо-Каллїстена і Псевдо-Методия відкладає автор до дальшої частини. Kaerst I. — Studien zur Entwickelung und theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum. München, вел. 8°, ст. VII+109. Розвідка обмежує ся головно на грецьку старину а на римский державний устрій звертає доперва тодї увагу, коли сей попадає під вплив гелленїзму і коли монархія стає головною формою полїтичного житя. Найінтереснїйші частини сеї праці, се уступи: „Монархія в загальних відносинах до полїтичного житя Греків“ та „Розвій монархічної теориї під впливом софістики і сократичної фільозофії“. Тут показує автор, як власне серед аттицької демократиї зумів розвинути ся безмежний індівідуалїзм, як грецька фільозофія підчеркувала хосенність і потребу такого індівідуалїзму і як зродив ся через се настрій серед суспільности, що уладив дорогу монархічному порядкови. Тому то Александер Великий не потребував бороти ся з великими перепонами і находив прихильність. Держава його була здійстненєм космополїтичних змагань

грецьких фільозофів. Hultsch, Friedrich — Die Gewichte des Alterthums. (Abh. der königl. Sächsisch. Gesellsch. d. Wissensch.; philol. hist. Classe. Bd. 18, ст. 1—205). В незвичайно старанно обробленій студиї старає ся автор звести всї найріжнороднїйші системи ваг в старинї на одну спільну міру. За таку приймає єгипецьку „Deben" з її десятиною „kite" тому же що римський фунт = як раз 36 кіт, на унцию приходило 3 кіти, на найстарший денар $^1/_2$ кіти, на аттицько-сольонську міну 48 кіт, а на решті на норму легкої вавилонської міни стільки кіт, скільки у 60-ій системі перший степень від одиниці в гору має одиниць. Tiele — Geschichte der Religion im Altertum bis auf Alexander den Grossen. Bd. 2. Th. 1. Gotha, 8⁰. Сей том посьвячений релїґіям іранських народів. von Cohausen, August — Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters. Herausgegeben von Max Jähns. Wiesbaden, 8⁰, ст. XLVI—340. Праця видана вже по смерти ученого, звістного зі своїх робіт по римській археольоґії. Перший віддїл описує первістні укріпленя, себто ті роботи, котрі зроблено для оборони житя і володїня, примітивними знарядами безпосередно з предметів, які подавало окружене, без огляду на час і нарід. Отже плоти, остроколи, палїсади, будівлї на палях (Pfahlbauten), вали, мури. Особливо довго розводить ся про мури грецьких і галлїйських кріпостий. Другий віддїл, про укріпленя Римлян, розбирає попереду ріжницю старинного і сучасного профілю. Незвичайно інтересний огляд укріплень римських провінций, за всї століття від Цезара до Юстиніяна. Тут стрічаємо велику ріжнородність форм, яка толкує ся не лише ріжницею місцевих обставин, але й змінами військового ладу і тактики ворога. Далї переходить автор до опису середновічних укріплень німецьких міст, сіл і церков, при чім задержує ся довше при описї оборони брами. 5-тий віддїл посьвячений описови замчищ рицарів Марийського ордена, які зі стратеґічного боку стояли доволї високо. За сим іде опис італїйських і норманських кріпостий. В останнїм роздїлї находимо пояснене переходу до модерних укріплень, які викликав винахід стрільної зброї.

Переходячи до історії поодиноких країв підчеркуємо ще раз незвичайний розвій археольоґічної науки і несподївані вислїди, до яких істория при її помочи доходить. Аби зрозуміти цїлий вплив археольоґії на пізнане старинного житя, особливо східних народів, вистане порівнати підручники до старинної історії з перед 15—10 лїт з теперішними. Головно цїле пізнане внутрішного устрою і культурного старинного житя завдячує істория сїй науцї.

1. Египет і старинний схід. Головна часопись по етнольоґії: „Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Egyptiennes et

Assyriennes de G. Maspero, подає від кількох лїт незвичайно інтересний огляд найновійших відкрить і розкопок на сему полї, під заголовком: Notes et remarques (Vos. 20, ст. 72—86, 133—146). Першу частину зладив G. Daressy, а другу A. Wiedemann. В замітцї ч. 148 подає Daressy звістку про новонайдені два королївські імена, яких нема на туриньскім папірусї. По всякій імовірности вони належать до першої половини XIV династиї. 149. На папирусї в Ґізег найдено напись гієратичну дуже старинну з іменем ще одного невідомого короля, як автор догадує ся з VI династиї. 150. В лютім 1896 найдено в Gournah гріб з часу XVIII династиї, з численними написями. Замітки 151—161 обговорюють дрібнїйші находки. В ч. 162 автор на основі нових розслїдів справляє свою похибку, зроблену давнїйше і каже, що королева Mehit-n-usekht не була материю Псаметіка, а його жінкою. Wiedemann починає свій огляд від замітки, що його теория висказана ще в 1878 р. (Aeg. Zeitschr.): немов то король Амазіс володїв через лїт спільно зі своїм попередником Апріес-ом оправдала ся тепер цїлковито. Дальші звістки ч. 2—11 дотикають дрібних питань мітольоґічних і находок скульптурних. Henning, Ch. L. — Die neuesten Forschungen über die Steinzeit u. die Zeit der Metalle in Ägypten (Globus, Bd. 74, ст. 75—79, 208—211). Реферат про вислїди останнїх робіт знаменитого французького еґіптольоґа Морґана. Морґан є прихильником теориї, що властиві Єгиптяне прийшли з Азиї і доказує се майже безперечно фактами із культурного житя сего народу. Ріжниця між автохтонами долини Нїля і прихожими Єгиптянами удержала ся довго; вона замітна ще нинї при розкопках, бо похороннї звичаї у обох рас були ріжні. З незвичайною бистротою ума складає французький учений образ житя і культури тих автохтонів з над Нїля, на основі нечисленних находок з каменної епохи. Virchow Rud. — Über die ethnologische Stellung der prähistorischen u. protohistorischen Ägypter nebst Bemerkungen über Entfärbung und Verfärbung der Haare. Berlin. Останнїми часами найдено в околицї Абидос множество малих гробів, у котрих тїла лежали поодиноко, окриті шкірою і матами. Гроби ті мають так незвичайний вигляд, що Флїндерс Петрі приписав їх новій расї. Автор розглядає одну прикмету людий так похованих, вельми важну до означеня раси, себто волосє. Переважно краска волося показала ся брунатною, одначе деякі місця або лише кінцї волосків виріжняють ся замітно ясною, жовтавою або червонастою краскою. Отже прояву сю толкує В. не закрашенєм волося, а зблякованєм під впливом довгого часу. Волося се не підходить анї на Лібійцїв анї на Муринів. Питаня про заховане сеї окремої раси від доісторичних часів аж до нас не рішає нї

в один ні в другий бік. Wiedemann A. — Observations on the nagadah period. Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 107—122. Лупкові плити з часу перед IV династиєю найдені в гробах типу Nagadah пояснив Морґан, зовсїм справедливо, тобто, що се амулети. Одначе близші детайлї вимагали ще основнїйшого розслїду і сю задачу взяв на себе автор наведеної розвідки. Він звертає увагу на ріжні ґеометричні рисунки на плитках і пояснює їх значіне. Borchardt Ludwig — Über das Alter der Chefrenstatuen (Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk. Bd. 36. ст. 1—18). Нї один історик не подумає, що образ Кароля Великого зроблений Дірером може бути автентичним портретом сего короля. Одначе в египтольоґії сеї системи досї всї придержують ся. Коли на якій нахідцї виписане імя якого там короля, вже без сумнїву вона походить з часу сего короля. Найклясичнїйшим прикладом сего можуть бути статуї Хефрів, найдені в сьвятинї коло Ґізег 1860 р. Доси всї їх вважали за памятки з часу 4-ої династиї. Автор подає дуже основні докази, що сї статуї походять з часу далеко пізнїйшого, найімовірнїйше з часу 25-ої династиї. Bissing — Eine Bronzeschale mykenischer Zeit (Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts Bd. 13. ст. 28—56). Бронзова чарка найдена в мартї 1896 р. на захід від Теб, у скальнім гробовищи з часів Аменофіса III. Автор не обмежив ся обговоренєм сеї одної памятки штуки. Він зібрав увесь досї відомий матеріял і доходить на його основі ось до яких вислїдів: В другім тисячолїтю витворила ся в Сириї і північній Мезопотамиї кераміка і торевтика, котра при многих самостійних прикметах приняла де-що з египетської штуки. Вона стоїть також у близькій звязи з Кипром, але брак їй всїх характерних микенських прикмет. Ся штука розвивала ся під все сильнїйшим впливом египетської, а потім і ассирийської, і перейшла у мішанину знану під назвою финїкійської штуки. Spiegelberg Wilhelm — Die Balinschrift Amenophis' III auf der Flinders Petrie-Stele (Recueil de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20, ст. 37—54). Напись вичисляє будівлї Аменофіса III, і описує їх незвичайно фантастично, немов які казочні замки. Sethe Kurt — Altes u. Neues zur Geschichte der Thronstreitigkeiten unter den Nachfolgern Thutmosis' I (Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk. Bd. 36, ст. 24—81). Попереднього року подав у тій часописи Naville розвідку про заворушеня і боротьбу за престол, які настали зі смертию Тутмозіса I, при чім прийшов до вислїдів зовсїм суперечних з поглядами автора. Тому д. С. збирає ще раз тут все, що висказав досї по сему питаню і дещо нового, та підпирає новими доказами, доказуючи заразом нестійність виводів Naville-а. Головний спір іде тут про відносини спо-

рідненя між соперниками за престол, особливо про Тутмозіса III і Макеру. Автор вважає Тутмозіса III братом Макери, а не її братанком або пасербом. Bissing F. von — Stierfang auf einem ägyptischen Holzgefäss der XVIII Dynastie (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts. athenische Abth. XXIII 2, 3. ст. 242—266). При розкопках в Кагун найшов учений Пері у пізнїйших гробах 18-ої династиї деревяну посудину з малюнком вирізаним на зверхнїй поверхни. Сей малюнок представляє польованє. Автор підчеркує незвичайну, як на єгипетську штуку, рухливість постатий і находить велику схожість зі стїнним малюнком, який найшов Шліманн в Тіринтї. Мущини, одїті не в єгипетські костюми, нагадують мало-азийських наємників. А про те технїка чисто єгипетська (вирізані лїнії напущені зеленою краскою). Далї порівнує д. Б. посудину з иньшими нахідками, що переховують ся по ріжних музеях, начеркує коротко відносини грецької штуки до єгипетської і приходить до виводу, що хоча Микенцї й забрали деякі мотиви з Єгипту, то лученє тих елементів у артистичну цїлість — се виключно заслуга грецького ума. Baillet Aug. — Le temple d'Apet à Carnac. (Rec. de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie Egyptiennes et Assyriennes. Vol. 20. ст. 100—111). Ebers Georg — Die Körpertheile, ihre Bedeutung und Namen im Altägyptischen. (Abh. der philos.-philolog. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wissensch. Bd. 21, ст. 81—174). Доси не звернено уваги, як важну ролю відграють части тїла не лише в медицинї, але й у многих иньших сферах єгипетського житя, а прецї се кидає ся в очи в цїлій єгипетській лїтературі. Автор задумує сею розвідкою роз'яснити погляд Єгиптян на цїлий ряд житєвих питань і притім помогти лексикальним розслїдам. Відповідно до сего дїлить він розвідку на дві части. У першій обговорює значінє яке у Єгиптян мали части тїла людського, а часом і звіриного. Друга вишукує їх імена у ріжних часах і порівнує. Головним жерелом для сего питаня є „книга померших" (Todtenbuch) і їй споріднені письма, маґічні рукописи і релїґійно-мітольоґічні уривки. Maspero G. — A travers la vocalisation Égyptienne. (Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20, ст. 146—161). Grenfell, Bern. and Arthur Hunt — The Oxyrhynchos Papyri. With eight plates. London, 4⁰, ст. XVI+284. Детайлї з величезної нахідки папірусових рукописий подали видавцї до відомости вже попереднього року. (Пор. „Записки" т. XXII Наук. хрон. 6). Тепер надрукували вони цїлу першу частину рукописей, і що року має появляти ся оден том. Сей перший том містить: I, теольоґічні кусники ч. 1—6. II. Нові клясичні фраґменти 7—15. III. Уривки звістних вже клясичних писателїв 16—29. IV. Латинські рукописи 30—32.

V. Документи з перших 4-ох століть 33—124. VI. Документи з 6-го і 7-го ст., 125—158. VII. Опись недрукованих документів 159—207. Се все зладжено до друку за 11 місяців, від коли 280 пак привезено до Анґлії. Aegyptische Urkunden aus den kōnigl. Musseen zu Berlin. Herausgegeben von der Generalvervaltung. Griechische Urkunden 2. Bd. 10—12 Heft. 3 Bd. 1 Heft. Berlin, вел. 4°. Сї зошити кінчать том 2 і починають 3-ий. Остатнїй зошит т. 2-го містить indices і доповненя, між ними копію інтересного латинського папіруса ч. 628 (зошит 10) з едиктами Августа, і формами букв важну для палеоґрафів.

Ассиріольоґія, новійша від єгиптольоґії, виказує останніми часами також незвичайний розвій. Особливо хетитське питанє оброблено сего року славно. Scheil O. P. — Notes d'épigraphie et d'archéologie Assyriennes. (Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20. ст. 55—71, 200—210). Се збірка ріжних справоздань і заміток про найновійші відкритя, яка у сім журналї ведеть ся вже пару років. У 30-ій замітцї розказуеть ся про фраґмент нового оповіданя про потоп сьвіта, з часу короля Аммізадуґи. Поданий тут заразом і текст сеї написи на таблицї. У 31-ій йде річ про релєф, який показує похоронний вавилонський обряд. Сей релєф є тепер в музею в Царгородї, куда його забрали з нахідки в Zerghoul у Халдеї. 32 Про богиню Іштар під символом корови. 33 Про оден мітольоґічний фраґмент найдений в Сіппара зі старо-вавилонською написю. 34 Учений Sayce подав тамтого року звістку про найдене імени нового короля Rim-Anum. (Proceedings. 1897 ст. 73). Автор найшов тепер 12 юридичних табличок у музею в Царгородї, котрі підписані також тим іменем. По письмі прикладає він їх до епохи короля Гаммурабі. 35 Подає напись з новим іменем короля: Tukulti bêl niši. 36 Новий додаток до написи короля Bur-Sin. 37 Публїкация нового землеписного спису. 38 Кілька дрібних написей на каменях. 39 Мініятурна клинова напись на цилїндровім амулетї. 40 Шлюбна ассирийська умова, де в однїй части вичисляє ся, що муж приносить до удержаня сім'ї, а у другій посаг жінки. Се зовсїм новий додаток до культурного житя Ассирийцїв, бо досї не оголошено ще нїчого подібного. 41 Хартия наданя з епохи короля Набу-шум-ішкун. Ball C. I. — Babylonian Hieroglyphs (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 9—23). Автор подає новий доказовий материял, що єгипетська і китайська гієроґлїфна система взяла початок з лїнійного халдейського письма, яке потім дорогою повільного розвою перейшло у відому клинову форму. Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Parts III—VI 199 таблиць —

тексти, що сягають 2-го і 3-го тисячолїтя пер. Хр., написи королїв Ур і династиї Гаммурабі-го. Feuchtwang D. — Assyriologische Studien IV (Monatschrift für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 145—154). Частина довшої розвідки, що займає ся критикою сьвятого письма стар. завіту. Тут доказує автор, що Йозуа (VII, 21) не робить історичної похибки, коли каже, що Вавилонцї володїли Палестиною. Дві написи Гаммураба дають певне сьвідоцтво про володїнє Вавилонцїв в Палестинї під кінець 3 тисячолїтя. Ґудеа брав будівляний матерыял з „західного краю" (= Палестина). Також і пізнїйші королї аж до Тіґлят-Пілєзера I мали не лише зносини з Палестиною, але й володїли нею. Kennedy I. — The carly Commerce of Babylon with India 700—300 b. c. (Journ. of the royal Asiatic Soc. ст. 241—288) — визначує старинні дороги караванної торговлї, а далї розбирає питанє: від якого часу почалась правильна морська торговля між західною Азиєю і Індиями і доходить до висліду, що доволї пізно, бо доперва в 7-ім ст. пер. Хр., та що старинна торговля Єгиптян, Вавилонцїв і Арабів зі сходом не обіймала Індиї.

Відколи в 1870 р. віднайдено в Hamât памятки з незнаними досї письменними знаками, котрі названо хетитськими, бо Ассирийцї і Єгиптяне називали півн.-зах. Сирию іменем Hātē, много учених силкувало ся відчитати сї написи. Се повело ся доперва Єнзенови 1893 р. і він висказав зараз здогад, що бесїда написей є індоґерманська, найбільш зближена до вірменської. Сего року вийшла праця, що містить результати всїх його дотеперішнїх дослїдів: Jensen P. — Hittiter und Armenier. Strassburg, 8⁰, ст. XXVI—225. Починає він описом народу і краю „Hatio-Hayk". Відкидає назву „хетити", бо Hātē є понятє ґеоґрафічне а не етноґрафічне. Подає перегляд доси опублїкованих написей, їх перепись і переклад, о скілько їх можна було відчитати. До сего навязує розвідку про хетитське письмо і вважає його перерібкою єгипетського, далї говорить про мову та її схожість з вірменською. В тім напрямі йде він так далеко, що ідентифікує Хетитів з Правірменами. Автор кінчить свою книжку оглядом хетитсько-вірменської історий. Тут особливо замітне його нове поясненє битви під Каркеміш і означенє границь килїкійської держави на основі границь перської сатрапії Килїкії. Праця ся має без сумнїву епохальне значінє. Conder C. R. — The Hittites and their language. London. 8⁰, ст. X+312. Не дорівнує зовсїм попереднїй роботї. Написи хетитські походять, на думку автора, з часу 2250—1500 пер. Хр., самий-же нарід вважає монгольським (!). Його виводи про письмо, про спорідненя письма клинового і єгипет. гієроґлїфів з монгольським відповідають вповнї дальшим акад.-ассир.-грек-лат.-інд.-єгипт.-сирийським мітольоґічним порівнаням. Недавно оголосив учений

Chantre справозданє зі своєї Mission en Cappadoce в роках 1893 і 94. Се мабуть найважнїйша археольоґічна праця, яка появила ся в останнїх лїтах. Відкритя, зроблені у двох Хетитських осередках Boghaz Keni і Euyuk, кинули нове і несподїване сьвітло не лише на археольоґію Малої Азиї, але на много питань що тикають культурного житя західної Азиї і Єгипту в старину. Про важнїйші находки Chantre'a подає коротке резюмé: Sayce A. H. — Assyriological Notes. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 250—262). Незвичайно інтересне особливо відкрите численних кусників табличок з клиновими написями, в Boghaz Keni. Форма азбуки иньша як у звичайних, і дуже можливо, що ті написи вияснять темну і довго обговорювану загадку про хетитські гієроґлїфи.

Piepenbring — Histoire du Peuple d'Israel. Paris, 8⁰. Прегарна праця, що має метою спопуляризовати найновійші наукові висліди на сему полї. Обіймає полїтичну, лїтературну і релїґійну історию Ізраильтян від найдавнїйших часів аж до Антіоха Епіфана. Sayce A. H. — The early History of the Hebrews. London. Книжка написана зі становища чисто археольоґічного. Автор вихіснував тут, з великою зручністю і знанем предмету, всї відкритя в Єгиптї і Вавилонї до обясненя старозавітних книг. Почнвае він від початків еврейської раси у вавилонськім краю Ур, переходить часи патриярхів, їх оселенє в Єгиптї, вихід відсїля, оселенє в Палестинї аж до смерти Соломона. Loisy, Alfred — Le monstre Rahab et l'histoire biblique de la création (Journal Asiatique. Neuvième Série. Tome XII, ст. 44—67). В новійших часах часто звертали увагу на замітну схожість між вавилонською поемою про сотворенє сьвіта і біблїйними памятками. В 1895 р. учений Герм. Ґункель віднайшов слїди більш-меньш певні, які головний епізод поеми, боротьба Мардука з Тіаматом, полишив у біблїї від перших роздїлів ґенези аж до XII-го апокалїпса. Дїйстно находимо тут противника Ягви, названого Рагаб, і він замішаний подібно як Тіямат в оповіданє про сотворенє сьвіта. Автор обговорює тут відносини обох тих постатей з огляду історичного і лїтературного. Oppert Julius — Noli me tangere. A mathematical Demonstration of the Exactness of Biblical Chronology. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 24—47). Від довгого часу війшло в звичай вважати дати подані у старозавітних книгах за цїлковито неправдиві. В теперішнїм розцьвітї ассиріольоґічних студий учені переконують ся, що-раз то більше, що „книга королїв“ є реальною основою нашої історичної науки. Причину до сеї помилки дало первістне нерозуміне ассирийських написей, бо дати хронольоґічні не є предметом фільольоґії анї теольоґії, лише математики. Автор на основі астро-

номічних заміток на написях складає нову хронольоґію. Assurnasirabal прийшов на престол не 884 р. лише 930-го, 2 червня. Смерть Ахаба кладе автор на 854 р. а початок володїня Єгу на 841 р. пер. Хр. Віддалене часу між упадком Самариї і володїнєм Єгу зменьшує з 166 на 200 лїт. Rassam, Hormuzd — Abraham and the Land of his Nativity (Proced. of the Society of biblical Archaoology. Vol. 20. ст. 70—92). В новійших і давнїйших часах богато сперечали ся про положене краю „Ур Халдейцїв" буцїм то родинне місце Авраама, особливо від відкритя кількох клинових написей в звалищах Moggayir, на полудневім кінци Мезопотамиї, на яких приходить імя „Ур". Автор старає ся звалити ідентичність назви на написях з назвою згаданою у пятикнижію, одначе на його вислїди годї опирати ся, бо він зовсїм не обізнаний з ассиріольоґією. Lieblein J. — L' Exode des Hébreux. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20, ст. 277—288). По найбільш росповсюдженій гадцї вихід Жидів з Єгипту відбув ся за володїня Менефтеса I, сина Рамзеса II. Против сего виступав автор ще в 60-их і 70-их роках доказуючи, що ся подїя наступила за Аменофіса III, котрий по його хронольоґічній системі володів 1355—1318 пер. Хр. Тепер подає він нові докази на потверджене своєї тези. Про їх стійність годї на разї судити, бо статя ще не скінчена. Schürer Emil — Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. 3 Auflage. Bd. 2: Die inneren Zustände; Bd. 3. Das Judenthunn in der Zerstreuung und die jüdische Literatur. Leipzig, вел. 8^{0}, ст. VI+584, V+562. Нове виданє сеї книжки стало конче потрібним, через новійші дослїди на сему полї. Відповідно до збільшеня матеріялу зросла й великість працї, так що первістний 2-ий том поділено тут на 2 томи. Шкода лише, що много давних перестарілих уступів з попередного виданя (з 1866 р.!) перенесено у нове. Се замітне особливо у 3-ім томі. Schütz Ph. — Palästinensische Geistesrichtung und religiöse Parteien zur Zeit Jesu. Wien, вел. 8^{0}, ст. VI+71. Pilcher E. J. — Herodian Pottery and the Siloam Inscription. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20. ст. 213—222). Про напись сільоамску писав автор ще попереднього року, доказуючи, що вона не походить з давнїйшого часу, як з початків християнської ери. Він опирав ся головно на палеоґрафічнім критериї, на новійшій формі деяких букв згаданої написи. Тепер збиває кілька закидів противників і звертає увагу на напись на збанку найденім Warren-ом 1869 р. між плятформою храму Ірода і пол.-сх. рогом огородженя Гарам. Він походить без найменьшого сумніву з часу Ірода Великого. Отже д. П. порівнує азбуку обох написей і доходить до вислїду, що й сільоамська напись зложена у тім самім часї. Singer Wilhelm —

Das Buch der Jubiläen oder die Leptogenesis. Erster Theil. Tendenz und Ursprung. Stuhlweissenburg, 8⁰, ст. IV+322. „Книга ювилеїв“ належить до найінтереснїйших з'явищ псевдоепіґрафів старого завіта. Етіопська версия видана Дільманном і кусники латинської, видані Церіянї, повстали з грецького підкладу. По сьвідоцтву Гієронїма був первістний текст писаний по еврейськи. Що у тім творі не згадує ся про зруйноване Єрусалима, а противно вважає ся се місто осередком — то він мусїв бути зладжений перед війною з Римом. Про партийне становище автора ріжні ріжно писали. С. вважає його юдео-християнином, котрий боров ся против впливу поганства на християнїзм і против аброґациї мойсеєвого закона, за чим виступав св. Павло. Bettany G. T. — Asketsch of the history of Judaism and Christianity in the light of modern research and criticism. Ward, 8⁰, ст. 192. Lueken W. — Michael, eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenl. Christlichen Tradition von Erzengel Michael. Göttingen, 8⁰. Студия з обсягу науки порівняної реліґії, повна документів і леґенд еврейського і християнського походженя.

Про иньші східні народи лїтература дуже невеличка. Ми найшли лиш кілька замітнїйших розвідок, котрі й наводимо. Rouvier Jules — Les ères de Tripolis de Phénice. (Journal Asiatique. Neuvième série. Tome XI, ст. 1—34). Під володїнем Ахетенїдів не мав Триполїс всїх привілеґій і прав, якими хіснували ся иньші великі фенїкійські міста. Одначе опісля приходить до певного рода автономії, на що вказують самостійні триполїйські монети. Сьому питаню присьвячена сеся розвідка і доходить до ось яких виводів: 1 Триполіс випускав в протягу II ст. пер. Хр. шкіряні монети без дати. 2. Монети шкіряні і срібні з датою починають ся роком 111 пер. Хр. Срібні зникають вже в 74 р. а шкіряні йдуть аж до 67 р. по Хр. 3. Монети сї носять дату ери Селевкидів або народньої триполїйської ери. На шкіряних з часу Авґуста стрічаємо еру Акцийської битви, і то в 31—13 р. пер. Хр. Противно, ери Помпея нїколи тут не вживали. Geiger Wilh. & Ernst Kuhn — Grundriss der iranischen Philologie. I Bd. 2 Abth. 1 Lief. & II Bd. 3 Lief. Strassburg, 8⁰. ст. 160, 321—480. Перший випуск 2-го віддїлу I-го тому містить розвідку: Horn P. — Neupersische Schriftsprache. Тут містить ся часть звукословна та наука про форми зі становища історично-етимольоґічного. Через се розвідка немов доповняє етимольоґічний новоперський словар того-ж самого автора. Богато готового в сїй справі найшов автор у славних „перських студиях“ Гібшманна. Випуск II 3 містить кінець історії новоперської лїтератури ученого Ethé, де головну увагу звернено на прозаїчну гарну лїтературу.

Наукові праці вичислені на кількох сторонах. За сим іде істория Персиї від найдавнійших часів аж до упадку Сасанїдів, зладжена таким специялїстом як Юсті. Порівнанє зі звістною працею сего ученого з перед 20 років показує, як величезний поступ зробила наука історії східних народів у послїдні часи. Dahlmann Joseph — Buddha. Ein Culturbild des Ostens. Berlin, вел. 8⁰, ст. IX+223. Праця писана тим самим деклянаторським тоном, що і попередні роботи сего автора. Тут находимо вічне повторюванє тих самих висказів, що буддизм не приніс нічого нового для Індиї, що все в нїм пожичене, що його єство — лише неґация і знищенє. Супротив сего славить автор браманїзм, малює в ярких красках браманську культуру перед виступом Будди. Всї свої здогади зі студиї про Магабарату і Нірвану переносить він сюда як докази. Courant Maurice — La Corée jusqu'au IX siècle. (Archives pour servir à l'étude de L' Asie orientale IX, ст. 1—27). Жерела до старинної історії півострова Кореї маємо трох родів: китайські, з першого ст. пер. Хр. і 1-го ст. по Хр.; японські з 7-го і 8-го ст. по Хр. і корейські з часу далеко пізнїйшого часу (XII ст.), котрі одначе опирають ся на давнїйших жерелах з 4—7 ст. На основі сего материялу представляє автор відносини Кореї і Япону і її вплив на початки японської цивілїзациї.

2. Греция. І сьогорічна лїтература, подібно як тамтогорічна, виказує невелике число розвідок по політичній історії. Вся увага учених звернена тепер на археольоґічні роскопки і їх змаганя звернені до витвореня ясного образу житя приватного і культурного грецької суспільности. Ми зачинаємо від розвідок по археольоґії, переходимо потім до праць по полїтичній історії та історії грецької мови та лїтератури. Collignon Maxime — Geschichte der griechischen Plastik. 2 Bd. Ins deutsche übertr. v. Fritz. Baumgarten. Strassburg, лекс. 8⁰, ст. X+763. Праця проф. К., признана ученими за найлїпшу, заслугує безперечно на переклад на иньші мови. Сам переклад зладжений старанно і містить богато додатків і заміток переводчика. Wolters — Vasen aus Menidi. (Jahrbuch d. kais. deut. archäologischen Instituts Bd. 13, ст. 13—28). Zahn Robert — Vasenscherben aus Klazomenai (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII, 1. ст. 38—79). A. Koerte — Kleinasiatische Studien, III. (Mitth. d. kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abtth. XXIII, 1, ст. 80—153). В тій части своєї просторої студиї обговорює автор фриґійські памятки, головно скальні гроби. Сей, тепер майже зовсїм пустинний край почав вабити археольоґів від часу славних розслїдів Ramsey-a. З незвичайною докладністю перешукав сей учений цїлий край, так що ніщо замітнїйше не проминула його увага. Не так щасливий був

він при відрисованю і докладнім описаню сих памяток. Се й спонукало автора до нової подорожи у Фриґію в р. 1894—95, котрої вислїди тут подає. Перш за все простує він дві головні помилки, що не давали справедливо оцїнити фриґійські памятки: по перше, дослїдники вважали всї більші монументи за похоронні (sepulcral), а далї думали, що вони творять один ряд, на котрім можна слїдити крок за кроком переміни фриґійського стилю під впливом геленїзму, від IX ст. аж до часу Діядохів. Против сего ставить автор дві тези, котрі й доказує в розвідцї. 1. Так званий „гріб Мідаса" і всї подібні до него фасади з ґеометричним рисунком — се місця культу. 2. памятки дїлять ся на дві строго відріжнені части, між котрими лежить прогалина яких 600 лїт; всї твори, що показують вплив доспілої грецької штуки належать до епохи римских цїсарів, до 2—4 ст. по Хр. За сим слїдує детайльне описане памяток обох епох. Prott H. von — Enneakrunos, Lenaion und Διονύσιον ἐν Λίμναις. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 205—231). Six J. — Ikonographische Studien. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 1. ст. 60—78). Студия, що збирає і порівнує з'образжуванє у стариннім малярстві і плястицї історичних і мітичних осіб, тягнеть ся у сїм видавництві ще від 1895 р. В сїм зошитї обговорює автор статуї Гомера, при чім полемізує з Bernuolli-м. Szanto Emil — Stiertorso der Akropolis. (Jahreshefte des Österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 191—196). Monumenti antichi publicati per cura della Reale Accademia dei Lincei. Vol. VIII. Con 14 t. e 238 incis. Milano, вел. 4° ст. 558. Подає й сего року богато материялу та розвідок по археольоґії. G. de Sanctis видає богато тесалїйських каменів з написями, лише в части нових, Savignoni публїкує жіночу голову з Ґортини, зроблену на спосіб праксителїйських Афродит. Головна часть розвідок посьвячена пра-італїйскій культурі. Weber — Die Hochdruck-Wasserleitung von Laodicea ad Lycum (Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. 13 ст. 1—13). Ляодицейський водопровід звернув вже в XVII ст. увагу подорожника Дра Сміта, і єго описували вже не раз, хоч може не з такими фаховими технїчними знанем як сим разом. Час будови водопроводу переносить у геленські часи. O. Benndorf — Bildniss einer jungen Griechin (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 1—8). Blinkenberg Chr. — Epidaurische Weihgeschenke. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII. 1. ст. 1—23).

Дещо інтересного находимо й до грецької мітольоґії. Gilbert Otto — Griechische Götterlehre. Leipzig. 8° ст. 516. Доґма-

тика грецької віри в богів виведена незвичайно штучно. Автор силкував ся подати цілу купу нових бистроумних поглядів і насипав богато нїсенїтниць. Brown Robert — Semitic Influence in Hellenic Mythology. London. 8° ст. XV+228. Автор виступає против виводів М. Мюллера і А. Лянґа і твердить, що колись побідить „аріосемітська школа грецьких мітолоґістів". Розвідка переповнена етимольоґічними продукциями á la Berard і не має нїякої наукової стійности. Reisch Emil — Athene Hephaistia. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 55—93). Порівняна студия про спосіб представлюваня Атени Гефайстиї в V ст. перед Хр. і про культ, який їй віддавали при панатейськім сьвятї. Mommsen August — Feste der Stadt Athen im Alterthum. Geordnet nach Attischem Kalender. Leipzig. вел. 8° ст. VI+548. Нове виданє Геортольоґії з р. 1864. приносить много нового, відповідно до поступу розслїдів від 34 лїт. Замітне лише занедбанє археольоґічної части і поминенє новійших археольоґічних робіт. O. Rubersohn — Kerchnos. (Mitth. d. kais. deut. Archäol. Instituts. athenische Abth. XXIII. 2, 3. ст. 271—306). Розвідка до археольоґії елевзинського культа. Verrall A. W. — Death and the Horse. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII. part. I. ст. 1—14). Розвідка обговорює питанє, чи Греки, а властиво чи гомерицькі поети лучили понятє смерти з вображенєм коня. Питанє се важне для археольоґії штуки тай для релїґії. Чи поети описували Гадеса, бога смерти як „бога гарних коний"? Чи так треба толкувати слово κλυτόπωλος? Автор перечить сему. Таке розуміне річи не має, на його думку, нїякої здорової основи. Слово πῶλος в значеню кінь не було зовсїм відоме творцям Іліяди й Одиссеї. Waser Otto — Charon, Charun, Charos. Mythologisch-archäologische Monographie. Berlin. 8° ст. VIII+158. Річи виведені в тій розвідцї не є нїчим новим. Що етрурийський Харун з молотом є демон етрурийського пекла, та що єго імя взято з Гелляди, що ново-грецький Харос має зі старинним Хароном лише імя спільне, а сама ідея само = смерть, так як її собі на заходї уявили — се річи відомі вже давно.

Burckhardt Jacob — Griechische Kulturgeschichte, 2 Aufl. 2 Bde. Stuttgart. 1898. ст. IX+370; 443. Книжка ся повстала з університетських лекций. Том. I. говорить про πόλις, II. про релїґію. На жаль, зміст не відповідає надіям, які викликує заголовок. Серед множества жерел автор тратить цїлий плян будівлї і подає очевидно „mixtum compositum". Weber G. — Die Flüsse von Laodicea. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 178—195). Автор виступає против поглядів Ramsey-а і боронить давного погляду, на основі Стратона і лядицейських

монет; по тім збирає весь доказовий материял на се, що Кадмос = Gök-bunar-su. Тут замітимо, що рівночасно появила ся робота I. G. C. Anderson-a — A. Summer in Phrygia (Journal of Hellenic Studies, XVII.), котра між иньшими займає ся й сею справою. Тут стрічаємо тезу, що Eleinos = Dere-köi-su. E. Babelon — Gétas, roi des Edoniens. (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I. Athénes ст. 1—10). Народи, що у глибоку старину, за часів нападу Ксеркса, замешкували долину Стримону, не лишили по собі нїяких иньших слїдів, окрім монет. Сї кусники срібла визначають ся зовсїм окремим стилем і дають деякі рефлекси культурного житя тих „варварів". Автор обговорює відомі досї монети короля Едонцїв, Ґети, не знаного в історично; по стилеви монет автор кладе час єго володїня на початок V ст. Weilbach Fr. Drakon og Kylon. En kronologisk bemaerkning. (Nordisk Tidsskrift for Filologie 6, 4) виступає за роком 612 для Кильона. Dareste R., Haussoullier B., Reinach Th. — Recueil des inscriptions juridiques grecques. (deuxième serie, premier fascicule). Paris. 8° ст. V+177. Перша серия сеї публїкациї вийшла в трьох випусках в рр. 1891—94. Перша часть сего нового випуска містить закони і постанови (décrets) і починає ся прегарними розбором законів Дракона. Друга містить богато актів і судових умов, третя кілька вироків. Ferguson, William Scott — The Athenian secretaries. Ithaca. вел. 8° ст. 80. Про ріжних атенських γραμματεῖς. Доходить до вислїду, що тих урядників вибирали по строго офіцияльнім порядку філь. Radtke Wilhelm — Beiträge zu der Lydischen Geschichte des Xantos. (Progymnasium zu Bischofsweiler) 4° ст. 21). Питанє про відносини Геродота до єго попередників може подати ще богато інтересних подробиць. Се бачили ми найлїпше на розвідцї Diel-a „Herodot und Hekataios" (Hermes XXII). Р. вибрав собі за тему монографа Ксантос-а, що описав історию Лїдиї. Находимо тут зібране все, що можна дізнатись про час і житє монографа, а також про його хронїку. Богато відомостий взятих із Ксантос-а є на думку автора, у Диметрия зі Скепсіс і Стратона. Wordhouse W. I. The Greeks at Plataiai. (Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 33—59.). Fritzsche Georg — Geschichte Plataäs bis zur Zerstörung der Stadt durch die Thebaner im 4 Jh. v. Chr. Bautzen. 4° ст. 28. Про прилученє Плятаї до Атен, її становище і долю у перських і пельопонезьких війнах, історию міста аж до другого зруйнованя Тебанцями. Burrows, Ronald M. — Pylos and Sphacteria. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 147—159). Полеміка з ученими Lindsay i Grundy в справі звістного епізоду

пельопонезької війни між Демостеном і Бразідом. Karbe Hans — Der Marsch der Zehntausend vom Zapates zum Phasis-Araxes, nach Xenophonts Anab. III. 3. 6—IV. 6. 4. historisch-geographisch erörtert. Berlin. (Königsstädtisches Gymnas.) 4° ст. 38°. Wilhelm Adolf — Ein Vertrag des Maussolos mit den Phaseliten. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 149—162). Holleaux M. — Epigraphica (Revue des études greques, липень—вересень) обговорює: 1. Polykratès stratège de Cypre; се імя віднайдено на одній пафійскій написи. 2. Inscription de Pergame, яку прикладає до побіди Атталя під Хіосом. 3. Décret d'Alabanda. 4. Fragments de décrets de Mégare. 5. Inscription de la Lynkestide. Koehler U. — Die Eroberung Asiens durch Alexander d. Grossen und der korinthische Bund. (Sitzungsber d. Berliner Akademie ч. 7 і 8.). — розслїджує, о скілько коринтийський союз брав справдї участь при здобутю Азиї, і яке значіне прикладав Александер до кооперацийї своїх союзників. Підчеркує тїсну звязь між пожежою Персеполя і звільненем коринтийських та грецьких союзних військ і показує, що Александер вважав сим програм военний виставлений в Коринтї звязковою радою 336 р. за сповнений.

Christ W. — Geschichte der griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians. 3-te Aufl. München 8° ст. XIII+944. Автор відділює від клясичного періода александрийський і два римські (перед і по Константинї). Праця надає ся не так до читаня як до информованя в поодиноких подробицях і вже мабуть сам автор мав се на метї. Schweizer Eduard — Grammatik der Pergamenischen Inschriften. Beiträge zur Laut- und Flexionslehre der gemeingriechischen Sprache. Berlin. вел. 8° ст. VIII+212. Автор розслїдив язиково оба томи написий з Перґаму, видані Fränkel-ом і виказує діялектичну ріжницю ґраматичних форм сих написий від аттицького. Bechtel Fritz — Die einstämmigen männlichen Personennamen des Griechischen, die aus Spitznamen hervorgegangen sind. (Abh. d. königl. Gesellsch, d. Wissensch. zu Göttingen. philol.-hist. Classe. Neue Folge Bd. 2. Nr. 5. ст. 1—83.). Цїль автора, натякнена вже у заголовку, є показати, що велика частина грецьких мужеських імен походить від односкладових призвищ. Він наводить множество прикладів, як незвістні прізвища, надані ізза якогось незвичайного момента фізичного, душевного або товариского житя, переходили з батька на сина, витискали властиве імя родове і ставали самі родовим іменем. Потім вичисляє всї такі призвища, надавані із-за одної із згаданих 3-ох причин. Allen T. W. — The Text of the Homeric Hymns. (Journal of Hellenic Studies.

Vol. XVIII p. I. ст. 23—32). Продовжене студиї над уставленем тексту гимнів. Тут обговорені гимни: Афродита, Діонизий, Пан, і ин. Ludwich Arthur — Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen. Leipzig. вел. 8° ст. III+204. Закінчене цілої серию праць про науковий текст Гомера. Тут обговорює найновійші находки гомерових текстів (дублїнську і оксфордську публїкацию та женевський фраґмент) і остерігає перед їх переціньованєм супроти цитатів з часів перед александрийських. Потім подає збірку тих цитатів та доказує, що їх незвичайна згідність з нашим гомеровим текстом вказують на істноване гомерової вульґати в часах до-александрийських. Тота вульґата мала хоронити твори від усяких змін. Ćwikliński L. — O nowoodkrytych poezyach Bakchylidesa. (Akad. um. w Krakowie, histor.-filoz. kl.). Обговорює попереду папірусову рукопись та її лїтературне значінє для фільольоґічної науки. По короткім перегляді житя Бакхилїда, його відносин до Симоніда і Піндара, його побуту на дворі Гієрона в Сиракузах і хронольоґії його поезий, переходить автор до розбору коротших епінікій, та V і III оди на короля Гієрона. Під кінець додано кілька заміток про мову і метричний склад новонайдених поезий і коротку характеристику автора на основі тих нових і давнїйше знаних творів. Schneider Gustav — Die Weltanschaung Platos dargestellt im Anschlusse an den Dialog Phădon. Berlin. 8° ст. XV+138. Праця призначена для учеників до введеня у лектуру Плятона. Haigh A. E. — The Attic Theatre. 2 ed. revised, enlarged, and in part rewritten. Oxford, 8°, ст. XVI+420. Не вважаючи на рекляму в заголовку, видане се не ріжнить ся майже нїчим від першого з 1889 р. Нова лїтература дуже мало використана. Kaibel Georg — Die Prolegomena ΠΕΡΙ ΚΩΜΩΙΔΙΑΣ. (Abhandl. der kõngl. Gesellsch. d. Wissensch. zur Gõttingen; philol. hist. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—70). Не богато переховало ся до наших часів з лїтературно-історичних праць старини. Через се тим більш інтересними являють ся prolegomena до грецької комедиї, призначені до введеня у лектуру Арістофана, а переказані нам Византийцями у численних рукописях сего писателя. Одначе автор не вдоволяє ся іменами такими як Плятоніос, Андронїкос або Тзетзес; він шукає за їх жерелами, за тим збірником, з якого черпали Византийцї свою мудрість. Busolt — Aristoteles oder Xenophon? (Hermes 33, 1) — обговорює відносини обох писателїв до себе з огляду на історию „Трийцятьох“ в Атенах. Аристотель хіснував ся записками Андротіона і його оповідане більш варто віри, як Ксенофонтове. Wunderer Karl — Polybios-Forschungen. Beiträge zur Sprach und Kulturgeschichte. I Teil: Sprichwörter und sprichwõrtliche Redensarten bei Polybios. Leipzig, 8°, ст.

123. Характер деяких παροιμίαι, спосіб їх толкованя, знане паройміоґрафічної лїтератури у Полїбія вказують, що історик мав під рукою якийсь збірник грецьких пословиць, мабуть збірник стоіка Хризіппа. Одначе він мав ще великий засіб иньших пословиць, котрі забрав з релїґійної і епічної поезиї, з байок, оповідань і комедиї. Тому то його мова то вульґарне наріче піднесене у лїтературу. З тих пословиць видно цїлий сьвітогляд тодїшнїх Греків, їх почуте спільної звязи на духовім поли і висшости над иньшими народами. Herriot É. — Philon le Juif. Essai sur l'École juive d'Alexandrie. Paris, 8°, ст. 366. По осуду фахового критика (П. Вендлянда, Berl. philol. Wochenschrift 1898, ч. 11) поверховна компіляция.

3. Рим. У північній Італїї дали роботи останнїх десятьох лїт суцїльний, живий образ найдавнїйшого розвою культури. Пізнїйше доперва почала ся робота на другім кінцї Італїї, в Сицилїї. Се що почали: Cavallari i v. Adrian, Salinas і Maucerі никне перед роботою ученого Orsi, котрий від десяти лїт працює у східній части острова. Мало археольоґів ведуть розкопки з такою точністю і сумлїнностю, так всесторонно вихісновують свій материял, як сей останнїй. З найновійшими вислїдами роботи Orsi-я й иньших археольоґів познакомлює нас статя: Petersen E. — Funde und Forschung (Mitth. d. kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 150—191). Orsi відцїлює три епохи сикелїйської культури, котрі попереджає період передсикелїйський. Сей період, судячи лише по гробах, був заразом неолїтичний, бо находимо тут лише базальтові сокири і ножі з кременя, а нїчого металевого. Посудини з глини часто чудово викінчені, з орнаментарними прикрасами виріваними на стїнах. I епоха — культура Сикелїйців. Ножі кремяннї лучають ся ще часто. Прикраси з міди, алябастру і каменя. Деякі з тих річий, а особливо незвичайно делїкатно оброблені куснике костий, вказують на імпорт з передмикенської Трої. Начиня з глини мішаної з лявою окрашені орнаментом, рисованим кистею мінеральною чорною краскою. Орнамент майже виключно ґеометричний. II епоха — лучають ся ще ножі з кременя, прикраси з бронзи (желїзо дуже рідко): спіралї, перстенї; зі скла: перли. Нове з'явище — се вази безперечно микенського походженя. Найбільше число находок — се знов місцеві вироби з глини; орнамент на них по части вже рослинний і зьвіринний. III епоха — бронза ще головний метапь. Деякі прикраси вже й зі срібла. В кераміцї зникає микенський імпорт зовсїм, за се приходять старогрецькі вази. В IV по-сикелїйській епосї замітний упадок місцевої штуки через грецьку конкуренцию. Сї вислїди довголїтної працї Orsi старав ся дальше розвинути Patroni в італїйських археольоґічних часописях і порівнати сикелїйські епохи синхроністично з грець-

книи. Одначе його виводи не мають вже тої твердої основи, що виводи Orsi, операють ся часто на хистких гипотезах. Особливо не оправдана теза різниці етноґрафічної між першою і другою сикелійською епохою і прикладане першої до Сіканів, а другої до Сікелїв. Автор нашої розвідки д. П. противить ся навіть різниці, яку робить Orsi між періодом перед-сикелїйським і трьома сикелїйськими, та надає їх одному і тому самому племени. Він доказує се доволї основно на керамічних памятках, які мають ще найбільше ознак самостійности. Borie Fernand — La mort du minotaure. Miroir étrusque. (Mélanges d'archéologie et d'hist. XVIII année. Fasc. I—II, ст. 50—63). Amelung W. — Orphisches in der unteritalischen Vasenmalerei. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 97—107). Про найдений в Руво збанок з виображенем забраня Кори. Автор находить на сїм і на иньших малюнках на посудинах звязь з вірою в орфійські мистериї і вплив орфійської поезиї. Scott Leader — A Gallic Necropolis in Italy. (The Reliquary. Illlustrated Archaeologist. Vol 4, ст. 1—14). В північній Італїї між Анконою і Рімінї сидїли в 3 і 4 ст. пер. Хр. Ґаллї Сенонські. Дотепер одиноким слїдом їх оккупациї був звістний „Aes з Рімінї" з характерним портретом Ґалля, тай імя Siniggaglia. Тепер найшов Conte Giampieri Carletti більш певне і несумнїве сьвідоцтво їх побуту, в ґалльскім цвинтарищи під горою Montefortino, коло Arcevi-ї. Крім кістяка найдено ґалльські етрурийські посудини з бронзи і множество золотих прикрас. Опісля, при дальших розкопках найдено ще богато кістяків з прикрасами чисто ґалльської форми. Roquefeul M. de — Recherches sur les ports de Carthage. (Acad. des Inscript. et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1898. ст. 20—39, 653—666). На основі нових розслїдів і розкопок справляє дотеперішнї погляди учених: Cecil-a Torr і Glauckler-a про старинні порти Картаґіни. Richter — Der Castortempel am Forum Romanum. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 89—114). Mau A. — Ausgrabungen von Pompeji. Insula VI, 15. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 1, ст. 1—59). В 1896 р. подав автор справоздане про відкопаний на Insula VI, 15, дім Веттиїв. Від сего часу відкопали цїлу Insula аж до міських мурів. Се по більшій части малї домики. Землетрясене з 63 р. наробило тут богато шкоди і спонукало мешканцїв до перебудовуваня. Одначе головно лише на полудневім боцї Insul-ї; дальше на північ не було так великих шкід, і тут направляли лише доми, оскільки можна було. Всї ті нові будівлї, з одною лише виїмкою, не мають зовсїм нїяких мальованя, так що всї мальовань, навіть і найновійшого стилю, походять з часу перед 63 р. Тут автор реєструє

і описує всї відкопані доми, написи, знаряди і твори плястики. До розвідки доданий ситуаційний плян. E. Hübner — Die Büste von Ilici. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII. ст. 114—134). 4 серпня 1897 найдено на східнім побережю Іспанії, на місци старинного Ілїцї, памятку, що займає перворядне місце між викопками з перед-римських часів сего півострова. Се жіночий бюст з білого, крейдяного вапняка, дохований майже без ушкодженя. Автор, на основі виводів про вплив фенїкійської і грецької штуки на іберийську, кладе сей бюст у 4 ст. пер. Хр. і виказує на нїм безсумнївний вплив грецької штуки. Degering H. — Ueber die militaerischen Wegweiser in Pompeji. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2, ст. 124—146). Авторови удалось до чотирох досї відомих оскийських написей, котрих мілїтарний характер вспів уже доказати Nissen у своїх помпеянських студиях, віднайти ще пяту. Він бачить у тій новій написи потверджене теориї Nissen-а і поборює погляд Conway-а, що вважає ті написи за оповіщене місця, де задержують ся вози і лектики до найму. Задачею тих таблиць було орієнтувати чужі військові відділи, котрі не знали міських відносин. Stuhlfauth G. — Bemerkungen von einer christlich archäologischen Studienreise nach Malta und Nordafrika. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 3, ст. 275—304). Короткий реферат про археольоґічну подорож і находки автора в лїтї минувшого року. Про памятки з перших віків християнства на Мальтї маємо лише працю: Caruana — Report on the Phoenician and Roman Antiquities in the group of islands of Malta. Malta 1892 — котра опирає ся лише на сьвідоцтвах старих жерел, без найменьшої критики. Автор описує катакомбу S. Paolo, де відправляли богослужене і в середних віках, — на се вказують пізнїйші малюнки на стїнах. Предмети тут найдені зберігать ся в музею бібліотеки в Валеттї. Епіґрафічний материял з'ужиткував уже Mayr. Далеко більше старохристиянських памяток находимо в Африцї, особливо в Альжирі. Находки тутешні головно трьох родів: написи, лямпи і мозаіки. Всї вони зберігають ся в Musée Alaoui des Bardo (пів милї від Тунїса) і Musée de St. Louis (коло старинної Картаґіни). Інтересні також плити терракоти з релїефами, яких вживали до прибраня стін старинних базилїк. Цїкаво, що на них представлені не лише подїї з св. письма, але й поганські сюжети.

По римській мітольоґії находимо не богато праць. Виписуємо отсї: Besnier Maurice — Jupiter Iurarius. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III—IV, ст. 281--289). Між назвами, які Римляни лучили з іменем Юпітера подибуємо лише двічи назву „Iurarius"

і то не у писателїв, лише на написях. Вісконті, поясняючи першу зі згаданих написей (найдену 1854 р.) висказав здогад, що Iurarius означає жестника зломаної присяги і відповідає грецькому Ζεὺς ὅρκιος. Оріолї противно читав сю назву Lurarius = бог слабостий жолудка (lura). Автор відкидає се останнє толкованє і поясняє близше значінє першого. Wünsch R. — Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom. Leipzig, 8⁰, 3 карти, ст. 123. Автор сеї прегарної роботи по історії релїґії віднайшов в Museo Kircheriano таблицї, найдені 1850 р. на Via Oppia і потім запропащені, і надрукував текст тих 48 таблиць і одної перехованої в Magazzino archeologico. Долучена до сеї публїкациї розвідка займає ся питанєм про час, з якого таблицї походять і про їх історично-релїґійне значінє. Відсіля довідуємо ся, що таблицї виготовано в останнїх десятках лїт 4-го або перших 5 ст. на замовленє візників (agitatores), котрі тут проклинають своїх суперників. Релїґійний обрій проклонів ґностичний, детайльнїйше сетіянський, мішанина єгипетських, жидівських, грецьких і християнських поглядів. Головним богом являє ся єгипетський Тифон-Сет. З тим богом, на погляд автора, з'єдинила сетиянська ґноза Сета, сина Адама, себто Ісуса-чоловіка. Riese A. — Zur Geschichte des Götterkultus im rheinischen Germanien. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 1—40). Хоч не численно осїдали Римляне в Ґерманії, одначе з'уміли витиснути й тут своє пятно — особливо у надрейнських провінциях. Їх вплив був в ріжних часах ріжний і не на всї стани однаковий. Що се дотикає ся й культу богів, на се звернено досї мало уваги, проте задачею сеї розвідки є змалювати вплив романїзму, ріжницї часу і місця що до римського і домашнього культу. За жерела служать авторови вотивні написи на вівтарях і дарах, написи по сьвятинях, статуї і вісти у писателїв. З виводів автора наводимо, що низші верстви людности дуже мало підлягали впливови ґалльско-римської культури (трохи більше по 180 р.) і переходять просто з кельтицизму у християнїзм.

Pais E. — Storia di Roma. Vol I, Parte 1, Torino, 8⁰. Hoim Ad. — Geschichte Siciliens im Alterthum. Dritter Band. Leipzig, 8⁰. Останнїй том сеї совістної працї визначає ся тими самими прикметами, що й два перші. Особливо замітний тут уступ (ст. 543—741) про історию сицилїйської монетної системи аж до доби Августа. Автор дїлить її на 11 відділів. До кождого відділу додана передмова, де автор обговорює крім історичних також і нумізматичні та артистичні питаня. Modestov — De Siculorum origine, quatenus ex veterum testimoniis et ex archaeologicis atque anthropologicis documentis apparet. Berlin, ст. 98. Про давну суперечку за походженє Сикулїв. На потвердженє своєї тези про лїґурийський початок Сикулїв

наводить автор Філїста і Феста, а далї опирає ся на археольоґічних роскопках учених: Меллїлї, Кастелючо, Трементано і ин. При лїнґвістичних виводах полемізує з прихильниками єдности Сикулїв з Італїками. Henderson B. W. — The Campaign of the Metaurus. (The English Historical Review ч. 52) — вважає неможливим винайти певне місце сеї битви. В „Hermes" веде I. Kromayer дальше свої „Kleine Forschungen zur Geschichte des zweiten Triumvirats" V. Іллїрийські походи Октавіяна 35 і 34/33 р. пер. Хр. Опис тих походів і пояснене, чому результат їх не відповідав великим приготованям і плянам. VI. Причини війни під Акцієм. E. Bormann — Neue Militärdiplome. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I, ст. 162—180). Автор обговорює тут диплом найдений перед 2 роками в Мітровіцькім окрузї в ріцї Саві, порівнує його з иньшими, і по грубости плити виводить, що він походить з давнїйшої епохи. Детайльнїйше займає ся також двома иньшими диплюмами найденими у останнїх роках в полуд. Угорщинї. Schulten A. — Libello dei coloni d'un demanio imperiale in Asia. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, ст. 221—247). Halgan C. — Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'empire romain. Paris, 8⁰. Schurz Wilhelm — Die Militärorganisation Hadrians. 2. Theil. Gymnasium zu M. Gladbach, ст. 32. В сїй другій части обговорено: 1. Зброю і вправи в уживаню її і 2. Боєвий стрій у фалянґовім порядку. Ґоловні жерела, на яких опирає ся автор се Арриян і Веґетий. Offord Joseph — Roman Inscriptions relating to Hadrian's Jewish war. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 59—69). Перед кільканайцяти роками Дармштетер виказав на основі написий, як небезпечний для римської держави був бунт Бар Кохби, і що до придушеня його треба було стягнути аж 22000—23000 війська. Автор оцїнює силу війська, призначену до тої цїли на 50.000. Gwatkin H. N. — Notes on some chronological questions connected with the persecution of Diocletian. (English historical review ч. 51) — кладе едикт Діоклетияна против Манїхейцїв на 31 марта 297 р. і обговорює деякі дати у Евзебія „de martyribus Palaestinae". Schulten Adolf — Die römische Flurteilung und ihre Reste. (Abhandl. der königl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen, philol.-hist. Klasse. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—38). Автор доказує, що не лише великі військові дороги лишили ся з римських часів до нинї незмінені, але що й пільні доріжки, які служили подїлом римських піль (centuriatio) лишили ся ті самі. Се слїдно особливо ярко на дороговій сїти околицї Парми, Больонї, Парви й ин., де доріжки творять

квадрати відповідно римським „assignatio" під кольонії. Один такий квадрат рівнав ся 100 подвійних „iugera" (1 iugerum = пруському морґови). Він звав ся через те „centuria", а поділ піль на центуриї „centuriatio". Toutain J. — Études sur l'organisation municipale du Haut Empire. II. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III IV, ст. 141—163). В продовженю розвідки початої ще в 1896 р. обговорює автор питане, чи провінцияльні міста римської імпериї, котрі носили назву кольоній, мали самоуправу чи нї. Се питане рішив був автор давнїйше афірмативно, у своїй розвідцї „Cités romaines de la Tunisie", одначе против сего виступили такі поваги наукового сьвіта як проф. Beaudouin і Момсен. На основі листу Плїнія мол. до Траяна і на основі Павзанїя доказує тут автор, що кольонії Апамея в Бітинїї і Патри в Ахаї мали самоуправу. Те саме доказує потім на основі написий і монетних памяток про 12 иньших кольоній. Одначе слабше вийшов доказ, що ся самоуправа була правилом у всїх кольонїях, що вона була наслїдком надання містови назви кольонії. Bodewig — Das römische Coblenz. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 223—272. Старає ся відтворити образ і положене міста за римських часів і подає його історию аж до V ст. по Хр.

Schanz Martin — Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. I Theil. Die römische Litteratur in der Zeit der Republik. 2 Aufl. München, вел. 8°, ст. XVIII+421. Супроти першого видання мало нових змін, лише всунено деякі нові уступи або переставлено. Тому не задержуємо ся при тій працї довше. Reinhold Gustav — Das Geschichtswerk des Livius als Quelle späterer Historiker (Luisenstädtisches Gymnasium) Berlin, 4°, ст. 20. Вивід сеї працї такий, що затрачений витяг з Лївія був жерелом для Periochae і Орозия, а також для хронїстів Евтропія, Феста, Кассіодора і Юлїя Обсеквенса. Свою гіпотезу про затрачений витяг опирає автор на обговореню кількох паралельних місць зі згаданих лїтописий. Fügner F. — Lexicon Livianum. Bd. I. Leipzig, 8°, ст. VI+1572. Giri Giacomo — Sul primo libro delle elegie di Properzio. Palermo. Обговорює деякі труднїйші місця з Проперция. Автор дав тут мало оригінальних гадок, але умів зібрати справедливі погляди висказані вже давнїйше. Die Elegien des Sextus Propertius, erklärt von Max Rothstein. 2 Bände. Berlin, 8°, ст. XLVIII+375+384. Пояснене елеґій Проперция аж до найдрібнїйших детайлїв. Критику тексту виключив автор зовсїм і опирає ся на 5-ім виданю Гаупт-Балена. У вступнім слові оповідає житепись елеґіка, говорить про

елеґічну поезию взагалї і становище, яке в нїй займає Проперций. Само пояснене подає все, чого можна бажати для докладного зрозуміня поета. Fisch Rich. — Tarracina — Anxur und Kaiser Galba des Petronius Arbiter. Berlin, 8°, ст. 43. На погляд Момсена являє ся місто Кума місцем оповіданя одної части сатиричного романа Петронїя Арбітра. Ф. старає ся доказати, що Момсен не завважив найважнїйших висказів Петронїя як раз до сего питаня, і що він надає деяким словам роману тїснїйше, як належалоб, значінє. Автор думає, що не Кума а недалеко віддалене місто Terracina, в часах перед-римських зване Anxur, треба вважати містом Trimalchi-a, а сама карикатура означає цїсара Ґальбу. Prosographia imperii Romani saec. I, II, III. Pars III. Consilio et auctoritate acad. scient. regiae Borussicae edd. Paulus de Rohden et Hermannus Dessau. Berlin, лекс. 8°, ст. VI+502. Видавництво стоїть зовсїм на висотї своєї задачі і відповідає всїм вимогам. Завважати можна-б лише за рідке відсиланє до новійшої лїтератури в статях про писателїв грецького походженя. Schenkl Heinrich — Zur Kritik und Ueberlieferungsgeschichte des Gratius und anderer lateinischer Dichter. Leipzig. вел. 8°, ст. 387+480. (Sonderabdr. a. d. 24 Supplementbd. der Jahrbücher f. class. Philologie). Критично-палеоґрафічна студия ріжних рукописей, головно cod. Vindobonensis 277, Vindobonensis 3261 і Ambros. S. 81 sup. Arnim Hans von — Leben und Werke des Dio von Prusa, mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampfe um die Jugendbildung. Berlin, вел. 8°, ст. 523. В перших столїтях римського цїсарства, великою симпатиєю у публики тїшили ся майстри слова, котрих звали софїстами. Сюда належав Діон з Прузи. Одначе несправедливо вважати його звичайним фільозофом ретором, як се робить Фільострат в уступі йому присьвяченім. Діон в першій половинї житя старав ся блестїти, одначе опісля почув потребу моральної реформи і коли поступив сам на нову дорогу, вживав своєї вимови, аби й иньших навернути. Ся точка підчеркнена сильно в житєписи Діона, зложеній Synési-єм. Д. Арнїм розвиває лише те, що Synésios сказав, а при тім з великим знанем обставин укладає працї Діона у хронольоґічнім порядку та дає докладний образ його розвою. Cassii Dionis Cocceiani historiarum romanarum quae supersunt ed. W. Phil. Boissevain. Vol II. Berlin, вел. 8°, ст. XXXI+690. Сей том обіймає книжки 41—60, отже, як звістно, текст самого Діона. Видане оперте на основній критицї тексту і рукописий. Широко ужито також і найновійшу лїтературу. Butler Dom Cuthbert — The Lausiac history of Palladius. (Textes and studies. Contributions to biblical and patristic literature ed. by J. Armitage

Robinson Vol. VI Nr. 1). London, 8⁰, ст. XIV+297. Головна вага сеї працї обертає ся коло реконструкциї найдавнїйшої форми „Historia Lausiaca“ Паллядия, важної для істориї східного, головно єгипетського монашества. Се властиво лише вступна розвідка, бо містить prolegomena до виданя Паллядия, яке має появитись у дальшім томі. Обіймає критичний перегляд дотеперішнїх видавництв. Автор виступає за грецьким оригіналом і вважає Руфіна лише перекладчиком. У другій части він характеризує теольоґічне становище Паллядия. Rehling Bernhard — De Fausti Reiensis epistula tertia. Münster, ст. 53. Ducc. Elmer Herbert Charles — Studies in Latin Moods and Tenses. Ithaca, вел. 8⁰, ст. IX+231. Про уживанє латиньских форм: coniunctivus hortativus, optativus, concessivus, dubitativus, prohibitivus і potentialis і особливо про ріжницю в ужитю coniunctivus perfecti і praesentis у того рода реченях. Altenburg Otto — De sermone pedestri Italorum vetustissimo. Leipzig, ст. 485+534, 8⁰. Про характер і окремішности староіталїйської складнї і стилю, на основі материялу поданого у Шнайдера: Dialecti lat. priscae et faliscae exempla.

Під кінець обговорюємо ще кілька публїкаций по істориї церкви з перших віків християнства. Allard Paul — Saint Basile avant son épiscopat. (Rev. des questions histor. tome 64, ст. 1—52). Автор починає від істориї родини св. Василия. Житє св. Василия описує він зі всею можливою докладністю аж по 368 р. Головним жерелом служать йому письма самого сьвятого і Григория Назіазенського. Тут можна запримітити, що автор, аби зібрати як найбільше подробиць, не дуже критично вживає своїх жерел. Gwatkin H. M. — Selections from early writers illustrative of church history to the time of Constantine. London, 8⁰, ст. 214. Eugippii — Vita Severini denuo recognovit Th. Mommsen. Berlin, 8⁰, ст. XXX+60. Невтомний робітник на поли римської істориї видав сю незвичайно важну памятку на основі кампаньских манускриптів, котрі він (против погляду Knoll-а) вважає за найлїпші. З дальші кляси рукописий: горішньо-італїйська, італїйська і наддунайська представляють три степени що-раз то більшого зіпсутя тексту. До видавництва додана карта старинного Норіка. Wolfsgruber Coelestin — Augustinus. Auf Grund des kirchengeschichtlichen Schriftennachlasses von Ioseph Othmar Kardinal Rauscher. Paderborn, 8⁰, ст. XVI+952. Первортдне значінє, яке св. Августин займає в істориї, оправдує до певної степени незвичайну великість присьвяченої йому працї. Одначе розвідка ся має більш характер популярного оповіданя, а не строго-науковий. Автор, обзнайомлений з величезною лїтературою, яка про сего дїяча вже істнує, забрав у свою розвідку множество чужих,

між собою навіть часто суперечних поглядів. Представлене науки і поглядів св. Августина не відповідає вимогам теперішньої критики; особливо слабко і мляво вийшов уступ про предестинацию. Одначе віддїли, де описуєть ся житє і дїяльність сьвятого, зладжені добре і з великою докладністю в подробицях. Augustini Hipponiensis episcopi epistulae. Recensuit et commentario critico instruxit Al. Goldbacher. Pars II. Vindobonae, 8⁰, ст. 746. Часть перша сего збірника появила ся 1895 р. Ся друга частина обіймає найважнїйші листи, як переписку з Єронимом про пояснене посланія до Ґалатів, новий переклад св. письма і т. и. Незабаром має появитись переднє слово, що безперечно принесе богато нових інтересних поглядів. Schöler H. — Augustins Verhältniss zu Plato in genetischer Entwickelung. Jena, 8⁰, ст. 124. Виводи розвідки сходять ся з заміткою зробленою у иньших учених. Вплив Плятонїзму на Августина виходить найсильнїйший в його першій писательській епосї. Чим більш Авг. поглублює ся в християньску науку про откровеніє, тим більш холоднє його почитане для грецького фільософа. Ladeuze Paulin — Étude sur le cénobitisme pakhomien pendant le IV-e siècle et la première moitié du V-e. Paris, ст. XI+390. Від часу появи публїкациї д. Амелїно богато писали про св. Пахомия і монахів горішньої Тебаіди. Коптийські і арабські рукописи, які він віднайшов і видав, звернули на себе загальну увагу. Робота д. Л. є доволї інтересна для тих, що займають ся початками монашества.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung von Dr. Richard Loewe, Галле, 1896, XI+269.

„До найпривабнїйших задач етнольоґічної науки, каже автор на вступі, належать безперечно досліди про роскидані дрібні останки народів". Ся досить зрозуміла цікавість від давна вже притягла особливу увагу до останків ґотської, чи краще сказати — взагалї східноґерманської кольонїзациї на Чорноморю; в другій половинї сього столїтя не переставали появлятись розвідки про них, головно нїмецьких і російських учених; останнїми були розвідки Васілєвского (1878), Томашка (1882), Брауна (1892). Тепер д. Леве присьвятив чималу специяльну студию сим останкам. Книжка поділяєть ся на чотири розділи, присьвячені останкам Ґерманцїв в Малій Азиї, в околицях Тамани, коло Каспийського моря, в Криму і в Мізиї. Найбільше місця присьвячено Ґотам таманським — Тетракситам і кримським. Розділ про Таманських Ґотів (с. 19—105) найбільш інтересний; автор зводить до купи гадки про них і приходить до переконання, що їх останки істновали до кінця XVIII в. і щезли аж коли російське правительство, здобувши Тамань, на ново її кольонїзовало; він се толкує тим, що відокремлене положеннє сих ґотських осад на Таманськім півострові (чи острові) давало їм можливість довго задержати свою национальність. Дійсно, він наводить ряд згадок про Ґотів на Кавказї, „в сусїдстві Колхіди" і т. и. (між иньшим і згадку Слова о полку Ігореві про „ґотських красних дів" він прикладає до сих таманських, а не кримських Ґотів — с. 35), потім виріжняє ті звістки про чорноморських Ґотів взагалї, що на його думку мусять прикладатись

до кавказьких Ґотів, але сї звістки дуже загальні, і при тім істнує велика перерва в звістках, що згадували б як раз про таманських Ґотів (більш меньш для VII--XIII в.); се все до певної міри ослаблює вивід автора, хоч він обставив його дійсно досить сильно.

Меньше нового і ориґінального міг автор сказати про Ґотів кримських; він зводить до купи звістки про них, аналїзує язиковий матерkünstлер Бусбека і приходить до виводу, що се був діялект західно-ґерманський, але під ґотським впливом (с. 163). Сих кримських як і таманських Ґотів автор уважає Герулами, але всї доводи його на се, окрім простої правдоподібности, опертої на східній позиції Герулів, могли бути тільки дуже гіпотетичні.

Автор старавсь, скільки міг, використати лїтературу; одначе дещо, от як декотрі российські розвідки, здаєть ся знав він з других рук. Тому в деяких питаннях не міг він стати безпосередно на ґрунті і мусїв повторяти як факт чужі гіпотези; вкажу його звістки про ґотського топарха, відносини кримської Ґотиї до Сьвятослава й ин. (с. 217 - 8). Але взагалї праця автора становить солїдну і користну вкладку в лїтературу питання. *М. Грушевський.*

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ (Ж. М. Н. П., 1898, II, с. 173 - 202).

Маленька розвідка проф. Кулаковского є коментарем до звістки виданого недавно de-Boor'ом (в Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1891 і 1894) катальоґа грецьких епархий про ґотську митрополїю. Автор боронить гадку, що ся звістка належить до тогож часу як і цїлий катальоґ — до 2-ої пол. VIII в., і його гадка дїйсно має більш правдоподібности, нїж де Боора, що сї відомости зачисляє до часів Юстиніяна. Далї д. К. пробує з можливою докладністю означити вісїм катедр сїеї ґотської митрополїї, вичислених в сїм катальоґу — на них і полягає головний інтерес сїеї звістки, бо тут стрічаємо епархию хозарську, ітильську, оноґурську, гунську і таматархську. Осібний екскурс присьвячує автор місту Фулам, уважаючи, що се пізнїйший Старий Крим, і що тут, в сусїдстві Фул, була якась хозарська кольонїзация. Чи були Фули акурат на місцї Старого Крима, чи нї, але, очевидно, були десь в тих місцях, і тотожність Хоцірів катальоґа з Хозарами, дїйсно, досить правдоподібна.

Взагалї розвідка д. Кулаковского написана основно, виводи зроблені науково, обережно і оперті на докладнім студийованню звязаних з ними фактів і материялів, тож маємо тут користну вкладку в богату лїтературу Крима. *М. Г.*

Ю. Кулаковскій — Христіанство у Аланъ (Византійскій Временникъ, 1898, I—II, с. 1—18).

Автор ставить за задачу: означити хронольоґічно початок християнства у Алянів і на підставі кореспонденциї патр. Миколая Містика датує його початком X в., потім слідить дальшу історию християнства у Алянів і алянської епархії до XV в. Для нас мають близший інтерес кінцеві сторони розвідки. В своїм часї д. В. Мілер у своїх Осетинських етюдах висловив гадку, що алянська (яська) кольонїзация в XI—XII в. ще досягали Дона; тепер д. Кулаковський (не згадуючи про попереднї виводи д. Мілера) приходить до тогож вивода; тут інтересні його доводи, що алянська людність була в Танї; натомісь він безпотрібно кладе „во главу угла" звістку нашої лїтописи під 1111 р. про половецькі городи: гадка, що ся звістка говорить про християнську людність сих городів оперта на непорозумінню (див. мою Історию України-Руси I, с. 391, прим. до с. 142). *М. Г.*

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка.

— Двѣ библіографическихъ рѣдкости (Чтенія київ. істор. товариства, т. XII, с. 3—21).

В першій замітцї д. С. описує два евангелія, перше — евангеліє 1283 р. Евсевія поповича. Запись сеї памятки показує, що автор її був підданим галицького князя; д. Соболевский догадує ся, що він жив в тих руських оселях, котрі стикались з болгарськими оселями, отже або на Буковинї або в північній части нинїшньої Молдавії.

Ся гадка дуже привабна, але факти подані в записи писаря промовляють за тим, що евангеліє писано в Холмі — на се вказано було проф. Грушевським у Записках т. XIV бібл. с. 40.

Друге евангеліє знайдене в Народнїй Бібліотецї м. Софії походить так як перше з кінця XIII в. Язик сеї памятки середньо-болгарський з численними русизмами. Поминувши те, язик обох сих памяток дуже схожий. Ріжниця лиш така, як каже д. Соболевский, що оригіналом софійського евангелія був текст середньо-болгарський, а другого руський, але й софійське евангеліє по думцї д. С. було списано на тіжже русько-болгарськім пограничу.

В тійже Народнїй Бібліотецї в Софії д. С. знайшов збірник книжочок руських і польських з кінця XVI і з початку XVII в., і в нїм між иньшими оправлено незвісну дотепер книжечку:

Ламентъ домꙋ княжатъ Острозскихъ.

На жаль з сеї книжки дуже мало що заховало ся.

На першій картці вона має таку напись:

Ламентъ | домоу княжат | ωстрωскихъ. | на зешлый с того свѣта | ясне ωсвецонымъ | кнжатем алеξандром | конъстантиновичом | кнжате ωстрозским | воеводою волынский. | В рокꙋ тысячно шесть со | третемъ. мца декеврїа | е дна.

На другій стороні першої картки герб князів Острозьких і вірші на герб.

Початку „Ламента", кінця і кількох карток в середині нема.

Заховали ся такі вірші: Мова вдови, Отъ небожчика до жоны, До товаришовъ, Отъ отца до сыновъ, — де батько так говорить до синів:

> „Памятайте жесте с княжатъ рускихъ острозскихъ вышли,
> ихъ вѣру дѣльность, и набожность мѣйте на мысли.
> Вами хочу похвалитися перед' маестатомъ,
> божимъ, кгды в васъ жаденъ не будет' апостатом'...

Дальше заховали ся вірші: До слугъ, До всѣхъ посполите, О томъ, поком' тотъ ламентъ і Ксюнже Янушъ до брата.

Соболевский догадує ся, що автором сих віршів — не богатих змістом — був один з учителів островької академії.

Друга рідкість, описана д. С. в другій замітці, переховує ся в московській Типографскій бібліотеці; се польська книжка з 1625 р. Її заголовок такий: Labirynt | Abo | Drogá záwikłána: | Gdzie piękna Mądrość z po- | winności swey Pp. Mohy- | lowiánom y im niektorym w przed- | sięwzięciách swych podobnym krot- | szą y dáleko lepszą drogę pokázuie. | Napisana | Przez | Thomasza Yewlewicza | studenta náuk wyzwolonych. | Do Bráctwá młodszego Mohylowskiego no- | wo poczętego ku sobie cále vprzey- | mego. rć. rć. | W Krakowie | W drukárni Fránciszká Cezárego Roku P. 1625. На противній стороні першої картки: Bractwu młodszemu Mohylowskiemu nowopoczętemu, | Thomasz Jewlewicz naniższe służby zaleciwszy etc.

Як видимо з написи, автором сеї книжки був Тома Євлевич, правдоподібно той сам, що був в р. 1630 ректором Брацької школи в Київі. В ній говорить він про могучість і силу давньої Руси, про Київ, Галич і нарешті — про запорозьких козаків. *С. Гж.*

Всеволодъ Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I–XVI, Москва, 1897, ст. VII+464.

Книжка з вищеподаним заголовком представляє з себе збірник 16 статей д. Міллера, присьвячених чи загальній характеристиці билинної поезиї чи окремим її сюжетам і мотивам. Всї отсї статї надруковані були

ранїйше в ріжних російських часописях і збірниках (Русская Мысль дві, Журн. Мин. Нар. Просв. 8, Этноґраф. Обозрѣніе 3+1 і в збірн. Починъ 2) і майже всї були обговорені в ріжні часи на сторінках наших Записок. Лише в двох статях зауважили ми відміни від їх прототипів: стаття XII — до билин про Садка — се доповнена й трохи перероблена розвідка д. М., що була надрукована вперше в Журн. Мин. Нар. Просв. 1879, ч. CCVI під иньшим заголовком, і в статї XV до билин про Іллю Муромця ми знайшли на ново зроблений роздїл д.

Таким чином, — коли отсї статї були надруковані ранїйше, розбирати і подавати їх зміст — праця зайва і не цїкава: через те ми застановимо ся трохи на думках, що висловив д. М. в передмові. Се тим цїкавійше, що вчений етноґраф, більш ніж 20 років простудиювавши російську билинну поезию, висловлює тут дуже цїкаві погляди на метод студийовання й його здобутки. Сьогочасний стан, каже він, студий над російськими билинами не дає нам можливости відповідати на всї питання, що виникають в отсїй сфері, і збудувати зовсїм докладну, наукову гіпотезу. В студиях такого характеру важне значіннє мають т. зв. п а р а л е л ї й порівняний метод: вони дуже користні і збогачують нас дуже цїкавими спостереженнями. Але зовсїм не можна думати, що пильний, детальний аналїз ріжних мандрівних, „бродячих сюжетів“, даючи нам їх ґенеальоґічну клясифікацию, може й визначити, у всїх випадках, той шлях, яким ішов сей чи той сюжет від одного народа до иньшого. Порівняний метод має велику вагу і дуже користний для науки метод, але пізнати ті шляхи, якими розповсюжувала ся ніде не записана казка протягом многих віків — се теж саме, що піймати вітер в полї. Спитати, звідкіля примандрував отсей сюжет — се значить спитати, від кого чув билину наш співець, спитати про біоґрафію нікому невідомого автора билини. Тут нїколи не можна вважати на ґеоґрафічне с п о р і д н е н е, бо іноді казки з місцевостей дуже віддалених між собою мають надзвичайно богато спільного. Через те в своїх студиях над билинами я більш студіював історию билин і відгук історії в билинах: працю треба починати з верхньої верстви билинної поезиї, де найменьше темного й незрозумілого. Таким чином ми можемо визначити найбільш архаічні її елементи, а потім вважаючи на історичні натяки і вияснити період і район її ґенези. Під отсїєю верствою лежать ще низші верстви, ще більш архаїчні моменти народньої творчости, але се вже не є поле науки, а сфера дуже непевних виводів і analьоґій.

О. Г-ий.

Мандельштамъ — Садко Вейнемейненъ (Ж. М. Н. Пр. 1898, II, ст. 328—338).

Ще в початку своєї наукової діяльности д. Міллер висловив думку, що руська билина про Садка є відгуком финської Калевали та що постати Вейнемейена и Ahto з одного боку й Садка та морського царя билини з другого — стоять в певнім звязку між собою. По кількох роках д. Міллер повторив отсю свою гадку (1879) й тепер знов у своїй книжцї, що має дати резюме його праць в сфері руської епічної поезиї, вертаєть ся до давнього погляду на Садка (Очерки русской народной словесности гл. XII). Таким чином можна бачити, що ся паралеля має значінне для вченого й на його погляд знаходить потвержения в народнім епосї. Зовсім иньше становище до отсего питання д. Мандельштама в вищезгаданій замітцї. Крім методольоґічних уваг д. Мандельштам користуєть ся й иньшими арґументами: він закидає неавтентичність тим уривкам Калевали, якими підпераєє власну гадку д. Міллер. Се давнє питаннє про наукову вартість етноґрафічних записів Lönnrot'а й уважаючи замалим власне знаттє финського фолькльору д. Мандельштам звернув ся до специялїста в отсїй сфері проф. Гельсінгфорського унїверзитету Карла Крона. Замітки відомого фолькльориста з приводу поданих в розвідцї д. Міллера уривків Калевали д. Мандельштам наводить в своїй статї і вони мають певну цїкавість (про Wellamo, Wellamo neiot і т. и.) для того, хто студиює финський епос. *О. Г-ий.*

Ѳ. И. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія 1896, II—IV, X, XII, 1897, IV—V).

Під таким титулом професор варшавського унїверситету Леонтович надрукував доволї велику статю (цїлу моноґрафію). Праця ся складаєть ся із коротенького вступу і чотирох віддїлів. Заваживши, що в литовсько-руській державі до новійших часів істнувало два типи дворів 1) панський, що з кінцем XV віку прийняв форму польських zagrod і замків шляхетських і 2) селянський, що підлягав державі та з вічному праву тих, хто володів панськими дворами, проф. Леонтович в коротенькому вступі своєму викладає плян своєї працї. В першому віддїлї (II с. 341—382 і III 1—42) автор на підставі джерел поясняє численні назви селянських дворів; їх ріжнородність поясняєть ся тим, що майже в кожному повітї Литви та Руси місцеві обставини життя викликали осібні форми оселювання, а значить і осібні свої назви. Форми оселювання під впливом ріжних обставин (побільшення напр. кількости людей) мінялись, назви-ж часто зіставались тіж самі, хоч

поруч з ними вживались і нові. Через се і виходить страшенна плутанина в назвах. Через сю то плутанину читачеви трудно розібрати ся в назвах, щоб по схожим прикметам зґрупувати їх в окремі ґрупи, і в сьому читачеви не поміг і сам проф. Леонтович, хоч треба признатись, що такому зґрупованню багато вадить і те, що одна назва часто означає то частину села, то ціле село, то такий хутірець, що тягне до села, то зовсїм самостійний. Одначе я думаю, що деяке ґрупованнє можна булоб зробити і се відчував сам проф. Леонтович, бо в згаданому відділї всеж таки проглядує де-не-де тенденция до зґруповання назв. Може для проф. Леонтовича зґрупованнє се й ясне, але читачеви, що знайомить ся з виводами, до яких дійшов автор монографії, доволї трудно врозуміти таке зґрупованнє. На мій погляд, се значний мінус в працї проф. Леонтовича.

В другому відділї (IV, 203—217) запримітивши, що стародавнї Славяни жили дрібними хуторами, проф. Леонтович доводить, що хуторний тип селянських осель треба вважати найбільш характерною і росповсюдненою ознакою у всїх повітах Литви-Руси, особливо там, де тілько починалась кольонїзация. Українсько-руські землї Литви-Руси (лївобережна Україна, Київщина, повіти Черкаський, Канївський, Брацлавський й ин.) в XV і в XVI в. зовсїм не знали великих сїл, а мали тілько городи (міста), хутори, пасїки, входи, стани і т. и. Такі-ж хутори під ріжними назвами стрічають ся в середнїй і північних частях Литви, а також і в руських землях, що були під властию польських провінций (див. 204 стор.). Дрібні хутірки, при побільшуванню селян, згодом ставали великими селами. Але не скрізь, як показують інвентарі і иньші джерела, хутори розростались в села: „в деяких місцях, каже автор, рільники через місцеві обставини, повинні були все вести хуторне житє, не мали можливости заводити у себе великі села.

Так було нпр. на Пинському Полїсї, що вкрито болотами і низинами, не здатними до значної земляної культури. Культура велась тут на маленьких, роскиданих острівцях, між мало придатними для обробки болотами і пісками, селяне могли жити на таких острівках тілько невеличкими димами-дворищами. Коли дворища розростались, нові родини повинні були, хоч і не хотїли, виходити на иньші місця, пришукувати для своєї осади свобідні острівцї та заводити тут нові дворища з самостійним хазяйством“ (ibid. стор. 209).

До сього вів і самий устрій сїльського господарства. Дїло в тім, що тодї в степах та лїсах рільник сидів на одному місцї кілька років, поки його земля не перестане родити, а тодї переходив на нове місце, а таких місць, коли людей було ще не багато, було доволї, се

господарство перелїжне в степах, і лядинне, або огневе, підсїчне в лїсах.

Далї, селянин займав ся не однією тільки ріллею, але й всілякими промислами — пчільництвом, скотарством, рибальством, ловами звіриними, пташиними і т. и. Усї такі „стани" і „избы бортницкіе", пасїки, становища, затони і т. и. скрізь мали значіння окремих хуторців, роскиданих далеко один від одного через самі обставини ловецького і иньших промислів, що потребували для себе богато місця і відокремлювали лїсні і степові стани і двори.

Крім того, велике значіннє мала ще й система натурального господарства в Литві-Руси. Річ в тому, що в маєтностях господарських і панських усї потреби господаря, пана і їх фільварків задовольнялись власними робітниками — працею селян, що відбували певні служби; через такі служби, що лежали на їх землях, селяне і відокремлювались і ґрупувались окремими хуторами. Мала значіннє і система данин — земельних участків дрібній шляхтї задля служби, кольонїзациї і т. и. Нарештї, на хуторну форму селянських осель мали великий вплив і татарські набіги, що не давали осадам розростати ся в великі села. Такі обставини вичисляє проф. Леонтович.

В третьому відділї своєї моноґрафії (ib. 217—241) автор студіює питаннє про те, із кого складав ся селянський двір. Джерела вказують, що в селянських дворах жили „люде з дїтьми" — синами жонатими і нежонатими, також з дочками замужними і незамужними; далї в дворах жили брати з синами і сестрами, також з „синовцями", „братаничами" і „братаннами"; далї в дворах жили дядьки з дядьковичами або братами стрийними; нарештї в дворах жили зятї, невістки, пасинки, шурини і свояки. Частож замісць того, щоб перелїчувати синів, братів, братаничів, дядьковичів і ин., джерела прямо уживають вирази: „племя", „племенники" і „родичі".*) Сімї, в які входили брати, племенники і взагалї родичі, жили в своїх димах і хуторах неподїлено; в певних обставинах такі сімї розростались в значні хутори. Але не скрізь се було: навпаки-ж часто під впливом тих обставин, про які згадувалось вище, селянські сімї, що жили неподїлено і мали спільні будівлї, ріллю і хазяйство, повинні були поділятись на окремі господарства і виходити на нові місця. Такий розділ сімї часто вів і до поділу податків і повинностей, що лежали на старій сімї, хоча се незавсїди бувало: виділена сімя часто відбувала податки спільно з старою.

*) Проф. Леонтович висловлює думку, що „рід" в значінню кровного звязку не стрічаєть ся в джерелах про селян і що се слово має шляхетський ґенезіс (стор. 226).

Крім свояків, в одному дворі проживали часом люде зовсїм чужі одні одним; вони звались ріжно: сябрами, потужниками, товаришами, спілниками, половинниками, приймаками, участниками, дольниками, витниками, сусїдами і ин. Пообіцявши простудіювати значіння всїх отсих чужаків де инде, проф. Леонтович у третьому відділї говорить тілько про сябрів. Сябри, каже автор, стрічають ся в джерелах земель литовських, кривичських, Підляхії та Сїверщини. „Сябрами вважались не тілько люде, що належали до однієї сільської служби і що сиділи вкупі на одній рілї — спільній власности — але й люде, що жили в ріжних дворах і навіть в ріжних селах, раз вони тілько мали спільне бортяне хазяйство, що заведено було спільною їх працею в сусїднїх лїсах і пущах (232 стор.). Крім селянських дворів, сябри зустрічають ся і в дворах міщанських і шляхетських.

Нарештї в останньому відділї, найбільшім із всїх (X. 174—203, XII. 153—192, IV. 408—462, V, 1—43), проф. Леонтович розповідає про економічний устрій селянського двора, про катеґориї служебних людей і про долю селян за часів заведення в господарських і панських маєтностях так званого волочного господарства.

Селянські двори — се окремі господарства на підставі кооперациї. Селянський двір, подібно як і панський, се цїла маєтність з певними територияльними границями і „обыходами“. Сябринне господарство містило 1) рухоміcть — статок, річ, добиток, пожиток, і ременент (інвентар), 2) нерухоміcть (хати, обори і всякі дворові будівлї) і 3) землю — орану і неорану з усякими вигодами для промислів. Землї звались ріжно, найчастїйше — дїдиною, отчиною і господарством. Селянська вітчина все одно що шляхетська маєтність, hereditas paterna і спадала на дїтей від батьків і дїдів. Селяне-отчичі відомі вже за часів Міндовга і про них стрічають ся відомости далеко пізнїйше — в XV і XVI в.

Селяне здобували свої вітчини (батьківщини) перш за все через займанщину. „Селяне, каже проф. Леонтович, що засиділи займанщину і разом з своїми свояками та сябрами-потужниками вложили в ню працю, через се саме одержували на свої займанщини отчинні права, подібно як бояре (X, 180 стор.). Коли такі займанщини і могли відбирати ся (в данину) господарем і панами, то не інакше, як за гроші.

Далї, отчини здобувались селянами через купівлю не тілько у односельчан, але й у бояр, Татар, міщан. Нарештї отчини здобувались і через данини.

Що до прав селян роспоряджати ся своїм господарством, то до XVI віку вони користувались повними правами власности зарівно з боярами та иньшими вільними людьми. Але уже з початку XIV віку вимагалась згода господаря або пана, коли селянин хотів розпорядити своєю отчиною,

тілько се господарське призволеннє корінилось не в праві власности господаря на всї селянські землї, а в тягловому їх характері — в тому, що „всї свої служби селянин споконвіку ніс з своїх отчин, данин і купленин“. Така згода господарська і панська з кінця XV віку стає обовязковою для селянина, коли він хоче роспорядити своєю землею. Тут уже ми стрічаємось із початком кріпацтва.

Несвобідні, залежні люде вустрічають ся в джерелах починаючи від 40-х років XV віку під назвою людей „извѣчныхъ неотхожихъ“. Головною прикметою залежних людей було старожильство; вони вже не мали права виходу із свого двору. Під впливом такого кріпацтва змінилось і саме значіннє слова „отчич“. Під отчичом, як і під „извічним“ чоловіком за часів Статута всїх трьох редакций розумів ся селянин, що сам залежав від свого господаря і пана, до якого він перейшов як спадщина; „кваліфікация спадщини, каже автор, означає відносини отчича не до його землї-отчини, а до самого дїдича, отчича його отчини (ibid. 192 стор.)“.

Кріпацтво утворилось споквола і виявлялось спершу в формі glebae adscriptio, перейнятого із Польщі. Сяж остання сама реципирувала від XII до XIV в. германське Hofrecht, де селянинови давалась земля на віки, тілько за се він обовязував ся вічно сидїти на своєму ґрунтї і відбувати з нього тягло на користь пана; правда, селянин мав право і покинути свій ґрунт, але тілько тодї, коли він на своє місто посадить другого, хто-б прийняв ся за нього нести його обовязки. Проф. Леонтович думає, що в такій же формі glebae adscriptio спершу вживалось і в Литві-Руси (195 стор.). З половини XV віку помічаєть ся тенденция господарів і панів-шляхти уставити вічне право на селян-отчичів без всякого права виходу їх. Повна реалїзация згаданої тенденциї настала від часу земського привілею 1457 року, бо сей привілей підтвердив і оформив социяльні відносини, що склались далеко ранїйш. Тут же проф. Леонтович доказує, що згаданий привілей 1457 року мав однакове значіннє не тілько для панських, але й для господарських селян, і значно ослаблює думку деяких вчених, що згадане кріпацтво істнувало не скрізь по Литві-Руси.

Розвиткови кріпацтва дуже сприяла з одного боку система натурального господарства в Литві-Руси. Через тісний звязок селян з землею, служба, що лежала на землях, переносилась на самих селян, а се безперечно дуже сприяло кріпацтву. З другого боку кріпацтву сприяли полїтичні умови — широкий розвиток шляхетських libertates et iura, на яких засновувалось скупленнє земель в руках тілько господаря і шляхти. Згадані умови були загальними підвалинами кріпацтва. Специяльними джерелами кріпацтва були: 1) спадковість — те, що належ-

ність окремих людей до певної верстви суспільства вважалась по дїдам їх і батькам: в якому станї був дїд і батько, в такому-ж станї уважав ся внук і син; далї 2) земська давність — коли вольний чоловік засиджував на відомому містї давність, він ставав „засїдїлим" і втрачував право виходу; земська давність спершу давала тілько право з засїлого чоловіка брати викуп, коли він захоче вийти, а потім, по соймовій конституциї 1685 року, чоловік, що зажив давність, ставав власним без усякого викупу; 3) порядні або служебні записи, що видавали вільні люде на добровольну службу панам на віки; 4) купівлї мужицьких отчин і 5) данини господарських дворів і маєтностей з людьми і землями, а також сїл, дворищ, служб, а иноді просто людей. Про данину я не буду тут говорити, бо скоро маю подати про се осібну статю.

Кріпацтво одначе не обіймало всїх людей, що жили в селянських дворах і селах. Сюди не належали вільні люде, що носили ще багато иньших назв (прохожі, захожі, незасидїлї люде і ин.). Що до того, звідки брались сї вільні люде, то треба сказати, що основні прінципи кріпацтва ставали й підвалинами висвободження. Сюди належать: 1) спадковість — той уважав ся вільним, чий батько і дїд був вільним; 2) земська давність — коли блудящого чоловіка на протязї земської давности його пан не находив і не забирав, він ставав вільним; 3) приходні із міщан, вільних людей і з-за границї; 4) ряди-записи про добровольну службу — воля для таких людей забезпечувалась записами, грамотами, листами і 5) воля прихожих людей забезпечувалась в данинах.

Прихожі люде сидять на господарських землях або самостійними димами-дворищами, або присажують ся до дворів селянських отчичів. В першому разї вони мають дїло тільки з господарем і панами, в другому — з самими селянами. Одначе, чи живе прохожий чоловік на панській, чи на селянській землї, він господарує не як сябр, а як товариш по службі, потужник — дольник. Дольник часто тілько користує ся землею, що належить панови, або селянинови-отчичови й за свою працю одержує певну пайку у всьому, що придбає двір від рілї, ловів, затонів і т. и. На такому прінципі сябринної кооперациї розвились ріжні системи: із половини, із третьої, із четвертої долї.

Нарештї, в селянських дворах була ще одна ґрупа людей — се люде нові, вольники, що певний час користувались повною або неповною волею від служби, повинностей, від даней і поплатків панам або господарю. Такі люде звались також слободчиками, жалобщиками, лисичниками і т. и. Речинцї були ріжні, від 2, 3 років до 16, як де; звертала ся також увага і на те, з кого походив новий чоловік. Коли речинець кінчив ся, вольник вступав до катеґориї людей старожитних. По ухвалї витебських панів 1531 року осада з волею обмежувала право виходу:

чоловік, що висидїв волю, повинен був своєму панови протягом стільких років, скільки він сидїв на волї, давати певну долю здобутків свого господарства, або служити тяглими роботами стільки-ж років, роблячи на пана по два днї в тиждень. Тільки після повного одробітку волї, похожий чоловік міг вийти, инакше він за самовільний вихід попадав в неволю.

Нарештї проф. Леонтович звертаєть ся до людей „старожитних", що відбували звичайні селянські служби. Сї люде подїлялись на людей служебних і на людей тяглих або чорних. Перш нїж в подробицях поговорити про сї дві головні ґрупи людей старожитних, проф. Леонтович дає загальний погляд на підданство селянства в Литві-Руси. До початку XV віку, коли почав ся польсько-німецький вплив на побут суспільства Литви-Руси, селяне, що жили в приватних маєтностях, відбували тягло 1) господарське, що засновувалось на ius ducale литовських великих і удїльних князїв і 2) панське, що виникало із права власности панів на службу селян з їх земель і вигод. Се тягнулось до порівнання прав панів Литви-Руси з правами польської шляхти на маєтности, що сталось після цїлого ряду привилеїв, починаючи від привилеїв 1387 року до 1457 року і дальше, коли ius ducale було признано за всією шляхтою литовською, жмудською і руською; від сього часу панські піддані увільнені від всяких повинностей на господаря, окрім повинностей, що стояли в звязку з земською обороною. Ся експропріация прав господарського (в. княжого) скарбу потягнула за собою експропріацию й иньших прав господарських. Так привілей 1457 року передав шляхтї повний суд, а привілей 1492 р. санкціонував участь маґнатів Литви-Руси у всїх функциях господарської власти. З часу орґанїзациї (в XVI віцї) шляхетських соймів в Литві-Руси, до шляхти перейшло ius ducale і по законодавству. Від сього часу кождий, хто на шляхетському праві володїв хоч би як дрібним двором-маєтністю, ставав de iure господарем своїх підданих. Так, каже проф. Леонтович, підданство тяглих селян литовському господарю, що виявлялось в господарському тяглї і в підляганню загальному земському суду і уряду, заміняєть ся за нероздїльне нї з ким підданство селян їх пану, що сконцентрував в своїх руках всї функциї і права не тілько панської, але й господарської власти в технічному значінню сього слова (IV, 422).

Подїл селян на служебних і тяглих робив в господарських маєтностях уряд, а в шляхетських сама шляхта-пани. Виїмком були данини, що давались в „доживотє" і „до волї господарської", особливо коли люде давали ся в „держанє" з старими поплатками і службами, як вони служили господарю до данини. Тут селянська служба могла експльоатувати ся на умовах, що висловлялись в самій данинї. „Залежність

селянських служб, каже автор, від характера панського господарства стала вирівнювати ся тільки від половини XVI віку (властиво кажучи від Люблинської унії), коли усї земські маєтности сконцентрувались в руках шляхетного народу і коли вповнї вияснив ся погляд на панів, як на повноправних господарів, що безконтрольно роспоряджались особою та працею своїх підданих" (ibid. стор. 430).

Потім проф. Леонтович переходить до студіювання поодиноких селянських кляс. Перша — се служебні люде. Сюди належить перш за все дрібна шляхта, що не мала власних маєтностей, а сиділа на землях господарських і панських з обовязком відправляти з них земську службу. Ся шляхта — бояри і слуги господарські — із господарських маєтностей могла переходити в панське підданство і службу чи то по своїй волї, чи по даниш тих маєтностей, де така шляхта служила. Бояре-слуги удїльних князїв могли переходити в панське підданство також через спадщину на панів князьських маєтностей. Уставилась ріжниця між боярами дворними, або служебними, що тягнули по своїм маєтностям-данинам до дворів господарських, князьських і панських, і повітовою шляхтою-боярами, що володїли самостійно земськими маєтностями і тягнули по юрисдикциї не до дворів, а до повітів. Служебні бояре-шляхта вживали права земського, шляхетського в деякими ограниченями. Слуги і дворська шляхта підлягали на рівні зі всїми служебними людьми панській юрисдикциї, з виїмкою таких справ, за які тратилась честь: в таких випадках служебна шляхта мала право на загально-шляхетський суд. Бояре-шляхта не несли жадних поплатків і повинностей тяглих людей, крім ратної служби. Слуги і бояри-шляхта мали своїх підданих в вітчинах на загально-шляхетському праві, а в данинах — на умовах своїх данин.

Середину між служебною шляхтою і слугами-отчичами займають бояре і слуги вільні, прихожі, або похожі. Вони, подібно як і бояри-шляхта, одержували маєтности в обовязком служби; хто не хотїв служити, той міг покинути службу і перейти до иньшого пана. Таке право переходу признавалось за такими тільки боярами і вільними слугами, що не засидїли земської давнини і не мовчали, коли йшли в данину. Були також бояре і слуги непохожі, отчичі, або отчинні люде. Вони без волї пана не могли лишати своїх служб і переходити до иньших панів. Між слугами і боярами похожими і отчинними була осібна кляса людей під назвою слуг і бояр-данників, бояр осадних, платних, чиншевих і ин. Одні із них зіставались на боярській службі з приплатою чинша або дани; другі зовсїм не відбували ратної служби, а переводились „на осаду"; ратну службу вони відбували тільки тодї, коли вона відбувалась гвалтом.

Повинности служебних людей вичисляє автор такі: 1) ратна служба, стрілецька, копейницька і пушкарська; 2) сторожа: польова, замкова, острогова або парканова, водна, лїсова, сторожа стад і табунів і сторожа панських дворів, скарбу й инч.; 3) путна служба — служба з листами, служба до посилок, дорожна служба (стерегти дороги) і ординська, що наряжалась при гонцях і послах в орду; 4) служба служебная — одверні, козачки, кухарі, пекарі, конюхи, маштальєрі, кучера, возні (возили дрова і т. и. для двору), пізнїйш войти, лавники і т. и. Кождий служебник вважав ся вільним від усяких податків. Крім догляду господарства старші служебники судили селян.

Друга кляса — се люде тяглі або чорні. Сюди належали люде, що відбували натуральні роботи; вони звуть ся тяглими мужиками, ратаями, підданими робітними, пригонними, потужними і т. и. Сюди належать також ясачники. Проф. Леонтович цілим рядом фільольоґічних і актових доводів доводить, що ясачники — се люде цілого ряду сїл і городів з специяльним тяглом: вони платили „ординський виход — ясак" в ханський скарб і разом з сим відбували ріжні повинности на місцевих ординцїв — ханських баскаків. Ясачники були тілько в українсько-руських землях. Коли минулось татарське лихолїття, ясачники не злились з иньшими тяглими людьми і далї несли ясачну службу. Замість ханських баскаків і иньших заступників хана, на яких треба було ранїйш відбувати ріжні повинности, стали заводити ся господарські городи, двори і замки для охорони людей від татарського полону — і тодї ясачну службу складали замкові роботи і корми намістників-старост, що сиділи в згаданих городах, оброєних дворах і замках. Згодом, через данини панські (панам) ясачники увільнялись від ясачної служби в господарських замках і дворах. Ся служба стала осібним тяглом ясачників, що жили лише на господарських землях. З XIII віку ясачники вже не згадують ся в актах: очевидячки вони злились з людьми, що жили в замкових і старостинських маєтностях. Далї автор переходить данників, дякольників і поодинокі натуралїї.

Такий зміст працї проф. Леонтовича. Я не буду в подробицях говорити про те, як автор сповнив своє завданє; подекуди можна помітити недогляди, заплутанність деяких питань і часом ростягування їх. Одначе не дивлячись на се, працю проф. Леонтовича можна признати цінною моноґрафією по історії селянства. Вона має ще й ту вагу, що в нїй автор наводить відомости із невиданої працї покійного проф. Бершадського, а також і із власних виписок із Литовської Метрики. Перший матер789ял він зве Литовською Метрикою, а другий копією Литов. Метрики. Автор старав ся також подавати можливо повно бібліоґрафію питань.

І. Черкаський.

-Проф. Ѳ. И. Леонтовичъ — Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ (Варшавскія Университетскія Извѣстія 1897, IV—VII, стор. 1—130).

В просторій своїй студиї, що служить доповненнєм його попередньої розвідки про „Селянський двір“, ш. автор переходить всї катеґориї сїльських промисловцїв з докладним означенєм їх служб і повинностей. Ось сї катеґориї: огородники — ся катеґория, як сам автор признає, непевна — часом огородники значать загородників, дрібнїйших господарів, часом — тих, що займають ся городництвом або садівництвом. Автор займає ся виключно городниками, бо сесї входять в обсяг сїєї студиї, але в дальшім огляді уживає відомости, що належать до огородників-загородників, що, розуміє ся, заплутує цїлу справу.

До катеґориї огородників придїлює автор садівників, що дїлять ся на два роди: одні, двірські, бережуть панських садів і свобідні від усяких громадських повинностий, другі сидять на громадській землї та платять зі своїх садів чинш, дякло й ин.; і тут є непевність у автора, бо він притягнув сюди і hortulani = підсусїдків. В Київщинї та на Волинї управляють князївськими та монастирськими виноградними садами виноградники, що відробляють відповідні повинности. Управою хмелю в лїсних околицях займають ся хмельники, а в королївських землях сесе заняте лежить у руках селян, що платять із сього хмельний чинш.

Лїсова господарка в королївських землях стоїть під управою гаєвих та лїсних, що мають обовязок удержувати лїсову сторожу. Сесю лїсову сторожу становлять убогі селяне, що не в силї платити тягла. Вони тримають свобідні від тягла лїсові обруби та волоки, та за сесе доглядають лїсів перед шкодою. Властиво се не промисловцї, а панські урядники.

Пасїчництво є головною галузию сїльського промислу в лїсових околицях; йому віддають ся бортники, підлазники і пасїчники. Експльоатация меду в панських землях відбуває ся окремою службою званою бортництвом; її відрабляють бортники та підлазники, і за сесе дістають в уживанє частину лану за дурно, або за малий чинш. Окрім бортників, що працюють у панських пасїках, є також такі бортники, підлазники та пасїчники, що працюють самостійно, і за сесе платять панам чинш, або медову данину. Коли дістануть порожні панські землї, тодї платять з них половину доходу, а другу задержують собі.

Годівля худоби в панських землях становить окрему службу селян. Тут треба розріжнити худобу, що уживає ся до роботи та стоїть в обoрі і худобу в стадї. Домашньою худобою завідують „рикуни“ — вони ведуть молочне господарство, а прокормленєм сїєї худоби займають ся „сїн-

ники“ — що завідують збором сїна. Оба сесї роди слуг живуть на повнім утриманю двора. В стадах жиє молодник і той старий товар, що його не уживає ся до роботи. Пасуть ся сесї стада цїле лїто на визначених на се полях, або у лїсї, а наглядають їх пастухи, чабани із двірської челяди, огородники, з'убожілі селяне, а часом і з свобідних зайдів. Пастухи із двірської челяди стоять на повнім утриманю двора, а всї иньші селяне-пастухи дістають за службу клаптї землї, свобідні від усяких селянських повинностий. Одначе в деяких інвентарях стрічаєм, що за сесї землї платять вони великий чинш.

Окрему службу селян становив нагляд над кінськими стадами в королївських та панських землях. Тут розріжняють ся чотири роди служби: робітні конї стоять під наглядом двірських конюхів та сїдельних, що належать до двірської челяди на утриманю двора. Конї, що їх не уживає ся до роботи, пасуть ся в стадах під наглядом стадних конюхів або ройтинників. Є се в більшій части огородники, або убогі селяне, що дістають куснї землї звані конюшими, та відрабляють із них конюшеські службы. Коли стада, що стоять під їх доглядом, малі, тодї платять вони або чинш, або дякло й ин. Де є мало пасовиск, там віддають ся конї поодиноким селянам конокорицям. Конокорицї відрабляють крім своєї конокориської служби деякі роботи тяглих людий, але сї роботи дуже малі. Часом цїлі громади одержують конї на прокорм або роблять се поодинокі члени громади в числї своїх громадських служб. Остання служба є кобильників або лейтів. Вони наглядають над кінськими табунами, а крім сїєї служби платять із своїх земель чинші та податки.

Лови в королївських та панських землях вимагають окремої служби ловцїв. Ловцї, звані також мисливцями або стрільцями, сидять на панській землї та відрабляють із неї ловецьку службу. Їх обовязком є брати участь в облавах, та також полювати поодинично та постачати до панських дворів звірину. Крім сих ловецьких служб ходять вони на війну, беруть участь в толоках, платять чинші, дякла й ин., але не платять подимщин, нї мезлеви, нї иньших тяглих податків. До ловцїв причисляють ся також осочники та пагоняї. Вони дістають осочницьку землю та стережуть за неї лїса від самовільних порубок та нищеня звірини. Крім сїєї сторожі мусять брати участь у ловах, і так: стежать за слїдами та леговищами звірів, гонять їх на ловцїв з їх леговищ і т. и. Вони свобідні від усяких повинностий та селянських оплат крім участи у війнї та кошеня сїна для ловецьких дворів; сї дві повинности є обовязком всїх ловцїв. Є і другий рід осочників, що сидять на осадї (чиншу) — вони платять крім участи у панських облавах за ловецьку землю чинш. Осочники не відрабляють з волостю нїяких тяглих повин-

постий. Там, де полюють на дикі кабани, є окрема служба ловців — свинюхи, що не різнять ся нічим від попередних. Сторожею та дресурою псів займають ся псарі. Вони гонять також звірину з ловцями. За свою службу одержують псарську землю. Далї йдуть сокольники, що належать або до челяди, або до селян. Вони дістають за се сокольничу землю під сими-ж умовинами що й иньші. Такі землї дістають також пташники та шатерники, що беруть участь в польованю на птиці. В інвентарях є слїди, що цїлї села беруть в свої руки звіринне та пташаче польованє та за сесе платять означений чинш. Ловля бобрів відбуває ся при помочи бобровників. Сесю службу сповняють або бобровники, що сидять на бобровницьких землях, або бортники, або наняті в сїй цїли бобровники. Сесї останнї дістають від місцевих людей харч та нагороду в грошах, або в медї і пр. Бобровники мають ловити бобрів, тоб то гнати їх та бити. Крім своєї служби платять вони дякло та ходять на толоку, але не роблять тяглої служби. Крім королївських та панських бобрових гонів згадують ся ще селянські. Селяне ловлять на своїх землях бобрів не на панів, а на себе, а панам платять за се якусь данину. Сї польованя відбувають ся також цїлими селами, а тодї всї участники дїлять ся добичою. В сих польованях можуть брати участь і посторонні люде „витники“, що платять за свою участь данину. Вкінцї ловлею бобрів на панських землях в видї самостійного промисла займають ся бобровники, що платять панам за се данину бобровщину в натурі, або в грошах. В лїсових околицях доволї важною галузию сїльського промислу є ловля куниць, але експльоатация сієї ловлї відбуває ся при помочі окремих служб лиш там, де куничний промисл веде ся в широких розмірах — в більшій части куничники як і иньші данники ведуть сей промисл на свою руку, а за се платять данину шерстю, або грішми, або сим та тим. Але куничники часом означають просто людей, що дають куницї як еквивалент грошевої дани. Подібно в родї данин згадують лисячі, заячі та білочні данини, але лиш звичайні данини — бо таких служб в актах не находить ся.

Ловля риб становить окрему службу в королївських та панських землях, її відбувають рибалки, єзники та раківники. Сюда належать також сторожі озер та грабарчуки; сї другі кладуть гати, чистять стави й ин. Всї сї роди служб роздають ся зайдам, або туземельцям, а рибалки та грабарчуки згадують ся часом в числї двірської челяди. Ловля риб відбуває ся або „ґвалтом“, себ то гуртом при участи всїх селян, або окремою службою селян. Рибалки дістають свобідні від тяглих служб та всяких данин землї, та за се постачають до панських дворів риби. Крім сих рибальських служб в панських дворах згадують ся

селяне, що займають ся на власну руку рибальством; вони платять чинш натурою, або грішми.

Мельницьку роботу в королївських та панських землях справують мельники, що вибирають ся із двірської челяди, із огородників, тяглих людей, а також згадують ся наємні мельники. Вони дістають свобідні землї під тою самою умовою що і иньші селяне, справують заге мельницьку службу, а крім її роблять також деколи сїльські роботи в панськім дворі, або толоки, або платять невеличкий чинш із землї. Також згадують ся сїльські млини, де селяне мелють своє збіже, але із сих млинів іде чинш зі змеленого млива на короля.

Сїльний промисл ведуть сїльники, що сидять на сїльницьких землях та платять із них сїльну данину, а деколи відрабляють толоку.

Викопувати руду та робити із неї чисте зелїзо є обовязком рудників, що сидять на окремих службах. Між рудниками є дві кляси: майстри та робітники, одначе їх повинности не відокремлені докладно.

А. К.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisyi historycznej, т. VIII, Краків, 1898, ст. 485.

В сім томі архіва краківської історичної комісиї важний матеріял дає збірник актів п. т. Listy i akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez śp. Adolfa Pawińskiego wydał Anatol Lewicki. Сей збірник обіймає значне число актів, головно для 1499 року і подає много материяла до історії пограничних руських земель Польської корони в тім часї. Д. Левицький додав до сього збірника значний вступ, де коротко обробив зібраний материял — поданий тут матеріял використаний в нашій розвідції, що появить ся в ближшім томі Записок — Пограничні руські землї польської корони в лїтах 1498 і 1499. Ворожі набіги і орґанїзация пограничної оборони, — тому не будемо над ним тут застановлятись.

З иньших робіт поданих в тім томі, маємо три статистично-історичного змісту. П. Клечиньский подає кілька статистичних дат про число людности деяких білоруських земель при кінци XVIII віка, він же і п. Ключицкий подають число жидівських голов на основі тариф 1765 року, а п. Чучиньский реєстр Жидів з тогож року в Краківськім воєводстві. Подамо кілька дат про Жидів в руських землях. В руськім воєводстві було їх в 1765 році над 100.000, на Волини над 50.000, на Поділю над 38.000, на Україні (Київщина і Браславщина) над 42.000, в невеликій белзькій земли над 16.000. Бачимо отже, що Жиди головно тримались тодї західних руських земель — мабуть ще на добре не вернули до східних по козацьких війнах.

В розвідцї д-ра Папе п. т. Wiadomość o archiwach węgierskich i materyale ich находимо два місця, для нас подекуди не без ваги. На ст. 448 згадує автор про участь карпатських підгірян в походї Яна Ольбрахта на Угорщину на підставі угорських актів. Ті акти по нашій думцї могли-б дати деякі причинки до історії руської народности на захід від Сяна. Далї потверджує п. Папе на сторонї 451, що дійсно в останнїх лїтах Казимира Ягайлоньчика мав бути якийсь заказ будувати нові руські церкви, чого не припускали дотепер польські історики.

Крім згаданого маємо в тім томі реєстр урядників і достойників Краківського воєводства з років 1374—1506, зладжений п. Федоровичем, та геральдичні записки головно з Сєрадзької землї зібрані д. Лагуною, а впорядковані п. Пєкосїньским. *С. Рудницький.*

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, К., ст. 418 (додаток до К. Старини 1894—6 р.).

Витаючи появу перших двох томів нового видання сього многоцїнного джерела (Записки т. XII), висловляв я страх — чи доведе редакция Київської Старини до кінця сю простору публїкацию. Сї сумнї предчутя, здаєть ся, уже справдили ся: подавши в додатках до 1894—6 р. третїй том Дневника, редакция почала потім містити ріжні иньші материяли, а Дневник урвав ся. Опублїкована частина становить тільки коло третини цїлости, судячи по поданій редактором описи рукописи. Можемо з тим більшим притиском повторити бажаннє, аби якась комбінация улекшила публїкованнє Дневника та прискорила закінченнє його. *М. Г.*

Кіевъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ I, К., 1896, ст. 100+16 таблиць, 4°.

Се видане зроблене заходом київського унїверситета з нагоди відкритя памятника Николаю I в унїверситетськім сквері. Книжка видана дуже роскішно на краснім папері з кольоровою вінєтою; кожда картка оздоблена лентою ордера св. Володимира, державними орлами і гербами Київа; до того ще додано 16 гарних фототипій, що представляють види унїверситетського будинку і иньших, головно тих, яких початок вяже ся з историєю Николая I. Текст книжки одначе не відповідає привабному зверхньому вигляду: він зладжений сухо в офіцияльно-патріотичнім тонї.

Книжка починаєть ся коротким вступом, що має титул „Императоръ Николай Павловичъ и его политическая идея". Тут анонїмний автор коротко характеризує „заслуги" Николая для Росиї взагалї та спец722ияльно підносить його „полїтичну ідею", яку він цїлою силою своєї енерґії постановив перевести, щоби „искони русскій" край зросийщити і виперти

з него польський вплив. Николай стремів до того всіми дорогами, але найбільше дорогою просьвіти і науки і сему то власне моменту в „ідеї“ імператора київський університет завдячує своє істноване. Самий текст поділений на дві глави: перша глава описує: Київ за Николая І. Тут подана коротко історня Київа і „юго-западного края“ перед Николаєм: упадок міста за Катерини (сама-ж вона писала про него, що у Київі бачить тільки форти і передмістя, самого міста дошукати ся не може), дальше підносить ся спольщене Київщини за Павла і за Олександра І, що мав енерґічного помічника в особі Адама Чарторийского. Николай І зачав зараз з перших лїт свого пановання випирати польонїзацию, каже автор, і вичисляє способи, якими він до того стремів. І так: заборонене польських мундурів, причислене до селянського або міщанського стану польського шляхоцького пролєтарияту, через що число польської шляхти зменшило ся на 64000; відібране у Київа маґдебурського права (!), внесене литовського статута; замкнене бердичівського шляхоцького банка, а натомість вітворене у Київі купецького банка, який вже був в Одесї; обмежене права католикам займати уряди судові і заборона сповняти адміністрацийні функциї; вкінци замикане польських шкіл, заснованих Чацким на Поділю, Волинї і в Київщинї, як також і женських шкіл при монастирях; на місце замкнених шкіл, пише автор, правительство до 1832 р. не могло нїчого зробити, аж коли в 1832 утворено з ґуберній: Чернигівської, Київської, Волинської і Подільської київський учебний округ, тоді вже справа пішла лїпше: вітворювано мужескі ґімназиї, а на місце замкнених женських монастирських шкіл — інститути для дворянських дївчат; у Київі заложено було ще інститут для сиріт ґр. Левашової. В тій же главі книжки автор говорить ще про заслуги Николая коло консервованя історичних памяток Київа (відкопане Золотих воріт, відбудоване Десятинної церкви, реставрация фресків Софійського собора*), заснованє археоґрафічної комісиї і т. и.), як також і його заслуги для вигоди і окраси міста (міст на Днїпрі й ин.).

Змістом II глави є історня заснованя і розвою київського університета. В першім відділї тої глави автор дає погляд на стан просьвіти в тім часї в сім краю; в другім говорить про сам акт заснованя університета, що припадає на 1833 р., в третім про перші наукові сили університета. Згадує тут про першого ректора і професора „русской словесности“ Максимовича, Циха, проф. історнї Костомарова, що „через

*) Тут наведений погляд на справу реставрациї митр. Філярета, який він висловив Николаю: що відновлене фресків буде заохотою для старовірів в їх „лжеученіях“, бо деякі сьвяті на фресках мали зложені руки по старообрядному: двоперстне.

арешт і засланє мусів перервати свій курс", і иньших; піднесено тут заслуги першого попечителя Брадке. Ширше згадує автор по початки юридичного і медичного факультета. В осібнім відділї говорить він, та на жаль за коротко, про заснованє при унїверситетї в 1851 р. „Комісиї для описанія кіевскаго учебнаго округа". В остатнім відділї сказано про фонди унїверситета і про будову нового будинку.

Як бачимо, автор порушує багато інтересних тем, і міг би про них багато сказати, маючи приступ до всїх унїверситетських актів, та на жаль його офіцнозний напрям посушив сї теми, і сей офіциально-патріотичний несмачний тон псує вражінє і знеохочує читача. *М. Г-а.*

Л. Струнина — Первыя воскресныя школы въ Кіевѣ (К. Старина 1898, V, ст. 287—307).

Для піднесеня просьвіти серед низших верств причиняють ся побіч иньших способів в високій мірі недїльні школи. Такі школи з конфесийним характером повстали за реформациї; з сьвіцьким напрямом повстали такі школи в Анґлії доперва в XVIII в. Від того часу недїльні школи виросли до немалої цифри; в р. 1890 було на цілім сьвітї коло міліона недїльних шкіл. В Росиї є їх 1500. Перші недїльні школи в Росиї повстали в Київі в роцї 1859. Щоб підготовити низші верстви до реформ, які невдовзї настали, треба було дати тим упослїдженим спосіб до просьвіти, науки. Повстала отже серед гуртку тямущих інтелїґентів гадка завести недїльні школи. Під проводом куратора Н. Пирогова і професора Павлова удалось побороти всї перепони і 11 жовтня 1859 була відкрита перша недїльна школа. Численна фреквенция (149 слухачів), була доказом, що школа така є конечною. Учителями в першій недїльній школї в Київі були студенти унїверзитету. На взір першої школи повставали щораз нові недїльні школи в ріжних частях Київа, і то осібно для жінок, а осібно для мущин. В школах для жінок учили звичайно учительки з якого небудь пансіону. Треба було поборювати пересуди і заскорузлї погляди на становище жінок, щоб і їх приєднати для тих шкіл.

Школи такі піддержувано головно добровільними датками, які завдяки впливам тодїшнього ґенерал-ґубернатора кн. Васильчикова зростали до поважних сум. Для збільшеня фонду студенти давали концерти і представленя і призначували доходи з них на удержанє недїльних шкіл. Головно треба було книжок і приборів до науки.

Найбільший процент учеників становив український елемент (90%), решта припадала на иньші народности. Найбільше по стану було дїтей селянських, а найпильнїйше учащали люде в вінї 7—15 лїт; що старші, тим меньше їх було.

Слухачі в недїльних школах були подїлені на висший і низший степень відповідно до вправи в письмі. Низший степень дїлив ся на два відділи: одні не вміли анї читати анї писати, другі розбирали букви. Крім письма учили також релїґії і дещо з аритметики: основи чотирох дїлань цїлими числами, а далї дробами примінюючи науку аритметики до практичних вимогів. Письма учили або аналїтичною методою зі слів до букв, або синтетичною з букв до слів. Учителї сходили ся часто на конференції, щоб обговорити справи школи. Головно інтересувало їх придбане біблїотеки для своїх слухачів. В біблїотецї нагромаджувались книжки ріжного змісту; були там деякі книжки українських письменників: Шевченка, Квітки, Марка Вовчка. Для одноцїльности в науцї видали учителї хрестоматию для недїльних шкіл.

На взір київських недїльних шкіл повставали такі школи в ріжних місцевостях Росиї. Але доля не пощастила тим школам. Задля непорозумінь правительства з петербурською недїльною школою, позамикано 1862 р. всї школи того рода, але на короткий час, бо знов скоро позволено отворити їх.

Школи недїльні інтересні не задля ориґінальної їх зверхньої форми (наука відбуває ся лиш в недїлї і сьвята, а до школи ходять люде старші, що відвикли від духової працї), але задля внутрішньої вартости. Вони були виразом змагань цїлої суспільности і її бажанем, а свобідна без формальностей і рутини наука давала запоруку на добрі результати. Ті, для котрих сї школи були заведені, відплачувались своїм учителям пильністю і запалом до науки.

Недїльні школи усунули безосновні гадки, що наука і житє не можуть іти в парі і показали, що здобутки науки примінені до потреб житя приносять правдивий хосен. *М. Кр.*

Cyryl Studziński — Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza, Краків, 1896, стор. 46 (Відбитка з XXVII т. Rozprawy wydziału filologicznego Akademii Umiejętności).

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, Краків, 1897, стор. 51 (відбитка з XXVI т. Rozprawy Wydz. filolog. Akad. Um.).

Думки і піснї Амврозия Метлиньского. Видав Др. Кирило Студиньский, Львів, 1897, стор. 99 (відбитка з часоп. „Руслан").

В критицї, так як в літературі і штуках взагалї, змінявють ся напрями: найновійшим напрямом у нас є дошукувати ся ґенези творів. Розважно і умірковано поводили ся при сьому такі історики лїтератур,

як Пипін і Спасович, Дашкевич, Порфірєв, або наші автори поодиноких критично-естетичних розвідок, як Волод. Коцовський, Іван Франко й инші, а в пересаду попадали Петров тай кількох молодших наших критиків. Дуже добрий розбір „Перебенді", зладжений д-ром Франком, послужив початком і взором для наших молодих авторів до подібних розвідок. І так згадана невеличка студия Франка стала епохальною в нашій критиці, але автор її не винен, що його послїдувачі попадають иноді в пересаду.

Др. К. Студиньский заняв ся поетичними творами М. Шашкевича і Амвр. Метлинського і виказав, як ті оба поети написали майже всї свої твори під впливом чужих письменників.

М. Шашкевич виступає саме тоді, як ідея народности під впливом воєн Наполеона вже була розбуджена, а між Словянами зароджена ідея панслявізму. Він був першим у Галичині, що зрозумів ідею народности і з повною сьвідомостию був для неї діяльний в слові і письмі. А що знаменним виразом народности є чиста народня мова, перехована так добре в устній словесности, то-ж М. Шашкевич звернув ся з цїлим жаром до неї. Др. Студинський гадає далї, що велике значінє для творчости Шашк. мали писаня Зоріяна Ходаковского, Ляха Ширми, кн. Цертелева, М. Максимовича, В. Залеского, хоч на мою думку певно можна би доказати, що Вук Караджич і Челяковский більше вплинули на Шашкевича, ніж прим. такий Лях Ширма, якого маловажної розвідки М. Шашкевич відай навіть не читав, та й сам автор не з'умів виказати впливу його на Шашкевича, хоч і обіцяв на стор. 8 своєї студиї. Бо пісня, що її наводить на стор. 18, випечатана вперве Ширмою р. 1818 містить в собі пещені еротичні вирази, повсюди уживані в наших народнїх піснях і добре знані М. Шашкевича. По за тим схожости між сею піснею і поезиєю М. Шашкевича „Туга за милою" нема ніякої.

Опісля цитатами винятими з творів Шашкевича та народнїх пісень або творів чеських, польських, сербських і німецьких доказує автор, під якими впливами писав Маркіян свої поезиї. Сюди належить Погоня, Думка, Туга за милою, Нещасний, навіть (!) Підмисє, Над Бугом, Веснївка, а з огляду на форму ще Роспука і Лиха доля.

Немалий вплив на Шашкевича мали польські поети української школи і поезиї Амвросія Метлинського. Під їх впливом мав Маркіян перемінити ся з галицько-руського, отже місцевого патріота на патріота з ширшою основою, українсько-руського. Тепер співає він про духову, цивілїзацийну і народню єдність Галичини і України, апотеозує Україну з її піснями, бандуристами, козацтвом і оспівує давні битви злучених війск галицьких і київських князів.

Правда, що на формі деяких поезий Маркіянових відбив ся вплив польських поетів, але згаданим патріотом хиба не став він під їх мо-

ральним впливом, а під впливом творів Українців, Котляревського, Максимовича, тай силою реакциї до польських революцийних змагань в Галичині, що в них втягано руських семинаристів і молодих Русинів зі сьвітскої інтеліґенциї.

Вплив польських поетів і Метлинського мав відбити ся на „Думці" (Побратимови), і „Болеславі Кривоустім під Галичем в р. 1139". Найціннійшим місцем сеї частини праці доктора Студиньского є тото, де він доказує, що М. Шашкевич з поважних історичних праць черпав відомости до своїх поетичних творів. І так з Длуґоша вичитав він згадку про 47 побід Болеслава Кривоустого і його побитє в „сорок осьмій крвавій справі", про яку читаємо у Маркіяна. Др. Ів. Франко щасливо замітив, що одна польська революцийна пісня мала великий вплив на формальний бік X думи „Болеслав Кривоустий".*)

Годить ся тут згадати, що автор, мов би доповняючи свою студию, згадав в „Руслані" в р. 1897 чч. 51—52 про схожість Шевченкового „Перебенді" з „Думкою" Шашкевича. Схожість тота дуже очевидна і доказує знайомість Маркіяна з тими 8 творами Шевченка, що появили ся в петербурськім Кобзарі 1840 р.

В третій частині студиї виказано вплив „Дочки Слави" Коляра на Маркіянову „Згадку". Переведенє щасливе.

В другій своїй студиї „Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego" обговорює Др. Студиньский ширше, ніж в першій, заслугу польсько-української школи для розвою українського письменства і величанє минувшости України, яке стрічаємо у російських поетів: Рилєєва, Кольцова, Маркевича і в повістях та поезиях Гребінки. Той літературний напрям, що проявив ся так у згаданих польських й російських поетів, а по части у Гребінки, виступає виразно вперве в поезиях Амвр. Метлинського. В них осьпівують ся українські могили і степи, українська минувшість, величає ся козацтво, виводять ся постати бандуристів, поет виступає проти зрадників вітчини. Але поет, що боліє над Україною і плаче за її славою, не лютує на російських царів, що стали виновниками її недолї, а взиває Українців до вірної служби цареви і до нищеня ворогів російського царства. Та недостроєна струна в поезиї Метлинського відозвала ся певно під впливом творів Пушкина і Жуковского**). Завдяки їх впливови виступає він проти ворогів російського царства і тому до Поляків звертає ся з неохотою, а подекуди з ненавистию („До Вас", „Рідна мова"). В стихах „Гуляка",

*) Панщина і її скасованє в р. 1848. Львів 1898, стор. 127 нотка.

**) Борше під безпосереднім впливом державного російського патріотизму, в українській інтеліґенциї досить сильного. Ред.

„Підземна церква", „Рідна мова" згадує про криваві і сумні війни України з Польщею в XVIII віці.

Російські поети мали вплив не тільки на провідні ідеї, але й на концепцию деяких поезий Метлинського. Під конець першої части своєї студиї виказав автор сей вплив.

В другій части виказано вплив народнїх пісень на творчість Метлинського. До мови свого народу і до його пісні мав він все великий піетизм. Смуток, який пробиває ся в поезиях Метлинського, є певно відгомоном української народньої поезиї.

Третя частина праці виказує вплив польсько-української школи на нашого поета. Автор звертає тут увагу головно на спорідненє деяких поезий Метлинського з польськими творами, але також і на визначні ріжниці в поглядах на будучність козацтва.

В четвертій части виказав автор вплив німецьких романтиків: Кернера, Маттісона, Улянда, А. Ґріна, Еленшлеґера на нашого поета. Він то перекладав на українську мову їх твори та йде за їх взірцями.

Під конець студиї подав Др. Студинський оттаку характеристику музи Метлинського: „Рами, серед яких обертає ся поет, невеликі. Се сьпівак могил і курганів. На них вказує поет і хоче будити у свого народа любов до України і її минувшини. .....Як не широкі рами поезиї Метлинського, так не велика його інвенция. Мотиви найлїпших його поезий взяті з російської, чеської, польської або німецької лїтератури. Але Метлинський умів тим мотивам надати ориґінальну форму, ориґінальний кольорит, через що ті його твори будуть все займати визначне місце в українськім письменстві. Піднести треба також гарну мову, в якій зложені ті поезиї. Метлинському треба признати в українській лїтературі місце першого поета романтика, що вплинув не лише на лїтературний напрям в відроджуючім ся письменстві в Галичині, але також в поезиях Шевченка".

З самого початку зазначено, що виказувати ґенезу творів поодиноких поетів є знаменем сучасного напряму лїтературної критики і то знаменем пожаданим, наколи автор держить ся міри. В працях дра Студинського видна начитаність, але разом і надто велике змаганє, дошукувати ся впливу чужих письменників на наших поетів. Нераз (як прим. в поезиї Підлисє) вистарчає йому кілька слівець або зворотів тотожних або подібних, щоби вже доглянути ся впливу.

„Nur nicht über die Schnur hauen!" повтаряв бувало своїм студентам покійний проф. Омелян Огоновський, спиняючи за далекі і сьмілі загони молоденьких критиків в їх працях і диспутах семинарийних про ґенези поетичних творів. Наведу також золоті слова Д-ра Ів. Франка з перед-

мови в збірнику творів: „Мій Ізмарагд“*): „Не показую при поодиноких віршах жерел, звідки їх узято... Обік оригінального є тут чимало й такого, де на чужу основу я накладав свої власні узори. А відки взято сю основу і кого і де „наслїдувано“, се лишаю цікавости тих критиків сего і будущого віку, котрі не будуть мати і вміти що кращого робити, як віднаходити „жерела“, з яких котрий поет черпав своє вітхнене. Гай, гай! Ті жерела, сотки, тисячі лїт отворені і доступні кождому і здоровому оку й шукати їх не далеко“.

Не знаю також, яким дивним чином утерло ся називати Метлинського нашим першим поетом-романтиком, предтечою Шевченка. Муза Тараса творила рівночасно і незалежно від Метлинського вже від р. 1838, а перші твори Метл. вийшли доперва 1839 року і зовсїм не знаємо, чи вони були навіть звісні Шевченкови до виходу його перших поезий в р. 1840. Таким самим правом, що Метлинського, могли-б ми й Шевченка назвати нашим першим романтиком.

Обі праці д-ра К. Студинського, хоч написані не нашою мовою, становлять цінну вкладку в нашу літературну критику, бо визначають ся великою сумлінностию і докладностию. Про одно просити треба автора, щоби руських імен власних не польонїзував, а лише транскрибував їх латинськими буквами в працях, писаних по польськи.

Виданєм думок і пісень Метлинського і його „заміток“ про українську руську мову вчинив нам Др. Студинський немалу прислугу, бо його твори, з виїмкою уміщених по шкільних підручниках, не були доступні майже нікому. Про сю працю Д-ра Ст. була вже ширша згадка в наших Записках, як обговорювано наукові статї „Руслана“ з р. 1897 тож тут звертає ся лише увагу на сей передрук з „Руслана“.

О. Макарушка.

Памяти М. А. Максимовича (Кіевская Старина 1898, XI с. 218—308).

Десятого падолиста 1898 року минуло 25 літ від смерти одного з визначнїйших Українців Михайла Максимовича. Редакция К. Старини присьвятила його памяти кілька уваг від себе, та подала недруковані ще його статї: „Споръ о вѣщемъ Боянѣ“, „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ і кільканайцять листів писаних до ріжних високопоставлених осіб.

В переднім слові поясняє Редакция, чому не містить оцінки діяльности так заслуженого чоловіка на поли науки і літератури. По

*) Мій Ізмарагд. поезиї Івана Франка Львів, 1898, стор. VI - VII.

перше в сїй справі нераз забирали вже слово учені — в роцї смерти його, потім Пипін в своїй „Істор. Рус. Етноґр.“ оцїнив також досить обєктивно і безпристрастно діяльність Максимовича. Але найголовнїйшою причиною, чому не можна ще видати катеґоричного суду про діяльність сего чоловіка, се брак матеріялів.

Як сказано, подала Ред. неопублїковану розвідку Максимовича „Споръ о вѣщемъ Боянѣ“. Звістно як богато труду і часу присьвятив він пісни „Слово о полку Ігоревім“. Ним займав ся він бувши професором в Москві і Київі, переложив його на язик российський і український, висше згадану розвідку написав він ще в р. 1856 і післав в редакцию „Русского Вѣстника“, але з незнаних причин розвідка ся не була напечатана і по смерти автора знайшла ся між його паперами.

В першій частинї своєї розвідки збиває автор здогад перших видавцїв „Слова о полку Игоревѣмъ“, мов би то віщий Боян жив в до-християнській добі. Причина такого здогаду була та, що вони не зрозуміли добре слів пісни „Помняшеть бо рѣчь пръвыхъ временъ усобицѣ“ і т. д. Сам автор доходить до виводу, що віщий Боян жив між роками 1080 і 1115, був отже сучасником Нестора. В другій части своєї розвідки автор полемізує з Дубенским, що по словам автора „своимъ анализомъ не прояснилъ ни одного мѣста въ Пѣсни, относящагося къ Бояну; напротивъ, онъ еще болѣе затемнилъ многія мѣста, напраснымъ извитіемъ словесъ и толкованіемъ ихъ по своему обыкновенію, надрое и натрое“.

Друга статя Максимовича „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ була написана в р. 1854. Призначена була для Шевирьова, що в столїтнїй ювилей московського унїверситета мав видати біоґрафічний словар професорів і визначнїйших студентів того унїверситета, а що словар сей нїколи не побачив денного сьвітла, то й згадана статя лишила ся між паперами автора. „Воспоминаніе“ се містить в собі досить докладні біоґрафії пяти братів Тимковських, предків автора.

Листи Максимовича писані між роками 1833—1850. Перший ряд сих листів — до р. 1840 дає нам богато біоґрафічного матеріялу в тім періодї, коли він був ректором і професором київського унїверситета. Тут бачимо його заінтересованим своєю ролею ректора і професора на новій для нього катедрі руської словесности, як також науковими питанями, що були для нього головним предметом занять. Другий ряд листів — від р. 1840 малює його чоловіком збідженим і схорованим, що просить „пособій“ то принятя його в яку небудь службу. Сі проханя Максимовича були наслїдком його прикрих матеріяльних відносин. Він сам дуже часто говорив в своїх листах ось як: „богатство не мой удѣлъ и я долженъ признаться, что и бѣдность мнѣ наскучила“. В відділї

„Документы, извѣстія и замѣтки" того-ж тому подала Ред. недруковані (а деякі й друковані) ще вірші М. Максимовича писані українською мовою, числом 13, і ще оден лист його. *С. Гм.*

Записки императорскаго новороссійскаго университета, Том LXX, під ред. проф. А. Кочубинського, Одеса, 1896, ст. 468.

В офіцияльній частині сього тому „Записок" находимо дві статї про часи Катерини II; перша статя — проф. Перетятковича: „О значеніи царствованія императрицы Екатерины II въ русской исторіи", судячи по титулу, повинна-б говорити і про відносини України в тих часах, а тимчасом ми сего нічогісінько не бачимо.

Друга статя проф. Мочульського „Просвѣщеніе на югѣ Россіи въ связи съ общими мѣрами по образованію въ царствованіе императрицы Екатерины II", як бачимо, специяльно присьвячена Україні. Автор говорить з як найбільшим піетизмом про заходи Катерини II що до просьвіти в цілій Російській державі взагалї, а специяльно що до просьвіти на Україні; але читач по прочитаню її приходить до переконаня, що так не було — вже чим як чим, але просьвітою, школами на Україні не займалась Катерина.

Проф. Мочульський займає ся насамперед стараняии Катерини коло утворюваня нових висших наукових інституций на Україні, себ то духовних академій і університетів. Але щож показує ся? Удалось її заложити лишень в Полтаві духовну семінарию і більш нічого. Але коли вона хотіла утворити університет в Катеринославі, то діло розбило ся на браку енерґії у Потьомкіна, котрому вона ту справу поручила. Хтось сказав би, що тут Потьомкін завинив, але-ж мусимо признати, що Катерина мала силу виповнити свій замір і не допустити до того, щоб з сего діла вийшла комедія. Автор на усправедливлене Потьомкіна говорить, що причиною не доведеня проекту до кінця була „чрезмѣрная поспѣшность, съ какой взялся онъ за это дѣло".

Що до стараня Катерини про народні школи, виходить також щось подібне. Проф. Мочульський говорить, що Катерина рівнож за ціль свого житя поставила ширене народньої просьвіти через школи. На ділї виходить воно зовсім инакше. На Україні в другій половині XVIII в. було до тисячи шкіл, але козацьких, иньших не було, а як були, то в дуже малім числї. А заразом знаємо, що при кінці XVIII в. себ то за часів Катерини II підупали ті школи, а вкінци і сліду по них не остало.

Ще д. автор згадує про друкарні, які за панованя Катерини II повстали на Україні, а в котрих видрукувало ся щось по дві, чи по три книги церковні, і на тім конець.

В закінченю каже автор ось що: „Зсумувавши все сказане про осьвіту на Україні за часів імп. Катерини II, ми бачимо, що для осьвіти нашого края за її часів зроблено, про око, не дуже богато. Але се розмірно невелике показалось для нашого края звичайно цінним і многозначним“. От і тільки. *М. Гл.*

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Вип. XXIII, Тифлисъ 1897, сторін XV+305+IV+356+48.

Сей грубий том складаєть ся з трох відділів. Перший відділ містить в собі досить широку монографію д. Апостолова „Географическій очеркъ Кубанской области“; другий складаєть ся з восьми ґеоґрафічно-етноґрафічних статей ріжних авторів, а третій містить казки гірських Татар.

Серед ґеоґрафічних монографій України-Руси праця д. Апостолова займе не останнє місце. Користуючись з досить багатого матерьялу (всіх друкованих праць, що складають літературу про Кубанщину, заведено автором у покажчик 54; окрім друкованих праць, автор мав матерьяли останньої переписи). Автор поставив свою задачу досить широко; він переходить широко ґеоґрафію Кубанщини (гл. I), ороґрафію (II—III гл.), гидроґрафію (гл. IV), климат (V гл.), ґрунт, фльору і фавну (гл. VI), людність (етноґрафічні складові частини) (гл. VII—VIII), промисли і економічний стан (гл. IX) і административний устрій (гл. X). Моноґрафія д. Апостолова вийшла і окремою книжкою.

В другім виділї подано шість розвідок про поодинокі села Ставропольскої ґубернії і дві статї иньшого змісту: „Менониты и ихъ колоніи на Кавказѣ“ і „Темрюкское рыболовство“; як бачимо й сї статї належать до територий по части чи в цілости залюднених Українцями.

С. Е.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898. Ab erecta sede episcopali anno 78, Пряшів, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, Унгвар, 1896.

Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. ung. statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1890 berechnet von Eduard Leipen, Magistrats-Official, Відень, 1896.

Число угорських Русинів доси незнане докладно Причиною того є з одного боку стороннichість мадярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильнїйше збільшити, зменьшає тим самим при конскрипциї число людности иньших наций, з другого боку не зовсїм докладні консисторські записки, що подають число не самих Русинів, але всїх греко-католиків, через що обидва ті понятя вводять в замішанє. Коли одначе приходить ся вибирати між записками урядовими і консисторськими, то останнїм скорше можна завірити; з уваги на те, що всї Русини в Угорщинї є греко-католики, та що в кождій парохії подана мова, якою послугують ся вірники, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім ріжниця недокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Ріжниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і консисторськими датами.

Щоби показати, як незгідні дати подавано що до числа Русинів в Угорщинї, наведу кілька з них. Черніґ в „Etnographie der oesterreichischen Monarchie, 1857" начислив Русинів — ідучи за Чапловичем — 358.913. Петерман в „Geograph. Mittheilungen, 24 B. 1878" начислив їх 460.000; в тім самім роцї Головацький начислив в „Нар. пѣсни Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2". Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахелї в „Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie, 1881", подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Терлецький, Дулишкевич) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішнї інтеліґентні Угорські Русини подають се число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистицї.

Що число Русинів релятивно не збільшає ся, але все зменшає ся, на те наведу хоч би такий доказ: Шематизм Мукачівської епархії з 1893 р. подає на ст. 195 таку табелю: Usus linguarum in exercitio cultus divini.

Ruthenicae solius in parochiis	289
Hungaricae solius in parochiis	37
Hungaricae cum Ruthenica in parochiis	61
Hungaricae cum Ruthenica et Valachica in parochiis	1
разом	388.

Тота сама табеля в р. 1896 представляє ся так:

(Ст. 203). Ruthenica adhibetur in parochiis	283	(шість меньше)
Ruthen. et Hungarica „ „ „	63	(два більше)
Hungarica „ „	40	(три більше)
Ruthenica et Valachica „ „	1	(оден більше)
Ruthenica, Hungarica et Valachica in parochiis	1	(так само)
разом	388.	

З того видно наглядно, що протягом трьох років стратила руська людність шість парохій в одній епархії; з того припала одна парохія на (половину) Румунам, три Мядарам в цілости, дві Мадярам на половину з Русинами. На скілько цікавійше було-б таке зіставлене за цілий сей вік або бодай за час від 1848 року, від першої мадярської конституциї. Тодї тілько змогли би ми пізнати, звідки пішли Мадяри греко-католики в сторонах, що граничать з Русинами. Тодї переконали би ся ми, що за останнїх 50 лїт стратили ми найменьше 100 парохій в користь иньших наций, числячи як повисше по дві парохії в рік на страту, а не зважаючи на другу епархію! На жаль не можу я всього того виказати докладно тепер з причини, що нестає менї відповідних джерел; сподїю ся одначе зробити те в недовгім часї.

Хоч умови, серед яких приходить ся жити Угорським Русинам, так некористні, то всеж таки до цїлковитої їх погуби, як сього бажають собі мадярські шовіністи, прийти не може. Доказ на се маємо в зіставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипций з р. 1880 і 1890. Всїх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодроґ	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	350
Земплин	30.164	34.610
Мараморош	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Спіш	16.158	17.930
Уґоча	29.976	33.348
Унґ	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було проте:

1880 р.: 342.381 1890 р.: 430.282.

За 10 лїт виносить проте приріст людности 87.902, що становить все дуже поважне число. При сьому замітна річ, що коли в комітатах з малою руською людністю Русини денационалїзують ся так скоро, що по десятьох лїтах нема їх зовсїм аж в трьох комітатах (Абауй-Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактним руським населенєм вони ростуть скоро (Унґ виказує 12.000 приросту, Берег 20.000), а оден комітат, Мараморош, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже сла-

бий приріст виказують: Уґоча, де Русини мадяризують ся, і Земплин, та Спіш, де вони в части мадяризують ся, в части словачать ся. Останне дотикає також Шарошу, хоч не в такій мірі, як З. і Сп. З того видно, що ми можемо найбільше числити лиш на три головні комітати: Мараморош, Берег, Унґ; Земплин, Уґоча, Шарош і Спіш будуть лише поволи денаціоналїзувати ся, иньші-ж комітати бути може що вже в часї найблизшої конскрипциї, 1900, не викажуть руської людности. Виїмок буде становити хиба Бач-Бодроґ, де позиция Русинів досить добра, хоч їх там і мало.

Перейду тепер до подробиць в брошурах, яких наголовки наведені висше.

Оба шематизми зроблені на одно копито; на початку подана в них коротенька історня епархій, а дальше йдуть інформацийні відомости про церковну орґанїзацию, уряди і т. д. В шематизмі пряш. епархії подає ся при тім в кождій парохії спис духовних, що в ній справували свої функциї, і історичні відомости, коли такі є; в шематизмі-ж мукач. епархії того всього нема. Для показу, які історичні нотки пороблено там, наведу дещо. На ст. 174 при парохії Ярембіна говорить ся: Parochiae: Jarembinaensis, Szepes-Jakabfalvaensis, Kamjonkaensis, Littmanovaensis et Szulinensis, item Parochiae Jarembinaensis olim Filialis Krempach, nunc jam Mater, inde a temporibus Sigismundi Imperatoris et Regis, qui Arcem Lubló, una cum 16. Oppid. Scepusii et praerecensitis Appertinentiis Vladislao Poloniae Regi, 37. Millibus Sexagenarum latorum Grossorum, seu 88.000 hungaricalibus florenis impignoraverat, usque tempora Divae Mariae Theresiae, sub qua pignus isthoc relutum fuit, parebant spirituali Jurisdictioni Gr. Cath. Ordinariatus Przemislensis; anno autem 1782 reincorporata sunt Dioecesi Munkácsiensi, effectuata denique huius dismembratione, reciderunt ad Dioecesim Eperjesiensem.

Ст. 217. Szukó.... Ecclesia murata ad S. Nicolaum Episc.; an. 1660. iam exstitit. Habet unum Antimension ab Antonio Vinnicki Eppo Przemyslensi consecratum...

Ст. 184. Sumjácz. Quidam eruditi Sumjáczenses et alios slavos in convalle Granensi degentes ad antiquissimos Comitatus Gömör incolas, quibus lux evangelii jam ante Hungarorum adventum affulsit, referendos existimant...

Ст. 178. Littmanova... Ecclesia murata ad S. Michaelem Archangel. Vigore indultus Eppi Przemysliensis Athanasii Szeptycki dedto 6. Maii 1777. sumptibus Patronatus Exc. Cam. Reg. Hung. 1778. erecta et benedicta...

Ст. 213. Habura. Origo pagi Habura ponitur ad saeculum XIII; primi incolae erant Rutheni, qui immensas sylvas devastantes, agri-

culturae se dedicabant. Initio pagus situs erat in valle a hodierno pago versus occidentem jacente, ubi in colliculo Dubrovka stetit etiam antiquissima Ecclesia lignea. Secunda Ecclesia stabat fere in eodem loco, ubi hodie. Pagus hic antea fuit multo major, habebat 300 colonos, quorum multi emigrarunt partim ad pagum Orechova (in comit. Ungh), partim ad partes inferiores Hungariae.

В дієцезиї істнують такі інституциї, крім духовної семинариї: 1) Institutum Dioecesanum pro juventute gymnasiali. Удержуе ся тут 58 студентів. 2) Institutum Praeparandiae pro futuris Cantoribus et Docentibus; 3) Schola sex classium elementarium conjuncta cum Instituto Praeparandiae; 4) Дієцезальна бібліотека, заложена 1820 р. дотована 1826 р. і затверджена 1830 р. Всїх парохій має дієцезия 188, філїялок 1388. Церкви збудовані у всїх парохіях і в 131 філїялцї. Дієцезия розтягає ся на шість комітатів з залюдненєм:

	Віроісповіданя гр. катол.	рим. кат.	гр. схід.	августиньского	гельвецького	жидівського
Абауй-Торна . . .	20.618	91.955	82	6.808	36.743	13.747
Боршод	16 667	462.059	2.338	37.311	138.987	122 257
Спіш і Ґемер . . .	32 957	144 220	—	52 196	2.718	9.643
Шарош	60.815	88.307	4	11.773	567	12.576
Земплин	38.197	33.206	—	5.200	178	7.586
разом . . .	169.254	819.787	2.424	113.238	179 193	165.809

Всїх греко-католиків є проте 169.254. З того припадає на:
» » руської мови 130.541 в 154 парохіях
» » мадярськ. мови 4.396 в 4 »
» » мад. і руськ. мови 29.395 в 28 »
» » мад. руськ. і нїм. мови 4.922 в 2 »

Замітити належить, що мова Русинів вже в части Земплина, а дальше в Шароши, Ґемері, Абауй, Боршодї значно пословачена. Проте одначе анї консисторія, анї уряд не вачислює тих Русинів до Словаків. В ком. Шароши було впр. 1880 р. на підставі урядових дат всеї людности 168.021. З того припадало на:

Нїмців 371
Словаків 129.475
Русинів 38.175

В шематизмі маємо число греко-католиків в Шароши 60.815 на 174.042 всеї людности. Значний приріст не треба собі проте поясняти самими Русинами — про яких мова виключно в 1880 р. — але й иньшими греко-католиками.

Під зарядом пряш. консисториї стоять також народнї школи в 23 шкільних округах з поважним числом школярів 25.394. Колиб ся школа була справдї народньою, а не мадярською, то нинїшнї відносини угорських Русинів були-б далеко не такі, як є в самій річи.

Перейду тепер до шематизму мукачівської епархії. Крім духовної семинариї в Унґварі стоять тут під консисторською властию ще от які інституциї:

1) Епархіяльна бібліотека. 2) Учительска семинарія (institutum praeparandiae) і народна школа (schola sex classium elem.); в обидвох школах було учеників 182; з того 91 в семинарії і 91 в народній школї; 3) Інститут для хлопцїв (Orphanotrophium Dioecesanum pro Orphanis Pueris Dioecesis huius Sacerdotum) і 4) Інститут для дівчат (Institutum Dioec. pro orphanis puellis Dioec. Munk. Sacerdotum cum scholis puellaribus). Всїх дївчат вчить ся в тій школї 183; з того 76 греко-католицького, а 107 иньших віроісповідань. 5) Alumneum pro juventute gymnasiali Sacerdotum Dioecesanorum; 6) Alumneum pro juventute Praeparandiae Cantorum et Docentium. В останнїм було в шкільнім 1896 роцї 140 хлопцїв; з того часть не платила нїчого за удержанє, часть платила, але не багато.

Що до залюдненя мукачівськоЇ епархії, то воно представляє ся так:

Комітат	Гр. кат.	Рим. кат.	Гр. сх.	Август. вір.	Гельвет. вір.	Жидів. вір.
Берег	90.268	15.901	37	657	44.137	23.107
Мараморош . . .	132.783	14.059	3	158	7.586	30.496
Саболч	54 999	65 263	157	15.963	200.019	26.155
Сатмар	17.532	15.146	2	4.385	58.971	9.686
Уґоча	34.585	3.559	3	611	15.830	7.433
Унґ	76.392	26.670	8	780	17.386	15.487
Земплин	61.518	71.077	13	4 419	52.986	22.462
разом . . .	468.077	211.675	223	26.973	396.915	134.826

Всїх греко-католиків є проте в мукач. епархії 468.077,

з того	„	„	руської мови	345.001	в 284	парохіях
	„	„	руськ. і мадяр. мови	68.485	в 63	„
	„	„	мадярської „	52.639	в 39	„
	„	„	румун. і руської „	1.245	в 1	„
	„	„	рум. мад. русь. „	707	в 1	„

Всїх греко-католиків руської мови в обох епархіях є проте 345.001 + 130.541 = *475.542*. Число се більше від урядового о 45.259. Коли додамо до нього ще Русинів з Бачки і Сриму в сумі 12.933 (по урядовим виказам) та 414 Русинів з Семигороду, то одержимо число Русинів в Угорщинї *488.889*; руська мова сього числа сконстатована на підставі шематизмів. Маємо одначе в Угорщинї ще Русинів в місцевостях, де вони вже перемішані з Мадярами, що колись говорили також по руськи. Число душ греко-кат. в таких мішаних селах виносить в пряш. епархії 29.395, в мукач. 68.485, разом 97.880. (Иньших мішаних місцевостий не беру в рахубу). Коли з того числа возьмемо меньше як третину в користь Русинів, для заокругленя 30.000, то отримаємо суму 518.889 руських душ. Ми знаємо одначе, що Русини є ще й иньших віроісповідань, не лише греко-католицького. Доказом на те най послужать понизші дати. Всїх греко-католиків в Берегу було 1896 р. 90.268, в Марамороши 132.783. Мадярський уряд начислив одначе ще в 1890 р. в тих двох комітатах Русинів: в першім 94.650, в другім 147.474. Надвишка Русинів над греко-католиками виносить проте показну суму 19.073! Коли її додамо до попередньої, то отримаємо число всїх Русинів в Угорщинї (що найменьше) *537.962*, понад 100.000 більше від числа подаваного урядом.

В повисшім числї подаю я всїх Русинів, що називають себе ними самі, що називають їх ними всї дотеперішнї статистики. Деякі учені (Broch, Pastrnek) зачисляють одначе Русинів, що говорять пословаченим диялектом, якого взірцї подав я в XXII т. Записок в статї „Руські оселї в Бачцї“, до Словаків. Я не хочу на сьому місцї вдаватп ся в се, чи вони робять раціонально, і припускаю, що правда по їх сторонї. В такім разї мали би ми чистих Русинів понад 430.000, а Русинів-замішанцїв 100.000 — рахуючи, що тілько говорить пословаченим диялектом. Се число висталоби до удержаня руської національности в Угорщинї, коли-б лише національне почуте розбудило ся от хочби в тій мірі, як у лужицьких Сербів.

Замічу ще, що під консисторською властию мук. епархії є 48 шкільних округів з загальним числом учеників 47.036, з чого припадає на комітати: Берег 10.498 учеників; Мараморош 10.271 (хоч там людности значно більше); Сабολч і Гайду 5.139; Сатмар 1.384; Уґоча 3.815;

Унґ 9.941; Земпляи 5.988. Що до устрою єрархії, то треба сказати, що в обох епархіях, окрім звичайних чинів, які у нас істнують, є там ще архідіякони, по одному в кождому комітаті, а в мукачівській епархії є ще два апостольські вікарії з осідком в Гайду-Дороґ, на комітати Гайду і Саболч і Мараморош-Сиготі на комітат Мараморош. При вікаріях є окремі консисториї, що складають ся в Гайду-Дороґ з 9 членів — старших сьвященників — крім предсїдателя, а в Мараморош-Сиготї з 13 крім вікарія. Епископська консисторія крім епископа і крилошан звичайних і почестних складає ся ще: в Пряшеві з 30, а в Унґвари з 38 членів. Монастирів всїх в мукачівській епархії 5, в пряшівській 2. В шематизмі мук. епархії поданий на ст. 250—256 „Index Parochiarum et Filialium, quarum nomina Ruthenica a Hungaricis differunt", прегарна ілюстрация державної ідеї мадярської. Всїх парохій в дияцезиї є 388 з 405 церквами і 1256 філїялок з 171 церквами.

Перейду тепер до брошури Ляйпена, з якої подав я вже повисше кілька цитатів. Поперед усього наведу статистичні дати що до числа Русинів і їх посїлостий. (Див. таб. на стор. 37).

З повисшого зіставленя видно докладно відносини людий і землї поодиноких наций до себе. З нього переконуємо ся, що урядова статистика не подає Русинів вже в чотирох комітатах, в котрих вони до недавна були — та ще й тепер є, хоч в малому числї. — Що справдї так дїйсно є, видно хоч би з того, що в Сримі не зазначено Русинів в табелї, але при вичислюваню населяня „der Muttersprache nach" подано їх на ст. 56 в числї 3.606 душ! Так само „der Muttersprache nach" є 414 душ Русинів в Семигородї — лиш не сказано в якій місцевости — і 23 Русинів в західних комітатах Прешбурґу, Візельбурґу, Единбурґу і Ейзенбурґу. Цїкава річ, що в горішних комітатах число Русинів 430.283, а по рідній мові (der Muttersprache nach) виносить лиш 369.789, отже о цїлих 50.476 душ менше! В полудневім комітатї натомість, Бач-Бодроґу, число Русинів виносить *9.112*, а по рідній мові *9.327!*

З повисшої табелї довідуємо ся також, що абсолютну більшість мають Русини лише в двох комітатах (Береґу і Марамороши; у Черніґа 1857 р. мали абсолютну більшість в трьох комітатах), а релятивну також в двох (Унґу і Уґочі). Що до густоти залюдненя то Русини стоять на четвертому місци: Словаки, Чехи, Румуни, Русини. Що до обсягу землї, Русини не упослїджені, але по причинї, що вся їх земля в горах, зачисляють ся вони до найбіднїйшої людности Угорщини.

Дуже цікавий погляд Ляйпена на национальну асиміляцию, тож наведу його дословно: „Absolut gewinnt die ungarische Nationalität am meisten, weil selbst ein Verlust derselben in der Diaspora mehr als aufgewogen wird durch die Masse der, verschiedenen Nationali-

		В 1890 р. жило душ						маючи в посіданю катастральних моргів					
		Мадяри	Німці	Словаки	Румуни	Русини	Серби	Мадяри	Німці	Словаки	Румуни	Русини	Серби
1	Абауй	133.670	4.817	41.397	—	—	—	407 932	16.622	153.021	—	—	—
2	Бач-Бодроґ	323.605	184.695	28.385	—	9.112	170.691	816.663	410.157	49.398	—	20.891	471.390
3	Береґ	80.143	4.261	401	—	94.650	—	143.007	47.004	107	—	462.647	—
4	Боршод	212.053	—	4.391	—	350	—	615 293	—	7.477	—	2.150	—
5	Ґемер	91.771	4.643	78.396	—	—	—	360.375	16.530	343.432	—	—	—
6	Марамарош . . .	31.294	9 948	—	79.565	147.474	—	123.145	65.446	—	413.540	982.004	—
7	Шарош	—	371	129.475	—	38 175	—	—	918	442.381	—	191.483	—
8	Саболч	244.945	—	—	—	—	—	798.737	—	—	—	—	—
9	Сатмар	200.269	10.585	—	111.582	1.332	—	624 045	42.730	—	407.278	6.172	—
10	Спіж	273	44.564	100.524	—	17.930	—	1.711	178.729	380.638	—	70.887	—
11	Уґоча	33.274	—	—	8.839	33.348	—	108.525	—	—	25.635	70.396	—
12	Унґ	38.233	—	43.712	—	53.302	—	87.015	—	148.398	—	327.957	—
13	Земплин	139.014	2.080	123.493	—	34.610	—	404.092	3.988	439.943	—	241 831	—
14	Срим	5.155	41.611	5.838	—	—	Хорвати 294.418	18.556	67.941	8 668	—	—	Хорвати 1097.930

täten, insbesondere aber der deutschen angehörigen, zum grossen Theile in den Städten wohnhaften und sich eher mit der herrschenden Nationalität amalgamierenden Minoritäten im ungarischen Sprachgebiete, welches das volkreichste ist, wie überhaupt die ungarische Nationalität am zahlreichsten erscheint. Relativ am höchsten hinsichtlich der numerischen Majorisierung anderer Nationalitäten steht das ruthenische Sprachgebiet, wobei jedoch bemerkt werden muss, dass wegen des tieferen culturellen Niveaus der Ruthenen, der besonderen Verhältnisse der städtischen Bevölkerung und des grösseren Grundbesitzes, sowie der zwischen den einzelnen Nationalitäten sich erhebenden confessionellen Scheidewand in diesem Sprachgebiete eine Assimilation am schwierigsten vor sich geht". (Ст. 52).

По думцї автора, денационалїзация населеня, що врізує ся в область чужого народа і чужої мови великим навіть островом, далеко меньше важна, нїж денационалїзация полїтичної малої громади на границї двох мов і народів. Виходячи з тої засади він не вичислює поодиноких індивідуїв ріжних наций розкинених по ріжних місцевостях Угорщини з уваги на їх матерню мову, але означує национальність людий мішаних громад по мові, якими вони послугують ся у себе в полїтичнім житю. Розуміє ся, що звідти походить в працї багато недокладностий і невірностий, пр. що Русинів в Сримі нема, що Італїйцї живуть лише в Фіюмі і т. и. В кождім разї брошура заслугує на признане і варта того, щоби з нею ширші круги у нас запізнали ся. *В. Гнатюк.*

Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn von Olaf Broch. (Mit einer Karte). Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. N. 5. Христіанїя, 1897.

Д. Оляф Брох, звістний вже з дослїдів над українсько-руською мовою, а особливо однім її угорсько-руськім, так званім *у*- диялектї з Земплина*), оголосив тепер нову працю, для нас дуже інтересну тим, що взяв її з области, де Русини стикають ся зі Словаками і під впливом останнїх витворюють окремий диялект з кількома підрядними говорами. Маючи обговорювати отсю працю, я почну з формального боку.

Як видно з наголовку працї, область, якої тикає ть ся д. Брох, є словацько-руською. Коли одначе приглянемо ся близше до працї, переконаємо ся, що слова „руський" там вже нема, що диялект обговорюваний д. Брохом називає ть ся по просту словацьким (ostslovakisch),

*) Порів. його працю в Archiv für slav. Philologie т. XVII і XIX.

а люде, що ним говорять, Словаками. Чиж уживане тих термінів у д. Броха оправдане? На мою думку — нї і то з от яких причин.

Цїла Угорська Русь дїлить ся на дві головні диялектичні ґрупи; одна ґрупа чисто руська (головний контінґент людности, що належить до неї, живе в столицях: Мараморош, Уґоча, Берег, Унґ і північно-східний Земплин); друга русько-словацька, пословачена (головний контінґент людности її живе в решті Земплина, в Шарошу і Спішу*). Обі ґрупи розпадають ся ще на цїлий ряд підговорів; одним з таких підговорів західної, пословаченої ґрупи є підговір, студийований Брохом. Ним говорять в околици Унґвара, в полудневій части Земплина, між иньшими в селах Коилошка і Мікогаза, та в тій части столиці Абауй, що межує з Земплином. Другим таким підговором, знаним у нас по части, що належить до західної ґрупи, є підговір Бачванських Русинів, що вийшли на полудне з Шароша і полудневого Земплина. Докладнїйше про оба сї як і про решту підговорів західної ґрупи маю надію в недовгім часї поговорити, а тим часом верну до питаня словацизму сеї ґрупи.

Як кождий може переконати ся з моєї розвідки: „Руські оселї в Бачці",**) Бачванські Русини не затратили ще своєї народної назви, хоч дуже сильно пословачили ся. Вони називають себе „Русіні" і під таким іменем знають їх сусїди. Що назва ся не служить лише для означеня уніятського віроісповіданя, на те вказує обставина, що Бачванських руських Назореїв зовуть також „Русіні". Пословачені Русини західної угорсько-руської диялектичної ґрупи стратили свою національну назву, але не приняли вповнї назви тих, в чию користь асиміловали ся. Вони до нинї не називають себе Словаками, але Словяками. Під такою назвою знає їх також д. Брох. На 14 ст. своєї працї каже він: Die Slovaken der Gegend der beiden Dörfer***) nennen die Ugrorussen „Rusnaken", sich selbst gewöhnlich „Slóvjak", plur. „Slovjáci", sie sprechen „po slovenski". Вже сей факт повинен був звернути увагу д. Броха, що тих людий не можна назвати без докладнїйших дослїдів Словаками, а їх говор словацьким.

Придивім ся ще иньшим признакам, що моглиб нам вказати на первістне походжене західної ґрупи, що вона не була нїколи словацькою, але руською.

Менї не звістний випадок, щоби яке словацьке село зрущило ся колибудь; натомість що руські села словачили ся, на те маємо докази майже у всїх письменників, що писали про Угорську Русь. Подібні факти звісні менї також з особистих спостережень, починених на місци. Се

*) В иньших столицях живуть Русини лише в незначнім числї.

) Записки, т. XXII. *) Falkušovce, Dubravka.

власне вказує, що Словяки — так буду називати тих, що говорять русько-словацькими (пословаченими) підговорами — повстали з чистих Русинів.

Усї майже Словяки належать до уніятської церкви. Звісно, що Словаки не були православними в історичних часах, тому й не потрібували унії приймати. Угорські Русини приймили натомість унію 1648 р. Дуже можливе, що й ся залежність від латинської церкви вплинула на те, що вони ще більше почали винародовлювати ся в користь Словаків з одного, а Мадярів з другого боку.

Важним, на мою думку, доказом колишньої руськости Словяків мусить бути також їх акцентуация. Українсько-руські диялекти з огляду на акцентуацию розпадають ся на дві ґрупи. З одного боку стоїть диялект лемківський, з нерухомим акцентом, що падає завсїгди в більше складових словах на другий склад від кінця, з другого боку усї иньші диялекти з рухомим акцентом. Ніхто не заперечує руськости лемківському говорови, в котрім акцентуация виробила ся під довголїтними впливом польським. Найблизшими сусїдами Словяків і з півночи, і зі сходу є власне Лемки. Вони то винародовлючись в користь Словаків, перебирали від останнїх фонольоґію, але задержували свою акцентуацию, свою лексику та синтактику. Кождий, що знає диялект Словяків, відразу помітить, що се руський диялект прибраний в словацьку одежу. Тай багато иньших окремішностий відріжняє говір Словяків від Словаків. Згадаю тут хочби брак самозвукового r та l, так характеристичного в словацькій мові, брак довгих самозвуків і т. и.

З того всього видно, що д. Брох помилив ся, називаючи говір Словяків словацьким.

Говір Словяків творить перехідну язикову ґрупу між Русинами і Словаками і як такий становить для себе окрему, замкнену цїлість. Його дотикають ся слова д. Броха наведені в працї на ст. 6—7: „Frühere Forscher, die die nordostungarischen Gegenden beobachtet haben, haben schon gesehen, dass das sprachliche Verhältniss zwischen Slovaken und Ugrorussen sich nicht ohne weiteres durch die Bestimmung einer einfachen Grenzlinie darstellen lässt. Man kann nicht sagen: da ist die Sprachgrenze, auf deren einer Seite wird kleinrussisch, auf deren anderer slovakisch gesprochen. Ausser diesen zwei Sprachen oder Dialekten sind noch andere, wenigstens ein anderer da, dessen Charakter nicht so leicht bestimmbar ist“. Шкода тілько, що д. Брох не додивив ся в своїй працї, що до того перехідного диялекту належить ним розбираний, та що він вповнї „bestimmbar“, як то й виходить з тої самої його працї.

По тих увагах загальної натури перейду до специяльних.

Праця д. Броха складає ся з трьох частин: 1) вступу, де подані спостереженя загального змісту; 2) мапи, до котрої долучені докладні поясненя; 3) самої студиї про говір. Критикувати деталїчно мапу, менї тепер не можливо; щоби те зробити, при цїлковитім браку потрібної лїтератури, треба-б поїхати на місце і наочно про все переконати ся, хотячи дати щось докладнїйше. Кардинальну похибку д. Броха я вже виказав повисше, що він Словяків назвав Словаками без найменшого скрупулу. Щож до говору Сотаків, визначеного на мапі, то мушу висказати на разї сумнїв, чи він справдї має тілько окремішних прикмет, щоби становив аж говір. Бути може одначе, що дослїди викажуть, що я помиляю ся.

Що до самої студиї, то в нїй обговорює автор поодинокі самозвуки і співзвуки (чи справдї між звуками у-у, о-о, ш-ш, ж-ж і т. д. відповідно до їх положеня заходять які нюанси в виголошеню, не міг бим сказати), дальше асиміляцию, палятелїзацию, подає два тексти казочні в вірнім записї, обговорює флексию, та акцентацию. Про останню треба зауважати, що подавані автором приклади з подвійним або потрійним акцентом на одному слові, не становлять нїчого характеристичного для говору Словаків, бо так наголошують лише люди, що знають мадярську мову і на мою думку роблять се під її впливом; прості люди, що не знають мадярської мови, не акцентують так.

Не запускаючись більше в подробицї студиї, що завело би мене за далеко, подам ще тут три характеристичні прикмети говору обробленого д. Брохом, що відріжняють його від иньших словяцьких говорів*). 1) Окінчене dat. sing. **oi̯**, намість уживаного у иньших Словяків **ovi** або **u**, пр. lesoi̯ (зам. lesovi, lesu). Се окінченє не є нїчим иньшим, як лїниво виговореним **ovi**, з пропущеним співзвуком **v**. 2) Окінченє 1 ос. чис. од. на **u** (у) намість уживаного в иньших говорах **m** (м), пр. kupuju, melu, намість kupujem, melem. 3) Форми: šei̯s (шість), gniejs (гнести), jejs (їсти), niejs (нести), prejs (прясти) і т. д. Ті форми мають в иньших словяцьких говорах завсїгди окінченє **c** (ц) або **sc** (сц). Тото **ц** не відпадає навіть тодї, коли — як то декуди буває — задержить ся звук **j** (й). Иньші Словяки говорять проте: Шесц або шейсц, ґнесц або ґнейсц, єсц або єйсц, несц або нейсц, пресц або прейсц. Звук **ей** в повисших формах дістав ся мабуть до отсього говору з мадярської мови, де дуже часто подибує ся звук é, майже ідентичний з нашим ей пр. ész (розум), vész (небезпека), kész (готовий), mész (вапно) і т. д.

---

*) Сї прикмети подаю на підставі спостережень зроблених Угорським Русином, добре обізнаним з тими говорами, о. Юлїєм Ставровським.

Зрештою диялект оброблений д. Брохом сходить ся з иньшими диялектами словацькими і його вповні розуміють шаришські та спішські Словяки.

Хоч в студиї д. Броха і находять ся неточности, що походять певно більше звідти, що він за коротко пробував в Угорщині, ніж аби міг і з иньшими говорами, порушеними мною, запізнати ся, то всеж зібраний ним материял визначає ся великою вірностю, а сама праця докладностю та сумлїнностю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кождий наш диялект був так вистудийований як найскорше. *В. Гнатюк.*

Короткій викладъ богословія догматичного основного и частного, уложив Александер Бачиньский, Льв., 1898, 706 ст.

Здає ся, що на нїкотрій ниві не зроблено у нас в Галичинї так мало що до публїкациї, як на ниві богословській. Наукові теольоґічні працї так рідкі, що аж дивно стає, що так численне духовенство з академічною наукою, з многими докторами богословія і з кількома професорами академії так мало публїкує своїх праць! Відав не много і сеї працї!

Причина сьому лежить виключно у тім, що богословські науки на академії подають ся — з виїмком двох предметів — в латинській мові. Духовник, покінчивши свою 4-лїтню академічну науку, щасливим чує себе, що вже більше не потребує знати ся з латиною: тож кидає „скрипти", а коли йому потреба приготованя до дальшого образованя або іспитів, волить ужити шкільних підручників. Більше над них і не потреба йому знати. Але не про се річ.

Праця духовенства на богословськім полю дуже незначна. Концентрує ся вона около двох часописів: „Душпастир", де подають ся наукові працї, досить слабкі і предмету не вичерпують нїколи і „Прапор" переповнений переважно працями радше „фаєрверковими" і полємічними, часто не вповні науковими, хоч і не без значіня. Около сих двох часописів концентрують ся сили руських духовників. Замітне се, що першу часопись мало хто передплачує, бо навіть 20% духовенства її не держить, а другу хоч кожда парохия дістає даром, не всї хотять читати, так що найменьше голосить сам „Прапор".

Тому то радо повитала та часть духовенства, яка любить свою богословську словесність, працю, покінчену редакциєю о. Александра Бачинського під заголовком: Короткій выкладъ Богословія догматичного. Є се дїльце як на короткий виклад досить ватажне, бо обіймає 45 листів друку, і трактує річ не по шкільному, а таки доволї

повно. Автор не толкував анї не компілював нїякого первотвору, але опер ся переважно на академічних викладах сучасних професорів: Д-рів Сембратовича, Відмара, Гуртера і Перрона, і уложив сесю на руській мові першу доґматичну працю, тож цїлком безпечно можемо назвати сей твір ориґінальним.

Не велика се річ писати на руській мові новельку або хочби і повість, де автор має свободу що до ужитя слів або хочби і до укованя якого там виразу, що йому бракує. Далеко тяжша праця при написаню наукового твору: тут автор не раз над названем одного предмета або понятя мусить довше думати, як над написанем цїлої глави. Не меньшу одначе працю має автор теольоґічного твору, хоч йому не приходить видумувати нової термінольоґії, бо вона вже утерта, а шукати її треба по курендах, посланіях і едиктах соборових. Та відомо, якою вона ся термінольоґія була: на пів польська на пів церковно-словянська; де неставало такого готового виразу а треба його було конче, там о. Цибик всадив просто слово московське або вдягнене в московську одежу. Тож і автор „Доґматичного Богословя“ не устеріг ся від подібних виразів і форм і полишив богато виразів на „какоґрафический“ лад. Задля того подибуємо ся з многими виразами такими як: зрѣнє, єстественно, устройство, мнѣнє. Одначе праця ся, на нашу думку, всеж дуже цїнна. Духовенство галицьке повинно бути авторови вдячне за сю працю, а молодші духовники можуть собі взяти приклад, що і в старшім віку можна взяти ся за працю і прислужити ся части суспільности.

Ю. Д.

Проф. Дра Олександра Огоновского — Систем австрийского права приватного, видав Др. Петро Стебельский зв. проф. львівского унїверзитету. Т. I. Науки загальні і право річеве ст. 336. Т. II. Право облїґацийне і спадкове ст. 369, Льв., 1897.

Материял до сего важного виданя дала лїтературна спадщина по неб. Др. Олександрі Огоновськім, що займав на львівськім унїверзитетї катедру професора австрийського цивільного права (материяльного) в українсько-руською викладовою мовою і своїми науковими розвідками встиг здобути собі поважне становище в правничій лїтературі та вславив ся правдивим мужом науки. Сей материял в части друкований свого часу, в части в записках, приладив до друку проф. Др. Петро Стебельский доповняючи його постановами нового законодавства і здобутками новійшої лїтератури, бо предметом було право що обовязує тепер. Проф. Ст. опрацював його в системі, себ то розкладі материялу відповідно

до природної звязи і наукових вимог, що розпадає ся на: **загальні науки**, частину про правні інститути загального значіня, **річеве право**, **облїґацийне право** (з'обовязаня) і **спадкове**. Видане браків у системі родинного права Др. Ст. заповів у вступнім слові. В загальних науках трактує ся про право в предметовім значіню, а саме (поодинокими розділами) про приватне право взагалї і австрийське приватне право, причини повстаня права в предметовім значїню або жерела права і приложеню права в практиці, далї право в підметовім значіню, а саме про підмет і предмет прав, дальше про юридичні дїланя та вкінци про вплив часу на правні відносини і охорону прав. В річевім праві єсть мова, звістно, про посїдане, право власности і річеві права на чужій річи, про служебности і право заставу. В з'обовязанях іде річ в загальній части про загальні засади з'обовязань, відтак про почин (повстане) з'обовязань, про поручене, про розвязане та знесене з'обовязань і про зміну з'обовязань, а в специяльній части про поодинокі роди свобідних з'обовязань, вкінци зазначено станові з'обовязаня. В спадковім праві по загальнім оглядї обговорює ся тестаментарне і безтестаментарне покликане спадкоємця, навпісля принятє спадщини і правне становище спадкоємця, далї відказ (legatum) а під конець заховок (Pflichttheil).

В кождім з наведених титулів, або розділів розбирає ся всї приналежні правні інститути подрібно а в міру своєї істоти і потреби ще загально у вступі.

Сам предмет трактує проф. Ст. з Ог. так, що з наукових вислїдів правознавства і критики виводять для даної квестиї пожадані постанови правні, а в приложеню до сего подають дотичні постанови сучасного австрийського права в критичнім осьвітленю.

Систем австр. прив. права се перший у нас твір того рода; для наукового письменства взагалї а специяльно для правничого він мати ме на завсїгди значну стійність. Видане має між иньшими на цїли подати студентам права пригожий підручник, тому автори виминали безконечну полеміку учених, цитати та подробиці і тим то воно представляє ся по змозї звязлим і, як на великість материялу, своїм розміром приступне.

Для термінольоґії праця становить значний поступ, задля добору висловів і богацтва слів в научнім стилю, який до річи кажучи вийшов подекуда може надто утяжливим.

Зрештою богато дечого можна собі бажати і що до деяких слів і що до техн. висловів і що до складнї і що до флєксиї, часом чужих духови українсько-руської мови.

Г. З.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

R. Loewe — Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung, 1896.

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ, 1898.

— Христіанство у Аланъ, 1898.

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка, 1898.

— Двѣ библіографическихъ рѣдкости, 1898.

В. Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I XVI, 1897.

Мандельштамъ — Садко Вейненейненъ, 1898.

Ѳ. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ, 1896—7.

— Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ, 1897.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisyi historycznej, т. VIII, 1898.

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, 1896.

Кіевъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ, 1896.

Л. Струнина — Первыя воскресныя школы въ Кіевѣ, 1898.

C. Studziński — Geneza poetycznych utworów M. Szaszkiewicza, 1896.

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, 1897.

Думки і пісні Амврозия Метлиньского. Вид. Др. К. Студиньский, 1897.

Памяти М. А. Максимовича, 1898.

Записки императорскаго новороссійскаго университета, т. LXX, 1897.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXIII, 1897.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, 1896.

E. Leipen – Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone, 1896.

O. Broch — Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, 1897.

А. Бачиньский — Короткій выкладъ богословія догматичного основного и частного, 1898.

Проф. Д-ра Ол. Огоновского — Систем австрийского права приватного, видав Др. П. Стебельский, I і II, 1897.

З ТОВАРИСТВА.

Справозданнє з загальних зборів 2 н. ст. лютого 1899.

Збори відкрив голова проф. Грушевський, короткою промовою:

„Витаю високоповажаних членів та дякую їм, що так численно зволили прибути на нинїшнї збори. З кінцем року закінчило наше Товариство повних двадцять пять лїт, першу чверть віка свого істнования й вступило у другу. Felix fortunatumque sit! Останнїй рік закінчив першу четвертину величаво, і Товариство переступило її межу з як найкращими здобутками. В справозданню видїла, котре вп. члени мають в руках, подано досить докладний образ сього останнього року й я не потрібую повторяти сказаного там. Пригадаю хиба, що на нинїшню свою висоту Товариство підняло ся саме за кілька останнїх років. Переживши в дуже скромних обставинах перші десятолїтя свого істновання, воно за останні пять років пустило в сьвіт звиш 50 томів наукових публїкаций, воно, можна сказати, сотворило українсько-руську науку в очах і понятях ученого сьвіта, викликало і виховали кадри наукових робітників на ріжних полях, стало головним огнищем, осередком культурної роботи для всїх країв України-Руси та височенько підняло прапор українсько-руської культури! Се осягнено було не тільки за короткий час, але й нечисленною ґрупою робітників. Гарний приклад житєвности нашої суспільности, сьвіжости невичерпаних сил, що їх у нашого народа не могли знищити віковий гнїт, упослїдженнє і нужда! Честь і подяка належить ся в сім переступнім моментї в житю нашого Товариства всім, хто двигав на собі тягар його роботи і розвитку, чи то науковою роботою, чи то адмінїстрацийною, чи то матеріяльними жертвами, чи то обороною його інтересів! Заразом надїємо ся, що число двигачів тих зростати ме з року на рік, що в поміч і на переміну дотеперішнїм виступлять нові, з сьвіжими силами, з щирою охотою працювати для Товариства, не дорожа-

чись собою, не жахаючись праці. Того конче вимагає наше Товариство, аби йти вперед та сповняти розпочати місию. Бо я підносив уже і підношу ще раз притиском, що будучність Товариства і його культурної роботи не має нічого певного в собі, що його засоби вишрубовані до останнього, що його доходи в значній мірі непевні; тому охорона і дальший розвиток Товариства вимагають пильної уваги й запобігливости членів".

Згадавши про смерть заслуженого українського етноґрафа Володимира Ястребова, котрого память пошанували збори повстанем з місць, голова покликав на секретарів зборів Юліяна Левицького і Володимира Гнатюка, та уділив голосу проф. Кокорудзови, щоби відчитав протокол з попередних загальних зборів. Коли збори приняли протокол до відомости, поставив внесене д. П. Огоновський, щоби секретарського справоздання з діяльности виділу за 1898 р. не відчитувано, бо його надруковано і розіслано членам, та щоби від разу переведено над ним дискусию. Внесене принято і почала ся дискусия.

В. Білецький жадав злуки канцелярії товариства з книгарнею, постійного оголошуваня в часописях урядових годин в канцеляриї і бібліотеці, поясненя в справі закупна каменицї — чи вложено в неї також капітал товариства, в справі Л. Н. Вістника — чи оплачує ся — та в справі анкети для реформи середних шкіл, а то, чи давано делеґатови товариства яку директиву. Вол. Шухевич жадав, щоби в справозданю подавано завсїгди дати про рух видань, та щоби рубрику „Дрібні видатки" докладнїйше специфікувати. Вол. Левицький з Тернополя жадав, щоби в справозданю подавано окремо спис членів дійсних, окремо звичайних.

На те відповів голова товариства так: Докладнїйших відомостей про закупно каменицї виділ не подав тому, що доси ще не виготовлено фундацийного акту. Камениця є вправдї на зверха власностю товариства, але рахунок її веде ся зовсїм окремо. Товариство вложило свої гроші лише на адаптациї каменицї в формі чиншу заплаченого за пять літ з гори. — Книгарнї з канцеляриєю не можна вже злучити тому, що маґазини стоять вже окремо, а їх не можна змінювати довільно кождої хвилї. Але можна в канцеляриї поставити підручну шафу з книжками для вигоди публики. Отворювати книгарнї не можна ще тепер, бо вона більше приносила би страт, як зиску. — Справоздання з Л. Н. Вістника не надруковано лише задля браку часу і клопотів, при перенесеню друкарнї. Кошти редакциї і адмінїстрациї Л. Н. Вістника покрито з передплати; докладнїйші дати про те може подати касиєр. — Делеґатови товариства до анкети для реформи сер. шкіл дано директиву на спільнім засїданю всїх трьох секций. Оголошений може бути реєстр дійсних членів; оголошувати-ж імена звичайних членів нема потреби;

деякі члени з України могли би забажати не подавати їх імен, а криптоніми були би тут не на місци.

По сьому приняли збори внесене Вол. Шухевича як директиву для нового виділу і приступили до дискусиї над справозданем касиера звільнивши його вперед від читаня справозданя. В. Шухевич бажав, щоби в справозданю подавано зіставлене активів і пасивів з попередного року побіч біжучого.

О. Дуткевич бажав поясненя, чи Вістник посилає ся на борг.

В. Коцовський бажав, щоби товариство стреміло до зменшеня кредиту, на скілько се не діяло би ся на шкоду товариства.

П. Огоновський бажав докладного специфікованя рубрики „Розходи друкарні“.

Касиер товариства подав на всьо те докладну відповідь.

По сьому повстали збори з місць на внесене В. Шухевича і виразили таким способом подяку фундаторови Українцеви і Дру Федакови за дари для товариства.

Коли ніхто не забирав більше голосу при справозданю, принято його до відомости.

Дальше забрав голос іменем контрольної комісиї д. Врецьона, відчитав справоздане і поставив внесене на уділене виділови абсолюториї. Внесене принято.

Нім приступлено до вибору нового виділу, забрав голос голова і заявив, що коли би він і дальше мав занимати ся адміністрацийними справами товариства, в такому разї не міг би приймити голованя. Збори повинні проте застановити ся при виборі членів виділу, аби увійшли люде, що могли би більше часу віддавати Товариству, бо при збільшених функциях товавиства мусять виділові присьвячувати йому також більше часу.

Ів. Копач признає слова голови справедливими, тому ставить внесене, щоби установити окремого урядника для адміністрациї товариством.

В. Шухевич просить голову подати лісту членів виділу, з якими хотів би голова працювати, а збори приймуть її певно з подякою.

О. Стефанович заявляє ся за установленем платного урядника, а як показала би ся потреба, навіть за зміною статута.

В. Шухевич висказує гадку, що зміни статутів не треба; до адміністрациї товариства вистане реґулямін.

За установленем платного урядника промавляли ще Ів. Копач, В. Білецький і Вол. Левицький з Винник Проти В. Коцовський, о. Дуткевич, А. Дольницький і Др. Федак.

Вол. Левицький з Винник поставив внесене, щоби вибрано анкету з пяти людий, що порозуміли би ся з головою і уложили лісту нового виділу.

Голова пояснив, що оплатити всї роботи в товаристві коштувало би за богато гроший; тому треба вибирати до виділу таких людий, що безплатно працювали би в товаристві. На внесенє В. Левицького пристає, але пропонує анкету побільшити до числа 10 людий.

Збори прийняли пропозицию і вибрали до анкети: дра І. Франка, дра Е. Озаркевича, о. Стефановича, І. Громницького, К. Паньковського, В. Левицького з Винник, В. Шухевича, В. Гарматїя, І. Копача і М. Заячківського. По цілогодинній нараді анкети подав В. Шухевич зборам лїсту виділу і приступлено до виборів. Голову вибрано аклямациєю. Голова подякував за вибір і покликав на скрутаторів Д. Коренця, А. Крушельницького і М. Павлика. Заки скрутатори обчислили голоси, збори відбували дальші наради. До контрольної комісиї вибрано: дра Я. Кулачковського, О. Ганїнчака (старшого) і В. Тисовського. По сьому відчитано внесенє В. Копитчака: 1) щоб членам знизити цїну видань товариства; 2) щоби розписати передплату на всї видання товариства. — В. Коцовський поставив внесеня: 1) щоби знизити цїну передруків; 2) щоби утраквістичним семинариям давати на жаданє дирекциї безплатно Записки і Етноґр. Збірник. — Внесенє о. Копитчака попер ще о. Дуткевич; внесенє В. Коцовського В. Білецький. І. Громницький спротивив ся внесеню Коцовського. Вол. Левицький поставив внесенє, щоби при закупнї книжок давано покупцям відповідний рабат. Збори передали внесеня Коцовського і Левицького під розвагу нового виділу, а внесенє о. Копитчака відкинули. — О. Стефанович поставив внесенє, щоби виділ порозумів ся з Просьвітою і оголосив, де мають присилати ся всякі старинности, як образи, книги і ин. При тім треба-б додати вказівки, як пізнавати старинности. — О. Дуткевич інтерпелює, чи виділ закупив деякі книжки, до бібліотеки, вказувані ним на попередних зборах і в справі деяких статий в Л. Н. Вістнику. Проф. Грушевський і др. Франко дають поясненя.

Тут скрутатори оголосили результат виборів. Голосувало 49 членів. До виділу вибрано голосами: В. Гнатюка (48), В. Охримовича (48), Ю. Січинського (47), К. Паньковского (46), Е. Озаркевича (45), І. Громницького (41). На заступників вибрано: Ю. Левицького (47), В. Будзиновського (46) і М. Губчака (43). По оголошеню результату виборів голова замкнув збори о 2 годинї по полудни.

Поправка. В Бібліоґрафії XXVI тома закрали ся похибки: на с. 4 (рецензия книги Нїдерле) ряд. 20 зверху замісь с. 328 треба с. 318, ряд. 21 зв. замісь с. 437 треба с. 477. В Бібліоґрафії XXV т. на с. 21 р. 9 зв. треба поправити: Корняктівську вежу, дечим подібну до вежі San Spirito в Римі, що її Буркгардт (Geschichte der Renaissance in Italien. 142) називає"...

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222 231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Šč u r a t 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1 - 34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwśkyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyi; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažewič, 1 - 8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6 Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Łotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyćkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5 Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897. von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Рік VIII. Р. 1899 кн. III. Т. XXIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, III B. B. XXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

ЗМІСТ XXIX ТОМУ.

Inhalt des XXIX Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Рік VIII. Р. 1899 кн. III. Т. XXIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцнею

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, III B. B. XXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

ЗНАДОБИ

ДЛЯ ПІЗНАНЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

ПОДАВ

ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

[Далї].

Неопредїленик може иноді заступити цїле речене пр. не мож ся там навертáти, ýдкы раз ся зарікáти I. (= не можу до того навернути ся, від кого я вже раз зарекла ся).

яти, імúти (імити ся) уживають ся з неопредїлеником для означеня розпочатого дїйства: імúў бíгнути, яў кричáти; подібно ладити з неопредїлеником для означеня знаміреного дїйства пр. вóрон хвалúти ся ладúў гóлосом ВШ. der Rabe wollte mit seiner Stimme prahlen (war im Begriffe seine Stimme hören zu lassen). — ще я лажý єдну прúсловку казáти Вл. ich beabsichtige (ich nehme mir vor) noch ein Sprichwort zu sagen.

Приложник яко придаток (а також приложниковий заіменник або числівник) може стояти сперед сущника, котрого близше опредїляє (великы́й сад, высóкый дуб, подóбнá челядúна Лв. schöne Frau, высóка горá, жóўтоє піря, íншакый лист, дрýгоє дьíло) або також і послї сущника пр. Сидúть гóлуб на конáри сúвый і чубáтый Д. auf dem Ast sitzt eine graue und gehaubte Taube. — І тогды́ кáже йомý царь пресвíтлый ВШ. Und dann sagt ihm der erlauchte König. — Бог мúлостивый посмотріý на мéнє Пу. der barmherzige Gott berücksichtigte mich (in meiner Noth). — Чоловíк скупы́й дýже твéрдо ізбúрать, ай бо мáло хоснýє ВШ. ein geiziger Mensch sammelt sehr eifrig, doch zieht er von dem Gesammelten wenig Nutzen. — лем єдну нýту заспівáме пану великомóжному Стр. nur eine Weise (ein Liedchen) werden wir hochgebornem Herrn vorsingen. — чéрез пóле мадя́рськоє ішлó вóсько цьісáрськоє Пу. Durch's Magyaren-Land zog das kaiserliche Heer. — колú на ся вóзьме кошулúчьку бíлу Лв. wenn er sein weisses Hemd anzieht. — тогды́ поклúче гóлосом íншакым ВШ. dann rief er mit geänderter Stimme. — кедь бы у тя і гóлос такы́й крáсный ВШ. hättest du auch eine so schöne Stimme! — А єдéн дьíдо стары́й наклáў огнú ай далéко уд нас I. Und ein alter Greis schürte Feuer aber weit von uns entfernt. — указáў пéршому цéрьков такý высóку, што на сьвіті такóйі не бы́ло I. er zeigte dem ersten eine so hohe Kirche, dass auf dem ganzen Erdenrund eine höhere nicht zu finden war. — заслужúли рыбу єдну ВШ. sie verdienten einen Fisch.

Коли придатками бувають заіменник і приложник, то може заіменник покласти ся межи приложником і сущником пр. лю́бый наш пане! Пу. unser lieber Herr! — або також може заіменник стояти перед приложником ставленим сперед або послї сущника пр. мóй лю́бый тáтко і ма лю́ба мáтко! Пу. mein lieber Vater und meine liebe Mutter! — мáмка моя́ старéнькая! Лв. meine alte

Mutter! (порівнай у Шевченка: Місяцю мій ясний! — Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!) — або кладе ся заіменник, сущник, приложник пр. сокотйти было свой вінок зелёный. — такый хлопик любый. — така дьівка чйтава. — якый сесé леґінь красный! — якое на меньі великое листя ВШ.

Заіменник може класти ся яко придаток також і після сущника пр. а тут тарко наш лежить Пу. und hier liegt unser scheckige Hund begraben.

Заіменник вказний стоїть перед привластним, яко придатки тому самому сущнику пр. што ты пошла пообзирати того нашого загубителя Д. dass du hingeflogen, um nachzusehen, ob dieser unsere Erzfeind (Vernichter) noch am Leben sei.

твёрдый в значеню: високостепенний, hochgradig пр. твёрда милость Лв. innige Liebe.

твёрдо в значеню „дуже". пр. твёрдо доброй дождж sehr guter Regen; твёрдо худобный чоловік sehr armer Mensch; твёрдо люта дзвірь sehr grimmige Raubthiere. — твёрдо красный або твёрдо файный керт sehr schöner Garten. — Рівно і при глаголах: твёрдо пити = дуже пити stark trinken; твёрдо убити = дуже вибити stark schlagen, hart schlagen; падаў дождж твёрдо І. der Regen fiel in starken Güssen herab. — Сам присловник твёрдо може степеновати ся присловником дуже або горазд; пр. дуже твёрдо sehr stark. ізбйрать дуже твёрдо ВШ. er sammelt sehr eifrig. — горазд твёрдо Гр sehr viel, sehr stark.

дуже кладе ся перед приложником чи присловником, котрого значене степенує, або після них пр. дуже весёлый, дуже тяжко. — великый дуже льіс ein sehr grosser Wald. — што пан превелебный такый смутный дуже? ВШ. warum ist der hochwürdige Herr so traurig? — далёко дуже е тота крайіна Пу. sehr weit enfernt liegt dieses Land. — то чёсні люде дуже ВР. das sind sehr ehrliche Leute.

Межи дуже і приложник може також глагол класти ся пр. увйдыіў, што поп дуже е смутный ВШ.

Межи сущником і приложником кладеним сперед або після сущника можуть також иньші доповненя стояти пр. о, велика тут е смутость Пу. о, hier herrscht eine grosse Trauer! — вже сымнадцять роков, што война тут была велика Пу. es sind schon siebzehn Jahre her, als hier ein grosser Krieg wüthete.

Коли приіменник стоїть межи частицею май а приложником, тогді степенує ся поняте приложника: май заступає тогді присловник дуже пр. ворон улетыіў май на высокое дерево ВШ.

der Rabe flog einem sehr hohen Baume zu, wo er sich setzte. — **лисйця увйдьіла, ож вóрон май на высóкое дéрево сьіў ѣ́сти** ВШ. der Fuchs merkte, dass der Rabe sich auf einen sehr hohen Baum gesetzt hatte, um sein Mahl zu verzehren.

(май до твореня другого і третого степеня приложників і присловників гл. на стор. 56. 57.).

Сама частиця май при глаголї уживає ся для вираженя дїйства в усиленім степенї пр. Кôлько было хлóпцьів, тебé-м май любйла Лв. Wie viele Burschen auch waren, dir allein habe ich meine heisseste Liebe geopfert.

Присловник мáло в угорско-руск. в значеню галицкого „трóхи" „трóха" „дрібку" (місцево в Самбірщинї) — і deminut. **мáленько = галицк. „трóшки" „трóшка" (у Гуцулів: „трішки") „дрібочку" (місцево в Самбірщинї) може бути передставним** (praepositiv) **або послїставним** (postpositiv) **що до приложника або другого присловника, котрый близше означає пр. мало сйвый** etwas grau, graulich. — **мáло колькáвый** etwas stachelig. — **мáло глухый Пу.** etwas taub. — **мáло квасный** etwas sauer, säuerlich. — **густый мáло** etwas dick, dicklich (von Flüssigkeiten. — **доўговйстый мáло** etwas länglich. — **мáло дóўже** etwas länger. — **шйре мáло** etwas breiter. — **мáленько дáле** etwas weiter. — **мáленько швйже** etwas schneller. — **дáле мáленько** etwas weiter. — **боржí мáленько** etwas schneller.

мáло при глаголах пр. станьте мáло halten sie ein wenig auf. — **чекáйте ня мáло** warten sie ein wenig auf mich. — **мáло погóстити (когóсь) Стр.** ein wenig aufwarten, ein wenig bewirthen. — **мáло переквасньіти Бч. МЛ.** ein wenig sauer werden. — **мáло похотьіў Стр.** er bekam ein wenig Lust. — **ждаў мáло Бі.** er wartete ein wenig.

genitivus partitivus (**рідник частний**) **при присловнику мáло пр. покладьіт до хльіба мáло мня́са** geben Sie zum Brot ein wenig Fleisch hinzu. — **дáйте мáло огнй розклáсти** geben Sie einige Glühkohlen zum Feuerschüren. — **дай мотýзкы мáленько** gib ein Stückchen Strick her. — **посыпмáленько сóли** streue ein wenig Salz. — **мáло пáленкы ýпиў = трохй горівки випив** er trank ein wenig Branntwein.

едні — едні = alii — alii **пр. люде льізуть рітлами (драбйнами): едні горí, едні дольí** die Leute steigen an Leitern: die einen hinauf, die anderen hinab.

дрýгый, дрýга, дрýгое або другый, другá (я), другóе = secundus (**отже властиво** nomen numerale ordinale) **уживає**

ся також в значеню заіменника неопреділеного (pronomen indefinitum) = alius, alia, aliud нпр. Мýшу іти́ іс сьóго крáю, Іс сьóго крáю у д р ý г ы й край Лв. (пісня) ich muss aus diesem Lande gehen, aus diesem Lande in ein anderes Land. — Ой жаль ми́ны бýде, вóзьмуть д р ý г ы лю́де, та мóя не бýде Лв. Betrübt wird mein Herz sein, ein anderer (wörtlich: andere Leute) wird sie in sein Haus führen, mein Eigen werde ich sie nicht nennen. — Кóбы моя мáмка здорóва, бýде в мéне д р ý г а корóва ВШ. Möge meine Mutter gesund leben! ich werde eine andere Kuh haben (d. h. die Mutter wird eine andere Kuh kaufen). — Єдéн Фéдōр ішóў із вóзом на д р ý г о е селó ВШ. ein gewisser Theodor fuhr mit dem Wagen in ein anderes Dorf. — Я тя ли́шу, дасть ти пан Бōг д р ý г о г о Лв. ich werde von dir scheiden, Gott wird dir einen anderen (Freier) geben. — Д р ý г ы лю́бить, менé нé хце, перервé ся мóе сéрце ВШ. andere liebt er, mich mag er nicht, mein Herz bricht vor Leid. — А д р ý г ы шáтаны там пообставáли в гóроды і посідáли собí на столиць і там прилипли Пу. andere Teufel hingegen sind in der Burg zurückgeblieben und nachdem sie sich auf ihre Sessel gesetzt hatten, blieben Sie an denselben haften. — быў бысь д р ý г ы м пóтятōм за цáря ВШ. du würdest über andere Vögel herrschen (wörtlich: anderen Vögeln würdest du König sein). — два ýглины грáни бýдуть а д р ý г ы й і два грóши Д. zwei Kohlen sind zum Glühen verwendbar, die zwei anderen werden Geld abgeben (Geld erzeugen).

Часом мае д р ý г ы й таке значене, як „прочий“ пр. а д р ý г о е, óстанок, дяк собí взяў ВШ. = und das Übrige, den Rest nahm der Kirchensänger für sich.

Инколи може не лише числівник е д é н, д р ý г ы й, але також т р е т ы й (в многім числї) ужити ся яко заіменник неопредїлений пр. Є д н і пи́ли, д р ý г ы грáли, т р é т ы і дывки́ обнимáли Ду. die einen (Burschen) ergötzten sich beim Trunke, andere tanzten (грати, іграти eigtl. spielen, hier tanzen), andere umarmten Mädchen.

Ускісний падеж від о д и н при підметї о д и н мае значене: „другий“ пр. о д и́ н до ó д н о г о говори́ў О. = один до другого говориў. — говори́т пустóе оди́н з óдним Кв. = говóрить пустé один з другим. — оди́н óдному помогáе = один другому помогае. —

Є д е н уживае ся так, як родівник неопредїлений (unbestimmter Artikel) в язицї нїмецкім. Приміта н е с л а в я н ь с к а, мабуть із нїмецкого взята пр. раз бы́ла е д н á вдовиця Стр. абы́ гнаў вóвцы за е д н ý гóру в е д é н крáсный сад Стр. тудá ішлá е д н á дывка плáтя прáти Стр. дывки́ посади́ли е д н ý грушку Лв. позы́чиў е д н ó желы́зо, іс котры́м вóўкы імáуть Пу. er lieh ein Eisen, mit

welchem man Wölfe fängt. — подумаў собі, ож вóзьме єднó дéрево і урýбать ги єднý пáску Пу.— стаў пíла цéрькви кóло éдного богачá Пу. er stellte sich neben der Kirche bei einem reichen Manne auf. — указáў царь єднý капусту I. der König zeigte einen Krautkopf. — Єдéн злóдый заломи́ў ся нýчеў до єдної хыжи Ду. ein Dieb brach bei Nacht in eine Hütte ein. — Прийшоў воўк ід éдной воды́... напáў єднý свиню́, що пуд бéрегом рыла Вл. ein Wolf kam zum Wasser gelaufen.. er überfiel ein Schwein, welches am Ufer die Erde aufwühlte. — Рослá єднá дыня горí дýбом VIII. es wuchs ein Kürbis auf einer Eiche klimmend in die Höhe.

Коли до сущника доданий приложник яко придаток, то числівник єден зовсїм свободноставний себ то може стояти 1) перед приложником положеним сперед сущника або 2) перед приложником положеним після сущника або 3) сперед сущника з приложником поставленим після сущника пр. 1) єдéн крáсный сад Стр. ein schöner Obstgarten. — — 2) мáєш пса éдного тарканистого Пу. da hast du einen scheckigen Hund. — — 3) прийде у єдéн лыс вели́кый і нáйде собі єднó селó Пу. er kam in einen grossen Wald, wo er eine Ansiedelung fand. — ґаздá ýкопаў у сьíньох за сьíнными двéрями єднý я́му глубóку Пу. der Wirth grub in dem Vorhause hinter den Thüren eine tiefe Höhle. – надойшли на єдéн лыс велики́й Лв. sie kamen zu einem grossen Walde.

Число многе від єден (оден) положене перед иньшими числівниками головними принимає значенє заіменника неопредїленого виражаючи число приближно пр. ішли́смо ўже за одни́ чоты́ры чáсы = гал. ішлисьмо вже які чотири години, ішлисьмо вже з чотири години wir giengen schon etwa vier Stunden lang.

Місто тӧлько нарóду кажуть часто тӧлькый нáрӧд пр. як уви́дыіў тӧлькый нáрӧд als er das Volk in so grosser Menge versammelt sah; подібно: ішóў тӧлькый світ er gieng einen so weiten Weg, er gieng so weit. (cf. psl. толикъ τοσοῦτος, tantus).

Форма повельникова будь кладе ся завсїгди сперед заіменника або присловника пр. будь котрый, будь якый, будь чий, будь тко, будь што; будь де, будь куды́, будь чим, будь як.

Замітний також присловник бы-як Лв. = аби як, хоть як; якнéбудь.

В значеню „немá" уживає ся в угорско-рускім не є або ньіт пр. не є попóнька дóма Лв. = нема etc. = der Geistliche ist nicht zu Hause. — не є тобі пáры в сьвíтку VIII. du hast keine Lebensgefährtin in dieser Welt. — не є с чьóго жи́ти Лв. = нема з чого

жити. — вітру не é Ир. = нема вітру. — не е тóго, що я го любила Гр. = нема того etc. — **черцüв ужé-к'не е Пу. = черцїв вже нема. — не е курáтора дóма Лв. = нема старости церковного дома. — —**

ньіт у нас великоїі рыбы bei uns giebt es keine grossen Fische. — **тепéрь ўзьме ся і ідé льiсáми сам, пса ньіт — лем една душá Пу.** nun fieng er an seine Reise durch (grosse) Wälder fortzusetzen; den Hund hatte er nicht mehr bei sich — er gieng mutterseelenallein. -- **ще тяже любити, на кóго дяны ньіт Лв.** noch schwerer fällt es den zu lieben, dem das Herz nicht zugewandt ist.

Присловник тепéрь для означеня проминувшого часу все послїставний (postpositiv) **пр. рôк тепéрь** vor einem Jahre (ein Jahr ist bereits verstrichen). — **гуд тепéрь** item. — **два гóды тепéрь** vor zwei Jahren. — **сóрок рокôв тепéрь ВР.** vor vierzig Jahren (vierzig Jahre sind vorüber). – **трийцять годôв (гóдув) теперь** vor dreissig Jahren (**рôк, гуд... суть то** nominativi — **річню сю випадає уважати яко виметню** (Ellipse): **рôк (минає) теперь зр. гал. тому рôк** (scilicet: **буде, минає**).

Раз уживає ся яко сполучник звязковий (coniunctio copulativa), **а то щоби виразити нагле дїйство. пр. А вôн почáў рубáти сріберное дерево; раз отворили ся желызні ворóта на тім гóроды: колй пôчне льiзти шаркáнь с тóго гóрода та д ньóму! Стр.** er machte sich daran den Silberbaum niederzuhauen; da (auf einmal) öffnete sich das eiserne Thor der Festung und ein Drache entstieg der Burg und richtete sich gegen ihn auf. — **раз отворили піч ВР.** da öffneten sie den Ofen. — **раз когýт ізлопóче крилами і закукурікать ВР.** da schlug der Hahn mit den Flügeln und krähte.

Присловник тепéрь, тепéрька може иноді служити яко частиця сполучна і відповідає тогді майже галицко-рускому: відтáк або нїмецкому: nun; sodann **пр. Тепéрь онй там посыдáли і сидыли і потóму онй зáчали казáти: кóбысь нам даў дáшто йісти. І тепéрь вун зáчаў казáти йім, што мáу я колáч сыряный на тамтýй стáйі, на комáрнику (што лáдят на сóхах так як пуд) — я пýйду** etc. **Мар. — Тепéрь вун живé одéн гуд, живé другый гуд, живé трéтый гуд і так живў до ста гóдув і тепéрь Пан Буг присылáе до нéго смирть Мар. — Тепéрь прийде домôв. Царь звідує: тко тя ментувáў дóню? Она кáже: лем кóчіш. А царь обіцять дочкý дáти за кóчіша. Та тепéрька зáмкла ся до своéйі хыжи** etc. **Пу.** Nun kam sie nach Hause. Der König fragte: wer hat dich befreit, mein Kind? Sie gab zur Antwort: der Kutscher allein. Und der König versprach seine Tochter dem Kutscher zur Frau zu

geben. Sodann schloss sie sich in ihre Gemächer ein etc. — **Тепе́рь ідўть льі́сом опя́т; прийде до тойі хы́жкы. Тепе́рь ка́же: тут ем ночюва́ў і тут ня благословиў старине́ць бо́жим словом Пу.** Nun giengen sie wiederum durch den Wald; er kam zu jener kleinen Hütte. Nun sagte er: hier habe ich übernachtet und hier hat mich der Alte nach frommer Art gesegnet. —

Заіменники (Pronomina).

1. **Пень а.** – **Для вираженя потакуваня або прихва́ли** (Bejahung, affirmatio) **уживають частиці: а́йно Ґ. Лв. або а́йло Лв.** ja wohl, allerdings **також а-як О.** — — **а́нде Лв.** dort; **а́нде — а́нде** hier — dort. — — **а яко частиця сполучна (або: та) пр. а бы́ли в сады́ три де́рева. — як рубаў де́рево та ўйшла шарка́нь с то́го го́рода, та хо́тьіла його́ ізьі́сти а ма́ла шість голо́в Стр. — бы́ли в ме́не ще два бра́тя, еде́н быў Васи́ль, а дру́гый Іва́н, а я быў Миха́льо. — Частїйша в угорско-рускім в подібних разах частиця ай і айбо. пр. айбо забагла ейі печени́на а із го́лубцюв. — айбо чю́у, аж у дьілў суть го́лубцьі, а́йбо такы́ пече́ні, што лем йі́сти. — а́йбо пха́у ру́ку у ту спару́ у де́рево, де оти́ суть го́лубцьі, а́йбо рука́ не стае́; пха́у го́лову не стае; пха́у но́гу не стае; а́йбо імиў я та зальі́з ізо́всьім І. — быў де, не быў воук, айбо ду́же ізголодньі́ў Вл. На высо́кої полони́ньі во̂вча́рико̂в мно́го, Іти́-б меньі́ пони́кати, цы не е там мо́го? Ай пішла я пони́кати: сиди́ть мо̂й миле́нькый, Сиди́ть, сиди́ть, посви́скуе в листо́к зеле́нькый І.**

а, ай, айбо можуть мати також противставне значене пр. Не за́то, не за́то, льі́пша честь, як зла́то, Бо зла́том златити, а с че́стьоў ходи́ти Лв. – **Ты гада́ла біду́ миньі́, а ты найшла́ сама́ собі́ Лв. — дау́ть гро́ши, ай не хо́че брати Д. — ба́ба ра́ды не дава́ла, ай ід хло́пцюм іcправля́ла І. – чьоловік скупы́й ду́же ізби́рать, а́йбо ма́ло хосну́е ВШ.**

а в сполуцї з частицею же (жь, ж) мае значене сполу́чника часового або условного. аж повечері́е sobald es dämmert. — **аж е мно́го ластувкы** wenn viele Schwalben sind; — **або виключного** (con. disiunctiva): **го́лубкы аж бі́ли, аж си́ві, аж жо́ўті** columbae vel albae sunt, vel griseae vel flavae.

2. **Пень е. З придиховим г служить е яко частиця порівнательна: ге, ги, гей пр. ци тре́ба бі́льшу кару, ги моя́? Пу. — такы́ по́тята ге по̂дпо̂рі́ткы Лв. — у рака́ньі гей ка́ша Г. — ўдумай таку́ ка́ру, ге-м ти каза́ла Пу. = видумай таку кару, як ем ти**

казáла. Рідко коли єсть ги сполучником часовим (coniunctio temporalis) пр. ай бо вôн не туды́ гадáў, ги тóму потáкуваў ВШ.

е яко частиця прихвальна переміняє ся в о і прибирає придихове й: йо Я. = ja.

Здвоєне е з втрученим для усуненя роззїву г служить яко частиця прихвальна: еге́! ВШ. ja! richtig! so ist es!

(Приставне о в овôн уважає О. Огоновский яко дейктичне е перед вôн поставлене в видї о).

е в зложеню з нъ принимає значене вказне пр. ге́нь-де Бі. dort. — ге-ген-де Пу. dort in der Ferne.

3. Пень тъ. В угорско-рускім рідко уживає ся заіменник вказний той, та (тая), то або тоє (тъ, та, то; тъ+и, та+ы, то+ѥ); понайбільше в 1. 4. і 5. пад. єд. і многого числа уживають форм здвоєних тот, тотá, тотó (psl. тъ, та, то; тъ + тъ = тот) acc. sing. gen. fem. тотý, voc. о тот! о тота! о тотó! plur. тоты́. —

З пня тъ творять ся отсї присловники: дóтôль, дóтля; пóтôль; зáтôль, зáтля; вôдтôль, вôдти, вудти, звудта; тáды Пу.; тóды; тогды́; тóвды Лв. Стр. ВШ.

Спійний сполучник (coniunctio copulativa) та, тай кладе ся иноді мов перепліїтка перед присудком або підметом в реченю, хоч і мож би той сполучник випустити без шкоди ясноті думки пр. ой я мáмку та не слýхаў ВШ. — казáў меньі та шýгай молодéнькый Лв. — такá былá дыня, що двáдцять і вôсьім сьіл та залеглá І. — ай тко тебé тай просúў, бы ты до нас мед носúў? Ир. — не біл быў єм, почорныў єм по гóрах тай хóдячи, ой за тобôў біла дьівко тáрелики тай нóсячи З.

4. Пень къ. В заіменниках і частицях: тко, што, котры́й, чий, ци (цы), за-што warum; wofür; чим (= нїм), за-чим (= понеже), чомý, куды́, кудá, де (з к-де, ґ-де psl. къдѣ, čech. kde; в злож. виступає ґ: ньі-ґда, дá-ґде), дóкаль, докля, зáкаль, зáкля, дóкы, пóкы, чень Лв., ачéй ВШ. = мабуть, може. — кéбы ВШ. кóбы ВШ.

Неопредїлені заіменники і присловники: будь котры́й, будь-чий, будь-тко, будь-што, дáкотрый, дáшто, дáкый; будь-де, будь-куды́; хоть-котры́й, хоть-чий, хоть-тко, хоть-да-тко, хоть-што, хоть-да-што, хоть-де, хоть-куды́, ньікуды́, ньікудá, ньіґда (ниґда), дáґде, з'ýдкы (з'утки).

Котры́й і тко можуть ужити ся також яко заіменники неопредїлені пр. та сись грôш дай тóму чьоловíку, котры́й ничь не бýде робúти по слýжбі; — а лю́де: котрі піпу набиваў (= набивáють), котрі курúли, котрі бáґу бúли та в рот брáли іс піп ВШ.

diesen Groschen gib demjenigen, welcher nach vollendetem Gottesdienste ganz unthätig sein wird; — und sieh! was die Leute nach dem Gottesdienste treiben: die einen stopften ihre Pfeifen voll, andere rauchten, andere hingegen schüttelten die Tunke aus ihren Pfeifenröhren und nahmen dieselbe in den Mund. — **А тко лю́бить гри́бы, гри́бы, а тко печери́чькы, А тко лю́бить дывчини́чькы, а я моло-ди́чькы** Ир. (**співанка**). — **Най заплачу, кому́-м дõу́жен: кому́ грõш, кому́ два, своййй ми́лõй пõу́торá** Ир. möchte ich diese, welchen ich schulde, bezahlen: den einen würde ich jedem einen Groschen, den anderen je zwei Groschen, meiner Lieben anderthalb Groschen geben — **при тім котрий або тко виражає неозначений докладнїйше подїл або скупнї взагалї.**

До пня къ належать також частицї часові: коли́, наколи́ Г., **коль, кой, на́кой** ВШ. **чим** Г. **кед, кедь, до́кõль, до́кля, по́кõль, по́кля, до́кедь** Ир.; **коли́сь, де-сь-коли́-сь (дес-коли́-с)** Я. **до́кы** Лв. **за́кы** Лв. **закõль** Лв. (**по́рівнай висше).**

Тут також частиця ко, ка (кы, ки, к), що почіпляє ся до повельника (в околицях сусїдних Гуцульщинї) пр. дай-ко ми цибушка́ Я. — **ходи́-ко. ходыі́т-ко** Я. — **озми́-ко** Кв. — **по́дь-ко** МЛ. — **або до прислівників: пе́рше-ка** О. Р. vorerst **уже́-к** Пу. schon. — **то́ды-к** Пу. sodann. — **сюда́-к** Стр. — **ту́й-ка** Ир. **ту́й-кы.** — **тепе́рь-ка** Пу. — **дне́сь-ка** Пу. — **та́м-ка** I. Лв. — **во́н-ка** Пу. **во́н-ка-й** Пу. von aussen, ausserhalb.

Часом перед тко, што опускає ся заіменник вказний пр. тко ся на ня се́рдить, не бу́ду мири́ти Ир. = **того́, котри́й (або хто)** etc. — **што заро́бить, удда́сть за па́ленку = тоє, што заро́бить** etc. — **та на́йду я, на́йду, кого́ я люби́ла** Лв. = **найду того, кого** etc. — **коли-ж говорить ся з особливим притиском, то заіменник вказный не опускає ся пр. Не є того́, тай не бу́де, кого́ я люби́ла** Стр.

Што яко прислівник заступає місце прислівника „чому“ „для-чо́го“ „за-для-чо́го“ пр. Ми́ла, ми́ла, што дума́єш, чо́рні вõчка проти-ра́єш Лв. = **чому думаєш** etc. — **Ма́мко мо́я Суханьо́ва, што-сь ми хло́пця одобра́ла? Ду = чому-сь менї** etc. — **Чьо́рні вõчька, што плачете? шу́га мо́йі не буде́те** Д. ihr schwarze Äuglein, warum vergiesset ihr Thränen, niemals werdet ihr mir angehören.

При заіменнику ньі́тко кладе ся приіменник межи частицею ньі а укісним падежем заіменника ко (= psl. **къ**) **пр. ньі до ко́го не за́гнаў** er schickte zu niemandem. — **ньі за кым не журю́ ся** ich kümmere mich um niemand. — **ньі дыі́ла ко́го не лажу́**

ich bereite für niemand, **ньі перед кым не ісхылйў ся** er beugte sich vor niemand. — **ньі с чьóго взятй Я.** es ist unmöglich Erwerbsquellen aufzutreiben. — **тось ня добрі порáдила, бых ся ньі с кым не вáдила Лв.** gut hast du mir gerathen, ich solle mit niemandem Zwist führen.

Иноді повтаряє ся заперечна частиця ньі пр. ньі до ньі чьóго Я. zu nichts. [**Зрівнай бойківске: на ньі нá що; тут повтаряє ся приіменник на, місто: ні-нá-що.** Подібно повтаряє ся при числівниках приіменник: **платйў по трйдцять по пять золотых стрібóрних** er zahlte zu fünf und dreissig Silbergulden. — **подыліў тотó кíсто на двáдцять на пять дарáбôв** er theilte diese Teigmasse in fünf und zwanzig Stücke].

У заіменника неопредїленого хоть дáтко стоїть приіменник після хоть пр. мóжеш ся уддáти хоть за дáкого Пу.

Місто заіменника відносного котрый в ріжних падежах единичного і многого числа кладе ся також 1) што (що шо) несклонене пр. ,домовый корóль, што гньіздó прáвить у тéрню в травí Ґ. = котрий etc. - ńстряби, што знáуть патрóшити кýрицы Ґ. = котрі etc. — рад пóтятôм, што співáуть = котрі. — валôв, што даýть свйням істи = з котрого etc. — коштýр, што пôдпирать ся хрóмый З. = котрим etc.*) — — -- або 2) до несклоненого што прилучає ся відповідний падеж і відповідне число заіменника и, ю, є (він, она, оно) пр. Ростé вербá над водóю, що я її садйла, Не є тóго тай не буде, що я го любйла Гр. (пісньі) = верба, котру я садила, нема того тай не бýде, котрого-м любила: — Заручйў дьівчйну молодый леґінйць, што йомý на рýчцы срібéрный перстінйць Ир. = котрóму на ручцї etc. т. є. котрий має на руцї etc. — В Унґвáрі тот шýгай, што я го любйла Лв. = котрóго-м etc.

Рідко коли в разї 1) місто што кладуть сполучник ож (ожь) пр. а богáчь, ожь украў пáску, та казáў = котрий украў etc. und der Reiche, welcher das Osterbrod gestohlen, dachte (sagte). [**Приміта ся пригадує подібну в говорі бойківскім, в котрім иноді, місто несклоненого що, кладе ся сполучник же пр. тот хлóпиць, же побіг = котрий (або що) побіг**].

---

*) **Вираженя: ґаздá, што іде вóзом, кóньі, што лóпкауть копытами, дéрево, ож зелєніє і т. п. можна в певній мірі порівнати з вираженями в язицї нїмецкім, де несклониме so т. є. вказний присловник** (adverbium demonstrativum) **мовби приложник і відносно** (relativisch) **уживає ся иноді місто** welcher, welche **пр. у Шілєра:** der Tag, so es enthüllt; **у Ґете:** Sachen, so gesucht werden.

5 Пень якъ. — якы́й, яка́, яко́е.

Заіменники і прислівники неопредїлені: хоть-якы́й, бода́й-якы́й, да́-якый, будь-якы́й, бы-якы́й, якы́й-сь; — хоть як будь як, бода́й як, да́-як, бы-я́к, яко́сь.

6. Пень инъ. і́накый. і́нщакый. прислівники: і́нак, і́нщак. — во́йну I. (= psl. въинѫ. въ инѫ).

7. Пень онъ. ово̂н (вун, во̂н, він), она́ (уна́), оно́ (уно́) er, sie, es. — о́н-де-ка. о́н-де-ка-й da hier. — он-куда́ dort hin. — Частиця онь (= онъ+йъ) уживає ся місто галицк. аж пр. онь похворі́ў ся = аж похворів. — онь облизує ся = аж облизує ся. — не-онь nicht sehr, nichts weniger als.

8. Пень самъ. са́мый, са́ма, са́мое. до са́мого ве́чера knapp bis zum Abend. — самі́ськый, самі́сенькый mutterseelenallein, ganz allein.

9. Пень сь. сись, ся́сь, сесе́. сякый. прислівники: сяк-так leidlich; kaum hinreichend, о́т-сяк (о́т-цяк) auf solche Weise. — суда́. суды́, сюда́, сюды́. (сюда́-туда́), сю́ды-к; до-сі̂ль. — — Яко частиця початкова́ (Anhängepartikel), в прислівниках: днесь (psl. дьньсь). дне́ська. днеськы. дне́ськай. — лыі́ту-сь (лыі̂то̂ сь, лыі́ті-сь psl. лѣтось hoc anno).

10. Пень свъ. Заіменник зворотний ся кладе ся найчастїйше перед відповідним глаголом пр. не хотыі́ў есь ся раз ісхыли́ти Лв. — а́бых ся і на нім набила Стр. — як ся худо́бный обернýў із га́ньбы Пу. — Адамо́ва голова́ с ко́рінём ся у́мкла Пу. жиды́ ду́же ся боя́ли коза́ко̂в ВПІ. — тай іс тым ся одговори́ў од апо́стола ВШ. — леґі́ны на ме́не ся бо́чать Лв. die Junggesellen zürnen mir. — чим се зме́ркне Я. bevor die Dämmerung eintritt. — не бу́ду ся жени́ти Ир. — бых ся ныї с кым не ва́дила Лв. — бых ся не 'ддава́ла Лв. — там ся уже́ню Пу. — ду́же ся тому ізра́довала ВШ. — меныі́ ся так ви́дить Г. mir scheint es so. — шва́блики не хо́тыіли ся імя́ти I. die Schwefelhölzchen konnten nicht angezündet werden. — кедь я ся не ве́рну, та тогды́ мо́жеш ся удда́ти хоть за да́кого Пу. — але також може стояти ся і після глагола пр. жона́ звіда́ла ся Стр. — они́ розсе́рдили ся Лв. — а тот пря́таў ся за две́ри Пу. — ово̂н жу́рить ся тве́рдо Ир. — ко̂нь хо́ўзать ся по леду́ Д. — оттак кладене заіменника ся дуже свобідне, так як у старословенщинї і старорусчинї пр. мко оутро хотыть сѧ людие прѣдати Печенѣгомъ. — да разглѧдають въ градѣ, чьто сѧ дѣеть. — а чемоу сѧ хотите оучити, и въі оучите сѧ въ домѣхъ оу мѫжей своихъ. — тоу сѧ брата разлоучиста на брезѣ

быстрои Климы. — на ничє си годины обратиша. — — — и самъ причини си въ свитительскыи ризы. — разболѣси Владимеръ очима. — прѣдаша си. — охабите си єго. — сънидє си безъ числа людий. — оужє сънесе си хоула на хвалоу, оужє връжє си дивъ на землю.

Енклітичний дайник си служить також для узагальненя поняття: тко-сь (в: тко-си), якы́й-сь (повстало з: якый си = якый собі), котрый-сь, чий-сь, што-сь, якó-сь, де-сь, (де-с), десь-колúсь (де-с колú-с).

місто genit. себе уживають понайбільше формы accusat. ся. до ся. од ся. -- Досить часто уживає ся на угорскій Руси присловник зась (повст. із: за ся psl. *за сѧ post se, retro, iterum. ческ. zase, zas. польск. zaś, zasię. лемк. зас dagegen, hingegen; wiederum; zum wiederhoten Male пр. імúли того чоловіка та зась ýбили йогó Лв. = зловили того чоловіка і знов его вибили. — а ті зась розсéрдили ся, імúли йогó та зась ýбили за тотó = ті же розсердили ся, зловили его і знов его вибили за то.

Заіменник ся буває часто при глаголах середних пр. скы́сне ся молокó. похворíти ся. більíти ся. сьірíти ся. ясньíти ся. позорíти ся. позоря́ти ся. вечерíти ся ВС. = гал. скысне, похворіти, білїти, сьіріти, яснїти, зоріти, вечеріти. — Кой ся позоря́ло Ир. — На горí сньіжóк ся більíє Лв. — Колúм до тя прúйшоў, ты ся похворíла З. — також при дýшно, видко, видно пр. меньí дýшно ся Лв. es ist mir heiss. — вже не вúдко ся, не видно ся es ist schon dunkel.

Навпаки при декотрих глаголах знов ся иноді опускає ся пр. не чудýйте дóбрі лю́де Стр. = не чудуйте ся etc. — ай бо забáгла єйí печенúна а із голубцїв І. = вабагла ся її печеня etc. — ай бо громáдили (пóтята) у єнно ВШ. = громадили ся птиці вкупу. — воўк гóлоден мýсьіў мýчити цьілý нóчь Вл. = мусїв мучити ся цілу ніч.

В угорско-рускім ся положене на кінци глагола нїколи не замінює ся на сь пр. молю́ ся, бою́ ся, ісхылúти ся, любúли ся, розойшлú ся, коли в украïньскім ся переходить часто на сь і притулившись оттак до глагола мов з ним спливає в одно слово: молю́сь, бою́сь, захилю́сь, заведýсь, схоплю́сь, уквітчáюсь, братáюсь, скупáюсь; поклонї́тесь; повúвсь, розпалúвсь, обізвáвсь; дивúлась, усміхнýлась, страшúлась, молúлась, прокúнулась, стáлось, дїялось, довелóсь; любúлись, розійшлúсь, волочúлись; нажúтись, поводúтись, схилúтись, живúтись, ховáтись; дивúсь, убірáйсь, шатáйсь; обвúвшись, помолúвшись, зачинúвшись etc.

Від свôй утворений наростком -ьскъ приложник свôйськый ВР. свóйськый Г. zahm, Haus-. свóйскый гóлуб = Haustaube.

11. Пень нъ. До того пня належить викличник но! пр. но! тепéрь не бýдеш мáти на чôм бíгати! Пу. — но! я тогды́ кáжу: лыгáйте дыдо долô! І. — Яко сполучна частиця но пр. но тепéрь велика рáдость канóвникôм. Пу. — но так овôи тепéрь кáже. Пу. — на! da hast du! — на-те Я. da habt ihr! яко частиця почінна в викличнику: а-ну! пр. анý, пробалýю МЛ. ei, ich werde probieren! — в слівци прихвальнім: ай-но Лв. = ja! — чень Лв. = ei doch, vielleicht.

12. Пень въ. До того пня відношу присловник вон Пу. nach Aussen; hinaus psl. вънъ (т. є. въ+нъ) et вънь čech. ven pol. won, wen. — вóнка. вонкай (въ+нъ+ка+и).

До падежні (науки про падежі, Casuslehre).

Іменяк (nominativus). При присловнику мнóго кладе ся правильно рідник пр. мнóго лыíт, мнóго рыб, мнóго лéну Ї. (ильвý К.) мнóго сы́ру З. etc.; однакож иноді при мнóго стрічаєм іменяк чис. мног. пр. мнóго ластувкы́ МЛ. — мнóго пінязи Лв. мнóго дорожéнькы Лв.; — те, здає ся, походить звідти, що давнїйше мабуть говорено: мнóгы (як до околиць: мнóги, мнóгі) ластувкы́ (ластôвки. ластівки́) = viele Schwalben, multae hirundae — а опісля склоняний приложник мнóгий уступав що раз більше присловникови много, котрий наостанку випер первістну форму приложника многі та полишив ся іменяк ч. мн. сущника незмінений.

Рідник (genitivus). Рідник якостний (gen. qualitatis) пр. зыíля дóброго зáпаху Г. = зыíля пахли́вое. — всыíсьме хлóпцыі, всыíсьме цысáрського лáду Лв. — рідник частний (gen. partitivus) пр. мнóго крýмплыів Лв. viele Kartoffeln. — вôвчарôв много viele Schafhirten. мáло грушóк eine geringe Menge Birnen. — пáленкы ця́тка Лв. ein Tropfen Branntwein. — пáленкы бóчька Лв. — рідник порівнательний уживає ся рідко і то майже виключно в пісни пр. ýйшла ми́ла крáща злóта Лв.

храни́ти ся чóго sich wovor hüten. храни́т ся тóго МЛ. er hütet sich davor, er schützt sich davor.

спéред praepositio cum genitivo iungenda. спéред зôр ВР. vor Tagesanbruch. — спéред я́ри — ýдзимок З. die Zeit vor dem Frühlinge ist der Nachwinter. — спéред сьóго Вл. vordem. —

спéред нéйі Вл. vor ihr. — **спéред тéбе** ВШ. vor dir. — **спéред них** **былá цéрьков в селы́** ВШ. vor ihnen erhob sich eine Kirche im Dorfe. — **я не іду́ ісперéд панôв** ВШ. ich werde vor den Herren nicht erscheinen. — **вже козáкы атде! суть навпередыі! спéред нас!** ВШ. schon sind die Kosaken da! ganz vorne! vor uns! — **дьівчáта спéред пáна** **ішли́** ВШ. die Mädchen giengen vor dem Herrn. —

нáсперед з genitiv. пр. **у́йди нáсперед ня** Лв. = **вийди менї на встрі́чу** geh' mir entgegen (**ня, мня** форма accusat. м. genitiv. подібно: **од мня, до тя, для тя** місто **од мене, до тебе, для тебе**).

крем МЛ. ohne. **крем головы́** = **без голови**. — **крем спóвіди** = **без сповіди**.

зм'éжи Стр. unter, zwischen. **змéжи тых пі́нязий** unter diesem Geld. — **змéжи гôр** **гу́чить водá** zwischen den Bergklüften, braust das Wasser.

зад (яко приіменник) і **пóзад** правлять другим падежем: **зад сéбе** Лв. hinter sich. **пóзад тéбе** hinter dir.

верьх. пóверьх oberhalb. **вéрьх вы́зора** З. oberhalb des Fensters. — **пóверьх хы́жи** ueber der Hütte.

в-окру́г. в-окôль um. **вокру́г дéрева** Р. um den Baum herum. — **вокôль столá** Стр. um den Tisch.

с-пуд (**спôд, спід**). **спуд кожи у́гнявити** = **спід скіри видусити**.

пó-виж Ян. **пó-ниж. повы́же, пони́же. пóвиж потóка. пони́же залу́жа** Лв.

дьіла Ґ. **дьіля** ВШ. **дай вôвсá дьіла тóго жеребляти** Ґ. **дьіля нéго**. ВШ. psl. **дѣлы**, διά, propter.

пила Д. НД. **попи́ла** Д. **піля** Пу. ВШ. **по-пілй** ВШ. **пи́ла хы́жи** Д. — **пи́ла цéркви** Пу. — **попи́ла воды́** Д. — **попілй мóря** ВШ. längs des Meeres, neben dem Meere (längs des Meerufers). (cf. ukr. **біля, побіля** psl. **подлѥ** et **подлѣ** secundum, ad).

у, в (**ў**) = старосл. **ѹ**. **суть у вас вóлы?** НД. = habt Ihr Ochsen? — **обы́ лем нóжик у вас быў** ВР. — möchtet Ihr nur ein Schneidemesser haben. — **кедь бы в мéне грóши были** І. hätte ich Geld. — **кôстй в ня твердôв** Вл. meine Knochen sind hart. (**ня** форма accusat. заступає часто в угорско-руск. форму genit. **мене**).

конéць в нарядї яко приімєнник (praepositio, Verhältnisswort) домагає ся рідника пр. **сиди́ть конéць столá** er sitzt am Ende des Tisches. — **бывать гéнде конéць селá** er wohnt dort am

Ende des Dorfes. — конéць льíса стоїть хыжа die Hütte steht am äussersten Ende des Waldes. — „конéць" яко сущник (substantivum) лучить ся в угорско-рускім звичайно з дайником (dativ.), коли в галицко-рускім звичайно кладе ся рідник (genitiv.) нпр. тут є конéць льíсови = hier ist das Ende des Waldes, тут є конець льіса.

місто statt, anstatt (psl. въ мѣсто ἀντί, loco пр. въ рыбы мѣсто, въ хлѣба мѣсто, въ корабля мѣсто; въ мѣсто земльныхъ) лучать ся з рідником пр. óжбы ся малí научúли, обы́ обстáли місто стары́х Пу. dass die jungen Zöglinge mit Erfolg unterrichtet werden, damit sie statt der alten (Mönche) bleiben d. h. damit sie die alten Mönche ersetzen.

Після заперечування (переченя, неґациї) кладе ся часто перевмник (accusativus), а не рідник (genitivus) пр. за тотó одвíт не даю Р. ich bin dafür nicht verantwortlich. — ідé зимá, чóботы немá Г. в Галичині: чобіт нема. — єдна ла́стôвка не вчíнит льíто ВС. кедь не гóден єму́ дáти одвíт ВШ. — не іззьíў сыр ВШ. — я не чуў такóє імня́ ВР. — як ты я́ла дьíвко дудкы́ не давáти Ир. — ой не бу́ду дьівчинóньку любúти Ир. — не бу́ду я вóду пúти Лв. — такóє бы не чувати, не видати Лв. — не тотó толкуємe Ир. — але може також по заперечуваню стояти і рідник пр. не мáу часу́ НД. ich habe keine Zeit. — бáба рáды не давала І. і пр. (В реченю: обы́ ня не вúдко ВШ. можна „ня" уважати genitiv-ом, заступленим формою acusativ-а подібно як: од мя, до мя місто од мене, до мене).

Дайник (dativus). Дуже примітний для угорско-руских говорів дайник, котрий назвемо дайником приналежностним. Для означеня приналежности, привластности кладе ся при сущниках дайник заіменника (нпр. собі, ми, ти etc.) даў вітцю собí Пу. er gab seinem Vater гал. дав своему вітцеви. — онá повíла ґаздьí собí Пу. sie sprach zu ihrem Wirthe (Manne). — говорúў собí брáту Ґ. er sprach zu seinem Bruder. — пушóў ід брáту собí Г. er gieng zu seinem Bruder. — ударúў собí жону́ Ґ. er schlug seine Frau. — ту ти є брат Ду. hier ist dein Bruder. — мáти йому́ ся дуже рáдувала Д. seine Mutter freute sich sehr. — говорúть женá ми Д. meine Frau spricht. — я і сын ми Д. ich und mein Sohn. — кáже стрый ми Д. mein Vetter sagt. — ци дóма ти ґаздá ВР. ist dein Wirth (Mann) zu Hause? — женá му ся схóпила ВР. seine Frau raffte sich auf. — а отúць му вяў тай сплíў віни́ць Пу. sein Vater flocht einen Kranz. — жоньí собí повíў Пу. er sprach seiner Frau. — ухóпить (praes. hist.) йому́

письмó Пу. er entriss sein Document. — **шаркáнь розняла́ собí роты́** Стр. der Drachen sperrte seine Rachen auf. — **не пусти́ того попá у двӧр меньí** ВШ. lasse diese Geistlichen nicht in mein Haus. — **пóчала кров свистáти із нóса і рóта єму́** ВР. Blut entquoll seiner Nase und seinem Mund.

Для вираженя приналежности кладе ся часто дайник також при сущниках, коли в гал. звичайно стоїть рідник:

царь пóтятӧм Ґ. der König der Vögel. — **головá христия́нӧм Ґ.** das Haupt der Christen. — **обычáйі лю́дьом** die Gebräuche der Leute (**не знáу лю́дьом обычáйі, а лю́де меньí = не знаю обичаїв людий, а люде не знають обичаїв моїх**). — **пӧдпóра хльíбови** Стр. = **підпора хльíба.** — **грӧб пропáсникови** Пу. das Grab des Teufels. — **конець льíсови** Пу. Ende des Waldes. — **пáнови компаньíя** Ду. die Gesellschaft des Herrn; eine dem Herrn entsprechende Gesellschaft.

Дайник кладе ся при декотрих приложниках для означеня придатности, пожитку, шкоди, рівности, нерівности і пр. (порівн. лат. dativus commodi, incommodi) **так як і в загально-руск. Декотрі сполученя в угорско-руск. однакож примітні пр. ды́ня-пеку́чька дóбра чоловíку** ВР. eine Kürbis Abart „dem Menschen gut" **д. і.** dem Menschen zur Nahrung dienend. — **чоловíк облéнный меньí** Б. ein mir falscher Mensch. — **я́щур надíбний маржи́ньі або надíбний до маржины** Я. der Feuersalamander ist „dem Vieh nützlich", ist für das Vieh anwendbar (nach dem Aberglauben des Volkes).

Дайники собі, ми, ти, си иноді кладуть ся в реченях хоч і пóзбытно (überflüssiger Weise), **а все-ж таки для ознаки живійшої участи і вираженя досаднїйшого (в лат.** dativus ethicus) **пр. при́йде у єдéн льіс вели́кий і на́йде собí селó** Пу. er kam in einem grossen Wald und traf dort Ansiedelungen an. — **а вӧн собí взяў із дому шість печя́в хльíба а шість фунтӧв солони́ни а шість льíтрӧв шпірíтусу** Стр. er holte vom Haus sechs Gebäcke Brod, sechs Pfund Speck und sechs Liter Spiritus. — **недалéко бу́де ми коні́ць льíсови** Пу. unweit liegt das Ende (der Rand) des Waldes. — **што плачеш? так і ты пӧдéш, як ти пес пӧшóў** Пу. warum weinst du? so wirst du enden, wie der Hund (oder wie d e i n Hund **порівн. висше**). — **та тепéрь собí Кáроль вели́кого каміня полóжить на грӧб пропáсникови і там напише собí на кáмени** etc. Пу. sodann legte Karl einen grossen Stein auf das Grab des Teufels und schrieb auf dem Grabsteine (und grub auf dem Steine folgende Inschrift ein etc.). — **с ты́ма псóма пӧдéш пак у путь собí** Пу. mit diesen Hunden wirst du die Reise weiter

fortsetzen (wirst du deinen Weg gehen порівн. висше). — **ай бо Дунáй, Дрáва, Тúса ýхопли собí по éдному за нóгы Пу.** (die Hunde) Donau, Drau, Theiss zerrten einzelne (Räuber) an den Füssen.

быти з дайником уживає ся досить часто (порівн. лат. esse **з** dativ-**ом). меньí тут не бывáти Лв.** ich darf hier nicht wohnen. — **кебы тобí пара бы́ла ВШ.** hättest du eine Lebensgefährtin. — **то нам велúкый є пôст Стр.** wir haben grosse Fastzeit. — **не є тобí пáры в свíтку ВШ.** in der Welt hast du keine Lebensgefährtin. — **ньíколи ся йім (ґýсьом) бы́ло пуднятú на крúла Вл.** sie hatten keine Zeit zu fliegen (sich in die Lüfte zu erheben). — **мáти моя́ стáра дай ня за гусáря, бýде ти похвáла од пáна цьісáря Лв.** — **„было„ „єсть" „суть" частїйше опускає ся пр. обы́ ми тут йісти, пúти і плáтя! Стр. = щоби менї тут було їсти, пúти і щоби менї була одежа!** — **йомý тепéрь велúка рáдость Пу.** er hat jetzt grosse Freude. — **пóтя малóє, сúньі му крúла Лв.** der Vogel ist klein und hat blaue Flügel. — **ци роднúá Вам дáка? Лв.** sind das Ihre Verwandte? — **то нам нещáстя! Лв.** Unglück haben wir! — **великы́й вам гріх! Лв** gross ist eure Schuld, ihr habt eine grosse Sünde (begangen).

глумúти ся комý Г. jmd verspotten. **глумúт ся йомý** er spottet seiner. — **йúй ся глумля́ть** man verspottet sie.

рáдовати ся чому ВШ. sich worüber freuen. **сорóка дýже ся томý ізрáдовала** die Elster empfand darüber grosse Freude. — **мáти ся тóму дýже рáдує** die Mutter freut sich darüber sehr. — **ня́ньо рáдує ся дýже сы́нови собí** der Vater freut sich über seinen Sohn.

доганя́ти кому jmd. Vorwürfe machen, tadeln **догану кому давати. не доганя́й барнá барньí, бо обóє сьте в ярмí І.** ei du Brauner, mache dem anderen Braunen keine Vorwürfe, ihr seid ja beide in dasselbe Joch gespannt (**барнá** oder **бáрна** brauner Ochs, braunes Pferd). —

д або ід з дайником виражає напрям або місце, кудú чинність звернена. (рівно як в иньших говорах до з рідником або к, ік з дайником) пр. ід хлóпцўм ісправля́ла І. = до хлопцїв. etc. — **ід тóму югасóви Стр.** — **пôду ід фраíру Ім. прилудúў гóлову ід сóбі І. повúх го ід капýстьі І.** — **повúх го ід ды́ньі І.** — **побíгла ід ньóму ВР.** — **óжбы скóчило ід тым трьом дьíвкам Лв.** — **поведьíть ня ід чéрцьови Пу.** — **пришлú за молокóм ід лéвици ВШ.** — **дохóдиме ід цéрькві Лв. кóнов з мéдом д рýчкам примерзáє Ир.** — **ідú ід стіньí ВР.** — **до дóму, до дóму, кáждый ід свойóму, а я неборáчьок не мáу ід кóму Лв.** —

каже д собі Вл. = каже до себе. — я бым твойі кучерикы все д горі восила Ир.

Переемник (accusativus). Чекати кого auf jmd warten. тут ня чекайте Лв. wartet da auf mich. — абых його, серьце, іс катун чекала Лв. — я тя не годна три рочькы чекати Лв. es ist unmöglich, dass ich auf dich drei Jahre lang warte. — почекаш мене єден год Пу. (accus. мене є властиво формою genit. місто так частоЇ в угорско-руск. форми accusat. мя, мня, ня psl. ма, котра часто втискає ся в угорско-руск. також місто форми genitiv-а: од мя, до мя, для мя, в ня, у мня).

порадити кого jemandem rathen пр. мамка моя старенькая, тось ня добрі порадила Лв. meine alte Mutter! wie gut hast du mir gerathen (також і в укр. порадь мене; в гал. же найчастійше: порадь менї).

сокотити hüten, behüten з переемником (місто сподїваного рідника) пр. сокотити было свôй вінок зеленый Гр. du hättest deinen Jungfernkranz (besser) behüten sollen. [сокотити подібно як хранити, хоронити, беречи домагає ся другого падежа пр. сокотити поля].

за з переемником для означеня протягу часу. за пôу рока durch ein halbes Jahr, через пів року. — за три рокы durch drei Jahre. через три роки. — за пять годув (годôв) durch fünf Jahre, через пять рік або через пять років (годів). — Кейбы волы поорали за чотыры рокы Д. möchten die Ochsen vier Jahre hindurch den Pflug ziehen. — Любиу єм тя дьівко за чотыры рочькы Ир. ich liebte dich Mädchen vier Jahre lang. — бо я му не была лем за рôк фраірка Ир. denn nur ein Jahr lang war ich sein Liebchen. — іде тым льісом іщи за два дни Пу. er gieng in dem Walde weiter vorwärts noch zwei Tage lang. [так уживало ся за і в старо-рускім: гл. Chronica Nestoris ed. Fr. Miklosich. Vindobona 1860. pag. 78. ст. 17. з гори: послоушайте мене, не прѣдайте ся за три дьни = послухайте мене, не піддайте ся через три днї. — pag. 78. ст. 4. з дол. аще стоите за десять лѣтъ, что можете сътворити намъ? = Як постоїте і десять лїт, що можете нам удїяти? свободнїйше: стійте хоть десять літ, що нам зробите?].

за з переемником при виразах казати, говорити, гадати, думати (думати), журити ся а також при сущниках думка, гадка, казка, журба, журиця. [Я не знау іншак за тебе казати ВШ. — Мила моя матка є ми за тя гадка].

В подібних разах найчастїйше кладе ся в галицко-руск. о з місцником; в українськім же найчастїйше про з перевмником або (рідше) об з місцником пр. бу́ду каза́ти за те́бе = бу́ду каза́ти о тобі́, про те́бе, об тобі́ etc.

(об з місцником гл. Повісти Григория Квітки Основяненка. Санктпетербург. 1858. Том І. стор. 175. стр. 15. ду́мала об па́ньстві, об ро́скоші. — стор. 181. стр. 12. і 13. забу́ли булй об бі́дї. — одна́ об другі́й жа́лкуючи. — стор. 183. стр. 3. з гори; нї об чім не ду́мав. — стор. 193. стр. 13. з дол. нї об чім не журй́лась. — стор. 198. стр. 4. з дол. усе́ говорй́ли об Явдо́сї і об її бі́днїй матери. — стор. 208. стр. 15. з дол. пла́кала об такі́й її годинї. — стор. 225. стр. 11. з дол. об сїм казав). —

на з перевмником уживав ся в подібних припадках як в галицк. до з рідником пр. стародавный шу́гай листо́к на ня (= гал. до мене) пише; вден на ня пи́ше, бых ся не журй́ла, дру́гый на ня пи́ше, бых кра́сно ходй́ла, тре́тьій на ня пи́ше, бых ся не 'ддавала, а́бых його, серьце, іс кату́н (= з вояків, з войска) чека́ла! Лв. — тай в вден місяць удписа́у так на попа́ (= написав до попа), штоб пōп ішо́у до нього на три пу́нты ВІІІ. und nach Verlauf eines Monates schrieb er zum Geistlichen, er solle zu ihm kommen, um drei an ihn gestellte Fragen zu beantworten. — хо́че на ня поклонй́ти ВІІІ. хо́че до ме́не поклон заслати, хоче менї поклонити ся sie will mir einen Gruss senden.

на з перевмником для вираженя обмежених відносин пр. церькōвни́к быу таки́й на облй́ча, як тот пōп ВІІІ. der Kirchensänger war in Hinsehung auf seine Gesichtszüge, dem Geistlichen ganz ähnlich (порівнай гал. хустки на шйро́кість рівні die Tücher sind an Breite (was die Breite anbelangt, in Hinsicht auf die Breite) einander gleich; обі верби на високість рівні die beiden Weidenbäume sind, was die Höhe anbelangt, gleich, sind gleich hoch). — тут належить також приближне вираженє міри і числа пр. на пять ме́трōв; со́нце было на дві жердй́ны І. — тепе́рька прйдуть дру́гі ша́таны на пять сто, на шість сто Пу. jetzt erscheinen andere Teufel (etwa) fünfhundert oder sechshundert an der Zahl.

на з перевмником означав цїль пр. купй́у муки́ на па́ску Пу. er kaufte Mehl, um Osterbrod daraus zu backen. — Бо́же помага́й на до́брое дьїло НД. Gott möge helfen, dass das gute Werk vollendet werde. — на зло́в дьїло його́ нара́дйу Пу. ВІІІ. er verleitete ihn zur bösen That.

на з переемником в припадках, коли в гал. кладе ся місцник пр. сьіў на столйць Пу. = сів на стільці. — пóлож на стул Г. = положи на столї.

у (= старосл. къ) з переемником для означеня напряму пр. пőшóў у льіс Пу. er gieng in den Wald. — ішла́ у селó Пу. sie gieng ins Dorf. — мыш утьікла у пóле Пу. die Maus floh ins Feld hinaus. — пак ся вернýла у пóле Пу. sie kehrte ins Feld zurück. — лисйця у півнйцю ускóчила ВШ. der Fuchs sprang in den Keller hinein. — несé у я́мку воды́ ВШ. er trägt Wasser in die Grube. — нальляў у валőв воды́ Стр. er goss Wasser in den Trog. — пőшóў у млын er gieng in die Mühle. — нюс у млын віко киндирйцьі Лв. er trug ein Viertel Mais in die Mühle. —

у (= старосл. къ) з переемником для означеня часу: у недьілю am Sonntage.

по-за і за з переемником для означеня напряму на питане кудй? пр. кіряў (кőряў) ґаздá ґаздьіню пóза хьіжу, за дьіню Гр. der Bauer jagte seine Frau um die Hinterseite der Hütte hinter das mit Kürbissen bebaute Feld.

иноді стоїть переемник (так як би на питане куди?) місто сподїваного творника пр. в пісни: По за тоті сйньі гóры мальóвані бýчьки Лв. = по за тими синими горами (на питане де?) etc. hinter diesen blauen Bergen da prangt purpurroth das junge Buchenlaub.

пó-через і по-чéрез з переемником пр. пóчерез хьіжу durch die Hütte sin die Quere.

о з переемником для означеня часу пр. о дéсять гóдин Пу. um zehn Uhr. — о тот час um diese Zeit, um diese Stunde. — місто о часто чути у пр. у сьім гóдин um sieben Uhr. — обьі ішлй у годйну Пу. damit sie sich zur festgesetzten Stunde einstellen.

про в угорско-руск. з переемником мае значене: за-для, з-причини; мимо wegen, halber, halben, um — willen; ungeachtet. — пр. про мéне meinetwegen, meinethalben, meinetwillen čech. pro mne. — Не журіть ся невісточькы за мéне, Най ся жéнять, най оддаўть всьі дьівкьі про мéне Ир. — Конйчьку мőй мйлый, тосме несчасливі Про тотý дьівчйну с чьóрныма очйма! Лв. = за-для тої дївчини (або з причини тої д.) с чорними очима. — Чьóрна дьі я чьóрна, бо я знáу сáма, Я про свою чьóрность мáу фраíра днись Лв. = невважаючи на свою чорність, чорноту etc. ungeachtet meines dunklen Teints habe ich jetzt (heute) einen Freier. — Най оні (себ то гребляньські леґіньі) ся бóчать, я ся про ньі (= про

них) за́йду, Я собі фрайіра в Дебреци́ньі на́йду Ир. = я ся без них обійду, мимо їх гнїву найду собі фраїра.

Зо́вник (vocativus). Іменяк (nominativus) часто уживає ся місто зовника, понайбільше в пісни: бі́дна моя́ головóнька, штось ми наробúла ВШ. — маширу́й, маширу́й млáдый катунóчьок (= молодий жовнярику!) Лв. — не жури́ ся бі́лый шу́гай Гр. — Си́вый кōнь, си́вый кōнь, кантáрик на тéбе Лв. — Мáмка моя́ старéнькая, порáдиця добрéнькая! Тось ня добрі порáдила, бых ся ньі с кым не вáдила Лв. — кры́га лéду ростопи́ ся І. — Ми́ла моя́ мáтка! е ми на тя гáдка Вл. — льігáйте дьі́до (місто vocat. дьі́ду!) долō! І. — травúця зелéна! тось рáно скошéна Лв. — Чьóрна-гóра не кури́ ся! Вл.

Творник (ablativus). Творник орудний (ablativus instrumenti) правильно, як слїд, кладе ся без приіменника пр. утри́ ся ручьникóм Лв. wisch dich mit einem Handtuche ab. — молоды́й дару́е мáтьір жовы́ золоты́м стрібéрным Лв. der Bräutigam beschenkt die Mutter seiner Braut mit einem Silbergulden. — ішóў вóзом er fuhr mit dem Wagen. — Не ший ей тонкы́ми ниткáми, Ой не приливай ей дрōбны́ми, слезкáми Гр. nähe es (das Hemd) nicht mit dünnen Fäden, benetze es nicht mit (heissen) Thränen. — я закосúчиў ся зелéноў сашúноў ВШ. ich schmückte meinen Hut mit einem Busch vom grünen Schilfrohr. — а оперéд ньóго кóло мóря на бéрезьі хлóпиць у́вертьіў ногóў я́мку, пятóў ВШ. und vor ihm am Ufer ganz nahe neben dem Meerwasser grub ein Knabe mit dem Fusse, mit der Ferse eine Grube in den Sand. Однакож часто в угорско-рускім буває неславяньске, мабуть з нїмецкого взяте сполучене творника орудного з приіменником з, с (= съ) пр. ішóў з возом er fuhr mit dem Wagen, помасти́ў з мáстьоў (мáстеў) er bestrich mit Schmalz, коси́ў с косóў er mähte mit der Sense, удрі́заў з ножóм er schnitt mit dem Messer ab. — позы́чиў еднó жельі́зо, іе котры́м вóвкы імáуть Пу. er lieh ein Eisen, mit welchem Wölfe gefangen werden. — взя́ла пáленку роспущáти із водóў І. sie fieng an den Branntwein mit Wasser zu mischen. — зо псóма мя ускáли НД. man hetzte mich mit Hunden (mit Hunden wurde ich gehetzt).

Творник способовий (abl. modi) течé водá рі́чечьками Лв. das Wasser fliesst in Strömen. — благослови́ў їх бóжим слóвом Пу. er segnete sie nach frommer Art (mit den Worten der heiligen Schrift). — не моглá ся слободи́ти іншакым спóсобом Ир. sie konnte sich auf andere Weise nicht befreien.

Творник обмежний (abl. limitationis). **заболыў очйма** Пу. er erkrankte an den Augen. — **ўмом быстрый** БШ. scharfsinnig. — **рыба хребтóм чорна** З. ein am Rücken schwarzer Fisch (was den Rücken anbelangt, schwarz; **хребтом можна бы уважати також творником місцевим** abl. loci).

Творник порівнательный (abl. comparationis). **Осойська водá васйликом пáхне** I. das Wasser in Osij riecht nach Basilienkraut (ist wohlriechend, wie Ocymum basilicum). — **часникóм воняе** ВС. riecht nach Knoblauch. — **дéгтьом занóсить** Ґ. hat einen Theergeruch. — **водá вонйть сьірков** Г. das Wasser hat einen Schwefelgeruch. — **вóўком позирать** Лв. er schaut grimmig, wie ein Wolf.

Твóрник часовий (abl. temporis). **Льіта мойі молодéнькі та вже вáми не гулятн** Лв. — **што ты туй глядаш нўчеў?** Ду. was suchst du da in der Nacht? — **пôшоў мйлый тéмными зорями** Ир. es gieng mein Lieber (mein Schatz) in der Nacht beim schwach glitzernden Lichte der Sterne. **Сюди належить також творник від заіменника що яко частиця часова: чим пр. чим се змéркне** Я.

Твóрник місцевий (abl. loci). **ходйў бéрегом** Г. er spazierte am Ufer. — **тым путьóм везé** (praes. hist.) **Кáроль свойіх родйтелюв** Пу. auf diesem Wege führte Karl seine Eltern zu Wagen. — **ідé велйкыма лысáми** Пу. er gieng durch grosse Wälder. — **не ходйти было млынáрськым потóком** Гр. du hättest längs des Ufers des Mühlbaches nicht spazieren sollen. — **рослá една дыня горі дўбом** ВШ. ein Kürbis klimmte auf einem Eichenstamme empor. — **хóдять вôвцьі лавкáми** ВШ. die Schafe gehen über Stege. —

При приложниках або присловниках в другім степені кладе ся иноді в угорско-руск. творник, коли в галицкім в таких разах стоїть о з переемником пр. вôн трьомá годы (годáми) молóджый уд мéне ВС. = **він о три роки від мене молодший**, er ist um drei Jahre jünger, als ich. — **заплатйў двомá сріберными дорóже** Г. = **запл. о два срібні дорожше**, er zahlte um zwei Silbergulden mehr (theuerer). —

Для вираженя стану (чим есть? чим стае? чим був? чим став? чим буде? чим стане?) або наслідку якої чинности кладе ся в загальноруск. звичайно творник; в угорско-рускім також так буває: пр. áбых ти бôльше фраіркоў не была Лв. — **нарюк го чйтавым робўтником** Г. er nannte ihn einen braven Arbeiter. — **обстáла вдовйцьоў** Пу. sie blieb eine Witwe, sie wurde eine

Witwe. — але частїйше в таких разах в угорско-руск. кладе ся **іменяк** (nominativus) пр. **фраірка-м** ти бы́ла, ще раз мóгу бы́ти, **жона́-м** ти не бы́ла, не дай Бóже бы́ти! Лв. — обста́в **вояк** (= зістав вояко́м) лишиў мене́ мла́дую Лв. — **фраірка-сь** ми бы́ла, **жона́** ми не бýдеш Ир. — я мýшу іти́, бо я тогды́ не бýду **ма́йстер** Пу.

межи і поміж лучать ся з перевмником (на питане куди?) і з творником (на питане де?). пр. О Бóже! наш Бóже! змилуй ся над нами, Не дай погы́нути **мéжи ворогами**! Лв. — тоті псы не ма́ють міста **мéжи на́ми** Пу. diese Hunde da dürfen sich in unserer Nähe nicht befinden (wörtl. für diese Hunde ist kein Platz unter uns).

Коли в галицкім є тут ріжниця межи перевмником і творником (пр. мéжи вóроги unter die Feinde; мéжи ворога́ми unter den Feinden) в угорско-руск. часто стоїть перевмник, коли в галицк. випадалоби положити творник пр. **мéжи дьіти** = гал. межи дітьми. — **пóміж нас** = гал. помежи нами.

Містник (locativus). Містник для означеня місця або часу пр. **горі** (присловниково ужиане) oben, **дольі** unten. **домі** zu Hause (гóры гýчать, вітру не є, пóшóў ми́лый, **домі** не є Ир.), **льіть**і im Sommer, **зимі** im Winter (psl. **лѣтѣ и зимѣ**).

на з містником для означеня часу пр. **на ста́рости** чьоловік не співать Лв. порівнай укр. вираженє: **на ста́рости лїтях**. — д. о. місця: **на́ небі** auf dem Himmelfirmament. — **на́ земли** auf der Erde.

на з містником може означати також чинність пр. будь меньі **на пóмочи** I. stehe mir bei помагай менї.

по лучить ся з містником для означеня часу, місця, способу. **по дни́ньі** bei Tage, гал. за дня. — **по вели́цьі дни** Бі. **по вєлицѣ дьни** nach dem Ostersonntage. — **пó-полю** Р. auf dem Felde. — **пó небі** Р. am Himmel. — **по дождж́и** О. nach dem Regen. — **по вели́кых льісох**. — говориме́ **по свойі́й бесьідьі**. Ир wir sprechen nach unserer Redeart, nach unserer Redeweise. — **по Тóўтох** (= по краю словяцкім). — **по вóлох**. — **по пóльох**. — **по нога́х**. Дуже часто стрічає ся в угорско-рускім після **по** форма дайника (dativ.), але лишень в числї единичнім нпр. **по пýтеви** Бі. auf dem Wege. — **по ви́дови** Ир. am Gesicht, по лицю Пу. — **по кожýхови** ВШ. am Pelz i auf den Pelz нпр. уда́рить ся **по кожýхови** er schlug auf seinen eigenen Pelz. — **по попóви** ВШ. **по дякóви** ВШ. розольля́ў ю́шку **по попóви і по дякóви** er schüttete die Jauche auf den

Geistlichen und den Kirchensänger. — пла́вле ка́ча по ныре́ви Гр. das Entchen schwimmt im Sumpfwasser. — по бра́тови auf dem Bruder. нпр. по бра́тови лыізауть муряикы auf dem Bruder kriechen Ameisen umher. (але: вôн плаче по бра́тови er trauert um seinen Bruder). — по вели́кому лыісови Г. по дожджéви ВС. — —

В україньск. править по дайником, понайбільше для вираженя дїйства, що движе ся на ширший простор пр. пісьнь несéцця по поля́м, по степа́м, по лыіса́м, по яра́м. — Ой по гóрам, по доли́нам, по коза́цьким украйінам*) сивый гóлуб лытáе, собі пáроньки шукáе (Метлиньский). — Тут належить також вираженє укр. по-пола́м zur Hälfte (cf. psl. полъ ἥμισυ, dimidium).

Однакож понеже в угорско-рускім після по все кладе ся містник, коли імя стоїть в числї многім, так як се буває і в говорах галицко-руских, то думаю, тут форми dativi на ови (psl. сынови) по части лише втиснули ся на місто властивих форм містника. Те, хоч рідше, буває також і при иньших приіменниках нпр. на сьінови Г. auf dem Heu. — на хребтóви Г. auf dem Rücken. — на я́рмаркови Г. auf dem Jahrmarkte. — у всéму сьвіту О. in der ganzen Welt, у всїм сьвітї. — при тóму лыісови Ґ. — при бра́тови Ґ.

Сюди також належать вираженя по ру́ському Г. in ruthenischer Sprache; nach ruthenischem Gebrauch, nach ruthenischer Weise. — по сьóму І. darnach. — по тóму І. sodann. — по чому́ і по чóму wie theuer? — ньі по чóму ohne Werth, werthlos; zu einem sehr geringen Preise. — я в тому́ одвітли́вый МЛ. ich bin dafür verantwortlich. Також в вираженю не-пó-много

*) украйіна місто окрайіна, крайіна (о єсть тут приставне: о-крайіна гл. стор. 25. „по вшытких окрайінах чісáрьства". Край, де мешкаємо, звав ся ру́ська земля́, пізнїйше ру́ський край або ру́ська крайіна. Так і тепер у піснях у нас і на Руси угорській пр.

> Подума́ю, подума́ю — так собі дума́ю:
> Не є таких співанóчьок, як у ру́ськôм кра́ю!
> Ей, не є то в усьім світьі, як ру́ська крайіна,
> Там співáє кóло ни́вкы кáждая дьівчи́на! ВШ.

Може бути, під впливом зміни полїтичних обстанов, місто ру́ська крайіна почáто у нас говори́ти частїйше крайіна (розумій рідна), так як народови тота крайіна була найбільше знана і дорогá яко рідна. Оттак україна значить властиво χώρα, regio. Та назва припала далї великій части краю заселеного нашим народом (Украйіна, Укрáйіна або Укрáйна) а і нарід сам прозвано украйіньским. Подібно зовуть Хорвати часть краю по ріцї Саві Крайіна, Крайна, а бесїду тих жителїв крайіньскою. Порівнай що до звязи в значеню Жмудь, жмудский і земля χώρα, regio. — В старосл. і староруск. край τὰ ἄκρα extrema; краина pars extrema, імовірно також regio і confinium.

Лв. etwas; in geringer Menge; fast. Форма dativi втиснула ся місто locat. (порівнай галицк. коло Бродів ужив. по-частьі і по-часту́ = häufig, frequenter). —

Тут згадати ще випадає про такі вираженя як по-ру́ськы, по-ма́лы etc. По моїй думці по-ру́ськы повстало так: як звісно, ру́ськы — се ablat. plur. іменної форми приложника руськъ. Самопе́рше говорено у нас мабуть ру́ськы сло́весы = mit ruthenischen Worten, ruthenicis verbis, lingua ruthenica; потом коротше ру́ськы (scilicet: словесы) (cf. psl. роусьскы = ruthenice; гръчьскы = graece; блъгарьскы = bulgarice; čech. polsky = polonice; česky = bohemice; německy = germanice etc.). Коли-ж з часом у нас ріжниця в значеню межи формами іменними і зложеними приложників затерла ся а зложені форми приложників майже виперли форми приложників іменні, загубило ся вже у народу властиве розуміне приложникової форми ру́ськы, котра мов би зацїпла і стала присловником. По тім з огляду на вираженя по ру́ську (scilicet: звычаю, но́рову, языку cf. pol. po rusku), по́ добру (scilicet: способу), по не мно́гу (scilicet: числу, розміру) etc. ми по́збитно (überflüssiger Weise) прилучили і до форми ру́ськы приіменник по. Ся форма: по-ру́ськи стала в письменнім нашім язиці загальною. — Подібно угорско-руске (і ле́мківске) по-ма́лы місто: ма́лы (scilicet: кро́кы) = langsam (wörtl. mit kleinen Schritten) = в Гал. (понайбільше) і на Укр. по-ма́лу (розумій: ходу, кроку). —

по-при neben, ganz nahe bei з містником для означеня близости пр. во́рон яу́ летьїти попри землй ВШ. der Rabe flog ganz niedrig neben dem Boden.

Частиці (Partikeln).

Приіменники (Praepositiones).

Приіменники исті (Echte Praepositionen). 1. П. и. невіддїльні (Untrennbare P.): вы, пере, роз уживають ся лише в зложених словах пр. вы́зо̄р Гр. Fenster. — пере́іначити Рос. verändern. — росча́ти Лв. anfangen. — 2. П. и. віддїльні (Trennbare P.) бувають не лише в зложенях, але також кладуть ся перед іменем і правлять певним єго падежем: в, уз, без, до, за, із, на, о, (об), од (уд), по, при, про, про́тив, іс, у.

вы означає в зложеню вплучене, видалене, дїяльність звернену на зверх; з глаголами надає понайбільше значенє довершеного дїйства пр. просйти а вы́просити, варйти а вы́варити, ме́сти а вы́мести.

Сей приіменник звучить в місцевостях пограничних Гуцулам, як ві пр. вінести, віпросити; подекуди майже як вӧ пр. вӧзӧр З. Fenster. Найчастїйше однакож місто вы виступає у пр. ýбити = вибити, ýбрати колóпні = вибрати коноплї, ýверечи Д. = вивеорчи, вúкинути.

пере у глаголів означає між иньшим довершеність дїйства, міну з одного вида в другий і надмір дїйства або стану пр. переломúти, перéіначити, перелїтáти, переквáсити, перетрýпехнути.

пре зложене з приложниками або присловниками рідше вживає ся а означає степень найвисший: прéдобрый, премýдрый, премнóго psl. прѣдобръ, прѣмѫдръ, прѣмного.

Місто пере уживають иноли про пр. прóскочити м. перескóчити. ба! цы в мéне скóчиў, цы прóскочиў? Вл.

роз означає в зложеню понайбільше віддалене, ділене: розметáти, роспýчити, росчахнýти.

Місто роз часом стрічає ся раз пр. разлýка побіч розлýка Unterschied, discretio; распýста, распýсточька ВШ. м. розпуста, розпусточка; расчинúти побіч росчинúти в знач. чари зняти (починити = счарувати, „чарами счарúти").

в (psl. въ) означає рух, напрям або пробуване в місцї, в часї: в лыіс, в гóру, в прáво, в рік, в осеҁи, в жúтьі, в дéреві — а найчастїйше звучить в угорско-руск. у пр. у селó, у півнúцю, у нéбо, у недьíлю; у пóли, у хы́жи, у я́мцьі, у ялúцьі, у рýській крайíнї — але побіч також в цéрьков, в селó, в пóле, в нéбо; в пóли, в хы́жі etc. При замінї в на у нераз повстає роззїв (Hiatus) нпр. пóдé у селó, зайдé у рýща, пшенúця у пóли.

уз (psl. вьзъ) уживає ся рідко а увидатняє в зложенях значене здовж, горі. пóуз хы́жи längst der Hütte. — В зложенях із вьзъ чинить ся з пр. зголóвє О. psl. възглавие ukr. узголóвє; злетьíти psl. възлетѣти ἐκπέτεσθαι, evolare — або уз, вз пр. узя́ти, взя́ти psl. въꙗти λαμβάνειν, sumere — рідше воз (оз) пр. возмúти. вóзму. вóзьму psl. (въꙁъимѫ, възимѫ), възьмѫ. я возмúў Лв. озмúў Лв. Кв. — вóздух Ґ. Лв.... psl. въздоухъ рідше óздух.

без означає брак, хибу, недостаток: без зубýв. без хльíба. без дверúй. Примітні зсувки: бéздьíла inefficaciter. — бéзвість пр. зашúб ся в бéзвісти er ist verschollen.

до означає границю місця і часу, напрям, ближене: до пóля, до льíса, до кéрту, до рóку, до ня́ня. В глаголах зложених

означує наконечну ціль, остаточний наслїдок, прилучене або покінчене дійства: досудйти, досльідити, допрáвити, дочýти, дописáти, добйти.

Місто до в угорско-рускім понайбільше виступає перед іменами д, ід пр. ід ньóму, ід хы́жи, д собі, д горі, рідше також до ньóго, до хы́жи (дó-хыж), до сéбе, до горы́ etc.

за означає скінчений уплив часу, напрям, місце: за рŏк. за гуд. за гóры. за льісáми. В зложеню з іменем означує щось, що в тилї лежить: зáкут verborgener Winkel; зáголовок Kissen; иноді час, що попереджає певну пору пр. зáзимок Vorwinter. В зложеню з глаголом означає довершеність дійства: бйти а забйти, гостйти а загостйти, кричати а закричáти, ітй а зайтй, гнáти а загнáти, співати а заспівáти, купйти а закупйти.

за лучить ся иноді з присловником (або з приложником для утворби присловника) для означеня якости і способу: зáпусто МЛ. задурно, umsonst, vergeblich; зáжива Г. bei Lebzeiten, lebend. зá молоду in den Jugendjahren; frisch.

із (psl. изъ) означає видалене з середини предмета геть; (відносини місця) із лїса; (відносини що до матерії) із жельіза; (відносини часу) із вечера — і частїйше в угорско-рускім задержує свою форму: із дóму, іс хы́жи, із горы́ ўбулькне водá, із вбза; також і в зложенях нпр. изомкнýти Г. psl. изъмъкнѫти; ісслйзнути ся (ісслизнути ся) = вислизнути ся; ізречй psl. изрешти ἐκφράζειν, eloqui. ми ізрéкли або ізйркли Р.; іказáти psl. исказати effari; але також буває і з (так як найчастїйше в Галичинї): з дóму, з горы́, с хыжи etc., подібно і в зложенях (котрі з приіменником із взагалї у нас лучають ся рідше) нпр. здоййти psl. издоити emulgere (побіч: іздоййти).

на опредїляє відносини місця, часу, числа, подїлу, способу і т. п. на стул, нá небі, на місяць, на ты́ждень, на ты́сьяч, на пять, нá-доўго.

на в зложеню означує иноді приближну міру пр. нáвилок ВШ. = меньше-більше тілько сїна, кілько набере нараз на вили, едéн нáвилок. (гл. стор. 113.).

на з comparat. приложника або присловника степенує поняте нпр. наўбóрший = найборший; наўпéрше ВШ. = найперше, сáмо пéрше, zuvörderst.

на в зложеню з глаголами подібно як за, ви означає довершене: писáти а написáти, вчити ся а навчйти ся.

о (об) може служити для означеня напряму, часу, причини, способу. дýркнуў о лáвку; о тот час; сважáли ся о грóши;

жиў о хóлодьі, о гóлодьі. В зложенях виступае об пр. обстáти = гал. остати; обстоáти ся, обчалувáти; обновúти ся Лв. sich verjüngen або о, котре в виговорі часто переходить на у: уженúти ся побіч оженúти ся.

од (уд, выд, від) означае віддалене від предмету, походжене нпр. од хы́жи; ѓолесо уд вóза, телá од шутýлї; — в зложенях з глаголами чинність звернену до віддаленя нпр. удрізати, одбúти, одбирáти ся = геть відходити; оддавáти abgeben водá оддаé сьíркою das Wasser verbreitet einen Schwefelgeruch.

по означае розпросторене в місци або часї, дїлене, спосіб або і слїдуване пр. пóполю, по днúньі, по пять золоты́х стрібéрных, пó-добру, по годúньі. З остатного наряду вийшло, що при сущниках по в зсувках і зложенях виражае часто поняте применьшеня, убавленя, низшости нпр. посéстра Liebchen, Hausfreundin; пóбрат, побратúм Gefährte, Hausfreund. (меньше нїж брат)*). Иноді по звучить па нпр. пáвечерок Стр. Vesperbrod (меньше нїж вечера); пáльісок Бі. мов мала льісá, оплоток на лївку риб; пáворов Ґ. пáворозик НД. Ranke. пáсынок МЛ. Nachtrieb, Nachwuchs; пáжить Д. Trift; Futterkraut.

Иноді па означае лише розпросторене: павитúця Ґ. Winde, Convolvulus, повитиця; павіса Д. Бі. ВР. Fahne, vexillum; Kirchenfahne (cf. повісити psl. повѣсити κρεμαννύναι, suspendere); пáтока Стр. „чистий мед", течний мід Jungfernhonig в Гал. означае „пáтока" чистий (течний) мід без перги, а декуда пр. в Бортятинї коло Судової Вишнї: чистий олїй битий звичайно з конопляного сїмени. кор. тек psl. тещи ῥεῖν, fluere, течи.

при означае найчастїйше близість або рідше час: при путú. при хы́жи. то їщи былó при нянькови (коли няньо жиў). В словах зложених при значить звичайно уменьшене.

по, при, про в зсувках з приложниками виражають меньший степень власности нпр. пóзеленявый mit grünlichem Anfluge; прúжоўтый gelblich; прóсивый graulich гл. стор. 53.

с, з (= старосл. съ) з творником означае товариство, мішане, коплене, громаджене і мае в угорско-рускім найчастїйше форму іс перед словами з починовими суголосками глухими к, т, п, х, ф або с, ц і ч, ш, щ — а із перед виразами з починовими суголосками звучними г, д, б, в, з а також н, м, л, р або з почино-

---

*) Мікльосич пише: побратъ quid sit nescimus; платила главоу отъ монастыроу отъ побрата мабуть се значить: платила податок від голови за кождого братчика в монастирі. побратъ відай: Laienbruder.

вими голосівками' нпр. іс коньо́м, іс тобо́ў, іс павіса́ми cum vexillis, іспе́ред, ісхыли́ти ся, іс фруе́роў; іс ска́тертию, іс царьо́ма, іс черпа́ками, іс (іш) шва́бликами, іс (іш) щю́ками. — — ізганяти wecken cf. psl. съгонити compellere; із гача́тами cum pullis equinis mit den Füllen; із ды́ньоў; ізобра́ти psl. съврати συλλέγειν, colligere, із брато́ма, ізво́н, ізво́нка von Aussen, із вы́зорами mit den Fenstern, cum fenestris, із во́лкы = з волнками, з волоньками cum bobus, із за́ставами cum vexillis, із (іж) жабери́ноў mit Froschlaich; mit Wasserpflanzen; із наму́лом, із моло́тником, із лави́ркоў mit dem Eichhörnchen, ізроби́ти verfertigen, machen, thun: із Русна́ком; із я́стрябом cum asture, cum accipitre; із іжуно́м; із и́лемом cum ulmo; із огньо́м, із ужо́м, із у́сами, із е́дным чьоловіком, із ю́гасом.

Закон звуковий що до переходу старосл. съ в угорско-руск. то в іс, іс, то в із, з визначує ся взагалі так, як згадано; подібно і у приіменника старосл. изъ (= угорско-руск. із, з, іс, с). Виїмок дуже мало пр. сва́да Л. Streit, Zank, сважа́ти ся Л. streiten, zanken cf. psl. съвада. съваждати — сно́чи gestern. позасночи I. vorgestern.

В зложенях може съ мати також форму су, со, зу, зо, зы нпр. су́міска I. спілка, суспір МЛ. Asthma, сусьід Nachbar; совоку́пно О.; зу́вянути Лв. зу́вяло ли́стя; зове́, зыве́ Г. psl. съвиеть.

Иноді подекуди приіменник съ здвоює ся: зоз, зос (порівн. булгарск. със) нпр. зоз дру́гыма ґаздо́ма = з другими господарями; зос ты́ма две́рями = з тими дверми; загально двоїть ся той приіменник в зложенім глаголі іззьісти, зьзьісти = psl. съисти et снѣсти comedere.

у (= psl. оу) означує близкість, приналежність пр. у бе́рега, у сестры́; руд у во́за Deichselwagen; па́зорі у во́рла́. В зложенях з глаголами творить значене дійства довершеного, доведеного до краю: упя́нчити, утучи́ти; уста́ріти.

Часто в угорско-руск., як і загально в язиці українсько-рускім може у замінити ся на в пр. вчити ся м. учити ся, в тебе м. у тебе, в ня м. у мене, в ко́го м. у ко́го; во́чи впіка́ли Лв. = очи упікали; впа́сти = упасти. Та заміна часто робить ся, щоб оминути роззїв.

Приіменники неисті (Unechte Praepositionen) себ то, властиво імена, котрі уживають ся яко приіменники. До них належать: пи́ла, пи́ля, бли́зко, верьх, по́верьх, вы́же, ни́же,

дьіла, дьіля, зад, під, перед, над, конець, вокруг, вокôль, докола, крем, межи, місто, серед, крузьі, через і пр.

Сущник від'іменний (substantivum denominativum) **утворяє ся в угороко-руск. рівно як і в галицко-руск. від неуживаного сущника над: надити, нанадити НД = „на стерте вôстря сокыры наметати новый кусень жельіза, приварити, а вôдтак закалити". нанадиў сокыру.**

В угорско-рускім можуть також по два приіменники лучити ся разом пр. сперед, поперед, почерез, попід, поза, попри, понад, іспід (ісиуд), іза, поможи.

по може в зложених глаголах подвоїти ся: попоскакати, попокричати гл. стор. 62.

Два приіменники можуть бути також в зложенях: попôдтьігати, попôд'язати, понабирати, понагваряти, понадріҙувати, пообрізовати, повôддавати, пооббивати, приповісти, упозирати, уповісти, поздумати ся, поввідати ся, поперевертати, поперемітувати, позаносити, заобріти etc.

Дуже рідко коли стрічають ся в зложених глаголах по три приіменники пр. поназдьівати Д. aufspiessen = **галицк. понатикати, понавтикати, понастромлювати; понаскочувати Д.** zu wiederholten Malen zusammenwälzen. **понаскочувала вода каміня.**

Присловники триприіменникові (mit drei Praepositionen zusammengesetzte Adverbien) = **удовтьік Р. = гал. на-втьôки, мы як увидьіли тото та удовтьік** = als wir dies sahen ergriffen wir (schleunigst) die Flucht. — **позаснôчи** et **позасночи І.** vorgestern.

В галицко-рускім находимо частійше ніж на Угорщині глаголи зложені з двома приіменниками. Численнїйші також в Галичині і глаголи зл. з трома приіменниками, а рідко дуже навіть глаголи зл. з чотирма приіменниками пр. поназдоганяти, попонаскладувати і пр.*).

Сполучники (Coniunctiones).

1. **Сполучники спійні** або **звязкові** (coniunctiones copulativae): **а** (в значеню et, καί) (пр. **взяў собі із дому шість печяв хльіба а шість фунтôв солонины а шість льітрів шпірітусу Стр. — хльіб а вода** panis et aqua. — **пятьнадцять а пятьнадцять то трідцять** fünfzehn und fünfzehn macht dreissig), **ай, айбо** (**служать до**

---

*) Гл. Знадоби до Словаря южноруского. Написав Іван Верхратский. У Львові 1877. стор. 65. і 66..

злучні лише цілих речений) і, та, та-й, таки Я. Лв. auch, также (таїже), також, так (дак) Лв., то, то-й; і — і, ани — ани.

Яко частицї вплїтні (Übergangspartikeln) служать понайбільше: тай, ай, ой, ей, гей. гой, бой, пак, зась.

[тай гл. стор. 102. на горі ой йимили (милого), в долині вязали І. — кедь я зайду бой до церькви І. — ей, гой, їздо покайме ся Гр.].

Подекуда у Руснаків угорских стрічає ся також частиця вплїтна дьі пр. Чорна дьі я чорна, бо я знау сама, я про свою чорность мау фраїра днесь НД. — Коли я ся хотьіў родити, та мамка їіла бы были паленят пшеничных хоть галушок, та пшеницьі ньігде не было дьі на небі І. — Імовірно дьі то сцїпла форма повельника дьій від дьіяти psl. дѣяти ποιεῖν, agere.

2. Сполучники роздїльні (c. disiunctivae): вадь magy. vagy, або, хоть Лв. (= oder), цы — цы, хоть — хоть, вадь — вадь, то — то

3. Сполучники супротивні (c. adversativae): а (в значеню: sed, vero ἀλλά, δε), але (рідко уживане, заступає ся в угорско-рускім понайбільше сполучн. ай, айбо), зась (= грецке δε), дак (= так) Лв., пак, лиш, лишé, лем, áбо — áбо.

4. Сполучники порівнательні (c. comparativae): так, як, яко, ги, ге, гей, гейбы.

5. Сполучники об'яснительні (c. declarativae). ож, не онь бы, не обы́, не ожобы́.

6. Сполучники часові (c. temporales): коли, коль, наколи́, кой, кей, нáкой, кедь, кед, як, як лиш, як лем, дóкы, дóкыль, дóкаль, дóкля, дóтôль, дóталь, дóтля, покы, покôль, покля, закôль, зáкля, зак, закы. чим Г. Я.

7. Сполучники причинні (c. causales): бо, áйбо, што; зачи́м Вл. quia, quoniam; затим ea de causa; тому́.

8. Сполучники заключні (c. conclusivae): і так, про тотó, зáто, так што, отже-к; позáчього З. quare, quam ob rem; позáтого idcirco, propterea; тадь.

9. Сполучники намірні (c. finales): обы́, абы́, бы, óжобы, óжебы.

10. Сполучники условні (c. hypotheticae): кедь, кед, кéдьбы, кéдбы, кéбы, кóбы, кейбы, коли бы, аж = si. аж ньікóму не ўкажеш wenn du niemandem sagen wirst.

11. Сполучники допустні (c. concessivae): хоть, хóтьбы, кедьбы, най, най, нáйбы.

Частиці питальні (particulae interrogativae): **як, што, де, куда́, куды́, у́дкы, во̂дко̂ль, до́ко̂ль, по́ко̂ль, по́кля, цы, цы-не, чий, ачий** (ачей), **ачень, че́йбы, че́ньбы, а́чейбы, а́ченьбы, да-ле** (cf. nsl. da li).

Частиці перечні (particulae negativae): **не, ныіт** (ны, ни в зложенях: **нич, нитко, ныітко, ни́ґда, нико́ли, ныіко́ли**); **де-бы-ныіт.**

Викличники (Interiectiones).

и-є! Лв. (для вираженя радости, захвату); **гой! — гей! — и-я-гой! — ой! — ей! — еге! — есе́! — а-яй! — йо-йой! — но! — ну! — ану! — ба! — цыть! — на! — фу́к!** (Nachahmungslaut beim Blasen, beim Schwirren). — **гоп! — бух! — хап!** ВШ. — **швак!** Пу. (для наслідуваня шелесту при затинаню меча, саблї, ножа і т. п.). — **ус! ус!** (наклнкуване при тровленю псами). — **вон! — во́нка! — ґрьох! ґрьох!** (наслідуване голосу свинї). — **няу!** (няв) = miau! (наслідуване го́лосу кота). — **гав!** (н. голосу пса). — **куку!** = guck-guck! наслїдуване голосу (кованя) зазулї. — **кукурі́ку!** kikeriki! (насл. піяня когута). — **кльон! кльон!** = гал. квок! квок! (наслїдуване голосу квочки). — **рап-рап!** (наслідуване голосу качки). — **ґа-ґа!** (наслідуване голосу гуси). — **віво́га!** Пу. **во́га!** ВШ. (кличка погоннча до волів). — **гись! тпру! тпрука!** (кличка до овець). — **ци́нька-ци́нька-цн!** (кличка до свиней) — **на-на-ки!** (кличка до корови). — **не-не!** (кличе на конї). — **не-чіду-не!** (кличе лоша́та). — **гу́сю-гу́сю!** (кличе на гуси).

(**поздоровканя і заклинаня**). **добры́день!** Лв. **добре рано!** Кв. Лв. — **до́брый ранок! — до́бру ніч! до́брый ве́чур! — гора́зд! — так ми Бо́же житя́!** Лв. soll ich so leben! — **дай Бо́же!** gebe Gott! — **не дай Бо́же!** Gott behüte! — **дай Бо́же здоро́вля!** Gott möge dir (euch, Ihnen) Gesundheit schenken. — **няй Буг при́йме!** Gott möge es annehmen! (möge meine Handlungsweise als gute That anrechnen). — **Бог бы тя побйу!** Gott soll dich strafen! — **на мою́ ду́шу! — на мою́ віру!** fürwahr! — **бода́й-сь пока́пау!** elend mögest du hinsiechen! — **скаменыіу бы!** (каже про чорта) = пропавби, щезби, wörtl. möge er (d. i. der Teufel) zu Stein werden! möge er versteinern! — **чорт бы тя взяу!** der Teufel mag dich holen! — **ей-бы твою́ ду́шу! — пек! — пек-за-пе́к! — пек бы му!** hol' ihn der Kuckuck! hol ihn der Teufel!

Б. ВЗОРЦЇ БЕСЇДИ УГОРСКИХ РУСНАКІВ.

(Говори з наголосом движимим).

I. Повірки і оповіданя.

(Бочко Рагів). З а д я т л а. Дятел віпросиў собі одежу капканисту: просиў Бога, щоби Бог му даў красну одежу, а Бог му даў, але мусит ся так трудити, як Руснак (до того річ, що дятел (Picus, Specht) мусить собі мозольно вдобувати корм шукаючи комах під корою дерев і заедно ковтаючи дзьобом).

(Росушки). З а к л е г и н ю (Bufo, Kröte). Було, раз упаў гуд дуже голодний; ґазда пушоў косити с челединоу, а клегиня пришла собі також до них. Жона каже до ґазди: пробий еиї, а чоловік каже: не слобудно! Даў йі дарабу хлыіба. Відтак пушоў чоловік куповати мелай, а клегиня дає му два вози мелаю і пояс челединский, аби се оперезала его жона: пояс буў годний. Чоловік взеў і думає: ану, пробалую, оперežу я тим поясом дерево. Вязў, опоясаў, а дерево від того пояса перегоріло. А то клегиня во пересердя дала такий пояс (Замітно, що ропавку, котру в иньших сторонах іменують б а б а, ч а р і в к а, ч а р і в н и ц я, б о с о р к а, б о с о р к а н я і т. п., тут зовуть к л е г и н я т. е. княгиня).

(Ґоронда). З а л о м о в о г о к о р о л я (Troglodytes parvulus, Zaunkönig, Zaunschlüpfer). Коли судили, тко буде царь потятом, то орел полетыіў май-высше, а вон маленькый сыіў ему под крило та полетыіў іщи майвысше, тай вон обстаў за царя потятом.

(Страбичів). З а в о л о в о е о к о ((Troglodytes parvulus). Коли собі птицьі хотыіли убрати короля, присудили, што той може нима буде король, тко майвысше подлетить. А воловое око спрятало ся под крило геллы і як полетыіў орел май горі — тогды воловое око ся ухопило і высше подлетыіло а птицьі зачали ся сміяти: ото к о р о л и к!

(Страбичів). Я к ц и г а н и н у б и р а ў п ч о л ы д и к і і к а з а ў: „м о й н я н ь о, м о й д ы і д о б ы ў п ч о л а р ь!" Кум казаў циганинови, што я знаў пчолы в лысьі, а циганин хвалиў ся: мой няньо быў пчоларь і мой дыідо і я пчоларь. Пошли в лыс та кум указаў циганинови

пчо́лы на ду́бі, та циганин у́ушоу убира́ти (= вийшов вибирати). Як пӧдӧйшо́у горі, як го укусила една́ пчола́, а вӧн ка́же: кусь бо́жа ма́тка: Бог тя дау́! і дру́га укусила а вӧн ка́же: кусь бо́жа ма́тка, Бог тя дау́!; як тре́тя укусила, тогды́ ка́же: кусь бо́жа ма́тка, чорт тя дау́! і с тым долы́і з ду́ба упа́у. До́кы она́дну́ пчо́лы, кум покла́у те́рня: около ду́ба вся́ды терня́чка. Циганин ка́же: на што то ку́ме кладе́те? а кум на то́е: ку́ме, мед бу́дете метати, абы́ на зе́млю не упа́у, абы́ на те́рню ся стано́вму́!

(**Страбичів**). За ц и г а н и́ н а - к о в а л я́. Кум поніс (поныс) до циганина плуго́ве желы́зо острити, а циганин наострйу і ку́мови горя́чое дау́ у ру́ки (ру́кы).

(**Страбичів**). З а к о м а р а́ і в о́ у к а. Кома́р ку́сать, лем ма́ленько співать. Пӧшли кома́ры д во́укови, імили му густи — а воук одпро́шуваў ся, а́бы ішли гет. Они каза́ли: лем едну́ му́ту заспіва́ме па́нови велико-мо́жному, а вӧн ім каза́у: прийдыт на Андріїв день. А они му каза́ли: тогды́ уже́ нам великый е пӧст!

(**Страбичів**). З а ю г а с а́, ш т о ш а р к а н ы́ і п о б и́ у т а с л о-б о д и́ у г о́ р о д. Раз была една́ вдовиця та быу в ней едён сын та не ма́ли што їсти, бо худо́бно ся дыя́ли та дес роздобы́ли кендери́цы та спекли бога́чик (пӧдпо́ра хлы́бови). Бідова́ли го́рько. А той хлопчиско, як пӧдрюс, та пошо́у далеко служити, та на́яу ся служити у едного па́на за югаса́. Такый прикав мау вӧд па́на, абы гнау во́вцы (юги) за едну́ го́ру в е́ден кра́сный сад. А в тӧм сады́ быу е́ден го́род заклятый, та были в тӧм го́роды три шарканы́ (— в га́ла росте́ —). А во́вцы пӧшли в тот садо́к па́сти. В тӧм садку́ трава́ была золота́ і вода́ золота́. Та золоту́ траву́ па́сли а золоту́ во́ду пили. А были в сады́ три де́рева: едно́ золото́е де́рево — так ся зва́ло — дру́гое сріберное, тре́тее диймантовое. На тых де́ревах были три чі́чкы (ру́жи) кра́сні: золота́, сріберна і диймантова. А овӧн — тот юга́с — почя́в руба́ти ба́лтоу тото де́рево, де была чі́чка золота́. Як руба́у де́рево та уйшла́ шарка́нь с то́го го́рода та хо́тыла його ізъы́сти а ма́ла шість голо́в ай бо вӧн тогды́ ка́же: чека́й, бра́те, ма́ло пого́стиме ся — а она́ йому́ ка́же; ба! чим бысь мня гого́стиу. А, ка́же, ма́у я дыла те́бе гостину до́бру. А вӧн взяу собі із до́му шість печя́в хлыба а шість фунтӧв солонины а шість лытрӧв шпірітусу. Та розняла собі роты́, всы́ шість, нара́з — а вӧн у ко́ждый рот вер пе́чяв хлыба, фунт солонины і лытер шпірітусу — та як она́ тото вшы́тко скельтува́ла та нара́з ся лем переверну́ла, бо ся упила. А вӧн тым балтя́тьом постина́в всы́ шість голу́в. Та тогды́ то де́рево істя́в і ру́жу урва́у золоту́. Як урва́в, то задыв за клеба́н та то ся му ду́же сьвітила за клебанӧм. А у то́го па́на, што вӧн служи́в, были три кіша́сонкы (панны́) ду́же кра́сні, а тре́тя найкра́сша наймена. Ай

бо як вôн тоті вôвцьі гнаў домôв, та як быў на горі, дуже засвітила його ружа на панськый ôболок, де тоты кішасонкы бывали (сидыіли, мешкали). А кішасонкы дуже його чекали, абы тоту ружу ім даў. Як прийшоў домôв у двôр, нагнаў вôвцьі в каштальню. Айбо найстарша загнала свою собоянку, ôбы продаў за гроши. Не хотыіў. Як не хотыіў, загнала пак середуща. Такый міх гроший му обіцяли, яко вôн сам. А югас не хотыіў дати. Загнала найменша, та тô задарь даў, не хотыів дудкы брати. Она собі поклала той цвіт у погар, цвіт дуже усвітиў пô хыжи так як ляпа, ще й льыіпше. А вôн пак рано назад хотыія іти гет. Та рано каже пан: ци хочеш ще служити сыне? каже: пане! не хочю; кôбых мы дали, штôбых я просиў, дванадцять печяв хлыіба, дванадцять фунтôв солонины, дванадцять льытрôв шпірітусу. Та даў му вшытко. Та даў му сомарика з вôзиком. І вôн собі склаў вшытко на вôзик тай іде з вôвцями, вôвцьі сперед а вôн с сомариком за вôвцями. Та пôшли назад у тот садок, де тот город быў. Нальляў вôвцям воды, та вôвцьі пасли тай пили воду. А вôн почяў рубати срібернов дерево. Раз отворили ся желыізні ворота на тôм городьі, коли пôчне лыізти шаркань з того города та д ньому (ід тому югасови). Гев, каже, пайташ, та ты мого брата учера укытив. Ідеме ся боротн, тко дужіший (дужісший). Та, каже, брате, ідеме: пôдь ще, най тя погощу на остатнôм часьі. Ба, каже, чим бысь мя погостив? Е, каже, брате, маў я, небôй ся, маў я доста гостины дыіла тебе. Розняяй роты! Розняла дванадцять ротôв, а югас у кождый рот вер печаву хлыіба, фунт солонины і лытер шпірітусу. Як югас усыпав у кождый рот, то шаркань упила ся та впала. Та пянôй югас зрубаў головы вшыткы дванадцять. Языкы поодрізуваў, склаў у жеб (кишеню) а як ісклаў, то тогды дерево зоттяв сріберне, та ружу тоту сріберну, што была на верьху, урвав та задыів за клебан. Як вечур быў, та назад домôв вертаў. І вôн ще далеко быў вôд паньского каштеля. та вже видыіли кісашонкы, што іци красшу ружу несе. Тоті дві старші сердили ся дуже на найменшу, ож ім не хотыів дати за гроши а найменшій даў задарь обі ружи. Тогды югас тот вечур переночував, та пак у пана упросив двадцять чотыри печяв хлыіба, двадцять чотыри фунтів солонины і двадцять чотыри лытрів шпірітусу. Товды, як єму пан удаў, та склаў на вôзы та назад із вôвцями у тот сад, де город быў. Тогды нальляў у валôв деймантовоі воды, обы вівцьі пили і обы деймантову траву пасли, та почяв рубати деймантовое дерево, на котрім была деймантова ружа. Тогды, як рубать, ворота ся желыізні отворили, коли ся пôчне сунути вôдти шаркань — двадцять чотыры голов у неі — сапать огньом із рота на того югаса. Каже му шаркань: гей брате, вжесь ми вкытив двох братôв, укычу я, каже, теперь тебе. Та брате виджю я, ожь ты мене теперь загубиш. Ай, каже, ще на

остатнôм часьі пой, та ся погостиме. А, каже, чим бы ты мене погостив? Е, каже, маю я дыіла тебе, добру гостину! розниміи роты! Як розняла роты та югас у кождый рот вер печаву хлыіба, фунт солонины, лытер шпірітусу. А як шаркань то вшытко скельтовала, тай упала, бо ся упила. А вôн балтятьом головы вшыткы постинаў, языкы поудрізуваў двадцять чотыры і склаў у жеб. Та тогды ся взяў та пôшов у тот город, а там были у сыіньох на стыіні на клинку двадцять ключйв. А вôн ті ключи вяв та кожду хыжу (цімрю) тыма ключами поудмыкав. А у двана̂дцятô хыжи волотый стôл на серединыі і вôкôл стола двана̂дцять стôльцйв захрыіплыхъ волотыхъ. Та сыіў на еден. Пообзирать на стыіну — а на стыіныі висить двана̂дцять маж бетарйв. А вôн еден беґарь зняў та лусну̂ў у стôл, та явили ся сперед нього двана̂дцять іношôв і кажуть: што пан прикажуть? Обы ми тут їсти, пити і платя, яке я хочу. Дораз му ся стало вшытко, што треба му было. Та там ґаздовав тот югас, там обстаў паном, як шарканыі побиў та слободиў город.

(Страбичів). Як Христос через дві душі загубиў село а св. Петро цїлий рôй розшиб у воду за едну пчолу. Коли пôшли в едно село Ісус с Петром та через дві душі Ісус загубив село. А потому вже пчолы найшоў Христос на голузыі. І каже Христос Петрови, обы голузку вяў іс пчолами. Ішли пак дале. Потрафило ся, што через воду треба было іти, через лавочьку, а една пчола вкусила Петра, а Петро розшиб всыі пчолы у воду, бы ся потопили. Уйдуть на беріг, пообзирать ся Христос на Петра. Петре, каже, де тоти мухы? А Петро повіў: Господи, една мя укусила, та всыі пчолы розшиб у воду. А Христос каже: Не треба было всыі погубити, лем едну. Ты казав, на што я тôлько душ погубиў а ты всї мухы погубиў теперькы через едну!

(Страбичів). За тое, як Христос рянной дыівцыї присудиў пôдлого чоловіка. Лежаў пуд грушоў чоловік, та лыіноваў ся урвати грушки (грушкы), та пак лем тоту зйіў, што еми в рот упала. Туда потем ішла една дыівка платя прати. Ісус іс Петром ішли та каже Христос тому чоловікови: куды сесь путь іде? а вôн пôдняў ногу і каже: от-туда! ногоў указаў путь. Ішоў Христос с Петром дале, та пришли ід дыівочьцыі, што прало платя та каже: дыівочько, куда сись путь іде? а дыівочька верла прайник та указала Христови, куда тот путь іде. Та каже Петро Христови: што мы тôй дыівцыі даме за сесе, што нам путь указала? А того чоловіка йий даме, што лежить пуд грушоў. А Господи, та того чоловіка йий шкода дати, бо пôдлый. А, каже Христос, кедьбы обое пôдлі, то бы загыбли, а так будуть жити, бо она рянна, а вôн пôдлый. (Гл. Поезіи Николая Устыяновича. Ч. І. Львовъ 1860. стор. 71. Провѣдѣніе (Изъ устъ народа. Притча вторая).

(**Страбичів**). Як Христо́с ночюва́ў іс сятыи Петро́и у ґазды́ а жона́ верну́вши с ко́рчмы би́ла Петра́ двічи. Припроси́ли ся Христо́с іс Петро́и на нӧч до едно́го ґазды́. Та легли́ на нӧч спа́ти. Христо́с люг за кӧш на еде́н бӧк, а Петро́ на дру́гый бӧк. Тогды́ ста́рша была жона́ од чоловіка. То чоловік быў до́на, а жона́ в ко́рчиі пи́ла. Та пришла́ с ко́рчмы жона́ та звідала ся, што таи за бета́нґи прияв. Тот ка́же: подоро́жні лю́де. А она́ взя́ла беґа́рь та поча́ла свого ґазду́ би́ти. А як ся на ґазды́ і наби́ла, та поча́ла Петра́ би́ти. А як ся на Петру́ наби́ла та ка́же: де той дру́гый, а́бых ся і на нии наби́ла. Ай бо Христо́с ка́же Петро́ви: Пе́тре іди́ сюды́, де я, бо бу́де тя зась би́ти. Ай бо Петро́ пушо́в, таи, де Христо́с спав та тота́ жона́ наза́д Петра́ би́ла. І так сято́го Петра́ би́ла двічи.

(**Лу́чкы великы́**). За коро́ву в волӧи іспря́жену. Ґазда́ іспряг быў із волӧи коро́ву ора́ти, бо не иа́ў двох волӧв. Коли́ иа́ло уйшли́ коро́ва в волӧи, та коро́ва ся боя́ла по́ля: ду́иала што то вшы́тко йӥ ора́ти, а вӧл знаў, што леи (лише́) еде́н да́раб. Коро́ва ка́же воло́ви: небо́ре во́ие, широ́кое по́ле! а вӧл йи́й одказа́ў: еще́сь не ора́ла, та вже́сь ся зacp...!

(**Лу́чкы великы́**). За чоловіка, што нюс у илын віко кындири́цьі та говори́ў нерозу́ино так, што три́чи го наби́ли. Чоловік нюс у илын віко кындири́цьі, та все каза́в: од віка вайтакӧв! од віка вайтакӧв!*) При пути́ сіяли пшени́цю, та тото́ учю́ли та се́рдили ся, ож вӧн про́сить, щӧбы іи од віка вайтакӧв ся уро́дило. Іии́ли то́го чоловіка і у́били та каза́ли йоиу́, абы́ ішӧв путьӧи говорячи́: не ґо́нні бысьте ни перевози́ти, ни переноси́ти. А таи не́сли уиерло́е. А ті, што не́сли, розсе́рдили ся, іии́ли то́го чоловіка та зась у́били його́! А пак повіли иу: іди́ путьӧи говорячи́: тако́е бы не чюва́ти, не вида́ти. А таи шла́ сва́дьба: а ті зась розсе́рдили ся, іии́ли його́ та зась у́били за тото́, ож вӧн про́сить, абы́ сва́дьбы не было нь́ґда. Та да́ле пушӧў пак у илын, ізиолӧў зе́рно та принюс доиӧв а идучи́ не говори́ў нич, бо три́чи го наби́ли.

(**Лу́чкы великы́**). Як то сяти́й Петро́ лынова́ўся ізня́ти ґре́йцаря із зеилы́ а потӧиу иного разӧвісхыля́ў ся збира́учи чере́шньі, што Христо́с купи́ў за ґре́йцарь. Раз ішо́ў Христо́с іс сятыи Петро́и путьӧи та пусти́ў ґре́йцарь еде́н зад се́бе. А Петро́ сяты́й ви́дыв ґре́йцарь тот та лынова́ў ся ізняти́, бо ще сы́тый быў. А Христо́с купи́ў за ґре́йцарь па́к череше́нь. Дак Петро́ сяты́й зголодньів, а Христо́с все пущя́ў по еднӧ чере́шньі у по́рох на путь. А Петро́ все зняў та обду́ў од по́роху та все у рот вер тай зьзыіў. А як Христо́с

---

*) вайтакӧв — мірка, што бере́ илына́рь, таке́ иыто́.

усьі черéшны уметáў — а то нá доўго было — та як ўзбираў сятый Петрó черéшны вшытки та пойіў, Христóс кáже: а што ты Пéтре із зáду збираш, што ты рóбиш? Я збирáў черéшиьі та йім! Бо Петрó сятый гадáў, што Христóс не видить, ож вôн збират черéшны. Та кáже му Христóс: видиш Пéтре, не хотьів есь ся раз ісхилити та ґрейцаря знятти, а тепéрь кôлькось ся разôв ісхылиў за черéшнями!

(Лýчкы великы́). Няй Буг прийме! (рôзказ бáбы, што вернýла была з óдпусту). Былам на óдпусты, знáєте: повернýлисьме путьôм до многих церькôв; у бýксу [1]) вéрьлам двáдцять ґрейцарôв — няй Буг прийме! — нищим і кóвдушам [2]) дáлам двáдцять ґрéйцарôв — няй Буг прийме! — на слýжбу дáлам двáдцять ґрéйцарôв — няй Буг прийме! — іскельтовáлам [3]) двáдцять ґрéйцарôв — няй Буг прийме! — а на Бóжов [4]) дáлам двáдцять ґрéйцарôв — няй Буг прийме! — і так чорт взяў золотый срібéрный!

(Лýчкы великы́). Няй Буг прийме! (нарíче баба на невдя́ку сусьіды). Цы не нагодувáлам ти сироту? [5]) — няй Буг прийме! цы не помагáлам ти копáти? [6]) — няй Буг прийме! цы не помагáлам ти прáти? — няй Буг прийме! — цы не пушлáм ти хлыíб іспечи́, колись хвóра былá? — няй Буг прийме! Бог бы тя побиў! чорт бы тя взяў!

1) скарбóну 2) жебракáм 3) вы́далам на пройíдок 4) „до монастыря́ складáють ся гýртом: купýють завíсу (хоругов, фану), крест вадь дáкоє укрáшене: на Бóжов“ 5) сирота = „дытина ниже дéвять рóкôв, цы мáє отця́, цы ныт; хоть богáтого отця́, хоть худóбного“ 6) кындирицю (кукурýдзу) копáти.

(Лýчкы великы́). За Юркá, цáриного сына, до котрóго ішли́ три гóлубкы. Быў де не быў єдéн царь, тот маў цáриного сына а тому́ сыну *) имня́ было: Юркó. Та ішли́ ід ньóму три гóлубкы; а то были (бýли) дыівкы́. Тоты́ дыівкы́ посадили єдну́ грýшку сéред царського дворá. А там тот сын даў спрáвити пóстіль крáсну та все ішóў там на нôчь спати, та царь ся чю́доваў, де вôн іде в бýрка (Burg) спáти. Та зáгнаў собоя́нку, бы пудпозирáла, де вôн іде спати, Она пушлá позирáти, аж там три дыівкы́ спáли із ним. Та ýняла нóжичьки з жéба та удріѕала май стáршô дыівцы волóся мáло, та поклáла в жеб та пôшла та ýняла тото волóся з жéба та указáла цáрьови. І тоты́ дыівки́ устáли, та майстáрша увидыіла, ож йй волóся урíзано, тай сплáкала тай пóчала говорити: ож йі даў так обсмішити тай забрáли ся тай пушли́ гет. І казáли, обы́ желыізні бачкóры пôрваў, та не нáйде іх (не найде іх ныіґда). І вôн тогды́ пôшóў дó-хыж та ізгóйкаў на вôтця́ собі. І тогды́ забрáў

*) Подібно як пні на ъ (а) часто місто накінчика у в dativ-і принимають о в и (після сынови), так знов декотрі пнї на ъ (у) нпр. сын, верьх иноді мають в дайнику накінчик пнїв на ъ (а) пр. сы́ну, вéрьху (так як ракоў).

собі два міхы грóший тай чотыры кóньі тай кóчіша (візника́) тай зáбрали ся тай шли дáле непрестáнно... фурт... ішли́ все дáле та надõйшли́ на єдéн лыс великы́й тай там стáли на обід тай на полýнне. Як одполудновáли, зáбрали ся та ішли́ фурт*) тым лысом великы́м. Та зострітив ся єден чьоловік тай звідали ся го, цы не ви́дыв дáїде іх дывóк. А тот ім одповів, ож не видыв іх. Тогды́ они́ зáбрали ся тай ішли́ назáд дáле. І тогды́ дõйшли́ до єннойі крáснойі зáгородкы і там стáли та пришла́ д ним єдна́ стара́ бáба тай повіла кóчішови тай дала́ якийсь воровшáґ (зыля до ворóженя) та казáла му, абы́ тотó царськóму сынови даў ся напити. Тогды́ як пришлó дванáдцять гóдин, та даў му ся тóго напити і тогды́ вõн уснýў вõд тóго а тогды́ пришла́ ід ньóму тота май стáрша дывка тай пóчала йогó зганя́ти. Вõн не хотыў устáти і тогды́ почала́ йóйкати коло ньóго, она́ казáла кóчішови, ож бы му повіў, ож она́ бы́ла кóло ньóго. Тогды́ одклони́ла ся тай пõшла́ гет і тогды́ вõн устáв, пóчав плáкати і тогды́ вõн повіў кóчишови, ожеби́ го різаў ножóм, як прийде тота́ май стáрша дывка і тогды́ дрýгый день назáд прийшла́ тота́ баба та дала́ назáд му тóго зыля ся напи́ти і тогды́ прийшла́ тота́ дывка і пóчала назад го зганя́ти. І тогды́ пóчала назáд плáкати. І ýняла сáблю тай написáла, ожь обы́ тóго кóчіша тай тотý старý бáбу істя́ў. І тогды́ вõн устáў тай прочитáў тотó писмó, ýняў сáблю тай істя́ў тóго кóчіша і бáбу. І тогды́ ся вõн забрáў тай пóчаў іти́ гет. І тогды́ ішов та найшоў трьох люди́ — тотó були брáтя собі та вмер ім оти́ць та лиши́ў єнну шáпку такý, што кед поклáў на гóлову та го неви́дко, тай кóлесо такóе, што кедь стáти на ньóго та повісти: „де хóчю, там скóчю!“ кóлесо скóчить. Тоты́ триє́ брáтя би́ли ся на тõм, чия́ бýде шáпка та кóлесо. І тогды́ хлóпець взяў тотó уд них і повіў ім, жéбы пõшли́ єдéн на єдпý горý а дрýгый на дрýгу а трéтьій па трéтю. Та котры́й прийде скóрше, та тогó бýде. І тогды́ вõн стаў на кóлесо та повіў кóлесови: де хóчю, там скóчю. Тай повіў кóлесови, óжбы скóчило ід тым трьом дывкам. І тогды́ скóчило тáмка. А тоты́ дывкы́ були в одно̃м лысьі у півни́ци. Та ýшла мéнша вон та уви́дыла йогó ож вõн ідé і тогды́ згóйкала на сестрý собі, ож вõн іде. І тогды́ май стáрша імила єйі би́ти. Забы́ла вже бы́ла за царськóго сы́на. Та ýйшла і она́ вон та поповирáла, ож вõн іде. І тогды́ прийшла́ ід ньóму тай обóяла йогó і поцыловáли ся і так жили́.

(**Пузнякõвцы**). Якý за шкóду ýдумаў вóўкови кáр̆у чоловік, што маў женý дýже джанґли́ву? Раз была єдна́ пáра: муж і жéна. Жона́ была дýже джанґли́ва (свадли́ва) і все ся вáдила іс свойім ґаздóў. На бідý прийшóв воўк і вьзыў чотыры вõвцыі с кошáры. Ґаздá ся бояў женыі тотó повісти, бо знаў, ож, кедь повість, та пõдла бýде

*) нім. fort.

єго́ вечёря — а́йбо затайі́ти не мож бы́ло. І так овӧн смирённо ка́же свойӥй жоньі́: Ай жӥнко, не добрі́ ся у нас ста́ло. Жена́ звідать ся, што такóє? Я бым тобі́ повів, ай бо ты будёш ду́же сердита. Жена́ звідать: што тото́? што тото́? Тогды́ ґазда́ ка́же: Та прийшóу̌ воу̌к у коша́ру і зьвыіу̌ чоты́ры вӧвцьї. Тогды́ жона́ вачнé: А бода́й бысь ся ґа́здо быу̌ не скóльчиу̌ (óбысь ся быу̌ не насча́диу̌ = не нарóдиу̌), такий ты у мёне ґазда́! Так то меньі́ загорóдишь коша́ру! Готóва пра́ця пропа́дать! На то ка́же ґазда́: цыть жóно, перебу́дене мы тото́; там шкóда, де худóба І тогды́ вяу̌ ся, пушóу̌ до сусьі́ды і позы́чиу̌ єднó жельі́зо, іє котры́м вóу̌кы іма́уть і так пӧдста́вив на тото́ мі́сто, куда́ воу̌к зайшóу̌ і лишиу̌ там на нӧч. Ра́но прийшóу̌ позира́ти і видить, ож воу̌к ся імиу̌ у жельі́зо. І ду́же ся зра́доваў, ож вовк ся імиу̌. І так біжить ід жоньі́ і ка́же: ой, жӥнко! я бы ти щось (= штось) повів, айбо то не такóє, ги учóра. Но што тото? до чьóрта ты все меньі́ якийісь новины́ прика́зуєш! А нуж слу́хай! я вóу̌ка, котры́й вӧвцьі пойіу̌, іми́у̌! — Цы цьі́ле? — Іди́! позира́й! — Жона́ пӧшла́ і видить вóу̌ка у жельі́зьі і ка́же: Хва́ла Бóгу, штось го ймив: тепéрь, цы зна́єш што? тепéрь у́думай таку́ ка́ру, обы́ усé жиу̌, обы́ ся усé му́чиу̌. Ґазда́ ка́же: та што бы тото́ бы́ло? кедь му йі́сти не дам, іздóхне з гóлоду, скóро здóхне. Кедь го бити бу́ду і так іздóхне уд биткы. Тогды́ жона́ ка́же: што меньі́ до тóго: дам ти три дни, у́думай таку́ ка́ру, ге-м ти каза́ла. Ґазда́ пу́йшоу̌ і ду́мать і ду́мать; да́ле так собі́ га́дать: та цы трéба бі́лшу ка́ру, ги моя́: уд коли́-м ся ожени́у̌, усé живу́, а́ле-м біду́у, та май льі́пше бу́де, кедь я і вóу̌ка ужéню. Тогды́ біжить ід жоньі́ і ка́же: та ужé ка́ра на вóу̌ка готóва: нич не вчі́ню із ним, лем го ужéню; бу́де жити і усé бі́дова́ти.

(Пузнякӧвцьі). З̓а богача́, што поміня́у̌ паскы́, як пӧп сяти́у̌ на Вели́кдень пи́ла цéрькви. Буу̌ (быу̌) худóбный чоловік та не мӧг собі́ муки́ купити на па́ску та ду́маў собі́: што робити туй без па́скы? Приду́маў собі́, ож вóзьме єднó дéрево і уру́бать (у́теше) ги єдну па́ску і так вчини́у̌. Потóм яйцьóм замасти́у̌ і понӥє на Вели́кдень сяти́ти. Стаў пи́ла цéрькви кóло єднóго богачя́, а богáчь маў із пӧдлого жи́та чóрну па́ску і увидьі́у̌ у сусьі́ды худóбного бӧльшу і кра́сшу па́ску. Тогды́, як ся худóбный оберну́у̌ із га́ньбы (стыда́), поміня́у̌ паскы́. Як пӧп посяти́в паскы́, пӧшли́ домӧв, тогды́ худóбный увидьів, ож у него дóбра па́ска і ка́же: Бог милостивый посмотрі́в на мёне і з деревля́нойі па́скы учіни́у̌ житну! А богáчь, ож укра́у̌ па́ску, та каза́у̌: Бог мя пока́раў, ож єм укра́у̌, па́ску, і пшени́чну переміни́у̌ на деревля́ну!

(Пузнякӧвцьі). Іс котрóго дéрева Христу́ хрест пра́вили? Коли́ прему́дрый Соломóн буу̌ за царя́, та пра́виу̌ цéрьков таку́, обы́ такóйі в сві́тьі не было́. Та єму́ трéба было́ такóє дóу̌гоє дéрево, што

вōн не гóден бы́ў такóе найти́. А вōн гóден буў чóртōм розкáзовати та скли́каў вшы́ткых чортōв, цы зна́вуть за такóе дерево, ги єму́ было́ трéба. А чорты́ казáли, ож они не знáвуть за такóе дéрево. А пак ся óзвав єдéн чорт, ожь овōн знáє за такóе дéрево. А Соломóн, тот цáрь, казáў йому́, обы́ йшоў принéсти, а овōн казáв, ожь єму́ не слобōдно́ тото́ кы́вати. А пак Соломóн заклинáў го живы́м Бóгом, абы́ ішóў принéсти, абы́ умōк (умы́к) іс корінь́ом. Тото́ были́ три дéрева. Та чорт пак умōк та приню́с ід церькві а Соломóн пак тото́ дéрево потесáў тай тото́ дéрево не придало́ ся йому́ на цéрьков ни́гды. Бо тото́ дéрево у́росло бы́ло із Адамóвоїі головы́. Бо колú Адáм быў хвóрый та звідаў його́ сын, што вам ня́ньо є, бо дóти ни́тко ще не буў хвóрый — а вōн повіў сы́новы свому: я болю́ за рáйськима благы́ма. *) А вōн каже: я вам ня́ню принéсу рáйські благи́. Та пушóў пак тогды́, ож пōдé в рай. А там áгнел стоя́ў на воротáх із мечóм. Та кі́же му: куды́ ідéш? Іду́ в рай принéсти ня́ньови рáйські благá. А áгнел йому́ казáў: тобі́ там не слобōдно́ іти́; чекáй тут, а я тобі́ принéсу. Та пушóў пак ягнел та уломи́ў му три пру́ты іс такóго дéрева, што сы́м раз бōльшое уд сих дерéв, што йнде росту́ть, окрем рáя. Та даў му три пру́тикы-єднóлытки — што єднóго лы́та у́росли — а вōн поню́с вōтцю́ собі Адáмови: кáже: ге-де! няню! райскі благáя. А оти́ць му взяў та й сплиў вінниць та поцыловáў тот віни́ць та поклáў собі на гóлову та умéр пак. Тоти́ дéрева у́росли з тых трьох пру́тōв, што чорт нюс Соломóнови на цéрьков. Та коли́ чорт мы́каў тоті́ дéрева, та Адамова головá (кōстка) с кóріньом ся у́мкла. То тоті пак дéрева обстáли коло цéрькви, кóло Соломонóвоїі, та там стоя́ли, дóкы ся Христóс не рóдиў. А як ся Христóс урóдиў та пак як го жиды́ му́чили та хотьі́ли роспинáти на хрест та с тóго єднóго дéрева, што стоя́ли кóло цéрькви, му спрáвили хрест — а з дру́гых двох, што стоя́ли, ще тым двом разбóйникōм, што были роспя́ті іс Христóм.

(**Пузнякōвцы**). Як то єдéн худóбный чоловíк зы́мстиў ся на чéрцьох, ож хóтьіли звéсти крáсну жону́ му. У вáреші Му́нкачі у єдного́ худóбного чоловíка былá ду́же крáсна жонá та черцы́ бы йі ду́же рáді взя́ти за фрайíрку (за посéстру). Та кóждый із неў говори́ў: цы бу́де йому́ за фрайíрку та дасть йи́ў (йи́в) сто срібéрных. А она повіла ґазды́ собі, а ґаздá йи́в казáў, обы́ повíла кóждому, обы́ прийшоў вéчур до нéйі, бо єйі ґаздá пōйдé у млын. Та обы́ повіла кóждому окрéме, обы́ єдéн за дру́гого не знаў, ож пōдé там. Та обы́ éдному повíла, ож бы прийшоў у сы́м годин вéчур, а дру́гому у вісьім, а трéтьому у дéвять і так дáле за шóром кóждому, абы́ ішли́ у годи́ну єдéн за дру́гим. А йи́в

*) На запитанє: „што такое: за ра́йськими благы́ма?“ оповідач сказав: „за ра́йськими дóбром“.

ґаздá ўкопаў у сьíньох за сьíнныма двéрями єдну́ я́му глубóку, таку́, абы́ стáло дванáдцять черцӥв (черцыів). Тотá яма бы́ла ізвéрьха гузкá а у спóды широкá. Та на вéчур ґаздá йӧв (йӧй) узя́в карбáч, бо вӧн вóлы не маў та пӧшóў вóнка та спря́таў ся за хы́жу, а жоньі собі повіў, ож як черни́ць прийде, та бы тобі ўличну́ сто срíбéрных на стӧл а я бу́ду позирáти на оболóкы ізвóнка. А тогды́ лу́сну у карбáч та повіи: ві-во-га! А ты чéрцьови повідж: ідьíть пáне за сьíнні двéри і спря́чте ся, дóкы ґаздá дóхыж прийде. А вы пáне пӧдéте пак вон із за двéри, як ґаздá дóхыж прийде. І так ся стáло вшы́тко, як ґаздá повіў. А черни́ць пéрший ішóў за двéри та там лем ізгренíв у тоту́ я́му за двéрями. Та там стоя́ў у я́мі, бо ўйти з нéйі не гóден быў: я́ма бы́ла глубóка. А ґаздá пушóў назáд із корбачóм за хы́жу та ся спря́тав. А як прийшоў дру́гый черни́ць тай тот ўличну́ў сто срíбéрных на стӧл. Та лéдва устиг ўличити а йӧв ґаздá лу́снув у карбáч кóло óболока та кáже: ві-во-га! А чернéць кáже: де я ся тепéрь дьíў? А жонá му кáже: ідьíть пáне за сьíнні двéри, там ся спря́чте, дóкы ґаздá дó-хыж прийде. А пак вӧдти пӧдете вон, як ґаздá бу́де в хы́жи. А тот пря́таў ся за двéри тай упáў ід тóму чéрцьови у я́му. А вшы́тких черцӥв бы́ло в манастырí дванáдцять. Та котрый там у ночи прийшоў, та кóждый ўличну́ў грóши та пря́тав ся за двéри та кóждый там обстáў за двéрями у я́мі до рáна. А рáно тот ґаздá напхáў там солóмы у я́му та пӧльляў нáфтоў та запали́ў а звéрьха із вóза зáкладкоў зáклаў я́му. Та они ся там зафойтувáли (задави́ли ся), та стоя́ли прóсто, бо пáдати ныкуды́ бы́ло, лем стóяти стáмлять. А пак рáно до тóго ґазды́ дали́ єдного́ гусаря́ на квáртыіль. Тот гу́сарь кáже: ґáздо, я у вас буду́ на квáртыіль — а ґаздá йому́ кáже: у мене не бу́дете на квáртыіль, бо у мéне в ночи́ чорт пу́джать пӧд хы́жоў. А гусáрь кáже: кóбы прийшóў тепéрь пу́джати, коли́ я туй буду́. Та у вéчері дали́ гусарьóви вечéрю, обы́ кóло столá вечéряў, а ґаздá узя́ў мóтуз та одногó черця́ засили́ў у я́мі за ши́ю та у́тяг вон та припéр кóло óболока вóнка. А сам пришóў дó-хыж. Та сьіў на столи́ць та говори́ў із гусарьóм, дóки гусáрь вечéряв а пак кáже єму́ ґаздá: алé ужé штось позирáть на óболок! а гусáрь хóпиў із кли́нка сáблю та у́біг вон та швак! в ши́ю тóму черцьóви. Та загóйкаў на óболок гусáрь: но ґáздо, не бу́де бӧльше пу́джати, бо я єму́ гóлову удтя́ў. Та кáже: де го дьíти? Понесьíть го пáне у Лáторицю, та вéржте го з мóста в вóду. А гусáрь взяў го нá плечи та нӥс го, а вáрта го зострíтила, а звíдали єго: тко то-то? а вӧн кáже: я чорт! та несу́ черця́ в вóду. Та вáрта ся спобоя́ла. Та дóкы вӧн понӥс тóго в вóду та вер, а ґáзда дóти у́тяг дру́гого черця́ з я́мы та поклáў горí óболока вóнка. А гусáрь прийшóў у двӧр. А тот стои́ть горí óболоком. Гусáрь ду́маў, ож то тот, што вӧн вер го в вóду та кáже: ты скóрше пришóў, ги я? Та удтяў му гóлову нáзад кóло óбо-

лока. Та дóхыж уже́ не йшóў гусáрь, лем взяў го на плéчи нáзад та нїс го в Лáторицю. А вáрта зась його́ увиди́ла, та кáже єму! тко там? А вôн кáже: я! Вáрта йому́ кáже: та тко ты? а вôн каже: я чорт. Та звідать ся вáрта: што там несéш? А вôн кáже: несу́ чéрця в вóду. А вáрта тогды́ пôшла у манасты́рь ізганя́ти черцїв, ож чорт їх поно́сить в вóду. А черцїв (черцьі́в) не было вже у келийкáх, коли вáрта хотьíла ізганя́ти. А вáрта пôшла́ ід гу́менови та повіла: пáне уставáйте, та ідьі́ть дáґде гет, бо черцїв уже́-к не є! — А гу́мен кáже: та де суть? А вáрта кáже: у водьі́ вже суть, бо чорт йіх положи́ў у вóду: мы ви́дьіли. А гу́мен устáў та сьіў на коня́, на дéреша, та утьікáў у вáреш до Му́нкачева. А тот гусáрь уже́ нїс дванáдцятого черця́ у вóду та вер го з мóста. Та почаў ітй гет. Чує вôн: щось на мóстьі дубони́ть: а вôн ся пó'бзираў а там іде́ на кони́ черни́ць-гу́мен. А вôн хóпиў коня́ за кантáр. Стôй, кáже, ты на кони́ бíгашь, та ты все скóрше пôд хы́жоу, ги я. Тепéрь коня́ порубáу тай тебé. Та порубáў і коня́ і гу́мена і знетáў у вóду. Но, каже тепéрь не бу́деш мáти ми чїм бíгати. Та прийшóў гусáрь домôв на квáртьіль до тóго ґазды́. А ґаздá йому́ кáже: де вы пáне гусáрь так дóўго були, то я вас ходи́ў глядати. Я гадáў, ож і вас пáне вер чорт у вóду. А гусáрь кáже: дáйте ми ґáздо пóкôй, нїс єм го дванáдцять раз у вóду, а вôн усé скóрше быў пôд хы́жоу, ги я, та я ся чю́доваў, чому́ вôн скóрше дóма, ги я, а вôн на кони́ бíгаў, на дерешу́. А я пак і дéреша порубáў і його́, та вер єм у вóду та бôльше не бу́де пу́жати ниґда. Та тому худóбному чоловíку обстáли тотй дванадцять сто срібéрних. Та тот ся пак чоловíк заґаздоваў, што тепéрь не є льíпшого ґазды́, як вôн.

Та тепéрь черцьі́ збираўть малы́х хлóпцїв (хлóпцьів) та у́чать на черцїв, ож кедь чорт поно́сить стары́х черцїв, ож бы ся малí научи́ли, обы́ обстáли мíсто стары́х.

(**Пузинякôвцьі**). Двí мышí полеві. Были двí мыши у пóли. Та в осени́ єдна́ собі носи́ла нá зиму у я́му прятати íсти кендери́цю, а дру́га мыш не хóтьіла носи́ти. А тотá кáже тôй мы́ши: чому́ ты собі не нóсиш íсти нá зиму. А та кáже: нá що бы я носи́ла: лю́де позвóзять кендери́цю домôв а я по óсени нá зиму пôду на пôд та бу́ду готóвое íсти на подьí в рокаши́ (у ку́пі). А як прийшла́ зимá а тотá мыш ішлá у селó та на кéртьі у́видьіла мацурá, што сидьí́ў та дрімáў, а онá ся напу́дила та утьіклá у пóле нáзад. Та кáже тôй мы́ши другôй, што собі напря́тала нá зиму. Та, кáже, ку́мо, позы́чте ми тáньір мукы́, бо я ся ходи́ла сповідáти ан-так ід черцьóви. А онá кáже: позы́чу вам тáньір мукы́ та поведы́ть мя ід черцьóви, обы́х ся у́сповідала. А онá йиййі повелá та указáла із дáлеку мацурá. Та кáже: ідьі́ть ку́мо, ге-генде! черни́ць, та мáло глухы́й, та го лáбкоу потырмайте ку́мо, та вôн вас у́сповідать.

А мыш пришла́, та мацура́ потыркала, а мацу́р схо́пиў ся, як спаў та пробуди́ў ся та уви́дыіў мыш тай зьзыіў йі. А тота́ дру́га мыш іздалеку позира́ла; та пак ся верну́ла у по́ле та пак тоту́ киндири́цю она́ йіла че́рез зиму́, што тота́ мыш собі была́ напря́тала, тота́ мыш, што йійі мацу́р іззыі́ў.

(Пузняко́вцьі). Як то раз воробо́к вари́ў пи́во. Воробо́к ка́же: лю́де пють па́ленку і вино́ а я собі наварю́ пи́ва. Та взяў воробо́к едно́ зе́рня із я́рцю та покла́ў у я́мку у во́ду. Та взяў собі копа́чик (прут ку́ртый) у рот та ніша́ў тото́ пи́во, коли́ вари́ў у я́мцьі. Поча́ў пак пи́ти з я́мкы та учіни́ў ся, што во́н пя́ный тай поча́ў ся у по́рох переверта́ти — а ма́чька уви́дыіла, ож воробо́к пя́ный та го іми́ла, А воробо́к ся протвере́заў та ка́же: што ты ма́чько хо́чеш? а ма́чька ка́же: хо́чю тя іззыісти. Ка́же: мене́ тре́ба благослови́ти, а так мене́ йісти. А ма́чька ка́же: як тя благослови́ти? А воробо́к ка́же: принеси́ ня до́хыж та здойми́ та́ньір та покла́дь на сто́л та мене́ покла́дь у та́ньір, та поотвиря́й о́болокы тай две́ри та пак бу́деш ня благослови́ти та з'іш ня. А ма́чька його́ принесла́ до́-хыж, покла́ла на сто́л у та́ньір та по́шла́ та отвори́ла о́болок, а да́ле по́шла́ две́ри отворя́ти а воробо́к ся схо́пиў іс стола́ іс та́ньіра та поле́тыіў на о́болок вон. А ма́чька пообзира́ла та лем ся почу́хала по за ши́ю, ож вже ныіщо́ (sic!) благослови́ти, бо воробо́к поле́тыіў. Та ма́чька тепе́рь, кедь воробка́ и́меть, та бо́льше го не благослови́ть, лем го з'і́сть ско́ро. А воробо́к бо́льше пи́ва не вари́ть, бо ся бо́іть, ож ся упе́, та ма́чька го іми́ть, а тепе́рь лем во́ду пє воробо́к.

(Пузняко́вцьі). За е́дного мясаро́шського сы́на, што по́ходиў дале́ко, ментова́ў принце́зну уд шата́нов, побожи́ў ся з ньоў і обста́ў за царя́. Быў в една́м ва́реші мяса́рош (різни́к), ово́н маў едно́го сы́на і во́н то́го сы́на ду́же любиў і даў его́ до шко́лы. Так во́н, тот сын, ме́но ему́ было Ка́роль, ся тепе́рь учи́ў на попа́. Але бо то́му мяса́рошскому сы́нови профе́сор ка́же: сы́ну, я тебе́ не го́ден учи́ти, бо ты тепе́рь бо́льше зна́еш, як я. Пото́м пак сын пи́ше отцю́: ня́ню, я хо́чу да́ле ся учи́ти на кано́ника. Так стары́й мяса́рош і его́ жона́ говори́ли та ка́же жона́ ему́, ке́бы то была дьі́вка, тогды́ бы я йі комендерова́ла, а так коли́ во́н есть хло́пиць, сын тво́й, ты ему́ розкажи́. А тепе́рь стары́й ду́мать, ду́мать і пи́ше до сы́на: во́хаб вшы́тко і пой домо́ із ошко́лы, подя́куй та ты буде́ш до́ма мя́сарош, ты так буде́ш, як я ем. Но, Ка́роль тогды́ по́шо́ў до сво́го профе́со́ря і сказа́ў ему́, ож я хо́чю подя́кувати за слу́жбу, бо мо́й ня́ньо хо́че, што́бы я обста́ў до́ма. Но тепе́рь вели́ка ра́дость кано́нико́м, ож сись подя́куваў. Та коли́ пак прийшо́ў домо́в, сказа́ў: мо́й лю́бый ня́ньку, я до́ма ем тут. Тепе́рька ня́ньо ему́ ка́же сло́вом: сы́ну! тепе́рька учи́ ся мя́со руба́ти по фо́нтови, по два... Так ово́н ся тото́ у́чить еде́н мі́сяць, два, на тре́тый мі́сяць

вже ся выучиў на леґіня. Так мясарош каже: еще сыну маєш вандрувати два місяцьі — та запишу тя до вандербуху, обы ты быў такый майстер, як я ем. Та молодый Кароль в недыільку Богу ся молить, прийшоў ід ньому няньо: сыне, каже, што ты ся усе лем Богу молиш, кобысь уйшоў вонка межи люди на шпацірку — і ты бы чюў, што в другых варешӧв ходять люде, майстры, паны, што нового є! Та бысь бо̂льше знаў та вараз бысь собі до книгы записаў, та бо̂льше бысь знаў. Та ово̂н ся вобраў, як мясарошскый леґінь і пӧшоў на шпацірку. Прийде вӧн до касинова, де даўть їсти і пити за гроши. Так си там сидять дває хлопы коло стола — сперед них еден туцет картя і оми ся вадять. Та тот еден у другого ўграў гроши. Єден маў двасто, другый чотыры сто. Тот програў, што лем двасто маў. Так оні почали вадити ся и бити ся і пляснули один другого по лицю, так што кров із носа почала течи. На то каже їм мясарошӧв сын: на што вы ся люде божі покервавили на дурных картях. А тепер кажуть єму тоті два ленґарі: што ты знаєш, походи то̂лько, як мы походили, били ся і в Москві, у Франциї, у Туриччины, у Ныімиччины і в усьій Европі — та як ты тото походиш, тогды будеш знати, за што мы ся побили на картях. Так тепер мой Кароль подумать собі: я тото не добрі роблю, што сиджу дома і майстерства не годен ўказати, докля не пойду у світ вандрувати. А тепер прийде до свого няня, до своєї мамкы і каже їм: пакуйте моє платьічко, бо я іду на вандрівку. А каже му тато: сыне мой не йди, не йди!, бо ты по̂дло походиш! А сын каже: я мушу іти, бо я тогды не буду майстер. Но так ово̂н тепер каже: но сыне, кедь ідеш, маєш гроши, пса єдного тарканистого і ово̂н тогды пӧшоў із грӧшми, іс псом у світ. Прийде у еден лыс великый і вӧн около ходить і найде собі єдно село, звідає ся там людий: куды мож через тот лыс іти. Тепер кажуть тоті люде єму: Любый наш пане! не ідьіть у той лыс, бо там суть пропасники і там загубите ся. Ай бо вӧн каже: я мушу іти, бо вже і гроши не маю, та як прийду домо̂, то будуть ся сміяти і няньо і вшытка прощава, што я дото̂ль ішоў, закы в тайстрі гроши-хлыіба маў. Так вӧн ся забраў і іде з своїм таркӧм (таркатым псом) лысами. За шість, за сьім днӥв ничь не має їсти ни вӧн, ни пес. Так прийшли у семый день, найде єдного жобрака, котрый ішоў сперед нього. Так собі Кароль думать: хвала Богу, што я найшоў жобрака, видко недалеко буде ми коньць лысови. Дасть єму алмужку і жебрак пӧшов туды своїм путьӧм, а Кароль своїм путьӧм. Та бо недалеко прийде і найде другоґо жебрака. Но тепер тому даў алмужку і знов ся розӧйшли тот туды, а тот туды. Айбо іде дале Кароль, найде третього. І той еще гӧршый караник. Даў йому алмужку, дарабчик хлыіба, што еще в тайстрі найшоў а вже бо̂льше не маў нич. Та жебрак ўйме еден палаш та одотне тар-

кови шию. Айбо то Кароль позирать та почне плакати. Тогды каже жобрак Карольови: што плачеш, так і ты пôдеш, як ти пес пôшоў. На тото Кароль ўхопить нôж і ударить льівоў рукоў уд себе, а тот жебрак каже: подвойи, потройи! (то значить: двічи, тричи udари). Айбо Кароль подумать: ож ты пропасник! не буду тя бити, помолю ся Богу. Помолиў ся Богу, а пропасник вдох. Но теперька ўкопаў яму, положиў свого тарка у яму і загрьб. І того жебрака-пропасника у другу яму. Та теперь собі Кароль великого каміня положить на грôб пропасникови і там напише собі на камени, што то є розбôйник. І с тым ся возьме і посадить верьбу єдну на гробі свого пса. Теперь ўвьме ся і іде лысами сам, пса ныт, лем єдна душа. Так іде вôн, коли сонычко заходить, видить єдну хыжку, думать собі, што там чорты-пропасникы. Прийде там унука: там староенькый, білый чоловічьок позирать книгы і Богу молить ся тот старенькый. Карольови пришло се ід серцьови так, што се Божий є чоловік. Кароль коўтаў у двери, обзирать ся старенькый горі на Кароля: што ты Карольку любый, боже дытя, тут глядаш? — Кароль повість старенькому, што я думаў, ож тут тоты триє чорты бываўть, што я днеська з них єдного забиў. Старенькый каже єму: Тото чорты былі (булі) — верни ся, сыну, назад, бо тут пропадеш у тых лысах, тут ще бôльше такых пропасникôв є. А Кароль казаў, ож вôн іде дале, лем собі за тарком шкодуваў. Теперька старенькый єму каже: но сыну, та пôдеш завтра рано, а теперька будеме вечеряти. І стали на колынки, Богу ся помолили, столик закрыли скатертьоў, і на рушнику ся стало вшытко, што треба. Опят Богу ся помолили і полегали на спочивок. І раненько Пан Буг даў динь, Богу ся помолили і стали, столик закрыв старенькый і каже: рушничьку, постав вшытко, што треба. Пофриштиковали і опят на ново Богу ся помолили. Каже теперь старенькый Карольови: я теперька дам тобі три псы тай с тыма пôдеш пак у путь собі. Як тоті псы пришли ід ньому, так тому дав мено: єден Дунай (старый пес), другий Драва, а третьій Тиса. Так овôн тогды дасть Карольови єдну шкатульку масти і дасть йому єден прут мідяный (із самойі міди). Та мôй любый Карольку иди с тыма трьома псами, обысь не йіў ныічого, закы тоты псы не будуть йісти. Но так теперь Кароль іде уд рана до самого вечера, докы сонце не заходить. Прийде там у один каштель (фестунок), там два стражникы варту стоять. Каже Кароль: люде, цы можна бы тут переночювати? Дораз єден стражник пôшоў униука — там йіх было на шість сто, то былі розбôйникы: песьоглавцьі Кутя-Татаре. А капитан каже: униука єго треба привести сюды, буде нам на фриштик. Дораз Кароля привели до столика, дали єму вечерю. Кароль верже єдну ложечку псôви а пес помахаў головоў: не треба йісти. Так єден на другого тоты(тоті) песьоголовцьі позираўть, ож: тото псы не добрі

суть. Тогды пак каже копитáн Кáрольови: тоті (тоты) псы не мають міста меже нáми, та трéба їх запéрти у окремішне. Так кáже Кáроль: Дунáй, Дрáва і Тиса ідьіть на дрýге місто там, де вас поведýть. Тай за тыми розбойниками пôшли тоты псы до єдноії пивниці. І там їх замкнýли на вéлькы зáмкы. І казáли Кáрольови, ож пой за нами і так его вéли на пóстôль од хыжи до хыжи на пятьдесять двéрий — а в хыжах лем злáто і стрібро у мáґлах. Як там прийшóў на остáтні двéри і там ступиў уперéд сам та лем ся звáжиў у пивницю єдну, темнý, глубóку. Так собі тепéрь дýмать: Бóже сятый, кéбы тут были моії Дунáй, Дрáва і Тиса, та бы ми пóмôч дали. Ай бо то псы учýли, што вôн Бóга хвалить і почали двéри 'дымыкáти і удымкнýли і пôшли вон із пивниці. І кáжуть: пôдьім, Кáроля слободьім! Пришли они до тóйі хыжи, де Кáроль ся закопáў у пивници. Кáроль унýка лежить, Дунáй іміў Дрáву за лáбу, а Драва Тису і звáжили двéри і кличуть до Кáроля: ци ты іщи живый? Ой живый єм, кáже, Бог вас принис. І ўтягли псы Кáроля з пивниці. Кáже єму Дунáй: Кáроль! розплети тот прут мідяный, што ти даў старйниць і с тым іди та ларму́й, штóбы ся вшыткы ізбіглн на тéбе. Так вôн тепéрь ідé хляскаючи тым прýтом. А тоты розбóйникы (чорты) ідýть ід ньóму. Ай бо Дунáй, Дрáва, Тиса ўхопили собі по єдному за нóгы та бий вшыткыхъ, а Кáроль собі тым прýтом рýбать, вшыткы шість сто порубáў. Но тепéрь кáжуть тоти псы: вшытко трéба забрáти, тотý мершину (побитых розбôйникôв) іззметáти до пивниці, де Кáроль сидыіў. Тепéрь гадáє собі Кáроль, набирать собі злата, стрібра, позамыкать вшытко і печáтку полóжить: там не слóбôдно никомý іти унýка, бо зáкляте. Тепéрька зáбраў ся і ідé тым лысом вперéд іщи за два дни — та вôн выйшоў із тóго льіса. Видить вôн єдéн вáрош, до тóго вáроша пôде. В тôм вáреши на кóждôй хыжи чóрна зáстава (смýтна завіса) є. Позирать вôн на єдну трахтільню і вôн звідує тóго трахтільника, што тут такá смýтость велика. О, кáже трахтільник, о велика тут є смýтость, бо, кáже, вже сімнáдцять рóкôв, што вóйна тут была велика, та наш цьісарь быў в вóйны та утрáчуваў. Пришли пропáсникы ід цьісарю: што нам даш, то тобі помóжеме вóйну докóнчити. Та што вам дáти? — Тотó нам даш, што ты нé знаш, што мáєш! — Та вôн тотó записáў і с пáльця собі кров пустиў і поклáў печáть. І у сімнáдцять рóкôв пôдéме за ним, за тим, што нé знаш; тотó бýде нáше. Так вôн у пáру тыжнйів, як докóнчили вóйну прийде домôв та позирать на жонý собі, на кралéву (у тяготы была) і заплáкаў. Што ты ся мôй мýжу так заплáкаў. Йой, кáже йий (царици), тепéрь кáже, што у тéбе є в утрóбі, то не бýде нáше, лем до шіснáдцяти рóкôв. Так тепéрь за тóто у нас велика смýтость є. На то Кáроль собі подýмать: кáже, цы мож бы тотó тепéрь мої люби псы, сесю принцизну слободити, бо на дрýгый динь має прийти

вже шáтан о десятôй годйны за принцйзноў. Так псы ему кáжуть: мóжно! возьмй собі Хрйстово роспятя ї дві свічькы. Тото Кáроль собі взяв із бóўта (склéпа) і с тым пôшôў до тóго зáклятого гóрода, де шатáны ходйли до нього. Та там мáла принцйзна прийти. Ай бо Кáроль пôшôў рáно до тóго гóрода, де мáуть принцйзну шатáнови давáти, так дéсять гóдин, звóны звóнять, принцйзну з велйкоў протéсийоў ведýть шáтанови. Кáроль тотý шкатýльку выйме, вóзьме собі тотý масть, полóжить на стóлик. Чéкать там, пáтрить: ідé принцйзна в велйкоў парáдоў. Нарáз тотá принцйзна заумлыіла, як побáчила Кáроля. А Кáроль ід нйй приступить і кáже: о принцйзно, не ем я шáтан, а прийшôў тебé слободйти вôд шáтана (чорта). Так тепéрь моя люба принцéзно, мáете стати так на світ, якесьте прйшли. Так принцéзна дóраз своé плáтя вшытко долôв і розплелá волóся і Кáроль вóзьме шкатýльку, помастйть ейі мáстьов і полóжить йі на столйць і дасть йпй книжку в рýкы. Та, кáже, моя люба принцйзно, тут ся Бóгу молй з книжкы, не позирáй нич. Та коло нéйі запалйў дві сьвічкы, в середйну положйў Хрйстове роспятя, онá Бóгу ся мóлить, ай бо гóла. Прийде у одинáдцятôй годйны вітерница і чьóрні шáтаны і там стáнуть. Тко то-то? принцйзны не слободнó братй нам? А Кáроль кáже: принесьíть собі писмó тотó, што царь даў пропáсникови. Дóраз зáгнали éдного шáтана за письмóм. А другы шáтаны там пообставáли в гóродьі і посьідáли собі на столйць і там прилйпли. (Там было тысяч стôльцüв, а Кáроль на кóждый столйць положйў мáло мáсти). Но тепéрька прийдуть дрýгі шáтаны (на пять сто, на шість сто). Што такый е витéзь, што не хóче датй нам принцéзну? Кáроль ся прóсить: дáйте письмó, обы я вйдыў, якым спóсобом принцéзну предáли. І пôшôў дрýгый чорт за письмóм і трéтый чорт за письмóм. Прийшôў шáтан сам і письмó принüс. Каже Кáрольови: цы вйдиш, тут сáме цáрьове імня і кров его, печáтка, ож принцéзна моя е, шáтаньска. Кáроль тогды кáже: я тотó письмó не спознáу у твоих рукáх. А вôн йомý кáже, Кáрольови, ож: добрі позирáй! Ай бо Кáроль ухóпить йомý письмó та полóжить кóло сьвічкы блйзько та полóжить на пóловінь, іийло ся фурт то письмó і пропáсникы почалй ґвалт ревáти, ож принцéзна уж не бýде йіх. Ай бо Кáроль вóзьме тот прут мідяный і почнé бити тых шáтанôв. Дрáва, Тйса, Дунáй, Кáроль четвéртый бють і рубáуть шáтанôв, овй не мóжуть боронйти ся, бо прилйпли до стôльцüв. Так як всьіх побйў, лем еще óбстаў шáтан вéлькый та кáже: Карóльку, пустй менé гет, я тобі лйшу і принцйзну і гóрод, вшытко, най я лем сам ідý гет. Так тепéрька Кáроль: но напишй меньі кóнтрат, ож тотó вшытко мóе е. Но шáтан тотó написаў скóро і печáтку положйў: не хóчю ніґде быти тут. Тепéрь як вóзьме ся Кáроль, позбирать двáнадцять кадй злáта, дванáдцять кадй срíбра, тепéрька вóзьме собі з принцéзны тотý масть до шкатýлькы,

збéре і кра́сно ю умы́у і наза́д пла́тьічко на ню даў. І она́ з своїі шиїі зняла деймéнты і ґрана́ткы, привяза́ла едéн шóрок Дуна́йови, а едéн та́дык Дра́ві, а трéтьій та́дык Ти́сьі. І принцéзна едéн пéрстень іс па́льця стя́гла і тот пéрстьінь переломи́ла на пóлы, ка́же: Карóльку се полōвка твóя, а полōвка мóя. Та тепéрька Карóльку, пой зо мноў, ты ся зо мноў побóжиш (бўдеш ся жени́ти). Ка́же на тотó йиї Кa̍роль, я іду́ іщи́ да́ле, щем не вандроваў, почéкаш менé едéн год (рōк), три мíсяцьі, шість днїв (день). Кедь я ся не вéрну, та тогды́ мóжеш ся уддáти, за когó хóчеш (хоть за дáкого). Так онá ся зрáдовала, што она обстáла уд шáтана. Ай бо сьіла собі там на брычку і ідé рáдосно домōв. Айбо кóчіш ўйме пистóлю та кáже: моя́ ты лю́ба принцéзно, кедь тя чорты́ не взя́ли, та я тя вóзьму в живóт. Ай повідж свому татови пак тым слóвом, што я тя ментоваў (слободиў), ож я ем(ь) тот витéзь. На тотó принцéзна повíла: лем дай ми живóт, най так бўде, ги ты хóчеш. Тепéрь прийде домōв. Царь звідуе: тко тя ментуваў, доню? — Онá кáже: та лем кóчіш. А царь обіцять дóчьку дáти за кóчіша. Та тепéрька замкла ся до своеїі хыжи, та кáже так: ня́нько, я у едéн рок, шість мíсяцūв і шість днūв уддава́ти ся не хóчю. Но, добрі там, і всьі рáдууть ся. І кóчіш нарáз гéрцоґом стаў. Тепéрь няй там герцеґўуть. Пóдьме ід Кáрольови. Кáроль пусти́ў ся вандровáти. Вáндрўе уж рок, звідать ся там, де тотá крайíна пóльска, де вōн валўшный. Так йомў кáжуть: далéко дўже е тотá крайíна. Та тепéрь подўмать: Льíпше меньі ся вернўти назáд ід свóйūй принцéзньі. Вéрне вōн ся на тот час у тот вáреш, а там е вшы́тко черлéно, весéло, бáнды грáуть. Прийде до трахтьíльньі, звідать ся трахтьíльника: што тут е новóе? Кáже трахтьíльник: о велйкое! я вас іспóзнам; вы тепéрь рок, шість мíсяцūв і пять днūв былм; та мóй лю́бый пáночьку тут бўде ся одии (sic!) кóчиш бóжити з кральóвноў дьíвкоў, бо тот йиїі ментоваў уд шáтана. Так тепéрька - вōн кáже — там бўдé велйка трáхта і нам бы там добрі пōйти на вечéрю. Кáже трахтíрош (трахтьíльник): не такы́ там ідўть, ги мы, там лем велйкы паны́ герцóґи. Кáже Кáроль трахтíрошови: та як бысте ся застáвили, ож бўдеме там. А трахтíрош кáже: застáвме ся. І застáвили ся. Напйше Кáроль кáрточьку ід принци́зньі: Мóя лю́ба принцéзно! Я ужь тепéрь прийшóў, мáеш меньі зáгнати на вечéрю вшы́тку стрáву. Тай тепéрька зажéне Ти́су: моя́ лю́ба Ти́со, іди́ там до принцéзны. І Ти́са пōшлá до бўрку*). Принцéзна позира́ть на óблак і увйдить Ти́су. Тогды́ скорéнько прибíгне і поцьілю́е Ти́су. Дóраз тотó письмó з кошáрика вóзьме, што быў завíшеный на Ти́сьі, і письмó прочи́тать, ож Кáроль тут е. Комў е велйка радōсть, як принцéзньі? Закли́че кўхаря, з кóждоїі стрáвы до однóї

*) Burg.

фінджі (до одного пугарчика) набирать і до кошарика іскладе. Так она пише єдно письмо: Мӧй любый Кароль! Хвала Пану Богу, што ты ся вернуў, то є моя радость, бо я заўтра мала ся побожити в одным кочішом (фірманом). Та заўтра о десять годин, як служба стоїіть, там маєме ся побожити, обы ты там быў. Но так она тодык спаковала Тисьі у кошар. Теперь дасть кошарик Тисьі і пустила Тису вон, Тиса взяла і принесла Карольови до трахтьільні. Трахтирош позирать і побільів: ож я утратиў свою заставку. Кароль на нього позирать: не бой ся мӧй трахтьільнику, не бой, меньі не треба твого каштелю! Подаруваў єму вісьім мільіонӧв, то будуть божі і твоїі! Кому є теперь велика радость, як трахтьільникови? Як то теперька банда перша пришла там іграть до Кароля, грали до пӧвночи. Потому банда пӧшла гет. Они полягали і спали до рана. Рано, як пан Бӧг даў динь, ізобрали ся на фриштику, пошли до церькви, де кральовна мала ся божити. І Кароль там прийшоў іс трахтьільником і они там позираўть. Прийде там владыка божити їіх а принцезна з'охабить младого і пӧде ід Карольови, хопить його і пӧде ід владыцьі. Ізвідає владыка, што то є новоє? Каже на тото принцезна: я ся з сим маю побожити. І так ся побожили і ідуть домӧв на обід. І трахтирош і трахтирошка і тоты три псы і Кароль сьіли собі там із принцезноў у рокаши (у купі). Там як стали обідовати, было їіх тристо душ. Так теперь по обідьі каже принцизна словом: што бы такый заслужиў чоловік, што бы таку пару, як мы, розорваў? На то каже кочіш: нич не треба, лем два коньі привязати, єден на єдну руку, другый на другу, єден на єдну ногу, другый на другу, штобы єго розорвати. Та на себесь, каже, повів. Ты маєш тот хльіб ізвьісти. Теперька розвязала тоту хустечку, што там перстьінь быў, а Кароль свою; пак положиў тотьі дві половки перстеня разом. Потом пак каже принцизна: тоты псы мене ментовали тай Кароль. Тогды Кароля обкоронована і тогды Кароль пак там обстаў за царя. Вӧн там царюваў єден рок і вже собі будоваў тот город (фестунок) і вӧн раз ся забраў з вӧськом, та пошоў до свого тата. Іщи його татко живў і матка і вӧн тоды, як пак там прийшоў, каже: ходьіть іво мнов там, де я живу. Так теперь они продали свою худобщину і тым путьом везе Кароль своїіх родителӱв тыма великими лысами. Прийде вӧн там, де того шатана забиў. Тут каже мӧй любый татко і ма люба матко, тут моя смирть перша была. А тут тарко наш лежить, де тота верба є. Теперь ідуть лысом опят, прийде до тоїі хыжкы. Теперь каже тут єм ночував і тут ня благословив старинець божим словом. Я тепер іду єму подякувати. Прийшоў, уклониў ся старенькому. Но мӧй любый Карольку, добрісь ся Богу молиў, та тоты три псы слободи, обы не были псы. Та каже Кароль йому, та як можу їіх слободити? Каже йому старинець: поодтинай їім головы мечом.

Та вŏн позрýбоваў гóловы псŏм, із тых псŏв три гóлубкы стáли, погýркали, хвалили Бóга і взяли ся і полетыли на небесá. І Кáроль кáже: ты старéнькый іди з нáми. Ай бо старинець кáже: мене Бŏг покарáў, мені не слŏбŏдно з ўдти іти. Слободи і мене: айбо і менї шию одотни. Тепéрька Кáроль ўдтяў старéнькому гóлову та із тогó старéнького стаў золотый гóлубок і взяў гýркати, дякóвати Кáрольови і так стрепáў і полетыў на небесá. І забрáли там вшытко і книгу і рушничóк, што йісти даваў і с тым ся зáбрали і пŏшли там, де песиголовцї были. Кáже, моя нéнько, мáмко, тут моя другá смирть былá і тут менé тоты псы ментовáли уд смéрти. Тепéрька даў ўносити злáто, стрібро вшытко а на тот зáклятый гóрод насыпаў вапнá і нальляв воды, штóбы вшытко ўгоріло. І так пришóў пак домŏв до свóго тéстя і там почáў людям давáти зóлота і стрібра і там царюваў.

(**Дункóвиця**). Про „куку". Дáвно было, такый звір „кука" губиў пŏтята ушыткы — а зазўля пŏшла позирáти тóго кýку та найшлá його: вŏн ужé іздóх быў, тай імила на нього кликати: кýку! кýку! хотыла звідати ся, цы спить, цы встáне, цы здох. Айбо вŏн не вставáў, бо здох. Тогды прийшлá ід пŏтятŏм, ід вшыткŏй птици і повіла: от іздóх кýка! Но та тепéрь ты бýдеш так співáти, ги тóну іния было — так присудила вшытка птиця — і дыти не бýдеш собі годувáти, у котрóе гнызлó ізнесéш, то то пóтя хоть кóтрое мáе твóйі дыти годувáти, за тотó, што ты пŏшлá пообзирáти тóго нáшого загубителя, цы здох, цы живé. За тотó ти дыти годувáти бýдеме хоть кóтрое. — Д.

(**Дункóвиця**). Як то раз два брáтя, едéн худóбный, другый богáтый, просили огни у дванáдцятьох людий (місяців). Быў едéн худóбный чьоловік тай едéн богáтый та брáтя собі были (були). Та тот худóбный пŏшóў огни просити у тóго богáтого. А тот богáтый кáже: не дам я тобі огни, іди там у хащь, там е дванáдцять людий та там дŏстáнеш огни. А тот пŏшóў, кáже, дай Бóже здорóвля! А люде му одповіли: дай Боже і Вам! а пак звідали ся уд нього, кóждый із них кáже: но повіжте менї, котрі місяцї май мілі у Бóга. А чьоловік кáже: якый Пилип, такый Мáрот; усї еднáкі в Бóга. Та тогды кáжуть: та держіть пéтек, та чьоловік подержáў пéтек та насыпали му грани в пéтек — та кáжуть: не пŏздріть пéтек, лем дóма пŏд кошóм; та кáжуть: два ýглики грáни бýдуть а дрýгыйі два грóши. Тот чьоловік зáгнаў собі хлопчище до стрыя віка просити, ож бы міряти грóши. А тот стрый кáже: та ýдкы вы грóши набрáли? А хлóпиць кáже: гнáлисте мóго няня туды ід тым людьом на огинь. А вŏн пушóў та дáли му огни і грóши. Тот богáтый даў віко та денцé та зальляў в хыжи огинь водóў та пушóў і вŏн просити огни, ож і ему дадýть огни і грóши. Пушóў і кáже! Христóс воскрéс! А тоты люде йому

кáжуть: во íстину воскрéс! Та кáжуть му: по що ты пришóў? А чьоловік кáже: што быстe ми далú огнú. А тотú му люде кáжуть: повíжь нам, котрі у Бóга май місяцы мúлі? А тот кáже: Пилúп на віко прилúп, Мáрот уяв Бог нá рот! Но, та взялú му тотú два місяцы і насыпали в пéтек грáни. Кáжуть му: не пōзрú, лем дóма пуд стрíхоў. А тот пушóў. пізрíў пуд стрíхоў, а грянь сáпнула із пéтека пóлоmенну та згоріла хыжа, тай ізгоріў і вōн і дьíти му і жонá му.

(Заріча). Чомý осéт кли́че ся „чортóвое насьíня“. Колú посьíяў чорт овéе та зайшóў десь пōд мōст та все там говорúў: овéс! овéс! Ай бо пак Христóс іс Петрóм ішлú чéрез тот мōст та мáло здубоньíли (здýбкали) а вōн ся папýдиў, та кáжуть му тогдú: як ся зовé твоє насьíня, штось посíяў? А вōн, як ся запýдиў, та кáже: осéт! осéт! Ну, кáже му Христóс, най бýде тобí осéт. Од тóго чáсу чортóвое насьíня: осéт.

(Великый Раковéць). За óпиря. Юркó, раковéцкый чьоловік, нӥс сōль варéну та стрітиў у хащнику́ єдного мараморóшского чьоловíка з Нáнкова тай кáже му: мены́ стрáшно самóму ітú. А тот му говорúть: не бōйте ся нич, я сам опíр; кедь вам ся што потрáфить, обы́сьте ся вступúли іс пéрти, іс хожáю, а кедь єсьте не гóдны, обы́ лем нóжик у вас быў та забúйте му прáво в чéрево. Ай пōшлú домōв, та посадúў тот Юркá на лáвицю і зáчали йíсти. Та Юркó йíў капýсту, а тот йíсть букáтку (вáренoе мнясо). Як тот лем раз отворúў рот, пóчала кров свистáти із нóса і рóта єму́. А жонá му ся схóпила, взялá ремíнь із грядкы та побíгла ід ньóму та обтягла го тым ремíньōм тай рýку йомý обвúла, тай розщúб ся собóў, так ги бы умéр. Жонá поклúкала Юркá, бы помōг єгó понéсти на піч. Там склáли єгó ги умерлóго. А Юркó лӥг спáти собí та в ночú устáў тай пак пōшóў спéред зōр, бо пáзнў дорóгу. А той óпір обстáў в хыжи та дóдня пак знов вернýў óпір у тыíло, бо то не першинкá єму́ былá так ўходити і упят вертáти та пó земли ходúти.

(Великый Раковéць). Як то Христóс іс Петром ночувáли у єдного чоловíка, та в ночú вернýла з кóршми зла жонá і бúла Петрá двíчи. Жонá былá пянúця у чьоловíка, та пōшлá д кóрчмі. Ай Ісýс Христóс іс Петрóм просúли ся у чьоловíка, ци не прúяў бы їх на нōч. Вōн їм кáже: я быx чéсні ґаздú прúяў, ай бо в мéне зла жонá, прúйде в ночú пяна, та бýде ломúти (вúскати) і бúти. А онú кáжуть: ничьóго, чей мы переспимé. Уклáў їх на пóстьіль (пóстӥль), та Петрó льіг із крáю на пóстьіль, а Христóс ід стьіньí. Прийшлá онá домōв в ночú з кóршмы, та почалá кричáти: што (що) то за лен-ґарі там сплять? А овōн кáже! цить! жóно, то чéсні люде дýже, подорóжні. А онá пōшлá та Петрá бúй із крáю! Та набúла ся Петрá та лишúла. Дáле кáже Христóс: ідú ід стьіньí, бо ýпят тя іме та бýде бúти.

Як ся обміняли, ай она каже: билам того із краю, та тогом не кивала, што виля стыіны. Та упят пошла ід Петрови та впят била. Так Пѣтра била двічи. (Порівнай оповідане з Страбичева на стор. 131.).

(**Великый Раковець**). Зашто жиды не йідять свиньі? Раз прийшоў Христос до жидӧв на гостину. А жиды замастили у піч жидку та звідали Христа: што там замащено в печи? А Христос каже: свиня! Жиды почали ся сміяти, ож Христос не вганўў. Раз отворили піч і видять, што там свиня с поросяты вчінила ся з жидкы... Зато тепѣрь жиды не йідять свиньі, бо то йім кӱтка (кӱтка = тїтка).

(**Великый Раковець**). Зашто жиды пістриґоваті? Раз Христос прийшоў опят до жидӧв у гостину. Принесли на стӧл когута у поливцьі. Жиды собі гадали, кобы сесе Бог, та мӧг бы учінити, обы сись когут закукурікаў. Христос увидыіў гадкы йіх і раз когут ізлопоче крилами і закукурікать. Поливка розбризґалась по жидӧх і уд того стали жиды пістриґоваті.

(**Ільниця**). Три братя, два розумньі а еден дурный пішли в світ та зайшли до царя, што маў дочку на выдáню. Розумні не вміли брехати запытані царьом і царь ізвельыіў, обы злоў смѣртьоў погынули. Дурный яў брехати горазд та царь даў за нього свою дьівку. Были в єдного чьоловіка три сыны: два были розумні а еден быў дурный. Та то быў чьоловік убогый. Та забрали ся тоті три сыны в світ. Та вчюли раз, што у єдного царя є дьівка. Та так было, тко вгане, што овӧн (царь) буде указувати, та обы тото неправда, та кедь угане, та дасть за нього дьівку, а кедь не угане та злоў смѣртиў погыне. Та зобрали ся тоті три братя іти. Та царь указаў пѣршому цѣрьков таку высоку, што на сьвітьі такойі не было. А царь каже: цы видыіў есь такое? А овӧн казаў, што не видыіў. Як казаў, што не видыіў, та тогды царь даў його застрілити. Та пушоў до царя другый. Потом указаў царь і тому цѣрьков тай єдну капусту тому указаў таку, што ньіґда такойі на світьі не было. Та звідаў його, цы видыіў такое. А овӧн казаў, ож не видыіў. Та даў його застрілити. Пушоў потому трѣтьій, дурный. Та указаў му цѣрьков: кажи, цы видыіў ты таку цѣрьков дáколи? А вӧн казаў так, ож у няня хыжа не така была, ай коли ем побиваў та тота побивачька упала із верьха та дьірочка ся на нюй учінила та ґовря (бусько) учінила гньіздо та тамкы ізнесла ся тай усидьіла тай полѣтьіли ґоврі малі тай ш'е на землю не могла упасти (побивачька). А потом повӧх го ід капустьі та указаў му капусту та каже му, цы видыіў ты даколи такое (капуста была твѣрдо велика). А овӧн казаў так: А сесе, каже, лем капустиця; у мого няня, каже, така была велика, що дванадцять сыл напоўнили собі гордови (бочькы), та іш'е

два́дцять і чотырьо́м череда́м было́ йісти. Тай по два́дцять кошӧв іш'е́ обста́ло ся. Пото́м повӥх го ід дынн. Ка́же, цы видыіў ты таку́ дыню? а вӧн каза́ў так: і се лем ды́нька; у мо́го ня́ня така́ была́ ды́ня, що два́дцять і вісьо̆м сыіл (сӥл) една́ полови́нка, як ростяли́, та залегла́, а дру́га два́дцять і вісьо̆м. Та тых уши́тких сыіл было́ пятьде́сять і шість. Та пак тогды́, як тото́ угану́ў, та даў царь за нього́ дыівку та пак жили́ та пак і тепе́рь живу́ть, кедь не уме́рли тай я там быў, та там было́ тако́е чересло́, што (що) мене́ у́дти принесло́, там было́ помело́, та от путь за мноў замело́.

(**Ільниця**). Така́ собі́ пусти́чька! (те, що Галичанин зове: три́нди-ри́нди — а Українець: курзу́-верзу́). Коли́ я ся хотыі́ў ро́дити, та ма́мка йіли бы были паленя́т пшени́чных хоть галушо́к, та пшени́цыі ніґде́ не было́ дыі на́ небі. Та я ся яў тве́рдо жури́ти, як у́йти на не́бо за пшени́цеў; та была́ една́ чорно́быль на по́ли, така́ вели́ка до не́ба... та улыіз я горі́ тоў чорнобы́леў на не́бо. Там дали́ меныі двана́дцять мі́хӧв пшени́цыі, такы́х до́вгых, як мы́шачі хвосты́ а по на пядь не по́ўні; склаў я тото́ на плече́ і іду́ домо̆(в). Прийшо́ў я там на ото́ мі́сто, де отта́ чорно́быль была́, а червя́к пуди́ів та упа́ла доло̆(в). Журю́ ся я, як у́дти ізойти́, айбо е у ме́не на пядь мотузка, лыізу бо я тым, а ото́ ку́ртое, іми́ў я в горы́ прирыва́ти а доло̆ дото́чувати. Но так ле́дви я у́дти ізлыіз. Ай бо вже тоту́ пшени́цю моло́ти. Ай бо пошо́ў я у млын, а млына́ до́ма не́ е, млын пошо́ў на я́годы, ай бо йду я за млыно́м, ви́жю я на слі́ві чоты́ры моло́тники моло́тять горо́х, та горо́х у не́бо іде́ а шу́міл доло̆в паде́. Сто́ю я та́мка та врю та ду́же ся чю́дуу, ож як тото́, бы горо́х горі́ ішо́ў а шу́міл обы́ доло̆(в) па́даў. Ай бо так я ся там за́здріў, що (sic!) ізня́ў я го́лов доло̆ та яў об'іска́ти у́ши. Ай бо ни́кнуў я на со́нце, а со́нце над за́ходом. Ай бо іми́ў я бі́гнути за млыно́м. Ай бо го́лову забы́ў ем там. Іми́ў я цвяк та попы́таў ем, а головы́ не́ е; верну́ў ся я та́мка за головоу́. Ай бо я верну́ў ся — а голова́ пасе́ в траві́. Кли́чу я го́лову, не хо́че іти́. Іми́ў я, нарва́ў травы́ у ру́ку та прилуди́ў го́лову ід со́бі. Тай іми́ў ем тай покла́ў ем на ши́ю. Та йми́в ем бі́гнути за млыно́м. Та найшо́ў ем млын, а млын я́годы збира́ть. Поклы́каў я млын та змолоу́ пшени́цю. Та принёс ем домо̆ муку́ вже. Та ізвари́ли паленя́т. Та вже тогды́ йіли ма́ма паленя́т. Ай бо заба́гла ейі печени́на а із го́лубцю̈в. Ай бо чюу́, аж у дыілу́ суть го́лубцыі, ай бо такы́ пече́ні, што лем йісти. Ай бо пха́у ру́ку у ту спару́ у де́рево, де оти́ суть го́лубцыі. Ай бо рука́ не стае́. Пха́у го́лову — не стае́, пха́у но́гу — не стае́. Ай бо іми́ў я, та залыіз ізо́всыім. Та йми́ў, ізорва́ў ем у соро́чьку го́лубцыі. Ай бо пха́у у́тти (удти) ру́ку, уже́ хо́чю іти́ гет, ай бо рука́ не стае́; пха́у го́лову, не стае́; пха́у но́гу — не стае́. Та и́ншак не было. Та пушо́ў ем домо̆. Та взяў ем топо̆р та у́рубаў

ем ся. Та принїс ем домо̂ го́лубцьі. Та пак ма́мка йіли, та па́к так ень мене́ вро́дили.

(Ільниця). Три бра́тя Васи́ль, Іва́н і Миха́льо ма́ло дурны́й, што просили у старо́го дьі́да огни́. Бы́ли (бо̂ли майже бу́ли) в ме́не ще два бра́тя; еде́н быў Васи́ль, а дру́гый Іва́н, а я быў Миха́льо. Та по̂шли́ мы з во̂вцями, та отти́ два бы́ли май розу́мні, а я быў ма́ло дурны́й, бо малый ем щ'е быў. Та па́даў до́ждж ть ве́рдо. Та вве́чері, яксме нагна́ли у коша́ры во̂вцьі, та хотьі́лисме огни́ (огне́) кла́сти, а шва́блик ы не хотьі́ли ся ўпити. А еде́н дьі́до стары́й накла́ў огни́ ай дале́ко уд нас. Пушо́ў тот ста́рший Васи́ль, яў проси́ти огне́, каже: дьі́дику, бу́дьте таки́ до́брі, да́йте ма́ло огни́ розокла́сти. А дьі́до йому́ так повіў: ож сы́не дам ти, кедь пові́шь ми непра́вду. Ай бо во̂н не знаў казати непра́вду. Та повіў му так: сы́нку, льіга́й лем сюда́. Той лїг, та горі хребто́м му ремінє здер с ко́жи, та не даў му огни́. Ай загна́ў го, обы́ дру́гый прийшо́ў. Прийшо́ў дру́гый, тот моло́жий, та пушо́ў тот та яў проси́ти огни́. Дьі́до му ка́же: я ти сы́не дам, кедь пові́ш непра́вду. Ай бо і тот не знаў казати непра́вду. Тай повіў то́му, обы́ льіга́ў, та лїг і тот, та здер і тому́ горі хребто́м ремінь. Та загна́ў його́, обы́ тре́тьій ішоў, обы́ я ішо́ў. Та пошо́ў я, та яў ем проси́ти огни́. А во̂н яў мены́ казати, о́жобых я йому́ непра́вду упові́ў. Яў я ему́ каза́ти, та ка́жу ему́: кой ся ня́ньо хотьі́ў ро́дити, та я за ба́боў ходи́ў. Пото́му, як пришла́ ба́ба, та вже ся ня́ньо уро́дйў, тогды́ та понесли́ крести́ти. Та я ходи́ў і за ку́мом, ка́жу та пак тогды́ звідаў ем(ь): дьі́до цы пра́вда тото́ была́? а во̂н яў мены́ казати, ож непра́вда. Но, я тогды́ ка́жу, льіга́йте дьі́до доло̂. Та як лїг дьі́до, та здер ем му три ремінї із хребта́ та взяў ем собі огни́ і понїс ем та накла́лисме огни́ та пак там но̂ч перебы́лисме та дру́гый день ізыйшли́сме домо̂, уже́ сньіг па́даў, та пак вже до́ма сме были́.

(Дубро̂вка). За зло́дїя, што ну́чеў заломи́ў ся до хы́жи худо́бного чоловіка. Еде́н зло́дьій заломи́ў ся ну́чеў до едно́йі хы́жи і поча́ў де-ни́-што гля́дати, штобы́ муг однести. Ґазда́ хы́жи не спаў і озва́ў ся: што ты туй гля́даш ну́чеў, кед я в бі́лу дни́ну ту́йкы нич не го́ден найти́. Зло́дьій настра́шеный кру́зь отве́ртый оболо́к у́скочиў і забы́ў в хы́жи і тото́ пла́тя, што и́нды укра́ў. Ґазда́ маў ся пак в што одьі́ти.

(Влагово). За голо́дного во́ўка недолу́га. Быў де не быў еде́н воўк, ай бо ду́же ізголодньі́ў: ішо́ў собі йі́сти гля́дати. Прийшо́ў ід едно̂й водьі а тото́ так іс схо́дня зимы́ было, коли́ вже земля́ розпуща́ла. Тот воўк напа́ў едну́ свиню́, що пуд бе́регом ры́ла і прийшо́ў на свиню́, ка́же: я тебе́ зьзьім! Свиня́ попозира́ла на во́ўка, ви́дить, ожь воўк спе́ред не́йі е, а за неў вода́. І так не могла́ ся слободи́ти і́ншакым спо́собом, ка́же во́ўкови: ізьзьі́ш мя, а́ле пе́рший раз мя у́сповідай, бо

я попова. Воўк каже свини: та як тя треба сповідати, а свиня каже ід воўкови: я тебе научу. Приклйкала го ід собі і як она пуд берегом рыла, воўк на березі стояў. Каже: покладь верьх мене лабы, а я тобі вшытко буду говорити. Воўк ся ізрадоваў, ожь як на ню покладе лабы, то так йі ізьзыість. Айбо в свини у шийі есть моцота, запорола рыйкоў воўкови в черево, верла ним онь серед ріки, а сама хвоцик закурячила горі берегом ґрюючачи, аж домов втыікла. Воўк доки уплаваў із воды і без того голоден быў, на березі стряс ся і каже: якый ся з мене поп убраў, абых я свині сповідаў. По сьому не буду я нич сповідати, а де што (що) найду, тото зьзыім. Сонце пригріло і вон ішоў дале у болоті; коло села увидыіў гуси. Як го гуси зобачили, ныколи йім ся было пуднятй на крила, кажуть воўкови: хочеш нас ізьзыісти! Воўк каже: за тото-м ішоў сюды, бо-м дуже голоден. Гуси му удповіли: нам вшытко єдно; мы й так на тото валовшні, штобы нас ізьзыісти. Але мы дуже веселі, мало нам загуди. Воўк каже: та як вам густи. Гуси кажуть так, ги коли спиш; та ты знаєш доромбати. Воўк іспер ся на лабы, зачаў доромбати і позирать на гуси; една із другойі головками зачали перекривляти і една собі говорячи: фів! фів! фів! пудняла ся на крила, дале друга, третя... вшыткы полетыіли домов. Воўк смутно попозираў на гуси каже: якый ся з мене чудак удаў (убыў), обых я гусьом гуў. Каже д собі: по сьому не буду ни сповідати, ни густи, што нападу, тото зьзыім. Ай бо вже тогды такый голоден быў, што не біруваў і ходити. А сонце вже над заходом. Потяг ся ід селу близько, ож так дашто нападе зьзыісти. Видить із далеку, ож вовчарь заходить із вовцями в село, а по сельіх звычай є подеґде по-конийць села на путй лыісу держати, обы худоба ідучи у царину не годна зайти. Воўк притягнуў ся онь ід лыісі. Вовчарь як перейшоў, а еден баран обстаў ся із заду. Воўк сыіў сперед лыісы, каже д собі: сього теперь ізьзыім. Баран, як увидыіў воўка, міркуючи так далеко стаў, ги коли овон ся розбіжить, та годен міцно ударити. Каже воўкови: напаруй ся (приготуй ся), бо я вижу, ож ты мене хочешь ізьзыісти. А я вже старый, костя в ня твердоє, та обысь зубы в собі у мні не поламаў, а растворй рот, та я скочю в тебе! Воўк, зачим дуже голоден быў, ростворйў рот, зажмурйў очи і чекаў, коли баран у нього скочить. Баран міцно ся розогнаў та так ударйў воўка, што воўк замлыіў. Тогды пудскакуючи утюк за вовцями домов. Воўк прочуняў ся, зачаў пытати (мацяў!) і каже: ба! цы в мене скочиў, цы проскочиў? Ай бо сам ід собі каже: кебы у мене скочиў, та черево май поўноє былобы, ай майже проскочиў. І так воўк голоден мусыіў мучити цыілу ночь.

(Вышній Шард). З а т о є, я к П е т р о н е м о г д а т и г р о ш а н а й д е н о г о Х р и с т о м н ы і к о т р о м у ч о л о в і к у п о с л у ж б і Б о-

жӧй. Ішли́ Христо́с іс сяты́м Петро́м путьо́м у недьі́лю ра́но та найшли́ грӧш на путй. Та даў Христо́с Петрі та ка́же: прийде́ме ід це́рькві (спе́ред них была́ це́рьков в сельі), на́кой лю́де у́йдуть із це́ркви, мы там буде́ме ме́жи людьми́; та сись грӧш дай тому чьоловіку, котры́й ничь не бу́де робити по слу́жбі — а лю́де — котрі піпу набиваў, котрі курили, котрі ба́ґу били та в рот бра́ли іс піп — а еде́н кро̄тко стоя́ў, ничь не робиў. Ка́же Петро́ Христу́: сьому́ дам, бо сись нич не ро́бить. Ка́же Христо́с: і тот ро́бить. Петро́ звідать Христа́, што ро́бить, коли овӧн кро̄тко стої́ть. Ка́же Христо́с Петрі: пуд гу́неў (пуд пе́теком) на перст кострубля обвивать. Та не было́ є́много, обы́ быў не робиў ничь. Та не дали́ грӧш ньіко́му.

(**Вышній Шард**). Во́рон-і лиси́ця (байка). Прийшо́ў во́рон на са́лаш, уви́дьіў на ньісцьі на комарнику сыр і урва́ў собі великы́й дара́б сы́ра. Яў летьіти попри земли́. Увидьіла лиси́ця і я́ла бігнути за ним, ож убороить уд нього сыр. Овӧн доле́тьіў до ха́щи, уле́тьіў май на высо́кое де́рево, та ме́жи дві но́жицьі сьіў їсти. Лиси́ця за ним добігла до ха́щи, уви́дьіла, ож май на высо́кое де́рево сьіў їсти (йісти). Яла во́рона хвалити, яки́й есь кра́сный, чьо́рное піря на тобі кра́сное, кедь бы у тя і го́лос такы́й кра́сный, ги піря, быў бысь по́тятӧм за ца́ря. Овӧн хвалити ся ладиў го́лосом, розня́ў пысок і яў кра́нкати (хвалиў ся!) — а сыр упа́ў долӧв а лиси́ця ізьзьіла. — Чьоловіка покладу́ть на бе́рова а вӧн ся ізгорди́ть ду́же та пак го звержуть із ферӧвства та обста́не такы́й дурны́й, ги тот во́рон, що не ізьзіў сыр...

(**Вышній Шард**). Лиси́ця і ка́чур (байка). Уви́дьіла лиси́ця ка́чура у то́ві; обночува́ў ся у то́ві сам, а лиси́ця увидьіла його́ та по́чала каза́ти: якы́й ты бизӧвный ка́чуре: і піря тобі закучеря́вило ся на хвостьі, быў бысь дру́гим за ца́ря, кедь бысь іщи ізня́ў ся із то́вы ізлетьіти. Айбо ка́чур порозуміў, ож не гора́зд тото́, айбо ка́же лиси́ци: так — так! та пошо́ў се́реґ то́вы.

Поуче́ние з то́го го́нне буде; пришо́ў чьоловік ід чьоловіку та хотьіў го на недо́брое дьіло нара́дити айбо вӧн не го́ден быў (буў) удговорити ся та каза́ў все слово: так! айбо вӧн не туды́ гада́ў, ги то́му пота́куваў.

(**Вышній Шард**). Лиси́ця і воробо́к (байка). Обночува́ў ся у ха́щи воробо́к, ка́же му лиси́ця: як ся ты наладиш на вітер, кой віе іс то́го бо́ка? воробо́к ука́зуе: от сяк! за́бю го́лову пуд крило́ та нала́жу ся на вітер. А лиси́ця ка́же му: як-як? А воробо́к опя́т ка́же: ат-цяк! А ка́же лис: кой з дру́гого бо́ка віе вітер, як ся тогды́ наладиш? Воробо́к ука́же: от сяк! За́бе го́лову пуд крило́. А лиси́ця ско́чить тогды́ та імила воробка́ тай зьзьіла.

(Вышній Шард). Сорóка і зóлото. (байка). Сорóка лакóма білобóка увйдьіла на помéтеню зóлото, найшлá, дýже ся томý ізрáдувала, ай бо онá за тотó нич не дóстáла. Чоловік скупый дýже ізбирать, áйбо мáло хоснýє.

(Вышній Шард). Єдéн чоловік уздоровляє цáрську донькý молокóм уд лéвицьі а царь даé му половйну свóго цáрьства. Похворіла ся у цáря кисáмоня (донькá). Ізыйшлй ся дохторы, увйдьіли, ож йншакый льік не бýде дьіля неї, як уд лéвицьі молокó. Єдéн найшóў ся такый, што овōн знаў, де лéвыця лéвлята плéкать та обōбрáў ся, ож вōн дōстане цáрськō(в) доньцьі уд лéвицьі молокá. Овōн знаў, де лéвиця є, пошóў із вōвцями туды. Ініў вōвню єднý та вер лéвлятōм у ґáвру, обы ізьзьіли. Єдéн день і дрýгый день і трéтьій день. Лéвлята ялй казáти лéвици, ткось нас туй годýє. Лéвиця ялá стражовáти. Увйдьіла: овōн ідé із вō(в)цями та дýже ся надýла (розсéрдила). Овōн яў приходити блйже ід нӥ та попйля нéйі прохóдить та вéрже назáд вōвцю лéвлятōм. А лéвиця лиш попонйкала за ним. Ай бо назáд овōн прийшóў та рябýн (горнйць) на ремінь зашпінкаў. Прийшóў блйже ід нӥ і поклáў рýку на ню на гóлову і яў глáдити долыі миў (= нею) і прйцяп кóло нейі (ісхылйў ся) і взяў рябýн скóро і здойіў йійі. І нáраз вōвцьі обернýў домō, пригнáў а сам пошóў із молокóм до цáря. Там спаў нōчь. Ялй у нӥм стáвчикы йогó говорити: ткo буде у нйм за цáря. Кáжуть нóгы: мы бýдеме, бо мы, кедь бы мы былй не ішлй сюды, то бы былй не пришлй за молокóм ід лéвици. Мы цáрьство мáєме. Рýкы кáжуть: Мы бýдеме за цáря, бо мы кедь бы былй не дойіли, молокá не былó бы былó. Очи кáжуть: Мы бýдеме за цáря, бо кедь бы былй мы не вйдьіли, молокá не былó бы былó. Язык кáже: я будý за цáря мéжи вáми стáвчиками, бо кедь я не будý, а вы усьі повмирáєте. Онй пóчали казáти языкови, про што бы хотьіў быти за цáря, ты лежйш у мочйльі, што ты учінйў? Я вас усьіх учіню мертвыми, кедь я не будý. Рáно чьоловік устáў, прийшóў ід цáреви: Но, ту є світлый цáрю молокó! Царь кáже: уд чьогó есé молокó. Овōн (язык) кáже: уд сýкы (ýхопиў ся). Царь даў у темнйцю йогó запéрти: дотōд обы сидьіў, докōд лыікарі не выйдýть ся із держáвы тай поповирáуть, уд чьогó є молокó. А стáвчикы у темнйци усьі ялй боятi ся і язык ялй просйти: будéш за цáря, лишé нас слободй, обысьмы не погйбли. Язык кáже: я вас слобожý, ай бо я будý за цáря. Взялй чьоловіка на допрóс: як ты сміў молокó принести уд сýки до цáрського домōвства цáрськō(в) доньцьі? Овōн кáже: прóшу, в нáшōм крáйі зовýть лéвицю сýкоў а отó молокó най дōздрять дохтóры; ото уд лéвицьі молокó. Дохтóры ізыйшлй ся, дōздріли, ож тотó молокó уд лéвицьі і язык зōстáў ся у чьоловіка на-вхтéна за цáря і слободйў

вшиткы ставчикы у чьоловіцьі уд смерти. Царська донька уд молока дєвицьі уздоровіла а царь даў чьоловікови половину царьства.

(Вышній Шард). Дыня і дуб (байка). Росла една дыня горі дубом. Зьвідала дуба: кôлько тобі рокôв буде? Сто рокôв я маў! каже дуб. О! — каже дыня — як ты слабо ростеш. Я тебе перейду, перерошу тя сього льіта. Цы видиш ты якое на мены великое листя, якый красный, великый цвіт маў? А кôлько жолуди трєба едному вепреви, абы сытый. А з мене буде една дыня, тай буде вепêрь сытый. І переросла дыня дуба. Завіяў вітер студеный уд сьівера. Каже дуб, зьвідать дыню: А як ся ты маеш царице, кегыне, дыне? А дыня каже: я лише обстала ся дыня, бо морôз еиі іззморôзиў та вже упала.

Оттое на подобе чьоловіка, котрый скоро богатьіе — а еден тихо ґаздує собі: тот, ги дуб тихо росте; а скорое ґаздôвство так ёмко росте, як дыня. Тот мошоў, понабираў грôши, та начиниў собі великі будôвлы, айбо прийшоў час, ялй грôши просити, грôши не было уддати — а будôвлы пак позабирали у грôши а у нього нич не обстало.

(Вышній Шард). Бôг е од віка і на вікы буде а усе чінить рітлы. Зьвідалася царица, ôд коли е Бôг і докы буде. Міньістерия удповіла: Бôг е од віка і на вікы буде. Царица почала просити ся уд міністерийі: кой такый старый Бôг од віка і на вікы буде, та што робить, кой такый старый? Міністерия удповіла, ож драбины (рітлы) чінить. А царица яла міністерию зьвідати: што із тых рітел? Міністерия удповіла так, ож люде лызуть ними: едни горі, а едни долы, а котрый ульізе горі та постоіть там горі та тот далеко уттôдь видить, а котрый оберне ся долы дуже швидко уттôдь (удтôдь) ізльізе.

Котрый чьоловік уґаздує та кротко побуде із ґаздôвством своіім, далеко видить; а котрый долô оберне ся, дуже тяжко му заото, ож як овôн у ґаздôвстві быў, а на ничь прийшоў.

(Вышній Шард). Як то чьоловік журиў ся у тôм гадаючи: три особы а еден Бôг. Ішоў чьоловік попля моря, ішоў собі гадаючи, як тото може быти: три особы, а еден Бôг? та дуже ся зажуриў у тôм гадаючи. А сперед нього коло моря на березьі хлопиць увертьіў ногоў ямку, пятоў: та із моря усе воду у жменьі бере тай у тоту ямку несе та ульле. Чьоловік прийшоў тай увидьіў, ож хлопиць із моря воду носить та у ямку улиівать. Каже чьоловік: „што ты тото хлопче чініш?“ „Хочю сесе море перенести у сесю ямку говорить хлопиць. Каже чьоловік: коли ты море перенесеш у тоту ямку! А хлопиць каже: чьоловіку! а ты коли тото перегадаш: три особы, а еден Бôг! А хлопиць уд того ізчяў ся та полетьіў, а чьоловік загадаў ся, што тото за хлопиць та іс тым доровуміў ся, ож тото ягніл. А чьоловік іс тым погадаў собі, сесе не мое дьіло толкувати: три особы а еден Бôг.

(**Вышній Шард**). З а в о л ó в о е ó ч ь к о (Troglodytes parvulus). Пóтята хотьіли класти собі цáря. Ай бо громáдили у éдно. Кáже совá: пóтята! повирáйте, когó кладетé мéжи собóў за старшину́. Трéба позирáти, у котрóго пóтяти óчи великі і головá. Пóтята ізгромáдили ся у éдно, дораховáли так, ож котрóе най вы́сше гóдно полéтьіти тай тотó бýде мéжи ни́ми за цáря. Орéл обобрáў ся, ож овőн най гóден будé высóко лéтьіти. А волóвое очько сьіло йому́ пуд крилó, у пéра забило ся та, як овőн долéтьіў та поийс волóвое óчько горі а як ужé не гóден буў дáле летьіти, а волóвое óчько ýхопило ся із пíря та іщи най вы́сше полéтьіло. Та онó і зістáло ся за цáря (гл. стор. 127.).

(**Вышній Шард**). В о ў к і з л и с и́ ц е ў п о п и́ л и с я у п і в н и́ ц и. В о ў к з а с п і в á ў з р á д о с т и, ч о л о в і́ к у б і́ г у п і в н и́ ц ю і д у́ ж е у б и́ ў в ó ў к а а х ы́ т р а л и с и́ ц я у́ с к о ч и л а у п е р é д. У т е к л и́ п о т ó м р á з о м: В о ў к б и́ т ы й н и̂ с н а х р е б т ь і н е б и́ т у л и с и́ ц ю (байка). Уходи́ў ся воўк із лиси́цеў у півни́цю, найшли́ там пáленку та попи́ли ся. Кáже воўк: заспівáу, а лиси́ця кáже: не співáй, бо убю́ть нас! ай моўч! Ай бо воўк упя́т кáже: я хоть лишé раз заспівáу! Воўк завы́ў а чьоловíк прийшóў та ду́же уби́ў воўка у півни́ци. Та воўк у́рваў ся удтőдь, а лиси́ця, кой чьоловíк заходи́ў у півни́цю а онá уперéд у́скочила у́дтőдь, пőшлá пуд теллíцю, де колóпні тéрли, та там ду́же ся качáла, та набрáла ся мнóго паздьíря. А воўк би́тый ідé туды́, біжи́ть. Лиси́ця кáже: де ты утьíкаш? Йой, кáже, утьікáу, бо у півни́ци ду́же мя побили. Озьми́ менé дáяк на сéбе та понеси́ на собі, бо убю́ть мя упя́т! А воўк кáже: сьідáй меньі на плéчі та бу́ду тя нести́. Лиси́ця ялá співáти вóўкови: ой несé би́тый неби́того!

(**Вышній Шард**). Я к ж и д і ш ó ў і з н á й м и т - М и́ т р о м ч é р е з в ó д у а у д ж и́ д а г р ó ш і з а г и́ б л и. Я к п о т ó м о б á п ő ш л и́ н а п р á в о с п é р е д ш ó ў ґ а - б і́ р о в а. Ішóў жид із нáймит Ми́тром ід водьі. Жид кáже: Ми́тре перенеси́ менé чéрез вóду, я ты заплáчю*). А я тебé не нéсу, обы́м і я утопи́ў ся іс тобóў. Вольíй переведу́ тя чéрез вóду. Іми́ў жид за ньóго ся та нáймит - Ми́тер перевіў жи́да чéрез вóду. А уд жи́да грóші загибли. Жид кáже нáймит-Ми́трови: ты мóйі грóші узя́ў; я ішóў чéрез вóду; мóйі грóші бух! а ты Ми́тре хап! — Я не знáу, кáже нáймит-Ми́тер: есé без прáва не будé. Но кáже жид та пой на прáво. Кáже нáймит-Ми́тер: я не іду́ іспéред панőв, бо я гóлый. Жид кáже: йой, я тобі у бóвтьі (склепі) одьіня́ новóе ушы́тко куплю́. Пошóў жид із нáймит-Ми́тром у бовт; ушы́тко одьіня́ новóе найшли́. Ми́тер убрáў ся: жид купи́ў нáймит-Ми́трови. Нáймит Ми́тер дóтőд не

*) гал. заплачу́.

тайіў грóші іспéред жи́да, дóкōд не пōшли́ іспéред шолґа-бíрова. Кáже жид нáймит-Ми́трови: цы так Митре? я ішóў чéрез вóду, мóйі грóші бух! а ты хап! а нáймит-Ми́тер кáже: што ты жи́де кáжеш? ты бýдеш казáти допóслыідь, ож сесé і вдыіня́ твоé. Жид кáже: на-но! та цы мыіт? цы ме я ти купи́ў? цы не мóе? тадь мóе! — Як бы былó — нáймит кáже Ми́тер — твоé одыіня́, то на тóбі былó бы былó. Кáже сóўґа-берōв: тотó е прáвда!

(**Вышній Шард**). За Фéдора, што вӥз жи́да покры́вши йогó верéтоў, штоб жи́да не уви́дыіли козáкы і не уби́ли. Би́ли дýже козáкы жидōв, кедь увúдыіли. Жиды́ дýже ся бояли козáкōв. Едéн Фéдōр ішóў із вóзом на другое селó. Кáже жид: пáне Фéдоре, возьми́ ня на вōз, бо дýже бóю ся, ож козáкы убю́ть ня. Кáже Фéдōр: я тебé не бéру жи́де, бо мóгуть і менé козáкы уби́ти пóзад тéбе. Кáже жид: возьми́ ня лишéнь Фéдоре на вōз, та укри́й ня верéтоў на вóзыі. Та они́ не уви́дять ач'ей! Айбо — кáже Фéдōр — я бéру а не знáу íншак за тéбе казáти, хыбá бýду казáти козáкōм, ож я дзвоны́ вéзу. Айбо жид кáже: горáзд пáне Фéдоре! Ай нá! мішóк із грíшми, най бýде у тéбе Фéдоре. Фéдōр узя́ў із грíшми мішóк, повӥз жи́да вон із селá та кáже: но! жи́де! вже козáкы отде! суть навпереды́, іспeрéд нас! та што бýде тепéрь жи́де? Ізьвыідя́ть тебé та менé убю́ть. Кáже жид: пáне Фéдоре! горáзд ня покры́йте верéтоў, обы́ ня не ви́дко. Пошóў Федōр та дýже закры́ў жи́да, обы́ жид не ви́дыіў. Удōйшóў Фéдōр дáле і тогды́ покли́че гóлосом íншакым на вóлы: вóга! і кáже: што там ты везéш? А Федōр сам іс собóў говори́ть: а жи́дови завúті óчи і вшы́ток завúтый, та дýже трясé ся. Та óзьме Фéдōр дéржано на батозыі та удáрить ся по кожухóви. „Што там ты везéш?" Та дзвоны́. А ну, кáже, най ідý йіх знáти, якí голосні. Удáрить дéржаном із батугá по ногáх жи́да, а жид тогды́ пōчнé гóйкати: бам-бам! а дáле пōде, та пōчнé по рукáх би́ти жи́да, а жид кáже: бом-бом-бом! а дáле кáже емý: ще ідý би́ти нá дзилыінь! та пýжаном дýже жи́да пōбé по голові. Жид: дзилыíнь, дзилыінь, дзилыíнь! а тот бе. Удойшли́ мáленько дáле. Айбо кли́че Федōр: стōй! А, кáже, там што несéш? та удáрить ся по кожухóви. Грóши! кáже Фéдōр сам іс собóў. Дай сюды́! тá от козáкы грóши взяли́. Айбо дáле удōйшли́ і пōчнé казáти: Чю́уесь, відáў, як лýпкали менé, дóбре, ож не ýбили на смирть і тебé лýпкали, чюў есь відáў? Кáже жид: чюў. І менé, кáже, кой би́ў на бом! то ще не дýже былó, а як перейшлó на дзилыíнь! то то былó йой! Та егé! кáже Федōр — узяли́ і грóши. А — кáже жид — най берýть, не гадáу я за ни́ми, лиш кобы́ были́ ня не би́ли на дзилыíнь!*)

*) Ся смішлива казка — хоч і недорічна і неімовірна — викликує у слухачів завсїгди найживійші ознаки радости. Русин по крайній мірі зарутою

(**Вышнїй Шард**). Як то една жона йойцала за померщим ґаздом собї. Ішоў еден нотаруш черeз Поковбікы. А в селї умер ґазда еден. Жона не знала, як зачати йойкати за ґаздом, каже: йо-йой, йойой! мештер-ембер! мештер ембер*)! А сусьїда йий каже: якый быў солодкый тот мештер! А она зайойкать: йо-йой! дудашик! дудашик! (што дув у козицы). Почне жона спішно йойкати, каже: коли іниў дудати, любо было слухати!

(**Вышнїй Шард**). Як то еден царь кликаў попа, штоб ішоў до нього на три пунты (= пункты, питаня) одвітувати. Быў еден царь та пришоў ід попови на сповідь та мусьіў ги простий на кольінкы стати. Та як причастиў ся із служобы пошоў гет домо. Та дуже ся розсердиў на попа, што овон на кольінкы мусиў стати тай в еден місяць удписаў так на попа, што-б поп ішоў до нього на три пунты. Кедь бы тоти три пунты не годен одвітувати, та нараз му смирть отам е. Церьковник прийшоў до хыжи до попа, та увидьіў, што пон дуже е смутный. Та каже: што пан превелебный такый смутный е дуже? Каже поп: дебы я не смутный быў, кедь царь на мене загнаў три пунты. Кедь не годен ему дати одвіт, погынути мушу. Айбо церьковник быў такый на облича, як тот поп. Та каже тогды церьковник: най мені пан превелебный дадуть сьім стов золотых тай свою одьінь, тай іду я пресвітлому царю на тоті пунты одвітувати. Та вже як прийшоў церьковник до царя, царь не упознае церьковника, гадать, што то той поп, што його сповідаў. Тай тогды царь із ним учинили обід у-едно. Та каже ему царь: ты поп есь, каже — а я в свойий державі первый; та сперед тебе мусьіў на кольінкы стати. Но, каже царь, цы знаеш, што я коштуў? Ай бо церьковник йому тогды каже: та штобы царь пресвітлый коштували? чули сте, што Христа продали за тридцять сребников — тай пресьвітлый царь це годен більше коштувати, як Христос коштуваў. А дале упят му царь каже: колько на небі дзьвізд е? Тогды йому каже церьковник: е триста мільйонов і десять тысячов. А дале упят каже йому царь: цы знаеш, што я гадаў? Той каже: Пресьвітлый гадауть, што они с попом говорять, айно я — каже — лише церьковник — а поп е із заду. І тогды каже йому царь пресвітлый: кедь ты такый розумный його слуга, та на! — каже тысяч срібных — та не пусти того попа у двор мені, бо я із ним не годен буду договорити, бо вже іс тобоў ем не годен. —

і кепкуванем мстить жидам, що від віків на его суспільности налягли претяжкою язвою.

*) мадярск. mester ember = майстер, ремісник.

Ся між людом ріжних країв розповсюднена казка літературно оброблена майстерним пером Бірґера (Gottfried August Bürger) під заголовком; „Der Kaiser und der Abt" а починає ся словами:

Ich will euch erzählen ein Märchen gar schnurrig,
Es war ' mal ein Kaiser, der Kaiser war kurrig;
Auch war ' mal ein Abt, ein gar stattlicher Herr:
Nur Schade! sein Schäfer war klüger als er.

(**Вышній Шард**). Як то неписьме́ный чьоловік, што убра́ў ся у па́нськоє пла́тя, одгоговри́ў ся, кедь му ва́гнали апо́стол чита́ти в це́рькві. Про́стий чьоловік убра́ў ся у па́ньскоє пла́тя та пушо́ў на дру́гоє село́ до це́рькви та на кри́лос ме́жи дя́кы. Там позира́ли його́ і гада́ли, ож овён дяк та ва́гнали йому́ апо́стол, штобы́ чита́ў, а́йно овён чита́ти не внаў. Як прийшло́ чим ся одговори́ти, пыта́ў се́бе у жеб (в кишеню), штобы́ до́стати окуля́рі. Гоп! не є окуля́рі! та не го́ден єм, не ви́джу чита́ти! тай іс тым ся одговори́ў од апо́стола.

(**Вышній Шард**). Як то пōп із дяко́м і с церькōвником поділи́ли між се́бе варе́ну ры́бу з ле́вешом. Пōп із дяко́м і с церько́вником заслужи́ли ры́бу єдну́ і так оні́ тото́ ізвари́ли тай хо́тьіли уе́дно ізьзьісти. І так сьіў пōп із дяко́м ко́ло стола́; узя́ў пōп ры́бу тай удтя́ў собі́ полови́ну із головōў, а дру́гоє, о́станок, дяк собі взяў. А церькōвникови не обста́ло ся, лише́ ле́веш (юшка). Ка́же пōп: „голова́ глаго́лющому, а о́станкы младе́нцем". А церькōвни́к, як уви́дьіў, што йому́ ся обста́ла ю́шка, узя́ў і розольля́ў ю́шку по-попо́ви і по-дя-ко́ви і ка́же: „ізлія́ ся благода́ть Бо́жа на усьі́х вас".

2. Загадки і приповідки (присловки).

Яко́го каміня в воды́ най бу́лше? (мо́крого) МЛ.

Яко́го в льі́сьі де́рева най бу́лше? (криво́го) МЛ.

У вола́ на котру́м бо́цьі майбу́лше ше́рсти? (на котри́й бук ве́рже фосто́м) МЛ.

Впа́ла бербени́ця с по́ду, не є тако́го бо́дняря, аби́ єйі злаґоди́ў (яйце́) МЛ.

Мечи́ біле, упа́де жо́ўте (яйце́) МЛ.

Ла́та на ла́ту, ны і ши́те, ны і кра́яне (капу́ста) МЛ.

Чоти́ры чоти́рницьі а пя́та ворохо́белька (дьіти на пе́чи — чоти́ри стьі́ны, пя́та піч) МЛ.

Чоти́ри бра́тя одну́ ша́пку но́сят (обору́ґ) МЛ.

Чоты́ры бра́тя в оди́н корч стріля́ют (що коро́ву до́ят) МЛ.

Котрá дыра́ найпослыдна у плóта? (піч, бо як скавит ся плуг, ґаздá порубáє тай вéрже в піч) МЛ.

Коли кул бє в зéмлю, де ся земля́ дывáє? (іде на бук) МЛ.

Малий малюшóк поныс бóчку на верьшóк (мак) МЛ.

Без оболóкув, без дверий, пóўна хáта людий (гарбýв, óгурки) МЛ.

Черлéна-ружáна, нá поли лежáла, за сын лыт, травй ныт (вáтра) МЛ.

Колй мож вóду нéсти в сйтьі? (колй замéрзне) МЛ.

Кýричка, што в земнй ся несé (крýмпльі, ріпи = картóфлї) Г.

Крузь стынý волá печý (свердíль) Г.

Чотыры брáтя в одйн корч стріля́ют (дуйкы у корóви порівн. висше) Г.

Іде селóм цорконйт, зáйде в вóду, булько нйт (корчáга) Г.

Май высóкоє од горы́, май нйзькоє од травы́ (путь) Г.

Попуд стріхы, білы міхы (зýбы) Г. Попóд стріхы etc. Лв.

Сидйт дыдо над водóў (водóв), та все клéпле бородóў (млын) Г.

Берй з ньóго, та май велйкоє, а кладй на ньóго, та май малóє (яма) Г.

Бабинó ся розшкрілило, а дыдово висить (колóдязь) Г.

Хоть ся крив, хоть ся не крив, а я тя зáбю (чіжем) Г.

Лежачй дают, стоячй прóсят, то заткáут, то утя́гнут (піпа = люлька) Г.

Серéд селá дуб, на дýбі дванáйцять стоўпý, на кóждöм стóвпу гньіздó, на кóждöм гньіздьі чотыры я́йця (гуд) Г.

Сéред селá бугáй ревé (звун) Г.

Без нуг, без рук, без очий, ýйде на пуд у ночй (дым) Г.

Ньі вон, ньі в хы́жи (óболок = óблак = вікнó) Г.

Серéд селá мéрша вонйт (мясáрня) Г.

Прийшлй чотыры та кывали три, а пришлй дві, та бйли тоты́ чотыры, нá што кывали тоты́ три (мáчька ýскочила на шпор (= кухня), де ґаздыня поклáла пікницю в ринку, мáчька ухопйла пікницю (коўбасý), ґаздыня єй бйла, чомý кывала) Г.

Най ся богáтый не жýрит, ож ся убóгому íспуд нóса не кýрит ВС.

Мáсни слóва, сухй долóни ВС. Eitle Worte, doch in Wirklichkeit keine reelle Unterstützung.

Велйка титýла, порóжна шкатýла ВС. Titel ohne Mittel.

Нéбо цимбáлы, а земля́ бáсы ВС.

Єднá лáстöвка не вчінит лыто ВС. eine Schwalbe macht keinen Sommer.

Сóнце не засвітит в кóждый зáкут ВС. die Sonnenstrahlen beleuchten nicht jeden Winkel.

Лыпше ныні воробиць, ги завтра голубиць ВС. Besser heute ein kleiner Gewinn, als die Hoffnung auf einen grösseren, der morgen erfolgen kann.

Говори Грицю Богородицю, а я вірую Лв.

Ід кождуй хыжцыі по кышцыі ((пути або стежкы) Г.

Така коровка, што все поле задрыще (сныг) Г.

Така бочка, як іс пода упаде, то не є такого боднарика, абы єйі іспра́внў (яйце) Г.

Маленькоє, кругленькоє, чорненькоє, в черепку ся вє (око) Угоча.

Маленькоє, доўгенькоє на путі кровцыі пищить (тернина) Угоча.

Ныі вон, ныі вну, та все в єдно (оболок, вовор fenestra) Угоча.

Згани, што то є, я видыіў церьков іс колопень? (стояў у колопнях і видыіў церьков) Стр.

А што буде сороцыі по семому роцыі? (оберне ся йй на восьмый рок) Стр.

Така дывка, што заженут єйі до хыжи. та не мож єйі іинти (рыба, зайде у ломулі, у руща, та не мож єйі пак іинти) Л.

Кышкы ся пошли полокати, а кобыла в хыжи зостала Лв. (зварка, платя, як ўзварять ся; подуть платя прати, а зварка у хыжи зостане; — зварка = на трьох ногах шафлик).

Коли мачька ся мыє, то сныг буде падати Лв.

Попуд терньом зерня, под зернятом смаркач, пуд смаркачом обертач (волося, очи, нус, язык) Лв.

За гороў черлена кірагов (язык) НД. (кірагов = корогов, хоругов).

Іде лысом не дуркне, прийде в воду не булькне (місяць) НД.

На зеленім дереві родить ся в петецыі, петек ся розорваў, пан на землю упаў (оріх) НД.

Я маў такў дывку, што кождый день попоскубю з єдного боку і з другого (сито) НД.

Чотыры братя под одным калапом сидять (оборог) НД.

Іде путьом цорконить, прийде в воду булькопить (корчага) Д.

За гороў черлена корагов Д. (сонїчко; порівнай з попередною пословицею в НД., де толкувано єї: „язык").

Черленый жид у небо зрить (бурак) Д.

Поде в хлыів без кожи, уйде с хлыіва у кожи (хлыіб) Д.

Чорненькоє, кривенькоє, вшытко поле здолує (серп; здолує = обробить; magy. dolog = праця) Д.

У лысыі уросло, у стайныі ся згодувало, прийшло домов заревало (гўслї = Geige) Д.

На хащі уросло, а в водыі бывало (човен; бывати = мешкати) Д.

Без рук, без ног, улыізло на под (дым) Д.

Пи́ла ка́ждойі хы́жи псы бре́шуть, лем пи́ла єдно́ї ныт (те́рлиця: што тре пи́ла ко́ждойі хы́жи, лем пи́ла це́ркви ныт) Д.

На кро́вли іде, кров несе́, а в ныім і мак не є (сыдло́: в чоловіку кров, в кони́ кров, а в сыдлы́ ныт) Д.

Два ґре́йцарі му цына́, а до хы́жи не стає́ (свічка, за то, што світить кро̂вь во́вбр) Д.

Не молю́ ся, не хрестю́ ся, богоно́сцем быў (со́марь = осел) ВР.

Бог нам даў, сам не маў (жона́) ВР.

Іде́ водо́ў, не шлю́пне, іде лыѕом, не пу́кне (місяць) ВР.

Іми́ ба́бу, вогни́ ба́бу, уйми́ ба́бі хрящі з за́ду (оріхы ліско́ві) ВР.

Хо́дить біглю́шка попуд теплю́шка, звідує коко́ндика, цы до́ма гопко́? (мыш бігає ко́ло пе́чи і звідує ся свердана́ (сверда́н=Heimchen, Zirpe, Grylle), цы до́ма мацу́р?) ВР.

Те́рня, пуд те́рнятем зе́рня, пуд зе́рнятем смарка́чь, пуд смаркачьом оберта́чь, пуд обертачьо́м коби́ля (кобе́ля, та́йстра) пуд коби́льоў стеби́ля (чоловік) ВР.

В Рако̂вци́ дрыва́ ру́бать, а до Шарду́ тріскы́ летя́ть (зво̂н) ВР.

Спра́виў собі на звы́жках хы́жку, а в то̂й хы́жцы по сто клыто́к а в тых клытка́х по сто дыто́к (мак) ВР.

Чо́рна ку́риця ізгребе, а біла ро́згребе (день і но́чь) ВР.

На печи́ сиди́ть ла́бкоў ся умыва́є (умывать), у ночи́ ви́дить, мы́ши хвата́є (хва́тать) (ма́чька) ВР.

Сиди́ть па́ны на шкоба́ны, прийшо́ў ід ни́й нечи́стый дух, завали́ў йій кы́шку в шкрьобу́х (коло́дицяᅳгал. колодка) ВР.

Черле́ное теля́ чо́рну (чьо́рну) коро́ву сце (= cce) (ого́нь і шпор) ВР.

Горі горо́ў церконы́ло, а в доли́ну не хоты́ло (во̂з; як в доли́ну та запу́тали т. є. загальмовали) Ім.

Сиди́ть ды́до над водо́ў, трясе́ сы́доў бородо́ў (млын) Ім.

Шу́ла-ґу́рі шук по дю́рі (хлы́б) Ім.

По́пуд ме́жи хо́дить без оде́жи (коса́) Ім.

Кру́зы стыну́ вола́ пече́ (све́рлик) Ім.

В осени́ ко́ло ка́ждоні хы́жи су́чка бре́ше (те́рлиця) Ім.

Ід ко́ждо̂й хы́жцы по коўба́сцы (путь) Ім.

Се́реґ села́ бу́вол ры́че (дзво̂н) І.

Два ґра́йцарі коштує, а не вмістить ся до хы́жі (свічка) І.

Як пу́йду на пуд, маю єде́н гору́чик (бочечьку), як го у́пущу, не є ма́йстра, обы́ го ісклаў (яйце) І.

Ша́танов, пла́танов, ниґде́ иглоў не забо́денов (листя с капу́сты) І.

Пыском рыє, а гузи́цеў коріня́ тя́гне (игла́) Ир.

Навпере́ды ги клубля́тко, в середи́ны ги мішча́тко а з за́ду ги роже́н (ма́чька = felis) Ир.

Ба́бино ся роздая́вило, а дыі́дово ви́сить (коло́дязь: ваг ви́сить) Ир.

Уд коня́ вы́жее, а уд свины́і ни́жее (сідло́: покла́сти на коня́, вы́жее од коня́, покла́сти на зе́млю ни́жее од свины́і) Ир.

Упере́д сын, а пото́м оти́ць (дым) Ир.

Че́рез гору́ ря́ндавый Ште́фан свиньі жене́ (гре́бінь) Гр.

Штыри та́нцьі-дубота́нцьі, два острога́нцьі а два позира́нцьі, єдно́ клубля́, єдно́ мішча́, а єде́н роже́н (ма́чька) Пу.

3. Пісни.

Ой летьіли гу́си з Руси, на пере́дьі ка́чька,
Любі́у̂ бых те дьівчи́но́чько, ко́быс не бреха́чька! Р.

*

Марамо́рош, до́брый ва́рош, до́бре у ньім жити;
Ньі попо́ви, ньі дяко́ви не тре́ба плати́ти Р.

*

Сиди́ть за́яць на коло́дьі, нагави́цьі кра́є,
Коло́дя ся погина́є, во̂н коло́дя ла́є. Стр.

*

Ой любі́у̂ я дьівчино́ньку, дьівчино́нька ме́не,
Не хо́тьіли старі́ да́ти дьівчи́ну за ме́не.
Стары́й ма́ло похотьі́у̂, стара́ не хотьі́ла,
Лем сидьі́ла на за́пічку та все морконьі́ла.
Ой знау̂ бы я, ой знау̂ бы я, што старо̂й потре́ба,
Два ка́меньі пуд го́лову, а тре́тьій пуд ре́бра.

Шуда́йром да́йном, Шудайри́чком да́йном!	} (звичайна припівка при кінци співанки Стр.

*

Стои́ть верба́ коне́ц села́, што я ї́і сади́ла,
Не є того́ тай не бу́де, кого́ я люби́ла.
Бо кого́ я вірне люблю, тот ми за плечи́ма,
А кого́ я ненави́джу, тот пе́ред очи́ма. Стр.

*

Ішо́у̂ по̂п че́рез пло̂т, розде́р нагави́цьі,
Не чуду́йте до̂брі лю́де: че́рез молоди́цьі.
Би́ли по́па як у сно́па, би́ли паличька́ми:
Ой не ходи́ попуне́чьку за молодичька́ми!

*

Нитко невинен сама я, *)
Штом полюбила гультая.
Гультай в корчмі лем все пе,
Прийде додом мене бе.
А я за тое не вбаю,
Пойду до сусьіды, гуляю.
Бо у сусьіды красный сынъ
С чорными очима чорнобров! Стр.

*

Кедь бы была біду знала,
Я-б ся была не уддала
Го-го, го-го-гоя-гоя
Голововько бідна моя!

А тепер я біду знаў,
Рано встаў, повно лягу го-го і пр.
Мамка купила коровку
На мою бідну головку го-го і пр.
Ід коровцьі рано-б встати,
А я люблю доўго спати го-го і пр.
У середу іздоіла,
А в пятницу процьідила го-го і пр.
У городцьі квіткы вють ся,
А за мною хлопцьі бють ся го-го і пр.
Не бийте ся, не є за што,
Хоть я красна та ледашто го-го
і пр. Стр.

*

(Весільна. Коли до церкви ідуть, співають:)

(Лучкы великы) Подь Боже до нас,
Тепер у нас горазд,
Колисьме вінкы вили,
Солодок медок пили.
Колисьме довивали,
Горы ся розлыгали.
Горі селом ідеме,
Такоіі не видиме,
Як мы в собоў ведеме:
Волося жовтенькое
А личко (личько) біленькое.

(А колй ід церькві доходиме, кажеме:)

Голубок на церькви гурчить
Пана до церькви кличе.
Не є попонька дома:
Пішли до Ірлявы
Ключикы купувати,
Церьковцю од(ъ)мыкати,
Двое дитят вінчати.

(Колй с церькви ідуть:)

Дякуйте попонькови
Як нашому няньонькови.
Що (што) нас не убавив,
Скоренько нас одправив.

---

*) Україньска пісня: Ніхто не винен: сама я,
Що полюбила гільтяя!

(Пак, як дохбдиме ід дбмови себму).

Прилетьіли гостьі,
Дубнули на помостьі.
Вчора была дьівочька,
А днись невісточька.
Дай Боже дóбрый час,
Як у людий, так у нас
І щасливу годину
Веселити родину!
Весели ся родино,
Бо ся жито зродило.
Гай-ну-ну! гай-ну-ну
Веселити родину!
Не чюдуйте люде:
Не табöр тотó іде,
Лем табöр-табöрчатко,
Лем наши молодятка.

(Як прийдуть домöв, тогды співауть:)

Ве ся вять коло двора
Як мелник коло кола,
Прилетьіли гостьі.
Дубнули на помостьі.
Не пришли мы тут стояти,
Треба нам салаш дати,
Бо мы тут не урожені,
Ай мы тут запрошені.

(Як в хыжи уладкуеме).

Молодого свашкы пышні
Ай ще за нами пришли,
Молодого свашкы платя прали,
Абы іх на свадьбу звали.
За кошом свердан свище,
А все сокачькам шипче:
Сидить коцур на полици,
Учервену ногавицы,
Уставну муденята
На молодої свашинята.

(Од стола одвітуутъ:)

Далисте нам припочити,
Дайте ся нам замочити.

(А тоты пак засъ кричать од печи:)

Ушытко нам видко,
Лем чопнаря не видко,
Упала повалина
Тай чопнаря нам привалила.
А мы ся Богу помолиме,
Та чопнаря услободиме.

(Як гостьі за столом, повязууть леґіня (парубка) у веренно і примітку на него положать, приводять до гостий і кажуть: цы вáшое? за столом гостьі кажуть: не нáшое, горбатое, кривое — уводять пак его другый раз, звідууть: цы вáшое? за столом одвітууть: не нáшое, смолáвое, кривое! і пак третьій раз вводять того леґіня. А гостьі кажуть пак: не нáшое, смолáвое, кривое. Четвертый раз вже повязану молоду приводять і звідууть: цы вáшое? А мы погойкуеме, ож: нáшое! Тогды як пак загудуть гудакы, дружба з молодоу іграть

а пак дубне: дай Бо́же до́брый час пе́рший раз! а молодый із дру́жбоў істанцю́е а пак ка́же: Дай Бо́же до́брый час дру́гый раз! і пак да́ле: Дай Бо́же до́брый час тре́тьій раз! і пак тогды́ передáсть молоду́ молодóму, пак з молодо́ў молодый íграть; молодо̂й даю́ть в ру́кы куде́лю а свáшкы тырнауть куде́лю і співáуть:

А на́ша молода́
Утьіка́ла в го́рода,
Не хотьіла пря́сти,
Лем ходи́ла попо̂д пло́ты,
Де́бы ря́нду вкра́сти.

Пото́м ся пак го́стять.

Цы чю́лисьте до́брі лю́де,
Коли́ ку́ры піли,
Тогды́ біле́нькыі ніжкы
Горі село́м бігли.
Цы чю́лисьте до́брі лю́де
Що ся в селы́ ста́ло?
Ци чю́лисьте до́брі лю́де:
Моро́з у Петро̂вку,
Заморо́зиў парубо́чьок
По̂д кожухо́м дьівку.

(Як ся догостять і молоду́ веду́ть:)

Да́листе нам дьівку гладку́,
Да́йте нам по́стьіль мнякку́.
Да́йте нам вере́нище,
Прикры́ти соло́мище,
Раз ся дьівку бе́ре,
Подя́куй мате́ри
За постьільку ря́бу,
За пи́сану ля́ду.

Та тогды́ пак ма́ти во́зьме кожу́х на рубы́ а на го́лову ша́пку чьоловічячу і щ'е у́верне на рубы́ та тогды́ пак дру́жба ста́не з корого́вльоў та по̂д корого́в іде́ молодый з молодо́ў, а ма́ти молодо́го кро̂зь кола́ч ве́рже хміль або пасу́лю с пшени́цеў або киндири́цьоў і їх обсіва́уть, а свашкы́ приспівуу́ть:

Такы́ бысьте бога́ті,
Як кожушо́к мохна́тый,
А то̂лько бы в вас воло̂в,
Як в городи́ньі коло̂в!
А то̂лько бы в вас дьіточьо́к,
Як у решетьі дьірочьо́к!
То̂лько бы в вас хльо́пцьів, (хлопцю̂в)
Як на кожу́ху стоўпцьів (стоўпцю̂в, кострубо̂в).!

Та тогды́ пак свашкы́ приспівуу́ть:

Несе́ молода́ во́ду
Ме́жи че́лядь молоду́.

А пак молода каже:

Ґоп дубе, тут мій вирьх буде!

По гостинї дає молодый матери своєї жоны дары: грошi і плятя. Староста передає: „дякуу Вам дуже красно, щосьте сокотили, щосьте угодували". Коли засядуть за столом, тогды молодый дарує матьір жоны золотым стрібєрным, а тогды староста каже: дякуу Вам мамко за Вашу годулю (годувлю), щосьте ми жону угодували і сокотили і довиралисте і од огня, абы ся не впекла, і од воды, обы ся не втопила. Пак ся гостять.

Потому пак дарує молода невіста его родину, его матери, вôтця: сорочьку, хустку (кестемен) — та тогды братам, сестрам, кьіткам, вуйкам (мужчинськый кестемен і жіньскый і колачь хоть ручник).

Староста кличе: Дес у мене вуйко — та не знау, чим ся удобрити? едным колайчиком і едным кестеменцем: колайчик зьзьісти, а кестеменниць увязати на шию та няй здоровенькый носить а колайчик няй зьзьість здоров. Айно!

Напослыід даруть сокачькы. Молода каже: Тут у мене суть сокачькы, што йісти варили, вочи впікали, та хочю ім подарувати ручничьок й колайчик — ручничьком ся утерти, а колайчик іззьісти. І на послыід кличуть: Ие!

Фіґлюуть также:

Наша молода
Тыікала з города,
Заглобила ногу в пинь
Та сидьіла цьілый динь.

(Як вже гості ідуть гет, як молодый веде жону до себе — співають:)

Із Богом, Марько, з Богом.
Із божима ягнелами,
Із добрыма сусыідами.

Покладуть відро (вüдро) з водоу, молодый зачере рукоу воды та мые лице молодоиі, а молода мые его так — а пак свашкы приспівуть:

Мыли ся молоді, мыли (мōли)
Кейбы здорові были,
У пазушкы ся втирали,
Обы ся сановали.

(молодый втірать ся у молодоиі, а молода у молодого).

Як ся умо́уть (= умы́ють) тай ула́дкауть — і во́ду в відра́ у́ллють по че́ляди — а пак тоту́ во́ду, што дру́жба начере́ в відро́ дру́гый раз та пак дасть молодо̂й в ру́кы, молода́ тоту́ во́ду несе́ до хы́жи.

* *
*

Фраі́рочько пусто́пашна
Штось глядáла, то тось на́йшла,
Ты глядáла біду́ мины́
А ты найшла́ сама́ собі! Лв.

*

На горі́, на горі́ сныжо́к ся білы́е. —
Де ся мо́я ры́бка на́ зиму поды́е?

*

Іспрáвлю я хы́жку іс сáмого я́вора,
А сам ся́ду на ко́ничька, по̂ду до тá бора.
По тáборі хо́джю, шты́рі во́лкы во́джю
А пя́ту миле́ньку за ру́чьку біле́ньку Лв.

*

Ми́ла моя́, ми́ла люблю я тя в но́чи,
Як при́йде білый день, не йди ми на о́чи. Лв.

*

Ай Бо́же мо́й, ве́лькый жáлю,
Му́шу іти́ із сього́ крáю,
Із сього́ крáю у дру́гый край,
Ах Бо́же мо́й, то ве́лькый жáль. Лв.

*

Ай Бо́же, мо́й Бо́же, бідá мены́ у чюжины́,
Не знáу людям обычáйі —
Я людям, а люде мены́,
Ай Боже мо́й, то бідá мены́. Лв.

*

Як тя́жко умирáти, кого́ ничь не боли́ть,
А ще тяже люби́ти, на ко́го дя́кы ныі́т. Лв.

*

Жáла я пшени́чьку і порі́залам ся,
На те́бе миле́нькый упозирáлам ся.
Жáла я я́риць і порі́залам пáлиць,
На те́бе миле́нькый упозирáлам ся. Лв.

*

Колú мене мáмка мáла,
Тя́жко мéне годувáла,
Зашивала, заперала*),
Та так мене годувáла. Лв.

*

Ой вóликы ченґевúсті та як вáми не opáти,
Льітá мойі молодéнькі та вже вáми не гуля́ти! Лв.

*

Мáмко моя́ старúнькая (старéнькая), порáдниця добрúнькая,
Тось ня добрі порáдила, бых ся ньі с ким не вáдила Лв.

*

Калúно, калúно чогó в лу́зьі стóйіш?
Чогó ся калúно морóзу не бóйіш?
Я го ся не бóю, дем зрослá, там стóю. Лв.

*

Не зáто, не зáто, льíпша чисть (честь), як злáто,
Бо злáтом златúти, а с честьоў ходúти. Лв.

*

Заку́кала зазу́личька на тéрню, на тéрню,
Д кому́ я ся молодúнька привéрну, привéрну?
Заку́кала зазу́личька, вже йі не чювáти,
Де ся дьівка згодовáла, там йüй не бывáти. Лв.

*

Льітá мойі молодéнькы тóсьте пōшлú помарнéнькы
Пōшлú, пōшлú я́ко водá, льітá мойі то вас шкодá. Лв.

*

Співáй дьівко співанóчькы, дóкы ты єсь у мамóчькы, —
Забу́деш ты співанóчькы, як ты пōдеш уд мамóчькы! Лв.

*

Співáла, гуля́ла, зáкы бы́ла мáла,
А тепéрь не бу́ду, бо бу́де огвáра! Лв.

*

Колú собі заспівáу, трьох фраíрōв в сельí мáу,
Ой за двóма не гадáу, а за трéтьім умирáу. Лв.

*

Ой по сáдку походжáу, усé собі роздумáу,
Усé собі роздумáу, ож далéко ры́бку мáу.
Цы до нéйі лист писáти, ой цы єйі одвідáти?
Ой кедь бу́ду лист писати, бу́дуть тотó люде знáти,

---

*) заробляла шитем і пранем.

Не так люде, як сусьіды, не так досіль, як завсюды.
А вы хлопцьі молодыйі посьідлайте буланыйі
А пуд мене молодого дайте коня вороного.
Ты місяцю світи, світи, а ты коню біжи, біжи.
Ты місяцю світи ясно, а ты коню ступай красно!
Прийшоў коник пуд ворота, ўйшла мила красша злота,
Йимила коня за ременя а милого за ручення,
Ввела коня до стайницьі а милого до світлицьі.
Дала коню вôвса й сьіна а милому меду й вина.
Сама сьіла тай думае, чорні вôчка протирае.
Мила, мила што думаеш, чорні вôчка протираеш?
Цы тобі жаль вôвса й сьіна, цы тобі жаль меду й вина?
Не е ми жаль вôвса сьіна, а ньі ми жаль меду й вина?
Лем миньі жаль сього світа, ож нам ідуть дарьмо льіта,
Ожь нам ідуть дарьмо льіта, як сонычко вокôль світа. Лв.

*

Уродила коза пана, а жида кобыла,
А Русина небораки жйнка чорнобрыва. Лв.

*

Через гору высокую місяць примініў ся,
Сльіпый ішов за дьівчиноў, а хромый пудбиў ся. Лв.

*

Тече вода річечьками, плаче дьівка слезочьками
Не плачь дьівко, не жури ся, ще я младый не вжениў ся.
Як я буду женити ся, прийдеш мила дивити ся,
Дам я пива наварити а палинкы напалити,
Тебе мила запросити, коницьь стола посадити.
Меньі пиво не милое, а палинка гырка,
Де милого вірні слова, што ты не мой, я не твоя?
Твойі братя тебе били, обьі мы ся не любили,
Тебе сестры проклинали, обьі мы ся не пôбрали,
Твоя мати черьільниця, великая розлучниця,
Розлучила ня с тобôю, як рыбочьку із водôю. Лв.

*

Росходять ся побожені, не онь бы мы ізлучені,
Розходить ся рыба з водоў, не онь бы мы милый с тобоў.

*

Карабіне, карабіне, ей бы твою душу!
Бояў ем ся тебе дуже, носити тя мушу. Лв.

*

Єдéн кáже брáте, дрýгый кáже кýме,
А трéтьій мотузи́ще пóпо̆д плéчи сýне. Лв.

*

Мáмко мóя мáмко, сивéнькый гóлубе,
Тось ня згодувáла, та тебé тко бýде?
Менéсь згодувáла в мойо̆(й) молодóсти
А тебé тко бýде у твóйо̆ старóсти? Лв.

*

Не бýду я вóду пи́ти, вода студиви́нька,
Не бýду я жóну би́ти: жонá молоди́нька.
Удáриў я жонý раз: кы́ло посиныло,
А я ся молю́ў цы́лý нôчку, обы́ побільыло. Лв.

*

Через гóру высóкую мальóвані хрéсты,
Што бысь такы́й до робóты, якы́йсь до посéстры. Лв.

*

Гóры мóйі, гóры, зелéні верьхы́,
Зáко̆ль вас перéйду, зáйдуть ня змерькы́. Лв.

*

Стои́ть я́во̆р над водóю доло̂в похыли́в ся,
А мо̆й ми́лый, чорнобры́вый, твéрдо зужури́ў ся. Лв.

*

Ходи́лам по пóлю, сади́лам тонóлю,
Пони́же залýжа там зацви́ла рýжа Лв.

*

Мáриш, Мáриш не йди в пóле,
Бо там терéн нôжки вкóле.
Мáриш терéн прополóла,
Бых ся в нôжкы не вколóла Лв.

*

Сéрьце мóє камянóє, колú бýдеш веселóє,
Тогды́ бýду весельíти, як будé лист зеленьíти Лв.

*

Сéрьце моє́, сéрьце із кáменя твердóго,
Чом ся не розкрóйіш з жалю́ великóго?
Жалы́ мойі, жáлы упáдьте на мáлі,
Як тотá роси́ця на зелéно̆й трáві.
Трави́ця зелéна тось рáно скошéна
Великá непрáвдо тось на ня ізнесéна.

А я озьму́ косу тоту́ траву́ скошу,
Велику́ тяготу́-неправду в сéрьцю переношу. Лв.

*

За горо́ю высо́кою спознáў єм ся з дывчинкóю,
Што ми з то́го, ож йі знáу, та із нéю не бывáу,
Єсть там много дороже́ньки, заступáуть вороже́ньки,
Ож бы з нéю не бывáти, ож бы єйі не кохáти. Лв.

*

Ой дывчи́но, скажи́ ми́ны, цы ты любиш мéне вірни?
Так ми Бо́же житя́! люблю і на тéбе не забу́ду! Лв.

*

Не велика́ потыха, бо соро́чька з міха! —
Тото́ нам не кажíте, спéред нас положíте!
Казáла нам дзя́бка, не є пáленьки цятка,
Казáла нам кво́чька, ож є пáленьки бочька! Лв.

*

Ей гой лельія, чом не мáєш біла дывко фраіра?
Кед не мáу, вáжу мáти — дам го со́бі зналювáти. Лв.

*

Не самá я, не самá калину ламáла,
Ламáв йійі шу́гай, я лем пригынáла. Лв.

*

Фраіро́чько мо́я, зіставáй здоро́ва,
Бо вже тя мину́ла твердá лю́бость мо́я. Лв.

*

Ступáй ко́ню іво мно́ю,
Зáрвав бысь ся по̆до мно́ю!
Кедь милойі не є́, не є́
Най не бу́де ниґдяй мене́! Лв.

*

Ой дывчи́но, што (що) ти с то́го?
Звелáсь хло́па молодо́го;
Пу́стиш за ся бесыдо́чьку,
Полюбилась си бідо́чьку.
По̆шла за тя бесыдо́чька,
Ож ты к...а, не дыво́чька. Лв.

*

По̆шо́ў милый в дале́кый край,
Лиши́ў мя на великый жаль,

Великый жаль, плáкац бýду,
За ним писнó писáц бýду. Лв.

*

Любить мене мóй миле́нькый,
Дóкы листóк зелене́нькый,
А як листóк пожоўтыie,
Нáша любость помарныie. Лв.

*

Колú тотý команúцю сіяли,
Тогды ми ся любовáти пóчали.
А як тотá команúця ізойшлá
Вже ся нáша твердá мúлость розőйшлá. Лв.

*

Горá бóжа, горá, горá кармазóва —
То ся поламáла лáска шугайóва.
Кедь ся поламáла, я за ним не́ вбам (не збáю—не дбаю словацке: ne dzbam)
Я за йóго лáску ґрáйцаря не́ дам. Лв.

*

Уйду на ýлицю, стáну позирáти,
Всьі шугáйі хóдять, мóго не видáти. Лв.

*

Уйду на мостóчьок, свúсну у листóчьок,
Спознавáй миле́нька, чий то голосóчьок.

*

Сúвый кőнь, сúвый кőнь, кантáрик на те́бе,
Остáтный я ве́чӥр дьівко кóло те́бе! Лв.

*

Широкое полоте́нце водá — го забрáла,
Полюбúў я дьівчинóньку а мáти не знáла —
Ой жаль мúньі буде, вóзьмуть дрýгы люде
Та мóя не бýде! Лв.

*

Твőй отúць, мóя мац — далú мя змалювáц,
Як прийшóв я на ýрляп*) не моглú мя спознац. Лв.

*

Пőйдý я, пőйдý, кудьí не ходúла,
Та найду я, найду, когó я любúла. Лв.

*

*) нїм. Urlaub.

Калинка, калинка черлена, высока,
Той я лем єдного леґіня фраірка. Лв.

*

По горіи ходила, личком холодила
Подуй на ня віхре, бых ся не впалила!

*

З сього конця у тот далеко ходити,
Бо в сьім конци, де я, ни кого любити. Лв.

*

Черлена ружа горіла, там біла дьівка сидьіла,
Черлену ружу гасити, біленьку дьівку любити. Лв.

*

Мала я фраіра ги в кішкертьі*) маку,
Не быў меньі, не быў меньі лем єден на вдяку.
Лем єден, лем єден тай тот на недьілю,
Коли на ся воьме кошуличьку білу,
Кошуличьку білу, лайбик снурованый,
Уйде на улицю, як намальованый. Лв.

*

На горі, на горі травка ся колише,
Стародавный шугай листок на ня пише.
Єден на ня пише, бых ся не журила,
Другый на ня пише, бых красно ходила,
Третьій на ня пише, бых ся не 'ддавала
Абых його, серьце, іс катун чекала.
Можеш хлопче знати тай ся здогадати,
Ож я тя не годна три рочькы чекати!
Кедь ты велиш иньі три рочькы чекати,
Купи ми гребінйць жоўтый влас чесати! Лв.

*

На горі, на горі три яблонкы рясні,
Не є в нашом сельі лем три хлопцьі красні,
Єден в долині, другый на груночьку,
Третьій серед села, с тым я весела.

*

Красна ружа ярня, ще ся не в'ярила,**)
Молода дьівчино, щось ся пожурила?

---

*) magy. kis kert = город малий, городець.
**) „гей бы ся не обновила". — (примітка співачки).

Журила ся мамко, айбо вже не буду,
Маи такого мужа, хоть де з ним пробуду. Лв.

*

Уйду на улицю, лем брывами кыну,
В Унґварі тот шуган, що я го любуу. Лв.

*

У Відню касарня, высокы облачькы,
Ба тко мою милу сись вечур облапить?
Не облапить нитко, облапить ся сама,
Бо на мойїи бочьку сабля припасана. Лв.

*

Пошоу милый, достау коцку чьорную,
Обстау вояк, лишиу мене младую.
Не журй ся моя мила небого,
Я тя лишу, дасть ти Пан Бог другого.

*

Дай ми Боже, дай ми, що я собі прошу:
Тото шугайчатко, що у серьци ношу. Лв.

*

Милый мой, милый мой, ґута бы тя вбила,
Колько было хлопцюв, тебе-м май любила! Лв.

*

Широко, далеко листок по долины,
А ще шире, дале маширує милый.

*

Машируй, машируй младый катуночьок,
Доста собі гуляу двадцять єден рочьок.
Двадцять єден рочьок коло фраірочькы,
А щ'е за два, за три коло сабелочькы. Лв.

*

Пошов мой миленькый тай помаширьоваў
Лем мя на доровы вірно обцыловаў. Лв.

*

Мила моя, чорнобрыва не рубай ты сама дрыва,
Унес хлопцюм гальбу вина, нарубауть тобі дрыва. Лв.

*

Дай ми мила, дай ми воды ся напити,
А ченьбых я годен за тебе забыти.
Забывай, забывай, бо я вже забыла,
Абых ти больше фраіркоу не была.

Фраірка-м ти была, ще раз мо́гу бы́ти,
Жона́-м ти не была, не дай Бо́же бы́ти! Лв.

*

На ти́хôм Дуна́ю там ся гу́си пе́руть,
Де вели́ка лю́бость, там ся не побе́руть. Лв.

*

Повтыка́ли ко́ны, не мож іх пола́пац,
Чека́й пара́ннику, бу́деш за мноў пла́кац! Лв.

*

Не плачь ми́ла, не плачь, заплачем обо́е,
Як буду́ть рі̂зати волосе́чко мо́е. Лв.

*

Воло́сечко мое, де ты ся подыі̂ло?
З варе́шской каса́рны на о́блак летыі̂ло.
На о́блак летыі̂ло, на Дуна́й сыда́ло,
Плыныі̂т вы власо́чькы до мо́йі мамо́чькы! Лв.

*

Фраіро́чько мо́я не дай ми ся тра́циц,
Уйди на́сперед мя, дай ми ся обла́пиц!
Обла́п ты мя, обла́п, бо ты мины́ не брат,
А я ти не сестра́, лем ві̂рна посе́стра. Лв.

*

Пôшоў мо́й миле́нькый на мир зелене́нькый,
Ба коли ся ве́рне, Бо́же мо́й любе́нькый! Лв.

*

Пôшо́ў ми́лый, пôшла́ й бры́чька,
Узяў ключі од серде́чька,
Узяў уд сво́го, узяў уд мо́го
Зроби́ў жа́лю велико́го. Лв.

*

Бо́же мо́й любе́нькый, якы́й то жаль ве́лькый,
Коли́ ся одрі̂кать шу́гай уд фраі̂ркы.
Одклони́ў ся шу́гай в о́сени од ме́не,
На тепе́рь два ро́чькы ду́бнуў ко́ло ме́не. Лв.

*

Ма́ти моя́ ста́ра дай мя за гуса́ря,
Бу́де ти похва́ла од па́на цыі̂саря. Лв.

*

Всыі̂сьме хло́пцы, всыі̂сьме цыі̂са́рського ла́ду
Сыі̂ють нам пшени́чьку ко́ло Бі̂логра́ду.

Білый град, Білый град, война на нїм стоить,
То не в єдног хлопа головка заболить.
Головка заболить, сабелька ізпрожить,
А долӧв плечима кров ізсербенить. Лв.

*

Вольілась ня мати в купели зальляти,
Як ты мене дала в перший клас узяти! Лв.

*

З варешской касарні хлопцьі позирали,
Як ся по пӧд горы бучькы розвивали.
Шє ся не розвила лем та галузочька,
Што пуд ню ходила моя фраірочька. Лв.

*

Зосхла ми боґрида*), та тко ми другу дасть,
Кедь ся сього рочьку фраірочька оддасть? Лв.

*

Вольілась ня мати в жаливу усцяти,
Што ты мене дала в катуны узяти! Лв.

*

Фраірочько моя зіставай здорова,
Зістань здрава, кому хцеш, моя вже ты не будеш! Лв.

*

Мила моя, мила, зима бы тя збила
За тоты колачі, штось од мня пойіла!
Я дурный куповау, ты розумна йіла,
Коли-м до тя прийшоу, ты ся похворіла. Лв.

*

Ах, я несчасливый на сись світ родиў ся,
Много я лыт жиў, а ще не вжениў ся!
А за тото ничь не збау, чужі жонкы я кохау
Для своєй розгоды, серьця охолоды.
Ах, не раз я, не два черев плоты лазиў
Ах, не раз я, не два своим житьом важиў.
С сокырами мя кіряли і зо псома мя ускали,
Кедь бы были йимили, як собаку б вбили.
Ах не раз я, не два у цьівку (у комин) спрятаў ся
Там я чюў слухаучи, як то мужа женка учить:

*) боґрида magy. bokréta, букет, Blumenstrauss.

Ідй мужу спати до стодолы с хаты!
Тепе́рь уже́ ста́ну, по́чну си дума́ти,
Як бы свойім річам пропа́сти не да́ти,
Обы́ муй мак не пушо́в так,
Обы́ мо́е са́ло не пропа́ло —
А сыр подарўу, а сам повандрўу! НД.

*

Гафе́йко, каче́йко!
Якісь го́сті ма́ла?
Є́де́н быў соловій,
Дрўгый быў его брат -
Кострубачьок небора́чьок
На оста́ток прийшо́в.
    Гафе́йко, каче́йко!
    Штось ім йісти да́ла?
    Солове́й гусяти́ну,
    Єго́ брат качяти́ну,
    Кострюба́чьок небора́чьок
    Проси́в пацяти́ну.
Гафе́йко, каче́йко!
Штось ім пити да́ла?
Солове́й вино́ пиў,
Єго́ брат пи́во пиў,
Кострубачьок небора́чьок
Па́леного проси́ў. (па́леного трунку = паленки, горівки).
    Гафе́йко, каче́йко!
    Десь ім спати да́ла?
    Солове́й в соло́мі,
    Єго́ брат в поло́ві —
    Кострубачьок, небора́чьок
    Зо мноў на посте́ли.
Гафе́йко, каче́йко!
Як ся одбирали?
Соловій цьілюва́в,
Його́ брат рўку дав,
Кострубачьок, небора́чьок,
Дўпу на мня упня́ў! — НД.

*

Ожени́в ся кострубатый узя́в пелеха́ту,
Та не зна́ли ґаздува́ти, запали́ли ха́ту!

*

Ожени́ ся, не жури́ ся; пуйде́те руко́ю,
Жена́ пу̂йде за розсо́лом, а ты за муко́ю.
Ожени́ ся, не жури́ ся, бу̂деш ґаздува́ти,
Ой ты бу̂деш сви́ныі па́сти, а ты завертáти.
Ожени́ ся, не жури́ ся — добрі тобі бу̂де:
Бу̂деш ма́ти іс кым спа́ти, а хлыі́ба не бу̂де! Пу.

*

Ой пу̂йду я в полони́ну та там ся уже́ню,
Таку̂ собі дыівку во́зьму, што за́бю в кише́ню. Пу.

*

А я ішо́у̂ до домо́ю (sic!) тай не обзира́у̂ ся,
А чорт прийшо́у̂, жо́ну укра́у̂ і сам там укла́у̂ ся. Пу.

*

По за тоты́ си́ныі го́ры мальо́вані бу̂чькы,
Кедь ты леґінь, а я дыівка потягныі́ме клю́чькы! Пу.

*

Ой Іва́не-ґелева́не твоя ма́ти По́лька,
Ізвари́ла горни́ць чи́ру, напа́ла ю ко́лька. Пу.

*

Дощь паде́, роса́ паде́ на ба́бину ха́ту,
Збира́й дурна́ ба́бо мя́ту, вкрыва́й собі ха́ту,

*

Амінь, а́мінь за́бну̂ ба́бу ка́мінь,
А ба́ба до кута́ угнала́ когута́,
А кoгу̂т до бо́чькы угна́в штыры ма́чькы. Пу.

*

Ой пак так сыі́яу̂ мак, по доли́ныі дыныі,
Прихопи́у̂ ся дыі́до д' ба́бі в сыі́рій петечи́ныі. Пу.

*

Вари́ла, цыіди́ла ныімкыі́ня боб —
А ныі́мець ся при́хопив та ныімкы́ню: лоп!
Уд пло́та до пло́та ныі́мецька робота: гоп! гоп! Пу.

*

Кони́чьку мо̂й си́вый, то́сме несчасли́ві,
Про тоту̂ дыівчи́ну с чьо́рныма очи́ма. Пу.

*

До до̂му, до до̂му, ко́ждый ід свойо́му,
А я небора́чьок не ма́у ід ко́му. Пу.

*

Біда́ брате, біда́ с чю́жнии жона́ии,
Ідéие до кóрчиы тай они за на́ии. Иу.

*

Горі гай, долы́ гай, а на стрéдку Ду́най,
Не вóзьиу тя дьівко, то собі не ду́иай! Иу.

*

Дуиа́ла иóя иать, ож ия бу́де жéнищ,
А она́ ия не гóнна з каса́рньі уиініщ. Иу.

*

Фрайірка тыи была, ще ти ва́жу бы́ти,
Жóнаи ти не была тай не хóчу бы́ти. Иу.

*

Шты́ры вóлы, шты́ры на ярóчьку пили,
Ва́руй ся Янічьку, об тя не забили.
Бо кедь тя забиуть, вéржуть тя до я́рку,
Бу́дуть туды́ дьівкы йти ра́но на фія́ркы. Иу.

*

Чьóрна дьі я, чьóрна, бо я зна́у са́иа,
Я про свóю чóрность иа́у фрайіра дииcь. Иу.

*

Фрайірóчька шу́ина, твоя́ иа́ти ду́рна,
Тай ты така́ бу́деш, кедь за ия не пóдеш. Иу.

*

Любилаи єдного, иара́ ии до иьóго,
Тепéрь си поялá в селы́ иайкра́сиого. Иу.

*

Чюду́уть ся люде, за́ што сéґінь пиє?
За тоти пінязи, што йіх заробиє. (и. зароблає). Иу.

*

Бирóве, бирóве! ба́сои твою ду́шу!
Черéз твою дьівку в кату́ны йти иу́шу. Иу.

*

Є.... ия, не дала́-и ся, иустили ия, урва́ла-и ся,
Тепéрь иа́ико чир колóчу, є.... ся, щ'е раз хóчю. Иу.

*

Іще-и не бы́у леґіниць, а же-и кату́иóчок,
Бігать, бігать си́вый кóиь попóд иій облачок Иу.

*

Ой пôшоў я на гостину, дали мені куря,
Тото куря жоўтопіря попôд сад ходило
Курятка водило.
Ой служиў я єден рочьок: дали мені качьку,
Тота качька рапориця попôд сад ходила
Качатка водила.
Ой служиў я другый рочьок: дали мені гуску,
Тота гуска ґаґолиця попôд сад ходила
Гусятка водила.
Ой служиў я третьий рочьок: дали мені теля,
Тото теля хвостом вило, попôд сад ходило
Телятка водило.
Служиў я четвертый рочьок: дали мені коня,
А тот кôнь жоўтохвôст попôд сад ходиў
Лошучькы водиў! — Д.

*

Сидить голуб на конари сивый і чубатый,
Сам загуде жалôбненько, жаль йому серденьку.
Ой хоть гуди, хоть не гуди, голубе, небôре,
Ой кого я вірне люблю, не судивсь ми Боже! Д.

*

Орали бы штыри волы, орали, орали,
Ой кебы йім бережчика наняли, наняли.
Наймеме йім бережчика с Потока, с Потока,
Кейбы волы поорали за чотыры рокы. Д.

*

Через поле мадярськоє ішло восько цысарськоє,
У тôм воську моя мила вшытко восько сподобила Д.

*

Кедь єм ішоў сночи пôзно із Сигота,
Загубиў єм пôдковочьку іс чобота —
Ой не жаль ми пôдковочькы, штом згубиў —
Ой лем жаль ми за тоў дьівкоў, штом любиў. Д.

*

Стала ся новина у попôвськьком дворі,
Пôбиў пôп кочіша, што не пойів коньі.
Не за тото пôбиў, ож коньі не пойіў,
Ай за тото пôбиў: до фрайіркы ходиў. Д.

*

(Ей) чьорні вôчька, што плачете, шуга мойі не будете,
Бо я йду в далекый край, лишу на вас велькый жаль. Д.

*

Великый жаль, плакац будеш,
За мноў листок писац будеш.
Будеш писац на папери,
Де я буду на квартели.
Будеш писац на деґейты,
В котрой буду реґiменты,
Будеш писац на толваны,
В котрой буду компаныйи. Д.

*

По пуд садок зелененькый
Упаў снiжок молоденькый,
Та тко його перебреде,
То той мены милый буде. Д.

*

Ой напю ся паленочькы, напю ся, напю ся,
Таку за ся жонку возьму бiленьку як гуся.

*

Ой рiченько быстренькая*) устань, подиви ся,
Моє серце сумненькоє ой тяжко журить ся!
Твоя вода веселенька, у нїв (нїў) рыбка плавле,
(або: у нїв (нїў) рыбка грає),
Моє серце сумненькоє із жалю ся ламле.
(або: із жалю ся крає) З.

*

Гайом зелененьками вода тече,
На яворі соловій щебече,
Ож (же) дывчина мила
Ізвила віночьок із бервіночьку,
Слезы проливала, кой го вила,
Увитый на воду упустила:
Іди ты віночьку, красный бервіночьку, за миленькым! З.

*

Чюти голос в гаю по стредины,
Што ся стало страшно барз дывчины,
При роды соловко приклонну головку
Мой миленькый. — З.

*

*) Порівнай думку Маркияна Шашкевича: Гей рiченько быстренькая, гей стань, подиви ся!

Прийди, прийди милый мой пуд облачок темный мой,
Як ся горазд стемныє та нитко тя не вчує. З.

*

Прийде милый в суботу, кедь я маю роботу,
Не прийде вон в недылю, коли я ся приберу. З.

*

Не біл быў ем, почьорныїў ем, по горах тай ходячи
Ой за тобоў біла дывко тарелкы тай носячи.
Тареликов не постало, дудочьками чомы плачу,
За тобоў біла дывко свойі ночи дуже трачу! З.

*

Всьі ся хлопцьі женять, бо ся войны боять,
А я неборачьок готовый воячьок. З.

*

Гадать мамка, гадать, ож я траву кошу,
А я у Лемберку жоўту (sic!) саблю ношу.
То сабля не моя, пана чісарьова,
Чісарь ми дароваў, обым з ньоў войоваў. З.

*

Вшыткы люде купочьками, лем я самотою,
Вшыткы люде веселенькы, лем я со слезою.
Рано встану і поплачу і в вечери плачу,
Льіта мойі молоденькы то вас дармо трачу. З.

*

Я не пий, ты не пий, та тко буде пити?
Та тко буде на жидовськы дыточкы робити? З.

*

Куды-м давно хожувала, верба ружи рожувала,
Теперь туды зайду тай ныішто не найду. З.

*

Кукала зазулиця на зеленом бучьку,
Почекай мя легіньчику та подам ти ручьку. З.

*

Ей на мочар, сивый коню, на мочар!
Не поду я до тя мила сись вечур!
Ай я поду ід фрайіру такому,
Що мя возьме сих фашанґів*) до дому! Ім.

*

*) нім. Fasching.

Чьому́ мила бо́са хо́диш? и-я-гой!
Чьому́ собі не заро́биш? и-я-гой!
Ой а была́ заробила, чу-гой-гой!
Прийшли хло́пцы я пропила... и-я-гой! І.

*

Ой на горі жи́та много,
Половина зеле́ного.
По̄шли його́ хло́пцы жа́ти,
Не могли му ра́ды да́ти.

Ке́бы дьівкы помога́ли,
Нара́з бы му ра́ду да́ли.
Ай бо дьівкы́ не помо́гуть
Тай и ра́ду не пода́дуть. І.

*

Ой ішо́ў я горі село́м, чо́рт у ве́рбу ко́ўтаў,
А меньі ся причюва́ло, ож дире́ктор*) го́йкав. І.

*

Ой пуд мо́стом рыба з хво́стом, як бы її імити?
Бы як сво́му миле́нькому вечерю зварити. І.

*

Пила́-м, пила́-м, напила́-м ся,
Впа́ла-м з горы́ не вбила-м ся,
Впа́ла-м з горы́ на долину,
Іздоймм ня побратиму! І.

*

Зазу́лиця заку́кала у хыжи та в я́мцы,
Ой дай Бо́же здоро́влыічька ня́ньковм тай ма́мцы! І.

*

Ой я мала́, невели́чька, дай ня ма́мко за мелни́чька,
Ме́лник буде мірку бра́ти, мене́ малу́ годува́ти. І. Ир.

*

Попо̄д дьіло́к зелене́нькый упа́ў сньіжо́к молоде́нькый,
Котра́ його́ перебреде́, тота́ моя́ жона́ буде́. І.

*

Каза́ў есь ми, ож ня во́зьмеш — ей гой!
Кой на горі жи́та за́жнеш — ей гой!
Жи́то-сь ізжа́ў і змоло́тўў — ей гой!
Мо́йім світом заколо́тиў**) — ей гой! І.

*

---

*) управитель дібр ґрафа Марамарошского.

**) Мельодія в співанках поминає не раз наголос пр. тут: змоло́тив — заколо́тив (в співі)м. змолоти́в — заколоти́в.

Співа́йме, гуля́йме, бо уж не буде́ме,
При́йде час-годи́на, мы ся розőйде́ме.
Розыхőдять ся вінча́ні, боже́ні,
Не обы́ мы ся не розы́йшли
Сло́вом нарече́ні. I.

*

Кедь я за́йду бой до це́ркви,
Там уви́джу свою́ дьівку,
Чіню з неў таку́ за́ложку:
Шу́га, шу́га не ли́шу йі! I.

*

Сьіли хло́пцьі в шо́рнет,
Ньіко́му йіх укупи́ти!
Ішло́ дьівча с полони́ни:
По́йте хло́пцьі із гости́ны!

Із гости́ны не іде́ме,
Жени́ти ся не буде́ме,
До́кы в сельі́ но дьівчи́ньі,
Ме́жи ни́ма пробу́дем. I.

*

Біда́ мене́ в ко́рчму жене́,
Коли́ в ме́не гро́ши не́ є,
Кедь бы в ме́не гро́ши бы́ли,
Мы бы хло́пцьі шо́ром пи́ли. I.

*

Із высо́кой полони́ны ле́дви, ле́дви іду,
Так ми ми́ла учіни́ла, што домőв не зы́йду. I.

*

На высо́кőй полони́ньі вőвча́рикőв мно́го,
Іти-б меньі́ пони́кати, цы не є там мо́го?
Ай пőшла́ я пони́кати: сиди́ть мőй миле́нькый,
Сиди́ть, сиди́ть, посви́скує в листо́к зелене́нькый. I.

*

Воя́ци, воя́ци, вшы́ткысь мы єдна́кы,
Як бы нас роди́ла єдна́ стара́ ма́ти. I.

*

Коло́ньі ся зеленьі́ють,
Хло́пцьі во́йну машерю́ють,
Машерю́ють в день і в но́чи,
Будь йім Бо́же на помо́чи! I.

*

Наро́диў ся, наро́диў, бо́чьку вина́ купи́ў,
Усьі́ сяті́ почестува́ў, сам ся ку́щік напи́ў. (коло Унґвару).

*

Летыіло потя через дыіл-дуброву,
Іьвыіло пшеничечьку, лишило полову.
Що ми по полові, кедь не є в ній зерна,
Що ми по другому, кедь не є у мене! І.

*

Шуміла дуброва, кой ся розвивала,
Плакала дывчина, кой ся уддавала.
Не шуми дуброво тай не розвивай ся,
Не плач дывча, не плач, тай не уддавай ся! І.

*

Высша гора уд долины, красща дывка уд калины,
Бо калину кавкы зьвыдять, а дывчину хлопцы люблять. І.

*

Серед дыла зеленого крыга леду студеного,
Крыга леду розтопи ся, моя мила наверни ся!
Не мож ся там навертати, удкы раз ся зарікати. І.

*

Марияика *) рано сходить, моя мила за мною ходить,
Ходить она до маштарны мені коньі параниній.
А коньі ся сполошили та миленьку потрощили.
Лежить мила дуже хвора тай просить ся до дохторя
До дохторя тай до бабы: давай бабо мены рады!
Баба рады не давала, ай ід хлопцім ісправляла. І.

*

По горі-м ходила, личько-м холодила,
Повівай вітрику, бы-м ся не впалила.
Вітрик бы повівау, хмары задыгауть,
Мы бы ся любили, люде нам не дауть.
Любй рыбко, люби, не слухай ты людий,
Ай бо люде гудять та все собі люблять. І.

*

Ой Особиська вода василиком пахне,
Тко ся йиїі (єиї) напє — на Особй го тягне. І.

*

Ай тече Особиська вода, не є на нй моста,
Особиськы рапавкы **) пойіла короста.
На Ільницькой воды мосты муровані,
Ільницькі дывчата як намальовані.

---

*) село.
**) рапавкы=ропухи, жоропавки Kröten, bufones; тут згірдно: дывчата.

Ай Осо̂йська вода́, гей не вода,
Осо̂йськы леґіныі гей гнила́ коло́да. І.

*

На высо́ко̂й полониныі сныіжо́к ся білыіє,
Ай де ся мо́я мила на зимо́чьку дыіє?
Ай учіню йи̂ хыжку з жо̂́утого я́вора,
А сам ся́ду на коня́ тай іду́ до та́бора. І.

*

Ой дале́ко, широ́ко унґва́рськоє по̂́ле,
А щ'е ши́ре, да́ле соко́лятко мо́є.
Соко́лятко мо́є не ходи́ само́є,
Чека́й, чека́й до ве́чера, по̂де́ме обо̂є. І.

*

Ей джиґу́не, джиґу́не! якы́й єсь ледащо!
Веду́ть тебе́ до па́на — сам не зна́єш за́ що.
Тогды́ бу́деш зна́ти, як бу́дуть кара́ти,
І на ру́кы і на но́гы дыіб́ы набива́ти.
Гей на ру́кы дыіб́ы, на но́гы дыібя́та,
Бу́дуть тебе́ жа́ловати молоді́ дыівча́та. Ир.

*

А тко любить гри́бы, гри́бы, а тко печери́чькы,
А тко любить дыівчини́чькы, а я молоди́чькы. Ир.

*

Зеле́ная ю́почька, черве́на запа́ска,
Люблю́ тебе́ джиґуне́, для тя в ме́не ла́ска. Ир.

*

Пи́ла-м, пи́ла-м, напи́ла-м ся, впа́ла-м з гру́нку невби́ла-м ся.
Впа́ла-м з гру́нку на доли́ну: іздойми́ мя побрати́ме. Ир.

*

Чюду́є ся жидови́на, за што пи́є руснач́ина,
Прода́сть бе́рдо, пи́є тве́рдо, за оста́нок хо́дить га́рдо. Ир.

*

На горі́, на горі́ сныіжо́к ся білыіє,
Де ся моя́ фрайіро́чька на зимо́чьку дыіє?
Учі́ню йи̂ хыжку з жо̂́утого я́вора,
А сам ся́ду на ко́ника по̂́ду до Ямбора! Ир. порів. висше пісню з І.

*

Ма́нко моя́ стара́ не журй ся за ня,
До́ста тоты́ жу̑рять, де дві в'є́нно сто́ять. Ир.

*

Ой на горі на страпа́тї(й), не вір дьівцьі ги соба́цьі,
Ой бо дьівка па́на звела́, не лем мене́ сирохмана́. Ир.

*

Всьі ся хло́пцьі поженйли, лем я обста́у̑
Де дві, де три невісточькы́ та і я та́м.
Не журіть ся невісто́чькы за ме́не,
Най ся же́нять, най (няй) оддау̑ть всьі дьівкы́ про ме́не. Ир.

*

Кедь бысь не пиу̑, мене́ не биу̑, я́бы-м тебе́ все любйла,
Я бы-м твоїі ку̑черикы все д горі носйла. Ир.

*

У гуса́рі не пӧде́ме, женйти ся не буде́ме,
До́кедь бу̑де по дьівчйньі ме́жи нйми пробу̑деме. Ир.

*

Коло́нньі ся зеленьіуть, наші хло́пцьі машеру̑уть,
Машеру̑уть в день і в ночй, будь йім Бо́же на помо́чи! Ир.

*

Горі село́м іду̑, за мноу̑ ся білыє,
Тко ся на ня се́рдить, та най іздуріє!
Ко ся на ня се́рдить, не бу̑ду мирйти,
Прийде чорт іс пе́кла, бу̑де го морйти. Ир.

*

Не дай Бо́же, о́бым умер, най запла́чу ко́му-м до́ужен:
Кому̑ грӧш, кому̑ два́, сво́йїй мйлӧй пӧу̑тора́. Ир.

*

Ой над водо́у̑ ве́рба, корінья́ в долйну,
Вчінйлась ми мйла, за тобо́у̑ загы́ну,
Росчйнь ми миле́нька, я тобі запла́чу,
Най я свої ночи за тобо́у̑ не тра́чу. Ир.

*

Іду̑, іду̑, ітй му̑шу, спалйла ми к...а ду̑шу,
Ой не огньо́м, а́ни свічкоу̑, лише́ своїім білым лйчьком. Ир.

*

Ей гой лельія, ей гой лельі́я, де ты бу̑деш файна дьівко як і я?
Іди, иди! обы́сь не стау̑, колйсь мене́ счалувйу̑.
Ой ти о́чи чо́рні ма́ла, счалова́ти добрі зна́ла! Ир.

*

Пробувáла мене́ вúла, цы быў был йü за фраíра.
Ой так мене́ пробувáла, штыры нóчи зо мноў спáла.
Ще казáла, бýде спáти, бы никóму не казáти.
Ой пантлúчькы не помóгуть,
Як ей лúчько рáмы змóгуть! Ир.

*

Чéрез гóру гусáк летыíў, — е-я-гой!
Не єдéн мя руснáк хотыíў, — е-я-гой!
А я його́ не хотыíла, — „
Бо вöн чьóрный, а я бíла, — „
Бо вöн чьóрный я́ко кáвка, — „
А я бíла я́ко фя́лка, — „
Бо вöн чьорный я́ко терниць,— „
А я бíла як папíриць. — „ Ир.

*

Над водóў, над водóў, качькы́ гныíзда вúли,
Лю́дям не пó дяцы, ож ми ся любúли.
Лю́дям не пó дяцы, а паскýды крúвда,
Я паскýду не любúла і не бýду ныґда. Ир.

*

Над водóў, над водóў два прýтыкы вьють ся,
Надо мноў, молодóў два леґіныі бють ся.
Бúйте ся, не бúйте, я вáша не бýду,
Іва́нкови-м рýчьку далá, Івáнкова бýду. Ир.

*

Співáйте горя́не тай я бýду в вáми
Най нам ся не вáлят бідá пуд ногáми. Ир.

*

Дывочкы́-сестрúцы прохóдять мяснúцы!
Най ідýть як водá, я дывка молодá. Ир.

*

Сидúть Юра кóло мýра, а я кóло ньóго,
Якы́й сесé Юрко фáйный, пöшлá был за ньóго. Ир.

*

Пöдý в Тýрку, продáм курку та засяду пúти,
Повім ґаздыі, лúшка зйíла, не бýде мя бúти. Ир.

*

На попóвö(й) загорóдыі, на дякóвö стéрни
Не ведú мя сюдá-тудá, такы́ туй мя звéрни. Ир.

*

Горы гу́чать, вітру не́ є, пошо́ў милый, домі не́ є,
Ой най іде́, куды́ пошо́ў, кобы́ здоро́в домо̂в прийшо́ў.

*

Пошо́ў, пошо́ў, не ве́рне ся, моє се́рце пере́рве ся
Перерва́ло бы ся йо́го, ай не мо́є че́рез ньо́го! Ир.

*

Ой Марійко-сырійко! сырі о́чи ма́єш,
Не позирай на мя, жалю́ ми завда́єш. Ир.

*

Жа́лы мо́йі, жа́лы бу́дьте ми на ма́лы,
Як тота́ роси́ця на зеле́но̂(й) траві Ир.

*

Трави́ця зеле́на, цы вжесь покоше́на
Дывчи́но молода́ цы вжесь заруче́на?
Фрайірка-сь ми была, жона́ ми не бу́деш
Через чюжі ро́ты за ме́не не по̂деш. Ир.

*

Розохо́дять ся на світы вінча́ні, боже́ні,
Не обы́ мы ся розо́шли сло́вом нарече́ні. Ир.

*

Пий по́йташ (бра́те) пале́нку, люблю ти фрайірку,
Пи́йме йі на двоє́, лю́бме йі обо́є! Ир.

*

Не я сам, не я сам — д' миле́нько̂(й) ходи́ли,
Ходи́ли пойта́ші на мо́йі рова́ши. Ир.

*

Іщи раз, іщи раз по́йдзем дывча́ до вас,
Кедь ми тя не даду́ть, та дам ся звербуваң.

*

Вербу́ють ся хло́пцы по над зеле́ный гат (гай),
І мы ся звербу́йме сво́йй мило̂ на жаль.
Сво́йй мило̂ на жаль, ма́тери на вдя́ку,
Що за мя убра́ла біду ледаяку. Ир.

*

Коли́-м ішо́ў сно́чи по̂зно із Тарны
Загуби́ў єм пудко̂во́чьку із ба́рны.
Не жаль мены за пудко̂вкоў, що-м згуби́ў,
Ай жаль мены за дывчи́ноў, що-м люби́ў.

Прибю на тя пôдковôчьку з оцéли,
Бы дзвенила до милойі постéли. Ир.

*

Кáжуть люде день білый, а ще кýры не піли,
Уйди, ўйди молодá дьівчйно, поговорй зо мнóю!
Почекáй годину єдну, почекáй другўю,
Зáкы свóйü старô мáмцьі вечéрю зготóвлю.
Добрі тобі, ай добрі у світлйци сидячи,
Ай бо меньі молодóму на морóзьі стóячи,
На морóзьі стóячи, кóнов з мéдом дéржачи.
Вітер віє, дóлы замітáє,
Кóнов з мéдом д рўчкам примерзáє
Чéрез тéбе сéрце моє!
Ай тко тебé тай просйў,
Бы ты до нас мед носйў?
Є у нас медóк солодьісший,
Є у мéне дрўгый молодьісший —
Несй собі до другóйі!
Ай небóго Ганцюшо,
Уважáй, уважáй на дўшу.
Яка нôчька темнá, невинная, (невиднáя) —
Я до тéбе ітй мўшу! Ир.

*

На горі зелéна быль, цы-сь вже за мя милый забыўў?
Я не за забыў, лем думáву (думáўу), кедь я до тя прийтй мáву (маўу).
Цы в день, цы в нôчи, колй бўдеш мила мôчи? Ир.

*

Не буду ся женити, такóй бўдў ходити,
Сюды-тудŷ горáми за чюжими жонáми. Ир.

*

На Лозяньскô горі девôнкы задзвеньіли,
Могó миленького у кайдáны ймили.
На горі ой ймили, в долйньі звязáли,
Білéну сорóчьку на нйм розôрвáли.
Ой далй му три сріберні турéцькі,
Обы собі купйў чôботы ньімецькі,
Далй йомў і на шаркантьóви,*)
Обы подзвенйў дольі Кошицями. Ир.

*

*) шаркань тôв — остріг, Sporn, calcar.

Кошицьі, Кошицьі той великый варош —
Паде хлоп до хлопа, як уд косы трава. Ир.

*

Травиця зелена цы вжесь покошена,
Молода дьівчина цы вжесь заручена?

*

Заручиў дьівчину молодый леґіниць,
Што йому на ручьцьі сріберный перстініць
Сріберный перстьініць з сьіма камінцями,
Узяў го Василько, пошоў за вовцями.
Василько ся утопиў, шириночька плавле,
Ходить мила по над берег, білі ручькы ламле. Ир.

*

Йончі, Йончі, білый Йончі,
Щось наробиў нашо Анцьі?
Наша Анця така хвора,
Повезли йі до докторя.
Даў йй доктор такой масти,
Що (што) ульічить Анцьі кости. Ир.

*

Серед села корчьма нова,
Пие у нй моя мила,
Ой най пие, здрава буде,
А на осьінь моя буде. Ир.

*

Ой гадаў я мамьо люба, кой ся позоряло,
Што поде́ме красным польом гет там до Дунаю. Ир.

*

Як я буду зКіводору (Тьіводору) ступати
Та дам собі красный листок писати,
Ой дам листок у Зарічу читати,
Кой мя мауть до Иршавы чекати. Ир.

*

Пошоў милый, пошоў темными зорями,
Даваў собі світить (свіциц) трьома калинками.
Я му не світила, лем една калинка —
Бо я му не была, лем за рок фрайірка. Ир.

*

Любиў ем тя дьівко за чотыры рочькы,
Я тебе не любиў, лем твоіі дудочькы,

Як ты я́ла дьівко дудкы́ не дава́ти,
Най тя дьівко любить оти́ць, твоя́ ма́ти. Ир.

*

Всьі ся хло́пцьі же́нять, бо ся во́йны бо́ять —
А я небора́чьок, гото́вый воя́чьок.
Ой не бу́ду дьівчино́чьку люби́ти,
Бо я іду чьорный ча́ков носи́ти,
Чьо́рный ча́ков та сабли́чьку на пле́чи,
Не єдна́ біла дьівка запла́че. Ир.

*

Руба́й ду́ба, най ся ко́ле
Най ся Ма́рін чо́бо̂т по́ре,
Най ся по́ре, я зашию,
Та ще біду пережию. Ир.

*

До́ста ти ся мо́я ми́ла повело́,
Продава́лась палено́чьку і вино́,
Як єсь взя́ла роспуща́ти із водо́ў,
Запали́ли жо́ўту ко́рчьму над тобо́ў! Ир.

*

Черле́на в ме́не ша́почька, ногави́цьі си́ньі,
Так на ме́не дьівкы́ ли́пнуть, як на го̂вно́ сви́ньі. Ду.

*

Не стуй пуд во̂кно́м, не махай рукаво́м,
Бо як ма́мка одыйде́, я пу́йду до тебе́. Ду.

*

Ой Марійко, біла дьівко, сьіда́й коло ме́не,
Тай най ви́джу іс кым си́джу, цы любиш ты ме́не?
Ой ду-ду́ну! ду́ну-ду́ну! роби́ти не бу́ду
Ко́бым ма́ло май вели́кый, жени́ти ся буду! Ду.

*

Через річе́ньку, че́рез боло́то
Пода́й ру́ченьку моє́ зо́лото.
Пода́й ру́ченьку, пода́й другу́ю,
Пода́й ли́ченько най поцьілюю. Ду.

*

Ой у́йду я на у́лицю, та ста́ну, та ста́ну,
Єдна́ ми́ла несе́ книші́, а дру́га смета́ну.
Ой у́йду я на у́лицю тай ста́ну на бо́чьку,
Єдна́ ми́ла несе́ ґатьі, а дру́га соро́чьку. Ду.

*

Уйшли в поле косарі, косит траву на зорі,
Єй люті то косарі бо вни рано начали,
Хоть вни рано начали, не богато утяли. Ду.

*

На зеленой заріночьку
Пили хлопцы зорілочьку,
Єдні пили, другы грали,
Третьі дьівкы обнимали. Ду.

*

Не спи дьівко пуд облочком,
Бо вже тємна, тємна нӧчка
І най ти дам шириночьку
Та пообтирай вочька.

Що бым йіх обтирала,
Ще плакати буду,
Самой мя сєрце болить:
Я-ж твоя не буду. Ду.

*

Шуміла дуброва, кой ся розвивала,
Плакала дьівчина, кой ся уддавала.
Не шуми дуброво тай не розвивай ся,
Не плачь дьівчино тай не уддавай ся! Ду.

*

Плачте вочка, плачте, шуґа не всыхайте
Когосьте любили, того не лишайте. Ду.

*

Мамко моя Суханьова,
Штось ми хлопця одобрала?
Хлопця гонна (годна) ги лельію,
Чісареви компаньію. Ду.

*

Днесь єм ту, днесь єм ту, завтра повандруу,
Дай ми мила личко, най тя поцьілуу.
Най тя поцьілуу, в личько тай і в душу,
Бо я через тебе погынути мушу. Ду.

*

Чісарю, королю, що ты нас вербуєш,
Малу наш крайіну, чим нас ізгодуєш?
Не бойте ся хлопцьі чісарського роду,
Сьіють вам пшеничьку, коло Білограду. Ду.

*

Ой Білоград, ой Білоград война на тя стоіть
Ой не єдну мамку головка заболить. Ду.

*

Касáрня, касáрня, бодáйсь ізгоріла!
Не єдного хлóпця голóвка збольіла. Ду.

*

Івáнку, вояку, повідж ми на вдяку!
Олёнко угóрко упáла-сь ми в óко. Ду.

*

Жаль бы тебé дьівко пóбиў!
Любиў я тя за рік, за два,
Нитко не знаў, но ты та я,
А на трéтьій поступило,
Яло знáти вшытко село. Ду.

*

Сьіли хлóпцьі у шорнéты
Ньікому йіх ўкупити,
Єднó дьівча такé было,
Хлóпцьі с кóрчьмы укупило. Ду.

*

Ке-б была-сь ня мáмко в кýпели зальляла,
Я бы былá свою дóлю с царьóм не міняла! Ду.

*

Кой ня мáмка уддавáла,
Велику ми часть давáла:
Єднý козý, ковéл сьіна —
До полýдни козá зьзьіла. Ду.

*

Ростé вербá над водóю, що я йі садила,
Не є тóго тай не бýде, що я го любила!
Бо когó я дýже люблю, тот ми за плечима —
А кого я ненáвиджу, тот ми пред очима. Гр. (гл. стор. 161.).

*

Кудá хóджу, хóджу, кóрчьму не минáу,
Дай жидко пáленкы, най ся напивáу! Гр.

*

Пóмрем пáйташ, пóмрем, бýдзем в грóбі лéжац,
Мóжеш про ня пáйташ по ярочьку бігац. Гр.

*

На горí, на горí совá огéнь крéше,
Тотó пес, не леґінь, що за дьівкы брéше. Гр.

*

Пла́вле кача́, пла́вле, са́мо собі ра́пче,
Ма́мка ня втопи́ла, тепе́рь за мноў пла́че.
Не плач ма́мко, не плач, бо вже тепе́рь го́ды,
Бо есь ня втопи́ла в каламу́тной воды. Гр.

*

Цы ко̂нь чорногры́вый, цы я несчасли́вый,
Цы тота́ дывчи́на с чо́рными очи́ма? Гр.

*

Поби́ли, поби́ли го́луба си́вого,
Меныі ся так ви́дить, ож мо́го ми́лого.
Ож його́ поби́ла, бо вна його́ ми́ла,
Буде на недыілю кошу́лиця бі́ла. Гр.

*

Гайо̂м зелене́нькым вода́ тече,
На я́ворі сова́ ріща мече.
Там дывчи́на бі́ла віно́чок ізви́ла
З бервіно́чьку.
Слезкы́ пролива́ла, кой го ви́ла,
Вы́дтий го у Дуна́й упусти́ла.
Плыни́ ты віно́чьку, кра́сный бервіно́чьку
За миле́нькым.
Ей га́ю мо̂й те́мный, зелене́нькый,
Скажи́ меныі пра́вду, де миле́нькый?
Цы го десь взя́ли, цы го поруба́ли
У нево́лы? Гр.

*

Пла́чте во̂чка, пла́чте, шу́га не всыха́йте,
Кого́-сьте любили, тепе́рь полиша́йте. Гр.

*

Люби́ла-м тай бу́ду бі́лого баро́на,
Бы-м із ним ходи́ла с Пешту до Буди́на (Будима). Гр.

*

Кому́ ми́ла, кому́ кошули́чьку ши́еш?
Тобі ми́лый, тобі, бо в во́йночьку ідеш.
Не ший ей, не ший тонкы́ми нитка́ми,
Ой не прилива́й ей дро̂бны́ми слезка́ми! Гр.

*

Кіряў ґазда́ ґазды́ню по-за хы́жу за ды́ню:
Ей гой ґа́здо пока́йме ся, ідыім домо̂ пора́дьме ся,
Што́бы пропити!

Пропиў ґаздá когутá, жонá квóчьку, кўрята:
Ей гой ґáздо і пр.
Пропиў ґаздá гусакá, жонá гўску, гўсята
Ей гой ґáздо і пр.
Пропиў ґаздá пулякá, жонá пўльку, пўльчата:
Ей гой ґáздо і пр.
Пропиў ґаздá сивўлю, жонá з сéбе кошўлю,
Ей гой ґáздо і пр.
Пропиў ґаздá ґелéту, жонá кочáрьгу, лопáту —
Ей гой ґáздо покáйме ся, ідьім домô порáдьме ся:
ньішто пропúти! Гр.

*

Не бўду, не бўду з борóзд вóду пúти,
Мўсиш ми миленькый з Дунáя носúти.

*

Дунáю глубóкый то тихéнько плынéш,
Мóлодости мóя то марнéнько ідéш! Гр.

*

Мúла мóя чорнобрыва, не рубáй ты сама дрыва
Ай ўнеси гáльбу винá порубáуть хлóпцьі дрыва,
Ай ўнеси зорíлочькы, узбирáуть і трíсочькы. Гр.

*

Качáли ся вóзы з горы, на долúны стáли,
Любúли ся чóрні óчи, тепéрь перестáли —
Любúли ся, кохáли ся, мáмка йіх не знáла,
Розôйшлú ся, розтеклú ся, як чорнéнька хмáра. Гр.

*

Плáвле кáча по нирéви, дай ня Бóже Василéви,
Васúль не мôй ей гой! я не його, тай не стою коло ньóго ей гой! Гр.

*

Пôдéме в катўны, стáнеме панáми,
Не еднá дывчúна поплáче за нáми. Гр.

*

У Зарíцькô ріцьі колóпньі ся мóчать,
Гребляньскі леґіньі на мéне ся бóчать.
Най онú ся бóчать, я ся про ньі зайду,
Я собі фрайíра в Дебрецúньі найду. Гр.

*

Бўду, де бўду, на Грéбли не бўду,
Гребляньскі леґіньі любúти не бўду!
Гребляньскі леґіньі на рам ґáтьі нóсять,
Як прийде собóта, жидôм вóду нóсять. Гр.

*

Не плач біла дьівко, бо вже тёмна нӧчька,
Дам ти ширинӧчьку, та пообтирай вӧчька.
Не обьім йіх втирала, ще плакати буду,
Самӧе ми сёрце плаче, ож твӧя не буду.
Ож не будеш мӧя, будеш ты браткӧва
Та ш'е будеш у родиньі фрайірӧчька мӧя! Гр.

*

Над Унґвароm чьорна хмара бурить ся,
Прийшӧу до мя білый шугай, журить ся.
Не журú ся білый шугай, умый ся,
На клинӧчьку білый ручьник утрú ся,
На стӧлику качатина печёна,
За стӧликом паленочька межёна.
У коморі постілочька встелёна.
Лежúть на нӥ біла дьівка вблечёна
Цы не будеш біла дьівко банувáц,
Як я буду тоту пӧстыіль бантувáц (кúвац).
Ой не буду білий шугай, не буду,
Накой уйду за ворӧта, забуду. Гр.

*

По румену хӧджу, румён толӧчу
Не дай мене мамко, за когӧ не хӧчу!
Далá мене мамка, за кӧго хотьіла,
Обвúвать ся батуг вкӧло мӧго тьіла.
Батуг ся обвúвать, паличька пукӧче, (тріскӧче)
Цы тобі ся мамко плакати не хӧче? Гр.

*

Не ходúти было млынарськым потӧком,
Не держати было фрайіра пуд бӧком!
Ай ходúти было попуд сад саджёный,
Сокотúти было свӧй вінӧк зелёный! Гр.

*

Ай вінку, мӧй вінку, зелёный бервінку,
Ай бодáй ты ісох на свӧйім корінку. Гр.

*

Побивáй, побивáй боднарӧчьку бӧчьку
І тоту на винӧ тай на паленӧчьку. Вл.

*

Мúла моя матка е ми на тя гадка:
Любúти тя лажу, лиш ти нич не кажу. Вл.

*

Чьóрна гóра не курú ся, мóя мúла не журú ся,
Най ся жýрить Буковúна, бо йде нá ню твéрда вúна. Вл.

*

Бóже, Бóже що чыинити,
Ширóкый сьвіт ныі́де жити,
Ей ширóкый, ей окóло —
Ныі́де жити: не є с чьóго! Вл.

Кобы́ мены́ бáнда гýла,
Взяў бы мене любый Дюла,
Любый Дюла, великый пан,
Повйв бы ня в далéкый край. Вл.

* *

Пили хлóпцы, пили, онь кóрчьма дрыжáла,
Май парáнна дьівка пуд кóрчмоў стоя́ла.
Не стой дьівко, не стой, а іди до дóму,
Най тя мáти счéше та прийдем потóму. Вл.

*

Мúла мóя милýем тя,
Дýмаш собі, ожь ф҃ьмем тя,
Ож (ожь) тя óзьмем, бýдем тя биц
Кед не бýдеш дóбре робиц. Вл.

Дóбрі тóму Пан Бöг дає,
Што на горі кóшар мае,
На долúны колибóчьку,
Сéред селá фрайірóчьку. Вл.

* *

Ярýга, ярýга на долúны дрýга,
А то ня вбрехáла бідá недолýга!
Кобы ня врбехáла ґаздо̂вска дьітúна,
А то ня вбрехáла койдóська*) тайстрúна. Вл.

*

Бóже, Бóже в высокóсти
Перервáў єсь дві любóсти!

Дві любóсти, дві сéрденька
Любúли ся од мáленька. —

*

Гóсподи Бóже! змúлуй ся над нáми!
Не дай погынýти мéжи ворогáми. Вл.

*

У кіш-кéрты шалáта, крáсна дьівка богáта,
Іщи крáсша худóбна óчи чóрні, подóба. Вл.

*

У кіш-кéрты бурянéць, за дві дýдкы леґінéць
А за пятку дьівчúна с чóрными очúма. ВШ.

*

І шумúть і гучúть, дрöбный дóжджик падé**)
А тко менé молодý до домóньку поведé?
Обобрáў ся козачьóк на солóдкöм медý
Гуля́й, гуля́й чорнобрывка, я тя домо̂в поведý.

---

*) кóйдош = жебрак, magy. koldus.

**) Звісна пісня: І шумúт і гудúт, дрібний дóщик ідé і пр.

Не веди ты мене́, ой прошу́ я тебе́,
Бо я злого му́жа ма́ю, бу́де би́ти мене́. ВШ.

*

Се́ред села́ на у́лици сиди́ть когу́т на ку́рици,
А на горі старі люде, як досу́дять, так най бу́де. ВШ.

*

Се́ред села́ ко́рчьма нова́, пие у нӥ моя мила,
Хо́че на ня поклони́ти, не зна́у йӥ(в) што купи́ти,
Купи́у бым йӥ(в) чо́рный віґа́н (сукма́н),
Зна́уть лю́де, ож я не пан —
Ай куплю́ йӥ(в) чоботя́та
За три срібні золотя́та! ВШ.

*

Ой летыіло по́тя, сыіло на драпа́чьку,
Купова́ла дыівка леґіне́ви па́чьку.
Хоть купу́й, не купу́й, кури́ти не бу́ду —
Я тебе́ дыівко люби́ти не бу́ду. ВШ.

*

На горі драба́чька, сиди́ть на нӥ ма́чька,
Мене́ хло́пцыі лю́блять, хоть ем не бога́чька. ВШ.

*

Дала́ меныі ма́мка коро́ву на мою́ бідну го́лову,
Пӧгна́ла я коро́ву в дубро́ву сама́-м ся верну́ла до до́му.
А коро́ву во́уцы зьзыіли, мене́ до́ма хло́пцыі вбсыіли.
Кобы́ тоти во́уцы здоро́ви, що ми взяли́ журу́ з головы,
Кобы́ моя́ ма́мка здоро́ва, бу́де в ме́не дру́га коро́ва! ВШ.

*

Ой вӧвча́рю, синета́рю, покы́нь вӧвцыі пасти!
Хоть покы́ню, не покы́ню — навчи́у ем ся кра́сти!
Ай укра́у ем два бара́нкы а тре́тю ягни́цю,
Бо вже меныі збудова́ли в Сиго́тыі темни́цю! ВШ.

*

Співа́й до́нько! — Бу́ду ма́мко! бы ся го́ры розлыіга́ли,
Абы́ тоты́ почюва́ли, що із во́лкы ночюва́ли. ВШ.

*

Упа́ло я́бличько с то́го п а д а м е́ н т у,
Верни́ ся мӧй сы́ну с то́го реґіме́нту!
Не ве́рну ся моя́ ма́мко се́го ро́чьку зеле́ного,
С то́го кра́ю дале́кого! ВШ.

*

Бідна моя́ голо́вочька, що-сь ми наробила,
Полюби́ла-сь вӧвча́рика за гру́дочьку сыра.

Як вôвчаря́ не люби́ти: у вôвчаря́ вôвцы̂,
У вôвчаря́ за ременьо́м бі́лі сорокôвцы̂. ВШ.

*

Шли дыівча́та, як паньча́та, спе́ред па́на ішли́,
Та на сво́йіх головочьках кра́сні ві́нкы несли́,
Терези́на небози́на май із за́ду ішла́,
І на своі́й головочьцы̂ пышный чепа́к несла́.
Ой іми́ли Терези́ну попуд бі́лі бо́кы,
Та понесли́ Терези́ну у Дуна́й глубо́кый.
Терези́на небози́на тричи у́плавала.
І на сво́ю паны-ма́мку жалôсно кликала:
Ма́мко мо́я старе́нькая! ма́еш дыіво́к сыім,
Не пуща́й йіх на вечі́ркы, бу́де до́ля всыім!
Ма́мко мо́я старе́нькая! ма́еш дыіво́к пять,
Не пуща́й йіх на вечі́ркы: неха́й до́ма сплять!
Ма́мко мо́я старе́нькая, ма́еш дыівкы дві,
Не дава́й йім распу́сточьку, я́к-есь дала́ мны̂! ВШ.

*

Єй чіса́ре-коро́лю пусти́ мя на во́лю,
Пусти́ до каса́рны̂ ста́ру ма́мку мо́ю!
Кой ма́мка зайшла́, нара́з запла́кала:
Ей, де тоты кучéрикы, што я йіх коха́ла! ВШ.

*

Ще было́ вôвча́рити тай не женити́ ся,
З высо́койі полони́ны в село́ дивити́ ся! ВШ.

*

Хо́дять ко́зы попуд лôзы, а вôвцы̂ лавка́ми,
Ей, хоть якы́й шантале́ба — та все за дыівка́ми! ВШ.

*

Ей, вöвцы́ мойі́ си́ві, а ко́зы цану́ры,
Тко вас буде па́сти, як пôду в кату́ны?
Ей бу́де вас па́сти пища́лочька гла́сна,
Ей бу́де вас оберта́ти фрайі́рочька на́ська. ВШ.

*

Подума́ю, подума́ю, так собі дума́ю:
Не є такы́х співано́чьок, як у ру́ськôм кра́ю.
Ей не є то в усыі́м сві́ты̂, як ру́ська крайі́на,
Там співа́е коло ни́вкы ка́ждая дыівчи́на! ВШ.

*

Ой Марі́йко чіча́на, пасу́лька ты не рва́на*)
Ож не рва́на, най стойі́ть, мене́ ду́шка не боли́ть! ВШ.

*

*) чіча́на = красна мов лялька; пасу́лька = фасо́лька; пасу́лька не рва́на то значить: virgo intacta.

Єй стояла біла дьівка на ріцьі,
Купувала білыи хлопцяи косицьі —
Єй на што йіх біла дьівко купуєш,
Кой не знаєш, кого собі любуєш? ВШ.

*

Доле-ж моя доле, ты несеренчлива:
У худобнойі матери сина-м полюбила!
У худобнойі матери, худобного вôтця,
Коли собі погадау, кров ми цяпле с серця! ВШ.

*

Єй родиннице моя тай родичі мойі,
Цы не жаль вам буде зріти на боканьчі мойі,
Боканьчі, боканьчі, іще с пудкôвками,
Будете дзвеніти долô Кошицями! ВШ.

*

Мене мати породила, поклала пуд вôльху;
Рости сыне дорогенькый, не скопили дьівку!
Ой я маику та не слухаў, скопилиў дьівчину,
А сам взяў ся, закосичиў зеленоў сашиноў! ВШ.

*

Ой Марійко чорноока, усунь ми ся іспуд бока,
Бо вже меньі не до тебе, коня ведуть черев тебе. ВШ.

*

Ой Марійко, біла ружа, не треба ти было мужа,
Ей ни мужа, ни фрайіра, бо ты дьівка справедлива. ВШ.

*

Ой Іванку, білый квітку, не є тобі пары в світку,
Кеби тобі пара была, я бы-м тебе не любила. ВШ.

*

Другы любить, мене не хце, перерве ся моє серце!
Перервало бы ся його, а не моє черев нього! ВШ.

*

Ой дьівчино молода, повіж меньі, де вода?
Ей там вода студена, де вербиця зелена. ВШ.

*

Ей дьівчино молода! спарила-сь ми душу,
Хоть і нôчька дуже темна, пôти до тя мушу. ВШ.

*

Черев Дунай, черев Тису ступай мила, бо тя лишу!
Не лиши мя, бôй ся Бога, бо я с тобоў іти годна Коп.

Miscellanea.

Володимир Ястребов.

(Некрольоґ)[1]).

Ще 21 грудня минулого року скінчив житє своє Володимир Миколаєвич Ястребов, а і досї незмінно згадують його всї більш меньш знайомі з ним з великим болем в серцї, з великою тугою. Не зовсїм звичайним чоловіком був він, чимало добра лишив він по собі.

Він не був Українцем з роду. Його батько Великоросиянин був сьвященником в Тамбовській ґубернії. Учив ся Ястребов в ґімназиї теж не тутешнїй, а в Саратові і на решті, скінчивши її, переїхав в наш край в Одесу на історичний факультет в унїверситетї. Саме, як він збирав ся їхати в одеський унїверситет і прийшов повідати про се до двох своїх учителїв по історії і по словесности, сї учителї дуже зрадїли і сказали Ястребову: „в Одесї Григорович". Звістний славіст був відомий по всїй Росиї і мав великий вплив на всїх осьвічених людей. Учителї Ястребова були слухачами Григоровича в Казанському унїверситетї.

Не мало користи прийняв від него і Ястребов, поступивши на історичний факультет одеського унїверситету. Між иньшим він навчив ся від його добре приглядати до етнольоґічних прикмет і бути прихильним і толєрантним до кождої нациї. Кинутий після унїверситету в Єлисавет в реальну школу, він зараз же пізнав осібний склад нашого народу та почав його студиювати як цїнну вариянцию в великій словяньскій родинї народів.

---

[1]) Сей некрольоґ, споряджений близшим земляком небіжчика, подаємо на доповнене короткої посмертної згадки в XXVII т. *Ред.*

В сьому він був правдивим учеником незабутнього В. І. Григоровича цілі 17 років, поки був учителем і поки не захорував.

Зробивши ся учителем історії реальної школи не державної, а громадської, земської, Ястребов дуже пильнував своїх учительських обовязків. Його виклади, кажуть, були тодї дуже інтересні. Але нарештї земська реальна школа підпала під урядовий догляд і стала державною, з тими порядками, які звичайно істнують тепер в державних школах в Росиї. Зараз заведений був осібний доґляд за учениками, почали посилати класних наставників (господарів кляс) на кватирі учеників додивляти ся, чи не читають вони якої небудь не рекомендованої висшим начальством книжки, чи не мають у себе дома якої небудь зброї, чи не пристають до якого небудь тайного товариства. Богато подібних, дуже мало розумних вигадок почало ся тодї і в єлисаветській школї. Нарештї почав ся й заведений по всїх усюдах в Росиї догляд за учителем історії. Він не мав права багато оповідати ученикам свого власного на лекциях історії, а повинен був тілько розʼясняти те, що надруковано в урядовому учебнику, не додаючи від себе майже нї одного слова. Дуже стурбований був такими порядками бідний Володимир Миколаєвич. Він по старому дуже горяче приймав інтереси своєї школи, але не бачучи більше попиту на правдиву учительську силу, нарештї почав шукати иньшої дороги для своєї улюбленої працї.

Сею дорогою задля його стала історична, археольоґічна і етноґрафічна лїтература. По археольоґії звістна його робота „О Лядинскомъ и Томниковскомъ могильникахъ Тамбовской губерніи“, видана петербурською археольоґічною комісиєю в 1893 роцї з численними ілюстрациями. Дуже значна також робота його „Опытъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губерніи“, що була надрукована в XVII томі „Записокъ Одесскаго Общества Исторіи и Древностей“ 1894, і окремою відбиткою. Ся книжка складена почасти по друкованим вже материялам, по части на основі відомостей, що подали автору 56 кореспондентів з сільської інтеліґенциї, або власних, здобутих автором. Материял розділений по селам і повітам в азбучнім порядку. Се справжня інформацийна книжка для кождого археольоґа Херсонщини. Крім того дав він кілька дрібнїйших археольоґічних робіт у „Київській Старинї“, наприклад статя про Херсонес Тавричеський (1883,

кн. 5), в „Археологическихъ Извѣстіях и Замѣткахъ“ 1894 р. N 5 „Поѣздка на островъ Каменоватый на Днѣпрѣ“ [В наших Записках т. VII подав він широку й дуже цінну критику монументального видання Бобрінского Курганы м. Смѣлы. *Ред.*].

Далї дуже цікаві його роботи етноґрафічні. Він запримітив, що Херсонська ґубернїя має дуже ріжний етноґрафічний склад людности. Більшість людности — Українцї, але поруч з ними живуть і Білорусини і Великоросияне і Молдаване і Німцї і Поляки і Жиди і Греки і Болгаре, зібравши ся сюди з давньої України — Київщини, і з Слобідської України — Харківщини, і з Великоросиї, з Прусиї і з Віртемберга, і з острова Даґо, і з Туреччини, і з Македонії, і з Руминії. Деякі з сих народів прихиляють ся до Українців, приймають їх мову, от як Молдаване, Болгари, почасти Поляки з Галичини і з нашої правобічної України, иньші — як Німцї, Жиди держать ся своєї народности, одначе всї балакають по українськи, і ся українська мова стала межинародньою мовою, як татарська мова на Кавказї; ся мішанина народів має вплив на народню пісню, на народні казки. В 1893 року надрукував Ястребов книжку „Малорусскія прозвища Херсонской губерніи“. Тут переказано їм 400 призвищ і пояснено, відки вони з'явили ся і які мають звязки з житєм сїльського люду, які прикмети означують і т. и. В 1894 р. надрукував він „Матеріалы по этнографіи Новороссійскаго края“; тут описує автор з початку забобони і обряди, а далї подає ріжні леґенди, казки і т. и. В „Revue des Traditions populaires“, а опісля і в Київській Старинї подав він статю під заголовком „Pains de noces rituels en Ukraine“; тут описано короваї, що звичайно вживають ся на весїлях у Київщинї, на Подїлю та Херсонщинї. Статя О союзахъ неженатой молодежи в К. Старинї описує парубоцькі й дївоцькі громади полудневої України.

Зложив ще Ястребов невеличкий кабінет перед'історичних старинностей, здобутих при власних роскопках, і колекцию крашанок, про котрі він писав в материялах по етноґрафії новоросийського краю (ст. 29); сї колекциї містять ся в елисаветській реальній школї.

Ястребов дуже ще цікавив ся осьвітою простого люду. Він сам надрукував книжочку про дитячі роки Петра I і мав чималий удїл в народнїх читальнях, що були заведені при нїм в Єлисаветї. Він навіть був першим орґанїзатором читалень і вів в них перед. Дуже жваво він брав ся за научене деяких людей

з народа на учителїв; одного такого, д. Морова, він сам приготовав до екзамiну.

Таким робом Ястребов з'являє ся таким робітником, яким мав його собі в ідеалї Віктор Іванович Григорович. Він робив у глухім кутї для науки, для народнього самопізнаня і просьвіти, хоч, звістно, робити в маленькому містї далеко важче, ніж у великому, де є поміч від осьвічених людей. Та нарештї його нервова натура не витримала всего тягару роботи і прикрих обставин. Кажуть, в родинї його був нахил до психічних хороб, бо батько його вмер від такої хороби; Владимир Миколаєвич від довшого часу почав слабнути на нерви і нарештї збожеволїв і за не довгий час умер. Не мало причинили ся до сего дуже великі моральнї неприємности по службі. За рік до його смерти почали в ґазетах нападати на хабарництво деяких учителїв реальної школи, звістно виключаючи з хабарників Ястребова і ще д. Блїзнїна; Ястребов признавав, здаєть ся, сї напади справедливими і не рідко приходив до дому зі школи після розмов у сїй справі з слїзми на очах. Сильно підірвала його здоровлє і смерть від скарлятини двох дїтей його. Але при всім тім він щиро робив далї на родинній ниві. Скінчив він житє своє на 44 роцї. Вічна-ж память незабутньому, роботящому, талановитому діячу.

Л. Ч.

В. Васїлевский.

(Некрольоґ).

Між численними стратами, які понесла останнїми місяцями росийська академія наук, мабуть найбільше болючою для неї буде смерть професора петербурского унїверситета Василя Васїлевского, що умер отсе, на 62 роцї житя. Покійник належав до найвизначнїйших сучасних византистів, і йому головно завдячує своє істнованє школа росийських византистів, що займає поважне місце в науцї. Головно займав ся він русько-византийськими відносинами й питаннями з часів давньої Руської держави, тому його працї і в нашій науцї мали важне значіннє. Головними з них були: Византія и Печенѣги, 1872, Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Костантинополѣ XI и XII вѣкахъ (1874—5), Русско-византійскіе отрывки I—VIII (1875—8), Русско-византійскія изслѣдованія (1893). Працї його визначають

ся великою ерудициєю, зачерпненою не тільки з виданих материялів, але й із архивних дослїдів, самостійністю гадки, сьміливістю здогадів і виводів, часом досить гіпотетичних, але часто дуже щасливих і бистрих; його недавні дослїди над сурозькою й амастридською леґендами дали незвичайно цїнний вклад в історию початків Руської держави. На жаль, його розвідки, переважно друковані в Журналї мінїстерства народного просвѣщенія (редактором його він був кілька років, і окрім того редаґував засновану з його інициятиви часопись Византійскій временникъ), не виходили осібно, або виходили в дуже малім числї відбиток і стали малоприступні; петербурська академія добре зробила-б, видавши на память свого члена збірник його праць.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р.

III. Середньовічні часи.

Теперішній літературний рух про середні віки розвиває ся в двох напрямах: незвичайно інтензивна робота йде коло збираня і видавництва жерел, що ростуть з року на рік. З сим лучить ся тісно ціла серия розвідок присьвячених критиці і розбору тих жерел. По при се великий рух коло обробленя льокальної історії ґрупує ся при специяльних льокальних журналах. З другого боку розвідки про загальні питаня і події меньше займають ся політичною історией, як вже доволі обробленою і вибирають що-раз то більше культурно-історичні та економічні теми.

1. Мандрівки народів і держава Каролінґів. Се що ми на початку сказали треба сказати і про сю добу. Питаня про мандрівки народів, гіпотези про їх розселене і походи так вже перетерли ся, що послідними часами майже ніхто не забирає голосу в сій справі. Головну увагу учених притягають тут питаня історично-правничі та критика жерел. З появленем третього тому Chronica minora виданого Моммсеном закінчила ся ціла збірка: „auctores antiquissimi". Збірка ся ведена від 1875 р. як відділ видавництва „Monumenta Germaniae", обіймає 13 томів 4⁰. Poupardin, René — Étude sur les vies des saints fondateurs de Condate et la critique de M. Bruno Kruch („Le moyen âge" 2-e série, tome II, ст. 31—). Між житями сьвятих меровінґскої епохи, які оголосив Бруно Круш у 1896 р. находить ся „Vita Patrum Jurensium" фундаторів мо-

настиря Кондат або Кондадіскон, тепер Сен-Кльод. Видавець глянув на сю памятку доволї скептично і поклав її доперва у першу половину IX в. Автор сеї розвідки наводить докази, правда, не дуже сильні, що ся „Vita“ належить по свойому характеру, прикметах бесїди, деяким детайлям, до епохи Меровінґів і то до першої половини VI в. Levison, Wilhelm — Zur Geschichte des Frankenkönigs Chlodowech (Jahrb. des Vereins von Alterthumsfr. im Rheinl. 103, ст. 42—86) — оспорює звязь навернення Хльодвика з битвою против Алеманів. Хронольоґічну суперечність, яку викликує церков св. Мартина, усуває доволї щасливо, вказуючи на давнїйшу боротьбу з Ґотами 496/8 в Cont. Prosp. Havn. При кінцї надрукував автор житепись епископа Sollemnis-а з Шартр, котру зовсїм справедливо кладе у першу половину 9-го ст. Ся житепись оповідає лише про вибір сьвятого на епископа і навернене ним Хльодвика. Сю послїдню подію автор лучить з війною против Ґотів. Prou, Maurice — La Gaule mérovingienne, Paris, 8°, ст. 292 — статя популярна, одначе й не без хісна для науки. Незвичайно зручно представлений тут повільний перехід зі старинного римського сьвіта до нової суспільности та розвій аристократиї при королївськім дворі Меровінґів. Дотайльно намальований також образ управи провінций, судівництва а також роль церкви, союзної в ту пору з королем. Vacandard E. — Saint Ouen avant son episcopat (Revue des questions histor. 63, ст. 1—50) — про деякі спірні питаня із житя сего діяча меровінґської епохи (ур. коло 600 р.). Martens, Wilhelm — Beleuchtung der neuesten Kontroversen über die Römische Frage unter Pippin und Karl dem Grossen. München, 1898, 8°, ст. VIII+158. По 10-лїтній перерві починає М. знову суперечку за каролїнґські надання. Цїлий спір іде про великість Пипінового надання, як він поданий в 3 уступах vita Hadriani; далї чи вони автентичні, а коли так, то як пояснити суперечности, що повстають через се. Автор відкидає, подібно як колись Сибель і ин. ті 3 уступи. Він виходить з основного начерку сучасних полїтичних обставин, доказує, що згадані три уступи нїчим не підтверджені, анї у давнїйших анї у пізнїйших жерелах, а викликують лише суперечности, неможливі до пояснення. Так справа ся, по довголїтній полєміцї вертає назад до стадиї, в якої первістно вийшла. E. Sackur — Die Promissio von Kiersy (Mitth. d. Instit. f. österr. Geschfr. 19, ст. 55—74). Обіцянка Пипіна була територияльна. Погляд, немов би думка загорнення „цїлого“ ексархату доперва в 757 р. увійшла в округ папської полїтики, коли перед сим, і ще за Стефана II старали ся лише про освободжене „дукату“ — є неправдивий. Під кінець подає автор знов доказати вірність передання змісту документу Кароля і оправдане її відно-

син до док. Пипіна. Ketterer I. A. — Karl der Grosse und die Kirche. München, вел. 8⁰. ст. V+219. Потребу сеї публїкациї, мотивує автор тим що ся справа була доси лише принагідно обговорювана, як прим. в історийї церкви Реттберґа і Гаука, і через те не розглянене основно. Одначе се о стілько не вірно, що Гаук у своїм підручнику обговорює всї ті питаня, які підносить і автор, і то деяк навіть основнійше. Robas M. — Étude sur Smaragde, abbé de Saint-Michel (Annales de l'est. 12, ст. 266—280). Головним жерелом до житеписи сего визначного діяча з часів Кароля Великого і Людвика є його власні письма доси в цілости не видані (лише частина у Migne Patr. lat. 102). Автор оповідає його житє, його діяльність як управителя монашої школи в Кастельон (800—805 р.) і як ігумена монастиря Saint-Michel та учителя Людвика, аквитанського короля. Далї обговорює просторо його працї: латинську граматику, коментар до евангелий і апостолів та „дорогу короля“, фільозофічно-полїтичний трактат. I. Dozé — Le gouvernement confraternel des fils de Louis le Pieux et l'unité de l'empire (843—855) (Le moyen âge, 2 série, tome II, ст. 253—285). Сї 12 років, обговорених у сїй розвідцї, се перший початок подїлу і розкладу держави Каролїнґів, а заразом перший каблук ланцуха, який лучить каролїнґську епоху з феодалїзмом. Автор стоїть за погляд, що державна єдність не упала зараз по договорі в Верден, що цїсарство не стратило свойого ідейного значіня. Воно перетворило ся лише у федерацию: замісь одного володаря являють ся вправдї три, одначе удержують між собою звязь. Зверхнїм знаком тої звязи був титул цїсарський, який задержав Льотар а з ним і обовязки, що з сим лучили ся: удержувати згоду у сьвітї християньскім і спільно з папою володїти Римом. Автор наводить інтересні случаї, де Льотар у церковних справах силкує ся зазначувати свій цїсарський авторитет против братів. Vacandard E. — Les élections épiscopales sous les Mérovingiens (Rev. des questions histor. 63, ст. 321—383) — предмет оброблений останнїми часами такими учеными як Найк і Фрустель де Кулянж. Ся статя є головно полемікою з сим останнїм і то ізза ріжницї поглядів на королївське право Меровінґів. Автор, не безосновно, робить Фустельови закид, що він не досить відріжняє факт від права або леґальности, а також не звертає уваги на ріжницї часу і звязану з сим більшу або меньшу силу королївської власти. Sägmüller I. B. — Die Entwickelung des Archipresbyterats und Dekanats bis zum Ende des Karolingerreichs, Tübingen, 4⁰, ст. 88. Автор виходить зі справедливого погляду, що відносини у західно- і східно-франконськім державі не можна судити по тій самій мірі, вже хоч би через те

що „Chorepiscopat" усунено в західній державі далеко скорше як у східній. Иньші вислїди автора також доволї справедливі. Незвичайно важна звістка, котру подає I. Giorgi в „Archivio della R. società Romana" 20, ст. 247 і д. про деякі рукописи Liber pontificalis. В Biblioteca Laurenziana є рукопись, писана каролїнґською мінускулою 9-го ст., що містить уривок житеписи Льва IV. Gareis Karl — Oberpfälzisches aus der Karolingerzeit (Forschungen zur Gesch. Bayerns, Bd. VI, ст. 1—17) — обговорює долю т. зв. „Nordgau" за Пипіна і Кароля Великого. Особливо детайльно з'упиняє ся коло питаня східної границї держави Кароля B. Dvořak R. — Z nejstarších dějin moravských (Časopis Matice Moravske XXII, 2) — ся критична студия порівнує відомости у найдавнїйших хронїстів про Кельтів, Маркоманів, Квадів, Славян; автор звертає ся головно против т. зв. археольоґічних доказів за автохтонністю Славян на Моравії і думає, що Славяне зайшли сюди найскорше в другій половинї 6-го ст. R. Kötzschke — Die Gliederung der Gesellschaft bei den alten Deutschen (Deut. Zeitschr. f. Geschichtswiss. N. F. 2, ст. 269—301). Розвідка виросла із критики працї Гільдебрандта. Автор кладе особливий натиск на се, що Гільдебрандт не лише повинен був порівнувати поодинокі прояви права і звичаю у всїх народів, що живуть серед тих самих економічних умов, але й цїлість поодиноких розвоїв. Schipper J. — Die Geschichte und der gegenwärtige Stand der Forschungen über König Alfreds Uebersetzung von Bedas Kirchengeschichte (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem d. Wissensch. (Wien), т. 138, ст. 1—13). Автор дає історию робіт коло переводу Беди історії церкви королем Альфредом, починаючи від виданя Whelock'а в 1643 р. Далї збиває виводи Міллера, котрий хоче доказати, що перевід сей несправедливо надають Альфредови. Cook Albert S. — Biblical quotations in old English prose writers. London, вол. 8⁰, ст. LXXX+330. По заголовку можна-б думати, що Кук подає всї біблїйні місця в англьосаксонських прозаіків. Одначе в самій публїкацыї знаходимо лише цитати з писань короля Ельфреда і з гомілій Ельфрік'а. Оброблене біблїйних книг, Ельфрік'а переклад книги бытия і иньші твори зовсїм поминені, а иньші лише в части взято під увагу. Через такий вибір тратить робота на докладности, хоча вона сама по собі цїнна і особливо вступ дає богато інтересного. Liebermann F. — Die Gesetze der Angelsachsen. Herausgegeben im Auftrage der Savigny-Stiftung, I Bd. Text und Übersetzung, 1 Liefr, 191, ст. Halle a/S. Публїкация обчислена на 2 томи. Перший має обняти текст і переклад законів від початку 7-го ст. аж до половини 10-го, другий

поясненя до них. Сей 1-ий випуск містить закони кентських королїв. Видавництво незвичайно старанне, знайомить зі змінами тексту по поодиноких рукописях, їх взаїмні відносини і т. и. Zeumer Karl — Geschichte der westgothischen Gesetzgebung II (Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk. Bd. 24, ст. 39—122). Перша частина сеї розвідки давала загальний погляд на історию законодавства (Пор. „Записки" т. XXII, Наукова хрон. ст. 25). Друга обговорює поодинокі закони і ґрупи законів, що стоять зі собою у звязи. Незвичайно детайльно розслїджує автор ґенезу поодиноких законів та переходить всї зміни, які у них поробили поодинокі королї. Zeumer Karl — Zum westgothischen Urkundenwesen (Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk. Bd. 24, ст. 13—38). Тексти візиґотських документів з часів доарабських маємо лише у збірниках формул. Весь уклад тих документів і їх стилїзация оперті на римських взорах і стоїть з ними у більшій звязи, як уклад документів бурґундських або франконських. Доперва в пізнїйших часах появляють ся деякі зміни. Автор зупиняє ся на трьох формулах візиґотських документів: Subscriptio, Signum i Contropatio.

2. Середньовічні національні держави. Німеччина. Починаємо від огляду важнїйших публїкацний жерел, виданих з німецьких архивів. Scheffer-Boichorst, Paul — Urkunden und Forschungen zu den Regesten der Staufischen Periode (Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk. Bd. 24, ст. 123—229). Друкує дуже богато ново-найдених цісарських дипльомів, порядкуючи їх по предмету, якого вони дотикають. Найбільше тут донаций них актів і привілеґій для поодиноких монастирів. Osnabrücker Urkundenbuch. Im Auftrage des Historischen Vereines zu Osnabrück bearbeitet von F. Philippi. Band III, Heft 1: Die Urkunden der Jahre 1251—1259. Osnabrück, 8°, ст. 160 — містить по більшій части вже друковані документи, одначе є й богато зовсїм нових. Просторую оцїнку сего видавництва дає E. v. Ottenthal в Mittheilungen des Instituts 1898, ст. 371 і д. Schneller Christian — Tridentinische Urbare aus d. 13 Jahrh. Mit einer Urkunde aus Judicarien von 1244—1247. Innsbruck, вел. 8°, ст. VII—283. Хоча тридентийська капітула, котрої акти тут видані, не брала у [illegible] історії визначної участи, то все таки матеріял зібраний д. Ш. дає богато інтересного і важний тим, що походить з давного часу. Головну часть займає [illegible] книга тридентийських [illegible] від 1220 р. Дальший документ, котрий дотикає [illegible] округа Тиролю, знаного під назвою „Judicaria", важний [illegible] Markgenossenschaften, та [illegible]

Redlich Oswald — Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht und Heinrich VII, 1273—1313. Nach der Neubearbeitung und dem Nachlasse Friedr. Böhmers, 1 Abth. Innsbruck, вел. 8⁰, ст. XXII—562. Реґести Беиера за сю добу появили ся ще 1844 р. Нове оброблене їх перейняв в 1880 р. проф. Цаллїнґер, а потїм 1885 р. видавець. Тепер появила ся перша частина його довголїтньої роботи. Основи, котрих він у видавництві придержував ся, се ті самі, 'які установив Фікер для цїлого виданя реґестів. Нових чисел прибуло 1100. Дуже важною новиною є се, що всї листи в часу Рудольфа вібрано під його іменем без огляду, чи вони ідуть від цїсаря чи до цїсаря. Розділюване їх між авторів утруднило-б лише відшукане. До сеї першої частини додано провізоричний реєстр, щоб нею можна було зараз хіснувати ся, бо дальші частини не так швидко мабуть вийдуть. Schleswig Holstein — Lauenburgische Regesten und Urkunden. Im Auftrage der Gesellschaft f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. bearb. u. herausg. von P. Hasse. Dritter Band 1301—1340, 8 Lfg. Hamburg, 4⁰, ст. VI, 561—729. Сим зошитом закінчено третїй том видавництва. Він обіймає 1094 чисел і містить незвичайно богатий, по більшій части досї недрукований материял. На жаль, дізнаємо ся з передмови, що на тім кінчить ся цїле видавництво і продовженя не буде із-за браку відповідних сил. Публїкация Regesta imperii дає тепер документи цїсаря Жиґмонта, видавані W. Amtmann'ом. Тепер вийшов другий зошит II-го тому, що обіймає роки 1422—1437. Vildhaut H. — Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschichte bis zum Ausgang der Staufer. Arnsberg, 8⁰, ст. 368.

Переходячи до праць загальних і підручників, звертаємо увагу читачів на прегарну компендию німецької історії: Richter Gust. — Annalen der deutschen Geschichte im Mittelalter. Von der Gründung des fränk. Reichs bis zum Untergang der Hohenstaufen. Ein Handbuch f. das wissenschaftl. Studium der deutschen Geschichte im Mittelalter. III Abth.: Annalen des Deutschen Reichs im Zeitalter der Ottonen u. Salier. 2 Bd. 1 Hälfte: Annalen des Deutschen Reichs im Zeitalter Heinrichs IV. Bearb. v. G. Richter — 2 Hälfte: Annalen des Deutschen Reichs im Zeitalter Heinrichs V. u. Lothars v. Sachsen. Bearb. v. H. Kohl u. W. Opitz. Halle, вел. 8⁰, ст. VIII—782. Від появи першої частини 3 го відділу, що сягала до найвисшого розвою могучости німецького цїсарства за Генриха III минуло 8 лїт. Начерк Kohl'а про перші лїта володїня Генриха IV, а також добу 1070—1085 обробив Ріхтер, доповнене і викінчене иньших частин перейняв ученик

Kohl'a, Вальтер Опіц. Славно оброблений окремий додаток Е. Деврієнта „Німецький державний устрій за саксонських та салїйських володарів“. Думаємо, що не треба підносити важність сего видавництва, що має вже вироблену славу, і з огляду на бистроумну характеристику осіб і подій, і з огляду на критику жерел і бездоганне оповіданє. Gerdes Heinrich — Geschichte des deutschen Volkes und seiner Kultur im Mittelalter. Bd. II; Geschichte der salischen Kaiser und ihrer Zeit. Leipzig, вел. 8⁰, ст. XI+665. Перший том сеї працї появив ся сїм лїт тому назад. Сей, другий, обіймає лише одно столїтє саксонських цїсарів і дїлить ся на дві части: одна обговорює полїтичну, друга культурну історию народу. Робота оперта на широкім і основнім вихіснованю всїх жерел і великої лїтератури. Салїйських цїсарів зве автор „найбільш блискучим родом володарів, що сидїли на німецькім престолї“, і вважає їх більшими, хоч не так могутними, як їх саксонські попередники і „з висшим полїтичним таланом як перехвалювані Гогенштавфи. Шкода, що автор не мав під рукою славної працї Гауха, котра дає богато замітних оцїнок і характеристик володарів. Sturmhoefel Konrad — Illustrierte Geschichte der sächsischen Lande. Mit besonderer Berücksichtigung der Culturgeschichte. 1 Bb. 1 Abth. Zittau, вел. 8⁰, ст. 598. Від часу появи нового оброблення Беттіґер'а саксонської історії, зладженого Фляте, минуло більш чверти столїтя. Тому ся праця являє ся висказом потреби. Праця обчислена на ширші круги читачів і подає доволї гарно зібрані нові вислїди історичної науки, лише подїл предмету дуже незручний. Також завважаємо, що історию про рівню 4500 Саксонцїв Каролем Великим час вже закинути по славних доказах Біппена і Ульманна. Müller-Mann G. — Die auswärtige Politik Kaiser Otto's II. Lörrach, вел. 8⁰, ст. 68. Holtzmann R. — Die Wahl Friedriech's I zum deutschen König (Hist. Vierteljahressehr. 3, ст. 181—203) — відкидає подїл жерел на штауфійські і анти-штауфійські Ястрова, дає перегляд сучасних жерел, котрі описують подїї майже зовсїм згідно, вкінцї на основі тих жерел оповідає хід подій. Kühne A. — Das Herrscherideal des Mittelalters u. Kaiser Friedrich I. Leipzig, вел. 8⁰, ст. 63. Автор хоче, супроти дотеперішнього методу, дошукувати ся в жерелах духа часу. Він підчеркує, що середньовічні хроністи не писали як одиницї про иньші одиницї, лише як заступники відповідної верстви, як духовні, рицарі і ин. і їх оповіданє дає образ погляду певної верстви. Не вважаючи на се робота сама не дає нїчого нового. Автор перемелює лише иньшими словами річи давно відомі і висказані. Langl Iosef — Die Kyburg, die Stammburg Hedwigs, der Mutter Rudolfs von Habs-

burg. Wien, 8⁰, ст. V+116 — праця з нагоди 50-річного ювилея Франц Йосифа I. Нічого нового тут нема, бо сии питанем займають ся історики від дуже давна. Ratzinger G. — Forschungen zur bayrischen Geschichte. Kempten, VIII+653 ст. 8⁰. Збірка розвідок про ріжні питаня і невияснені епізоди баварської історії. Знаходимо тут розвідку про баварський церковний спір за Аґілюльфінґів, про Льорх та Пассау, відносини селян в середніх віках, праісторию епископств у Монахії і Відни. Більша половина книжки присьвячена діяльности Альберта Бегайма (Albertus Bohemus), замітній особі з часів церковно-цісарської боротьби 13 ст. Otto H. — Alexander IV und der deutsche Thronstreit (Mitth. d. Inst. f. österr. Geschfr. 19 ст. 75—91). Александр мав замір зробити Гогенштавфів для Німеччини неможливими на всї часи і для того поручив швабським вельможам попирати Альфонса, а електорам — вибрати його королем. Закид, немовби курия навмисне, ізза хитрого обчисленя на свою власну користь, зволїкала рішенє спору, не справедливий що до Александра IV. Hinneschiedt Dominik — König Wenzel, Kurfürst Ruprecht I und der Ständekampf in Südwestdeutschland. Von 1387—1389 (Ztschr. f. d. Gesch. des Oberrheins N. F. Bd. 13, ст. 197—254) — про відносини, які зайшли наслїдком умови в Констанциї (21 лютого 1385) між союзом швайцарських міст і швабсько-ренським союзом з одного боку, та війни Леопольда австрийського зі Швайцарами з другого і роль яку тут відограв Вячеслав. Bayer, Victor — Die Jugendzeit des Markgrafen Albrecht Achilles von Brandenburg 1414—1440 (Forsch. zur Brandenb. u. Preuss. Geschichte, Bd. XI, ст. 33—103) — житепись Альбрехта, основана на незвичайно старанно зібранім і богатім материялї. При тім усім не вспів автор заповнити усяких прогалин. Так прим. про осьвіту Альбрехта знаходимо лише здогади, а про його житє за літа 1423—27 брак всякої відомости. Найбільше материялу зібрано до змальованя участи князя у гуситських війнах і його боротьби з Польщею. Schrohe H. — Die Wahl Sigmunds zum römischen Könige (Mitth. d. Inst. f. österr. Gschfr. 19, ст. 471—516). Рейнських електорів ділила ріжниця погляду на папську справу, одначе Жиґмонт являє ся з разу кандидатом обох сторін. Коли він, хоч перед тим признав Іоана XXIII папою, не хотїв згодити ся на умови ставлені Моґунциєю і Кольонією, ті підносять кандидатуру Йоста. Їх противники, хоча приклонники Григория XII, вибирають Жиґмонта. Особливо інтересний уступ, де росказані переговори між Моґунциєю і Тріром, між Жиґмонтом і Вячеславом по смерти Йодока. Тут богато нових відомостей. Müller K. — König Sigmunds Geleit für Huss (Hist. Vierteljahresschr. 3,

ст. 41–86) обговорює: 1 Процес Гусса перед переговорами з Жиґмонтом (1410—13), 2 обіцянки короля, 3 виконане і зломане обіцянок. Для зрозуміня справи вважає автор дуже важним рішене синода. Се рішене обіймало такі точки: 1 Король покликав Гусса, аби сей поучив ся на синодї і покинув свою єресь. 2 Своїм покликом приобіцює Жиґмонт Гуссови охорону перед церковним судівництвом. 3 Одначе по церковному праву, така обіцянка князя не може нїяк вязати духовного суду. 4 Жиґмонт оправданий, бо він робив все, щоб додержати своєї обіцянки.

З розвідок по історії середньовічньої нїмецької культури найбільш інтересні розслїди про міста і житє селян. По-при се входять в сю область і иньші питаня. Доволї інтересний образець житя на нїмецьких дрібних княжих дворах находимо у розвідцї Nerlinger Ch. — Henri de Würtemberg et Étienne Grücker (Annales de l'est. 12, ст. 551—576). Річ іде про скандалїчний процес князя, прозваного через свою непорядність „der tolle Heinrich", против Стефана Ґрюкера. Князь думав звести його гарну сестру і старав ся позбути ся брата. Rohr I. — Die Prophetie in letzten Jahrhundert vor der Reformation als Geschichtsquelle und Geschichtsfaktor (Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellsch. 19, ст. 29—56, 447–466). Ворожбицтво і віщуване будучих подій цвило незвичайно як раз перед самим кінцем середнїх віків. На се зложили ся ріжнородні полїтичні і церковні обставини. Сей уступ культурної історії розглядає автор. Зразу переходить всїх важнїйших ворожбитів як: Vincentius Ferreri, Edmund de Dynter, Nicolaus Husa, Johannes Liechtenberg, Wolfgang Ayntinger, Girolamo Savonarola, Pamphilus Gegenbach, Jacob Pflaum, Antonius Torquatus — та їх пророцтва. Всї вони жалкують над упадком церкви, підносять скарги против Риму і епископів. Також і полїтичні відносини здають ся їм неможливо зіпсованими. Далї розслїджує автор обставини, серед яких повстали поодинокі ворожби і показує у якій вони звязи стояли з сучасними подіями. Сї ворожби дають дуже важне жерело для пізнаня сьвітогляду не лише їх авторів, але й пересїчних сучасних людей. Šusta Josef — Zur Geschichte und Kritik der Urbarialanfreichnungen (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien) t. 138, ст. 1–72). Становище, яке урбарії займають серед історичних жерел, було доси доволї неозначене. Їх причисляли до документів (Urkunden), але несправедливо, бо документ є письменна заява, з задержанем означених форм, що має служити сьвідоцтвом про прояви правного характера (дефініция H. Brenlau'a, Handbuch der Urkundenlehre). Ся дефініция не обіймає отже статистичних записок, як катастральних книг, інвентарів, податкових записок

і урбариїв. Всї вони займають ся сучасними відносинами не звертаючи уваги на їх причину і початок. Автор ставляє таку дефініцию урбариїв: Урбариї — се письменна заява, що мала служити сьвідоцтвом про правний і економічний стан певного ґаздівства (Grundherrschaft). Далї він переходить до лїтератури про се питане, починаючи від Guérard'a, котрого робота про каролїнґські полїптихи (1853) має ще досї своє значінє. Головна часть розвідки присьвячена початкам і способам веденя урбариїв. Тут автор переходить римсько-византийські катастральні книги, урбарияльні записки в Італїї, державні інвентаризациї великих маєтностей у франконській державі, франконські полїптихи та нїмецькі урбарияльні записки у початках середнїх віків. Zehme Arnold — Die Culturverhältnisse des deutschen Mittelalters. Im Anschluss an die Lectüre zur Einführung in die deutschen Alterthümer im deutschen Unterricht geschildert. Mit 77 Abbildungen. Leipzig, 8°, ст. XVI—215. Задачі, яку автор мав на оцї: написати огляд культурних відносин в Нїмеччинї в середнїх віках для науки в ґимназиях і реальних школах, відповідає ся публїкация зовсїм, хоч деякі уступи, як нпр. про військо — вийшли за короткі. На жаль, картини, які мають доповнювати текст, дібрані дуже невідповідно. Нпр. портрет Кароля Великого поданий за звістним образом Дюрера, який зовсім ріжнить ся від печатий на документах, або мозаіки С. Джованнї в Лятеранї. Seeliger G. — Volksrecht und Königsrecht (Histor. Vierteljahrsschrift I, ст. 1 і д.). Автор дає позитивну часть розслїдів, на яких опирала ся його розвідка про капітуляриї. Він бистроумно розвиває з так званих „народнїх прав" і иньшого законодавства меровінґської доби свої погляди, котрі вирівнують суперечність між народнїм і урядовим правом. Особливо інтересні його виводи про ґенезу Lex Salica і про „прольоґи" иньших народнїх прав. Schmitz Wilh. — Privatwohlthätigkeit im Mittelalter (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. 19, ст. 288—304, 772—791) — огляд постанов, роспоряджень і інституций для поправи тяжкої долї бідних. Річ писана доволї тенденцийно і дошукує ся цїлої основи сего руху у впливі католицької церкви. Автор забуває, що в середнї віки філянтропія стояла на магометанськім сходї що найменьш на рівні із західною Европою. Hegel Karl — Die Entstähung des deutschen Städtewesens. Leipzig, 8°, ст. IV—192. Звістний специялїст, що цїле житє присьвятив розслїдженю міської історії і устрою в давнину, вніс в сю нову публїкацию незвичайне знане жерел і лїтератури про сю справу. Він не жахає ся місцями справляти свої давнїйші погляди, а де не признає нових теорий, як нпр. виводу міського права із торгового права (Marktrecht) там подає й причини, чому се вважає неймовірним. Hagelstange Alfred —

Süddeutsches Bauernleben im Mittelalter. Leipzig, 8⁰, ст. 268. Автор малює житє селян в середнїх віках у всїх напрямах: судівництво і урядники, господарське і родинне житє, празники і забави, а при тім ще й „суспільне становище". Хоча в заголовку є бесїда про полуднево-німецьких селян, автор, каже що його вислїди можна приклаcтити до цїлої Німеччини. Наслїдком сеї незвичайної всесторонности працї є се, що нї одно питане не розібране основно. Все таки чимало тут інтересних і справдї нових детайлїв і поглядів. Schulte W. — Die Anfänge der deutschen Kolonisation in Schlesien (Silesiaca. Festschrift d. Ver. f. Gesch. Schlesiens, ст. 35—82) — старає ся доказати, що найдавнїйша редакция любуського листу (Stiftungsbrief) з 1175 р. котрий вважав ся досї міцною основою для історії початку ґерманїзациї Шлезька, то фальзифікат. Початок німецької кольонїзациї в сім краю треба, на його гадку, покласти доперва на час володїня князя Генриха (1201—1238). Одначе докази автора, особливо що до зверхнїх критерий документу не дуже міцні. Zivier E. — Geschichte des Bergregals in Schlesien bis zur Besitzergreifung des Landes durch Preussen. Kattowitz, 8⁰, ст. IV—360. Ми згадали в „Оглядї" за 1897 р. працю ученого К. Вуттке про сю тему. Розвідка д. З. звернена як раз против неї і старає ся доказати, що шлезькі князї, Пясти і чужі, мали безмежну зверхність над копальнями і що се було інтеґральною частию їх juris ducalis. Свій погляд опирає автор на хрональоґічнім представленю відносин шлезьких князїв до їх ленних зверхників і се на основі документів, які в числї 187 (за час 1025—1714) друкує в додатку до своєї книжки. Сего погляду придержував ся й Рахфаль в X-ім томі студий з бранденбурґської і пруської історії. Grupp G. — Die Lage der Bauern im 13. Jahrhundert (Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellsch. 19, ст. 336—349) — навязує до працї ученого Е. Міхаеля про німецькі культурні відносини 13 ст. і подає його погляди на становище селян зі своїми доповненями та особливим підчеркненем правних відносин. Вислїд цїлої роботи кульмінує у тезї, що до 13 ст. була тенденция до поправи долї селян, від сего часу одначе змінила ся на противну. З сим лучив ся другий напрям: перетворити цїле селянство в одну рівноуправлену верству. Се виходило на шкоду свобідних селян а в хосен кріпаків.

Розвідок про середновічну німецьку лїтературу і штуку появило ся в сім роцї доволї не богато, а й ті не визначають ся нїчим особливим. Storck Karl — Deutsche Literaturgeschichte für das deutsche Haus. Stuttgart, вел. 8⁰, ст. XVI+504. Коли порівнати сей новий популярний підручник з відомими анальоґічними роботами Вільмар-Стерна, Шерера і Фоґт-Коха, то годї відповісти на питане,

яка потреба викликала появу сеї книжки. Вона не то не подає нїчого нового, самостійного, але й недорівнує тактики і що до стилю, і представленя предмету. Осуди про лїтературні твори тут безбарвні, а при тім замітне не мале число похибок. В додатку про історию німецької мови понаписував автор неможливі річи. Luft Wilhelm — Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten. Gütersloh, вел. 8⁰, ст. VIII+115. Погляд Л. Віммера про початок ґерманських рун букви одержав доґматичне значінє, одначе в новійшім часї робота Гемпля а тепер і наведена нами д. Л. захитали цїлу сю систему. Автор старає ся доказати, що коло часу рождества Христового Ґерманцї мали азбуку зложену з 16 букв, котрі перейняли від своїх сусїдів Ґаллїйцїв. Друга частина розвідки присьвячена азбуцї Вульфілї. Steinmeyer, Elias und Eduard Sievers — Die althochdeutschen Glossen. 4 Band: Alphabetisch geordnete Glossare. Adespota. Nachträge zu Bd. I—III. Handschriftenverzeichn. Berlin, вел. 8⁰, ст. XV+790. Се останнїй том величавого видавництва. Він містить лише у першій половинї публїкацию ґльос; найважнїйші тут Glossae Salomonis. Історию ї уклад сего словаря обговорив видавець (Sievers) при иньшій нагодї. За сим ідуть „Adespota", ґльоси, котрих латинські жерела годї було віднайти, з незвичайно богатими замітками. Далї ідуть доповненя до попереднїх томів, що містять новий материял, винайдений від 1879 р. Незвичайно важний реєстр рукописий, котрими видавцї хіснували ся: він обіймає 300 сторін і уложений по місцевостях. Для швидкого вихіснованя сего видавництва додано 6 показчиків. Schönbach Anton E. — Mittheilungen aus altdeutschen Handschriften. Sechstes Stück: Über ein mitteldeutsches Evangelienwerk aus St. Paul. Wien, вел. 8⁰, ст. 160. Розвідка обговорює доси ще недруковану поетичну перерібку євангелий, котра переховала ся в рукописи монастиря Бенедиктинів в Ст. Пауль. Головно звертає автор увагу на бесїду поета, віршову будову і богацтво слів. Ся перерібка походить з першої половини XIV-го ст. з околиць горішньо-гесського говору. Ein Donaueschinger Briefsteller. Lateinische Stilübungen des XII Jh. aus der Orleans'schen Schule herausgegeben und erläutert von Alexander Cartellieri. Innsbruck, 8⁰, ст. XXIII+75 — містить богато формул листових, писаних для вправи в стилю. Богато з них мають родинний характер (прим. amicus amico), иньші — лїтературні фантазиї (прим. Penelope Ulixi). Вони списані в рукописи з років 1284—1290, одначе зложені далеко давнїйше — в часах Филипа Августа. Piquet F. — Étude sur Hartmann d'Aue. Paris, 8⁰, ст. XIII+385. Відкидає найновійшу гіпотезу Шультеса про вітчину поета, обговорює основно докази за пробуванем у Фран-

циї, хрестовий похід кладе на 1197 р. Потім розбирає пісні, епоси Івейн і Ерек, при тім порівнує дуже старанно Гартмана з Chrétien'ом; порівнане виходить сильно в хосен сего останнього. При хрональоґії творів автор висказує своє переконане, що Івейн написаний скорше ніж Ерек, але докази його не переконують. Твір „Gregorius“ обговорений серед безпосередних порівнань з французьким жерелом. Незвичайно бистроумні психольоґічні замітки про характери в „Біднім Генриху“. Під кінець збирає автор всї черти писательського характеру Гартмана. Schönbach Anton E. — Die Anfänge des deutschen Minnesanges. Graz, 8⁰, ст. IX+129 — заперечує істноване розповсюженої народньої любовної лїрики, з котрої мав-би взяти початок двірський Minnegesang. По думцї автора, вже найстарші лїрики стояли під романським впливом. Дуже інтересна замітка, що, крім Фляндриї і Альзациї, був ще Фріюль брамою, куда йшов романський, специяльно провансальський, вплив. Сим можна виснити не одно з духового і лицарського житя в Стириї в 12 і 13 ст. Die Fabeln Gerhard's v. Minden in mittelniederdeutscher Sprache. Zum ersten Mal hrsg. von Alb. Leitzmann, Halle, 8⁰, ст. CLXVI+304. Повне видане байок списаних в однїй рукописи у Вольфенбюттели. Автором вважає видавець Ґергарда, декана в Міндені, що писав коло 1270 р. Дещо детайльнїйше про житє поета можна-б мабуть дізнати ся з документів в Міндені. Schönbach Anton E. — Studien zur Erzählungsliteratur des Mittelalters (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wtssensch. (Wien) т. 139, ст. 1—139). Видане цінної памятки старо-німецької поезиї, найденої в Форау, спонукало автора розслїдити основнїйше історию змісту сего твору. Він розглядає окремо поодинокі верзиї, поясню їх початок і історичний підклад. В тій першій частинї своєї розвідки обговорює він головно дві реляциї з монастиря Вистерців в Рейнї (Reun) в Стириї. Arndt Bruno — Der Uebergang vom Mittelhochdeutschen zum Neuhochdeutschen in der Sprache der Breslauer Kanzlei. Breslau, вел. 8⁰, ст. 118. Автор зводить до купи середньо- і ново-німецькі звукові форми та ортоґрафічні правила у вроцлавських документах з часу 1352—1560 р. Сї документи дїлить він на чотири роздїли: A. = 2 документи з 1352 та 1359 р. B. = 1389—1447, C. = 1470—1477, Д. = 1490—1560. Перший роздїл має ще виразно середно-німецький характер. Інтересні замітки піднесено тут про відміни глаголів та іменників, а також про засіб слів.

б) Франция. Merlet René — L'emancipation de l'église de Bretagne et le concile de Tours (848—851) („Le moyen âge“ 2-e série — tome II, ст. 1—30). Побіда, котру вожд Бре-

тонцїв Номіноа здобув над Франками коло Балльон (22/XI 845), вернула Бретанії самостійність полїтичну. Одначе франконський король мав все ще великий великий вплив через церкву, бо бретонські епископи були підвластні турському митрополитови. Розвідка ся змагає показати забіги Номіноа коло витвореня автономної бретонської церкви. Коли папа Лев IV ніяк не хотів на се пристати, Номіноа перевів се на власну руку: на соборі в Coëtleu велїв епископам признати незалежність від Тура і поставити метрополїю в Доля. Ся церковна автономія задержала ся аж до кінця XII в. коли архиепископ з Доля піддав ся знов під руку турського митрополита. Lindner Th. — Der Elector und die Laudatio bei den Kōnigswahlen in Frankreich, im Vergleich mit den deutschen Verhältnissen (Mitth. d. Inst. f. österr. Gschfr. 19, ст. 401—16) старає ся для звістної своєї тези про ріжницю між „electio" і „laudatio" при виборі німецьких королів найти анальоґію у Франциї (Див. „Записки" т. 22 „Наукова Хронїка" ст. 30). d'Herbomez A. — Notes et documents pour servir à l'histoire des rois fils de Philippe le Bel (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 497—532). Замітки і документи подані тут тикають ся головно відносин Людвика X, Филипа V і Кароля IV до міста Турне (Tournai). Вони вибрані з багатого історичного архіву сего міста і містять також богато інтересного для загальної француської історії в часах між 1314 і 1328 р. Се велика заслуга д. Г. що звернув так увагу учених на турненський архів, бо досї вони незважали на його, хоча хіснували ся архівами двох сусїднїх міст: Lille та Douai. Holtzmann Rob. — Wilhelm von Nogaret, Rat und Grosssiegelbewahrer Philipps des Schönen von Frankreich. Freiburg i. B. вел. 8°, ст. XI+277. Від часу звістної працї Ренана про сего дорадника Филипа Красного прибуло много нового материяльу, через розслїди над процесом Темплярнїв і через виданє реєстрів Боніфация VIII, Бенедикта XI і Клемента V. Книжка займає ся головно двома справами: участию Ноґаре в боротьбі Филипа IV з Боніфацием VIII, та ролею, яку він відограв при вимушеніи у Клемента V процесї против Боніфация і катастрофі ордена Темплярнїв. На вислїди автора годї не годити ся, тим більше, що він сам уникає всяких гіпотез і здогадів, та опирає ся лише на певних фактах. Lecacheux Paul — Un formulaire de la pénitencerie apostolique au temps du cardinal Albornoz (1357—58) (Mélanges d'archeol. et d. hist. 18, ст. 37—49) — між паперами кардинала Альборноц, перехованими в архіві Collège d' Espagne в Больонії, є уривок рукописи XIV ст. Се частина реєстру покут, що його вів Альборноц в Авіньонї. P. Fournier — Yves de Chartres et le droit canonique (Rev. des questions histor. 63, ст. 50—98, 384—505). Автор звістний

зі своїх робіт про сю тему. В огляді за минулий рік ми згадували його роботу про канонічні збірки надавані Іво (Див. Записки XXII Наук. хрон. ст. 34). В сїй студиї д. Ф. студиює вплив, який мав Іво де Шартр на розвій канонїчного права. Вплив сей проявляв ся у двох напрямах: через його діяльність, яко керманича і управителя та через повагу, яку мали його писаня у сучасних і опісля. Головне значінє придбав собі тим, що підніс богато нових питань і поклав основи для зложеня системи канонїчного права. На сїй основі вели школи XII і XIII ст. сю роботу дальше. Des Marez Guillaume — Étude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre (Recueil des travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres). Paris, 8°, ст. XXV+392. Незвичайно важна праця ся оперта на архівалїях, головно в Gand і Ypres. Можна вправдї не годити ся на його теорию про початок міст (купецький торг), одначе годї не признати, що автор ставить і в сїй справі богато нових питань. А в тім і сам д. М. відступає потім від своєї тези. Основно розглядає він початок і розвій міст: Gand, Bruges, Ypres і Arras Fagniez Gustave — Documents relatifs à l'histoire du commerce et de l'industrie en France. I Depuis le I-er siècle avant Jésus-Christ jusqu'à la fin du XIII-e, publiés avec une introduction dans la Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire. Paris, 8°, ст. LXIV+349. Деякі з тих текстів зовсім нові, иньші передруковані з найлїпших видавництв. Вони дібрані старанно і дуже щасливо, так що подають замітні точки економічного розвою Франциї. Вступ подає нарис розвою промислу від часу римської Ґаллїї аж до кінця XIII ст. Запримітимо лише, що автор стоїть під сильним впливом німецької лїтератури і всїми силами старає ся французькі ґільдиї і товариства (confréries) XI ст. вивести від ґерманських. Ribbe Charles de — La societé provencale à la fin du moyen âge. Paris, 8°, ст. XII+572. Автор звістний своїми працями про приватне житє останнїх століть. Ся робота переносить нас на кінець середнїх віків. Головним жерелом служила йому „livre de raison" Jeaume'a Deydier, написана між 1477—1521 р.; но при се хіснував ся він множеством документів. Праця подїлена на 3 части, обговорює житє родинне (1—340), власність (341—462) і житє громадське (463—562). Особливо підчеркує незвичайну інтимність, яка істнувала під той час між найріжнороднїйшими верствами суспільности. Ся черта не була виїмковим проявом Прованса, одначе вона тут тим замітна, що вплив віри і християнські ідеї тут більше задержали ся як де небудь инде.

Thomas Antoine — Essais de philologie française. Paris, 8°, ст. XI+441. Збірка розвідок, що були давнїйше вже друко-

вані у специяльних часописях. Згадаємо найважнїйші: замітка про вплив баскийської мови на витворенє імени краю „Comenge"; поясненє імен рік на ain; богато етимольоґічних розслїдів і ин. Замітна й нова статя, доси недрукована, про підпис королевої-реґентки Анни з Руси на диплькомі Филипа I, з 1063 р. Підпис написаний кирилицею і звучить „Ана реїна". Warnke Karl — Die Fabeln der Marie de France. Mit Benutzung des von Ed. Mahl hinterlassenen Materials. Halle, вел. 8⁰, ст. XIII+447. В перших розділах обговорює 23 рукописи, в яких сї байки переховали ся. Що до жерела, то показує ся, що анґлїйська збірка, на котру покликує ся Мария, не належала королеви Альфредови, але иньшому Альфредови, що не лише переложив латиньску збірку, але й збирав новий матерням. На основі язикових особливостий кладе автор такий порядок творів Мариї: „Lais", байки, вірша про чистилище; при тім доказує, що байки присьвячені Вільгельмови (ур. 1150) природному синови Генриха II. De ortu Waluuanii — an Arthurian romance now first edited from the Cottonian ms. Faustina B. VI, of the British Museum by I. Douglas Bruce. Baltimore, 8⁰. ст. 92. Се визначна заслуга д. Б. що зладив стараннє, відповідно до всїх вимог виданє латиньского роману „про походженє Ґаваіна". Роман сей був знаний доси лише з дрібних розборів. Описані тут події дуже мало згоджують ся зі змістом французьких романів про Артура. Одинока рукопись зладжена в початках 14-го ст. Само зложенє роману кладе видавець у 13-е ст. і думає, що жерелом служив тут якийсь французький роман, писаний також прозою. Becker Phil. Aug. -- Der südfranzösiche Sagenkreis und seine Probleme. Halle, 8⁰, ст. 81. Останнїми часами богато писали про сю галузь французького епосу, що носить імя циклю Вільгельма Оранського. Се найбільш привабна і найтемнїйша заразом тема, чого доказом служать безчисленні здогади і гіпотези, які тут висказують ся. Автор відділяє у сім циклю 2 частини: піснї про Вільгельма і поеми, яких головним герови є „Aymeri" з Нарбонни. Вже сей поділ доволї самовільний, бо богато пісень не підходить нї до одної нї до другої частини. Серед дальших виводів виступає дуже різко намір подати будь-що будь нове, і через се є богато головоломних тез. Becker Ph. Aug. — Der Quellenwert der Storie Nerbonesi; Wilhelm Korneis u. Mönch Wilhelm, Überzetzung des neunten Teils der Karlamagnussaga und Auszüge aus Ulrichs von Türheim Willehalm. Halle, 8⁰, ст. 75 — розвідка, похожа характером укладу на попередню. Шкода, що автор не зупинив ся основнїйше над відносинами між Storie Nerbonesi і піснями циклю Вільгельма. Зрештою цїла праця писана прихапцем і поверхово.

Mortet Victor — La mesure et les proportions des colonnes antiques d'après quelques compilations et commentaires antérieurs au XII-e siècle (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 56—72). Се неиов продовжене студиї, яку автор надрукував перед 2-ма роками про колюмни римських часів. І в початках середнїх віків є богато писань, що дотикають ся міри й відносин (proportions) античних колюмн. Всї ті замітки автор наводить та старає ся пояснити як толковано тут старинні писаня. Вкінцї в „Ґеометриї" Ґерберта знаходимо повторене всїх давних формул. Далеко інтереснїйше питане, чи сї роботи і компіляциї мали який вплив на практичну діяльність будівничих і чи можна у пізнїйших будівлях найти рефлєкс їх теорий — відкидає д. М. до дальшої розвідки. Corroyer Ed. — Les origines de l'architecture française du moyen-âge. Paris, 4°. Се короткий відчит, котрий кладе собі задачею доказати істноване копул у Франциї ще перед 1120 р. Dieulafoy — Le Château-Gaillard et l'architecture militaire au XIII siècle. Paris, 8°, — про славну кріпость, відому під назвою „Château-Gaillard", яку Ришард Львине серце збудував в Анделї (Andelys) 1198 р. Між тою будівлею й иньшими замітна незвичайна ріжниця, котра викликала переворот в будові кріпостий. Автор поясняє се впливом обзнайомленя зі сходом через хрестові походи. A. Marignan — Le portail occidental de Notre-Dame de Chartres (Le moyen âge, 2 série, tome II, ст. 341—353). Статя більш полємічного характеру, против працї д. Vōgē. Delignières Em. — Notice sur plusieurs anciennes peintures inconnues de l'école flamande. Paris, 8°, ст. 43 — інтересна замітка про сїм образів фляма́ндської школи з XV-го ст. Der Trojanische Krieg — Französische Originalzeichnungen zu Bilderteppichen aus dem 15 Jh. Mit Erläut. Text von P. Schumann. Dresden, вел. f°, ст. 32+10 Табл. Як відомо, памятки давнїйшого французького малярства затратили ся майже зовсїм. Що полишили Ґуґенотські війни, то знищила револющия. Через се наведена публїкация незвичайно цїнна. Се нариси, які робив французький маляр на кінци 15-го ст., щоб їх з'ужити до ткання коврів. Тодїшня декорация коврів ставляла окремі вимоги, і тому сего рода образи не визначають ся ясностю укладу. Одначе і в границях сих вимог з'умів маляр зробити свої образи оригінальними і дати їм прикмети свого визначного таланту.

г) Анґлїя. Schenkl Heinrich — Bibliotheca patrum latinorum Britannica IX, X (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien), т. 137, ст. 1—82, т. 139, ст. 1—92) — продовжене публїкациї обговореної в „Оглядї" за 1897 р. (Див. Записки

т. XXII Наук. Хр. ст. 37). Автор подає дальший перегляд колеґіяльних бібліотек в Кембрідж (Pembroke College, S. John's College, S. Peter's College), а потім анґлійських катедральних бібліотек (Hereford, Worcester, Durham). Mirot Léon et Eugène Deprer — Les ambassades anglaises pendant la guerre de cent ans (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 550—577). Справа дипльоматичних відносин у середніх віках — се одна з найменьше оброблених частин історичної науки. Тому ся публікация дуже важна, тим більше, що обіймає добу, в котрій як раз витворювала ся европейська дипльоматия. Се катальоґ анґлійських послів (амбасадорів) за літа 1327—1450, винятий з серий документів переховавих в Льондоні в Public Record Office. Wrottesley Hon. George — Crecy and Calais from the original records in the Public Record Office. London, 8°, ст. VI+284+XXXII — се перш за все збірка текстів. Тут наведено й аналізовано всї памятки, що дотикають ся походу Едварда III у Францию (1346—47) і підпомоги, яку він вислав своїм союзникам в Бретанії. Поданий там іменний реєстр участників битв під Кресі і коло Кале. Wylie I. H. — History of England under Henry the Fourth. Vol. IV, 1411—13. London, 12°, ст. X+576 — праця, яку критика, від часу її появи, прийняла незвичайно симпатично, обіймає у сім останнім томі три останні роки володїня Генриха IV. Тут богато нового про непорозуміня з Франциєю, зносини з німецьким орденом, про анґлійську корсарку, пониженє вартости монети. Останній уступ дає характеристику короля, одначе чомусь не обговорено при нїй його полїтичної діяльности. Bensemann Walter — Richard Nevil, der Kōnigmacher 1428—71. Ein Beitrag zur Gesch. der Kriege zw. Lankaster u. York. Strassburg, вел. 8°, ст. XII+159. Житє Річарда Невіля до 1449 р. представлено доволї побіжно. Головну увагу звертає автор на сю особу доперва від битви під Ст. Альбан (22 мая 1455) і представляє весь його вплив як начальника в Кале, а потім начального адмірала. Детайльно зупиняє ся також на перших роках володїня Едварда IV і полїтицї, яку за нього вів Річард. Glücklich Julius — Utopia Tomáše Mora (Český časopis historický IV, ст. 300—324 — про звістний твір славного анґлійського гуманїста Томаса Мора (ур. 1477), під заголовком „Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo rei publicae statu deque insula Utopia" та про тут виложені полїтичні теориї.

д) Іспанія. Morel-Fatio A. — Chronique des rois de Castille (1248—1305) par Jofré de Loaisa (Bibl. de l'école des Chartes, 59, ст. 325—378). Видане сеї хронїки має для історичної науки подвійне значінє. Хронїка Льоаіза поясняє і доповняє деякі подїї,

що лучили ся в Кастилії за володіня Альфонса X, Санха IV і Фердинанда IV. При тім вона послужить, як можна надїяти ся, до виясненя темного досї початку і розвою кастилїйської історіоґрафії 13-го і 14 ст. Ibn Khaldoun — Histoire des Benou'l-Ahmar rois de Grenade, traduite par Gaudefroy-Demombynes (Journal Asiatique. Neuvième Série, t. 12, ст. 309—340, 407—462). Незвичайно важне жерело до історії незалежних арабських князеств в Іспанії в 13 і 14 ст. тим більше, що про сю справу маємо лише гарну розвідку ученого Dozy. Всї иньші проби зовсїм некритичні. Zeissberg Heinrich — Elisabeth von Aragonien, Gemahlin Friedrich's des Schönen von Oesterreich (1314—133). Wien, вел. 8°, ст. 204. Почин до сеї розвідки дала серия відписів документів з араґонського архіву, яку дорогою спадщини по Дон-Мануелю де Бофаррилъ дістала віденська академія наук. Про саму Елисавету мало тут бесїди. Автор займає ся її родиною, переговорами про весїлє, датою уродженя Фридриха і його братів. Акти самі видруковані на кінцї. Balagüer V. — Los reyes católicos. T. II. Madrid, 4°, ст. 536. Clarke H. B. — The Cid Campeador and the waning of the crescent in the west. London, 8°, ст. 382. Hümmerich Franz — Vasco da Gama und die Entdeckung des Seewegs nach Ostindien. Auf Grund neuer Quellenuntersuchungen dargestellt. München, вел. 8°, ст. XIV+203. Се перша німецька справдї наукова житєпись славного моряка. Автор знаючи портуґальську мову зібрав за свого побуту в сїм краю всї можливі жерела і дійшов до вислїдів, котрі не зовсїм підходять до дотеперішнїх, зібраних в роботах Англичанина Henry Stanley'a і Портуґальця Latino Coelho. Головна заслуга д. Г. лежить не лише в сїм, що він всї знані жерела про житє і подорожі Васко-да-Ґами критично порівнує, а головно в сїм, що він про одно з сих жерел „Lendas da India" Корреи, уважане досї за первостепенне, доказує, як воно каламутне і неіменірне. Gorra Egidio — Lingua e letteratura spagnuola delle origini. Milano, 8°, ст. XVII+430 — праця, що збирає вислїди ріжних специяльних робіт на сему полї. Перша частина містить фонольоґію і морфольоґію. Останні відділи виіняли доволї побіжно з науки про інтеракциї нема зовсїм. Інтересна друга частина, де поданий хороший вибір старо-іспанських текстів.

e) Італія розбита в середнїх віках на богато держав, серед котрих верховодячий вплив мало все папство. Розслїдженю історії, а особливо духового впливу сего останнього присьвячена головна частина розвідок. По при се згадуємо й роботи про иньші важнїйші чинники на півострові, як Фльоренцию, Медиолян. Особливо інтензивно йде робота

збираня по італїйських архівах папських буль. Справозданю з того пошукуваня присьвячений цїлий третїй випуск сьогорічного тому видавництва: „Nachrichten v. d. Königl. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse". Тут находимо такі справозданя: „P. Kehr — Papsturkunden in Apulien (ст. 237—289) вінже — Papsturkunden in den Abruzzen und am Monte Gargano (290—334). M. Klinkenborg — Papsturkunden im Principato, in der Basilicata und in Calabrien (33V—340) i P. Kehr — Papsturkunden in Umbrien (349 - 396). Lurz G. — Ueber die Heimat Pseudo-Isidors. München, 8°, ст. 78. Відкидає, по довгих виводах, здогади Вассершлебена, Лянґена і Сімсона і доказує, що підроблені декреталії повстали в реймській епархиї і то під впливом диякона Вульфгада. Grauert H. — Rom und Gunther der Eremit (Hist. Jahrbuch der Görresgesellschaft, т. 19, ст. 249—287) — друкує звістну досї лише зі згадок в пельдських анналах і у Саксона віршу на Генриха III про церковний роздїл 1046 р. Віршу знайдено у відписи з 1550 р. Автор доказує, що се твір звістного Турингійця Ґунтера, а не, як досї думали, пустельника Віперта. Gigalski B. — Bruno Bischof von Segni, Abt von Montecassino (Kirchengeschichtl. Studien III, 4. Münster). В сїй другій частинї детайльної житєписи Брунона, обговорює його писательську діяльність і порівнує з екзеґетами 6—12 ст. Бруно замітний в історії через свою опозицию против Пасхаля II і привілеґії інвеститури. F. Pagnotti — Niccoló da Calvi e la sua vita d'Innocenzo IV con una breve introduzione sulla istoriografia pontificia nei secoli XIII e XIV (Archivio della R. Soc. Romana di Stor. Patria 21, ст. 5—120). Вступ подає перегляд всїх важнїйших житєписий римських пап, починаючи від Іннокентия III, 13-ого і 14-ого ст. Детайльно обговорює автор (від ст. 25-ої) „vita" Іннокентия IV написану Niccoló'м da Calvi — таке властиве імя хронїста, а не, як досї писали: Niccoló da Curbio. Окрім житєписи Ніккольо і основної критики рукописий його твору друкує д. П. документи про хронїста тай цїлий його твір. Souchon Martin — Die Papstwahlen in der Zeit des grossen Schismas. I Band. Entwickelung und Verfassungskämpfe des Kardinalates 1378—1417. Braunschweig, вел. 8°, ст. VII+301. Про проби епіскопату поставити себе в загальнім соборі висше папи, писали вже богато. За те проби кардинальської колеґії стати конституцийним фактором церковної управи досї ще богато в дечому не ясні. Се становить головний предмет сеї розвідки. Головно три питаня стояли під той час на дневнім порядку: хто має право рішати про нормальну леґальність папського вибору;

далї — чи можна вибирати папу під умовою що в разї певної подїї він уступить та чи колеґія кардинальська має право скликувати собори. Автор показує нам, як ті гадки ширять ся і відгукують ся в літературі. Baumgarten Paul Maria — Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295—1437. лекс. 8⁰, ст. XIX+214, 379. Про середновічний заряд фінансів римської курії ми знали до недавна мало, а ще меньше про фінанси кардинальської колеґії. Окрім розвідки Кірша не писав про се нїхто. Наша розвідка доповнює і поглубляє розслїди Кірша, а при тім сягає аж до часу Евгеня IV. Перша частина — се розвідка, друга — жерела до сеї справи, майже самі досї недруковані документи. Технїчна сторона видавництва незвичайно докладна й сумлїнна. Pastor Ludwig — Zur Beurtheilung Savonarolas († 1498). Freiburg im Breisgau, 8⁰, ст. 79. Головно полеміка з Коммером, Прокторoм, Ферреті й ин. учеными за уваги зроблені авторови в сїй справі в його історії пап. П. бачить в Савонаролї предтечу Лютра. Villari P. & E. Casanova — Scelta di prediche e scritti di Fra Girolamo Savonarola, con nuovi documenti intorno alla sua vita. In Firenze, 8⁰, ст. XI+520. Видане зладжене з поводу ювилея, сьвяткованого в Італії в память 1498 р. Вага його тим більша, що воно опирає ся на новознайденім жерелї до сього часу, себто хронїцї Simone Filipepi, брата маляра Ботічелї. Mirot Léon — Silvestre Budes et les Bretons en Italie (13??—1380) (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 262—303). Автор описує тут подїї з 1377 р.: суперечку Бретонцїв, котрі як союзні війська папи Григория XI стояли табором коло Césène, з місцевою людністю. Історик знаходить в сїм епізодї прегарний образ культурного італїйського житя з кінця 14 ст. Sieveking Heinrich — Genueser Finanzwesen mit besonderer Berücksichtigung der Casa di S. Giorgio. I. Genueser Finanzwesen vom 12 bis 14 Jh. Freiburg, вел. 8⁰, ст. XV+219. Ся перша частина обіймає розвій ґенуезьких фінансів аж до основаня Casa di S. Giorgio 1407 р. Господарка пожичкова відограє у італїйських міст далеко важнїйшу ролю у фінансових операциях як в нїмецьких містах. По-при цла і податки має Ґенуа вже в XII ст. головний дохід з кредитових операций, званих Compere. В 13 ст. переходять надзвичайні податки звільна в примусові пожички, а то через недокладність катастру і повільність в складаню податків. Автор переходить далї всї реформи для поправи долї найнизших верств. Consulte (Le) della repubblica fiorentina dall' anno 1280 al 1298, per la prima volta publ. da A. Gherardi·

2 vol. Firenze, 8°. Bertini E. — Piccola storia di Firenze dalla sua origine fino al principio della dominazione medica. Firenze, 16°, ст. XV+581. L. A. Ferrai — La politica di Gian Galeazzo Visconti, nei rapporti diplomatici coi Valois nei primi anni del suo principato (Archivio storico italiano. Ser. V, tomo 22, ст. 23—68).

Karst August — Ueber den sogenannten Iamsilla (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. 19, ст. 1—28 — присьвячено розслїдженю головного жерела до історії Манфреда (1250—58): Historia Nicolai de Iamsilla de gestis Friderici imperatoris eiusque filiorum Conradi et Manfredi. Автором сеї хронїки мав бути Goffredo di Cosenza, а сама хронїка писана незвичайно тенденцийно і була замовлена Манфредом для оправданя його узурпациї. Cesareo G. A. — Su le „Poesie volgari" del Petrarca. Rocca S. Casiano, 8°, ст. 315. Автор останнїми лїтами займає ся виключно розслїдами творів сего славного поета. Майже всї роздїли сеї нової роботи були вже друковані в журналах; тут вони одначе перероблені і зібрані в одну цїлість. Інтересні замітки про загальний порядок „Canzoniere" і про вплив особистої фантазиї поета на змальованє Лаври. Иньші питаня, як відносини Петрарки до Данта і т. и. хоча доволї перемолочені, все таки тут доволї цїкаво представлені. Botteghi A. подає в „Studi storici" VII ст. 157 і д. важні докази на се, що B. Maragone не був автором Ann. Pisani, і що відомости видані під його іменем належать до працї з 14-го або 15-го ст., котра стоїть у близькій звязи з хронїкою що надрукував Тартінї. Bertaux Emile — Santa Chiara de Naples. L'église et le monastère des religieuses (Mélanges d'archeol. et d'hist. 18, ст. 165—198). Монастир „Santa Chiara" в Неаполю походить з часів короля Роберта Анжу. Б. розказує коротку історию будівлї а потім дає її опис з артистичного боку. Особливо інтересний уступ, де він обговорює образи та різьби монастирської церкви — Reymond Marcel - La Sculpture florentine, première moitié du XV siècle. Florence, 8°, ст. 242. Автор подїлив другу часть своєї роботи, що має обіймати 15-те столїтє, на два томи, відповідно до своєї гадки про значну ріжницю між обома половинами сего столїтя з артистичного погляду. Сей том обіймає першу ґенерацию фльорентийських різьбярів, між 1370 і 1400 р.; Nanni di Banco, Jacopo di Quercia, Brunelleschi, Ghiberti, Donatello, Michelozzo та Luca della Robbia. Обробленє предмету бездоганне, малюнки дібрані зручно. Найбільш інтересні уступи, де автор характеризує дїяльність Ghibertiia і Donatello, та Michelozzo, знаного досї більш як архітекта.

в) Славяни. З поміж славянських народів найбільш звертають на себе увагу західно-европейських учених Чехи і Поляки, бо вони найбільш посунені на захід; тим то й лїтература про їх історию в західній науцї найбогатша. Voigt H. G. — Adalbert von Prag. Berlin, 8⁰, ст. 369. Інтересне тут зіставлене всего, що знаємо про писаня Войтїха і його житеписи, а також самостійні погляди автора про час зложеня „Vita“ Брунона і про „Passio s. Adalberti“. При кінцї друкує він знову Praefatio, Prologus і Epilogus твору „Passio s. Gorgonii“ на основі фотоґрафії рукописи з Königinwart. Тут прилучає ся він обережно дo погляду Кольберґа, що Войтїх був автором тих частин. Се без сумнїву найлїпша робота про житепись сего проповідника, яка досї появила ся. Все, що тут висказане, опирає ся на певній жерельній основі. Деякі уступи, як: „із праісториї Чехиї“, „початки християнської церкви в Чехиї“ або „Пруси з поганських часів“ незвичайно важні й для загальної історнї. Kętrzyński W. — Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie (Rozprawy Wydziału historyczno-filoz. Akademii Umiejętności w Krakowie t. 37). Головний результат працї ученого історика — що автором другої „vita“ сьвятого Войтїха не був, як досї майже загально думали, св. Брун, лише невідомий Нїмець із Саксониї, а перша „vita“ не походить від римського аббата Канапартия, лише від брата св. Войтїха, Ґавдентия. Не вважаючи на незвичайно бистроумну критику автора, другий здогад здає ся сумнївним. Hybl František — Brun Querfurtský a jeho životopis sv. Vojtěcha (Český časopis historický IV, ст. 73—89, 161—179) — справа доволї обговорювана останнїми лїтами, згадаємо лише працю R. Kade i R. F. Kaindl'a. Автор подає доволї докладну житепись Бруна (ур. 975), говорить про його побут в Італиї на острові Pereum коло Равенни, його поставлене на епископа 1004 р., подорож до Угорщини, а відсїля, в другій половинї 1007 р. на Русь (до Володимира Вел.) і до Печенїгів, поворот до Польщі і смерть між Прусаками (1009). Більш самостійно оброблена друга частина розвідки, де автор доказує, що Брун користав при писаню житеписи св. Войтїха з твору Канапария, одначе писав при тім самостійно, а також пояснює деякі місця тої житеписи. Krones Franz von — Das Cisterzienserkloster Saar in Mähren und seine Geschichtschreibung (Arch. f. österr. Geschichte. Bd. 85, ст. 1—130). Головна вага сеї розвідки лежить в доказї, що Генрих, монах і хронїст монастиря Цистерців в Саарі і Генрих з Гейнбурґа, автор лїтописи, що оба родили ся в 1242 скінчили свої працї 1300, се одна і та сама особа, як се вже Емлер 1878 і 1882 р. догадував ся, не доказуючи одначе своего здогаду. Bachmann Adolf — Beiträge zur Kunde böhmischer Geschichtsquellen des XIV

und XV Jh. (Mitth. d. Verreines f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen 36, ст. 1—30, 260—291). В продовженю давнїйше друкованих студий обговорює тут автор ґенезу і зміст першої книжки „Cronica Aule Regie“. Про сю справу писали вже Мозерт та Емлер, одначе, по думцї автора, лише поверховно. Б. розглядає перш за все сам текст, особливож віршовані частини, а далї переходить до укладу і складових частин першої книжки. Тих складових частин знаходить він аж 8, з них найважнїйші: Vita Venceslai, Оттона, Апольоґія королевої Єлисавети і аббата Конрада з Кеніґсаля та Vita Heinrici imperatoris. В другій частинї підносить він вартість хронїки для історий Отокара II і молодих лїт Вячеслава II (1253—1290). Lippert Julius — Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. 2 Band, Leipzig, вел. 8°, ст. II+446. Перший том займав ся славянськими основами суспільної історий Чехий; сей присьвячений чужим елементам, котрі пізнїйше тут оселили ся. Автор починає від прийнятя християнства, котре пройшло без більшого опору, бо не було тут поганської сьвященичої касти. Оселенє чужих орденів мало незвичайний вплив на дальший розвій края. Вони заводили окрему господарку на своїх землях і кольонїзували края. Наплив нїмецьких осадників більшав ще й через кольонїзацию ведену самими королями та вельможами. Незвичайно основно обговорює автор поодинокі заснованя міст а також правні відносини нїмецьких осад та т. зв. маґдебурське право. Нїмецький вплив визначний в двох напрямах: ремісники по селах зникають і цїлий промисл переносить ся до міст, а потім на місце старо-славянської судової орґанїзаций втискає ся побідоносно нїмецьке „маґдебурське право“. Рівнобіжно з сим ішла нїмецька кольонїзация сел. При обговореню відносин в Куттенберґу, дає Л. богато інтересного материялу до історий нїмецького гірництва. Цїла робота представляє ся незвичайно користно і тому шкода, що автор на тій части перестає і не думає вести своїх розслїдів дальше. Flajšhans V. — Přispěvky k poznání literární činnosti Husovy (Časop. musea království českého 72, ст. 229—247). Справа лїтературної дїяльности Гуса досї ще мало розслїджена і хиба роботи К. Новака про сю справу варті згадки. Автор нашої розвідки починає від метрики Гусових віршів, потім розглядає дїяльність Гуса яко реформатора на язиковім поли та ті новини, які він увів до чеської мови. Čelakovský Jaromir — Přispěvky k dějinám židů v době Jagollonské (Časop. musea království českého 72, ст. 385—454). Часи володїня королїв Володислава і Людвика з родини Ягайловичів визначає ся тим, що наслїдком ослабленя королївської власти, велика частина прав і доходів переходить від короля до станів. До королївських прав належала від давних часів т. зв. жидівська реґалїя,

на основі якої чеським володарям прислугувало право „держати Жидів" і тягнути з них ріжні користи. Жиди, уважані слугами королівської комори, ставали „королівськими людьми" під охороною короля і його урядників. Стан сей зміняє ся звільна вже по гуситських війнах, за Юрия Под'єбрада, одначе головно за обох Ягайловичів. Число „королівських" Жидів стає що-раз то меньше, а росте число Жидів „панських", „рицарських" та „міських". Автор, в наведеній розвідці слідить за причинами і розвоєм сеї прояви. „Historický archiv" чеської академії наук друкує сього року: Soudoni akta konsistoře Pražské, vydává Ferd. Tarda часть IV за 1401—1404 р. Акта сї видані з рукописи капітульного архіву в Празї містять незвичайно інтересний материял для внутрішньої історії.

Perlbach M. — Die Anfänge der polnischen Annalistik (Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk. Bd. 24, ст. 231—285). Справа відносин поодиноких польських літописий студиює ся вже від довгого часу. Ми згадаємо лише роботи Цейсберґа, Смольки, Кентшиньского, Войцеховского. Автор починає від розбору Annales capituli Cracov. з XIII ст. Порівнує першу частину літописи (про подїї франконсько-нїм.-чеські за 730—1030 р.) з иньшими польськими літописями і находить схожість з Annales Cracov. vetusti. Ann. breves, Ann. Poznanienses і Ann. Miechovienses. Далї шукає він спільного жерела тих відомостий і се жерело знаходить у літописи монастиря св. Бенїдиа в Діжові, котра сама була витягом зі швабської державної літописи для років 730—1033 і Корвейсько-Празької лїтописи для 901—1037 р. Від 1059 р. займають ся Ann. capit. Cacov. подїями в Польщі. В публїкациях краківської академії наук (т. 37-ий) помістив S. Kętrzyński нову розвідку про автора Chron. Polonorum. Він вважає хроніста монахом зі St. Gilles, що на візванє познаньського епископа Франка прийшов у Польщу, імовірно в 1109 р. Щоб по смерти свого опікуна найти ласку у польських епископів та князя Болеслава III, він написав сю хроніку. Arndt R. — Die Beziehungen König Sigmunds zu Polen bis zum Ofener Schiedsspruch 1412. Halle, 8°, ст. 91. Borgius Eugen — Aus Posens und Polens kirchlicher Vergangenheit. Berlin, вел. 8°, ст. IV+130. Писано в 350 лїтній ювилей приходу „чеських братів" у Познаньщину. Вона має характер головно теольоґічний і розводить ся над доґматичними справами. Одначе при тім обговорена орґанїзация сектарів і їх епископат. Інтересне тут се, що автор приписує упадок Польщі головно релїґійним заворушенням і обвинувачує за се орден Єзуїтів. Daenell C. R. — Polen und die Hanse um die Wende des 14 Jh. Deut.

Zeitschr. f. Geschichtsw. N. F. 2, ст. 217—341). Відносини Польщі до Ганзи залежали від відносин Польщі до Пруссії. Тому автор починає від огляду сих останніх. Головний зміст роботи обертає ся коло опису значіня Торуня як торговельного міста і змагань звернених против його супрематиї.

Jagić V. — Evangelium Dobromiri. Ein altmacedonisches Denkmal der kirchenslavischen Sprache des 12 Jh. (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien) т. 138, ст. 1—80). Ся нововнайдена рукопись євангелия походить з бібліотеки синайського монастиря. Проф. Я. кладе написане сеї памятки на останні десятки 12 ст. а то на підставі палеоґрафічних і язикових прикмет. Сї останні спонукують його також до виводу, що рукопись походить з Македонії. Jagić V. — Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 13—14 Jh. (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien), т. 139, ст. 1—72) — незвичайно важна рукопись болгарської редакциї з кінця 13-го або початку 14-го ст., бо полудневo-славянські тексти якогось иньшого, не біблійного змісту (проповіди, гомілії, апокрифи) з так давних часів зістають ся великою рідкістю. Ся рукопись дає й материял до орнаментики, бо написи уступів мають прикраси червоною, жовтою і зеленою краскою. Зміст її — се проповіди в числї 31 надані Іванови Златоустому. Monumenta Ragusina. Libri reformationum. T. V, A. 1301—36. Collegit et digessit J. Gelcich. Agram. вел. 8°, ст. VIII+448 (Monumenta spectantia histor. Slavorum meridion, vol. XXIX).

Von Bulmerincqu August — Die Verfassung der Stadt Riga im ersten Jahrhunderte der Stadt. Leipzig, вел. 8°, ст. XII+144. Автор видав вже перед кількома лїтами роботу на сю тему, котра викликала незвичайно остру полєміку з німецькими ученими. В сїй розвідцї, що обіймає устрій Риґи до 1321 р., автор тримає ся своїх давнїйших поглядів. Талановито і при тім дуже обережно написана праця дає для історичної науки богато інтересного. Закиди, з якими вона стрінула ся, дотичать головно дрібних подробиць. Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Dr. Hodinka Analtól (Ertakerések a történeti tudományok köréből, kiadja a magyar tud. akadémia). Budapest, 8°, ст. 120. Автор, звістний з своєї працї про старо-сербську лїтературу, старає ся пояснити заходи римської курії для ширеня католицизму в Боснії. Починає він від заснованя босанської епископії, розказує про вплив і дїяльність Домінїканів та Францїшканів, одначе найдо-

найдокладнійше розводить ся над діяльностю Николи Огранича, епископа з Олова (Plumbum, Piombo).

Pineau Léon — Les vieux chants populaires scandinaves. I. Époque sauvage. Les chants de magie. Paris, 8°, ст. XIV+366. Праця ділить ся на 3 частини. У першій автор говорить про руни і ворожбитські вірованя до сеї справи: переміни людий і звірят, метапсіхозу та повірки про смерть в загалї. Друга присьвячена висшим єствам, що заселюють поверхню і нутро землї, глубини одні і беруть участь в людських житю. Остання аналїзує склад і форму самих пісень.

в) Угорщина. Csuday E. — Geschichte der Ungarn. 2 Aufl. 2 Bd. Wien, 8°, ст. 479 і 549 — не ріжнить ся зовсїм від першого виданя, тому не обговорюємо його окремо. Klaić, Vjekoslav — O hercegu Andriji 1197—1204. (Rad Jugo-Slavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 136, ст. 200—202 — про боротьбу Андрія зі своїм братом королем Емеріхом. Ся справа доволї основно обговорена в розвідцї проф. Губера (Die Kämpfe des Königs Emerich mit seinem Bruder Andreas, Wien, 1884), так що ся розвідка не дає нїчого нового. Kaindl, Raimund Friedrich. — Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen V—VII. (Arch. f. österr. Gesch. Bd. 84, ст. 505—542, Bd. 85 ст. 431—508). В пятій частинї своїх студий про жерела до угорської історії обговорює автор: Annales veteres Ungarici та Annales Albenses. Перша частина анналів (997—1127) зладжена в Штульвейссенбурґу майже рівночасно з подіями в ній описаними. Одна копія анналів перейшла до монастиря Szeplák коло Кошиць і її там продовжувано до р. 1177, далї в монастирі Szt.-Jaszó до р. 1203. Первістну часть анналів називає автор окремо „Annales Albenses“. Се перші угорські записки, що подають роки вступу на престол і смерти королїв. — У шестій частинї займає ся автор відшуканєм слїдів історичних записок міста Ґрана. Вже в XI ст. записувано в тім городї історичні подїї. Сими записками хіснував ся коло р. 1200 автор угорсько-польської хронїки. Сема частина обіймає кілька хронїк: A. Gesta Hungarorum vetera істнували коло р. 1235 і описували цїлу праісторию Угрів і їх подїї до кінця XI ст. З сеї хронїки брали свої відомости Кеза і Анонїм. B. Gesta Hunnorum були окремим твором і доперва Кеза получив їх з Gesta Hungarorum. Коло 1300 р. повстала у монастирі Міноритів в Пештї „Пештенська мінорит-ська хронїка“. Вона була зложена з історії Гуннів, Кези і „Gesta vetera“. Від Володислава IV записувано тут подїї самостійно. На рештї доказує д. К. що коло р. 1175 повстали історичні угорські записки, що обіймали час від Кольомана до р. 1172/73. Вони вихіснувані в „Chr. Pictum“ і у Г. Муґленського.

ж) Византия. До полїтичної або культурної історії мало додано останнїми часами. Цїлий натиск положено тепер на розроблене історичних жерел і памяток византийської лїтератури. W. Sickel — Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert. (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 511 - 557) — доходить початків і першого прикладу деяких коронацийних обрядів і віднак у грецьких цїсарів. Потім виказує як всї ті звичаї прийняли ся у західній Европі. Hodgkin, Thos — The Chronology of Theophanes in the eighth century. (The Engl. Histor. Review. 13, ст. 283—289) — на основі Теофана і кількох субскрипций папських листів справляє хронольоґію лїт 740--743. Кладе смерть Льва III Ісаврийського на р. 740 (замісь 741) а проклямацию Артавасда на липень 741. Neumann Carl — Die byzantinische Marine. Ihre Verfassung u. ihr Verfall. (Hist. Zeitschr. N. F. 45, ст. 1—23) — розвідка розвиває питане про упадок Царгорода в 1204 р. та причини слабости византийської марини, котра до 11 ст. була наймогутнїйшою в тодїшнїм сьвітї. Norden Walter — Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz, 8^0, ст. 108, Berlin. Питане, через що властиво звернув ся 4-ий хрестоновий похід против Царгорода, найшло вже богато пояснень. Одні (Wilken, La Farina, Wailly, Tessier) брали се за припадок викликаний появою Алексїя, иньші дошукують ся тут інтриґи і накидають вину або Венецияницям (Hopf, Streit) або нїмецькому королеви Филипови (Winckelman, Bouchet). Автор розглядає сю справу з ширшої основи і видить у походї на Царгород останнїй епізод в рядї конфлїктів, які виходили між заходом і византийською державою. Norden Eduard — Die antike Kunstprosa vom VI Jh. v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. 2 Bde, Leipzig, ст. XVIII+969, 8^0. Робота незвичайно совістна, одначе нерівномірно оброблені тут обі частини: грецька і латинська. Огляд стилїстичних змагань на латинськім заходї від 5 ст. аж до доби гуманїзму займає 150 сторін, коли для грецької прози сего самого часу присьвячено лиш 2—3 сторони. Одначе клясичний період представлений так гарно, що і для грецької лїтератури ся книжка має немале значінє. Patzig Edwin — Der angebliche Monophysitismus des Malalas. (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 111—128). Про особу і хроніку Малали істнують тепер ріжні погляди, викликані висказом Фрайнда, що у него побіч православних поглядів є слїди монофізитизму. Із сего виведено, що Малала зложив сам лише 18-ту книгу, а при иньших послугував ся монофізитичним жерелом. Автор оспорює рішучо сей погляд і доказує однопільність цїлої хронїки. Ва-

tiffol Pierre — Sozomène et Sabinos (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 265—284) — старає ся доказати, що Созомен не хіснував ся історією Сабіна через посередництво Сократа, але що він придержуючи ся Сократа, як свого головного жерела, доповнював його відомостями взятими з Сабіна. Доказ сей о стільки тяжко перевести, що ми не маємо перехованих писань сего останнього. Christensen H. — Die Sprache des byzantinischen Alexandergedichtes. (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 366—397). Текст поеми, якої мову автор розбирає у сїй розвідцї, переказаний нам в рукописи 14-го стол. в бібліотецї Марка у Венецпї. Повне виданє сеї поеми появило ся вперве у Берлинї 1881 р. (уладив D. Bikéles). Поема, котрої автор незвістний, зложена між р. 1200 і 1350. Orsi Paolo — Chiese Bizantine del territorio di Siracuza (Byzantinische Zeitschr. VII, ст. 1—28). Про останки византийських церков у Сиракузї з часу між 6-им і 9-им столїттєм. Schlumberger G. — Sceaux des feudataires du clergé de l'Empire latin de Constantinople. Caen, 8°. Збірка печатий і буль ахайських князїв, володарів Атен, Конрада, атенського архиєпископа, Іоана, патраського архиеп. і богатьох иньших сьвітських і церковних визначних мужів. Всї тї печати зачисляють ся до незвичайних рідкостий.

и) Араби й иньші східні народи. Röhricht Reinhold — Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100—1291). Innsbruck, вел. 8°, ст. XXVII+1105. Тяжкої задачі, написати історию Єрусалимського королївства, міг підняти ся лише такий специялїст у сїй справі, як Реріхт. З наміром задержати остру безпартийність і оповістити лише події, переходить він у 40 розділах своєї книжки історию Палестини від смерти Ґоттфрида аж до упадку християнського володїня. Замітно й се, що автор против дотеперішнього звичаю обговорює історию Єрусалимського королївства зовсїм окремо від хрестових походів; він оправдує се тим, що походи оброблені вже иньшими ученими. Головна прикмета сеї працї та, що вона оперта на незвичайно богатім жерельнім материялї і тим безконечно ріжнить ся від всїх дотеперішнїх проб. По-при працї Вількена і Куґлера остане ся книжка на будучність головним підручником до пізнаня історії латинського сходу. Hagenmeyer H. — Chronologie de la première croisade (1094—1100). (Revue de l'Orient latin VI, ст. 214—293). До історії першого хрестового походу переховано безпосередно доволї невеличке число дат. У найважнїйшім жерелї „Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum“ подано лише 34 дат. Автор збирає всї можливі сьвідоцтва, подає поодинокі події у формі реґестів, разом з можливо докладними озна-

ченєм їх часу, а коло них виписки з відповідних жерел та порівнаня. Schlumberger Gustave — Renaud de Chatillon prince d'Antioche, seigneur de la terre d'Outre-Jourdain, Paris, 8⁰, ст. VIII+409. Роля, яку відограв Рено де Шатільон так подібна до долї богатьох иньших сучасних лицарів, а при тім в історії так мало замітна, що про сю публїкацию ми не згадували-б на сім місци, колиб автор не був подав більше, як заголовок обіцює. Тут знаходимо чудовий образ житя і звичаїв східної суспільности XII-го ст., а при тім опис важних подій, у які сей герой був замішаний. Пригадаємо, що Рено брав участь в хрестовім походї Людвика VII, був присутний при облозї Аскальона (1153 р.) і через подружє з дочкою Боемунда II став князем Антіохії. Jorga N. — Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV siècle (Revue de l'Orient latin VI, ст. 50—143) — збірка матеріялів, що друкує ся вже від двох лїт, в дрібними поясненями тексту. Horowitz Ioseph — De Wâgidii libro qui Kitâb al Magâzî inscribitur, commentatio critica. Berlin, 8⁰. ст. 48 — про одно з найдавнїйших жерел до житєписи Магомета; розслїджує уклад і історичне значінє сеї памятки, та її відносини до працї Ібн-Ісака. Аль-Вікіді хіснував ся Ібн-Ісаком, одначе частїйше вживав старинних жерел, котрими оба письменники однаково хіснували ся. В „Revue de l'Orient latin" VI, ст. 1—50 дає E. Blochet — L'histoire d'Alep de Kamal-ad-dîn у француській перекладї з богатими поясненями про топоґрафію сего міста. L'Abrégé des Merveilles traduit de l'arabe d'après les manuscrits de la bibliothèque nationale de Paris par le Baron Carra de Vaux. Paris, 8⁰, ст. XXXVI-415. Перекладчик відомий зі своїх праць в области науки Арабів. Перша частина, майже половина цїлої працї, обговорює сотворенє сьвіта і пра-історию, морські чудеса і арабських пророків; друга оповідає просторо египетську историю. Парижські рукописи, яких уживав перекладчик, надають се дїло одні Масуді, другі Ібрагімови Ібн Васіф Шаг. Авторство Масуді відкидає перекладчик, Ібрагіма знов не вважає історичною особою. Brockelmann Karl — Geschichte der arabischen Literatur, 1 Bd., 2 Hälfte. Weimar, вел. 8⁰, ст. XII (241—528). Друга частина першого тому обіймає неклясичний період ісламської лїтератури 1010—1258 р. Як ся публїкация відповідає пекучій потребі, показує найлїпше обставина, що вже зараз і появив ся француський переклад книжки. До сього сам уклад книжки прозорий і навіть для не фахових людий доступний. Marquart S. — Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig, 8⁰, ст. VII—112. Ся мала книжка важна

великостию предмету, який обіймає, і числом історичних і ґеоґрафічних питань, які виводить. Як відомо, старинні турецькі написи в Сибири відчитали і перевели Томсені Радлов в 1894 р. Одначе богато подробиць ще не вияснено. Автор старає ся зладити хронольоґію подій згаданих у написях, беручи до помочи оповіданя китайських анналів.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

L'Anthropologie (Matériaux pour l'histoire de l'homme, Revue d'anthropologie, Revue d'Ethnographie-réunis), rédacteurs en chef mm. Boule — Vernaux, Париж, т. V—IX (р. 1894—8).

Паризький двомісячник сього титула служить дуже користним підручником для кождого, хто хоче бути au courant сучасної антропольоґії й доісторичної археольоґії, даючи основні реферати з видатнїйших явищ в літературі і огляди періодичних видавництв що до сих наук, але для українсько-руської науки дає зрідка тільки щось специяльно цікаве. В VII річнику були такими статї барона де Бай, обговорені в XXVII книжцї Записок; в т. VII і IX натомісь можемо занотувати статї загального інтересу.

В т. VII др. Otto Ammon, звістний німецький антропольоґ, подав ключ до координовання черепних помірок, зроблених по системі Брока́ і по німецькій (т. зв. франкфуртській або Іґерінґа) — La corrélation entre l'indice céphalométrique de Broca et celui d'Ihering (c. 676—682). На підставі численних помірок (на 2.932 особах), навмисно зроблених ним на обидва способи, автор дає детальні вказівки, і специяльно що до черепного показчика каже від німецького показчика віднимати 0,5, щоб дістати показчик Брока (докладнїйше — для доліхокефалїчних 0,6, для крайно-брахікефалїчних 0,7).

Иньше анальоґічне питаннє підіймає американський антропольоґ W. Ripley — Notes et documents pour la construction d'une carte de l'indice céphalique en Europe (VII, c. 513—525); він оглядає тут готові вже материяли для такої мапи (при тім що до словянських материялів показує дуже слабі відомости), подає мапку західньої Европи

уложену на їх підставі, й ширше спиняєть ся коло питання координовання помірок, зроблених на живих головах, з помірками черепів.

В т. IX (с. 113—133) I. Deniker подав тимчасовий витяг з своєї праці Les races de l'Europe. Він знайомить із пляном своєї праці: се мапа Европи розміру 1/10.000.000, з означеннями полїтичного і адмінїстрацийного подїлу, етноґрафічного, чи властиво, як автор справедливо поправляє — лїнґвістичного підкладу людности, і антропольоґічних прикмет: зроста, черепа, кольору очей і волос, на основі друкованої лїтератури й деяких невиданих ще матерпялів. На основі зібраного материялу автор пробує означити раси сучасної Европи; він рахує їх (не числячи чужих домішок як Турки, Жиди і т. и.) шість головних і чотири другорядних, що можуть бути модіфікациями головних, і на маленькій долученій мапці означає сї раси, зіставляючи білими ті простори, для котрих він не знайшов материялу.

Як з одного боку цікавий може бути збір материялу й його ґрафічне означеннє на мапі, зроблене автором, так з другого боку можна побоюватись, щоб клясифікация рас, зроблена автором, не показала ся передчасною, особливо для так мало вистудийованої східньої Европи, при тім на підставі тільки сучасних (для неї дуже бідних) спостережень, без пильного огляду на факти істориї й археольоґії (про них автор не згадує тут). Розумієть ся, не можна сказати рішучого слова на основі тимчасової короткої звістки, але й дещо з поданого автором насуває певний скептицизм. І так нпр. на українсько-руській териториї знаходимо у нього аж пять рас: „адриятицьку" в Покарпатю, за Днїпром і на Кубани, „вислянську" в західнїх частинах східньої Галичини, „східню" (східньо-словянську можна б сказати) в рештї сх. Галичини і на Подїлю, з домішками „західньої" або „севенської", „північнувату" (sub-nordique, росповсюднену між північними Німцями, Литвою й ин.) — в Браславщинї, суб-адріатицьку в Київщинї.

Кождий, хто трохи обзнайомлений з українською й взагалї — східньо-европейською археольоґією, антропольоґією, историєю кольонїзациї, згодить ся, що **такого** роскладу рас на Українї не може бути, що тут можуть бути подібности з тими чи иньшими числами вичислених автором рас, що тут є мішання рас, але таких і такого, як автор доводить, не може бути. І ще раз повторяю, на основі теперішнїх материялів і не можна ще уставляти на Українї рас, за мало того материялу!

В тім же томі C. Ujfalvy подав розвідку про „Білих Гунів": вона зачіпає ґунське питання й тому в дечім цікава й для нас спецdown; автор обстоює за деформованнєм черепів у Гунів і уважає їх близькими свояками народу Гоа, від котрого виводить він Білих Гунів Ефталитів, відріжняючи їх від Єучів. *М. Грушевський.*

Историко-топографическіе очерки древняго Кіева (съ планомъ древняго Кіева 1638 г.). И. Н. Петрова. К., 1897, ст. 3+267.

С. Т. Голубевъ — О древнѣйшемъ планѣ г. Кіева 1638 г. К., 1898, ст. 73 (Відбитка з XII кн. „Чтеній въ Ист. Общ. Нестора лѣтописца).

Знати історичну топоґрафію Київа інтересно не для самих специялїстів. Київ від найдавнїйших часів був центром культурного, економічного та полїтичного житя руського народу; з його урочищами звязано чимало важних історичних споминів; а найдавнїйші слїди прожитку чоловіка на території теперішнього Київа зачисляють ся до найдавнїйших памяток того рода в Европі. Але студиювати історичну топоґрафію міста дуже важко через те, що нема материяла. У Київі зберігло ся дуже мало давнїх памяток, і топоґрафію давнього Київа треба студиювати головно на підставі припадкових археольоґічних нахідок, та письменних жерел і по части не богатьох дохованих давнїх плянів. А про те історична топоґрафія Київа має обширну літературу. Іще в 1820 р. появило ся „Краткое описаніе Кіева“ Берлинського; в 1847 р. „Обозрѣніе Кіева въ отношеніи къ древностямъ“ Фундуклея; в 1858 „Описаніе Кіева“ Закревського, що вийшло в 1868 р. в новій перервробленій формі у двох великих томах; нарештї, в 1874 р. Київська Археоґрафічна Комісия, при нагоді тодїшнього III археольоґічного з'їзду в Київі, видала „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей“. Від тодї подібних загальних оглядів не було, але за минуле 25-лїте появило ся чимало окремих дослїдів, статей і заміток, посьвячених ріжним специяльним питаням. Материял сей роскинений по ріжних специяльних виданях, і давно вже чути потребу книжки, котра б подекуди зібрала до купи й систематизувала працї поодиноких дослїдників.

Книжка проф. Петрова се проба сповнити сю задачу. „Автор отсих начерків, — каже пр. Петров у передмові, — пробує звести роскинені материяли й дослїди по топоґрафії давнього Київа в одну цїлість і помирити їх в однім загальнім поглядї на сю топоґрафію, бодай в її головних пунктах, та представити поки що лише її загальну схему, на котрій можна було би опісля побудувати й повний історично-топоґрафічний образ давнього Київа“. Задля важности поставленої задачі ми звернемо увагу головно на її сповнене, не доторкаючи ся специяльних похибок, уже зазначених критикою.

Книжка починає ся вказівками на найдавнїйші слїди культури на території теперішнього Київа; се — первістні печери та скарби римських монет трьох перших столїть християнської ери; по тому сказано про на-

пади варварів (Ґотів і Гунів); далї наведено „мітичний переказ“ про Кия, Щека й Хорива, що, на думку пр. Петрова, йде з XII ст. і „дуже важний для історичної топоґрафії Київа“; ще далї говорить ся про опановане „потомків Кия, Щека й Хорива“ Хозарами, навісь котрих „настали два варязькі бояре князя Рюрика, фундатора руської держави, Аскольд і Дир“; нарештї описано стале оселене в Київі „варяго-руських князїв“. Отсе історична схема автора. Ледви чи треба доказувати, що вона не тривка: історичні факти помішані в нїй з леґендарними звістками; звістки про найдавнїйшу старину неповні; нарештї — і се найважнїйше — пр. П. полишає читача в повній непевности що до етноґрафічного складу людности: показуючи ріжні племена, що володїли територию Київа, він анї разу не згадує про Словян.

На історичній схемі побудована схема топоґрафічна. В періодї хазарського панованя, як каже пр. П., осередком київського житя була північна частина міста (гора Щековиця та її околицї); Аскольд і Дир укріпили ся більше на полудне (на Печерську і по части на Старім Київі); за Олега найбільше значили Старий Київ і боронений ним Поділ. Ся схема побудована на передущій, але не зовсїм підладжена до неї й будить ще більші непорозуміння. Тут зовсїм не вказано на слїди передісторичного чоловіка, схема починає ся „періодом хазарського панованя“; питанє про повстанє міської людности зовсїм обминено; все те веде до невірних виводів що до заселеня териториї міста. Найважнїйші стациї й печери камінного віка справдї найдено на височинї, що чинить продовженє Щековицї; але подібне найдено і в иньших місцевостях, особливо на Печерську — так відомі лаврські печери се певно останки осель камінного віка. З появою міської людности і розвитком торговлї людність мусїла вся скупити ся в долинї на березї (Плоська й Подїльська частина), де справдї находять давні монетні скарби римських і арабських монет. Але подібні скарби найдено і на Печерську, і з сего можна вивести, що і в історичнім періодї там істнувала осібна оселя, досить далеко від подїльської. Пр. П. немов би іґнорує сї факти і каже тілько, на підставі леґенди про **могили** Аскольда і Дира, про переселенє сих князїв на Старий Київ і Печерськ.

Самий опис київських урочищ, що чинить головний зміст книжки, підладжений до поданої вище схеми і дїлить ся на шість віддїлів: 1) Щековиця та її околицї, 2) Плоська часть або Оболонь, 3) Печерськ, 4) Старий Київ, 5) Поділ і 6) декотрі позаміські памятки старовини та сьвятинї. Опис кождої місцевости — се повний огляд дотичних історичних відомостей. Пр. П. раз-у-раз цитує видані ранїйше огляди й материяли, що появили ся після них; особливо часті цитати з ріжних статей

в Трудах Київської Духовної Академії, в Чтеніях Товариства Нестора Літописця, в Київській Старині, та з пляна Київа 1695 р., з видань Київської Археоґрафічної комісиї та Археольоґічної карти пр. Антоновича; з новійших дослідів пр. П. цитує пр. Антоновича, Біляшевського, Грушевського, Гошкевича, Лашкарьова, Лебединцева, Хвойка й иньших. Окрім виданих материялів подибуємо вказівки на невидані, напр. пляни Печерська і Клова 1713—5 р. і Задніпровя з сумежними з ним частинами Печерська й Подола 1719 р., що зберігають ся в київськім церковно-археольоґічнім музею. Цікаво, що при описї поодиноких урочищ пр. П. сам мусів поправити декотрі хиби поданої ним перше схеми: так в описї Плоської части подибують ся звістки про роскопки Антоновича і Хвойка та найдені ними печери і стациї камінного віка; в описї Печерська подибують ся натяки на до християнське походженє місцевих печер; в обох частинах подибують ся вказівки на давні скарби римських і східних монет, найдені в сих частинах міста.

На підставі всего сказаного, ми приходимо до того виводу, що пр. Петрову повело ся сповнити лише першу частину зазначеної ним задачі — він справдї „звів в одну цілість" роскинені материяли й досліди що до топоґрафії давнього Київа, але „помирити їх в однім загальнім поглядї" йому не повело ся; головна недостача його книжки се власне брак провідних поглядів. Тут незвичайно користним доповненєм до книжки пр. П. може бути видана в 1897 р. Товариством Нестора лїтописця брошура „Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева читанныя профессорами П. Я. Армашевскимъ и В. Антоновичемъ". Книга-ж пр. Петрова може бути користною підмогою для кождого, хто інтересує ся зачепленими в ній справами, яко звід дотеперішнього материяла і докладний показчик лїтератури.

До книжки додано досить докладну копію з пляна Київа, зробленого в 1638 р. Кальнофойським, на котрий пр. П. часто покликує ся на потверджене декотрих своїх гіпотез. Пр. П. надає сему плянови велике значінє, але думає, що його треба брати не так як він надрукований, але на-виворот, бо при ґравірованю зроблено помилку. В 1896 р. звістний київський археольоґ-любитель Б. І. Ханенко, на пропозицию пр. Петрова видав плян Кальнофойського fac-simile з додатком виворотного вигляду перевернених, на думку п. Пр., частин (див. Записки т. XV). Питанє се в свій час викликало жваву полєміку в місцевих наукових товариствах і періодичних виданях. Особливо енерґічно повстав проти думки пр. Петрова пр. Ґолубєв; брошура, заголовок котрої подано вище, се виклад його думок що до сього питаня. З брошури пр. Ґолубєва дізнаємо ся, що пр. П. зразу вважав попсованим увесь плян К-ого, але потому прийшов до того виводу, що попсована тілько невелика, але найбільш інте-

ресна його частина. Саме попсоване він поясняв тим, що в ґравіровану пляна брало участь найменше два ґравери, з котрих один, більше вправний, виґравірував більшу частину пляна, а другий наґравірував решту на-вивороть; але інтересно, що на думку пр. Петрова, попсовані частини пляна наґравіровані меньше старанно й зручно, ніж не попсовані. Пр. Ґ. зовсїм основно доказує безпідставність наведених уваг і неможливість попсованя частини пляна. Свої закиди він піддержує покликанем на пр. Петрушевского, дуже компетентного в сїй справі. Та й окрім технїчної неможливости такої помилки, безпідставність думки пр. Петрова доказує ся роскладом київських урочищ і збережених до сегодня старинних будинків. Але збиваючи самовільний здогад пр. Петрова, пр. Ґ. сам впадає в подібну-ж помилку: бажаючи пояснити очевидну недокладність в роскладї на плянї декотрих будинків, пр. Ґ. думає, що К-ий, не маючи змоги помістити на своїм рисунку всї цікаві для него предмети, потяг від Софійської катедральної церкви до Десятинної церкви лїнїю, котра повинна показувати, що він представив на плянї звістну місцевість не відповідно до її справжнього положеня; „сею лїнїєю, що в сїм разї є немов би вказівним пальцем, він бажав пояснити в чім справа". А в тім, сам пр. Ґ. не дуже-то обстає за сим поясненем і завважує, що в усякім разї воно „не може дати шкодливих наслїдків". З остатнїм можна зовсїм згодити ся; що-ж до недокладности К-го, то вона далеко простїйше поясняє ся його невмілістю та другорядним значінем в його рисунку старого Київа, про що каже в иньшім місци пр. Ґ. В загалї з думками пр. Ґ-ва годї не згодити ся, але статя його богато виграла би, як би була трохи коротша: 79 сторін, скажемо словами самого пр. Ґ., „більше ніж досить", для вияснення все таки досить специяльного питаня. До статї пр. Ґ. додана копія з пляна К-ого в тій формі, як він був виданий д. Ханенком. За сей додаток усї тї, що інтересують ся питанем, будуть дякувати пр. Г., бо видане д. Ханенка випущено було в незвичайно ограниченій скількости екземплярів і по незвичайно високій цїнї. *В. І.*

Св. Софія Кіевская, нынѣ Кіево-Софійскій каѳедральный соборъ. Составилъ протоіерей П. Орловскій, К., 1898, 60 стор.

Брошура отся має на метї подати історию софійської катедри, сеї найважнїйшої релїґійної памятки Київа. Автор, протоєрей Орловський, користував ся більш материялами, уже оголошеними в друку, хоч подає часом і матеріяли, витягнені їм з архиву самої таки софійської катедри. Споминувши про заснованнє церкви кн. Ярославом

у 1037 р., про те, як князь „украси ю иконами и снабди книгами многими“, автор подає звістки про ті спустошення, що так часто траплялись сій церкві. Спустошали та грабили її і князї (як Мстислав, Боголюбського син і ин.), і Татари, і навіть самі мітрополїти „всеросийські“, що потягшись у Москву до князя, забирали з собою все дорожше та цїннїйше із церковної маєтности. Не лїпше стало і тодї, як 1416 р. київська митрополія була відділена від московської. Софійську церкву занехаяно так, що західня стіна її розвалилась, баня потріскалась, фрески та мозаїчні образи попсувались, в самій церкві ховались звірі та птахи. Таке спустошеннє не повинно здаватись чим незвичайним через те саме, що на софійській горі в ту пору була пустка. Відома річ, що не було кому пильнувати церкви та ще й при тодїшнїх історичних обставинах (XVI в.). Не можна авторови не завважити того, що він досить мало звертає уваги на ті обставини і через те саме знищеннє церкви складає більш на тодїшнїх ворогів православія унїятів, що володїли церквою 37 років. З Петра Могили починаєть ся реставрация церкви і тягнеть ся з виїмками майже два з половиною віки. Остатньою фазою сеї реставрациї було відкритє та поновленє древнїх фресок; робота отся йшла протягом десяти років під доглядом академіка Солнцева, але не завсїди вела ся з відповідною обережністю. На решті автор подає опись зверхнього і внутрішнього виду церкви, мозаїчних образів і иньших святинь. Трохи неприємно вражає в отсїй описи наскок автора на „неразумныхъ ревнителей осьмиконечнаго креста“; без него з вигодою можна було-б обійтись. *Д. Я.*

Іл. Кокорудз — **Взаємини між староруськими законодатними памятниками** (Справозданє дирекциї ц. к. академічної ґімназиї у Львові за рік шкільний 1897/8, 1898, ст. 1—39).

Наука руського права в Галичинї вістаєть ся в дуже нужденнім станї; те занедбаннє руської науки, яке стало ся за часів проводу тих, що називали себе оборонцями руських „історичних начал“, на сїм полї дає себе відчувати й досї; ті відомости, які циркулюють тут, походять з других, третїх рук, з перестарілих джерел. Брак катедри руського права в львівськім унїверситетї (де катедра польського права істнує від 1880 р.) дає себе незвичайно сильно і прикро відчувати.

Проф. Кокорудз, не бувши правником специяльно, не перший раз збераєть ся до студий давнього руського права з культурно-історичного становища. В сїй своїй статї він ставить задачою: вислїдити, як правні норми Руської Правди модіфікували ся в пізнїйших правних памятках, що операли ся на нїй; головну увагу звертає він на відносини

Литовського Статута трох редакций до Руської Правди і по вступних увагах про руське, литовське й польське право взагалї переходить до детайлїчного порівнання Руської Правди й Литовського Статута в такім порядку: „права що дотикають осіб: 1. убійство і чинну обиду, 2. суди, 3. сьвідків, 4. оплати судові, 5. права підданих, 6. права женщини, 7. гостинність, а II. права, що дотикають власности: 1. поняте власности, 2. спадщину, 3. опіку, 4. довг, 5. повірене". Статя урваєть ся на оглядї постанов про „убійство і чинну обіду", й автор заповідає її продовженне в найблившій книжцї Справоздання.

Я не буду входити в оцїнку поглядів шан. автора і аналїз правних постанов; зверну увагу тільки на одну сторону працї, характерну для нашого галицького наукового рівеня: се повна перестарілість наукового апарата автора; в вину йому сього ставити не можна нїяк: він стоїть тут більш менш на галицькім рівени. Він числить ся з поглядами Болтіна і Шлецера, з руських памяток користає з видань Дубенского й Раковецкого, а працї Еверса, Чацкого, Мацейовского служать йому останнїми словами науки. Велика моноґрафічна лїтература для давнього руського права, що утворила ся в Росиї, почавши від 50-х рр., та студиї над правом в. кн. Литовського взагалї й над Статутом специяльно, що розвинули ся теж дуже інтензивно й сотворили досить значну лїтературу в останнїх лїтах, — для Галичини, як бачимо, зістають ся ще terra ignota, невважаючи навить на звістки, які не раз подавали ся з неї на сторонах наших Записок. Будемо надїяти ся, що живійша дїяльність в правничій ґрупі Наукового товариства, роспочата останнїми часами, вплине і на полїпшенне науки руського права, передо всїм — введе нашу суспільність в курс зробленого на тім полю протягом останнього пів-столїтя.

М. Грушевський.

Е. Ѳ. Карскій — Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, Варшава, 1896, стор. XIII+444.

Автор, професор варшавського унїверситету, звісний уже в науковім сьвітї з праць про білоруське „нарічиє" в його сучаснім станї і історичнім розвою. Головні його дотеперішні твори на тім полї були: 1) Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи. Москва 1886; 2) Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи. Варшава 1893; 3) Къ вопросу о разработкѣ старого западнорусскаго нарѣчія. Вильна 1893; 4) Два памятника стараго западнорусскаго нарѣчія: Лютеранскій Катехизисъ 1562 г. и Католическій катехизисъ 1585 г. (Журн. Мин. Нар. Просв. 1893 серпень); 5) О языкѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей. Варшава 1894. Праця, котрої заголовок в надписї виписаний, є новим

важним вкладом д. Карского в цілій системі його дослідів про білорущину (хоч автор в сім разї занадто акцентує білоруський характер обговорюваних памяток).

Названа праця складає ся з вступу, пяти глав і додатків. У вступній частині обговорює автор насамперед причини появи ріжних перекладів св. письма на народний язик в Литовській Руси в XV—XVII в. За иньшими ученими (як Соколов: Отношеніе протестантизма къ Россіи въ XVI и XVII в. і Владиміров: Докторъ Франдискъ Скорина) видить він тут вплив німецько-чесько-польського протестантизму на Русь. Протестантизм і сам послугував ся народним язиком, і противників (правовірних) змушував хапати за те саме оружє. Сей процес тим скорше поступав, що знане церковно-славянського язика підупало було, а заінтересованнє церквою і духовними справами перейшло було в тім часї майже зовсїм від неосьвіченого й байдужного духовенства на світських меценатів (нпр. кн. Острожський) і церковні брацтва. Взором для перекладів руських були головно переклади чеські і польські (пор. Владиміров: Франдискъ Скорина). Та цікаво, що маємо з того часу лиш два переклади псалтири, хоч перекладів иньших книг св. письма було більше (нпр. Біблїя Скорини, Євангеліє Тяпиньского, Пересопницька рукопись і т. и.). Видко, переклад псалтирі було зробити найтруднїйше -- і тому не богато було охочих до того. Се треба завважати тим більше, що маємо з XV—XVI в. аж 18 ріжних видань псалтири з меньшими або більшими признаками західно-руського народного язика (з того 8 рукописних, 10 друкованих). Оба згадані переклади псалтирі переховались лиш в рукописях (Румянцевскій музей н-ри 335 і 1017). Перший походить з XVI в. і опирає ся на польській псалтирі Врубля, що вийшла в Кракові 1539 р. п. з. Zołtarz Dawidow; другий зладжений на основі Радивиловської Біблїї, що вийшла в Берестю 1563 р.

Головна частина праці д. Карского займає ся детайльним описом отсих рукописей. І так в першій главі (стр. 46—67) описує автор обі рукописи з палеоґрафічного погляду (формат, папір, чорнило, письмо і т. д.). В другій главі (68—132) він вичислює й характеризує численними виписками польські псалтирі, що появились до половини XVII в., а також церковнославянські псалтирі, що могли служити основою авторам згаданих перекладів. З порівнаня виходить, що автор рукописи XVII в. працював більш самостійно, тим часом як перекладчик XVI в. дуже часто лише переписував кирильськими буквами польські слова і звороти свого польського ориґіналу. В главі третій (стор. 133—174) вичисляє автор елементи польського та церковно-славяньского впливу (з погляду лексикального, ортоґрафічного, фонетичного і т. д.) і означує між иньшими навіть в процентах відносини обох впливів до себе і до самостійности

авторів. І так на 1047 слів вичислив д. Карский 117 (11·1%) польонїзмів, 145 (13·6%) церковно-славянїзмів, 52 (4·9%) сумнївних слів, а 733 (70%) самостійних своєрідних висловів. Очивидно, се все може мати лиш приблизну вартість з огляду на близьке посвояченє всїх славянських язиків власне з лексикального погляду. В четвертій главі (175—264) обговорює автор елєменти чисто західно-руські обох перекладів з погляду фонетичного, морфольоґічного і синтактичного. При кінци додано кілька уваг про акцент обох рукописей. Докладність і пильність автора в зводї подробиць величезна; він навіть всї без виїмки надстрочні знаки рукописей задержує й зазначує. Але як раз ту й головна хиба працї. Поза подробицями, цитатами, виписками, знаками, титлами годї доглянутись синтези — ширшого погляду на язикові процеси зі становища фізиольоґічного і психольоґічного. З тим всїм одначе книга д. Карского дуже цїнна яко звід материялу, тим більше, що в главі пятій (269—426) подав автор повний словар обох рукописей.

І. Копач.

М. Довнаръ-Запольскій — **Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ**, ст. 56 (відбитка з Ж. М. Н. П., 1897, VII).

В коротенькому вступі автор вказує, що в науцї істнує по згаданому питанню два погляди: 1) проф. Владимірского-Буданова, що признає істнуваннє сїльскої громади в західно-руських землях і 2) д. Любавского, що поясняє деякі з'явища нїби громадського житя „простою сусїдською і повинностною солїдарністю". Сам д. Довнар-Запольський пристає до першої думки, але запримічає, що він має на увазї волостну (окружну) громаду, а не сїльску, бо ріжниця між селом і волостю виступає тілько з початку XVI віку, коли громада вже починає вимирати; з другого боку, волость в актах зустрічаєть ся частїйш, нїж село.

Свою статю автор не подїляє на віддїли, хоча вона по змісту дїлить ся на дві частини, що не вадило-б авторови й зазначити для ясности. В першій частинї д. З. зазначає ті фактори, які сприяли знищенню загально-громадських порядків в волостях Литви-Руси. Сюди належать: 1) змагання шляхти, особливо державцїв і намісників, знищити загально-громадські порядки, бо вони перешкаджали в їх змаганнях про побільшеннє доходів з волости; волости самі роскладали між собою податки і пильнували, щоб господарські державцї і намісники не заводили нових поборів; волость таким робом боронила свою самостійність і від господарських урядників. 2) Вихід члена із громади з землею, якою він користував ся до виходу; се бувало тодї, коли член громади одержував

землю на осібну службу, або ставав боярином — в такому разї земля обілялась, себ то переставала бути тяглою; бувало також, що боярин купував тяглу землю, в такому разї боярин з боярської землї повинен був нести боярську службу, а з тяглої — тяглу, але бояре часто увільнялись господарем від тяглої служби. 3) Одначе найбільше порушувало рівновагу громади те, що в. князь роздавав шляхтї землї з селянами і віддавав їм всї господарські податки з них, хоча і не завсїди; в такому разї панські селяне, коли господар не віддавав господарських податків панам, самі часто не хотїли відбувати волосних повинностей, і через те волости, певне, несли великі втрати. Нарештї, 4) виріжнене города із волости теж порушувало громаду. В усїх отсих випадках волость-громада боронила свої інтереси та боролась за своє істнування; **із сїеї боротьби** автор виводить, що громада в XVI віцї підупадає, дякуючи урядовій полїтицї, своєволї і загальним умовам державного хозяйства. Одначе все-ж таки в початку XVI віку громада істнує; внутрішнім звязком її були фінансові інтереси, зверхнїм — адмінїстративний поділ.

В другій частинї своеї статї автор малює нам саму громаду. Члени громади звались мужами або просто людьми; заступником громади був старець, якого по веснї кожнорічно вибирали мужі волости. Обовязками старця були суд і збір податків. Для центрального уряду старець був представником фінансової адмінїстрациї волости: старця уряд оповіщав, коли волость увільнялась від якого тягла, або подати, або коли із волости виділялось кілька людей якому небудь панови в данину з визволеннем від податків і т. и. В руках громади був росклад господарських податків і намісницьких поплатків, бо на волость накладалась загальна сума податків, яку треба було уже самій громадї „розрубати" між своїми членами; окрім того у волости були ще свої власні потреби (на церкву, млин, плата кар по суду і т. и.), і для задоволення їх громада мала свої громадські кошти, які в данім разї добувались через самооподаткованнє. Найважнїщим інтересом для громади було володїннє землею. В науковій лїтературі істнує думка, що переважною формою селянського землеволодїння в XV віку було дворище — служба з семейно-родовим характером, і що тут нема жадної громадської орґанїзациї. Д. Запольський доводить, на підставі джерел, що волости між иньшими належала нерозроблена територія, яку селяне розбирали по службам; що селяне **переділяли між собою всї землї**, що вони, як громада, виділяли часть землї на громадські потреби нпр. церкву, віддавали землї в застав і т. и. — словом, що громада признавала за собою право розпоряджати ся громадською землею, незалежно від того, чи поділена вона на дворища, чи нї, а се дає деяке право підчеркувати **громадські способи уживання землї (орної)**. Що-ж до вигід — земель борт-

них, бобрових гонів, лісів, вигонів і т. и., то ними громада роспоряджалась спільно і захищала їх від кожного, хто хтів накласти на них свою руку.

Автор, окрім того, звертає увагу читача на те, що хоч відомости про громадські землї не повні і не дають права з теперішнього погляду признати за громадою права повного володіння землею, одначе, каже він, ми повинні мати на увазї обставини того часу, коли громада, як і всякий служебний чоловік, могла користувати ся і роспоряджати ся своєю землею, не порушаючи інтересів служби та господарського скарбу. Крім того селянська маса неоднородна, а се впливало і на її права. Автор доводить, що громадська самоуправа практикувала ся особливо між так званими данниками — се кляса стародавнього походження і зустрічає ся скрізь по Литві-Руси: їм скрізь відома була громадська орґанізация; але він наводить деякі відомости і про те, що громадська орґанізация зустрічає ся між селянами і на землях панських, а також не тілько між данниками, а і між иньшими тяглими катеґориями селян. Кінець громадї положила так звана волочна система і попис служб там, де перша не була заведена, і ся реформа була наслїдком не тілько впливу місцевого уряду, але й усього ходу економічного житя Литви-Руси.

Такий зміст невеличкої статї д. Довнар-Запольського. Вона має чималу вагу для науки, особливо коли прийняти на увагу, що питаннє про громадську орґанїзацию в Литві-Руси почина тільки що розроблювати ся. Автор поставив багато питань і коли він за недостачею джерел не міг їх порішити зовсїм, то дяка йому і за те, що він їх поставив і витичив дорогу до їх порішення. Для своєї працї д. З користував ся архівним материялом, що він надрукував потім під назвою „Акты Литовско-русскаго государства“. Статя взагалї цікава і написана так, що її може читати і неспеціялїст. Як на недостачу, вкажу на те, що статя не поділяєть ся на жадні відділи, через що виклад виходить трохи неясним і заплутаним. *І. Черкаський.*

І. Лаппо — Земскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ въ конци XVI вѣка (Ж. М. Н. П. 1897, VI, стор. 263—301).

В сїй невеличкій статї автор спершу дає огляд земського суда, як він склав ся в кінцї XVI віку, а потім подає маленьку історичну справку про розвиток земського суда в XVI віцї. Земський суд складали: судя, підсудок і писар. Вони вибирались повітовою шляхтою-земянами і затвержувались королем. Король або, коли його нема в Литві, воєвода, а в Жомоітї — староста, посилає листи ґродському урядові, щоб той

оповістив всю повітову шляхту, аби вона на певний час вібралась в замок або двір повітовий для вибору кандидатів. Оповіщаеть ся шляхта за чотири неділї до речиция. В визначений день шляхта вибирае на судию, підсудка і писаря по чотири кандидати, і з них король своєю властию іменує по одному. Кандидати сї повинні бути „люди добрые, побожные, цнотливые, годные, в праве умеетные, писати умеючіе“, „родичи того паньства великого князьства Литовскаго и не новоосѣлые въ повѣтѣ“. Судцями не могли бути 1) духовні особи, 2) урядники тогож повіту і 3) судцї другого повіту. Судові урядники не тратять свого уряду до смерти або до іменовання на який висший уряд; але їм було вільно складати з себе уряд. Особа судового урядника боронилась законом. Іменовані вищесказаними порядком судцї на першій сесиї суда присягали — судия і підсудок по одній формі, а писар по другій. Із самої присяги видно, що судиями були, властиво кажучи, тілько судия і підсудок; писар же тілько вів протоколи і радив судиям. Коли хто з членів суда не міг явитись на сесию, то про се оповіщав иньших членів, а сї останнї з повітовою шляхтою разом вибирали заступника, і той теж присягав. Коли судцї не згодні були з шляхтою, то вона мала право вибирати заступника по своїй волї. Хто з членів судового уряду без причини не являв ся на сесию, той тратив свій уряд. Судцї мали уставлений законом дохід з кождої судової справи.

Не малу ролю в судах грав возний, що іменовав ся воєводою (на Жомоітї — старостою) по вибору судового уряда і шляхти. Возних бувало кілька на повіт. Возний присягав. Обовязки возного: 1) сьвідчити перед судом про все, що він бачив і чув (авторитетний сьвідок для тих, хто судить ся); возні посилались урядом „на всякие справы людские“, „для оглядання“ шкод, ран і т. и.; возні були також сьвідками при актах цивільного змісту; 2) вони мають розвозити позви; 3) сповняти приговори суда і 4) наглядати за порядком на суді.

Земський суд мав три сесиї на рік: 1) Єрданську, 2) Троїцьку (зелені сьвята) і 3) Михайлівську (29 сент.). Сесия тягнулась неділь три. Суд повинен був приїзжати за три днї до речинця і виїзжав до дому три днї після сесиї: сї днї призначались для видачі справок і записування в книги всяких актів.

Суд відбував ся в судовій хатї. Він судив справи цивільні й карні. (Тут автор стараєть ся перелїчити такі справи замісь подїлити їх на катеґориї, як би се треба було зробити). Автор підчеркує одну функцию, що ставить земський суд вище понад иньші — се контроля за дїяльністю ґродського суду; але земський суд є все-ж таки судом першої інстанциї: на постанови його можна було апелювати в трибунал і в ко-

ролївський суд, коли незадоволений постановою земського суда зараз же на судї заявляв про се.

До земського суду удавались крім шляхти, особи духовного стану, коли вони володіли маєтностями на шляхетськім праві, міщане, Жиди, панцерні слуги, слуги замкові, путні і т. и. Словом, автор приходить до такого виводу, що земський суд не був чисто шляхетським.

На судї могли виступати замісь інтересованих осіб 1) „умоцовані", якими могли бути як посторонні люде, так і свояки і 2) слуги свого пана. Умоцовані вели справу від свого ймення, слуги-ж робили все йменем свого пана. Крім того на судї виступали ще прокуратори в родї наших адвокатів. Бідним людям прокуратор визначав ся від суда за дурно.

Далї автор оповідає самий процес, починаючи від запису жалоби і до постанови суда.

Коли скінчить ся сесия, суд всї старі книги постанов замикає в осібну скриню під три замки (по числу членів); ключі від них по одному були у членів; потім запечатує своєю печаткою (кожний член теж має свою печатку) і складає в сховок, призначений для сього. Стерегти книги лежить на обовязку воєводи. Постанови-ж тої сесиї, яка тільки що відбулась, не ховають ся, а зістають на руках у писаря, що переписує їх на чисто.

Нарештї автор переказує коротенько історию земського суда від початку XVI віку. Він каже, що земський суд в в. кн. Литовськім перейнято з Польщі і що ще в XV віку в Підляхії земський суд уже істнував, але він судив разом з старостами, себ то суд був адмінїстрацийний. В иньших землях суд був в руках воєвод, старост і державців. Статут 1529 року вимагав, аби вищеназвані урядники мали при собі по два земянина і без них суд не міг відбувати са. Одначе, доводить автор, се було мертвою буквою: суд по старому відправляли самі урядники. Сесий тодї не було жадних: судили цїлий рік. Епоху в історні земського суда склав Більскій привілей 1564 року, що скасував старий суд і завів новий, про який говорить уже статут 1566 року. Третїй статут (1588) закінчив історию розвитку земського суда, увівши ґенералів-возних.

Суд до 1566 року вів усї справи; статутом сього року вони розділені були між судами земськими, ґродськими і підкоморськими.

Родоначальником возних були віжі, що посилались судом для „огледання", і децкі, що сповняли постанови суда. Вони були просто слугами судців. Уряд возних уставив виленський сойм 1551 року.

От і увесь зміст статї д. Лаппо. Вона написана легко, так що її може читати і неспеціялїст, носить скорше характер реферату. Автор очевидячки не юрист, через те часто він плутаєть ся в питаннях,

нпр. в питанню про підсудність. Він користував ся переважно Статутом, хоч деиеде зустрічають ся цитати й на акти. Крім того автор користував ся архивним материялом — чотирома книгами постанов витебського земського суда (1592—1598 рік). Праця д. Лаппо не може мати великого значіння для науки, бо зачеплене ним питаннє розроблено тут злегка, а про земський суд можна було-б написати цілу моноґрафію. Одначе заслугою д. Лаппо можна вважати те, що він перший зачепив питаннє про суди в в. кн. Литовськім і тим поклав початок серіознїйшому студийованню їх.

І. Черкаський.

Д. П. Миллеръ — Очерки изъ исторіи и юридическаго быта старой Малороссіи. — Превращеніе казацкой старшины въ дворянство, 1897, ст. 133 (з Київської Старини, 1897, I—IV).

А. М. Лазаревскій — Замѣтки на историческія монографіи Д. П. Миллера о малорусскомъ дворянствѣ и статутовыхъ судахъ, Харьків, 1898, ст. 82.

Під загальним титулом „Очерків" д. Мілер подав дві розвідки: 1) Земські, ґродські і підкоморські суди. 2) Переміна козацької старшини в дворянство; перша з них була вже обговорена в Записках (т. XIII), тому зупинимо ся тепер лише на другій. Сю розвідку поділив д. Мілер на чотири части. Найважнїйшою частиною є перша, бо тут автор говорить про цілий процес витвореня українського дворянства. Але сеся частина вийшла також і найслабшою: вона трактована більш загально, багато в ній помилок, як се вказав Лазаревський. Друга, третя і четверта частина, де автор говорить про юридичні унормованя відносин українського дворянства, повнійші і вірнійші.

Д. Мілер починає з звичайного погляда, що р. 1654 застав на Україні 300 голов шляхетської верстви і то не дуже визначних, і вони скоро поринули в козацьких рядах. Та се число невірне, як доказує Лазаревський, бо Мілер користував ся фальшивим жерелом; д. Л. доводить, що після Переяславської умови полишило ся лише кілька родин з руської шляхти, що могла-б ствердити історичними документами своє шляхетське походженє. Ціла людність, по словам Лазаревського складала ся тепер з демоса, що ділив себе на товариство і посцільство, значить козацтво і селянство (д. Л. забув ще дуже важний чинник — міщанство). З козацтва, пише Мілер, виділив ся протягом столїтя окремішній, упривілейований стан, що при кінці 18 ст. дістав права російського дворянства. На се вплинули сьвіжі традициї польського панованя, але й „у самій суспільности, каже д. М., були такі обставини", що вели до появи шляхетського стану.

Повстав сей стан без зверхніх впливів. Витворив ся він з козацької старшини, з українського „пана“. Процес відбував ся швидко. З простого козацтва виріжняла ся військова старшина, що присвоювала собі шляхетські права“. Пятьдесять літ після Переяславської умови „судять ся вони шляхетськими правом, вибирають з поміж себе урядників на потреби в краю, не платять данин і не поносять загальнонародних повинностей, їх діти користують ся осібними прероґативами в службі, а осьвіта дає їм змогу як зверхнім виглядом, так і інтеліґенциєю перемінити ся в осібну верству, вповні осібну від рядового козацтва і поспільства. В склад нового панства увійшло багато із останків шляхетського походженя, увійшли і російські дворяне з поміж козацьких старшин“. Але вони ще не називали себе шляхтою. „Термін шляхетства знову виринає на сьвіт у 18 ст., коли на сцену виступило вже трете поколїнє козацької старшини“. Від тепер починають ся ріжні заходи, аби придбати для себе правною дорогою сей термін, як і також і всї привілеї, що були в звязку з тим терміном.

„Так коротко сказано у д. Мілєра, пише д. Лазаревський, про головне питаннє його моноґрафії про дворянство — в яких обставинах відбував ся полїтичний зріст української старшини в столїтній період гетманщини і які обставини помогали тому зростови“. Д. Лазаревський старає ся се все доповнити та вказати на суспільне і культурне становище козацької старшини; при тім старає ся виказати стан, в якім була Україна після смерти Хмельницького, чи властиво після р. 1654. Усї виводи д. Лазаревського стремлять до того, аби показати, що на витворене дворянства склали ся не лише внутрішні причини, але і зверхнї. До сих зверніх причин зачисляє д. Л. вплив Польщі та інґеренцию російського правительства. Вказує, як гетьмани з иньшими чинниками козацької старшини шукали протекциї то у одної, то у другої сторони, та пильно заходили ся біля шляхетських порядків. Вказує на пригожі часи для витвореня дворянства за Мазепи, Скоропадського, Апостола, коли то старшина вже замітно відокремила себе в осібну верству. До внутрішнїх причин зачисляє Лазаревський з иньшими вченими (робить се й Мілєр, але загально) легко нажите старшиною богатство і сесю осьвіту, про яку вона стала піклувати ся вже під кінець XVII ст. і яка в першій половинї XVIII ст. була вже на стілько розповсюднена між нею, що з того часу старшина мала повне право називати себе осьвіченою суспільністю.

Стаття отже д. Лазаревського є важним і значним доповненем розвідки д. Мілєра. В кінці її додано кільканадцять документів XVII—XVIII в.

Ю. К.

Ал. Лазаревскій — Изъ семейной хроники Берловъ. (Київ. Старина 1899, I, ст. 101—133).

Невтомний дослідник історії козацьких „шляхетних“ родів д. Лазаревський подає в сїй своїй статї відомости про родину Берлів, зачерпнені з їх фамільних документів, особливо про Івана Берла, воронковського сотника (1696—1706) і переяславського полкового судию (1707—1711), та його родину, вибераючи все інтереснійше для історії тодїшнього українського житя. Найінтереснійші з поданих тут відомости, звязані з біоґрафією Арсенїя Берла, Іванового сина, епископа переяславського (1733—1744), що визначив ся своїми просьвітними заходами. Його старанем була заснована школа в Переяславі, що потім переміни́ла ся в семинарию. Арсенїй побудував дім для неї, постарав ся, щоб були ученики, наказавши підвластному своєму духовенству під загрозою кари присилати дїтей своїх на науку. Учителїв для школи спровадив з Київа, між ними були і два з печерських монахів; учителї харчувались коштом „катедри“ епископа; ученики жили в бурсї, а вся епархія складалась на її утримане. Про відкрите сеї школи пише сам Арсенїй, що вже в осени 1738 р. вібрані ученики учились в нїй „славяно-латинскаго ученія“. Перший учительський персональ тої школи назвав її „Берліанською колеґією“. В історії переяславської епархії Арсенїй замітний крім того тим, що на його представлене синод признав епархию переяславську, що дотепер належала до київської митрополії, самостійною.

В додатку до статї (в кінцї) видрукований в цїлости тестамент Ів. Берла, 1717 р., досить богатий побутовими подробицями.

М. Г—а.

В. Шенрокъ — Матеріалы для біографіи Н. В. Гоголя, т. IV, Москва, 1897, ст. VIII+978.

Четвертим томом закінчена велика, довголїтня праця д. Шенрока, присьвячена біоґрафії Гоголя. Перший том вийшов 1892 р. і пять років пройшло, ніж вийшов останнїй. Тепер видание закінчено і ми маємо в нїм одиноку критично оброблену пробу біоґрафії, працю потрібну для кожного, хто студиює твори Гоголя чи хоче вияснити собі історию його творчости. В своїм часї ми казали про загальний плян видання (Зап. XVII, 41—44), автор не відступив від своєї проґрами і в останнїм томі. Маємо тут опис житя Гоголя за период 1842—1852. Се дуже смутна епоха в житю взагалї і в історії творчости Г. — психічна криза, що знайшла собі найбільш повний та ясний вираз у „Выбранныхъ мѣстахъ изъ переписки съ друзьями“ (1847). Для звичайного читача ся відміна в поглядах і взагалї в духовім житю письменника здавала ся зовсім темною і загадкою. Письменник відрікає ся від попереднїх замірів, від давних

ідеалів, від всеї попередньої власної літературної діяльности. Справді, деякі натяки на містицизм і меланхолію автора, на погляди що до свого призначеня й т. и., можна було знайти і в ранійших творах, але тоді се не звертало уваги і вперше нові слова прочитали зачудовані читачі в „Выбранныхъ мѣстах".

Тепер легко побачити на підставі зібраних у д. Шенрока звісток, що ся криза не була чимсь наглим, несподіваним, але виготовляла ся помалу під впливом обставин і тільки найбільш повно виявила ся в вище згаданім творі Гоголя. Письменник завше схиляв ся до містицизму. Під впливом хороб, які турбовали Гоголя за останні роки його житя, отсе почутя зміцніло і він прийшов до переконаня, що хороби се благословене Боже, бо вони підіймають душу. Розвитку містицизму сприяла знайомість з пієтистами й містиками (в останніх отець Матвій мав на Гоголя великий вплив). Призначене власної літературної діяльности Г. ставив високо і його місия не була ще сповнена: пробою висловити „нове слово" були „Выбранныя мѣста" і обурене, з яким його прийняла більшість російської осьвіченої публики (згадаємо нпр. лист Бєлінского до Г.) мало шкодливий вплив на духовий стан Г. Фізична і духова сила слабіли від хороб і турбот, і Гоголь починав мучити ся сумнївами, чи не втратив він літературного таланту.

Опису отсих 10 останніх літ і присьвятив д. Шенрок четвертий том: він аналізує обставини, в яких жив Г. за отсї роки, впливи, під якими росла кріза, і як відбилась духовна відміна на його останніх творах. Иноді д. Ш. робить більші чи меньші екскурси в бік: наприклад він присьвячує оден такий екскурс — огляду критики на „Выбранныя мѣста" (463—513) і т. и.

До тома додано показчик всїх річий і власних імен, що зустрічають ся в творах Гоголя. *О. Г—ий.*

А. Титовъ — Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому (1846—1877 гг.) (Київська Старина 1897, IX—XII, 1898, II).

Письма П. А. Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому, 1858—1875 (ib. 1898, I).

Письма П. А. Кулиша къ Шевченку (ib, 1899, II).

Письма Кулиша къ В. В. Тарновскому, 1855—58 гг. (ib. IV, XII).

Письма Кулиша къ Д. С. Каменецкому, 1857—1865 гг. (ib. 1898, V—VII, XII).

Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 года (ib. 1898, X).

— **Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому-сыну** (ib. 1899, I).

— **Письма П. А. Кулиша къ М. В. Юзефовичу, 1843—1861 гг.** (ib. 1899, II—III).

З половини 1897 року аж по марець с. р. „Кіевская Старина" надрукувала 350 і кілька листів Пан. Куліша, писаних у ріжні часи до О. М. Бодянського, І. Ф. Хильчевського, Т. Шевченка, В. В. Тарновського-батька і В. В. Тарновського-сина, Д. С. Каменецького, М. В. Юзефовича і Володимира Барвінського. Сї листи — то очевидно тілько мала частина широкої кореспонденциї, яку провадив Куліш протягом свого довгого і діяльного житя; але вже і з сих листів, що обіймають довгий час від 40-вих аж до 90-их років, можна не одно дізнати ся і про Куліша і про иньших людей, з якими йому доводилось мати діло, та про обставини його житя й роботи.

Ми не маємо наміру використувати тут зараз увесь богатий історичний материял, що містить ся в надрукованих уже листах Куліша, для його житєписи та для історії часу, в якому він жив, але годить ся вже тепер повитягати з надрукованих його листів те, що поможе нам хоч троха зрозуміти його характер і пересьвідченя, які він, як нам здавало ся, нераз зміняв. Годить ся й не відкладати сеї роботи особливо з уваги на ширшу галицьку громаду, що на діяльність Куліша дивить ся очима галицької полїтики, докоряючи йому не одним, що може здалось би й виправдати без шкоди для памяти вельми діяльного Українця.

Такої роботи приняв ся був уже в нас др. Василь Щурат, видавши 1897 р. брошуру п. з. „До історії останнього побуту П. Куліша у Львові", себто до 1882 р. Праця Щурата мала вернути Кулїшеви добру славу, котру в очах Українців-Русинів підірвали його твори, що в них знати раз надмірний нахил до Росиян, другий раз до Поляків. Автор дивив ся на ті твори, як на уступки раз одним, раз другим в тій цїли, щоби від них дістати поміч у змаганях культурного і полїтичного житя нашого народу. Польсько-руська акция Куліша представлена автором, як проба подібної-ж акциї з 1891 року (нової ери), — розуміеть ся, проба Поляків, з котрими Куліш остаточно не згодив ся, а переконавши ся в їх чисто самолюбних намірах, зірвав з ними зносини зараз по реформі Василиянських монастирів у Галичині.

Се була вже остання проба полїтичної акциї Кулїша на ширші розміри і останнє велике розчароване його; після того він уже не поривав ся на такі сьмілі вчинки і на останок загріб ся безвиходно в своїм затишнім кутку.

Листи Куліша, надруковані досі в Київській Старині, показують нам його діяльність перед невдалою пробою зносин з Поляками, і то почавши від 40-их років. Так і видко в них непосидющого ентузияста і завзятого робітника, що одушевляє ся безмірно і попадає в гірке зневіре, особливо до людей, а не до роботи, що їздить кількома наворотами по Европі, раз хвалить столицю, другий раз величає сїльське житє, і не може найти для себе місця, а для свого живого духа спокою. Великі, сказати-б, наукові клопоти ідуть у нього в суміш з гіркими часом клопотами щоденного житя, а то й зі злиднями; для хлїба він шукає і дістає кілька разів посади, а для наукової діяльности і своєї репутациї він і кидає часом ті посади, нарікаючи потім, ще не може довести до ладу своїх материяльних обставин. По прочитаню листів Кулїша здаєть ся, що його ентузиястична і амбітна вдача серед прикрих звичайно материяльних обставин доводила його найбільше до того, що він часом у своїх пересьвідченях хитав ся: то хвалив „сьвяту українську старосьвітчину", то ганьбив її, то у тїсній минулій і теперішній злуці з Росиянами бачив одиноке спасенє України, то знову частував Поляків милими для них „крашанками", поки й їх не пізнав докладнїйше.

Але красше буде, коли з тих соток листів Кулїша виберемо уступи, що він сам писав про себе. Ті листи писані до восьмох осіб і відповідно до того, як Кулїш жив з сими людьми і які мав зносини з ними, вони мають иньші прикмети. Редакция Київської Старини, друкуючи ті листи, і сама подала декуди їх характеристики; так ми з них і скористаємо тут, заким виберемо дещо з листів.

Листи до проф. О. Бодянського писані в 1846—1877 рр.; єсть їх усїх 113; більша частина їх належить до 1846—1857 рр. Кулїш приготовляв ся тодї до наукової карієри, був співробітником „Общества исторіи и древностей", отже мав з проф. Бодянським богато дїла. В 1845 р. О. М. Бодянський був вибраний секретарем „Общества исторіи и древностей", а від 1846 р. працї сего товариства починають видавати ся у новій формі — „Чтеній". Дїяльний і енерґічний Бодянський зібрав коло себе гурток людей (до котрих належав і Кулїш). Зовсім зрозуміло, що на їх переписцї зі своїм провідником відбивали ся всї ті пригоди, яких зазнавала їх діяльність. На першім плянї було питанє про цензуру. В листах Кулїша ми стрічаємо не мало цікавих заміток про сю справу (див. листи 5, 6, 17, 35, 64—66, 71, 97). Сюди приставало питанє про скількість і якість дальших робіт. З листів легко можна зміркувати дорогу, якою йшли лїтературні працї Кулїша, що побачили сьвіт (1, 2, 4, 5 і дальші) і ті, що не були призначені до скорого друкованя (95), а також ріжні пляни, з яких богато і зовсїм

не здійстнило ся. Наприклад Куліш бажав перекласти Одисею, але Бодянський відрадив йому (33, 34). Вкінці видко з листів, які були в Куліша літературні зносини і яка широка знайомість з людьми. Тут ми читаємо немало звісток і про других письменників (1, 5, 27, 108 і др.) і ріжні новинки з літературного житя (62—64, 83, 85). Непорозуміне між Кулішем і І. Срезневським з причини, що Срезневський присвоїв собі збірник українських пісень, записаних Кулішем (про се мова в листах 3, 7, 24, 25, 27, 30, 33 і 79) є зразком тих нарікань, які нераз читаємо в листах Куліша з якої або такої причини. Хоч знову з другого боку такі вислови, як про „цигана" Поґодіна (37) доказують, що Кулішеві нарікання і підозріня не завсїди були справедливі (Пор. „Русскій Архивъ, 1892, XI, 301, прим.). Годї мабуть назвати безпристрастними і відносини Куліша до редакциї „Современника" (64).

Всї сї листи мають дві основні прикмети, що характеризують Куліша, як діяча на науково-літературнім полї: „Сьвята старосьвітчина" все була у Куліша на першім пляні, а стараня про розвій української літератури були його щоденними старанями. Бодянський у своїх листах мабуть здержував трохи енерґічні пориви Куліша в тім напрямі. Куліш одушевляв ся всїм, що було рідне, і тим одушевленем можна вияснити й його докладні умови про те, як що друкувати, якою правописю, з якими наголосами і т. и. (5, 7, 12 і ин.). При тім була у нього незвичайна енерґія, він працював безнастанно. Він записував українські пісні і думи, збирав літописи, друкував самостійні наукові статї, романи, повісти, поезиї, книжки для дїтей, займав ся перекладами, вчив ся чужих мов, видавав працї иньших авторів, редаґував журнал, збирав рукописи, заложив свою власну друкарню і т. и., і притім ще знаходив час на сїльське господарство та на фізичну роботу.

Така велика діяльність дивує кождого тим більше, що Куліша як чоловіка годї було назвати щасливим чоловіком, що найменше в період, до котрого належать його листи до Бодянського. „Гдѣ тутъ везетъ?! Я долженъ везти, а не мнѣ везетъ. Мнѣ ужъ никогда, можетъ быть, везти не будетъ, какъ человѣку, выскочившему изъ рельсовъ..." (95). Куліш не мав богато доходів (57), а, як він сам писав, не мав і доброго здоровля (70—72). „Часто нездужаю, здоровлє моє дуже розстроєне" — писав він ще 1847 року (23). Невдачна подорож за границю, арешт, заборона друкувати свої твори і заслане в Тулу раз на завсїди попсували дуже гарно почату карєру Куліша. Правда, він у своїх листах нїколи не говорить докладно про сю пригоду. „Нас не зрозуміли, не оцїнили, грубо помилили ся що-до духа нашої роботи — се наша вина" (36). Минули три тяжкі роки житя в Тулї і Куліш дістав амнестию (51),

поїхав у Петербург з гіркии почутем, що його надії розбиті. А потім почало ся неспокійне житє з переїздами з одного краю Росиї в другий, житє повне злиднів, нещасть, невдач та несподіваних пригод. Петербург не сподобав ся йому своїм клїматом і „болотною“ цївілїзациєю (76), на селї не мав він спокою від господарських клопотів та дурниць сільського житя (88).

Мабуть оттакі обставини житя й мав на думцї Кулїш, коли писав, що йому зле поводить ся та що він вискочив з шин. „Тяжко рубати дрова тому, хто вміє малювати образи або вирізьбити статую, але такі наші часи, що скорше можна заробити копійку рубанем дров, ніж творами фантазиї, — що найменше лекше для мене“ (80). Такі нарікання відзивають ся нераз у листах Кулїша до Бодянського, хоч при всїх своїх невдачах він усе таки „зіставав ся самим собою“.

. Листи Кулїша до Ів. П. Хильчевського[1]) мають зовсїм иньший характер, ніж його листи до Бодянського. З Хильчевським познайомив ся Кулїш в Луцьку 1842 р., і хоч Х. був старший від нього на десять літ, оба стали великими приятелями. Хильчевський мав великий і добрий вплив на Кулїша і навернув його по части до українства. Кулїш цїнив його за те високо, займав ся його долею, коли йому не поталанило в чім, аж поки „Історія возсоединенія Руси“ не розлучила їх — Хильчевський не згодив ся з сею працею Кулїша і приязнь їх пропала. Листів до Хильчевського є 77 і вони походять з років 1858—1875. Писані вони то по українськи то по російськи, способом свобідним, щирим, як до доброго приятеля, перед котрим нема з чим таїти ся.

Листів до М. В. Юзефовича є 27 з 1843—1861 років. Більша частина їх належить до 1843—1847 рр. То був час дозріваня духовних сил Кулїша, час огнистого ентузиязму, сьмілих поривів і горячого бажаня працї для України. Юзефович, що від 1842 р. був помічником попечителя київського шкільного округа, займав ся доволі дбало долею Кулїша і навіть сприятелив ся з ним; Кулїш — як видко з листів — з нічим не таїв ся перед Юзефовичем, а то і вставляв ся у нього за своїми иньшими знайомими та приятелями, нпр. за Хильчевським. Юзефович познайомив Кулїша з польськими ученими Ґрабовским і Свідзіньским, дав йому спромогу подорожувати по краю для збираня етноґрафічних материялів, переніс Кулїша, як він собі того бажав, до ровенської ґімназиї на учителя, задумував вислати його в славянські землї для приготовленя до професури, вкінцї познайомив його з ректором петербурського унїверситета П. А. Плетневим. Юзефович позволив також Кулїшеви друкувати свої твори на кредит у київській унїверситетській

---

[1]) Див. його некрольоґ у Лїтер. наук. Вістнику том V, 129.

друкарні, ширяв його твори по школах, протеґував його в редакциях столичних журналів, займав ся його приятелями і т. и. Се тягло ся до початку 1847 р., коли за старанем Плетнева Академія наук вислала Куліша на студиї за границю. По дорозї він вступив на Україну, оженив ся, — але вже в Варшаві його арештували за Кирило-Методиївське братство, подержали в вязниці в Петербурзї, а потім заслали в Тулу. Тут і урвала ся переписка Куліша з Юзефовичем на вісїм лїт. Куліш підозрівав Юзефовича, що се він спричинив ся до його арештованя; аж 1855 р. він особисто (а може й листами) погодив ся з Юзефовичем, готов був покаяти ся „страшного гріха" що-до приятеля і радував ся, що „з душі зпав тяжкий камінь". Почали ся наново давні приязні зносини з Юзефовичем; Куліш поручає йому свої ріжні орудки (н. пр. продаж книжок), виявляє йому ріжні свої заміри, називає його земляком і як до земляка пише навіть кілька українських листів. Ся цікава переписка тягла ся до 1861 р. Мабуть вони і пізнїйше ще жили згідно, поки не взяло ся між ними якесь незначне непорозуміне, через котре Юзефович на 15—20 лїт перед своєю смертю не добре висловлював ся про Куліша.

Листів Куліша до Данила Сем. Каменецького є 56 і то з років 1857—1865. Куліш називав його своїм секретарем. Завідуючи друкарнею Куліша, Каменецький вів широку переписку з людьми, що працювали над історнєю і етноґрафією України. Куліш писав до нього не тілько за своїми справами, але оповідав йому й річи такі, які оповідають ся приятелям. З того боку ті листи дуже інтересні для характеристики Куліша.

Листів Куліша до В. В. Тарновського-батька є 18; вони писані в роках 1855—1858. Редакция Київської Старини каже, що ще не могла видрукувати всїх листів до Тарновського-батька. Тарновський, батько відомого збирача українських памяток, сам був спершу небогатим дідичем; потім від дядька дістав міліонову спадщину, але се не спиняло його зістати ся й на далї простим і сердешним чоловіком. Він дуже любив селян, болїв за кріпаків душею і сам брав участь у визволеню їх. Потім переписував ся Куліш з В. В. Тарновським-сином. З сих листів надруковано 19 з років 1857—1897. Між ними є й кількалїтні перестанки так, що ми що йно в однім листї бачимо Куліша молодим, а в другім він уже промовляє як старий. Куліш був винен деякі гроші батькови Тарновському; син дарував йому сей довг; за се Куліш подавав Тарновському свої автоґрафи для його музею. Були між Кулішем і Тарновським ще й иньші справи, але з кільканайцятьох лише листів, писаних протягом 40 лїт, не можна добре зміркувати відносин між ними. Одно видко, що до самої смерти Куліш жив у добрій згодї з Тарновським-сином.

Листів Куліша до Т. Шевченка надрукувала Київська Старина десять; писані вони після повороту Шевченка з засланя в 1857—1860 р. Задержавшись по дорозї у столицї в Нижнїм Новгородї, Шевченко 1857 в осени розіслав запросини до своїх приятелїв, аби відвідали його на Рівдво. Куліш відповів Шевченкови на се, що „не подобає менї їздити на розмову з тобою, бо про тебе побивають ся, якби тебе залучити до столицї; якже пійде слава, що вже й тепер до тебе збирають ся земляки, як Жиди до рабіна, то гляди — й попсуєть ся твоє дїло у великих панів. Я-ж собі на лихо чоловік у громадї замітний, то зараз усї й дізнають ся, що „поїхав за сїм миль кисїлю їсти“. Справи у Куліша до Шевченка були більше лїтературні: про „Гуса“ й иньші поезиї Шевченка, про його російські твори, Марка Вовчка, про продаж Шевченкових пейзажів, то що.

Листів Куліша до Володимира Барвінського є трийцять кілька і всї з 1871 року. Д. Франко закупив сї листи припадково в антикварні і дивуєть ся у передмові до них, як вони дістали ся від брата Барвінського, Олександра, в антикварню. На се Олександер Барвінський відповів у „Русланї“, що він сих листів не мав у руках, а хтось иньший забрав їх підчас недуги або зараз по смерти Volод. Борвінського з редакциї „Дїла“. В сих листах є найбільше мови про друковане псалтиря, крім того про засноване фонду для здїйсненя галицько-руських национальних і культурних цїлей і про справу альманаха. Здаєть ся, до того альманаха написав Куліш інтересну статю про галицькі справи, з якої заховала ся частина, переписана В. Барвінским. Ту саму статю і 11 иньших листів з 1870 і 1871 років до братів Барвінських надрукував др. Франко у XXV томі „Записок“, подавши від себе замітки про зносини Куліша з Галичанами.

В тих кількох сотках листів будучий житеписець Куліша й історик його часів знайде богате жерело відомостей і очевидно використає їх докладно. Ми-ж тепер хочемо дати читачам понятє про вартість листів та дещо з них узяти для характеристики Куліша і обставин його житя й роботи. Особливо звернемо увагу на кілька важних периодів його житя, а то на час до 1847 р., на побут у Тулї, на 50-ті роки, на службу в Варшаві і на „Исторію возсоединенія Руси“, лишаючи на боцї зносини Куліша з Галичиною, Шевченком, Костомаровим і иньшими людьми, його лїтературну і наукову діяльність, історию Крашанки та житє на старі лїта.

Найранїйші листи Куліша до Юзефовича, бо починають ся 1843 року в цьвітни. Куліш не мав тодї ще і 24 лїт житя. Перша вістка, яку ми читаємо про нього в першім листї з Київа — се вістка про його слабе здоровлє. Дивне дїло, Куліш, що прожив до доволї пізної старости,

дуже часто скаржив ся на своє слабе здоровє. „Я хорий, писав він до Юзефовича 15. цьвітня 1843 р., і тому доси не можу ставити ся ні у вас ні у князя (Давидова, тодішнього попечителя шкільного округа). Сам не знаю, що мені хибує: почуваю себе неначе розбитим, але найбільше мучить нестерпна біль у грудях. Бою ся, щоб я не вмер від того. Не можу нічого робити — і се мучить мене найгірше". (Ю. 1).*) Але у своїй „несказаній нудзї" він таки читає Шекспіра і „Тараса Бульбу" Гоголя та радить Юзефовичеви прочитати Гоголя. Саме підчас недуги повстала у нього гадка написати роман. „Сьвіт — пише він — що доси здавав ся мені сумною купою людських хиб, нараз, на саму гадку про смерть, появив ся у моїй душі зі всім тим, що тілько вона знаходила в нїм поетичного, — і ся поява несподївано осьвітила для мене артистичним кольоритом кілька сторінок нашої істориї. Я мабуть пишу темно: годї ясно висловити те, що душевні сили перевертають ще у неозначенім хаосї, доки твір не явить ся перед розумом, на стілько ясним і готовим, що поет може вже сьміло висловити свої думки на письмі. Знову темно, і я покидаю роботу: може й не вийде нїчого з того хаоса, і я наперед боюсь, щоб ви не прогнївались на мене за моє дитинне балаканє. Правда, Шіллер не інакше творив свої твори, як розбалакавши перше своїм знайомим усе, що було у нього на души, і наговорившись доволї про свою будущу дитину". (Ю. 2). Се так родилась у Кулїша думка написати Чорну Раду. Грабовський радив йому почекати з тим, поки не пізнає лїпше людей (Ю. 3), але він таки небавом написав повість.

В дальших листах з р. 1843 він пише, як радо розмовляє зі старими людьми і про старовину, пише про свій побут у польського історика Грабовського, про подорожі по Українї і про свої наміри. Він хоче писати про Колїївщину, і небавом зладить народню епопею („Україна") способом народнїх дум — у серпню 1843 р. пише, що вже довів свою „незвичайну композицию" до смерти Остряницї, — потім видає „Україну" і умовляє ся що-до роботи в журналах. В осени 1843 пише, що радби покинути Київ і перенести ся до Петербурга; нїщо, каже не шкодить, що в Петербурзї повітре не здорове; в Київі скорше убє мене нудьга, як саме нездорове повітре (Ю. 6). Причина тому така, що Кулїш надїяв ся в Петербурзї більше зробити на науковім поли і при тім учити ся малярства. Ще того самого 1843 року в грудни він пише, що працює

*) Подаючи дальше цитати з листів, будемо уживати скорочень: Ю. і цифра значить лист до Юзефовича і число листу, подібно Бод. = Бодянський, Т. батько і Т. син = Тарновський батько і син, Ш. = Шевченко, К. = Каменецький, Х. = Хильчевський і Бар. = Барвінський.

безнастанно, та що плян історичного романа у нього вже давно готов; окрім того почав він „Повѣсть о старыхъ временахъ и обычаяхъ малороссійскихъ“, а рівночасно писав по українськи статю про задніпрянський нарід п. в. Поїздка в Україну, займав ся малярством і історичними студиями.

З року 1844 дуже інтересний 9-тий лист до Юзефовича, де Кулїш каже таке: В Київі я не мав нагоди поговорити з Вами про одно дуже важне лїтературне підприємство або, радше сказати, намір. Полїтичне жите України давно скінчило ся; а се жите, що проявляє ся мовою, костюмами, звичаями і и. — назву його хоч би поетичним — тратить також з кождим роком свій вигляд (свою выразительность). Україна небавом зіллєть ся з Росиєю в одно тїло. Воно й гарно; але не гарно се, що вона, розцьвітаючи коло двох століть таким сильним, таким пишним народнїм житєм, при злуцї з російським народом, мало внесла в нього нових елєментів, вироблених власними силами протягом свого окремого істнованя. Був час, коли ми, Українцї, сходячись з Росиянами, могли були, так сказати-б, напоїти їх запахом своїх степів, додати їм богатства кольориту своїми народнїми красками, осияти їх блиском своєї поезиї; але в той час і ми не були ще такі осьвічені, щоби знати собі цїну, і вони були за мало культурні, щоб не покидати ся нашою мовою, поезиєю, звичаями і обичаями. Коли-б ми по нинїшнїй час заховали були вповнї свою характеристику, о! я певний, що після впливу романів Вальтер-Скотта на Росиян, ми стали би для них предметом пильного вивчуваня; але в теперішнїм нашім положеню, коли ми так зросийщили ся і лишили самим селянам свою рідну мову і свої звичаї, ми не можемо вносити в бідне жите російської суспільности ніякого нового елєменту. Російський поет, піднявшись до всеславянської ідеї, коли-б захотів при помочи студий прожити богатим житєм нашого народу і таким способом доповнити і скріпити свою російську душу, то він майже не має до того способу: Україна у своїм нормальнім положеню є тепер майже безбарвним відломком давньої України, а наша лїтература, з причини недостачі народньої ерудициї у лїтератів, виразила собою жите нашого народа також дуже слабо (крім народнїх пісень, котрих також видано дуже мало). І тому, щоб дати спромогу і Росиянам пізнати нашу пережиту минувшину, і щоб нам самим докладнїйше пізнати себе, треба би почати таке видавництво, що містило би у своїх томах усе, в чім проявило ся жите українського народу“.

У тім проєктї видавництва інтересні для характеристики Кулїша особливо мотиви видавництва; як бачимо, уже 1844 р. дивив ся він на злуку України з Росиєю подібно, як і в 70-их роках, коли видавав „Исторію возсоединенія Руси“. Это и хорошо! — писав він і тілько

дорога́ була йому „сьвята старосьвітчина“, мова, пісні, характер і звичаї України.

Року 1845 Куліш жив уже в Петербурзї, так як бажав собі недавно. Але літературний рух у Петербурзї йому не сподобав ся. „Сучасна наша література (очевидно, мав на думці російську) — писав Куліш у груднн 1845 — виглядає дуже сумно. Всї представителї її, крім кількох правдивих жереців поезиї, — то роспустний (развратный) нарід; иньшими словом я й не можу означити того торговельного духа, яким давно затроєні старі і молоді серця, того пустого житя, яким вони живуть, тих безсоромних гадок про великих письменників, які безнастанно чуєш між людьми і читаєш у книжках, вкінцї того неповажного погляду на сьвіт як на Божий твір, який вони виявляють при всїм, чим займаєть ся їх серце або розум. Я тільки дивлюсь мовчки на ті всї сумні прояви і замикаю ся сам у собі глубше, як у Київі, та дякую Богу, що не попав ся у той хаос. Самотне житє і пильне та довге читанє таких письменників, як Гомер, Данте, Шекспір, разом з виступийованем історнї і народньої поезиї своєї вітчини, поставили мене так сильно на ноги, що мене не може потягнути за собою скажений потік Краєвщини і иньших літературних партий. Я дуже бажав би собі познайомити ся з артистами; до них тягне мене моя душа більше, як до тутешнїх літератів; але не знаю як. (Ю. 13). При тім повідомляв Куліш Юзефовича, що кінчить писати Чорну Раду, отже ся повість була написана до двох літ, хоч була надрукована значно пізнійше.

Тепер бажав Куліш доконче виїхати за границю, що йому вкінцї і повело ся, себ то він добув гроші на подорож. Знов треба було йому зміняти місце побуту, а він уже до того часу жив у Київі, Луцьку, Рівнім на посадах, їздив по Українї і потім сидїв у Петербурзї. Неспокійна була вдача у нього і непосидюча. Він і оправдуєть ся за те перед Юзефовичем в маю 1847: „І так, не лиш ви самі піддержували мою охоту безнастанно зміняти місце побуту. Доля також помагає менї. Тепер, поволочившись три роки поміж Львовом, Прагою, Віднем, Сербією і Варшавою, я або зовсїм страчу охоту до волокити, або стану правдивим Ходаковским“. (Ю. 15). Як знаємо, Куліш не стратив охоти подорожувати.

Поминаємо иньші подробицї житя Куліша в Петербурзї — варто лише піднести, що він тодї дуже цінив Шевченка і Костомарова, і дуже вставляв ся у Юзефовича за своїми приятелями або добрими знайомими, як за Чуйкевичем, Хильчевським і Красновським (Ю. 17), що сьвідчило незле про його услужність.

Заким вибрав ся Куліш в дорогу, він оженив ся з А. Білозерського. Про се писав він до Юзефовича (18): „Сю дївчину я люблю три роки

і женю ся з нею, як правдивий романіст, себ то без ніякого рахунку. Врешті вона має десять тисяч, що можуть нам у потребі придати ся за границею". А до Бодянського писав він про своє вінчане в Борзни 9 січня: „Люблю вже я давно одну гарну дівчину на Вкраїні. Знаю добре, що нікого, опріч її, не візьму за себе, вернувшись із Німеччини. Дак щоб їй не було у столиці якось моторошно, що, бачите, не зна язиків, беру з собою за границю. А в ей і грошенята є, — буде за що жити у Німещині. І брат її їде з нами; дак, коли менї треба буде одлучитись у який дикий народ, дак він при їй зостанеть ся на той час чи у Празї, чи у Віднї чи де інде. Не судїте-ж мене і не коріте за се. Без серця я-б нічого в сьвітї не врядив; така моя натура. (Бод. 14). Оженивсь я 24 числа (січня 1847). Гарна і розумна дуже в мене жінка. Знає добру нашу історию, а піснї так сьпіває (та все наські), що аж серце радуеть ся. (Бод. 16).

Після арештованя Кулїша в Варшаві урвала ся його переписка з Юзефовичем; за те пильно і радо переписував ся він з Бодянським; більше до нікого й не писав. З Бодянським почав він переписувати ся 1846 р., що найменче з того часу надрукована його переписка. Зміст її — то головно справи наукові, хоч від часу до часу попадають ся в листах і иньші інтересні вістки, на приклад з мая 1846: „Я хочу видавати український альманах. Шевченко прислав чотири чудовні поезиї. Він чудеса виробляє з українською мовою. — Про Шевченка оповідають чудеса. Він, кажуть, написав поему „Іван Гус" і богато поезий, котрі Українцї знають на память". (Бод. 1).

Дуже інтимні стають листи Кулїша до Бодянського з Тули. Варто з вириввів сих листів зложити маленький памятничок, щоби пізнати, як Кулїш жив у Тулї, тим більше, що там він сильно приготовив ся до своєї дальшої діяльности. Замісць описувати радше навести тут його власні слова з декотрих листів. Всї листи писані з Тули.

Рік 1847, 7 жовтня. Жінка від'їхала на Україну, спочити від своїх нещасть, що лиха наша доля занадто щедрою рукою посіяла з самого початку її шляху житя. Я живу сам і, не замітивши в нікого з моїх знайомих по службі тої людяности, що розуміє стан душі нещасливого зайди і сама подає йому руку, — не замітивши доси нї в кого співчутя до мене і бажаня почати зі мною приязні зносини, а противно бачучи і відчуваючи, як усї очевидячки сторонять від мене, я служу мовчки і ледви знаю, як називаеть ся директор канцелярнї. Иньших і зовсїм не знаю, хто вони поза службою. Думаю, що так воно буде і за весь час мого пробуваня в Тулї. — Часто нездужаю. Моє здоровле сильно розстроене. (Бод. 23).

22 грудня. Читаю, учусь — і тілько всего. (Бод. 24).

Рік 1848, 6 січня. Чи знаете, „вспала ми умъ похоти", у добрий час поговорить, а в лихий помовчать, написати про Івана Грозного роман, а перше романа історию. Я його не навиджу по Карамзински, а жалїю о нем, і він у мене у души сидить із своїми крутими норовами і гарячим серцем. Ох, лишечко! отсе-ж я не встеріг ся, тай почав по свойому у ряд писати. Ще довідають ся старшії, то бити-муть. Ну, да вже сім бід, а один одвіт. — А пісні вже як небудь вицапаю у Срезневського, і коли будете печатать, то не друкуйте мого грішного ймення і К. не друкуйте, а видавайте пісні під своїм власним призвищем. А що К. не буде на вас за се сердить ся, то я порука; не іщет бо він суєтної славици, а тілько пользи душевної добрим людем. (Бод. 25).

17 січня. Все справедливо, що Ви сказали про Івана IV, але признайте самі, що він є інтересним прикладом на се, як нещасний чоловік з горячим характером, з зіпсованим серцем і з необмеженою властю може робити зле! Крім того, займають мене в його епоху деякі питаня що-до відносин низших верстов до висших: мій ніс чує тут здалека романтичні комбінациї. (Бод. 26).

23 жовтня. Тепер з одної крайности попадаю в другу: збираю ся купити дім в Тулї і зажити у нім так спокійно та тихо мирно, щоб не хотїлось і до вітчини („на родину"). Мене спершу дуже мучила непривітливість і грубість Туляків, але нема лиха, з яким не можна би зжити ся, і я на се дивлюсь тепер, як на острий клїмат або иньше фізичне лихо. Є навіть дещо приємне у повнім відчуженю від людности, що все окружає; робиш, що хочеш, розпоряжаєш ся, як тобі подобаєть ся. Служби менї доси не дали — і будущина з того боку для мене не потїшна. За цїлий рік я не приєднав собі нї одного знайомого, а ворогів і ненавистників знаю що здобув собі доволї богато, так коли менї вдасть ся бути щасливим тут у своїй самотї на перекір обставинам і людям, то я буду справдешнїй герой житя. (Бод. 34).

17 падолиста. Найлїпшою потїхою в горю най буде се, що не стягане богатств і не пуста слава була нашою метою, коли ми для науки і штуки не досипали ночи, не доїдали куска хлїба, добровільно терпіли ріжного рода недостатки. Нас не зрозуміли, не оцїнили, грубо помилились що-до духа нашої роботи — се не наша вина; для чоловіка одинока нагорода і одинока кара в його власнім сумлїню і сьвідомости правоти або неправоти його роботи. Знаю з досьвіду, що в обставинах, подібних до ваших, найтруднїйше добути гроший. Чи не хотїли би взяти в мене дві тисячі асиґнациями без процентів на неозначений час? Я зібрав їх собі на купно домка... (Бод. 36). — Так потїшав Кулїш Бодянського, коли його скинули з катедри, очевидно — щиро спочиваючи нещастю свого приятеля і бажаючи йому помогти.

Рік 1849. 26 червня. Трудно, щоб до мене дійшли які-небудь чутки, бо я веду житє черневе і не переписую ся з ніким, тілько з Вами. (Бод. 42).

27 липня. Що до здоровля і пастрою — то ми „благоденствуем“. Живемо при кінці міста і ходимо що вечера в поле на прохід. — Далї пише Куліш про знайомість з одним шевцем, Українцем з роду, а потім: З нами познайомились дві біднї дївчини, з котрих одна вчить А. М-у (жінку Кулїша) на фортепяні, а друга — французької мови. Тепер ми що дня маємо декого за часи і гуляємо не самі. Наші господарі дуже дбають про нас. Словом, нам живеть ся якось веселїще в Тулї. Вчера сьвяткували мої іменини, грали на фортепанї, сьпівали, танцювали, дивили ся у вікно на прегарний місяць... (Бод. 43). — Рівночасно вчив ся Куліш німецької й італїянської мови.

1. вересня. Моя згода з Тулякани нарушена найприкрішими для моєї душі підлостями з їх боку. Не варто описувати вам сю погань докладно; досить, що ще раз беру пенатів і переношу ся на нове мешканє. Я потроха привчив ся пробачати людям їх злодійства, але не можу, прощаючи, не терпіти від почутя зневаги. На вид неморальности вся кров бурить ся у менї. — — Ми познайомили ся з гарною родиною Гусєєва, що приїхав сюди недавно з Петербурга. Нас мабуть там дуже полюбили. — — Наш домашнїй гурток збільшив учений кіт (уміє служити), котрого я назвав Пізарро, і цуцик, прізваний Інкою на память історії завойованя Перу. По тім цуцику не богато можна сподївати ся потїхи, і моя „люба хоть“ дуже просить Вашу добру сестру виховати для неї молодого потомка ваших псів так, щоб він розумів, коли йому скажуть, що пора гуляти. (Бод. 44).

1 падолиста. Я дістав посаду помічника редактора ґуберньских відомостей з 600 руб. асиґн. платнї. Пожививсь, як собака мухою! але я рад і тій посадї через те, що потребую брати тілько платню, а робити нїчого. Воно певно й не чесно, але я не цураюсь і роботи, як би прийшло ся написати дещо для сеї важної часописи. А платню лїпше коли я возьму, ніж який небудь хабарник. — У нас усе по старому і ми зовсім здорові. (Бод. 46).

Рік 1850. 7 січня. Чи маю я впевняти вас, що я з цілої душі подїляю Вашу радість? Я врештї довго дорікав собі, чому я не радїю з вашого повороту на катедру так, як радїю з якого небудь щасливої подїї у власнім закутку, але тепер бачу, що ся радість розтягнена на тонкий дріт, що тонкою, але неперерваною ниткою буде тягнуть ся богато літ. Все, коли згадаю вас, відчуваю сей дріт у своїй душі і я щасливий на стілько, на скілько може бути щасливий чоловік, що від радости не скаче, а від горя не плаче. Такий я, що найменше ві[д]

якогось часу такий я! Ну, щасти-ж вам Боже і поможи! А наше діло знову проволікло ся, так що я рішив ся купити собі домик, аби не мати тисячі клопотів з мешканями. Ми, слава Богу, здорові. (Бод. 47).

10 мая. Я здоров, мої обставини трошки поправились; мені додали 400 руб. платні і навіть — о чудо! перед сьвятами дали 30 руб. нагороди. Тепер я титулую ся редактором неофіцияльної части Тульских Губернских Вѣдомостей. Врешті я не маю ніякої роботи (мабуть казали самому редакторови робити, щоб не було якої пригоди); а мені з тим ліпше, я займаю ся своїми ділами. Врешті останними місяцями я зробив мало: одну частину часу стратив на безхосенні заходи зі своїм шваґром ех-кадетом, страшним лінюхом, котрого вкінці я лишив на ласку долі; другу на декотрі услуги приятелям (того й не жалую), а третя пропала сама собою на гніві з причини глупого і нечемного хлопця. Тілько тепер починаю я приходити до себе і здобувати собі спокій душі, потрібний для духової роботи. Між иньшим я знову переніс ся на иньше мешканє. Кругом мене сади і потоки... Наша родина збільшила ся: ми казали собі прислати похресницю і своячку А. М. (жінки) для вихованя. Хоч веселїйше буде А. М. (жінці). (Бод. 49).

16 грудня. Нарешті я свобідний! Мені позволили жити і служити на Україні і в обох столицях. Тепер я їду на сьвята на Україну, а потім туди, де найдеть ся для мене місце. — Я не знаю грецької мови, латинської знаю мало, але за те читаю по польськи, по французьки, по німецьки, по італїянськи і по англїйськи, та ще дещо „мараку*ю“.*) — Чи нема там у вас якого місця в Москві? Дуже би рад примістити ся у вас під боком. Маю велику охоту вчити ся і знаю, що ви були би задоволені своїм учеником. Так потїштесь ви з нами нашим увільненем і напишіть до мене на моє імя в Борзну. Щиро од серця Вас обіймаю.

З Тули поїхав Куліш зараз у Петербург і там заробляв на хліб по журналам. Подаємо з того часу кілька виривків:

Петербург, 1851, 16 цьвітня. Вкінці найшов я посаду в департаменті сільського господарства міністерства домен (Бод. 53). — Кулїшеви платили тоді 715 руб. сер.

1851, 30 грудня. Моя мовчанка походила від одностайности мого житя і роботи. Зі мною не склало ся нічого незвичайного, хиба лиш те, що служба забирає тепер у мене далеко більше часу, ніж перше (Бод.

*) З листу до Бодянського 1851 р. (N 55) дізнаємо ся, що Кулїш навчив ся ще й іспанської мови. Того самого року вчив ся ще мови латинської, грецької й арабської. (N 57).

56). — Як відомо з житеписей Куліша, він служив у Петербурзї рік, але коли цар заборонив авансувати його, він покинув службу; не було з чого жити.

1851, 13 серпня. Я маю намір перенести ся на службу в Чернїгів, аби бути яким небудь позаетатовим (сверхштатнымъ) урядником і притім на селї вчити ся до іспиту та шукати служби, відповідної моїм відомостям. (Бод. 59).

Минув рік і Куліш писав таке до Бодянського:

Борзна, 1852, 18 жовтня. Максимович продає менї вісїм десятин лїсової землї на горі і я маю намір з весни оснувати собі коло него кольонїю, переселивши туди півтори душі своїх селян. Сюди буду приїздити для спочинку із столицї, а під старість успокою ся на лонї сїльської тиші. (Бод. 61).

Петербург, 1852, 8 жовтня. Біда, Осипе Максимовичу! я мушу зістати ся мешканцем Блатенська (Петербурга). Хоч би не знати яке місце найшлось для мене в Москві, розум наказує менї служити в Петербурзї. Може бути, що згодом можна буде служити і в Москві, задля мого здоровля, що нищить ся від петербурського клїмату; але тепер годї й думати про се. (Бод. 62).

Петербург, 1853, 9 марця. Знаєте, що я хочу зробити? Виїхати з Петербурга на завсїгди, або хоч на довгий час. В маю будемо їхати через Москву. Пора пожити природним житєм у вітчинї. Я, розумієть ся, не старий, і менї всї добрі люде радять служити, до чого небудь дослужити ся; але в Петербурзї не тяжко дослужити ся могили. Я ще не жив на сьвітї; я лише дослугував ся, сам не знаю чого. Тепер прийшов до розуму. (Бод. 68). Я все хорий. Лїкар заборонив менї виходити до самих сьвят — писав Куліш у цьвітни 1853.

Два роки потім купив він собі хутір Мотронівку під Борзною, 30 верст від Лубен Полтавської ґубернії. „Хвала тобі Господи, що виніс мене живого й цїлого із тієї болотньої цівілїзациї! Лучше тут носити свитку, ніж там жупан" — писав Куліш з Мотронівки в червнї 1853 р. (Бод. 76). „Любо, братику, пожити дома на волї, без тієї городської докуки, без тієї неустанної працї на спіх, — пожити з самим собою, огледїть ся трохи на своє хозяйствечко, довести дещо до ладу, а тимчасом і одпочити тїлом і душею. Отсеж так я продовжаю свій час оттут у хуторі, де нема й чутки нї про ту навіжену Рашель, нї про тиї гаспидські столи, нї про тиї учені змагання друком і словами. Аж дихати легко!" — писав Куліш ще у лютім 1854 р. (Бод. 87).

Але він не міг всидїти довго на селї і його листи небавом знову значать ся: Петербург, Москва, Тула і т. п. „Уже-ж, хоть сердьте ся,

хоть нарікайте на мене — пише він до Тарновського-батька з Москви 1856, 24 липня — а думка тут така, щоб усюди повештать ся, усячини наслухать ся, доброго розуму набрать ся, а за роботу засїсти хиба вже вернувшись до столицї". (Т. б. 23). А там потім в весною 1858 вибрав ся він у подорож і звидїв з пів Европи, щоби знову набрати ся доброго розуму та вбити тугу. До свого вірника Каменецького писав він уже „з чужини" з дороги: „Від ваших звісток буде залежати мій раннїй або пізний поворот до Росиї, але осїсти тут поки що я не маю великої охоти. Чудес богато, але нїде не можна заспокоїти ся так, щоб не хотїлось переміняти місця: куди нї пійду, куди нї гляну, то все чужина (К. 6). У мене взяла ся туга від загальної мовчанки. Я думав, що я зовсїм байдужний до Петербурга і буду тїшити ся, не бачучи його перед очима; а тут показало ся, що всяка вістка про нього менї дорога, і що я не можу жити, відорвавшись від нього зовсїм. — — Кріпіть ся і ви і стійте твердо на своїм становищі (Кулїш з Каменецьким закладав тодї друкарню), побіджаючи висшими ідеями нерозумну тугу, від котрої годї зовсїм увільнити ся на чужинї. І ми тут, хоч бачимо довкола себе рай, нераз нудимо ся і рвемо ся, то в Петербург до приятелїв, то на Україну до нашого простого народу, що понад нього нїчого лїпшого ми не стрічаєм. А проте все покоряєть ся перед думкою, що людській душі доконче треба поблукати по чужинї, щоб розуміти саму себе і сьвіт, що її окружає. Всї ми сидимо в школї і повинні вчити ся до кінця, переходячи від легких книжок до щораз труднїйших. А потім уже відкриєть ся нам таємниця книги вічного житя. Того кождий своєю дорогою добиваєть ся, і нїхто не хоче спинити ся на тім, що знає". — Так писав Кулїш з Женеви в маю 1858 р. (К. 7). — „Оглянувши Европу, я залюблений в Україну і навіть у її житє. Я бажав би собі не розлучати ся з нею нїколи". — Се вже писав Кулїш з Мотронівки в червни того самого року. (К. 11) і був радий, що на селї може спокійно робити. (К. 14).

Але на другий рік 1859 з весною він знов вибрав ся в подорож, щоб забити тугу. В листах до Каменецького з того року ми читаємо дивні речі про сю тугу. Кулїш писав на приклад:

Я надїю ся зробити ще богато роботи, коли задушу в собі ту змію-тугу, що їсть мене живцем. (К. 17).

Я добре зробив, що поїхав не на Україну. Для хорого духом дуже богато значать вигоди, що дають спромогу жити до вподоби і їхати, куди хочеть ся. З Берлїна ви дістанете вістку, як я уладжу своє житє. Думаю, що буду ходити пішки і довго спочивати в гарнїйших місцевостях. Надїю ся богато писати. Пляни, давно покинені мною, являють ся в голові з живими лицями. Учу ся бути самітним: нема нїчого крас-

могo на сьвітї від такого положеня. Бути в товпі одинокии, все чути, бачити, відчувати і бути нї від кого независими — чи можна видумати що красше? Ледви чи усиджу довго в Древнї і Монахові. Швайцария сильно принаднює мене до себе. Лише вона і підчас тантої подорожі заспокоїла мою тугу. (Лист з Ковна 1859, 29 цьвітня — К. 18).

Пишу вам з Кенїґсберґа поганим нїмецьким пером, і пишу для розігнаня туги. Слава Богу, вона почала потроха уступати ся, але все ще томить мою душу. Стараю ся розірвати себе всякою всячиною, і бачу, що сї стараня не такі до нїчого, як менї здавало ся. Втїкати перед собою помалу можна, і я тому душею рад. Не раджу вам бути мною: се найприкрійше істноване, якого нїчим не задовольниш, а котре треба задовольнити хоч би не знати чим. Правдивий мій елемент — війна. Я через помилку попав у спокійні горожани. Але може я ще знайду свою дорогу. Почекайте, дайте менї троха виздоровіти від пекельної туги. Менї здаєть ся, що я виздоровію. Вид чужих міст і людей робить тепер на мене відрадне враженє; щось тихе оселюєть ся в души, і вона лише деколи скрикує, як божевільна. — Я лишу ся за границею неменше як рік. Самі скажете, що в Петербурзї в зимі не богато для мене радости. Менї треба забути все неприємне і нагодувати себе зовсїм иньшим житєм, або й поробити нові знайомости. Думаю, що ви не будете тому противні, тим більше коли бачите, що я роблю. А робити я буду: чую, що буду. Дайте лише менї виздоровіти від туги. (1859, цьвітень — К. 19).

Потім Кулїш поїздив ще по Росиї, а лїтом 1859 ми бачимо його вже знову на селї, в Малинівцї і він уже пише про бажанє діяльности (К. 27); в осени він знов у Москві — — і оттак він аж до старости любив їздити сьвітами.

В 50-их роках по повороті з Тули діяльність Кулїша була дуже велика. Він написав або надрукував повісти: Алексѣй Однорогъ (1853), Искатели счастья, Повѣсть о Борисѣ Годуновѣ и Димитріи Самозванцѣ (1857), житєпись і твори Гоголя, свої Записки о Южной Руси (1857), Проповіди Гречулевича, повість Чорну Раду по українськи і по російськи (1857), Граматку (1857), перекладав Історию Анґлїї Маколея, 1860 р. видав альманах „Хата“. Діяльність справдї незвичайна, особливо, як узяти на увагу се, що Кулїш був нераз у грошевих клопотах і не знаходив собі спокою.

Тому й не диво, що повага його у земляків зросла і вони старали ся йому показати, як його поважають. В Полтаві в маю 1860 дали на його честь обід. Про се пише Кулїш з великою радостию до Каменецького, звіщаючи його між иньшим, що він не стрічав чоловіка, котрий би не тїшив ся пізнавши його. „Остатні два роки зробили богато. Репутация моя, як письменника, дає менї всюди приступ і сердешну го-

стину". (К. 33). Року 1860 був він і в Київі і писав звідти також дуже радісні листи; всї шанували його, жінки з поважаня до нього волочили ся за ним як за Дон Жуаном, і хоч він стеріг ся, щоб не зробити якої дурниці (К. 37), але був радий. „Не сумуйте про мене — не зопсуюсь, дарма що нїби-то байдики бю да за жіноцтвом знай ганяюсь". (К. 38). Виходить таке, що жінки в нїм любили ся, писали листи до нього (К. 39), а він сам дійшов до гадки, що „зближеня з жінками нїколи не буде вважати негідним висших характерів. Се-ж і є житє: а то, що називають житєм — учені і люде роботи (дѣловые), то — надвірня робота. Правдиве житє в хатї і під хатою, коло женщини. Все, що здалека від неї — то епізоди, що вяжуть ся з головним". (К. 37). Не обійшлось, розуміється, і без ріжних поговорів, але Кулїш упевняє, що нїчого не винен.

Року 1861 Кулїш знову подорожував по Европі. Минуло три роки і ріжні злиднї спонукали його глядати служби. Він дістав посаду у Варшаві і тут істория його лучить ся з историєю звісного Лебединцева. Тут і дозріли його думки про злуку північної Руси з полуденною, які він ще в 40-их роках висловив невиразно у листї до Юзефовича — тепер він став російським урядником. Ол. Кониський каже рішучо, що Кулїш таки добровільно спомагав росийщенє Холмщини.*) Кулїш же сам поясняє своє становище і свій погляд на справу в листах до Хильчевського і до Тарновського-сина.

Року 1866 писав він з Варшави: Мій час належить князеви Черкаскому, а кн. Черкаский то нїщо иньше, лише буря діяльности, що і мене зятягла у свій круг. З одушевленєм слухаю сего незвичайного чоловіка. Трудно воно, тяжко, і мучить мене — але то моя сфера! Або пропаду, або зроблюсь лицарем-невмиракою. (Х. 2). Або в иньшім листї: Лїпшого міста на сьвітї нема, як Київ, особливо для мене. (Кулїш хотїв мати свій дім у Київі). Досада бере, що Ляхи все ще гнїздять ся під покришкою прислїпкуватої місцевої адмінїстрациї; але се ще більше спонукує мене добивати ся того, щоб поселити ся в Київі. Будемо боронити „русского права" що сили". (Х. 3). Ще иньший лист з жовтня 1866 починаєть ся поезиєю Пушкина: „Когда для смертнаго умолкнетъ шумный день", а далї Кулїш каже: „Така неправильна душа, як у мене, не може бути спокійна. Я наробив богато помилок у житю, богато дурниць, богато підлостий (пошлостій). Все те мучить мене, — ось і маєш усю історию. Один для мене ратунок — сильна діяльність. Без служби така діяльність у Росиї — бодай для мене — неможлива. Ось чому я служу, та ще й тому, що хочу сплатити довги. Осягнувши се, я може страчу сили

*) Див. Записки XXVII том в оглядї часописей.

і заберу ся у свій хутірський захисток, щоби померти по запорозьки, себто здалека від метушнї. — Потім Кулїш оповідає, як він жиє у Варшаві, як кудись гроші подіває, і сам не знає куди, та що в нього добрий апетит, хоч про їду не дбає. „Одна тілько біда, що безрадісно якось буває на сьвітї, дуже безрадісно, — і тут часом — неначе дуже мудрі річи роблять ся страшні дурницї. Моє житє давно зіпсоване". (Х. 4).

А от ще одна виписка з листу до Тарновського-сина 1868 р.:

„Не сподївавсь по тобі, щоб іграшками тільки втїшав ся. Ходиш еси в гарних жупанах, кохаєш ся в старосьвітських клейнотах. Добре — спасибі тобі робиш. Спогадай же, коханий земляче, того Тарновського, що купував еси книги, печатай з його гербами. Нехай би ніхто не сказав, пишучи історию, що одколовшись од Речі посполитої у 'козацтво, усякий староруський рід знїкчемнїв. Нехай би знав очоловічений сьвіт, що козаччина породила твердих духом людей, а не яких небудь гречкосїїв та дохонтарів. Тобі, добродїю, годилось би того доказати, як чоловікови такому, що змалку постеріг, чого стоїть наша Україна. Ти-ж маєш і голову ясну, і серце чисте, і достаток чималий. Більш од усякого иньшого зміг би ти вславити покозачену віру пресьвітлого роду Тарновських. Вони, бувши давнезними Русинами, служили щирим і великим серцем своїм ляцтву божевільному, а ти послужив би Руси праведній". (Т. син 4).

З листів до Хильчевського видко, що Кулїш не все був рад своїй варшавській службі. „В мене — пише він 1867 р. в липнї – не було охоти до листування. Коли не лаяти все навкруги, то нїчого й писати, а лайкою що поможеш? От тобі й відповідь на твої питання. Скажеш — якого-ж гаспида сидиш у тій Варшаві? А де-ж менї дїтись? На столицї нас не треба, а на Вкраїнї дурень на дурневи сидить та дурнем і поганяє. А що вже Київ, то вибачай чи й є на сьвітї дурнїщий город!" (Х. 5). Дуже помиляєш ся, друже Іване, думаючи, що як би я жив у вітчинї, то я міг би мати добрий вплив на моїх земляків: перебравши в житю богато людей, я прийшов до виводу, що моїх земляків, себ то інтелїґенцию, треба лишити на ласку їх нїкчемної долї. Нехай ними займеть ся ще хто небудь иньший, а я маю намір займати ся лише своєю особою. „Предметъ достойный!" Як каже бідний Пушкин, котрий... „людей конечно зналъ

и вообще ихъ презиралъ,

но правилъ нѣтъ безъ исключеній" — сказано далї. Є виїмки і для мене, але для них нема потреби жити на Українї". (Х. 8).

З житєписей Кулїша знаємо, що він мав великі неприємности з причини зносин з Галичанами, через те нападали на него росийські часо-

писи і він покинув службу".*) Мабуть се було причиною його жалю до земляків.

Тут варто запамятати собі слова Куліша, писані ним до Хильчевського 1872 р. 16 марця: „Чи ти думаєш, що моя варшавська служба — то лише гра припадків? Я пізнав людей і обставини і скористав з одних і других. Моральна смерть Мілютина (Куліш мав на думці недугу М-а, через котру той мусів покинути службу) попсувала менї карьєру; але коли-б менї не опротивіли урядники аж до блювоти, то я міг би був лишити ся з 4500 (а з нагородами 5000), доки був би схотїв, аж до красших часів. Нї, я мусїв розірвати з ними і через стан мого духа, і для ратовання моєї репутациї, котру вони хотїли очорнити". (Х. 32).

Весною 1869 він вибрав ся знов у подорож, жив у Празї, потім у Відни, а вертаючи через Галичину до дому, познайомив ся тут також з родиною Барвінських. На другий рік (1870) був знову у Віднї, Венециї... і знову з Піддубня пише: „Я вже дома". До того часу відносить ся його переписка з братами Барвінськими, котру вже схарактеризував др. Іван Франко (у XXVI томі Записок), сказавши, що Куліш у той час не знав ще Галичини. Взагалї-ж материялів до істориї зносин Куліша з Галичиною оголошено ще за мало; богато листів, коли не пропали, лежить ще в руках давнїйших галицьких діячів — тому й трудно ще писати докладно історию сих зносин. Але за те в листах до Хильчевського маємо деякі звістки, що вяжуть ся з Кулїшевою „Исторіею возсоединенія Руси".

Після 1870 р., хоч Кулїш зарікав ся брати службу, материяльні клопоти знову примусили його шукати її. Особливо богато клопотів мав з маєтністю своєї жінки Мотронівкою, через котру мав процес з її братом. Ся справа так докучила Кулїшеви, що він аж у мемуарах списав її на вічну памятку і нераз згадує про неї в листах до Хильчевського. (Х. 52, 60).

Гіршого пива він сам собі наварив зі своєю „Исторіею возсоединенія Руси". Про неї він пише до Хильчевського: „Менї здаєть ся, неначе-б я тільки починав писати. Плян у мене дуже широкий. Істория злуки Руси в 9 томах буде тілько першою частиною працї і т. д.". (Х. 66). „Любо менї буде дивитись на бісноване всїх учених і премудрих. Діло в тім, щоби спонукати їх роззявити рота і закракати на мою книгу; всяке кракане дає нову тему і російський розум вийде з летарґії, в якій він перебуває". (Х. 68).

---

*) Див. Історию руської лїтератури Ом. Огоновського, том III 1, 118.

А потім вийшов перший том згаданої історії і він очевидно не сподобав ся Хильчевському. Мусїв він про те написати і Кулїшеви, бо Кулїш ось що відписує йому з Мотронівки в лютім 1875 р.: „Ти дальше утїк від царя Давида, як я від Тараса Шевченка, і мене се не непокоїть анї трохи. Твою зичливість до автора Історії В. Р. я цїню, але чому правда не має бути по моїй сторонї. Чи не тому, що я стою сам против богатьох? Коли-ж бувало таке, щоби правда своєю появою збирала коло себе більшість? Публична опінія творять ся між пасивними умами. А вона для мене не закон. Ти сам, бороняча Шевченка і Костомарова, повторяєш лише доґмати, установлені для душевних лїнюхів. Коли-б дві особи, що забезпечили нашу будущину, Петро і Катерина, були кати і людоїди, як назвав їх Шевченко, то нам лишалось би тілько дуріти. А читав ти його поему „Марію“? Вона написана по поворотї Ш-ка з засланя, на науку, як видко, народови, котрий за проводом письменників признає його найлїпшим висловом свого розуму і серця. А що-до Костомарова, то його нерозуміне історії найбільше залежить від того, що він чужинець (иноплеменникъ). „У кождій народній історії, писаній чужинцем (каже Прескот) є зовсїм невно односторонність і нерозуміне. Одноземство дає такі сили, яких не може заступити ніякий ґенїй“. Костомарів загнув із нашого хвосту нам карлючку, а ми його пусте балакане назвали історнєю нашого народа. На безлюдї і Хома дворянин. Хто не бачив нового, той рад і старому. „Плѣняйся — тебѣ наслажденье“, каже Жуковский. Є люде, що вдовольняють ся ще слабшими виробами письменности. Розуміеть ся, мій протест дошкулив їм, але і баба сердилась на торзї, а торг проте й байдуже. Чи я протягом 12 лїт спитав ся хоч один раз, як у нас думають про минуле, теперішнє і будуче? Перед київським ареопаґом я не маю наміру ставляти ся з моїми думками, і лише припадком, не по моїй волї, дізнаю ся, що скажуть про мою книжку друком. Я нічого періодичного не читаю. Що можуть про неї сказати люде, для котрих і Костомарів — історик? Ви хочете, щоби були дві правди, а вона тілько по однім боцї. Коли моя книжка — неправда, то чому її читають? Коли-ж я не помилив ся в описуваню мого народу, то по що читати його карикатурну історию! Ти хочеш порівнювати те, що не можна порівняти — чужинця з тузенцем. А се, брате, тому, що всї ви — до деякої міри — чужинцї. Хто міг вас зробити рідними дїтьми своєї землї? Чи не духовна академія й університет? Се-ж огнища чужоземства і притім що найгіршого! Чи я може пишу сам для себе? А нехай би й так, красше думати правду на самотї, ніж проповляти перед публикою, стративши чутє до своєї минувшини і теперішности. Ми

занадто довго йшли ріжними дорогами, і тому моя публика стала для мене чужа. (X. 71).

Як бачимо, у сім листї богато мудрованя, а дїла мало. Кулїша тїшило, що може йти на перекір загалови. Він і жартує собі, що коли видасть усї девять книжок історії, то земляки його, „як прокинуть ся, та побачать, та зазирнуть, то може ще більшого зададуть хропака". (X. 76).

Не минуло пяти лїт від виданя третього тома Історії злуки Руси — і Кулїш на вдивовижу своїм землякам видав відому „Крашанку", де величав польську культуру, яку недавно ганьбив. Але небавом він опамятав ся — і се вже, не рахуючи його дальших напастей на Шевченка, була його остання проба полїтичної акциї на більшу скалю. Своєю Історнєю і Крашанкою він відчужив від себе земляків, хоч до самої смерти не покидав пера і писав по українськи. В 80-х роках він уже осїв на своїм хуторі і там жив до кінця, здалека від людей.

Надруковані досї листи Кулїша дають нам доволї виразний образ його. В домашнїх обставинах він був добрим мужем, що особливо дбав про свою жінку і забезпеченє собі і її житя та старости, хоч орудувати грішми не вмів, як і сам признаєть ся до того. В його листах повно звісток про грошеві справи. Любив він одягати ся чепурно і Каменецькому радив дбати про свій вигляд. Вдача його зложена з ріжнородних прикмет, між котрими знайдемо ентузиязм, аристократизм, деспотизм (X. 130), охоту до боротьби, величезну дїяльність, скорість у роботї, педантизм, непосидючість і бажанє стати „лицарем невмиракою". Звихнула його думки служба в Варшаві і з того часу він відбив ся та відчужив ся від людей, бажаючи за всяку цїну спонукати земляків поважати його, хоч він ними погорджував. „Хто тебе, батюшка, обидить? Ти сам всякого обидиш! — отсе мій девіз" — так писав сам Кулїш (X. 52), але заразом і покликував ся на слова польського поета:

Sąd nad nami nie damy nikomu,
Chcąc mnie sądzić, trzeba być
we mnie, nie ze mną.

Справдї так! Не легко зрозуміти Кулїша з його крутою душею. Все-ж бачимо, що і до самої смерти він, як був, так лишив ся Українцем і бажав, хоч нераз і по свому, добра Українї. З 80-их та 90-их років надруковано листів Кулїша ще дуже мало — єсть тілько кілька до Тарновського-сина, котрому для музея передає він свої рукописи — так і годї ще характеризувати його в старости.

О. Маковей.

Древности (.) Труды археографической коммиссіи императорскаго археологическаго общества, т. I, вип. 1 і 2, Мва, 1898, ст. 380, 4°.

Заснована 1896 р. при Московськім археольоґічнім товаристві археоґрафічна комісия минулого року розпочала під редакциєю свого секретаря М. Довнар-Запольского своє виданнє під титулом поданим вгорі. Досї вийшло два зошити. Виданнє зроблене по типу наукової часописи: статї, дрібні замітки, критика, бібліоґрафічні звістки; головна увага звернена на археоґрафію. Виданнє таке може бути дуже користним, бо дотепер нема чогось такого в Росиї; треба б тільки, щоб виходило воно частїйше, аби критичний і бібліоґрафічний відділи не мали припадкового характера й не перестарювались, та й формат in quarto не дуже надаєть ся для наукової часописи.

В виданих досї двох зошитах специяльно для нас інтересного не богато. Д. Мацієвич (с. 31) описує рукописний кодекс Архангельської лїтониси, з деякими відмінами в порівнянню з друкованим текстом. Д. Дорошевич (с. 111) подає звістки про архиви Глуховського повіта, д. Кочубей — реєстр документів свого архива (с. 114). А. Сапулов друкує опись архива полоцької консисториї. *М. Г.*

И. Поляковъ — Крупное землевладѣніе на Волыни, стор. 77, 16°, К. 1898. (Відбитка з „Кіевлянина“ за рік 1898).

Автор сієї книжечки подає коротенькі відомости що до великих хлїборобських господарств (так званого „крупнаго землевладѣнія“) на Волини на підставі офиціяльних статистичних дат. З 12827 окремих господарств на Волини більших господарств числить ся 236; власне про сї останнї і йде мова у д. Полякова. Невідомо чому, автор на стор. 4—5 зачіпає Поляків, що мають маєтки на Волини, і бідкаєть ся, що хоч „лицам русскаго происхожденія“ належить більша частина маєтків, але у Поляків иноді трапляють ся землї лїпші. Книжка взагалї великої вартости не має, бо містить в собі лише сирий, не розроблений матеріял, що матиме вартість тільки в звязку з иньшими статистичними датами і в більш докладнім обробленню. *С. Е.*

Описаніе отдѣльныхъ русскихъ хозяйствъ. Вып. III. Курская губернія. Спб., 1897, стор. 95 (Виданнє міністерства хлїборобства і державних маєтків).

Тепер саме хлїборобські верстви людности в Росиї переживають вельми тяжкі часи: з одного боку кризи в торговлї збіжем і дешеві цїни на його викликують в деяких місцях перепродукцию збіжа, а з другого боку майже хронічні недороди та голодовки, що довгою низкою тягнуть

ся через останні роки, довели людність тих губерній, де частїйше трапляють ся недороди, до цілковитого убожества. Отже все се — і кріви, і голодовки — показує, що не все „обстоитъ благополучно“ в стороні хлїборобів, якою здавна стала Росия; що час би вже перейти від майже первістного стану хлїборобства, який і досї ще тут панує, до більш інтензивних систем господарства і поставити хлїборобство, о скільки можливо, на раціональні підвалини. Запровадженню більш інтензивних систем господарства поміж хлїборобів повинно спричинити ся росповсюдненнє серед суспільства правдивих наукових відомостей про технїчні поліпшення господарства і про місцеві обставини господарства, що на ріжних кінцях Росиї далеко не однакові. З сього погляду книжка, якої титул в горі виписано, праця дуже користна, бо вона оглядає хлїборобство з ріжних боків: і з боку технїчного, і з боку природних обставин — климата, ґрунта і т. и.

Третїй випуск „Описанія отдѣльныхъ русскихъ хозяйствъ“, припадає на Курщину; загально кажучи, він складаєть ся з двох частин. Перша частина (стор. 1—41) містить в собі загальний огляд господарства в Курщині: місцевість, ґеольоґічну будову, климат, ґрунт і иньші обставини господарства в сїй ґубернії, що виходять з її ґеоґрафічного положення і природних обставин. Друга частина (стор. 42—95) містить ширший опис восьми окремих господарств, що ведуть ся зовсїм раціонально з технїчного боку і з сїеї причини можуть стати ся взірцем для иньших господарств. Окрім того редакция обіцяє в дальших випусках видавництва подати описи ще кількох взірцевих господарств „на науку иньшим“ (стор. 41). Сподїваємось, що ся обіцянка буде виконана і ми матимемо докладний опис не тільки Курщини, що в деякій частинї тільки залюднена українським народом, але й иньших українських ґуберній — з погляду хлїборобства і взагалї господарства.

С. Е.

Помѣстное землевладѣніе въ Подольской губерніи. Составилъ В. К. Гульдманъ. Изданіе Подольскаго Статистическаго Комитета. Каменець Под., 1898, ст. 362+46+26, мала 8°.

Прочитавши заголовок книжки, можна подумати, що в нїй є якийсь дослїд про поміщицьке володїнє землею на Поділю; тим часом тут є тільки реєстри осель по повітам з означенем, до кого належить оселя, віра пана, де він родив ся, почта і скількість землї з подїлом її на ґрунти для осель, поле, лїс, пасовиска і неужитки; показано й те, чи пан господарує сам, чи віддає свою землю в аренду і кому. В кінцї додано по-

кавчик осель і панів ґубернії. Се значить підручник. Жаль, що автор книжки не подав розвідки про володіне землею на Поділю; значний материял для такої розвідки могла б дати сама його книжка.

Ю. С.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, томъ XXIV, полутомы 47, Повелительное наклоненіе — Полярныя коардинаты, 48 Полярныя сіянія — Прая, Спб., 1898, ст. 960.

Визначимо найбільш цікаві для нас статї сього тому. Історії і лїтературі українській присьвячені — замітка про Підкову, статї про Подольску землю, Українська поземельна громада (211—2), Полетика, Половцї, Полуботок, Поляне, Посполиті, Потебня, Потьомкін, Почаєвська лавра, Право маґдебурське (в Литві й на Україні); сюди-ж можна зачислити і статю д. Шахматова про Початкову лїтопись, де автор висловлює свою гадку про зміст Сильвестрового свода та про відносини Новгородської І-ої до Початкової лїтописи. Між статями ґеоґрафічно-статистичного змісту занотуємо: Подольска і Полтавська ґубернія: обидві мають специяльні гарно оброблені мапи, шкода лише, що редакция не має певної уставленої системи значків на мапах, через те труднійше ними користатись. Певну цікавість мають також начерки Д. А(нучіна) і М. Сумцова по фолькльору і етноґрафії: Поминки, Погребальные обычаи (не наведено лїтератури), Подводные города, Полевикъ, Порогъ, Праща і т. д. Народнїй поезиї присьвячені статї про Ідолище й Поповичів; занотуємо й гарно оброблену статю більше загального характера про приказки.

Звертає на себе увагу цикль статей по історії Польщі: він може служити сьвідоцтвом, як непропорционально оброблено поодинокі відділи сього словника. Порівняємо наприклад його з статями присьвяченими сучасним европейським державам: Австрия (п. 1) займає 26 ст., Анґлїя (пол. 10) 64, Германія (пол. 16) 49 ст. Італїя (пол. 26) 61 ст., між тим Польща займає 58 ст. ($117^1/_2$ стовбців). Така пропорциональність в словнику кидає ся в вічи й ми завважали вже про неї тодї, як оглядали статї про Українців (Записки т. XIX). Цікаво було-б знати, як великі будуть статї – Росия Малая і Южнорусская литература? А поки що зазначимо, що історії Польщі присьвячено 50 стовбців й $3^1/_2$ біблїоґрафії, история лїтератури займає 24.

Перейдемо до деяких недоглядів статей. В замітнї про Підкову можна-б було зазначити й Кулїшову „Историю возсоединенія“ (І. 100 – 4). В статї про Полетику не занотовано, що його деякі уважають за автора

відомої Історії Руссов. Вказівка д. Ш. в замітції про Посвиста — на думу подану Кулїшом в Записках о Ю. Р. І, вдасть ся досить дивною, бо ся дума (172—178 ст.) дуже підозріла й лишаєть ся на відвічальности Шишацького-Ілліча, що дав її Кулїшеви. Відносини д. Потебнї до українства в статї д. Сумцова присьвяченій сьому науковому діячу, змальовані досить невиразно й неясно.

О. Г-ий.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

L'Anthropologie (Matériaux pour l'histoire de l'homme, Revue d'anthropologie, Revue d'Ethnographie-réunis), rédacteurs en chef mm. Boule - Vernaux Париж, т. V—IX (р. 1894—8).

Н. Петровъ — Историко-топографическіе очерки древняго Кіева, 1897.

С. Голубевъ — О древнѣйшемъ планѣ г. Кіева 1638 г., 1898.

П. Орловскій — Св. Софія Кіевская, нынѣ Кіево-Софійскій каѳедральный соборъ, 1898.

Іл. Кокорудз — Взаємини між старорускими законодатними памятниками, 1898.

Е. Карскій — Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, 1896.

М. Довнаръ-Запольскій - Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ, 1897.

І. Лаппо — Земскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI вѣка, 1897.

Д. Миллеръ — Очерки изъ исторіи и юридическаго быта старой Малороссіи. — Превращеніе казацкой старшины въ дворянство, 1898.

А. Лазаревскій — Замѣтки на историческія монографіи Д. П. Миллера о малорусскомъ дворянствѣ и статутовыхъ судахъ, 1898.

А. Лазаревскій — Изъ семейной хроники Берловъ, 1899.

В. Шенрокъ — Матеріалы для біографіи Н. В. Гоголя, т. IV, 1897.

А. Титовъ -- Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому (1846 — 1877 гг.), 1897.

Письма П. А. Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому, 1858—1875, 1898.

Письма П. А. Кулиша къ Шевченку, 1899.

Письма Кулиша къ В. В. Тарновскому, 1855—58 гг., 1898.

Письма Кулиша къ Д. С. Каменецкому, 1857—1865 гг., 1898.

Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 года, 1898.

— Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому-сыну, 1899.

— Письма П. А. Кулиша къ М. В. Юзефовичу, 1843—1861 гг., 1899.

Древности (.) Труды археографической коммисіи императорскаго археологическаго общества, 1898.

И. Поляковъ — Крупное землевладѣніе на Волыни, 1898.

Описаніе отдѣльныхъ русскихъ хозяйствъ. Вып. III. Курская губернія, 1897.

В. К. Гульдманъ — Помѣстное землевладѣніе въ Подольской губерніи, 1898.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, томъ XXIV, 1898.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Sewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Sewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Sewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222 - 231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Sewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Sewčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Sewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1 - 16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1-20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hruševškyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1-34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševškyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1-76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševškyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwškyj, I 1- 14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1- 42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwškyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hruševškyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyi; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 189[illegible] von N. Kniaževič, 1 8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčen[illegible] Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Unt[illegible]suchung von M. Hruševškyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus de[illegible] Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's let[illegible] Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellan[illegible] 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 18[illegible] I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Łotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowśkyj (im Anhang) 1-36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1-10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1-20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1-54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyćkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1-4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševškyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Iwan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Iwan Werchratškyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3 Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celewyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Iwan Werchratškyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецкого 26.
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarnecki-Strasse 26.